SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İNSAN VE TOPLUM

BİLİMLERİ DERGİSİ

SUİTDER

SAYI
63

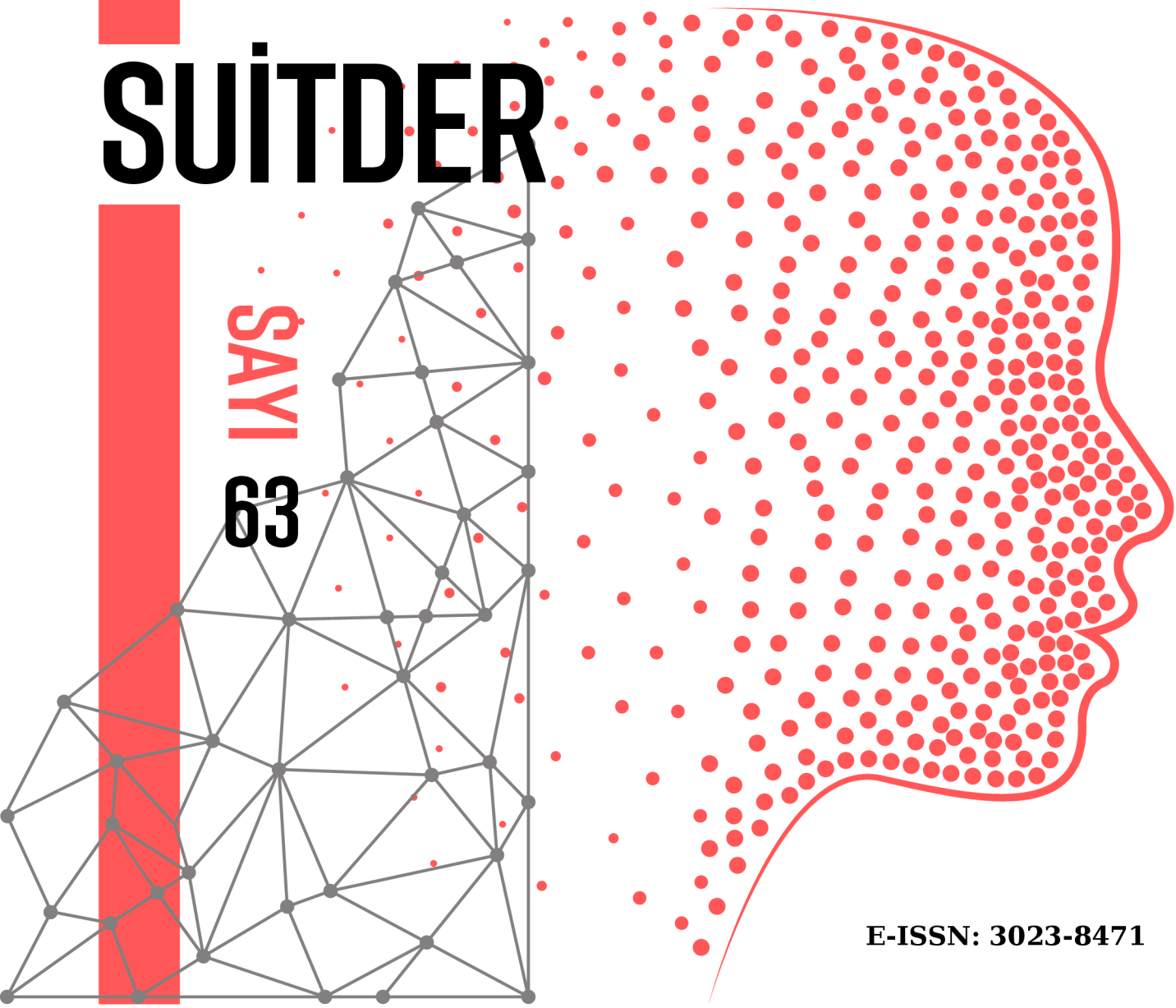

E-ISSN: 3023-8471

İNSAN VE TOPLUM
BİLİMLERİ DERGİSİ

Sayı: 63-Haziran 2025/ Issue: 63-June 2025

SUİTDER

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Kamile ÇETİN
Doç. Dr. Özgür TÜRKER
Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ

Alan Editörleri

Prof. Dr. Mustafa YAKAR
Prof. Dr. Nurten KİRİŞ YILMAZ
Doç. Dr. Kamile ÇETİN
Doç. Dr. Muhsine Eda ARMAĞAN
Doç. Dr. Şule ÖZÜN
Doç. Dr. Özgür TÜRKER
Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANAP KIRMIZIGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKTAY

Yabancı Dil Editörleri

Doç. Dr. Şule ÖZÜN
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim Sultan AKBAY
Dr. Öğr. Üyesi İlker ÖZÇELİK
Arş. Gör. Dr. Yasemen KİRİŞ YATAĞAN

SUİTDER

e-ISSN: 3023-8471
https://dergipark.org.tr/tr/pub/suitder

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı [Issue]: 63

Yıl [Year]: 2025

***Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (SUİTDER):**

Hakemli bir dergi olan Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (SUITDER) 1995 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi adıyla yayın hayatına başlamıştır. 2024 yılında ad değişikliği gerçekleştirilmiştir. Dergimiz TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin tarafından taranmaktadır. Ayrıca uluslararası bir indeks olan MLA International Bibliography ve EBSCO tarafından da taranmakla uluslararası bir niteliğe sahip olmuştur. Dergimiz, sosyal bilimlerin; Antropoloji, Arkeoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Felsefe, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı alanlarında araştırmacıların Türkçe ve diğer dillerdeki çalışmalarına yer vererek, bu çalışmaları akademik camianın katkısına ve tartışmasına sunmayı amaç edinmiştir (Eğitim Bilimleri, İlahiyat Fakültesi ve İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Altındaki Alanlardan Yayın Kabul Edilmemektedir). 2016'dan itibaren yayın hayatına hem basılı hem de elektronik ortamda devam eden dergimiz, 2018 yılı ve sonrasında sadece elektronik ortamda yayın hayatına devam etmektedir.

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SUITDER):

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SUITDER), a peer-reviewed journal, started its publication life in 1995 under the name of Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Social Sciences Journal. It underwent a name change in 2024. Our journal is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM TR Index and has acquired an international character by also being indexed in the MLA International Bibliography and EBSCO, which are international indexes. Our journal aims to present the works in Turkish and other languages of researchers in the fields of social sciences, such as Anthropology, Archaeology, Western Languages and Literatures, Geography, Philosophy, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, contributing to and stimulating academic discussion (Publications from the fields under the Faculties of Education Sciences, Theology, and Economics and Administrative Sciences are not accepted). Since 2016, our journal has continued to be published in both print and electronic format, but since 2018, it has continued its publication life only in electronic format.

Yazışma Adresi / Mailing Address:

Süleyman Demirel Üniversitesi, Doğu Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

E-mail: suitder@sdu.edu.tr

Web adresi / Web Address:

https://dergipark.org.tr/tr/pub/suitder

SUİTDER, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences is a refereed international journal.

Yayın Türü:

Uluslararası Süreli Yayın

Publication Type:

International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır: *(Haziran ve Aralık)*

The Journal is published biannually:

(June and December)

Sayı [Issue] 63

Yıl [Year] 2025

CC BY NC

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Editörler / Editors:

Doç. Dr. Kamile ÇETİN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Özgür TÜRKER [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Danışma Kurulu / Advisory Board:

Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Ebru TAYSİ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Doğan DEMİRCİ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Kevser ÇELİK [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Ömer ŞEKERCİ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Alan Editörleri / Section Editors:

Prof. Dr. Mustafa YAKAR [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Prof. Dr. Nurten KİRİŞ YILMAZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Kamile ÇETİN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Muhsine Eda ARMAĞAN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Özgür TÜRKER [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Doç. Dr. Şule ÖZÜN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANAP KIRMIZIGÜL [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKTAY [Süleyman Demirel Üniversitesi]

İngilizce Dil Editörlü/ English Language Editors:

Doç. Dr. Şule ÖZÜN [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Editöryal Sekreterya / Editorial Assistance

Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Logo ve Kapak Tasarım / Logo and Cover Design:

Doç. Dr. Özgür TÜRKER [Süleyman Demirel Üniversitesi]

Dergi Tarihçesi:

Derginin önceki adı	*e-ISSN*	*Yıl*
SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi	*2667-6206*	*2007-2023*

SÜİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences is a refereed international journal.

Yayın Türü:

Uluslararası Süreli Yayın

Publication Type:

International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır: *(Haziran ve Aralık)*

The Journal is published biannually:

(June and December)

Sayı [Issue] 63

Yıl [Year] 2025

CC BY NC

BİLİM DANIŞMA KURULU / SCIENCE ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU [Ankara Üniversitesi]
Prof. Dr. Adnan PINAR [Necmettin Erbakan Üniversitesi]
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]
Prof. Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN [Philipps Unıversität]
Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA [Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi]
Prof. Dr. Cemali SARI [Akdeniz Üniversitesi]
Prof. Dr. Dimiter ANGELOV [Harvard University]
Prof. Dr. Elif KOPARAL [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]
Prof. Dr. Erkan SALAN [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]
Prof. Dr. Esra Burcu SAĞLAM [Hacettepe Üniversitesi]
Prof. Dr. Fikri GÜL [Pamukkale Üniversitesi]
Prof. Dr. Indra KARAPETJANA [University of Latvia]
Prof. Dr. Jeroen POBLOME [Katholieke Universiteit Leuven]
Prof. Dr. Lidewijde DE JONG [Rijksuniversiteit Groningen]
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL [Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN [Ankara Üniversitesi]
Prof. Dr. Şevket IŞIK [Ege Üniversitesi]
Prof. Dr. Yücel BULUT [İstanbul Üniversitesi]
Doç. Dr. Mustafa KAYA [Afyon Kocatepe Üniversitesi]
Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN [Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]
Dr. Öğr. Üyesi Eylül Ceren DEMİR HEKİMOĞLU [Adıyaman Ün.]
Dr. Öğr. Üyesi Tülin YENİLİR [Manisa Celâl Bayar Üniversitesi]

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı / Sorted by academic title and name

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

SÜİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.

Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences is a refereed international journal.

Yayın Türü:

Uluslararası Süreli Yayın

Publication Type:

International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır: *(Haziran ve Aralık)*

The Journal is published biannually:

(June and December)

Sayı [Issue] 63

Yıl [Year] 2025

CC BY NC

İNDEKSLER /INDEXES

TR DİZİN

Ulakbim TR Dizin

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

KÖR HAKEMLİK GARANTİ BEYANNAMESİ

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi olarak, yayın süreçlerimizde *Uluslararası Yayın Etiği Beyannamesi* (Committee on Publication Ethics - COPE) ilkelerine bağlı kalmayı taahhüt ederiz. Dergimiz, akademik tarafsızlık ve bilimsel dürüstlük ilkeleri doğrultusunda, kör hakemlik (*double-blind peer review*) sistemini uygulamaktadır. Bu süreçte, hakemlerin ve yazarların kimlikleri karşılıklı olarak gizli tutulmakta ve bu gizliliğin korunması temel prensibimiz olarak özenle gözetilmektedir.

Dergimizin **63. Sayısı** kapsamındaki makalelerin değerlendirme sürecine katkı sunan değerli hakemlerimize içtenlikle teşekkür ederiz. Hakemlik sürecine katkıda bulunan akademisyenlerimizin isimleri, hakemlik sürecinin anonimlik ilkesi gereği açıklanmamaktadır. Bununla birlikte, bilimsel katkılarından dolayı kendilerine minnettarlığımızı ifade etmek isteriz.

Bilimsel yayın sürecinin kalitesini ve güvenilirliğini artırmak adına göstermiş oldukları özverili çalışmalar için teşekkür eder, gelecek sayılarımızda da iş birliğimizin devam etmesini dileriz.

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Editör Kurulu

DECLARATION OF ASSURANCE FOR DOUBLE-BLIND PEER REVIEW

As *Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences*, we are committed to adhering to the principles of the *International Publication Ethics Declaration* (Committee on Publication Ethics - COPE) in all stages of our publication process. In line with the principles of academic impartiality and scientific integrity, our journal implements a double-blind peer review system. During this process, the identities of both reviewers and authors are kept strictly confidential, and safeguarding this anonymity remains one of our core principles.

We extend our heartfelt gratitude to the esteemed reviewers who have contributed to the evaluation process of the articles included in Issue 63 of our journal. In accordance with the principles of anonymity in the peer review process, the names of the scholars who participated in the review process are not disclosed. However, we express our sincere appreciation for their invaluable scientific contributions.

We thank our reviewers for their dedicated efforts in enhancing the quality and reliability of the scientific publication process and look forward to continuing our collaboration in future issues.

Editorial Board of Suleyman Demirel University

Journal of Humanities and Social Sciences

Editörden…

Akademinin kıymetli üyeleri olan değerli bilim insanları ve sevgili okurlar;

Esasen Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (SUITDER) olarak üçüncü, fakat bir geleneğin devamı olmak hasebiyle de 63. sayımızı sizlerle paylaşmaktan son derece mutluyuz. Her şeyden önce kıymetli akademik ve bilimsel yazılarıyla dergimize katkı veren yazarlarımıza kalbî şükranlarımızı sunarız. Ayrıca gelen her bir makaleyi titizlikle okuyup hakemlik yapmaları için konunun uzmanı olan akademisyenlere yönlendiren alan editörlerimize ve mevcut işyüklerine rağmen değerli zamanlarından ayırıp gönderilen bütün makaleleri akademik bir titizlik, hassasiyet ve dikkatle okuyup değerlendiren hakemlerimize hassaten teşekkür ederiz. Sosyal Bilimlerin Arkeoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı alanlarında olmak üzere farklı, fakat esasen kardeş sahalarında, bu bağlamda geniş bir perspektifte bilimsel ve akademik makale yayını yapan dergimiz, bütün makale değerlendirme aşamalarını son derece titizlikle yürüterek ve tamamıyla kör hakemlik ilkesine sadık kalarak yayın süreçlerini sürdürmektedir. Hakem değerlendirmeleri tamamlanarak yayın kabulü aşamasına gelen her bir makale, hem şekil hem de içerik açısından büyük bir titizlik ve ciddiyetle son okuma sürecine alınmakta, işaret edilen tüm düzeltmeleri içeren dosyalar sorumlu yazara iletilmektedir. Makalerin yayımlanma aşamalarında, dergimizin dergipark sistemi üzerinde yer alan geliş tarihleri esas alınmakta ve bu hususta da son derece titiz davranılmaktadır.

"1" Arkeoloji; "3" Batı Dilleri ve Edebiyatları; "1" Coğrafya; "4" Felsefe; "3" Psikoloji; "1" Sosyoloji; "5" Tarih ve "1" Türk Dili ve Edebiyatı alanlarında olmak üzere du sayıda toplam 19 makale bulunmaktadır.

Hüseyin Köker ve Burçak Aydın, "Olbasa Sikkeleri" başlıklı makalelerinde, Pisidia kentlerinden Olbasa'nın Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerini inceleyerek, kentin sikke üretimi, kalıp ilişkileri, kullanılan birimler ve arka yüz tipleri bağlamında kent panteonunda yer alan tanrı/tanrıça kültlerini değerlendiriyor.

Nesrin Yavaş, "Aldo Leopold ve Rachel Carson'ın İzinde: Barbara Kingsolver'ın Prodigal Summer Romanında Çevre Etiği ve Ekolojik Bilinç" adlı çalışmasında, Barbara Kingsolver'ın "Prodigal Summer" romanını Aldo Leopold'un "toprak etiği" ve Rachel Carson'ın çevresel farkındalık ilkeleri çerçevesinde ele alarak insan ve insan olmayan doğa arasındaki etkileşimi, ekolojik denge, biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir tarım konularını inceliyor. Derya Biderci Dinç ise "Angela Carter'ın Sirk Geceleri Romanında Posthüman Beden" başlıklı makalesinde, Angela Carter'ın "Nights at the Circus" romanındaki posthüman bedeni posthüman feminizm

perspektifinden analiz ediyor, insan ve insan olmayanı, kültürü ve doğayı, benliği ve ötekini hiyerarşik olarak kategorize eden hümanist ideolojiyi sorguluyor.

Mahinur Kılıç, İsmail Kervankıran ve Kadir Temurçin, "Neyi, Kimden Koruyoruz? Türkiye'deki Millî Parkların Politik Ekoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi" adlı makalelerinde, Türkiye'deki millî parkların mevcut durumunu ve bu alanlara yönelik düzenlemeleri politik ekoloji çerçevesinde ele alarak, koruma kararlarının ve uygulamaların çevresel bütünlük üzerindeki yansımalarını inceliyor. Atilla Akalın, "Kapitalist Gerçekçilik Karşısında Postmarksizm: Umut ve Saçmalığın Söylemsel İlişkisi Üzerine" başlıklı makalesinde, Mark Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramını Harry G. Frankfurt'un saçmalık kavramıyla ele alarak, geç kapitalist düzende postmarksist yaklaşımların söylemsel etkilerini ve gerçekliğe bağlılıklarını sorguluyor.

İsmail Polat, "Özgürlüğün Sınırları: John Stuart Mill Perspektifinden Bireyin Hakları ve Toplumsal Sorumlulukları" adlı makalesinde, John Stuart Mill'in özgürlük anlayışını klasik liberal yorumlar ışığında analiz ederek, bireyin topluma karşı sorumluluklarının özgürlükle nasıl dengelenebileceğini inceliyor. Muhammed Karamolla da "Ralph Barton Perry ve Dinsel Deneyim" başlıklı makalesinde, klasik Amerikan felsefesinin önemli temsilcilerinden Ralph Barton Perry'nin dinsel deneyim fenomenine ilişkin görüşlerini analiz ederek, dinin pratik etkileri ve yaşamsal sorunlara yönelik yaklaşımını değerlendiriyor. Cemzade Kader Düşgün, "Baha Tevfik ve Alain Badiou'da İnsan Hakları, Etik ve Evrensellik" adlı çalışmasında, hak kavramından hareketle insan hakları söylemi ve insan haklarında öznenin konumlandırılışını Baha Tevfik ve Alain Badiou'nun felsefi çerçeveleri içinde eleştirel bir perspektifle inceleyerek, bu konuya alternatif bir bakış açısı sunmayı amaçlıyor.

Hande Eyüboğlu ve Reyhan Midilli Sarı, "Yaşlı Kullanıcıların 'Paylaşımlı Konut' Hakkındaki Görüşleri" başlıklı makalelerinde, yaşlı bireylerin paylaşımlı konutlara ilişkin tutum ve beklentilerini fenomenolojik bir yaklaşımla inceleyerek, sosyal etkileşim ve destek açısından cazip bulsalar da mahremiyet kaygıları taşıdıklarını ortaya koyuyor. İrem Topuz ve Olcan Aslan, "Savaşın Gölgesinde İyi Olmak: Filistin Örneği" adlı makalelerinde, Filistinli bireylerin iyi olma hali üzerine yapılan çalışmaları sistematik olarak inceleyerek, çatışma ve savaşın fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlık üzerindeki etkilerine odaklanıyor. Hazel Zeynep Kurada ve Ayşın Noyan Erbaş ise "Türkçe Dil ve Konuşma Becerilerini Değerlendiren Araçların Sözcüksel Yapısına Bir Bakış" başlıklı çalışmalarında, Türkiye'de kullanılan standardize dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin dilbilimsel özelliklerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, test geliştirme çalışmaları için öneriler sunuyor. Gizem Özdemir ve Doğan Hatun, "Lise Öğrencilerinin Sermaye Seviyelerinin Akademik Başarıları Üzerine Etkisinde Okul Tutumunun Arabuluculuk Rolü" başlıklı

makalelerinde, Pierre Bourdieu'nun sermaye teorisinden yola çıkarak lise öğrencilerinin sermaye seviyeleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkiyi inceliyor ve okul tutumunun bu ilişkide kısmi arabuluculuk rolünü analiz ediyor.

Tekin Önal ve Abdullah Özdağ, "İkinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'da Mihver ve Müttefik Devletler Mücadelesi (1940-1943)" adlı makalelerinde, II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika Cephesi'ndeki Mihver ve Müttefik Devletler arasındaki mücadeleyi tarihsel bağlamda inceleyerek, bu cephenin savaşın seyrine etkilerini değerlendiriyor. Barış Saday, "Hastings 1066: Şarkılara Dökülen Kanın İzinde" başlıklı makalesinde, 14 Ekim 1066'da gerçekleşen Hastings Savaşı'nı "Carmen de Hastingae Proelio" adlı edebî metin üzerinden yeniden inşa ederek, bu eserin tarihsel birincil kaynak olarak kullanımını ele alıyor. Şengül Büyükboyacı, "İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistan'da Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi" adlı makalesinde, İsmail Gaspıralı'nın liderliğindeki Usul-i Cedid hareketini inceleyerek, bu hareketin Türkistan'da eğitimin modernleşmesine ve kültürel dönüşüme olan katkılarını değerlendiriyor.

Son olarak Abdullah Tahir Özdemir, "Çokkatmanlı Şiirin Yaratıcısı Olarak Çokanlamlılık: Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Analizi" başlıklı çalışmasında, Fuzûlî'nin bir gazelini "Linguistics Meets Literature" kitabındaki analiz teknikleriyle inceleyerek, şairin çokanlamlılığı bilinçli kullanımını ve bunun şiirin iki farklı genel okumaya nasıl yol açtığını tespit ediyor.

Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (SUITDER) olarak 63. sayımızın akademi ve bilim dünyasına katkılar sunmasını diler, bir sonraki sayıda aynı heyecan ve gayretle görüşmeyi temenni ederiz.

SUİTDER Editörler Kurulu
Doç. Dr. Kamile ÇETİN
Doç. Dr. Özgür TÜRKER
Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ

From the Editor...

Distinguished scholars, esteemed members of the academy, and dear readers,

We are delighted to present the 63rd issue of the Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SUITDER), which is, in essence, our third issue, yet the continuation of a cherished tradition. First and foremost, we extend our heartfelt gratitude to all the authors who have contributed to our journal with their invaluable academic and scientific articles. We also express our particular thanks to our field editors, who meticulously read each submission and direct them to expert academics for peer review, and to our esteemed reviewers, who, despite their heavy workloads, dedicate their precious time to carefully reading and evaluating all submitted manuscripts with academic rigor, sensitivity, and attention.

Our journal, publishing scientific and academic articles across diverse, yet fundamentally interconnected, fields within the Social Sciences—including Archeology, Western Languages and Literatures, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, and Turkish Language and Literature—conducts all manuscript evaluation stages with utmost diligence, strictly adhering to the principle of double-blind peer review. Each article that completes the review process and reaches the acceptance stage undergoes a final reading with great care and seriousness, both in terms of form and content. Files containing all indicated corrections are then communicated to the corresponding author. For the publication stages of articles, the submission dates recorded on our journal's Dergipark system are strictly followed.

This issue features a total of 19 articles: 1 from Archeology, 3 from Western Languages and Literatures, 1 from Geography, 4 from Philosophy, 3 from Psychology, 1 from Sociology, 5 from History, and 1 from Turkish Language and Literature.

Hüseyin Köker and Burçak Aydın, in their article "Coinage of Olbasa," analyze the Roman Imperial Period coinage of Olbasa, a city in Pisidia, evaluating the city's coin production, die links, denominations used, and deity cults depicted on reverse types.

Nesrin Yavaş, in "In the Footsteps of Aldo Leopold and Rachel Carson: Environmental Ethics and Ecological Consciousness in Barbara Kingsolver's Prodigal Summer," examines Barbara Kingsolver's novel "Prodigal Summer" through the lens of Aldo Leopold's "land ethic" and Rachel Carson's principles of environmental awareness, investigating the interaction between humans and non-human nature, ecological balance, biodiversity, and sustainable agriculture. Derya Biderci Dinç, in "Posthuman Body in Nights at the Circus by Angela Carter," analyzes the posthuman body in Angela Carter's novel

“Nights at the Circus” from a posthuman feminist perspective, questioning the humanist ideology that hierarchically categorizes human and non-human, culture and nature, self and other.

Mahinur Kılıç, İsmail Kervankıran, and Kadir Temurçin, in “What Are We Protecting, From Whom? Assessment of National Parks in Turkey in the Framework of Political Ecology,” examine the current status of national parks in Turkey and the regulations concerning these areas within the framework of political ecology, investigating the implications of conservation decisions and practices on ecological integrity. In his article “Post-Marxism vs. Capitalist Realism: On the Discursive Relation Between Hope and Bullshit” Atilla Akalın analyzes Mark Fisher's concept of capitalist realism through Harry G. Frankfurt's concept of “bullshit” questioning the discursive impact and adherence to reality of post-Marxist approaches within the late capitalist order.

İsmail Polat, in “The Limits of Freedom: Individual Rights and Social Responsibilities from the Perspective of John Stuart Mill,” analyzes John Stuart Mill's understanding of freedom in light of classical liberal interpretations, exploring how an individual's responsibilities to society can be balanced with freedom. Muhammed Karamolla, in “Ralph Barton Perry and Religious Experience,” analyzes the views of Ralph Barton Perry, a prominent representative of classical American philosophy, on the phenomenon of religious experience, evaluating religion's practical effects and its approach to vital problems. Cemzade Kader Düşgün, in “Human Rights, Ethics and Universality in Baha Tevfik and Alain Badiou,” aims to critically examine the discourse of human rights and the positioning of the subject within human rights, drawing on the concept of rights from the philosophical frameworks of Baha Tevfik and Alain Badiou, thereby offering an alternative perspective on the subject.

Hande Eyüboğlu and Reyhan Midilli Sarı, in “Elderly Users' Opinions on 'Co-housing',” investigate elderly individuals' attitudes and expectations regarding co-housing through a phenomenological approach, revealing that while they find it appealing for social interaction and support, they also harbor privacy concerns. İrem Topuz and Olcan Aslan, in “Being Well in the Shadow of War: The Case of Palestine,” systematically review studies on the well-being of Palestinian individuals, focusing on the effects of conflict and war on their physical, mental, and social health. Hazel Zeynep Kurada and Ayşın Noyan Erbaş, in “An Overview of the Lexical Structure of Turkish Tools Assessing Speech and Language Skills,” comparatively examine the linguistic features of words used in standardized Turkish speech and language development assessment tools, providing recommendations for future test development efforts. Gizem Özdemir and Doğan Hatun, in “The Mediating Role of School Attitude on the Effect of High School Students' Capital Levels on Academic Achievement,” investigate the relationship between high school students' capital levels and academic achievement based on Pierre Bourdieu's theory of capital, and analyze the mediating role of school attitude in this relationship.

Tekin Önal and Abdullah Özdağ, in "The Struggle Between the Axis and Allied Powers in North Africa During the Second World War (1940-1943)," examine the conflict between the Axis and Allied Powers in the North African Front during World War II within its historical context, evaluating the impact of this front on the course of the war. Barış Saday, in "Hastings 1066: Pursuit of Blood Becoming Lyricised," reconstructs the Battle of Hastings, which took place on October 14, 1066, through the literary text "Carmen de Hastingae Proelio," discussing the use of this work as a primary historical source. Şengül Büyükboyacı, in "Efforts to Modernize Education in Turkestan Under the Leadership of İsmail Gaspıralı: The Usûl-i Cedid Movement," examines the Usûl-i Cedid movement led by İsmail Gaspıralı, evaluating its contributions to the modernization of education and cultural transformation in Turkestan.

Lastly, Abdullah Tahir Özdemir, in "Ambiguity as the Creator of Multilayered Poetry: An Example of a Gazel by Fuzûlî," analyzes a ghazal by Fuzûlî using the analytical techniques from the book "Linguistics Meets Literature," identifying the poet's conscious use of ambiguity and how it leads to two different overall readings of the poem.

As the editorial board of the Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences (SUITDER), we sincerely hope that our 63rd issue contributes significantly to the academic and scientific world, and we look forward to meeting you with the same enthusiasm and dedication in our next issue.

SUITDER Editorial Board
Assoc. Prof. Kamile ÇETİN
Assoc. Prof. Özgür TÜRKER
Asst. Prof. Burak SÖNMEZ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Arkeoloji

1-40 **Olbasa Sikkeleri**
Coinage of Olbasa
Hüseyin KÖKER – Burçak AYDIN

Batı Dilleri

41-62 **Posthuman Body in *Nights at the Circus* by Angela Carter**
Angela Carter'ın Sirk Geceleri Romanında Posthüman Beden
Derya BİDERCİ DİNÇ

63-80 **The Manifestation of Technology-Human Relations in Theatre: A Critical Analysis of Plays in the Context of 'Unintended Consequences'**
Tiyatroda Teknoloji ve İnsan İlişkisinin Tezahürü: 'İstenmeyen/Beklenmeyen Sonuçlar' Bağlamında Oyunların Eleştirel Bir Analizi
Kadriye BOZKURT

81-96 **Aldo Leopold ve Rachel Carson'ın İzinde: Barbara Kingsolver'ın *Prodigal Summer* Romanında Çevre Etiği ve Ekolojik Bilinç**
In the Footsteps of Aldo Leopold and Rachel Carson: Environmental Ethics and Ecological Consciousness in Barabara Kingsolver's Prodigal Summer
Nesrin YAVAŞ

Cografya

97-124 **Neyi, Kimden Koruyoruz? Türkiye'deki Millî Parkların Politik Ekoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi**
What Are We Protecting, From Whom? Assessment of National Parks in Turkey in The Framework of Political Ecology
Mahinur KILIÇ – İsmail KERVANKIRAN – Kadir TEMURÇİN

Felsefe

125-138 **Kapitalist Gerçekçilik Karşısında Postmarksizm: Umut ve Saçmalığın Söylemsel İlişkisi Üzerine**
Post-marxism vs. Capitalist Realism: On the Discursive Relation Between Hope and Bullshit
Atilla AKALIN

139-156 **Baha Tevfik ve Alain Badiou'da İnsan Hakları, Etik ve Evrensellik**
Human Rights, Ethics and Universality in Baha Tevfik and Alain Badiou
Cemzade KADER DÜŞGÜN

157-172 **Özgürlüğün Sınırları: John Stuart Mill Perspektifinden Bireyin Hakları ve Toplumsal Sorumlulukları**
The Limits of Freedom: Individual Rights and Social Responsibilities from the Perspective of John Stuart Mill
İsmail POLAT

173-184 **Ralph Barton Perry ve Dinsel Deneyim**
Ralph Barton Perry and Religious Experience
Muhammed KARAMOLLA

Psikoloji

185-204 **Yaşlı Kullanıcıların "Paylaşımlı Konut" Hakkındaki Görüşleri**
Elderly Users' Opinions on "Co-housing"
Hande EYÜBOĞLU - Reyhan MİDİLLİ SARI

205-220 **Türkçe Dil ve Konuşma Becerilerini Değerlendiren Araçların Sözcüksel Yapısına Bir Bakış**
An Overview of the Lexical Structure of Turkish Tools Assessing Speech and Language Skills
Hazel Zeynep KURADA - Ayşın NOYAN ERBAŞ

221-238 **Being Well in the Shadow of War: The Case of Palestine**
Savaşın Gölgesinde İyi Olmak: Filistin Örneği
İrem TOPUZ - Olcan ASLAN

Sosyoloji

239-246 **Lise Öğrencilerinin Sermaye Seviyelerinin Akademik Başarıları Üzerine Etkisinde Okul Tutumunun Arabuluculuk Rolü**
The Mediating Role of School Attitude on the Effect of High School Students' Capital Levels on Academic Achievement
Gizem ÖZDEMİR – Doğan HATUN

Tarih

247-266 **Hastings 1066: Şarkılara Dökülen Kanın İzinde**
Hastings 1066: Pursuit of Blood Becoming Lyricise
Barış SADAY

267-286 **Akis Dergisine Göre Üniversite Gençliğinin Meseleleri (1954-1967): Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Bir İnceleme**
"The Issues of University Youth According to Akis Magazine (1954-1967): A Political, Economic, and Social Analysis"
Elif AŞCI

287-308 **XVIII. Yüzyıl Sonlarıyla XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Sefer Lojistiği Kapsamında Hamid Sancağı'ndan Deve Alımı**
Camel (Şütürân) Procurement from Hamid Sanjak within the Scope of Ottoman Campaign Logistics in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries
Evren GÖKÇE

309-342 **İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi**
Efforts To Modernize Education İn Turkestan Under The Leadership Of İsmail Gaspıralı: The Usûl-i Cedid Movement
Şengül BÜYÜKBOYACI

343-360 **İkinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'da Mihver ve Müttefik Devletler Mücadelesi (1940-1943)**
The Struggle Between the Axis and Allied Powers in North Africa During the Second World War (1940-1943)
Tekin ÖNAL – Abdullah ÖZDAĞ

Türk Dili ve Edebiyatı

361-380 **Ambiguity as the Creator of Multilayered Poetry: An Example of a Gazel by Fuzûlî**
Çokkatmanlı Şiirin Yaratıcısı Olarak Çokanlamlılık: Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Analizi
Abdullah Tahir ÖZDEMİR

381-386 **YAZIM KURALLARI**

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	10 Ocak 2025 / 10 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	4 Şubat 2025 / 4 February 2025
Atıf/Citation:	Köker, H. & B. Aydın (2025). Olbasa Sikkeleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 1-40
DOI:	10.35237/suitder.1617146
Benzerlik / Similarity:	%5

Olbasa Sikkeleri

Coinage of Olbasa

Hüseyin KÖKER* - **Burçak AYDIN****

Öz

Bu çalışmada Pisidia kentlerinden ve aynı zamanda bölgedeki Roma kolonilerinden birisi olan Olbasa'nın Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri incelenmektedir. Çalışma kapsamında, öncelikle kent tarihine ve kentte yapılan araştırmalara kısaca değinilerek kentin günümüze kalan tüm sikkelerini içeren, yur tiçi ve yurt dışı müze koleksiyonları ve müzayede satış kataloglarında satışa sunulan örneklerden oluşan kataloğu bağlamında kentin sikke üretimi, kalıp ilişkileri ve paylaşımı, sikkelerde kullanılan birimler ve arka yüz tipleri bağlamıda kent pantheonunda yer alan tanrı/tanrıça kültleri değerlendirilmektedir. Hellenistik Dönem'de kurulan Olbasa, söz konusu dönemde sikke darbı yapmamıştır. Olasılıkla MÖ 6 yılında Roma kolonisi olmasının ardından sikke darbına Antoninus Pius Dönemi'nde (MS 138-161) başlamış, kesintilerle de olsa devam etmiş ve sikke darbını Trebonianus Gallus Dönemi'nde (MS 251-253) Volusianus adına darp olunan sikkelerle sonlandırmıştır. Katalogda 162 adetle temsil edilen Olbasa koloni sikkeleri, 19 seriden oluşmaktadır. Bunlardan 18'inin ön yüzlerinde imparator/imparatoriçe büstleri, birindeyse Genius betimi kullanılırken arka yüzlerinde 19 farklı tip kullanılmıştır. Roma (koloni), Hellen ve yerel karakter taşıyan bu tipler arasında kent pantheonunda özel bir yere sahip olduğu açık olan Aphrodite ve Men dikkat çekmektedir. 30 adet ön yüz ve 39 adet arka yüz kalıbı kullanılarak üretilen bu seriler için beş farklı birim tespit edilmiştir.

***Anahtar Kelimeler**: Pisidia, Olbasa, Roma kolonisi, Sikke, Roma Şehir Sikkeleri*

Abstract

This study examines the Roman Provincial coins of Olbasa in Pisidia, which was one of the Roman colonies in the region. Within the scope of the study, firstly, a brief history of the city and the research conducted in the city is provided. Thereafter, the coin production of the city, die

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: huseyinkoker@gmail.com; **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-0784-505X.
Burdur Müzesi örneklerini çalışmamıza dâhil etmemize olanak tanıyan Dr. Erdal Ünal'a teşekkürlerimizi sunarız.
** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, , Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: burcakyn@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-2934-3272.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

study and die sharing, the denominations and reverse types, and the cults in the city pantheon are evaluated in the context of the catalogue, which includes all the coins of the city that have survived to the present day and consists of examples in museum collections and auction sales catalogues. Olbasa, founded in the Hellenistic Period but did not strike coins during this period. It is believed that following its establishment as a Roman colony in 6 BC, it started to strike coins during the reign of Antoninus Pius (138-161 AD), continued to strike coins albeit with interruptions, and ended the coinage during the reign of Trebonianus Gallus (251-253 AD), in the name of Volusianus. Coins of Olbasa represented by 162 specimens in the catalogue, consist of 19 series. The obverses of 18 series feature the busts of emperor/empress and caesars, while one features the depiction of Genius. The reverses of the coins feature 19 different types. Among these types, which have Roman (colonial), Hellenic and local characters. Aphrodite and Men, who clearly had a special place in the pantheon of the city. The coins were produced using 30 obverse and 39 reverse dies, and five different denominations were identified for this series.

***Keywords**: Pisidia, Olbasa, Roman colony, Coin, Roman Provincial Coins*

GİRİŞ

Pisidia bölgesi kentlerinden biri olan ve Burdur ili Kemer ilçesine bağlı Belenli köyü sınırları içerisinde yer alan Olbasa kentine ilişkin ilk bilgiler, Ptolemaios ve Hierocles'in eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Ptolemaios, Olbasa'nın bir Pisidia kenti olduğunu aktarırken Hierocles ise Pamphylia kenti olduğundan ve Pisidia'nın kuzey kesiminde Pednelissos ile Selge kentleri arasında konumlandığından bahseder (Ptolemaios V.5.7-8; Hierocles 680, 681.1). Kentin lokalizasyonu 1842 yılında bölgede araştırma yapan A. Schönborn'un Belenli'de bulduğu yazıtlar sayesinde yapılabilmiştir (CIL III, no. 6889; Özsait, 1985, s. 138). Yine aynı yüzyılda, kentte farklı araştırmacılar tarafından da çalışmalar yapılmıştır. 1876 yılında L. Duchesne ve M. Collignon (Duchesne ve Collignon, 1877, s. 370), 1884 ve 1886 yıllarında W. M. Ramsay (Ramsay, 1888, s. 17-18), 1897 yılında R. Heberdey[1] tarafından araştırmalar yapılmıştır. Bu tarihten sonra, ta ki 20. yüzyılın ortalarına kadar kent, âdeta unutulmuştur. Bu tarihten sonra pek çok araştırmacı bölgeyi ve kenti ziyaret ederek araştırmalar yapmıştır. 1950'li yıllarda G. Bean (Bean, 1959, s. 98-100), 1955 yılında B. Levick (Levick, 1967, s. 48 ve s. 156-159) ve 1998 yılında A. S. Hall ve N. P. Milner'in (Hall ve Milner, 1998, s. 58-67) araştırmaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Son olarak 2019 yılında Milner, önceki araştırmalarda elde edilen epigrafik verilerin yeniden bir değerlendirmesini yapmıştır (Milner, 2019, s. 5-6).

Lysis (Bozçay) Vadisi'ne hâkim stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan kent, 1485 m yükseklikte bulunan bir kayalık üzerinde kurulmuştur (Ramsay, 1895, 285; Duchesne ve Collignon, 1877, 332 vd. ve 370)[2]. Hellenistik Dönem surlarının varlığı, kentin bu dönemde kurulmuş olduğuna işaret etmekle birlikte, kentin kesin kuruluş tarihine ilişkin herhangi bir bilgi ve veri bulunmamaktadır[3]. Akropolü büyük ölçüde tahrip durumda olan kentte, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapı kalıntıları görülebilmektedir (Bean, 1959, 98)[4].

[1] R. Heberdey, Pisidia gezisi sırasında incelediği yazıtları not defterine ayrıntılı olarak kaydetmiştir ki bu defter *Austrian Archaeological Institute of the Austrian Academy Research Group for Epigraphy (daha önce, Asia Minor Commission) of Sciences* arşivinde korunmaktadır. Söz konusu not defterindeki Olbasa yazıtlarının yeniden değerlendirilmesi için bk. Czeitschner, 2022.

[2] Ayrıca bk. Magie, 1950, s. 462 ve s. 1323 dn. 39; Levick, 1967, s. 48; Jones, 1971, s. 143; Ekinci et al., 2007, s. 197

[3] Özsait, 1985, s. 138'de kentin bir erken Hellenistik Dönem kuruluşu olduğu belirtilmektedir.

[4] Ayrıca bk. Levick, 1967, s. 33, s. 48; Jones, 1971, s. 134; Özsait, 1985, s. 139.

Erken dönem tarihine ilişkin fazla bilgi ye sahip olmadığımız Olbasa, Pergamon Krallığı'nın egemenliği[5] sürecinin ardından ya MÖ 129 yılında tesis edilen Provincia Asia sınırlarına dâhil edilmiş ya Kappadokia Krallığı egemenliğine girmiş ya da bağımsız kalmış olmalıdır (Levick 1967, s. 20)[6]. Olbasa, Pisidia Bölgesi'nin MÖ 2. yüzyıl sonu- MÖ 1. yüzyıl başında oluşturulan Provincia Cilicia sınırlarına dâhil edilmesiyle (Levick, 1967, s. 22; Özsait, 1985, s. 71)[7] Caesar'ın MÖ 49 yılında yaptığı düzenlemelere kadar bu eyalet sınırları içinde kalmış, fakat bu tarihten sonra yeniden Provincia Asia sınırlarına dâhil edilmiştir (Magie, 1950, s. 418; Özsait, 1985, s. 79 ve s. 81; Syme, 1995, s. 324 vd.)[8]. MÖ 39 yılındaysa Marcus Antonius'un düzenlemeleriyle Galatia Kralı Amyntas'ın egemenliği altına girmiş (Strb., *Geog*. XII.6.3-5; Cass. Dio, XLIX; Plut. *Ant*. LXI)[9] ve onun MÖ 25 yılındaki ölümünün ardından da yeni oluşturulan Provincia Galatia sınırlarına dâhil edilmiştir (Strb., *Geog*. XII.5.1-4, 6.1-5). Roma İmparatoru Augustus'un emriyle bölgede kurulan koloni kentleri arasında yer alan Olbasa'nın bir Roma kolonisi olarak organize edilmesi (Res Gestae 28.1), bölgedeki diğer kolonileri birbirine bağlayan Via Sebaste'nin tesis edildiği MÖ 6 yılında olmalıdır, ki bu tarih, Komama ve Parlais'in de koloni olarak tesis edildiği tarih olarak kabul edilmektedir (Levick, 1967, s. 33)[10]. Bu tarihten sonra kentin adı *Colonia Olbasena* olarak anılmaya başlar (CIL III, no. 6889)[11]. Kent, MS 70'li yıllardaysa Provincia Lycia et Pamphylia sınırlarına dâhil edilmiştir (Levick, 1967, s. 867; Mitchell, 1993a, s. 154). Bu durum, Diocletianus Dönemi'nde (MS 284-305) başkenti Pisidia Antiokheiası olan ve Provincia Galatia'nın güney kısmını içeren Provincia Pisidia'nın oluşturulmasıyla da değişmemiştir ki Milyas toprakları ancak MS 313 yılında Provincia Lycia et Pamphylia'nın bölünmesinin ardından oluşturulan Provincia Pamphylia'nın sınırlarına dâhil olmuştur (Mitchell, 1993b, s. 161; Çelgin, 2011, s. 115 dn. 17).

1. Sikke Üretimi ve Kalıp Paylaşımı

Hellenistik Dönem'de kurulmuş olmasına rağmen bu dönemde sikke darbı yapmamış olan Olbasa ilk sikkelerini, diğer bazı Pisidia kentleri gibi, Antoninus Pius Dönemi'nde (MS 138-161) darp etmeye başlamış ve Trebonianus Gallus Dönemi'nde (MS 251-253) Volusianus adına darp olunan sikkelerle sonlandırmıştır. Bu zaman dilimi içindeyse Commodus, Macrinus, III. Gordianus ve I. Philippus adına sikke darbı yapmamış görünmektedir (Grafik 1). Kentin ilk sikkelerini Antoninus Pius Dönemi'nde darp etmeye başlaması[12], MS 141 yılında meydana gelen ve güney Pisidia ve Lykia bölgelerinde hasara neden olan depremle (Aelius Aristides, *Orat*. XLIX 38 vd.; *Hist. Aug. Antoninus*

[5] Magnesia Savaşı'nın (MÖ 190) ardından imzalanan Apameia Barışı'yla (MÖ 188) Pisidia Bölgesi'nin batısı Pergamon Krallığı'nın egemenliğine girdiği bilinmektedir (Allen, 1983, s. 83; Kearsley ,s. 1994). II. Attalos Dönemi'nde (MÖ 159-138) Olbasa kentine kral tarafından gönderilen mektup da bölgedeki Pergamon egemenliğine şahitlik eder. Yazıt için bk.: SEG 44, no. 1108; Kearsley, 1994, s. 47-57.

[6] Ayrıca bk. Jones, 1971, s. 131; Sherwin-White, 1976, s. 8 vd.; Özsait, 1985, s. 70; French, 1991, s. 54; Kosmetatou, 1997, s. 34.

[7] Ayrıca bk. Bracke, 1993, s. 18-19; Waelkens, 2002, s. 314; Marek, 2016, s. 259-260.

[8] Jones, 1971, s. 132'de Pisidia'nın MÖ 36 yılına kadar Provincia Cilicia sınırları içinde kaldığı belirtilirken, Waelkens, 2002, s. 314'te Caesar'ın bu düzenlemesi için MÖ 48/47 tarihi önerilmektedir.

[9] Ayrıca bk. Magie, 1950, s. 434; Levick, 1967, s. 27; Mitchell, 1993a, s. 38; Mitchell, 1993b, s. 152; Gruen, 1996, s. 152.

[10] Bölgedeki diğer koloni kentlerinin kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bk. Levick, 1967, s. 34-41; Özsait, 1985, s. 131-140; Syme, 1995, s. 223 vd.; Köker, 2024, s. 23.

[11] İmparator Claudius'u onurlandıran yazıtta kentin ismi "…colonia Olbasena" biçiminde geçmektedir. Aşağıda görüleceği üzere sikkeler üzerindeyse kent adı farklı biçimlerde yazılmıştır. Ancak, literatürde Colonia Iulia Augusta Olbasenorum olarak belirtilmektedir.

[12] M. Grant, İmparator Claudius adına darp edilmiş "iki cornucopia arasında kerykeion / çelenk tutarak ilerleyen Nike" tipini taşıyan bir sikkenin; ön yüzünde yer alan COLCOSCLA lejantının COL(onia) OL(basa) ve arka yüzünde yer alan OVI veya QVIAVG lejantının da QVI(nquennalis) şeklinde tamamlanabileceğini belirterek söz konusu sikkeyi Olbasa kentine atfetmiştir (Grant, 1949, s. 239). Ancak bu görüş, araştırmacılar tarafından kabul görmemiş ve dolayısıyla da RPC corpusuna dâhil edilmemiştir. Buna ek olarak Cohen, 1892, s. 530'da III. Gordianus Dönemi'ne ait bir sikkenin varlığından söz etmektedir, ki söz konusu sikke Aulock, 1971, s. 23 ve s. 34'te Volusianus'a atfedilmektedir. Ayrıca bk. RPC IX, 990. Pisidia bölgesi koloni kentlerinin sikke darplarıyla ilgili genel bilgi için bk. Köker, 2020; Köker, 2024, s. 160-162.

Pius, VIII) ilişkili olmalıdır ki bu dönemde Pisidia bölgesinde sikke darbı yapan kentlerin sayısında bir artış görülmektedir[13].

Grafik 1. Olbasa sikkelerinin imparatorlara göre sayısal dağılımı.

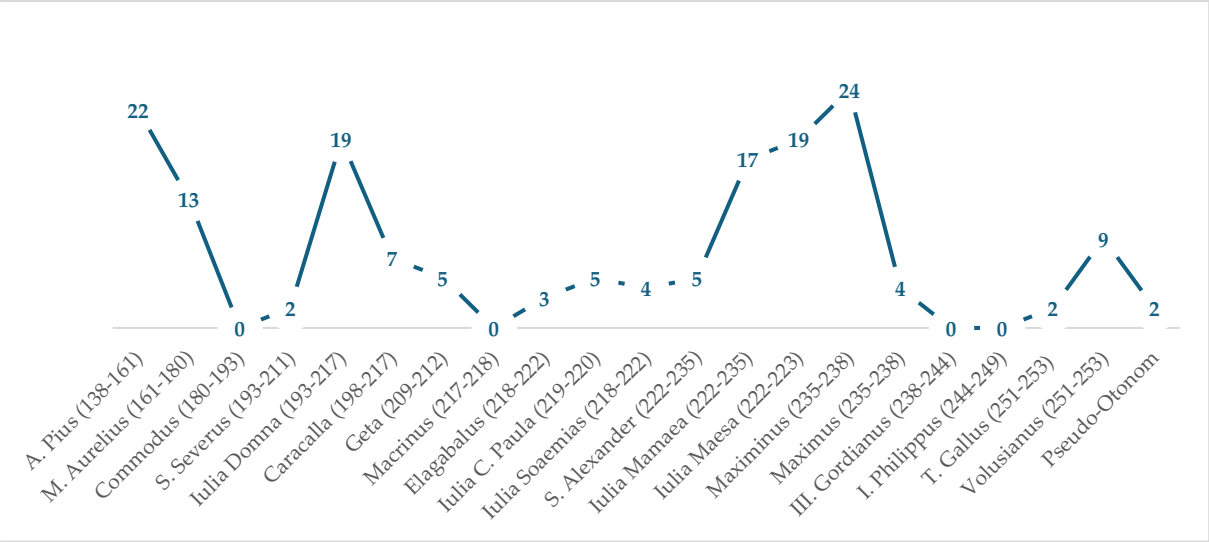

112 yıllık bir zaman zarfında üretilen ve aşağıdaki katalogda toplam 162[14] adet sikkeyle temsil edilen Olbasa sikkeleri 19 seri (emisyon) olarak üretilmişlerdir. Bu serilerin 18'i ön yüzlerinde imparator/imparatoriçe/caesar büstleri taşırken diğer tek seri, pseudo-otonom olarak da adlandırılan ve ön yüzünde söz konusu büstleri taşımamaktadır. Grafik 1'de de görüldüğü üzere, günümüze kalan Olbasa sikkelerinin imparator/imparatoriçelere göre sayısal dağılımına bakıldığında oldukça dalgalı bir grafikle karşılaşılmaktadır. Buna göre, sayısal olarak en fazla temsil edilen sikkeler, Maximinus (MS 235-238), A. Pius (MS 138-161), Iulia Maesa (MS 222-223), Iulia Domna (MS 193-217), Iulia Mamaea (MS 222-235) ve M. Aurelius (MS 161-180) adlarına darp olunanlarken en az temsil edilenlerse Elagabalus (MS 218-222), S. Severus (MS 193-211) ve Trebonianus Gallus (MS 251-253) adlarına darp olunan sikkelerdir (Grafik 1). Öte yandan, Severuslar Dönemi, en fazla sikkeyle temsil edilirken bunu Asker İmparatorlar ve Antoninler Dönemleri takip etmektedir. Bu bağlamda, bölgedeki diğer koloni kentleriyle bir karşılaştırma yapıldığında, Olbasa'nın diğer kentlerle aşağı yukarı benzer bir grafiğe sahip olduğu görülür. Ancak, oldukça fazla sikkeyle temsil edilen diğer koloni kentlerinin aksine Olbasa'nın III. Gordianus Dönemi'nde (MS 238-244) sikke darbı yapmaması (ya da yapıldıysa bile şimdiye kadar ele geçmemiştir) bir hayli dikkat çekicidir[15].

Günümüze kalan sikke sayılarına göre durum böyleyken, kalıp ilişkileri bağlamında tespit edilen kalıp sayılarına da bakmak gerekmektedir. Yapılan kalıp karşılaştırmasında, kent sikkelerinin darbında toplam 30 ön yüz ve 42 arka yüz kalıbı kullanıldığı tespit edilmiştir. Her bir imparator/imparatoriçe/caesar adına yapılan darplara göre kullanılan ön ve arka yüz kalıplarının toplam sayılarına bakıldığında; en fazla kalıbın kullanıldığı sikkeler, 15 kalıpla A. Pius sikkeleri

[13] Antoninus Pius Dönemi'nde Pisidia bölgesinde sikke darbına başlayan kentler şunlardır: Isinda, Kodrula, Kolbasa, Komama, Palaiapolis, Pappa-Tiberiopolis, Parlais, Pogla ve Prostanna. Öte yandan, RPC IV.3'te Olbasa'nın Antoninus Pius adına darp olunan sikkelerini 139-147 tarihleri arasına vermektedir. Ancak, 141 yılındaki depremin Olbasa ve söz konusu diğer kentlerin sikke darbına başlaması için en geçerli sebep olduğunu düşünebiliriz.

[14] H. von Aulock'un 1971 tarihli çalışmasında 34 ve aynı yazarın 1977 tarihli çalışmasında ise 81 adet Olbasa sikkesi yer almaktadır, ki ikinci çalışma, ilk çalışmadaki sikkeleri de kapsamaktadır. Ancak, 1973 tarihli çalışmasında, daha önce Olbasa'ya atfettiği Macrinus (Aulock, 1971, s. 20 no. 20) ve I. Philippus (Aulock, 1971, s. 23 no. 32) sikkelerinin Olbasa'ya ait olmadıklarını ve bu iki sikkenin corpustan çıkarılması gerektiğini belirtmektedir (Aulock, 1973, s. 18).

[15] Pisidia koloni kentlerinin sikke üretimlerine ilişkin karşılaştırma için bk. Köker, 2024, s. 160-162.

olurken bunu, 9 kalıpla I. Maximinus, 8 kalıpla Caracalla, 7 kalıpla Iulia Domna, 6 kalıpla M. Aurelius, 4 kalıpla Maximus, 3 kalıpla Iulia Maesa ve 2'şer kalıpla diğerleri izlemektedir (Grafik 2). Dönemlere göre değerlendirildiğindeyse Severuslar Dönemi'nde toplam 32, Antoninler Dönemi'nde 21 ve Asker İmparatorlar Dönemi'nde de 17 kalıp kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, tahminî orijinal kalıp sayıları[16] bağlamında da teyit edilmektedir. Aşağıda Grafik 3'te görüldüğü gibi, kentin en fazla sikke üretimi yapığı dönem, 14 ön yüz kalıbı kullanımıyla Severuslar Dönemi olurken bunu, 8 ön yüz kalıbıyla Asker İmparatorlar ve 7 ön yüz kalıbıyla da Antoninler Dönemleri izlemektedir.

Grafik 2. Olbasa sikkelerinin imparatorlara göre ön ve arka yüz kalıplarının sayısal dağılımı.

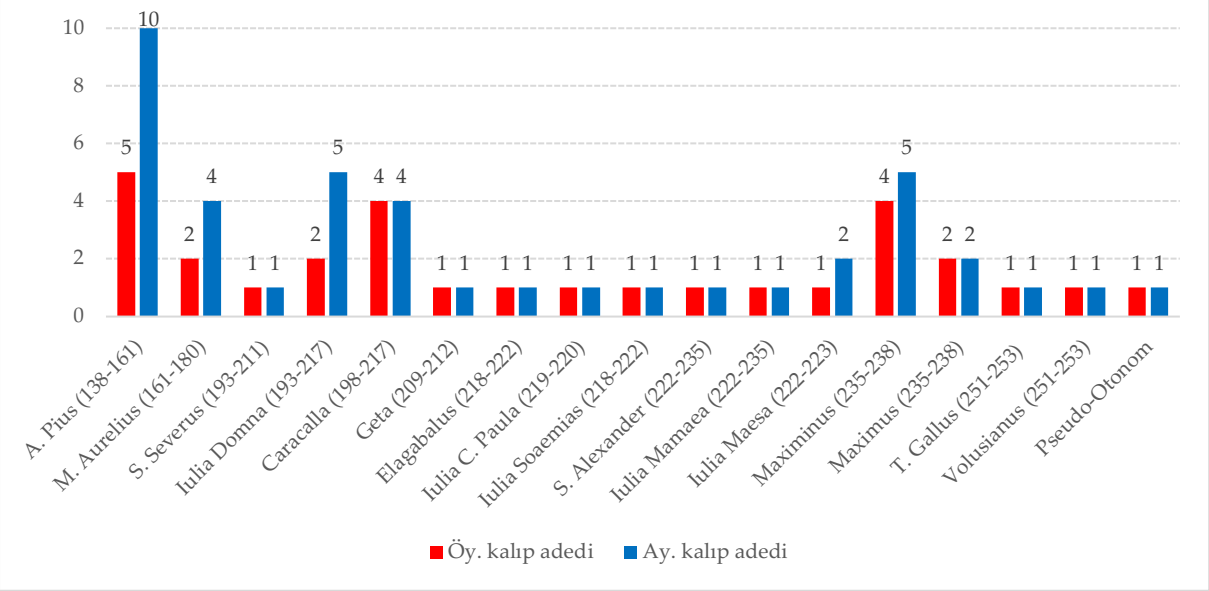

Grafik 3. Olbasa sikkelerinin ön ve arka yüz kalıp sayılarıyla Carter formülüne göre hesaplanan tahminî orijinal kalıp sayılarının dönemlere göre dağılımı sayısal dağılımı.

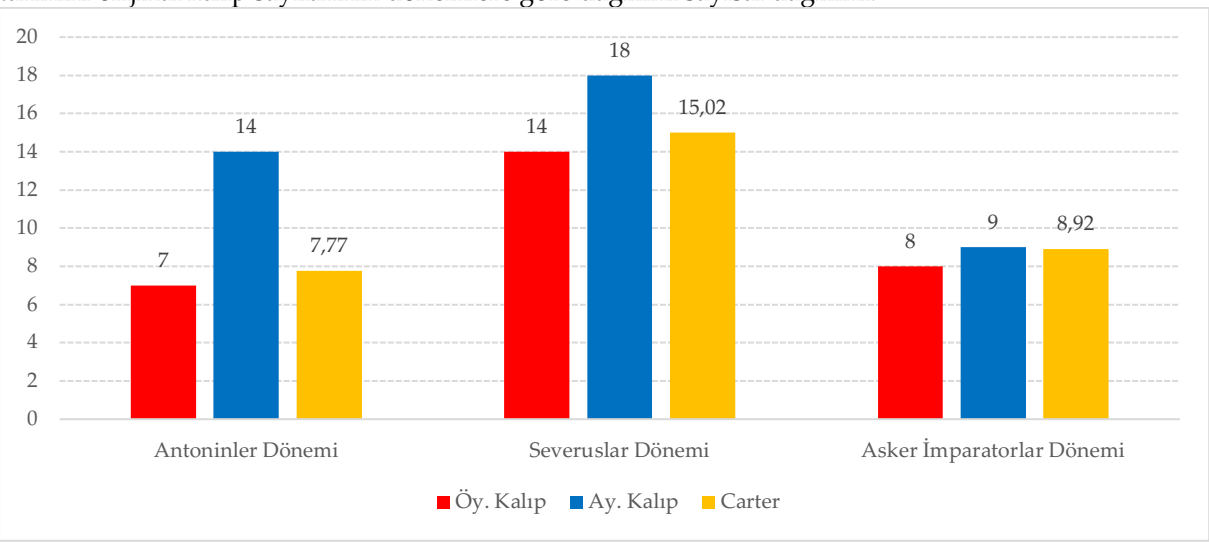

[16] Tahminî orijinal kalıp sayısının hesaplanırken (Carter Formülü) yalnızca ön yüz kalıp sayısı esas alınmaktadır ve daha güvenilir sonuç elde edilmesi açısından tespit edilen ön yüz kalıp sayısının 1'den fazla olması gerekmektedir. Carter Formülü için bk. Carter, 1983. Söz konusu formülle yapılan hesaplamalar ve buna bağlı olarak sikke üretimiyle ilgili araştırma ve tartışmalar için bk. Köker, 2024, s. 128.

Sikke üretimi açısından önemli bir nokta da kalıp paylaşımıdır. Buna göre, Olbasa sikkelerinin aynı veya farklı dönemlerde üretilen farklı serileri arasında kalıp paylaşımı olduğu görülmektedir. Buna ek olarak belirli dönemlerde aynı veya farklı bölge kentleriyle sikke darbı için aynı atölyenin veya kalıp sanatçısının kullanıldığı görülmektedir ki bu durum, ön yüz kalıpları arasındaki benzer biçem özellikleri sayesinde saptanabilmektedir[17]. Olbasa sikkelerinin kendi içindeki ön yüz kalıp paylaşımları; A. Pius, M. Aurelius, Iulia Doma, S. Alexander, Iulia Maesa ve Maximinus adına darp olunan ve farklı arka yüz tiplerini taşıyan serilerde görülürken (Tablo 1), arka yüz kalıp paylaşımlarıysa A. Pius ve M. Aurelius adına darp olunan ikişer seriyle Maximinus ve Maximus adlarına darp olunan birer seride görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 1. Olbasa sikkelerinin ön yüz kalıp paylaşımının imparator/imparatoriçelere göre dağılımı.

A. Pius	**Öy2**	**Öy3**
	Ay2 - Ay3 - Ay4 - Ay5	Ay6 - Ay7
M.Aurelius	**Öy6**	-
	Ay6 - Ay7 - Ay10	-
Iulia Domna	**Öy9**	-
	Ay12 - Ay13 - Ay14 - Ay15	-
S. Alexander	**Öy19**	-
	Ay25 - Ay26	-
Iulia Maesa	**Öy21**	-
	Ay28 - Ay29	-
Maximinus	**Öy22**	-
	Ay30 - Ay31	-

Tablo 2. Olbasa sikkelerinin arka yüz kalıp paylaşımının imparatorlara göre dağılımı.

Ay4	**Ay6**	**Ay30**
A. Pius	A. Pius	Maximinus
M. Aurelius	M. Aurelius	Maximus

Ayrıca Olbasa'nın Iulia Domna, Geta, Elagabalus, S. Alexander, Maximinus, T. Gallus ve Volusianus adlarına darp olunan serileriyle aşağıdaki Tablo 3'te de görüleceği gibi bazı Phrygia, Pisidia ve Pamphylia kentlerinin aynı dönem serilerinde kullanılan yedi farklı ön yüz kalıbı arasında benzer biçem özellikleri görülmektedir. Bu durum, söz konusu sikkelerin ön yüzlerinde kullanılan kalıpların, ortak kullanılan tek bir kalıp değil, aynı atölyeden veya aynı kalıp sanatçısının elinden çıktıkları anlamına gelmektedir.

Tablo 3. Olbasa sikkelerinde kullanılan ön yüz kalıplarıyla benzer biçem özellikleri taşıyan ön yüz kalıpları kullanan kentlerin imparator/imparatoriçelere göre dağılımı.

Iulia Domna	**Geta (Caesar)**	**Elagabalus**	**S. Alexander**	**Maximinus**	**T. Gallus**	**Volusianus**

[17] Roma İmparatorluk Dönemi kent sikkelerinde kalıp paylaşımı için bk. Kraft, 1972. Ayrıca, güney Asia Minor (Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia) kentleri arasındaki kalıp paylaşımı için bk. Watson, 2019.

Olbasa (Öy9)	Olbasa (Öy15)	Olbasa (Öy16)	Olbasa (Öy19)	Olbasa (Öy22)	Olbasa (Öy28)	Olbasa (Öy29)
Andeda	Pogla	Isinda	Kibyra	Andeda	Aspendos	Aspendos
Ariassos		Kibyra		Isinda	Attaleia	Attaleia
Komama				Pogla	Magydos	Magydos
Panemoteikhos					Perge	Perge
Pogla					Sillyon	Sillyon
Timbriada					Kremna	Kremna
					Isinda	Isinda
					Pogla	Pogla
					Selge	

Olbasa kentinin de kullandığı Severuslar Dönemi'nde faaliyette olan ve Kraft'ın "Komama A" olarak tanımladığı atölyeyi, özellikle Pisidia kentleri kullanırken dönemin başında Pamphylia kentlerinden Attaleia ve Perge de kullanmıştır (Kraft 1972, ss. 79-80)[18]. "Komama A" atölyesi, Iulia Domna darpları için Olbasa (Öy9: kat. no. 38-53. Fig. 15-18), Andeda, Ariassos, Komama, Panemoteikhos, Pogla ve Timbriada[19], Geta darpları içinse Olbasa (Öy15: kat. no. 62-66. Fig. 24) ve Pogla[20] kentleri tarafından kullanılmıştır (Tablo 3). Watson, söz konusu atölyeyle çalışan kentlerin, farklı kalıp sanatçıları değil, fakat aynı kalıp sanatçısının kalıplarını kullandığını ve bu durumun Severuslar Dönemi'yle birlikte yavaş yavaş yayılmaya başladığını belirtmektedir (Watson 2019, 66-67). Elagabalus Dönemi'ndeyse Kraft'ın Kibyra atölyesi olarak tanımladığı farklı bir atölye karşımıza çıkmaktadır ki Olbasa (Öy16: kat. no. 67-69. Fig. 25), Isinda ve Kibyra kentleri tarafından kullanılan[21] bu atölye faaliyetine Severus Alexander Dönemi'nde de devam etmiş, fakat bu kez yalnızca Olbasa (Öy19: kat. no. 79-83. Fig. 28-29) ve Kibyra[22] tarafından kullanılmış görünmektedir (Kraft 1972, 81) (Tablo 3). Maximinus Dönemi'nde Kraft'ın Andeda atölyesi olarak tanımladığı bir başka atölye faaliyete geçmiştir ki bu atölyeyi Olbasa (Öy22: kat. no. 120-136. Fig. 33-34), Andeda, Isinda ve Pogla kullanmıştır[23] (Kraft 1972, 81) (Tablo 3). T. Gallus ve Volusianus Dönemlerindeyse Kraft'ın Perge atölyesi ve Watson'un ise "Atölye B(i)" olarak tanımladığı, Pamphylia ve Pisidia kentlerinin kullandığı diğer bir atölye karşımıza çıkmaktadır (Kraft 1972, ss. 84-85; Watson 2019, ss. 95-97)[24]. Söz konusu atölye, bu dönemler darpları için Olbasa (Öy28: kat. no. 148-149. ve Öy29: kat. no. 150-158.

[18] Söz konusu atölye, S. Severus adına darp olunan sikkelerde Attaleia, Perge, Ariassos, Kolbasa, Parlais, Pogla ve Timbriada, Caracalla adına darp olunan sikkelerde Ariassos, Kolbasa ve Timbriada ile Geta (Augustus olarak) adına darp olunan sikkelerde Timbriada kentlerini de kapsamaktadır.

[19] Andeda sikkeleri için bk. SNG Aul. Pisidien, no. 4909. Ariassos sikkeleri için bk. SNG Cop. Pisidia, no 103; Tütüncü 2024, s. 164-166 no. 108-126. Komama sikkeleri için bk. Köker 2024, s. 181 no. 39-43 ve 182 no. 45-50. Panemoteikhos sikkeleri için bk. Aulock 1977, s. 114 no. 1124-1127; SNG France 3, no. 1660-1663. Pogla sikkeleri için bk. Aulock, 1977, s. 126 no. 1284-1285 ve s. 127 no. 1297-1302. Timbriada sikkeleri için bk. Aulock, 1979, s. 170-171 no. 2135-2140 ve s. 171 no. 2141-2147; SNG France 3, no. 2221-2224.

[20] Pogla sikkesi için bk. SNG Fitzwilliam, no. 5173.

[21] Isinda sikkeleri için bk. SNG Aul. Pisidiens, no. 8595; Aulock 1977, s. 92-94 no. 815-841. Kibyra sikkeleri için bk. SNG Aul. Phrygien, no. 3742; SNG Cop. Phrygia, no. 294-295. Ayrıca bk. Watson, 2019, s. 67-68.

[22] Kibyra sikkeleri için bk. SNG Aul. Phrygien, no. 3744-3746.

[23] Andeda sikkeleri için bk. Aulock, 1977, s. 66 no. 208a-210. Isinda sikkeleri için bk. SNG Aul. Pisidien, no. 5042. Pogla sikkeleri için bk. Aulock, 1977, s. 130 no. 1333 = BMC Pisidia, no. 7.

[24] Kraft, 1972, s. 84'te söz konusu Perge atölyesi kapsamında I. Philippus, II. Philippus, T. Decius, H. Etruscilla, Hostilianus, T. Gallus ve Volusianus Dönemleri (MS 244-253) ele alınmaktadır. Watson, 2019, s. 91-99'da ise T. Decius, T. Gallus ve Aemilian Dönemleri (MS 249-253) ele alınırken "Atölye A, B ve C" olarak tanımlanan üç farklı atölyeyle bunların alt grupları incelemektedir. Söz konusu atölyelerin ilkinin yalnızca bazı Pamphylia ve Kilikia, ikinci ve üçüncüsünün de Pamphylia ve Pisidia kentleri tarafından kullanıldığı saptanmıştır.

Fig. 40 ve 41), Aspendos, Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Kremna, Isinda, Pogla ve Selge kentleri[25] tarafından kullanılmıştır (Tablo 3).

Olbasa'nın sikke üretimine ilişkin değinilecek son konuysa, kalıp yönleridir. Genel olarak bakıldığında darp sırasında ön yüz ve arka kalıp rotasyonunun düzenli olmadığı, ancak her bir seri bazında bakıldığında kendi içinde büyük oranda düzenli olduğu görülmektedir. Öyle ki kalıp yönleri genellikle saat yönünde 6 ve 12 iken, çok az da olsa 1, 7, 9 ve 11 yönünde olanlar da vardır.

2. Birimler

Olbasa sikkeleri üzerinde değer/birimlerine işaret eden herhangi bir harf/rakam yer almamaktadır (aşağıda değinilecek olan ve sadece iki sikke üzerinde görülen kontrmark hariç). Roma kolonisi olması nedeniyle Olbasa sikke birimlerinin Roma sistemiyle (*sestertius*, *dupondius*, *assarion*, *semis* ve *quadrans*) birimleriyle uyumlu olması beklenir. Fakat, aşağıda ayrıntılarıyla görüleceği gibi, tüm birimler için tam anlamıyla böyle bir uyumun pek de söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır ki bölgedeki diğer kentlerinin kullandığı birimlerde de benzer durumlar saptanmıştır[26]. Öyle ki, Spoeri Butcher'in de belirttiği üzere, Pisidia kentleri genel olarak Roma sistemini değil, fakat yerel özellikler taşıyan, kendi aralarında kullandıkları bir sistemi tercih etmiş görünmektedirler (Spoeri Butcher, 2009, s. 217-224). Dolayısıyla da MS 141-253 yılları arasında dört farklı birimde darp olunan Olbasa koloni sikkelerinin birimlerini, Roma birimleri yerine "En Büyük, Orta, Küçük ve En Küçük" birim olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Öte yandan, söz konusu dört birimin hepsinin, M. Aurelius Dönemi dışında düzenli olarak kullanıldığı görülmektedir. Buna göre; A. Pius, Severuslar ve Asker İmparatorlar Dönemlerinde dört birim "En büyük", "Orta", "Küçük" ve "En küçük" birimler kullanılırken, M. Aurelius Dönemi'nde yalnızca iki birim "Orta" ve "Küçük" birim kullanılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Olbasa koloni sikkelerinin dönemlere göre birimleri ve ortalama ölçülerinin Roma bronz sikke birimleriyle karşılaştırılması.

ROMA		OLBASA	Antoninler Dönemi	Severuslar Dönemi	Asker İmparatorlar Dönemi
Sestertius	35 mm / 18-27 g	**En Büyük Birim**	38 mm / 27 g	36 mm / 26 g	32 mm / 20 g
Dupondius	27 mm / 11-14 g	**Büyük Birim**	-	-	-
As (Assarion)	22 mm / 5-7 g	**Orta Birim**	25 mm / 11 g	25 mm / 8 g	23 mm / 6 g
Semis	17 mm / 2-3 g	**Küçük Birim**	20 mm / 5 g	20 mm / 4 g	19 mm / 4 g
Quadrans	12 mm / 1-2 g	**En Küçük Birim**	14 mm / 3 g	14 mm / 2 g	-

[25] Kraft, 1972, s. 84-85'te T. Gallus darpları için Attaleia, Perge, Isinda, Kremna ve Pogla; Volusianus darpları için de Attaleia, Magydos, Perge, Isinda ve Selge kentlerini listelemektedir. Kraft'ın aksine Watson, 2019, s. 95-97'de bu kentlere Aspendos, Magydos, Sillyon, Olbasa ve Selge kentleri de dahil edilmekte ve "Atölye B" T. Gallus başlığı altında değerlendirilmektedir. Söz konusu kentlerin sikkeleri için bk. Watson, 2019, s. 421-443.

[26] Araştırmacılar, Pisidia bölgesi kentlerinin birimlerine ilişkin farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bölgedeki Roma koloni kentleri sikkelerinin birimlerinin Roma sistemiyle uyumlu olarak darp edildiği hususunda bk. Johnston, 2007, s. 179-283 (MS 200-275 yılları arasını ve sadece Antiokheia ve Kremna kentlerinin sikkelerini ele alan bu çalışmada, söz konusu kentlerin sikke birimlerinin Roma birimleriyle aynı şekilde adlandırılması gerektiği belirtilmektedir). Karşıt görüş için bk. Spoeri Butcher, 2009, s. 217-224 (Bu çalışma bölge kentlerinin tümünü değerlendirmekte ve koloni sikkelerinin birimlerinin bölgedeki diğer kentlerle benzer yani yerel özellikler taşıdığını, dolayısıyla da Roma sistemiyle uyumlu olmadığını belirterek bu şekilde adlandırılamayacağını vurgulamaktadır); Köker, 2024 s. 172-174 (Bu çalışma, Komama sikkelerinin Roma sistemiyle uyumlu olmadığını ortaya koyarak Spoeri Butcher'in görüşüne katılmaktadır. Filges, 2015, s. 311-313 ise sadece Pisidia bölgesindeki değil, Anadolu'daki tüm koloni kentlerinin sikkelerini ele aldığı çalışmasında ana birimin *assarion* olduğunu, fakat ölçülerinin her kentte farklı olduğu ve zamanla ölçülerin düşmesinin bir fark yaratmayacağını belirtmektedir. Antiokheia sikkeleri için ayrıca bk. Franke, 1968, s. 32.

"En büyük" birim Antoninler ve Severuslar Dönemi'nde birer seride kullanılırken ve Asker imparatorlar Dönemi'nde iki seride kullanılmıştır. Birim çap ölçüleri Antoninler Dönemi'nde ortalama 38 mm iken, Severuslar Dönemi'nde 34 mm ve Asker İmparatorlar Dönemi'nde de 32 mm ölçülerine düşerken, ağırlığı da Antoninler ve Severuslar Dönemlerinde 25-26 g olarak sabit kalırken Asker İmparatorlar Dönemi'nde 22 g ölçüsüne düşmüştür. Numismatik literatürde, böyle büyük ölçülere sahip sikkeler "madalyon[27]" olarak da adlandırılmaktadır (kat. no. 1, 36-37, 67-69, 144, 148-149)[28]. "Orta" ve "Küçük" birimler, Tablo 5'te görüldüğü üzere, kent sikkelerinin esas birimlerini oluşturmaktadır ki her dönem kullanılmışlardır[29]. Ortalama 25 mm çap ölçüsüyle[30] "Orta" birim, Antoninler Dönemi'nde 11 g gibi yüksek bir değere sahipken, sonraki dönemlerde aşağı yukarı Roma *asssarion*uyla benzer ağırlığa, yani 6-8 g ağırlığına düşmüştür. Öyle görünüyor ki bu birim, kentin ana birimini oluşturmaktadır. "Küçük" birim ise Roma *semis*inden daha büyük ölçülere sahip olmakla birlikte ortalama 20 mm çap ve 4-5 g ağırlığa sahiptir. "En küçük" birim ise Antoninler ve Severuslar Dönemlerinde kullanılmıştır ki söz konusu dönemlerde ortalama 14 mm çap ve 2-3 g olan ağırlığında bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Tablo 6. Olbasa koloni sikkelerinin dönemlere göre birim ve arka yüz tipi dağılımı

Birimler → Dönemler ↓	**En Büyük Birim**	**Büyük Birim**	**Orta Birim**	**Küçük Birim**	**En Küçük Birim**
A. Pius	• İmparator başı		• İmparator başı • Lejyon standardı • Artemis Pergaia • Dionysos	• Men • Athena (büst)	• Dionysos • Kartal
M. Aurelius			• Artemis Pergaia	• Men • Athena büstü • Çelenk	
Severuslar					• Hermes

[27] Madalyon olarak adlandırılan bu büyük birimli sikkeler genellikle kutlama/onurlandırma gibi kentler için belirli bir öneme sahip olaylar nedeniyle basılmışlardır. Olbasa'nın dört serisi de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Dolayısıyla söz konusu madalyonlar, kültünün ve festivalinin varlığı epigrafik verilerle de kanıtlanan Zeus/Iupiter Capitolinus (kat. no. 36-37 ve 144) ile sikkeler dışında herhangi bir arkeolojik veriye sahip olunmayan Hades/Sarapis (kat. no. 67-69) ve Men (kat. no. 148-149) kültleri (ve belki festivalleri) için basıldıklarını düşünebiliriz. Öte yandan, M. Aurelius'un A. Pius tarafından evlat edinilmesine bir gönderme olduğuna şüphe olmayan bir örnek de yine bu bağlamda değerlendirilebilir (kat. no. 1). Ancak, yine A. Pius adına darp olunan bir başka seride kullanılan, imparatorluğun ve dolayısıyla da koloni kentlerinin (onursal) kurucusu olan Augustus'un başının (kat. no. 2-6) "En büyük" birim değil de "Orta" birimde kullanıldığını hatırlatmak gerekir.

[28] S. Severus adına darp olunan serinin ilk örneği (kat. no. 36) 37 mm çap ölçüsüne sahip iken, Savoca müzayede şirketi tarafından satışa çıkarılan ikinci örnek (kat. no. 37) için 26 mm çap ölçüsü verilmiştir. Aynı birimdeki, A. Pius örneği de 38 mm çap ölçüsüne sahiptir. Ayrıca söz konusu birim ağırlık ortalaması 26 g'dır ki bu durumda çap ölçülerinin de 36-38 mm civarı olması gerekir. Dolayısıyla da kat. no. 37 için verilen çap ölçüsünün hatalı olduğunu düşünmekteyiz. Öte yandan, Elagabalus, Maximus ve T. Gallus adlarına darp olunan ve birer seriye ait örnekler ortalama 32 mm çap ölçüsüne sahipken özellikle ağırlıklarının düzensiz olduğu görülmektedir. Buna göre; Elagabalus örnekleri sırasıyla 30.30, 19.93 ve 15 g (kat. no. 67-69), Maximus (Caesar) örneği 17.55 g (kat. no. 144) ve T. Gallus örnekleri de 19.52 ve 24.94 g (kat. no. 148-149) ölçülerine sahiptirler. Bu durum, söz konusu serilerin pek de dikkatli bir şekilde darp olunmadıklarına işaret etmektedir.

[29] Watson, 2019, s. 41 Table 2.28'de Elagabalus – T. Gallus Dönemleri (MS 218-253) sikke birimlerini ele alarak bunların ortalama ölçülerini vermektedir. Burada, söz konusu dönemdeki birimler, "Küçük, Orta ve En büyük" birim olarak adlandırılarak bunlardan "En küçük ve Orta" birimin 1 ve 2 assaria, "En büyük" birimin de 4 ya da 6 *assarion* değerine sahip olabileceklerini belirtilmiştir.

[30] "Orta" birim çap ölçüsü genel olarak 22-26 mm arasında değişmekle birlikte pseudo-otonom örnekte 20 mm çap ölçüsüne sahiptir.

	• Zeus • Hades/Sarapis		• Tykhe • Genius • Aphrodite • Dionysos • Asklepios-Hygeia • Men	• Kolonist • Zeus(?) başı • Ares • Aphrodite Pudica • Athena • Herakles	
Asker İmparatorlar	• Zeus • Men		• Aphrodite • Tykhe • Homonoia • Dionysos	• Athena	
Pseudo-otonom			• Çelenk		

Olbasa sikke birimlerini bir de arka yüz tipleri bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki arka yüz tipleriyle bunların kullanıldıkları birimler arasında büyük oranda bir korelasyon olduğu göze çarpmaktadır (Tablo 6). Buna göre, en çeşitli arka yüz tipi ana birim olan "Orta" birimde görülmekte ve ardından "Küçük" birim gelmektedir. Zeus ve Hades/Sarapis yalnızca "En büyük"; lejyon standardı, Artemis Pergaia, Tykhe, Genius, Aphrodite (tapınak içinde), Askelpios-Hygeia ve Homonoia yalnızca "Orta"; Athena, kolonist, Zeus(?) başı, Ares, Aphrodite Pudica ve Herakles yalnızca "Küçük" ve Kartal ile Hermes tipleri de yalnızca "En küçük" birimde kullanılmıştır. Buna karşın; imparator başı "En büyük" ve "Orta", Men "En büyük", "Orta" ve "Küçük", Dionysos "Orta" ve "En küçük", Çelenk "Orta" ve "Küçük" birimlerde kullanılmıştır.

Olbasa sikkelerinin birimlerine ilişkin son olarak değinilmesi gereken konuysa yalnızca S. Alexander ve Maximinus adlarına darp olunan birer sikke üzerinde görülen "B" harfinin yer aldığı yuvarlak kontrmarktır (kat. no. 81, 126). Söz konusu bu kontrmark, ayrıca Karia bölgesinden Antiokhia, Aphrodisias, Attuda ve Bruzus, Phrygia bölgesinden Hierapolis ve Metropolis, Lykia bölgesinden Limyra, Pamphylia bölgesinden Side ve Sillyon, Pisidia bölgesinden de Baris, Etenna, Isinda ve Panemoteikhos kentlerinin sikkeleri üzerinde de görülmektedir (Howgego 2005, s. 267-268 no. 767). Caracalla (MS 198-217) ve Volusianus (MS 251-253) Dönemlerini kapsayan 55 yıllık bir zaman dilimine tarihlenen sikkeler üzerindeki bu kontrmarkın hangi kent tarafından vurulduğunu söylemek güçtür. Ancak, adları geçen kentler tarafından da vurulabileceğini de unutmamak gerekir. Diğer yandan, söz konusu kentlerin dağılımına bakıldığında, batıdan gelerek Apameia üzerinden Pisidia Antiokheiası ve Via Sebaste yoluyla Side'ye ulaşan güzergâhta yer alan Pisidia ve Pamphylia kentlerinin sikkelerinde yoğun olarak görülmeleri, bu kontrmarkın bunlardan birisi tarafından vurulmuş olabileceğini akla getirmektedir. Hangi kent tarafından vurulmuş olursa olsun bir değer işareti olan "B" harfi/rakamı, Roma sisteminde 2 *assarion* birimine denk gelmektedir. Olbasa'nın yukarıda söz edilen "Orta" birimde darp olunmuş sikkeler, 24-25 mm ve 6.74-7.29 g ölçülerine sahiptir ki yukarıda adları geçen kentlerin sikkeleri de 22-26 mm arasında değişen çap ölçüleri ve 3.75-12.70 g arasında değişen çap ölçülerine sahiptirler. Dolayısıyla söz konusu kontrmark 2 *assarion* birimine eşit olmayan bu kentlerin sikkelerinin bu birime eşitlemiştir.

3. Ön Yüz Tipleri ve Lejantları

Olbasa sikkelerinin ön yüzlerinde 13 imparator (Augustus ve Caesar olarak) ve 5 imparatoriçeye ait portreler görülürken tek bir seriyle temsil edilen pseudo-otonom serideyse ayakta duran Genius görülmektedir (Tablo 1). Söz konusu portrelerin tümü sağa dönüktür. Antoninus Pius, M. Aurelius ve Caracalla portreleri boyundan itibaren geri kalanlar ise büst biçiminde omuzlar görünecek şekilde betimlenmiştir. İmparator portreleri defne çelengiyle betimlenirken, Maximus portresi hariç, diğer caesar portreleriyse çelenksiz betimlenmişlerdir. Buna ek olarak sadece

Elagabalus portresi ışın tacıyla betimlenmiştir, ki ışın tacı onun doğum yeri olan Syria'daki Emesa'daki Güneş Tanrısı El-Gabal'ın rahibi ve kültünü Roma'ya taşımasıyla ilişkilidir. Portre özelliklerine bakıldığındaysa sadece iki imparatorun portrelerinin farklı yaşlarda (genç ve yaşlı) betimlendiği görülmektedir. Bu imparatorlardan ilki, M. Aurelius (kat. no. 23-32. ve kat. no. 33-35. Fig. 10-12, 13) ve ikincisi de Caracalla'dır (kat. no. 56 ve kat. no. 57-61. Fig. 20, 21-23).

Ön yüz lejantlarına bakıldığında sağ üstten başlayarak saat yönünde sol üstte biten Antoninus Pius'a ait bir seri (kat. no. 1. Fig. 1) dışında tümü sol alttan başlayarak saat yönünde sağ altta bitmektedir. Lejantlarda imparator/imparatoriçe/caesarların unvanları ve isimleri yer almaktadır. Ayrıca, lejantlarda bazı yazım yanlışlarının olduğu görülmektedir. Iulia Domna adına darp olunan dört seride imparatoriçe isminde 'L' harfi 'I' ve 'A' harfi 'Λ' ile 'Ʌ' biçiminde (kat. no. 38-42, 43-47, 48-50, 51-53. Fig. 15-18), Geta adına darp olunan bir seride caesarın ismindeki 'E' harfi 'F', 'G' harfi 'Γ' ve 'A' harfi de 'Λ' biçiminde (kat. no. 62-66. Fig. 65), Severus Alexander adına darp olunmuş iki seride imparator ismi 'ALEXANDER' yerine 'ALEXANDR' biçiminde yazılırken (kat. no. 79-80, 81-83. Fig. 28-29), I. Maximinus adına darp olunan dört seride 'IMP' yerine 'INP' ve 'CAESAR' yerine 'CAICAI' (kat. no. 120-134, 135-136, 137-138, 141-143. Fig. 32-35, 37) ve bir seride de imparatorun ismi 'MAXIMINOC' yerine 'MAXIMINOΓ O" biçiminde yazılmıştır (kat. no. 120-134. Fig. 32-33).

Yukarıda belirtildiği gibi kentin pseudo-otonom serisinin ön yüzünde Genius personifikasyonu yer almaktadır. Burada Genius, ayakta, başı sola dönük olduğu halde gövde ve bacaklar cepheden, yana açtığı sağ elinde patera ve sol elinde de cornucopia tutarken betimlenmiştir. Bu seride görülen lejant koloniye ve onun geniusnuna, yani cinine ithafen GENIV Σ COL biçimindedir ki burada 'S' yerine yanlış olarak Grekçe sigma harfi kullanılmıştır (kat. no. 159-160. Fig. 41-42). Söz konusu bu seri iki örnekle temsil edilmekle birlikte, standart referanslarda kaydedilmeyen yeni bir tipe işaret etmektedir.

4. Arka Yüz Tipleri ve Lejantları

Olbasa sikkelerinin arka yüzlerinde 19 farklı tip kullanılmıştır[31] (Tablo 4[32]). Bunlar arasından sırasıyla Athena, Aphrodite, Men ve Zeus tipleri, en fazla tercih edilen tiplerdir. Öte yandan, Antoninus Pius adına darp olunan sikkeler yedi tiple en geniş tip repertuvarına sahipken, bunu dörder tiple Marcus Aurelius ve I. Maximinus ve üçer tiple Iulia Domna, Caracalla ve Iulia Maesa, iki tiple Maximus ve birer tiple de geri kalan imparator/imparatoriçe/caesar adlarına darp olunanlarla pseudo-otonom sikkeler izlemektedir. Ancak dönemsel olarak bakıldığında Severuslar Dönemi'nin 14 farklı tiple en geniş repertuvara sahip olduğu görülmekte ve bunu 8 tiple Asker İmparatorlar, 7 tiple A. Pius ve 4 tiple de M. Aurelius Dönemleri takip etmektedir.

Tablo 4. Olbasa sikkelerinin imparator/imparatoriçelere göre arka yüz tip dağılımı.

Arka Yüz Tipi → İmparator ↓	Aphrodite	Artemis Pergaia	Ares	Asklepios ve Hygeia	Athena	Çelenk	Dionysos	Genius	Hades/Sarapis	Herakles	Hermes	Homonoia	İmparator başı	Kartal	Kolonist	Lejyon standardı	Men	Tykhe	Zeus
A. Pius (138-161)		X			X		X						X	X		X	X		

[31] Olbasa koloni sikkelerinin arka yüz tiplerine ilişkin özet niteliğindeki değerlendirmeler için bk. Levick, 1967, s.157-158. Levick, 1967, s.157'de 15 arka yüz tipi olduğunu belirtmektedir. Aulock, 1971, s. 18-23'teki katalogda 17 arka yüz tipi yer almaktadır. Köker, 2024, s.132'de Aulock'dan yola çıkarak yeni tiplerle birlikte 22 tip olduğu belirtilmektedir.

[32] Tablo 4'te belirtilen arka yüz tiplerinden Aphrodite, Athena ve Zeus betimlerinin ilkinin üç ve diğer ikisinin de iki farklı betimi olmakla birlikte bunlar tek bir başlık altında toplanmıştır.

M. Aurelius (161-180)		X			X	X											X		
S. Severus (193-211)																			X
Iulia Domna (193-217)								X							X			X	
Caracalla (198-217)	X										X								X
Geta (209-212)			X																
Elagabalus (218-222)									X										
Iulia C. Paula (219-220)	X																		
Iulia Soaemias (218-222)					X														
S. Alexander (222-235)							X												
Iulia Mamaea (222-235)										X									
Iulia Maesa (222-223)				X	X												X		
Maximinus (235-238)	X				X							X						X	
Maximus (235-238)	X																		X
T. Gallus (251-253)																	X		
Volusianus (251-253)							X												
Pseudo-Otonom						X													

Burada Olbasa sikkelerinin arka yüzlerinde görülen tüm tipleri tek tek açıklamak yerine, bunlar arasında kentin yerel, Hellen ve Roma (koloni) karakterini yansıtması bakımından öne çıkanlarını açıklamayı uygun gördük. Öyle ki bu tiplerin bazıları (Asklepios ve Hygeia, Dionysos, Herakles, Hermes ve Tykhe) sadece Olbasa değil, diğer pek çok kentin sikkeleri üzerinde de standart bir betime sahiptir.

Olbasa'nın Roma (koloni) karakterini yansıtan tipler; imparator başı, kara saban süren kolonist (Augustus veya rahip olarak da tanımlanmaktadır), lejyon standardı, Genius, kartal ve çelenk olarak sıralanabilir[33]. Bunlardan ilki, yalnızca A. Pius adına darp olunan iki seride karşımıza çıkmaktadır ki birinde Augustus diğerinde M. Aurelius betimlenmiştir. Genç olarak betimlenen Augustus, portresine eşlik eden AVGVSTVS OLBASENORVM lejantıyla birlikte kolonin kurucusu olarak anılmaktadır ki imparatorluğun da kurucusu olan tanrısal bu nedenle arka yüz tipi seçilmiş olmalıdır (kat. no. 2-6. Fig. 2). M. Aurelius portresi AVRELIVS CAESAR COL AVG OLBASEN lejantıyla birlikte betimlenmiştir (kat. no. 1. Fig. 1). M. Aurelius'un arka yüz tipi olarak seçilmesi, onun MS 140 ve 145 yıllarında *consul*luk görevini A. Pius ile paylaşmış olması olabilir[34]. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, Olbasa'nın sikke darbına MS 141 yılındaki depremden sonra başlamış olması göz önüne alındığında söz konusu serinin MS 145 yılında basılmış olması kuvvetle muhtemeldir (ki RPC yazarları da bu seriyi A. Pius'un diğer serileri gibi 139-147 yılları arasına tarihlemektedirler). İkinci tip, tüm koloni kentlerinin sikkelerinde görülen kara saban süren kolonist tipi, Roma kentinin kuruluşu ve dolayısıyla da kolonin kuruluşuna işaret etmektedir (Grant, 1978, s. 250). Bu tip, yalnızca Iulia Domna adına darp olunan bir seride kullanılmıştır (kat. no. 54-55. Fig. 19). Üçüncü tip olan lejyon standardı yalnızca Antoninus Pius adına darp olunan bir seride kullanılmıştır (kat. no. 7. Fig. 3). Söz konusu bu iki tipin çok az tercih edilmiş olması Parlais sikkeleriyle paralellik göstermektedir ki bu kentin sikkelerinde kolonist tipi hiç kullanılmamışken lejyon standardı tipiyse ana tip değil fakat yardımcı tip olarak kullanılmıştır. Bölgedeki diğer koloni kentlerinin sikkelerine bakıldığındaysa söz konusu tiplerin Kremna sikkelerinde ilk ikisine göre daha sık kullanıldığı görülürken en yoğun kullanımın Antiokheia ve Komama sikkelerinde olduğu

[33] Roma koloni kentlerinin sikke tipolojisine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Katsari ve Mitchell 2008; Sancaktar, 2009; Sancaktar 2012.

[34] Kienast, 1990, s. 134 ve s. 138-139. Yukarıda Olbasa'nın sikke darbına başladığı yıl olarak MS 141 yılı önerilmesi nedeniyle, M. Aurelius büstünü taşıyan seri de MS 145 yılına tarihlendirilebilir.

görülmektedir[35]. Dördüncü tip ise sağ elinde patera ve sol elinde cornucopia tutan Genius[36], Iulia Domna adına darp olunan bir seride karşımıza çıkmaktadır (kat. no. 51-53. Fig. 18). Genius tipi, Olbasa dışında yalnızca Kremna kentinin Caracalla adına darp olunan bir serisinde kullanılmıştır[37]. İki kentte de Genius betimi, örtülü ve sağ elinde patera, sol elinde cornucopia tutar biçimde betimlenmiş, fakat Kremna örneğinde başında polos, Olbasa örneğindeyse ışın tacı yer almaktadır. Beşinci tip, Zeus/Iupiter'in kutsal hayvanı ve aynı zamanda Roma'nın simgesi olan kartaldır[38] ki yine yalnızca Antoninus Pius adına darp olunan bir seride kullanılmıştır (kat. no. 22. Fig. 9). Altıncı tip ise Marcus Aurelius adına darp olunan bir seri (kat. no. 29-32. Fig. 12) ile pseudo-otonom seride (kat. no. 159-160. Fig. 41-42) kullanılmış olan çelenk tipidir[39] ki kentin koloni unvanı ve ethnikonu çevrelediği yani bir anlamda taçlandırdığı için Roma karakterli olarak sınıflandırmak mümkündür. Yukarıdaki Tablo 1'de da görüldüğü gibi, Roma koloni karakterini yansıtan Marsyas tipi, tıpkı Antiokheia gibi Olbasa[40] sikkelerinde de görülmemektedir[41].

Burada bir parantez açarak hem Hellen hem de kentin koloni olmasının ardından artık Roma karakterini yansıtan Zeus/Iupiter tipine de değinmek gerekmektedir. Kent sikkeleri üzerinde tanrı Zeus Olympios/Iupiter Capitolinus tipiyle sadece baş olarak da betimlenmiştir. Zeus Olympios/Iupiter Capitolinus tipi Septimius Severus ile Maximus adlarına darp olunan birer seride kullanılmıştır (kat. no. 36-37 ve 144. Fig. 14 ve 38). Pek çok kent sikkesinde de görülen tanrının arka yüz tipi olarak seçilmesi, onun sadece Hellen ve Roma pantheonunun en büyük tanrısı olması nedeniyle değil, kentte varlığı bilinen Iupiter Capitolinus kültü ve dört yılda bir düzenlenen bir festivaliyle de yakından alakalıdır[42]. İkinci tip ise, yalnızca Caracalla adına darp olunan bir seride görülen ve tek bir örneği olan, defne çelenkli ve sağa dönük sakallı baş betimidir ki bu baş Zeus/Iupiter'e ait olmalıdır (kat. no. 59. 22), ki Aulock da bu başı "(Zeus?)" tanımlamasıyla vermektedir (Aulock, 1971, 20 no. 17).

Kentin Hellen karakterini yansıtan tiplerden Aphrodite ve Athena ile Artemis Pergaia ve Mısır kökenli Hades-Sarapis tiplerine de değinmek yerinde olacaktır. Kent pantheonunda özel bir yere sahip olduğuna şüphe olmayan Aphrodite[43] sikkeler üzerinde üç farklı biçimde betimlenmiştir. Caracalla adına darp olunan iki serinin ilkinde tanrıça alınlığında belirsiz bir nesne (A?) olan tetrastylos tapınak içinde ayakta ve vücudu cepheden fakat başı sola dönük, sağ elinde patera tutarken ve sağda, arkasında capricornus (?) olduğu hâlde betimlenmiştir (kat. no. 56. Fig. 20). İkinci

[35] Antiokheia için bk. Krzyżanowska, 1970. Komama sikkeleri için bk. Köker, 2024, s. 131, 170 ve s. 177-187. Kremna için bk. Aulock, 1979, s. 36-40 ve s. 106-145. Parlais sikkeleri için bk. Aulock, 1973.

[36] Sancaktar, 2009, s. 47'de koloni sikkeleri üzerinde görülen Genius tipleri 14'e ayrılmıştır ki Olbasa sikkelerinde görülen Genius tipi de 14. Tip içinde yer almaktadır. Filges, 2015, s. 212'de Olbasa sikkeleri üzerinde görülen Genius tipi *Sunaklı Genius* olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Filges, 2015, s. 208-217. Ayrıca, *Genius Coloniae* ve *Fortuna Coloniae* olarak iki farklı şekilde adlandırılan Genius personifikasyonunun cinsiyet ayrımı tasvir ve lejant yardımıyla yapılabilmektedir (Martin, 2008, s. 440).

[37] Söz konusu sikkeler için bk. Aulock, 1979, s. 122 no. 1218-1232; Filges, 2015, s. 213.

[38] Kartal tipi bölgedeki koloni kentlerinden Antiokheia'nın Vespasianus, M. Aurelius, L. Verus, Commodus, Geta, Elagabalus, S. Alexander ve III. Gordianus adına darp olunan yedi serisinde ve Kremna'nın L. Verus adına darp olunan bir serisinde görülmektedir. Antiokheia sikkeleri için bk. Krzyżanowska, 1970, s. 136 no. Rv. 1-3; 139-140 no. Rv. 1-5, 14-15; 142-no. Rv. 23-25; 143 no. Rv. 6; 152 no. Rv. 6-13; 172 no. Rv. 6-13; 174-175 no. Rv. 17-25; 179 no. Rv. 36. Kremna sikkesi için bk. Aulock, 1979, s. 115-116 no. 1104-1005.

[39] Çelenk tipi bölgedeki koloni kentlerinden yalnızca Komama'nın III. Gordianus adına darp olunan bir serisinde görülmektedir (Köker, 2024, s. 131-132, 156-157, 191 no. 135).

[40] Marsyas, Olbasa sikkelerinde yer almasa da ele geçen bir yazıt sayesinde kent yönetiminde görevli bir *duumviri* tarafından kente dikilmiş bir Marsyas heykelinin varlığı bilinmektedir. Yazıt için bk. CIL III, no. 6889 = IGR III, no. 140.

[41] Marsyas tipi, bölgedeki koloni kentlerinden Komama, Kremna ve Parlais'in sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Komama sikkeleri için bk. Köker 2024, s. 191-192 no. 136 (III. Gordianus). Kremna sikkeleri için bk. Aulock, 1979, s. 133-134 no. 1463 (T. Decius). Parlais sikkeleri için bk. Aulock, 1973, s. 18 no. 34 (Plautilla).

[42] Olbasa'da Iupiter Catpitolinus kültü ve festivalinin varlığı, *boule* tarafından dikilen ve Iupiter Capitolinus ile Iuno Capitolinus rahibesine adanmış bir stel ile kanıtlamaktadır. Yazıt için bk. IGR III, no. 415.

[43] Pisidia bölgesinde Aphrodite kültünün yayılımı için bk. Karayaka, 2007, s. 72-75.

serideyse tanrıça bu kez alınlığında çelenk olan distylos tapınak içerisinde ayakta ve cepheden, başında kalathos, uzun khiton giyimli ve başından topuklarına örtülü olarak iki yana açtığı ellerinde patera tutarken ve iki yanında uçan Eroslar ile betimlenmiştir (kat. no. 57-58. Fig. 21) ki aynı tip I. Maximinus ve Maximus adlarına darp olunan seride de kullanılmıştır (kat. no. 120-134 ve 145-147. Fig. 33 ve 39). Üçüncü tip ise Iulia Cornelia Paula adına darp edilen bir seride karşımıza çıkmaktadır ki burada tanrıça Pudica tipinde (LIMC II.1, 391-422, 3.b), yani ayakta ve vücudu cepheden, başı sola dönük, çıplak olduğu hâlde elleriyle göğüs ve cinsel organını kapatırken ve sağda üzerinde elbisesinin durduğu bir hydra ile betimlenmiştir (kat. no. 70-74. Fig. 26). Kent sikkeleri üzerinde bir tanrıçanın ikonografik açıdan üç farklı biçimde betimlenmesi, alışılmış bir durum değildir ki benzer bir duruma Perge sikkelerinde Artemis Pergaia'nın hem baitylos hem de avcı Artemis olarak kullanımı gösterilebilir. Athena tipi ise iki farklı biçimde; ilki sağa dönük büst (kat. no. 18-20 ve 26-28. Fig. 7 ve 11) ve ikincisi de ayakta ve başı sola dönük olarak sağ elinde patera sol elinde de mızrak tutarken karşımıza çıkmaktadır (kat. no. 75-78 ve 141-143. Fig. 27 ve 37). Bölgedeki ithal kültlere işaret eden iki tipten ilki Artemis Pergaia tipidir. Epigrafik ve numismatik verilerin Pisidia bölgesinde kültün MS 2. yüzyıl itibarıyla ortaya çıktığını ve bunda büyük ihtimalle Pergeli Planci ailesinin önemli bir rolünün olduğunu ortaya koymaktadır[44]. Olbasa sikkelerinde yalnızca Antoninus Pius ve Marcus Aurelius adlarına darp olunan birer seride, tıpkı Perge sikkelerinde de sıklıkla görüldüğü biçimde, distylos tapınak içinde baitylos kült betimiyle karşımıza çıkmaktadır (kat. no. 8-11 ve 33-35). Bu betim Adada, Andeda, Ariassos, Pednelissos, Pogla ve Selge kentlerinin sikkelerinde[45] de görülmektedir[46]. İkinci tip olan Mısır kökenli Hades-Sarapis ise yalnızca Elagabalus adına darp olunan bir seride görülmektedir (kat. no. 67-69. Fig. 25). Olasılıkla Aleksandreia'daki kült heykelinden esinlenen tanrı, sola dönük olduğu hâlde tahtta oturan, başında kalathos, belden aşağısı giyimli, sol elinde asa tutarken ve sağ eli öne doğru uzanmış vaziyette ayaklarının önünde kerberos ile betimlenmiştir[47]. Tanrının bu betimine bölge kentlerinden Adada, Kremna ve Sagalassos kentlerin sikkelerinde de rastlanmaktadır[48].

Kentin yerel karakterini yansıtan tipi, bölgede de yaygın bir tapınımı olan Phryg kökenli Ay Tanrısı Men oluşturmaktadır[49]. Men, bölgedeki pek çok kentin sikkelerinde de sıklıkla görülmektedir[50]. Olbasa sikkelerinde Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Iulia Maesa ve Trebonianus Gallus adlarına darp olunan birer seride görülen tanrı, at sırtında sağa ilerlerken, Phryg başlığı ve omuzlarında hilalle betimlenirken (kat. no. 15-17, 23-25 ve 148-149. Fig. 6, 10 ve 40), Iulia Maesa adına darp olunan serideyse Men, dizi üzerinde bir kalkanla betimlenmiştir (kat. no. 108-119. Fig. 32).

---

[44] Ayrıntılı bilgi için bk. Talloen, 2015, s. 181 (dn. 173). Artemis Pergaia kültünün bölgedeki yayılımı için bk. Karayaka, 2007, s. 97 ve s. 102-106; Talloen, 2015, s. 181. Ayrıca, Artemis Pergaia kültüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Pace, 1923, s. 297-314; Onurkan, 1969-1970.

[45] Adada sikkeleri için bk. Aulock, 1977, no. 65, 83-84; Andeda sikkeleri için bk. Aulock, 1977, 179, 182-192, 202-204, 208-210; SNG PfPs. Pisidiens, no. 11. Ariassos sikkeleri için bk. Aulock, 1977, no. 423-425, 459-465; Tütüncü, 2023, no. 89-94, 196-212, 226, 233. Pednelissos sikkeleri için bk. Aulock, 1977, no. 1205. Pogla sikkeleri için bk. Aulock, 1977, no. 1254-1264, 1278-1282, 1284-1293, 1306-1314, 1341, 1346-1350; SNG PfPs. Pisidiens, 303-304. Selge sikkeleri için bk. BMC Pisidia, no. 85; SNG France 3, no. 2034, 2043, 2054, 2050, 2055, 2059, 2070; SNG PfPs. Pisidiens, no. 455, 457, 465-466.

[46] Söz konusu kentlerin sikkelerinde bu tipin görülmesi, Perge'de tanrıça adına her yıl düzenlenen şenliklere bu kentlerin elçiler gönderdiğinin bir işareti olarak düşünülmektedir (Karayaka, 2007, s. 106).

[47] Tanrının Mısır kökeni için bk. Magie, 1953, s. 169 ve 182. Hades-Sarapis betimleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Merkelbach, 1995, s. 81.

[48] Adada sikkeleri için bk. RPC VI, no. 5895 (temp.) (Elagabalus). Kremna sikkeleri için bk. RPC VII.2, no. 2442 (III. Gordianus). Sagalassos sikkeleri için bk. RPC IV.3, no. 8740 (temp.) (M. Aurelius); RPC VI, no. 30468 (temp.) (Elagabalus); RPC VI, no. 5877 (temp.) (S. Alexander); RPC X, no. 63522 (unassigned ID) (II. Claudius).

[49] Ay tanrısı Men'in Phrygia kökeni için bk. Talloen, 2015, s. 63. Pisidia bölgesinde Men kültünün yayılımı için bk. Karayaka, 2007, s. 32-56; Talloen, 2015, s. 101. Ayrıca bk. Krzyżanowska, 1968, s. 287-289.

[50] Baris sikkeleri için bk. RPC IX, no. 914; IX, no. 917 (T. Decius). Klaudioseleukeia sikkeleri için bk. RPC VI.5821 (temp.) (Elagabalus); RPC VI, no. 5834 (temp.) (S. Alexander); RPC VII.2, no. 2424, 2430 (III. Gordianus). Sagalassos sikkeleri için bk. RPC IV.3, no. 8738 (temp.) (M. Aurelius); RPC X, no. 63549 (unsaggined ID) (II. Claudius). Men betimi, Hellenistik Dönem'de bölgede sadece Antiokhia ve Sagalassos kentlerinin sikkelerinde görülmektedir: Antiokheia için bk. SNG Turkey 6.1, no. 23-37. Sagalassos için bk. SNG Turkey 6.2, no. 1660.

Yukarıda değinilen tiplerin yanında burada bir tipe daha dikkat çekmek gerekmektedir. Bu tip yalnızca Geta adına darp olunan bir seride karşımıza çıkan ve standart referanslarda 'asker' olarak tanımlanan; sağ elinde mızrak, sol elinde yuvarlak kalkan tuttuğu hâlde ayakta ve cepheden, fakat miğferli başı sola dönük askeri giyimli bir savaşçı betimidir (kat. no. 62-66. Fig. 24). Aynı ikonografik özelliklere sahip olan savaşçı betimi, bölge kentlerinden Panemoteikhos'un I. Philippus adına darp olunan bir serisinde de kullanılmıştır ki buradaki figür Ares olarak tanımlanmaktadır (Aulock, 1977, 43 ve 116 no. 1142). Öte yandan, bölge kentlerinden Adada, Antiokheia, Ariassos, Etenna, Kolbasa, Kremna ve Prostanna kentlerinin sikkelerinde de duruşları ve bazen mızrak yerine patera veya kılıç tutuyor oluşlarıyla farklılık gösteren Ares betimleri görülmektedir[51]. Pisidia'da bir Ares kehanet merkezinin olduğuna ilişkin Herodotos'un ve bölge halkının savaşçı kimliğine ilişkin antik kaynakların aktarımları[52] tanrının kültünün bölgede MÖ 5. yüzyıl kadar eski bir tarihte var olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla da incelenen Olbasa sikkesi üzerinde görülen savaşçı betiminin yerel bir savaşçı tanrıyla özdeşleşen Ares (Robert, 1983, s. 72-78)[53] olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır[54] ki bu durumda da Geta sikkesi üzerinde görülen betimi 'asker' yerine Ares olarak adlandırmak gerekmektedir.

Olbasa sikkelerinin arka yüz lejantlarına bakıldığında bunların çok farklı formlarda olduğu görülmekle birlikte, bunları aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür:

1. AVRELIVS CAESAR COL AVG OLBASEN (A. Pius)
2. AVGVSTVS OLBASENORVM (A. Pius)
3. COL AVG OLBASENORVM; COL AVG OLB (A. Pius – M. Aurelius)
4. COL OLBASENORVM; COL OLBΛSENE (sic.); COL OLBASEN; COL F(?) OLBASENE; COI · F OLΛΛSЄNЄ (sic.); COI F OLΛΛSЄNЄ (sic.); COI OLBASEN; COL OLBASENOR; C OLBA (A. Pius – M. Aurelius – S. Severus – Iulia Domna – Caracalla – Geta – Elagabalus – Iulia Cornelia Paula – Iulia Soaemias – Iulia Mamaea –Volusianus)
5. C IVL Λ OLBASENORVM (sic.); C IVL A OLBASENORVM; C IVL AVG I COLBASENOR; COL IVL AVG OLBASE; COL IVL ΛVG OLB (sic.); COL IVG AVGV; COL IVL AVGV OLBASHNH; COI IVL AVG Γ OLBASENORVM (sic.); COL IVL AVG F OLBASENORVM (Iulia Domna – Caracalla – Elagabalus – S. Alexander – Iulia Maesa – I. Maximinus – Maximus – T. Gallus)
6. OL/BAS/ENO/RVM (Pseudo-otonom)

Kent sikkelerinin arka yüz lejantlarında da tıpkı ön yüz lejantlarında olduğu gibi yazım hataları görülmektedir. Ancak, arka yüz lejantlarındaki hataların çok daha fazla olduğu görülmektedir. Antoninus Pius adına darp olunan bir seride, ethnikon OLBASEINORVM biçiminde fazladan bir 'I' harfiyle yazılmıştır (kat. no 21. Fig. 8). Iulia Domna, Iulia Soemias, Severus Alexander, I. Maximinus, adına darp olunan altı seride Colonia'nın kısaltması olan COL yerine COI (kat. no. 38-42, 43-47, 51-53; 75-78; 79-80; 135-136. Fig. 15, 16, 18, 27, 28, 34); Iulia Domna adına darp olunan dört seride OLBASЄNЄ yerine OLΛΛSЄNЄ (kat. no. 38-42, 43-47, 51-53. Fig. 15, 16, 18) ve OLBASENE yerine OLBΛSENE (kat. no. 54); Caracalla ve Severus Alexander adına darp olunan birer seride Augusta'nın ilk harfi olan 'A' yerine 'Λ' (kat. no. 56 ve 79-80. Fig. 20 ve 28); I. Maximinus adına darp olunan dört seride 'F' harfi yerine 'Γ' (kat. no. 135-136, 137-138, 139-140. Fig. 34-36) ve hem I.

[51] Antiokheia sikkeleri için bk. Kryżanowska, 1970, no. 27, 38-39. Ariassos sikkeleri için bk. Tütüncü, 2023, no. 39-50 (A. Pius), no. 51-no. 52 (Commodus), no. 85-88 (S. Severus), no. 129 (Caracalla), no. 234 (S. Alexander), no. 250-254 (Maximus), no. 265-271 (I. Valerianus). Etenna sikkeleri için bk. Aulock, 1979, no. 667-668. Kolbasa sikkeleri için bk. Aulock, 1969, no. 7. Kremna sikkeleri için bk. RPC IX,976 (T. Decius). Prostanna sikkeleri için bk. Aulock, 1979, no. 1841-1845. Bölge kentleri üzerindeki söz konusu tiplere genel bir bakış ve özellikle Ariassos sikkeleri üzerinde görülen savaşçı betiminin Ares olarak tanımlanmasına ilişkin bk. Tütüncü, 2023, s. 31-34.

[52] Hdt. VII.76.1; Arr. *Anab*. I. 28; Strb. *Geog*. XII.7.3; Plin. *HN*. V.74; Diod. Sic. XVIII.45.5. Herodotos, ilgili pasajında bahsettiği halkın adını vermese de bu halkın Pisidialılar olduğu düşünülmektedir: Karayaka, 2007, s. 87-88; Talloen, 2015, s. 96. Herodotos'un verdiği bilgileri doğrulayan bir kehanet yazıtı da Ormeleis'de bulunmuştur: Lane, 1978, s. 54 vd.

[53] Ayrıca bk. Robert, 1983, s. 580-583; Karayaka, 2007, s. 87-88; Talloen, 2015, s. 96.

[54] Pisidia bölgesinde Ares kültünün yayılımı için bk. Karayaka, 2007, s. 87-91; Talloen, 2015, s. 96-97.

Maximinus hem de Maximus adına darp olunan birer seride kent ethnikonunda 'E' harfi yerine 'H' (kat. no. 141-143, 145-147. Fig. 37, 39); son olarak da Maximinus adına darp olunan iki seride Iulia'nın kısaltması olan IVL yerine IVG (kat. no. 144, 145-147. Fig. 38, 39) yazılmıştır.

Kent sikkelerinin arka yüzünde yer alan 'F' harfi, Septimius Severus ve karısı Iulia Domna (kat. no. 36-37 ve 38-41, 43-47, 51-53. Fig. 14, 15, 16, 18), I. Maximianus ('Γ' biçiminde yanlış yazılmıştır; kat. no. 135-136, 137-138. Fig. 34, 35), Maximus ('Γ' biçiminde yanlış yazılmıştır; kat. no., 144) ve Trebonianus Gallus (kat. no. 148-149. Fig. 40) adlarına darp olunan birer seride görülmektedir. Söz konusu 'F' harfinin 'sadık' anlamına gelen FIDA veya 'mutlu' anlamına gelen FELIX kelimelerinden hangisinin kısaltması olduğunu söylemek zordur[55]. Ancak, bölgedeki diğer koloni kentlerinden Komama ve Kremna kentlerinin sikkeleri bu konuda bir ipucu verebilecek niteliktedir. Komama'nın Septimius Severus, Caracalla ve Severus Alexander adlarına darp olunan beş serisinde görülen 'I F' harflerinin 'PRIMA FIDA' yani 'birinci/önde gelen ve sadık' unvanlarının kısaltması olarak kullanıldığını bilmekteyiz.[56] Öte yandan, 'F' harfi Kremna sikkelerinde de görülmekle birlikte bu harf, 'FE', 'FEL', 'FELICI' veya 'FELICIS' olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır ki açıkça FELIX unvanına işaret etmektedir.[57] Bu bağlamda, Olbasa sikkeleri üzerindeki 'F' harfinin hangi anlama geldiği açık değildir. Fakat, yukarıda bahsedildiği üzere, kentin Iulia Domna adına darp olunan iki serisinde görülen 'COI·F' (kat. no. 38-42. Fig. 15) ve 'COIF' (kat. no. 43-47. Fig. 16) kısaltmalarında görülen 'I' harfi eğer 'COL' kısaltmasındaki 'L' harfinin yanlışlıkla 'I' olarak yazılmış hâli değilse tıpkı Komama sikkelerinde görüldüğü gibi 'Prima' (=birinci/önde gelen) unvanının kısaltması olmalıdır. Ancak, kent sikkeleri üzerinde görülen çok sayıdaki yazım yanlışı nedeniyle buna karar vermek güçtür. Öte yandan, Caracalla adına darp olunan bir seride kent ethnikonu öncesinde yer alan 'I' ve 'C' harflerini bu bağlamda değerlendirmek söz konusu sorunsalın çözümü için yardımcı olabilir (kat. no. 57-58. Fig. 21). C IVL AVG I C OLBASENOR lejantına bakıldığında söz konusu iki harfin hangi unvanların/sıfatların kısaltmaları olduğunu anlamak güçtür. Fakat, yukarıda sözü edilen Komama örneği göz önüne alındığında, 'I C' harflerinden ikincisinin FIDA unvanının kısaltması olan 'F' harfinin yanlış yazılmış hali olduğu düşünülebilir. Eğer bunu doğru kabul edersek Olbasa ve Komama kentlerinin Caracalla Dönemi'nde aynı unvanı taşıdıkları, dolayısıyla da Olbasa sikkelerinde görülen 'F' harfinin de FELIX değil FIDA unvanının kısaltması olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, tıpkı Komama sikkelerinde olduğu gibi Olbasa sikkelerinde de Severuslar Dönemi'yle görülmeye başlayan bu unvanlar, kentin Roma kolonisi olmaktan gurur duyduğunu ve hatta öyle anlaşılıyor ki Komama ile arasında kıyasıya bir rekabetin olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Pisidia bölgesi kentlerinden birisi olan Olbasa, Hellenistik Dönem içlerinde bir tarihte polis statüsü kazanmış, ancak bu dönemde sikke darbı yapmamıştır. Lysis (Bozçay) Vadisi'ne hâkim konumu nedeniyle de Augustus'un emriyle bölgede Roma kolonisi hâline getirilen kentler arasındadır. İlk sikkelerinin A. Pius Dönemi'nde, olasılıkla MS 141 yılında meydana gelen depremin ardından darp etmeye başlamış ve Volusianus Dönemi'nde de sikke darbına son vermiştir.

[55] Aulock, 1971, 16'da 'F' harfini FIDA (sadık) veya FELIX (mutlu) unvanlarının kısaltması olabileceği ve FIDA'nın Komama ve FELIX'in de Kremna, Lystra, Mallos ve Claudiopolis kentlerinde kullanıldığı belirtilmektedir.

[56] 'I F' yani 'Prima Fida' unvanı Komama'da yalnızca Severuslar Dönemi'nde görülmektedir: Köker, 2024, s. 30 ve s. 148; ayrıca bk. kat. no. 28 (S. Severus); 52, 53-56, 57-58 (Caracalla); 95-96 (S. Alexander). Bu unvanlar, kentte ele geçen ve aynı döneme tarihlenen yazıtlarda da görülmektedir. Söz konusu yazıtlar için bk. Köker, 2024, s. 30 ve dn. 203-208.

[57] Kremna sikkelerinde görülen FELIX unvanı da yine S. Severus Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır. Sikkeler üzerindeki 'F' harfi için bk. Aulock, 1979, 127 no. 1326-1332 (S. Alexander). 'FE' kısaltması için bk. Aulock, 1979, 129 no. 1357-1372 (III.Gordianus). 'FEL' kısaltması için bk. Aulock 1979, 118 no. 1152-1153 (S. Severus); no. 1183-1184, 1185, 1186-1187, 1189-1190 (Iulia Domna), no. 1373 (III. Gordianus), no. 1464-1473 (H. Etruscilla), no. 1574-1585 (Aurelianus). FELICI/FELICIS kısaltması için bk. Aulock, 1979, 129 no. 1351-1356 (III. Gordianus), 131 no. 1398-1403, 1404-1408 (Tranquillina).

112 yıllık bu süre zarfında darp olunan ve 162 adetle temsil edilen kent sikkeleri, 19 seriden (emisyon) oluşmaktadır. Olbasa sikkelerinin darbında toplam 30 ön yüz ve 42 arka yüz kalıbı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönemlere göre kullanılan kalıp adedine bakıldığında; Severuslar Dönemi'nde 14 ön ve 18 arka yüz olmak üzere toplam 32 kalıp, Antoninler Dönemi'nde 7 ön ve 14 arka yüz olmak üzere toplam 21 kalıp ve Asker İmparatorlar Dönemi'nde de 8 ön ve 9 arka yüz kalıbı olmak üzere toplam 17 kalıp kullanıldığı görülmektedir. Görüldüğü gibi hem günümüze kalan sikke adedi hem de tespit edilen kalıp adetleri bağlamında kentin en fazla sikke üretimi yapığı dönem Severuslar Dönemi olurken bunu, Asker İmparatorlar ve Antoninler Dönemleri izlemektedir. Bu durum, bölgedeki diğer koloni kentlerinin sikke üretimleriyle de uyuşmaktadır. Ancak, hemen belirtmek gerekmektedir ki diğer koloni kentleri, III. Gordianus Dönemi'nde yoğun bir sikke üretimi yapmışken Olbasa'nın aynı dönemde sikke darbı yapmaması dikkat çekicidir.

Tespit edilen ön ve arka yüz kalıpları bağlamında, Olbasa sikkelerinin kendi içinde ön ve arka yüz kalıp paylaşımı yaptığı anlaşılmaktadır. Buna göre; A. Pius, M. Aurelius, Iulia Doma, S. Alexander, Iulia Maesa ve Maximinus adına darp olunan ve farklı arka yüz tiplerini taşıyan serilerde ön yüz kalıplarının paylaşıldığı görülürken A. Pius ve M. Aurelius adına darp olunan ikişer seriyle Maximinus ve Maximus adlarına darp olunan birer seride de arka yüz kalıplarının paylaşıldığı, bir başka deyişle ortak kalıp kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak kalıp karşılaştırılması yöntemiyle Olbasa ve bölgedeki bazı kentlerle bölge dışından bazı kentlerin sikke darbı için farklı dönemlerde aynı atölyeleri kullanmış oldukları da anlaşılmaktadır. Severuslar Dönemi'nde "Komama A" olarak tanımlanan atölye, Iulia Domna darpları için Andeda, Ariassos, Komama, Olbasa, Panemoteikhos, Pogla ve Timbriada tarafından kullanılırken Geta darpları için Olbasa ve Pogla tarafından kullanılmıştır. Elagabalus Dönemi'nde Kibyra atölyesi olarak tanımlanan bir başka atölye Olbasa, Isinda ve Kibyra tarafından kullanılırken Severus Alexander Dönemi'nde de faaliyetine devam eden bu atölye yalnızca Olbasa ve Kibyra tarafından kullanılmıştır. Maximinus Dönemi'nde Andeda atölyesi olarak tanımlanan atölye ise Olbasa, Andeda, Isinda ve Pogla tarafından kullanılırken T. Gallus ve Volusianus Dönemlerinde Perge atölyesi olarak tanımlanan diğer bir atölye de Olbasa, Aspendos, Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Kremna, Isinda, Pogla ve Selge kentleri tarafından kullanılmıştır.

Olbasa sikkelerinin üzerinde herhangi bir değere (birim) işaret eden harf/rakamlar bulunmamaktadır. Ancak, çap ve ağırlık ölçülerine göre "En Büyük, Orta, Küçük ve En Küçük" birim olarak adlandırılan dört birimde darp olundukları anlaşılmaktadır. Söz konusu bu birimler, bir Roma koloni kentinden beklenenin aksine, Roma birim sistemiyle pek uyumlu değildir ki bu durumun, Antiokheia hariç, bölgedeki diğer koloni kentleri için de aynı olduğu söylenebilir. M. Aurelius Dönemi dışında bu birimlerin tümü, kentin sikke darbı yaptığı dönem düzenli olarak kullanılmamıştır. Buna göre; Antoninler ve Severuslar Dönemlerinde tüm birimler kullanılırken Asker İmparatorlar Dönemi'nde "En büyük", "Orta" ve "Küçük" birimler kullanılmıştır. Ayrıca, söz konusu birimlerle arka yüz tipleri arasında bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre, Zeus ve Hades/Sarapis yalnızca "En büyük"; lejyon standardı, Artemis Pergaia, Tykhe, Genius, Aphrodite (tapınak içinde), Askelpios-Hygeia ve Homonoia yalnızca "Orta"; Athena, kolonist, Zeus(?) başı, Ares, Aphrodite Pudica ve Herakles, yalnızca "Küçük" ve Kartal ile Hermes tipleri de yalnızca "En küçük" birimde kullanılmıştır. Buna karşın; imparator başı "En büyük" ve "Orta", Men "En büyük", "Orta" ve "Küçük", Dionysos "Orta" ve "En küçük", Çelenk tipinin de "Orta" ve "Küçük" birimlerde kullanıldıkları görülmektedir.

Olbasa sikkelerinin, pseudo-otonom olarak da adlandırılan bir seri hariç, tümünün ön yüzünde imparator/imparatoriçe/caesar portreleri yer almaktadır. Söz konusu portrelerin tümü sağa dönüktür ve bunların çevresinde portre sahibinin unvanı ve ismi yer almaktadır. Kent sikkelerinin arka yüzlerindeyse, Roma kolonisi olan kentin Roma (koloni) karakterini ve Hellen karakterini yansıtan tipler kullanılmıştır. Dönemsel olarak bakıldığında Severuslar Dönemi sikkelerinin en geniş arka yüz tip repertuvara sahip olduğu görülmektedir ki bu dönemi Asker İmparatorlar, Antoninler Dönemleri takip etmektedir. Kentin Roma (koloni) karakterini yansıtan tipleri imparator

başı, kara saban süren kolonist, lejyon standardı, Genius, kartal ve çelenk tipleri oluşturmaktadır. Roma koloni kentinin sikkelerinde sıklıkla kullanılması beklenen ve en yaygın tipler olan kolonist ve lejyon standardı tipleri, diğerleri gibi, sadece birer seride karşımıza çıkmaktadır ki benzer bir durum Parlais kenti sikkelerinde de görülmektedir. Olbasa sikkelerinde Hellen pantheonuna ait Ares, Athena, Aphrodite, Asklepios ve Hygeia, Dionysos, Herakles, Hermes, Tykhe ve Zeus tiplerinin de sıklıkla kullanmış olduğu görülmektedir. Bunlar arasındaysa diğerlerine oranla daha fazla kullanılan Athena, Aphrodite, Men ve Zeus tiplerinin özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bunlardan Athena ve Zeus iki farklı betimle, Aphrodite ise üç farklı betimle karşımıza çıkmaktadır. Pisidia Antiokheiası kentinin baş tanrısı Phryg kökenli Ay Tanrısı Men de yine hem kent hem de bölgenin geneli için yerel özellikler taşıyan tiplerden birisidir ve kent sikkelerinde sık kullanılan tipler arasındadır. Önceki çalışmalarda 'asker' olarak tanımlanan, ancak hem Pisidia halkının karakterini yansıtması açısından hem bölgede MÖ 5. yüzyıla kadar geriye giden kültünün varlığı hem de bölgedeki diğer bazı kentlerin sikkelerinde aynı ikonografiyle betimlenmesi sebebiyle burada betimlenen figürün Ares olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Perge kentinin ana tanrıçası olan Artemis Pergaia ve bir Mısır tanrısı olan Hades/Sarapis ithal kültlere işaret eden tiplerdir.

Kent sikkelerinin ön ve arka yüzlerinde yer alan lejantlarda Severuslar Dönemi'nden itibaren (Iulia Domna adına darp olunan sikkelerle birlikte) sıklıkla yazım yanlışları görülmeye başlanmaktadır. Hem imparator/imparatoriçe hem de kentin unvan ve adlarında görülen söz konusu bu yanlışlar; Latince harfler yerine Grekçe harflerin kullanılması, bazı harflerin yanlış veya her iki alfabede de olmayan bir karakterde yazılması gibi yanlışları kapsamaktadır. Benzer şekilde, Pisidia bölgesindeki Komama ve Kremna kentlerinin sikkelerinde de aynı dönemlerde yazım yanlışları tespit edilmiştir ki bu durum, koloni karakterinin yavaş yavaş unutulmaya başladığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca, yine Severuslar Dönemi sikkelerinin lejantlarında görülmeye başlayan "F" harfi (bazı lejantlarda I harfiyle birlikte ve dolayısıyla "I F") tıpkı Komama kenti sikkelerindeki gibi, "PRIMA FIDA=birinci/başta gelen ve sadık" anlamına gelen bir unvan olmalıdır.

Extended Summary

Olbasa, a city of Pisidia, gained the status of polis sometime during the Hellenistic Period. However, it did not strike coins during this period. Due to its location overlooking the Lysis (Bozçay) Valley, it was among the cities in the region that were turned into a Roman colony by the order of Augustus. It started to mint its first coins during the reign of Pius A., probably after the earthquake in 141 AD, and ceased to strike coins during the reign of Volusianus.

The coins of Olbasa minted during this 112-year period, which are represented by 162 pieces, consist of 19 series (emission). It is understood that a total of 30 obverse and 42 reverse dies were used in the minting process. When the number of dies used according to the periods is analysed; it is seen that a total of 32 dies (14 obverse and 18 reverse) were used during the Severan Period, 21 dies (7 obverse and 14 reverse) were used during the Antonine Period, and 17 dies (8 obverse and 9 reverse) were used during the Military Emperors Period. It is evident, both in terms of the number of surviving coins and the number of dies identified, that the Severan Period marked the peak of coin production in the city, followed by the Soldier Emperors and Antonine Periods. This situation is also consistent with the coin production of other colonies in the region. However, it is noteworthy that while other colonies produced coins intensively during the reign of Gordian III, Olbasa did not mint any coins during the same period.

In the context of the identified obverse and reverse dies, it is understood that coins of Olbasa share obverse and reverse dies within different series. It is evident that the series minted in the names of A. Pius, M. Aurelius, Iulia Doma, S. Alexander, Iulia Maesa and Maximinus and bearing different reverse types share the same obverse die, while two series minted in the names of A. Pius and M. Aurelius and one series minted in the names of Maximinus and Maximus share the same reverse die. Furthermore, a comparison of die reveals that Olbasa and several other cities in the region, as well as some cities outside the region, ued the same workshops for coin minting during different periods.

According to the studies, the workshop identified as 'Komama A' in the Severan Period was used by Andeda, Ariassos, Komama, Olbasa, Panemoteikhos, Pogla and Timbriada for the strikes of Iulia Domna, while Olbasa and Pogla were used for the strikes of Geta. Another workshop, identified as the Kibyra workshop, was used by Olbasa, Isinda and Kibyra during the reign of Elagabalus, while this workshop, which continued to operate during the reign of Severus Alexander, was used only by Olbasa and Kibyra. The workshop identified as the Andeda workshop in the Maximinus Period was used by Olbasa, Andeda, Isinda and Pogla, while another workshop, identified as the Perge workshop in the T. Gallus and Volusianus Periods, was used by Olbasa, Aspendos, Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Kremna, Isinda, Pogla and Selge.

Coins of Olbasa do not bear any letters/numbers that would indicate their value (unit). However, it is understood that they were minted in four units, designated 'Very big, Middle, Smal and Smallest' units according to their diameter and weight. Contrary to expectations for a Roman colonial city, these units do not align with the Roman unit system, a phenomenon also observed in other colonial cities in the region, except for Antioch. It is noteworthy that, during the periods of Antonines and Severans the “Very large”, “Medium”, “Small” and “Smallest” units were used, whereas during the period of Military Emperors “Very large”, “Medium” and “Small” units were used. Furthermore, a correlation exists between the units in question and the back face types. For instance, Zeus and Hades/Sarapis are exclusively employed in 'Largest' units; legion standard, Artemis Pergaia, Tykhe, Genius, Aphrodite (inside the temple), Askelpios-Hygeia and Homonoia are reserved for “Medium” units; Athena, colonist, Zeus(?) head, Ares, Aphrodite Pudica and Heracles are designated for “Small” units; and Eagle and Hermes types are exclusively utilised in 'Smallest' units. Conversely, the emperor's head is employed in the “Very large” and “Medium” units, Men in the “Very large”, “Medium” and “Smallest” units, Dionysos in the “Medium” and “Smallest” units, and the wreath in the “Medium” and “Smallest” units.

With the exception of one series of Olbasa coins, which are also termed pseudo-autonomous, all other series of Olbasa coins feature portraits of the emperor/empress/caesar on the obverse. It is notable that all of these portraits face to the right and are surrounded by the title and name of the person. Conversely, the reverses of the city coins featured types that reflected the Roman (or colonial) and Hellenic character of the city. A systematic analysis of the coinage reveals that the Severan Period encompasses the widest repertoire of reverse types, followed by the Soldier Emperors and Antonine Periods. The types reflecting the Roman (colonial) character of the city are the emperor's head, the colonist with a black plough, the legion standard, the Genius, the eagle and the wreath. The colonist and legion standard types, which are expected to be used frequently on the coins of a Roman colonial city and are the most common types, appear in only one series, as do the others. A similar situation is observed on the coins of Parlais. Ares, Athena, Aphrodite, Asclepius and Hygeia, Dionysus, Heracles, Hermes, Tykhe and Zeus are also frequently used on the coins of Olbasa. It is understood that Athena, Aphrodite, Men and Zeus, which were used more frequently than the others, have a special place. It is notable that Athena and Zeus are depicted on coins in two different forms, while Aphrodite is depicted in three different forms. The Phrygian moon god Men, the chief deity of Pisidian Antiokheia, is also one of the types with local characteristics for both the city and the region in general and is among the types frequently used on the city coins. The figure described as ‘soldier’ in previous studies, but the presence of a cult in the region dating back to the 5th century BC, reflecting the character of the Pisidian people, and the depiction of the same iconography on the coins of some other cities in the region suggest that the figure depicted here is Ares. On the other hand, Artemis Pergaia, the mother goddess of Perge, and Hades/Sarapis, an Egyptian god, are types that point to imported cults.

In the obverse and reverse legends of Olbasa coins, spelling mistakes are frequently observed from the Severan period onwards (with the coins minted in the name of Iulia Domna). These errors, which manifest in the titles and names of both the emperor/empress and the city, encompass the using of Greek letters in place of Latin letters, the erroneous writing of certain letters, and the

employment of characters that are not extant in either alphabet. A similar phenomenon has been observed in the coins of the cities of Komama and Kremna in the Pisidia region, which also display misspellings from the same periods. This has been interpreted as a sign that the colonial character was gradually being forgotten. Furthermore, the letter 'F' (in some legends together with the letter I, i.e. 'I F') which began to appear on the coins of the Severan period, should be a title meaning 'PRIMA FIDA=first/leading and loyal', as seen on the coins of the city of Komama.

KATALOG[58]

İmparator Büstü Taşıyan Seriler

Antoninus Pius (138-161)
139-147
Öy1. A. Pius büstü, s., defne çelenkli; IMPANTONI NV SAVG
Ay1. Marcus Aurelius başı, s.; AVRELIVSCAESARCOLAVGOLBA SEN
Ref. RPC IV.3, 7683 (temp.).
***1.** Boston 60. 227:[59] 38 mm, 26.70 g, ky. 6.

Öy2. Üstteki gibi; fakat, IMPE ANTONINVS
Ay2. Augustus başı, s.; AVGVSTVS OLBASENORVM
Ref. RPC IV.3, 7677 (temp.).
2. CGT Coll.:[60] 27 mm, 12.11 g, ky. 6. ***3.** BM 1905.10.5.16:[61] 26 mm, 12.81 g, ky. 6. **4.** Boston 63, 221:[62] 26 mm, 9.14 g, ky. 7. **5.** Kapposy 1995, 92, 61:[63] 27 mm, 15.39 g, ky. 7. **6.** BNF 469:[64] 23 mm, 10.40 g, ky. 6.

Öy2. Üstteki gibi.
Ay3. Yan yana üç lejyon standardı, ortadakinin üzerinde kartal; COLAVG OLBASENOR V M
Ref. RPC IV.3, 7679 (temp.).
***7.** Berlin 18248464:[65] 26 mm, 10.03 g, ky. 7.

Öy2. Üstteki gibi.
Ay4. Distylos tapınak içinde Artemis Pergaia kült betimi; COL AVGOLBA SENO RVM
Ref. RPC IV. 3, 7680 (temp.).
8. Pushkin:[66] 24 mm, 12.37 g. ***9.** BNF 158: 24 mm, 10.2 g, ky. 7. **10.** Burdur 9897: 24 mm, 9.67 g, ky. 7. **11.** Burdur 11072: 23 mm, 10.41 g, ky. 6.

Öy2. Üstteki gibi.
Ay5. Dionysos ayakta sl.; sol elinde thrysos, sağ elinde kantharos tutuyor; solda ayaklarının önünde, panter; COLOLBASE NORVM
Ref. RPC IV.3, 7678 (temp.).
***12.** Berlin 18248461:[67] 26 mm, 8.49 g, ky. 7. **13.** CGT Coll.:[68] 25 mm, 13.50 g, ky. 6. **14.** Kovacs:[69] 25 mm, 13.62 g, ky. 6.

Öy3. Üstteki gibi; fakat, IMP ANT AVG

---

[58] Olbasa koloni sikkelerinin hangi sırayla darp olunduğunu ve tedavüle çıktığını bunlar üzerinde yıl belirten Grekçe rakamlar olmadan saptamak oldukça zordur. Sikkelerin yıpranma oranı bunun için geçerli bir sebep oluştursa da çalışmamıza konu olan sikkelerin biri hariç (kat. no. 2) tümünün kondisyonları birbirine çok yakındır ki bu durumda da bir sıralama yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla katalogdaki sıralamayı, kendi içinde bir mantık çerçevesine oturması için büyük birimden küçük birime doğru yapmayı tercih ettik. Ayrıca, çalışmamıza dahil edilen bazı sikkelerin çap ve ağırlık ölçülerine ulaşılamaması nedeniyle söz konusu ölçüler katalogda belirtilmemiştir. Levhalarda gösterilen sikkeler katalog numaralarının önünde yıldız işaretiyle belirtilmiştir. Levhalarda belirtilen sikkelerin katalog numaraları levha numaralarının yanında (kn.) kısaltmasıyla verilmiştir.
[59] Aulock, 1971, no. 7.
[60] RPC IV.3, 7677.5 (temp.).
[61] Aulock, 1971, no. 1.1.
[62] Aulock, 1971, no. 1.3 = Hesperia Art Bulletin XX, 116.
[63] Kapossy, 1995, no. 121.
[64] Aulock, 1971, no. 1.2 = Waddington, no. 3758 = SNG France 3, no. 1631.
[65] Aulock, 1971, no. 3 = Imhoof-Blumer, 1901-2, 385 no. 2.
[66] Aulock, 1971, no. 4.
[67] Aulock, 1971, no. 2 = Imhoof-Blumer, 1901-2, 385 no. 1.
[68] Private Collection CGT = Savoca Numismatik, Silver Auction 23, Lot 286 (17.06.2018).
[69] Kovacs, 2016, (ex private coll. Marcel Burstein) = RPC IV.3, 7678.2 (temp.).

Ay6. Men, at üzerinde s.; Phryg başlıklı ve omzunda hilâl; CO LA VGOLB
Ref. RPC IV. 3, 7681 (temp.).
15. BNF 464:[70] 19 mm, 6.30 g, ky. 6. **16.** G&M 126, 1961:[71] 20 mm, 5.52 g, ky. 6. ***17.** Burdur 2165: 20 mm, 4.72 g, ky. 6.

Öy3. Üstteki gibi; fakat, IMP ANT AVG
Ay7. Athena büstü s., Korinth miğferli; COLAVGO LB
Ref. RPC IV. 3, 7682 (temp.).
***18.** Viyana GR 34536:[72] 21 mm, 6.39 g, ky. 6. **19.** CNG EA 534, 366:[73] 20 mm, 5.21 g, ky. 7. **20.** Private Coll.:[74] 5.52 g, ky. 6.

Öy4. Üstteki gibi; fakat, IMPAN TONINVS
Ay8. Dionysos ayakta sl.; sol elinde thrysos, sağ elinde kantharos tutuyor; solda ayaklarının önünde, panter; COLOLBA SEINORVM (sic.)
***21.** Burdur 9421: 14 mm, 3.17 g, ky. 11.

Öy5. A. Pius büstü, s.; IMPE ANTONIN
Ay9. Kartal cepheden, baş s.; kanatları açık; CO L OLBA[SENORV]M
Ref. RPC IV.3, 17456 (temp.).
***22.** Private Coll.:[75] 15 mm, 2.60 g, ky. 6.

Marcus Aurelius (Caesar, 139-147)
144-161
Öy6. M. Aurelius büstü, s. (genç ve kısa sakallı); AVRELCA ESAR
Ay6. Men, at üzerinde s.; Phryg başlıklı ve omzunda hilâl; CO LA VGOLB
Ref. RPC IV.3, 7685 (temp.).
23. Petersburg:[76] 18 mm, 5.19 g, ky. 6. **24.** ANS 1978.196.4:[77] 19 mm, 5.89 g, ky. 6. ***25.** Newcastle:[78] 20 mm, 5.73 g, ky. 6.

Öy6. Üstteki gibi.
Ay7. Athena büstü, s., Korinth miğferli; COLAVGO LB
Ref. RPC IV.3, 7686 (temp.).
***26.** Viyana GR 36309:[79] 20 mm, 6.04 g, ky. 7. **27.** Berlin 18248466:[80] 20 mm, 4.76 g, ky. 6. **28.** SN BA 87, 1113:[81] 20 mm, 5.99 g, ky. 6.

Öy6. Üstteki gibi.
Ay10. Defne çelengi içinde; COL/AVG/OLB
Ref. RPC IV.3, 7687 (temp.).
29. Atina:[82] 20 mm, 6.11 g, ky. 6. **30.** BMC 1:[83] 20 mm, 7.82 g, ky. 6. **31.** CN EA 240, 304:[84] 19 mm, 4.64 g, ky. 7. ***32.** N&N 40, 485:[85] 19 mm, 7.37 g, ky. 6.

c. 147-161
Öy7. M. Aurelius büstü, s. (kısa sakallı); AVRELI CAESAR
Ay4. Distylos tapınak içinde Artemis Pergaia kült betimi; COL AVGOLBA SENO RVM
Ref. RPC IV. 3, 7684 (temp.).

[70] Aulock, 1971, no. 5 = SNG France 3, no. 1632.
[71] Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung Auction 126, Lot. 1961 (14.10.2003).
[72] Aulock, 1971, no. 6.
[73] Classical Numismatic Group, EA Auction 534, Lot 366 (15.03.23)
[74] Private Collection Plankenhorn, Germany = RPC IV.3, 7682.3 (temp.).
[75] Private Collection D. Stanley = RPC IV.3, 17456 (temp.).
[76] Aulock, 1971, no. 9.
[77] ANS 1978.196.4 (Alexandria Troas olarak tanımlanmış).
[78] Newcastle: Inv. SNG/96 = RPC IV.3, 7685.3 (temp.).
[79] Aulock, 1971, no. 10.1 = Prowe III, 2062, pl. XXXIV.
[80] Aulock, 1971, no. 10.2 = Imhoof-Blumer, 1901-2, 385, no. 3.
[81] Savoca Numismatik 87 Blue Auction, Lot 1113 (17.10.2020).
[82] Aulock, 1971, no. 11.1 = Svoronos, 1903, 56 no. 522.
[83] Aulock, 1971, no. 11.2.
[84] Classical Numismatic Group, Inc., Electronic Auction 240, Lot 304 (08.09.2010).
[85] Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann), Auction 40, Lot 485 (07.02.2016).

***33.** ANS 1944.100.52045:[86] 24 mm, 7.08 g, ky. 6. **34.** Kratky Coll.:[87] 24 mm, 12.04 g, ky. 6. **35.** BN BA 4, 996:[88] 24 mm, 7.55 g, ky. 6.

Septimius Severus (193-211)
Öy8. S. Severus büstü, s., defne çelenkli ve giyimli; IMPAVG SEVERVSP
Ay11. Zeus tahtta oturuyor, sl.; sağ elinde Nike tutuyor; COL F(?) OLBASENE
36. BNF 359:[89] 37 mm, 26.37 g, ky. 6. ***37.** Savoca 2, 677:[90] 26 mm, 25.18 g, ky. 6.

Iulia Domna (193-217)
Öy9. Iulia Domna büstü, s.; giyimli; IVII ΛΛVS (sic.)
Ay12. Tykhe ayakta, sl., başında polos; sağ elinde gemi dümeni, sol elinde cornucopia tutuyor; COI·F OLΛΛSЄNЄ (sic.).
38. Berlin:[91] 25 mm, 7.61 g, ky. 6. **39.** ANS 1944.100.52047:[92] 7.79 g, ky. 6. **40.** BNF 465:[93] 24 mm, 8.62 g, ky. 12. **41.** SNG Leypold, 2077: 25 mm, 8.63 g, ky. 6. ***42.** Burdur 1683: 25 mm, 8.06 g, ky. 6.

Öy9. Üstteki ile aynı.
Ay13. Üstteki ile aynı; fakat, COIFO L ΛΛSЄNЄ (sic.).
43. Münih:[94] 7.90 g. **44.** BM:[95] 9.11 g. **45.** Aulock 1971, no. 12.6: 25 mm, 9.70 g, ky. 6. **46.** SNG Cop. 169:[96] 25 mm, 7.60 g, ky. 6. ***47.** LN 13, 905:[97] 26 mm, 12.28 g, ky. 12.

Öy9. Üstteki ile aynı.
Ay14. Üstteki ile aynı; fakat, CIVLIAV GFOLBASE
***48.** LN 1, 787:[98] 27 mm, 13.07 g, ky. 6. **49.** BM:[99] 26 mm, 9.44 g, ky. 6. **50.** Bloesch 2021, 150: 26 mm, 10.39 g, ky. 6. **51a**. Roma 107826:[100]

Öy9. Üstteki ile aynı.
Ay15. Genius ayakta ve cepheden; başında sur betimli taç; baştan aşağıya örtülü ve uzun khiton giyimli; sağ elinde patera, sol elinde cornucopia tutuyor; solda, sunak; COI·F OLΛΛSЄNЄ (sic.)
51. BNF 470:[101] 25 mm, 8.80 g, ky. 6. **52.** GHN 346, 2711:[102] 25 mm, ky. 6. ***53.** Burdur 4473: 26 mm, 10.4 g, ky. 6.

Öy10. Iulia Domna büstü, s.; giyimli; IVLIA DOMNA
Ay16. Çift süren kolonist, sl.; COLOLB ΛS ENE (sic.)
54. GHN 248-249, 2021:[103] 23 mm, ky. 6. ***55.** BN 1, 343:[104] 22 mm, 5.5 g, ky. 12.

Caracalla (198-217)
Öy11. Caracalla büstü, s., defne çelenkli; [IMP] C M AVR ANTONEIN[OC?]
Ay17. Tetrastylos tapınak içinde Aphrodite kült heykeli; başında kalathos, uzun khiton giyimli; sağ elinde phiale (?) tutuyor; sağda arkasında capricornus (?); C IVL Λ OLBASENORVM (sic.)
***56.** BNF 474:[105] 25 mm, 7.28 g, ky. 6.

Öy12. Caracalla giyimli büstü, s., defne çelenkli; IMPCMAVR ANTONINVM

---

[86] Aulock, 1971, no. 8.
[87] RPC IV.3, 7684.2 (temp.).
[88] Bucephalus Numismatic, Black Auction 4, Lot 996 (02.09.2022).
[89] SNG France 3, no. 1633'te ön yüz lejantı tam olarak okunamadığı için lejant IMP AVC Λ ve arka yüz lejantı da COL Γ(?) OLBASENE olarak belirtilmiştir.
[90] Savoca Numismatik, Blue Auction 2, Lot 677 (28.10.2017).
[91] Aulock, 1971, no. 12.1.
[92] Aulock, 1971, 12.2.
[93] Aulock, 1971, no. 12.4 = SNG France 3, no. 1634.
[94] Aulock, 1971, no. 12.3.
[95] Aulock, 1971, 12.6.
[96] Aulock, 1971, 12.7.
[97] Leu Numismatik, Auction 13, Lot 905 (15.08.2020).
[98] Leu Numismatik, Auction 1, Lot 787 (25.06.2017).
[99] Aulock, 1971, 13.1. = Worth, 1900, 292 no. 26. Aulock'ta bu sikkenin arka yüz lejantı C IVLI AVЄ F OLBASE (sic.) olarak belirtilmiştir.
[100] Calomino, 2022, 230 no. 516.
[101] Aulock, 1971, 14 = Waddington, no. 3759 = SNG France 3, no. 1635.
[102] Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 346, Lot 2711 (13.02.2019).
[103] Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 248-249, Lot 2021 (06.02.2007).
[104] Biga Numismatics, Online Auction 1, Lot 343 (08.11.2020). BN'de lejant COIF OL BAS[ENE] olarak verilmiştir.
[105] Aulock, 1971, no. 15 = Waddington, no. 3763 = SNG France 3, no. 1636.

Ay18. Distylos tapınak içinde Aphrodite kült heykeli; başında kalathos, uzun khiton giyimli; yanlara açtığı her iki elinde Eros heykelleri (?); tapınağın alınlığına, çelenk; CIVLAVG ICOLBASENOR (sic.)
***57.** Berlin 18223407:[106] 24 mm, 10.02 g, ky. 6. **58.** Afyon 252:[107] ? mm, 9.50 g, ky. 6.

Öy13. Caracalla büstü, s., defne çelenkli; MAVRELI ANTONINVS
Ay19. Zeus(?) büstü s., defne çelenkli; COLIVLΛVG OLB
***59.** BM:[108] 20 mm, 4.30 g, ky. 9.

Öy14. Caracalla büstü, s., defne çelenkli; []ANTONIN[]
Ay20. Hermes ayakta, sl.; sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeion tutuyor; COL OLBASENOR
60. Atina 523:[109] 14 mm, 2.33 g, ky. 6. ***61.** RN 75, 493:[110] 14 mm, 2.27 g, ky. 12. **61a.** N&N London:[111] 14 mm, 2.3 g, ky. 6.

Geta (Caesar, 209-212)
Öy15. Geta büstü, s.; PSG FΓΛS (sic.)
Ay21. Ares(?), ayakta ve cepheden; miğferli ve zırhlı; sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutuyor; COLB AS€N€
62. Berlin:[112] 20 mm, 3.33 g, ky. 1. **63.** SNG Aulock, no. 5125:[113] 20 mm, 4.20 g, ky. 6. **64.** Viyana:[114] 21 mm, 4.20 g, ky. 12. ***65.** Naumann 79, 411:[115] 20 mm, 5.46 g, ky. 6. **66.** Savoca 135, 813:[116] 21 mm, 6.11 g, ky. 12.

Elagabalus (218-222)
Öy16. İmparator büstü, s., şua taçlı; IMPCAEMAVR ANTONINVSAVG
Ay22. Hades/Serapis tahtta oturuyor, cepheden; başında kalathos; sağ eli öne doğru uzanmış, sol elinde asa tutuyor; solda ayağının önünde, Kerberos; COLIVLAVG OLBASENOR
Ref. RPC VI, 5955 (temp.).
67. SNG Aulock, no. 5126:[117] 31 mm, 30.30 g, ky. 12. ***68.** Peus 366, 904[118]: 33 mm, 19.93 g, ky. 12. **69.** Naumann 6, 209:[119] 32 mm, 15 g, ky. 12.

Iulia Cornelia Paula (Elagabalus'un karısı, 219-220)
Öy17. Iulia Paula büstü, s.; CORPAV LAMAVG
Ay23. Aphrodite Pudica ayakta ve cepheden, baş sl.; çıplak; elleriyle göğsünü ve kasıklarını örtüyor; sağda hydria, üzerinde elbisesi; COLOLB ASEN
Ref. RPC VI, 5959 (temp.).
70. Berlin 18223409:[120] 18 mm, 3.29 g, ky. 6. ***71.** BNF 475:[121] 19 mm, 3.35 g, ky. 6. **72.** Bloesch 2021, 151:[122] 18 mm, 2.71 g, ky. 6. **73.** İstanbul:[123] 3.03 g. **74.** Burdur 9889: 19 mm, 3.38 g, ky. 6.

Iulia Soaemias (Elagabalus'un annesi, 218-222)
Öy18. Iulia Soaemias büstü, s.; IVLSVA EMIANAVG
Ay24. Athena ayakta ve cepheden, baş sl.; sağ elinde patera, sol elinde mızrak tutuyor; COI OLB ASEN (sic.)
Ref. RPC VI, 5958 (temp.).

---

[106] Aulock, 1971, no. 16 = Imhoof-Blumer, 1913, 19 no. 55.
[107] Ashton, 2020, 92.
[108] Aulock, 1971, no. 17.
[109] Aulock, 1971, no. 18 = Svoronos, 1903, 56 no. 523.
[110] Roma Numismatics Limited, Auction 75, Lot 493 (15.10.2020).
[111] N&N London, Online Auction 56, Lot 293 (02.11.2024).
[112] Aulock, 1971, no. 19.1.
[113] SNG Leypold, no. 2078 = Aulock, 1971, 19.2.
[114] Aulock, 1971, no. 19.3 = Scholz, 1910, 21 no. 107.
[115] Numismatik Naumann (formerly Gitbud&Naumann), Auction 79, Lot 411 (07.07.2019).
[116] Savoca Numismatik, 135th Blue Auction, Lot 813 (11.06.2022).
[117] Aulock, 1971, 21 = Leu Numismatik Auction 20, Lot 353 (1978) = Künker, Auction 280, Lot 749 (26.09.2016) = Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG Auction 304, Lot 1262 (19.03.2018).
[118] Peus Auction 366, Lot 904 (29.10.2000) = Numismatik Naumann (formerley Gitbud & Naumann) Auction 98, Lot 581 (3.01.2021) = Gerhard Hirsch Nachfolger Auction 346, Lot 2769 (13.02.2019).
[119] Numismatik Nauman (formerley Gitbud & Naumann) Auction 6, Lot 209 (6.08.2022).
[120] Aulock, 1971, 22.1 = Kl. M. 386, 5.
[121] Aulock, 1971, 22.2 = SNG France 3, no. 1637 = Waddington, no. 3764 (Burada ön yüz büstü Iulia Mesa olarak tanımlanmıştır).
[122] Aulock, 1971, 22.3.
[123] Aulock, 1971, 22.4.

75. BNF 467A:[124] 20 mm, 3.03 g, ky. 12. ***76.** BNF 471[125]: 21 mm, 4.15 g, ky. 12. **77.** CNG 168, 145[126]: 21 mm, 4.14 g, ky. 12. **78.** Solidus 129, 66[127]: 22 mm, 4.56 g, ky. 12.

Severus Alexander (222-235)
Öy19. S. Alexander büstü, s., defne çelenkli; IMPCAEMAVRSEVALEXANDRVSAVG (sic.)
Ay25. Dionysos ayakta sl.; çıplak; omuz ve kolundan khlamys sarkıyor; sağ elinde kantharos, sol elinde thyrsos tutuyor; solda, ayaklarının önünde, panter sl.; COIΛOL BASЄNЄ (sic.)
Ref. RPC VI, 5960 (temp.).
79. BM 1885.0606.261:[128] 26 mm, 8.30 g, ky. 6. **80.** CGT coll.:[129] 24 mm, 7.86 g, ky. 6.

Öy19. Üstteki gibi.
Ay26. Üstteki gibi; fakat, COLIVLAV GOLBASE
81. SNG Aulock, 5127:[130] 25 mm, 7.10 g ky. 12 **82.** Atina:[131] 7.29 g (*Ay*. Kmk.: B). ***83.** SNG PfPs. 286: 24 mm, 6.57 g, ky. 12

Iulia Mamaea (S. Alexander'in annesi, 222-235)
Öy20. Iulia Mamaea büstü, s.; IVL MAMIAAVG
Ay27. Herakles ayakta ve cepheden, baş sl.; sağ elinde yere dayalı gürz, sol elinde aslan postu tutuyor; COL OLB ASEN
Ref. RPC VI, 5961 (temp.).
84. ANS 1970.142.66: 20 mm, 4.71 g, ky. 12. **85.** SNG Aulock 5128:[132] 19 mm, 3.61 g, ky. 12. **86.** BM 1872.0709.229:[133] 18 mm, 3.81 g, ky. 12. **87.** Berlin I-B1900:[134] 20 mm, 4.19 g, ky. 12. ***88.** BNF 472:[135] 20 mm, 3.61 g, ky. 12. **89.** Bloesch 2021, 152:[136] 19 mm, 4.11 g, ky. 12. **90.** SNG Leypold, 2080: 20 mm, 3.98 g, ky. 6. **91.** G&M 126, 1964:[137] 3.03 g, ky. 12. **92.** CGT coll.:[138] 19 mm, 3.92 g, ky. 12. **93.** Savoca 96, 828:[139] 18 mm, 4.09 g, ky. 12. **94.** Burdur 15921: 20 mm, 3.29 g, ky. 6. **95.** Burdur 9890: 17 mm, 3 g, ky. 12. **96.** Boston 62.403:[140] 20 mm, 3.55 g, ky. 6. **97.** Viyana:[141] 20 mm, 3.98 g, ky. 12. **98.** BNF 467:[142] 19 mm, 3.63 g, ky. 12. **99.** SNG Leypold, 2081: 20 mm, 5.55 g, ky.12. **100.** CNG EA 162, 201:[143] 19 mm, 4 g, ky. 12.

Iulia Maesa (S. Alexander'in büyükannesi; Iulia Domna'nın kardeşi, 222-223)
Öy21. Iulia Maesa büstü, s.; IVLMA ESAMAVG
Ay28. Sağda, Asklepios ayakta, sl.; solda Hygieia ayakta, s., patera tutuyor;
COLIVL AVG OLBASE
Ref. RPC VI, 5956 (temp.).
101. Lindgren I, A1327B:[144] 25 mm, 10.66 g. **102.** BM 1935.0604.3:[145] 25 mm, 8.5 g, ky. 12. ***103.** BNF 473:[146] 26 mm, 6.41 g, ky. 12. **104.** Leu EA 11, 1348:[147] 26 mm, 8.38 g, ky. 12. **105.** Heritage Monthly 271933, 35029:[148] 26 mm, 8.46 g, ky. 12. **106.** Savoca 21, 257:[149] 22 mm, 9.70 g, ky. 12. **107.** RN EA 102, 745:[150] 26 mm, 7.64 g, ky. 12.

Öy21. Üstteki gibi.
Ay29. Men, at üzerinde s.; Phryg başlıklı ve omzunda hilâl; dizi üzerinde, kalkan; IVLAV COLBASE

---

[124] Aulock, 1971, no. 23.2 = SNG France 3, no. 1639.
[125] Aulock, 1971, no. 23.1 = Waddington, no. 3760 = SNG France 3, no. 1638.
[126] Classical Numismatic Group Electronic Auction 168, Lot 145 (11.07.2007).
[127] Solidus Auction 129, Lot 66 (20.02.2024).
[128] Aulock, 1971, no. 24 = BMC Pisidia, no. 3.
[129] RPC VI, 5960.5 (temp.).
[130] Aulock, 1971, 25.1.
[131] Aulock, 1971, 25.2.
[132] Aulock, 1971, no. 26.1.
[133] Aulock, 1971, no. 26.2 = BMC Pisidia, no. 2.
[134] Aulock, 1971, no. 26.3.
[135] Aulock, 1971, no. 26.4 = Waddington, no. 3761 = SNG France 3, no. 1640.
[136] Aulock, 1971, 26.5.
[137] Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung Auction 126, Lot 1964 (14.10.2003).
[138] RPC VI, 5961.12 (temp.).
[139] Savoca Numismatik Blue Auction 96 , Lot 828 (27.02.2021).
[140] Aulock, 1971, no. 26.6.
[141] Aulock, 1971, no. 26.7.
[142] Aulock, 1971, 26.8 = SNG France 3, no. 1641.
[143] Classical Numismatic Group EA Auction 162, Lot 201 (11.04.2007).
[144] Aulock, 1971, no. 28.1 = Hecht Coll. (Tafel 3, 28).
[145] Aulock, 1971, no. 28.2.
[146] Aulock, 1971, no.28.3 = Waddington, no. 3762 = SNG France 3, no. 1643.
[147] Leu EA Auction 11, Lot 1348 (22.02.2020).
[148] Heritage Monthly Auction 271933, Lot 35029 (18.08.2019).
[149] Savoca Numismatic Auction 21, Lot 257 (11.03.2018).
[150] Roma Numismatics (EA) Auction 102, Lot 745 (3.11.2022) = Leu EA Auction 28, Lot 2344 (9-14.12.2023).

Ref. RPC VI, 5957 (temp.).
***108.** BNF 466:[151] 26 mm, 9.18 g, ky. 12; **109.** SNG Fitz. 5170:[152] 6.86 g, ky. 12. **110.** ANS 1944.100.52046:[153] 25 mm, 6.87 g, ky. 12. **111.** Berlin L1906:[154] 25 mm, 5.60 g, ky. 12. **112.** SNG Leypold, 2079: 25 mm, 6.35 g, ky. 12. **113.** Kapposy 1995:[155] 25 mm, 7.41 g, 12. **114.** Burdur 12893: 24 mm, 8.16 g, ky. 12. **115.** CNG EA 347, 375:[156] 25 mm, 8.09 g, ky. 12. **116.** G&M 126, 1965:[157] 25 mm, 7.54 g, ky. 12. **117.** NN 63, 789:[158] 22 mm, 6.81 g, ky. 12. **118.** CGT Coll.:[159] 25 mm, 5.25 g, ky. 12. **119.** Zeus Budget 15, 266:[160] 25 mm, 6.70 g, ky. 12.

Maximinus (235-238)
Öy22. Maximinus büstü, s., defne çelenkli; INPCAICAIIVLVHRMAXIMINOΓ O (sic.)
Ay30. Distylos tapınak içinde Aphrodite kült heykeli, ayakta ve cepheden; başında kalathos; uzun khiton giyimli ve başından aşağıya örtülü; yanlara açtığı her iki elinde tanrıçayı taçlandıran Eros heykelleri tutuyor; tapınağın alınlığında, çelenk; COLIVLAVGV OLBASHNH (sic.)
Ref. RPC VI, 5964 (temp.).[161]
120. Berlin I-B1900:[162] 24 mm, 6.18 g, ky. 12. **121.** Berlin L1906:[163] 23 mm, 7.22 g, ky. 12. **122.** BM 1872.0709.230:[164] 23 mm, 7.52 g, ky. 12. **123.** Viyana:[165] 23 mm, 6.36 g, ky. 12. **124.** Gotha:[166] 5.31 g. **125.** SNG Cop. 170:[167] 8.07 g, ky. 6. **126.** Hecht:[168] 6.74 g. (*Ay*. Kmk.: B). **127.** Hirsch XIII:[169] 23 mm. **128.** Berlin 1900/537:[170] 24 mm, 6.93 g, ky. 12. **129.** Cahn 60, 1623:[171] **130.** SNG Leypold,, 2082: 23 mm, 5.85 g, ky. 12. **131.** CGT Coll.:[172] 24 mm, 5.73 g, ky. 12. ***132.** CNG EA 505, 333:[173] 25 mm, ky. 12. **133.** Roma 107827:[174] 24 mm, 7.32 g, ky.12. **134.** BNF 477:[175] 23 mm, 8.45 g, ky. 12.

Öy22. Üstteki gibi.
Ay31. Tykhe ayakta ve cepheden, baş sl.; başında polos; uzun khitonlu; sağ elinde gemi dümeni, sol elinde cornucopia tutuyor; COIIV LAVGΓ OLBASENORVM (sic.)
***135.** SNG France 3, 1644:[176] 23 mm, 6.18 g, ky. 12. **136.** BM:[177] 6.50 g, ky. 12.

Öy23. Maximinus büstü, s., defne çelenkli; INPCAICAIIVLVHRMAXIMINOC (sic.)
Ay32. Homonoia ayakta, başı sl.; başında kalathos; sağ elinde patera, sol elinde cornucopia tutuyor;
COLIVLAVGΓ OLBASENORVM (sic.)
Ref. RPC VI, 5962 (temp.).
***137.** BNF 476:[178] 24 mm, 6.18 g, ky. 12. **138.** Londra G, 0881:[179] 24 mm, 6.50 g, ky. 12.

Öy24. Üstteki gibi; fakat, IVLVERM AXIMINON
Ay33. Üstteki gibi; fakat, COLIVLAVGΓ OL BA[S]ENORVM (sic.)

---

[151] Aulock, 1971, no. 27.1 = SNG France 3, no. 1642.
[152] Aulock, 1971, no. 27.2 = SNG Fitz. 5170 (Burada ön yüzdeki büst Iulia Mamaea olarak tanımlanmıştır).
[153] Aulock, 1971, no. 27.3.
[154] Aulock, 1971, no. 27.4.
[155] SNG 1410: RPC VI, 5957.5 (temp.).
[156] Cassical Numismatic Group, Inc. Electronic Auction 347, Lot 375 (25.03.2015).
[157] Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung Auction 126, Lot 1965 (14.10.2003).
[158] Numismatik Nauman (formerley Gitbud & Naumann) Auction 63, Lot 789 (4.03. 2018).
[159] RPC VI, 5957.9 (temp.).
[160] Zeus Budget Auction 15, Lot 266 (2.02.2021)
[161] Bu serinin ön yüz lejantı tüm referans kaynaklarda INPCAICAIIVLVHRMAXIMINON (sic.) biçiminde verilmiştir.
[162] Aulock, 1971, no. 30.1 = Imhoof-Blumer, 1890, 173 no. 496 = Imhoof-Blumer, 1913, 19 no. 56.
[163] Aulock, 1971, no. 30.2.
[164] Aulock, 1971, no. 30.3 = BMC Pisidia, no. 4.
[165] Aulock, 1971, no. 30.4.
[166] Aulock, 1971, no. 30.5.
[167] Aulock, 1971, no. 30.6.
[168] Aulock, 1971, no. 30.7.
[169] Aulock, 1971, no. 30.8.
[170] Aulock, 1971, no. 30.9
[171] Aulock, 1971, no. 30.11.
[172] RPC VI, 5964.12 (temp.).
[173] Clssical Numismatic Group EA Auction 505, Lot 333 (1.12.2021) = Heritage Monthly Auction 61160, Lot 9707310 (05.2020).
[174] Calomino, 2022, 230 no. 517.
[175] Aulock, 1971, no. 30.10 = Waddington, no. 3766 = SNG France 3, no. 1645.
[176] Aulock, 1971, no. 29.1 = Waddington, no. 3765. SNG France 3, no. 1644'te ön yüz lejantı INPCAICAIIVLVHRMAXIMINOP.R olarak verilmiştir.
[177] Aulock, 1971, no. 29.2.
[178] Aulock, 1971, no. 29.1 = SNG France 3, no. 1644.
[179] Aulock, 1971, no. 29.2.

139. Burdur 10128: 24 mm, 5. 77 g, ky. 12. ***140.** Burdur 10129: 22 mm, 5.86 g, ky. 12.

Öy25. Maximinus büstü, s., defne çelenkli; INPCAICAIIVL VHRMAXIMINON (sic.)
Ay34. Athena ayakta, başı sl.; sağ elinde patera, sol elinde mızrak tutuyor; COLOLBA SHNH
Ref. RPC VI, 5965 (temp.).
141. CGT Coll.:[180] 20 mm, 3.59 g, ky. 11. **142.** CGT Coll.: 19 mm, 3.97 g, ky. 6. ***143.** Naumann 106, 418:[181] 20 mm, 3.98 g, ky. 12.

Maximus (Caesar, 235-238)
Öy26. Maximus giyimli büstü, s., defne çelenkli; IVLOVER OMAXIMOCAESAR
Ay35. Zeus sl., tahtta oturuyor; sağ elinde Nike, sol elinde sceptre tutuyor; COLIVGAVGF OLBASENOR VM (sic.)
Ref. RPC VI, 30331 (temp.).
***144.** LN 18, 2075:[182] 32 mm, 17.55 g, ky. 6.

Öy27. Maximus giyimli büstü, s., defne çelenkli; CIVLVERM AXIMVSCAESAR
Ay30. Distylos tapınak içinde Aphrodite kült heykeli, ayakta ve cepheden; başında kalathos, uzun khiton giyimli ve başından aşağıya örtülü; yanlara açtığı her iki elinde tanrıçayı taçlandıran Eros heykelleri tutuyor; tapınağın alınlığında, çelenk; COLIVGAVGV OLBASHNH (sic.)
Ref. RPC VI, 5963 (temp.).
***145.** ANS 1944.100.52048:[183] 24 mm, 6.11 g, ky. 6. **146.** NN 128, 547:[184] 23 mm, 6.52 g, ky. 6. **147.** G&M 196, 2207:[185] 24 mm, 7.34. g, ky. 6.

Trebonianus Gallus (251-253)
Öy28. T. Gallus büstü, s., defne çelenkli ve giyimli; IMPCAESCVIBTREBGALLVMPFAVG
Ay36. Men, at üzerinde s.; Phryg başlıklı ve omzunda hilâl; COLIVLAVGFO LBASENORVM
Ref. RPC IX, 989.
148. BM 1977.0304.12:[186] 32 mm, 19.52 g, ky. 6. ***149.** CNG MBS 67, 1115:[187] 33 mm, 24.94 g, ky. 6.

Volusianus (251-253)
Öy29. İmparator büstü, s., defne çelenkli ve giyimli; IMPCAECVOLVSSIANVMAVG
Ay37. Dionysos ayakta ve cepheden, baş sl.; başında petasos, sağ omzu açıkta bırakan nebris giyimli; sağ elinde kantharos, sol elinde thyrsos tutuyor; solda ayaklarının önünde panter; COLOLBA SENORVM
Ref. RPC IX, 990.
150. BNF 478:[188] 28 mm, 7.58 g, ky. 12. **151.** BNF 468:[189] 23 mm, 7.41 g, ky. 12. ***152.** Gotha:[190] 24 mm, 7.39 g, ky. 12. **153.** CGT Coll.:[191] 23 mm, 7.59 g, ky. 12. **154.** Berlin 241/1879:[192] 22 mm, 5.51 g, ky. 12. **155.** Berlin B-I:[193] 22 mm, 8.66 g, ky. 12. **156.** Berlin I-B:[194] 24 mm, 6.76 g, ky. 1. (kesik) **157.** Viyana:[195] 23 mm, 8.01 g, ky. 12. **158.** Viyana:[196] 24 mm, 6,69 g, ky. 12.

İmparator Büstü Taşımayan Seriler (Pseudo-otonom)
MS 2-3. Yüzyıl (Severuslar Dönemi?)
Öy30. Genius, ayakta ve giyimli, sl.; sağ elinde cornucopia, sol elinde patera tutuyor; GENIV Σ COL (sic.)
Ay38. Defne çelengi içinde, OL/BAS/ENO/RVM; altta çelengin birleşme noktasında, yunus.
***159.** LN 7, 773:[197] 20 mm, 5.44 g, ky. 12. **160.** Künker 333, 520:[198] 4.94 g, ky. 12.

---

[180] Heritage Auctions Europe / MPO Auction 42, Lot 299 (21.05.2014) = ex VCoins G. Boersema.
[181] Numismatik Nauman (formerley Gitbud&Naumann) Auction 106, Lot 418 (1.08.2021).
[182] Leu Numismatik, WebAuction 18, Lot 2075 (18.11.2021).
[183] Aulock, 1971, no. 31.
[184] Numismatik Naumann (formerley Gitbud&Naumann) Auction 128, Lot 547 (7.05.2023).
[185] Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung Auction 196, Lot 2207 (7.03.2011).
[186] Aulock, 1971, no. 33 = Sammlung R. Hecht Coll. (Tafel 3, 33).
[187] Classical Numismatic Group (MBS) Auction 67, Lot 1115 (22.09.2004).
[188] Aulock, 1971, no. 34.7 = Waddington, no. 3767 = SNG France 3, no. 1646.
[189] Aulock, 1971, no. 34.8 = SNG France 3, no. 1647.
[190] Aulock, 1971, no. 34.1.
[191] Naville Auction 49, Lot 152 (12.05.2019).
[192] Aulock, 1971, no. 34.4.
[193] Aulock, 1971, no. 34.2.
[194] Aulock, 1971, no. 34.3.
[195] Aulock, 1971, no. 34.5.
[196] Aulock, 1971, no. 34.6.
[197] Leu Numismatik, Auction 7, Lot 773 (23.02.2019).
[198] Fritz Rudolf Künker, Auction 333, Lot 520 (16.03.2020) = Heidelberger Münzhandlung Herbert Grün e.K., Auction 64, Lot 1214 (20.11.2014).

KAYNAKÇA

Bibliyografik Kısaltmalar

BMC *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*
CIL III *Corpus Inscriptionum Latinarum, Inscriptionum Orientis et Illyrici Latinarum, Supplementum*
IGR III *Inscriptiones Graece ad res Romanas Pertnentes*
LIMC *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*
RPC *Roman Provincial Coinage*
SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*
SNG *Sylloge Nummorum Graecorum*

Antik Kaynaklar

Augustus. *Res Gestae Divi Augusti*, Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul. 2009.

Aristides. Aelius Aristides, *The Complete Works, Vol.I, Orantions I-XVI, with an Apendix Containing the Fragments and Inscriptions*, C. A. Behr (Çev.). 1986.

Arrianus. *İskender'in Anabasisi I-II*, H. Örs (Çev.). 1949.

Cassius Dio. Roman History. E. Cary (Çev.). LOEB. London. 1954.

Diodoros. *Bibliotekha Historika. IX. Books XVIII ans XIX 1-65*, R. M. Geer (Çev.). LOEB. London. 1952.

Herodotos. *Herodotos Tarihi*. M. Ökmen (Çev.). İstanbul. 1991.

Hierocles. *Synecdemus*, A. Burckhardt (Ed.). 1893.

Historia Augusta. 1. Cilt. Hadrianus'tan Clodius Albinus'a Roma İmparatorları. Antoninus Pius. S. Özgüler (Çev.). İstanbul. 2019.

Plinius. *Naturalis Historia II. Libri III-VII*, H. R. Rackam (Çev.). LOEB. London. 1947.

Plutarkhos. *Lives Voluma IX: Demetrius and Antony, Pyrrhus and Caius Marius*. B. Perrin (Çev.). LOEB. London. 1920.

Ptolemaios. *Geographika Hypegesis*, C. F. A. Nobbe. Claudii Ptolemaei Geograpia lib. 4-8. Leipzig. 1843-1845.

Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*. A. Pekman (Çev.). İstanbul. 1993.

Modern Kaynaklar

Allen, R. E. (1983). The Attalic Kingdom: A Constitutional History, Oxford.

Ashton, R. (2020). The Coins of Pisidia in the Archaeological Museums of Afyon Karahisar and Fethiye. *NZ* 126, 227-263.

Bracke, H. (1993). Pisidia in Hellenistic Times. *Sagalassos I First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavation (1990-1991),* Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5, Leuven, 1993, 15-35.

Aulock, H. (1971). Die römische Kolonie Olbasa. *JNG XXI*, 15-23.

Aulovk, H. (1973). Kleinasiatische Münzstätten X. Parlais in Pisidien. *JNG* XXIII, 7-18.

Aulock, H. (1977). *Münzen und Städte Pisidiens Teil I*. Istanbuler Miteilungen Beiheft 19. Tübingen.

Aulock, H. (1979). *Münzen und Städte Pisidiens Teil II*. Istanbuler Miteilungen Beiheft 21. Tübingen.

Bean, G. E. (1959). Notes and Inscription from Pisidia. Part I. *AS* 9, 67-117.

Bloesch, H. (2021). *Griechische Münzen in Winterthur. Textband 3 Kat. 1-2157*. Winterthur.

Calomino, D. Roma E Le Province orientali Monete "Greche Imperiali" Nel Medagliere del Museo Nazionale Romano. *Monete Greche Imperiali nel Medagliere del Museo Nazionale Romano*, Roma. 2022. 41-313.

Carter, G. F. (1983). Simplified Method for Calculating the original Number of Dies from Die Link Statistics. *ANSMN* 28, 195-206.

Cohen, H. (1892). *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales* (Vol. 8).

Corpus Inscriptionum Latinarum, III. Inscriptiones Asiae, provinciarum Europe Graecarum, Illyrici Latinae. Momsen, T. (ed.). Berlin. 1902.

Czeitschner, R. (2022). Neues aus den Skizzenbüchern Rudolf Heberdeys: Inschriften aus Olbasa (Pisidien). *Philia* 8, 41-53. https://doi.org/10.36991/PHILIA.202205

Çelgin, A. V. (2011). Termessos'un Görkemli *Kome*'si (Peripolion?) Anydros (Nea Kome?) ve Ondan Doğan Geç Antikçağ/Erken Bizans Kenti Eudokias. Sorular – Öneriler. *Özsait Armağanı. Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*. H. Şahin – E. Konyar – G. Ergin (ed.). İstanbul. 109-126.

Duchesne, L. M. O. - Callignon, L. (1877). Rapport sur un voyage archéologique en Asie Mineure, 3, Pisidie. *BCH* I, 361-376.

Ekinci, H. A. – M. O. Erbay – vd. (2007). *Burdur İlçeler Kültür Envanteri*, Ankara.

Filges, A. (2015). *Münzbild und Gemeinschaft: die Prägungen der römischen Kolonien in Kleinasien*. Bonn.

Franke P. R. (1968). *Kleinasien zur Römerzeit. Griechisches Leben im Spiegel der Münzen*, München.

French, D. H. (1991). Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia, *EA* 17, s. 51-68.

Grant, M. (1949). An Early Coin of Colonia Olbasa?. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 239-242.

Grant, M. (1978). *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire.* Cambridge, 1969.

Gruen, S. E. (1996). The Expansion of the Empire under Augustus, *CAH* VIII, 2008, 324-287.

Hall, A. S. – Milner, N. P. (1998). *An epigraphical survey in the Kibyra-Olbasa region conducted by AS Hall*. (*Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor 3*). Ankara.

Hill, G. F. (1897). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia*. London.

Howgego, C. J. (2005). *Greek Imperial Countermarks. Studies in the Provincial Coinage of the Roman Empire*. Oxford.

Imhoof-Blumer, F. (1890). *Griechische Münzen. Neue Beiträge Unterschungen*. München.

Imhoof-Blumer, F. (1913). Beiträge zur Erklärund griechischer Münztypen. *Nomisma* VIII, 1-22.

Inscriptiones graece ad res romanas Pertinentes, III. Cagnat, R. (ed.). Paris. 1906.

Johnston, A. (2007). *Greek Imperial Denominations, ca. 200-275: A Study of the Roman Provincial Bronze Coinages of Asia Minor*. Royal Numismatic Society. London.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford.

Kapposy, B. (1995). *Römische Provinzialmünzen aus Kleinasien in Bern.*

Karayaka, N. (2007). *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*. İstanbul.

Katsari, C. – Mitchell, S. (2008). The Roman Colonies of Greece and Asia Minor. Questions of State and Civic Identity. *Athenaeum* 96 (1), 221-249.

Kearsley, R. A. (1994). The Milyas and the Attalids: A Decree of the City of Olbasa and A New Royal Letter of the Second Century B.C. *AS* 44, 47-57.

Kienast, D. (1990). *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt.

Kosmetatou, E. (1997). Pisidia and the Hellenistic Kings from 323 to 133 BC, *Ancient Society* 28, 5-37.

Köker, H. (2020). Pisidia Roma Kolonilerinde Sikke Basımı. *Pisidia Araştırmaları II: Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi*, 291-304.

Köker, H. (2024). *Komama Tarihi ve Sikkeleri*. Ankara.

Kraft, K. (1972). *Das System der Kaiserzeitlischen münzprägung in Kleinasien*. Berlin.

Krzyżanowska, A. (1968). Les influences réciproques romaines et indigènes manifestées sur les monnaies des colonies romaines de l'Asie Mineure. *Revue Numismatique*, *6* (10), 286-292.

Krzyżanowska, A. (1970). *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Warsovie.

Lane, E. N. (1978). *Corpus Monumentorum Religionis dei Menis IV. Supplementary Mên-Inscriptions from Pisidia*, Leiden.

Levick, B. (1967). *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Oxford.

Lindgren, H. C., Kovacs, F. L. (1985). *Ancient Bronze Coins of Asia Minor and the Levant from the Lindgren Collection.* California.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor. To the end of the third Century after Christ Volume I: Text, Volume II: Notes*. New Jersey.

Magie, D. (1953). Egyption Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins. *AJA* 57.3, 163-187.

Marek, C. (2016). *In the Land of a Thousand Gods. A History of Asia Minor in the Ancient World*. Princeton.

Martin, K. (2008). Genius Coloniae. Lokalpatriotismus auf Münzen römischer Kolonien in Griechenland und Kleinasien, *Asia Minor Studien Band 65. Vom Euphrat bis zum Bosporus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65*, 431-449. Bonn.

Merkelbach, R. (1995). *Isis Regina-Zeus Sarapis Die griechischen-ägyptische Religion nach den Qellen dargectellt*, Stutgart-Leipzig.

Milner, N. (2019). New Readings from Oinoanda (SEG 44, 1200), Olbasa (SEG 48, 1536), and Maionia, *Gephyra*, *18*, 1-9. https://doi.org/10.37095/gephyra.614549

Mitchell, S. (1993a). *Anatolia: Land, Man, and Gods in Asia Minor Volume I: The Celts in Anatolia and Impect of Roman Rule*, Oxford.

Mitchell, S. (1993b). *Anatolia Land, Man, and Gods in Asia Minor. Volume II. The Rise of the Church*, Oxford.

Onurkan, S. (1969). Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia. *Belleten* 131, 303-323.

Özsait, M. (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi*. İstanbul.

Pace, B. (1923). Diana Pergaia. *Anatolian Studies Presented to the Sir William Ramsay*. Buckler, W. H., Calder, W. M. (Ed.). London. 297-314.

Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia I*, Oxford.

Ramsay, W. M. (1888). Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II). *AJA* 4.1, 6-21.

Robert, L. (1983). "Documents d'Asie Mineure", *BCH* 107, 497-599.

Roman Provincial Coinage IX. Part 1-2. From Trajan Decius to Uranius Antoninus (AD 249-254). Hostein, A. – Mairat, J. London – Paris. 2016.

Sancaktar, H. (2009). Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sancaktar, H. (2012). Pisidia, Kilikia ve Lykaonia Bölgelerindeki Roma koloni Kentleri Sikke Tipolojisi. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009 Antalya*. Sempozyum Bildirileri, K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz, T. Ertekin (ed.), 371-384.

Scholz, J. (1910). Griechische Münzen auf meiner Sammlung. *NZ* 43, 7-30 (Tafel 1-3).

Sherwin-White A. N. (1976). Rome, Papmhylia and Cilicia. *JRS* 66, 1-14.

Spoeri Butcher, M. (2009). Denominations et systems monetaires en Asie Mineure a l'Epoque Romaine: A Propos de <Greek imperial Denominations> et des Colonies Romaines. *RSN* 88, 217-224.

Supplementum Epigraphicum Graecum Vols. 42-44. Pleket, H. W. – Stroud, R. S. – Strubbe, J. H. M. (ed.). Amsterdam. 1995-1997.

Sylloge Nummorum Graecorum. Fitzwilliam Museum Leake and General Collections. Part VII Asia Minor: Lycia-Cappadokia, London. 1967.

Sylloge Nummorum Graecorum. France 3. Cabinet des médailles. Pamphylie, Pisidie, Lykaonie, Galatie. E. Levante. Paris. 1994.

Sylloge Nummorum Graecorum Newcastle. The collection of the Society of Antiquaries, Newcastle upon Tyne. Oxford. A. Meadows – R. Williams. 2005.

Sylloge Nummorum Graecorum Österreich. Sammlung Leypold. Kleinasiatische Münzen der Kaiserzeit. Band II. W. Szaivert – C. Daburon. Wien. 2004.

Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock. Pisidien-Lykaonien-Isaurien. Heft 12. H. von Aulock. Berlin. 1964.

Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Pfälzer Privatsammlungen 5. Band Pisidian und Lykaonien. Nr. 1-586. J. Nollé. München. 1999.

Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum. Pisidia. Copenhagen. S. Schults – J. Zahle. 1956.

Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 6. Burdur Museum. Volume 1 Pisidia. Part 1 Adada-Prostanna. H. Köker. İstanbul. 2011.

Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 6. Burdur Museum. Volume 1 Pisidia. Part 2 Sagalassos-Termessos, H. Köker. İstanbul. 2021.

Svoronos, J. N. (1903). Νομισματικη Συλλογη Δ. Π. Μαυρομικαλη. *JIAN* 6, 1903, 229-502, Pl. XV. 7.

Syme, R. (1995). *Anatolica. Studies in Strabo*. Oxford.

Talloen, P. (2015). *Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Chritianity*, Studies in Western Mediterranean Archaeology, Leuven.

Tütüncü, E. (2023). Ariassos Tarihi ve Sikkeleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Waelkens, M. (2002). "Romanization in the East. A Case Study: Sagalassos and Pisidia", *Ist.Mit.* 52, 311-368.

Watson, G. C. (2019). *Connections, Communities, and Coinage. The System of Coin Production in Southern Asia Minor, AD 218-276*.

Worth, W. (1900). Greek Coins Acquired by the British Mueum in 1900. *NC* 20, 273-296.

Elektronik Kaynaklar

RPC online: Olbasa = https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?city_id=143 (erişim tarihi: 03.01.2025)

Acsearch: Olbasa = https://www.acsearch.info/search.html?term=Olbasa&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&currency=usd&order=0 (erişim tarihi: 03.01.2025)

EKLER:

fig 1 obv	**fig 1 rev**
fig 2 obv	**fig 2 rev**
fig 3 obv	**fig 3 rev**
fig 4 obv	**fig 4 rev**

fig 5 obv	fig 5 rev
fig 6 obv	fig 6 rev
fig 7 obv	fig 7 rev
fig 8 obv	fig 8 rev
fig 9 obv	fig 9 rev
fig 10 obv	fig 10 rev

fig 11 obv	fig 11 rev
fig 12 obv	fig 12 rev
fig 13 obv	fig 13 rev
fig 14 obv	fig 14 rev
fig 15 obv	fig 15 rev
fig 16 obv	fig 16 rev

fig 17 obv	fig 17 rev
fig 18 obv	fig 18 rev
fig 19 obv	fig 19 rev
fig 2 obv	fig 20 rev
fig 21 obv	fig 21 rev
fig 22 obv	fig 22 rev

fig 23 obv	fig 23 rev
fig 24 obv	fig 24 rev
fig 25 obv	fig 25 rev
fig 26 obv	fig 26 rev
fig 27 obv	fig 27 rev
fig 28 obv	fig 28 rev

fig 29 obv	fig 29 rev
fig 30 obv	fig 30 rev
fig 31 obv	fig 31 rev
fig 32 obv	fig 32 rev
fig 33 obv	fig 33 rev
fig 34 obv	fig 34 rev

fig 35 obv	fig 35 rev
fig 36 obv	fig 36 rev
fig 37 obv	fig 37 rev
fig 38 obv	fig 38 rev
fig 39 obv	fig 39 rev
fig 40 obv	fig 40 rev

fig 41 obv	**fig 41 rev**
fig 42 obv	**fig 42 rev**

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Article Info	İnceleme Makalesi / Review Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	10 Ocak 2025 / 10 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	17 Nisan 2025 / 17 April 2025
Atıf/Citation:	Biderci Dinç, D. (2025). Posthuman Body in Nights at the Circus by Angela Carter. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 41-62
DOI:	10.35237/suitder.1617233
Benzerlik / Similarity:	%8

Posthuman Body in *Nights at the Circus* by Angela Carter*

Angela Carter'ın Sirk Geceleri Romanında Posthüman Beden

Derya BİDERCİ DİNÇ**

Abstract

This study aims to analyse the posthuman body in Nights at the Circus (1984) by Angela Carter from the perspective of posthuman feminism. Posthuman feminism explores the humanist ideology that hierarchically categorises and separates human and nonhuman, man and woman, self and other. It offers perspectives on the meaning of being human, which is a historical construct, and the complexities of gender, species, and identity, blurring the boundaries between the categories of human, species, and gender. Nights at the Circus can be read alongside posthuman feminist philosophy in its attempt to destabilize the limits of humanist rationalism to reckon alternative subject positions. This study explores how Carter deconstructs and reconstructs what it means to be human, female and other in the novel. The main character, Sophia Fevvers, has a body that is between human and nonhuman, as she is a woman with the wings of a bird. Her hybrid body is a posthuman body that is constructed with bodily ambiguity. Her embodiment transgresses beyond being human, there is no separation between her body and nature. Fevvers's posthuman body gives her freedom.

Keywords: *Angela Carter, Boundary, Hybrid, Posthuman Body, Posthuman Feminism.*

Öz

Bu çalışma, Angela Carter'ın Sirk Geceleri (1984) romanındaki posthüman bedeni posthüman feminizm çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Posthüman feminizm, insanı ve insan olmayanı, kültürü ve doğayı, benliği ve ötekini ve erkeği ve kadını hiyerarşik olarak kategorize eden ve ayıran insan merkezli hümanist düşünce geleneğiyle ilgilenir. İnsan, tür ve toplumsal cinsiyet kategorileri arasındaki çizgiyi bulanıklaştırarak, tarihsel bir yapılandırma olan insan olmanın ne anlama geldiğine ve cinsiyet, tür ve kimliğin karmaşıklığına dair bakış açıları sunar. Sirk Geceleri, alternatif özne konumlarını hesaba katarak hümanist rasyonalizmin sınırlarını istikrarsızlaştırma girişiminde bulunan posthüman feminist felsefeyle birlikte okunabilir. Bu çalışma, Carter'ın romanda insan olmanın ne anlama geldiğini, kadınlığı

* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "Posthuman Body in Angela Carter's Novel *Nights at the Circus*" orally delivered at the 8th BAKEA Conference in 2023.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: deryabidercidinc@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9443-7136.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

ve ötekiliği nasıl yapı bozuma uğratıp yeniden inşa ettiğini inceler. Ana karakter Sophia Fevvers, insan ve insan olmayan arasında bir bedene sahiptir çünkü kuşkanatlarına sahip bir kadındır. Onun melez bedeni bedensel belirsizlikle inşa edilmiş bir posthüman bedendir. Bedensel varoluşu insan olmanın ötesine geçer, bedeni kesin sınırlarla doğadan ayrılmamıştır. Fevvers'ın posthüman bedeni onu özgürlüğe kavuşturur.

Anahtar Kelimeler: *Angela Carter, Sınır, Melez, Posthüman Beden, Posthüman Feminizm.*

INTRODUCTION

This study aims to explore the posthuman body from a posthuman feminist perspective in *Nights at the Circus* (1984) by Angela Carter. Angela Carter is known for her feminist sensibility, magical realism, sexual politics, and socio-political criticism. She engages with contemporary politics, power relations, and cultural issues, particularly those that affect females' lives and always questions the established notions of patriarchal understanding. She reflects on the changing gender roles and women's social status and lives after the world wars. She has developed a significant approach to defining females and their roles in the social and literary world, presenting a counter-image of women in social construction and literary works. She is a highly effective feminist writer who promotes her ideas about empowering women. Her female characters who take on empowered roles struggle for gender and political equality and reclaim their sexuality.

Carter's works, including *The Passion of New Eve, Love, The Shadow Dance* and *The Bloody Chamber*, "*have received considerable critical acclaim*" (Binding, 1982, p. 40). In these works, she explores themes such as the construction of gender in a patriarchal society, female resistance to patriarchy and experience of liberation, female identity, body, and history. In her controversial writings, through her outrageous imagination, she deals with constructing the identity of females and portrays strong and unusual female protagonists to enact her feminist beliefs. She empowers her female characters in her writings to free them from traditional gender roles, social norms, male oppressive forces, and related power dynamics. In most of her works, Carter has revised mythologies, legends, and fairy tales and exploring how they have reinforced restrictive gender roles. She has subverted the construction of the image of woman in mythical, historical and other traditional narratives, which are explicitly offered as an achievement of Western patriarchal culture. She has reimagined and reconstructed archetypal and mythical images of women, attributing feminist perceptions.

In *Nights at the Circus,* Carter disrupts the conventional binaries underpinning Western thought, overturns gender dynamics, redefines societal structures and reveals her feminist statements. She reads images and roles placed on women by patriarchal power in new ways. She deals with the gender issue concerning the objectification and suppression of the body, creating a world with different bodily forms featuring a posthuman female protagonist. And she upholds a more inclusive and interrelated understanding of identity, agency, and power. *Nights at the Circus* provides a ground for exploring the interrelations between posthumanism and feminism, especially in their challenge and reconstruction of traditional conceptions of identity, gender and body. This study focuses on how the posthuman feminist conception of being human or woman is reflected in the novel. It examines how Carter employs fantastical and surreal narratives to challenge humanist notions of identity, exploring the boundaries of human and gender subjectivity, and how human experience, gender, and the body can be reimagined and reconstructed in a posthuman world. Therefore, it contributes to contemporary posthuman feminist discourse by revealing how the novel disrupts binaries and offers new possibilities for understanding the body of women as transformative, monstrous, hybrid, and empowered, rather than subordinate and objectified in a changing world. It emphasises the novel's contribution to expanding the possibilities of human and feminine identity, highlighting Carter's suggestion that femininity can be dynamic and fluid through her reimagining of the female body in both literature and society.

1. Theory of posthuman feminism

Posthumanism, a relatively new category of thinking, is grounded in the previous philosophy: humanism. It engages with the features and deficits of humanist conceptions and goes beyond conventional humanism. Humanism is a philosophical thought which has conceptualized humans and human privileges by placing human reason at the centre of the universe and applying binary divisions. The humanist ideals, based on binaries of human-nonhuman, male-female, and culture-nature and the superiority of reasonable man, have been discursively constructed by Western thought. "*European culture since the sixteenth century – one can be certain that man is a recent invention within it*" (Foucault, 2005, pp. 421-422). It describes man as the measure of the world and rejects the interconnectedness of all life, characterizing each life as separate from others. This creates an unequal relationship between humans and nonhumans, frequently ending up with nonhumans being excluded and reduced to 'the other.' Transformation into otherness influences divisions between humans and nonhumans; the centralized humans have represented 'the self,' receiving positive characteristics such as rationality, morality, and civility, while the others' essential identity has been neglected, their voice is silenced, and their vulnerability is exposed to control and exploitation.

After the 1960s, the Enlightenment humanists' attitudes and claims about human beings' perfection created disillusionment in society and the intellectual sphere. As Foucault points out, "*Man is an invention of recent date. And one perhaps nearing its end*" (2005, p. 422). With the emergence of post-structuralism as a response to discursive constructions, rethinking the discourses of Enlightenment humanism has become necessary, as nothing is definite. Basic humanistic concerns, ideas, and values, the essence of the human, and the homogenizing discourses have recently been criticized by contemporary cultural and literary theories such as postcolonialism, feminism, environmentalism, and posthumanism. The construction of man as the measure of all beings by humanism has been deconstructed; what it means to be human has been discussed by various scholars. The complex transformations of human culture and philosophy as well as the meaning of being human in the course of extensive paradigm shifts are investigated by posthumanists. Although the prefix 'post' of posthumanism sounds like the end of humanism, it is the end of the stable definitions attributed to humanism; it challenges the ideas and values of humanism, disregarding a human-centred universe. In this framework, posthumanism is a break from or going beyond humanism. In *How We Became Posthuman*, Katherine Hayles relates posthuman to superseding and transcending the human, writing, "'*Post,' with its dual connotation of superseding the human and coming after it, hints that the days of 'the human' may be numbered*" (1999, p. 283). It induces a non-uniform, unfixed, non-essentialist, and nonhomogeneous subject connected with and relevant to animals, earth, and machines. This signifies the end of human-centrism and becomes the main subject in posthumanist thinking. In her work, *The Posthuman*, Rosi Braidotti describes a genealogy from humanism to posthumanism in history. She states, "*The posthumanist perspective rests on the assumption of the historical decline of Humanism but goes further in exploring alternatives, without sinking into the rhetoric of the crisis of Man. Instead, it elaborates on alternative ways of conceptualizing the human subject*" (Braidotti, 2013, p. 37). Braidotti approaches posthumanism within the framework of politics and economics. Socio-economic forces, scientific-technological developments, and environmental challenges dislocate human centrality and require new definitions and practices of what it means to be human. She claims that posthumanism appears along with capitalism, asserting that what we used to know as humans is now entailed in a political economy of commodification and consumption. Moreover, she examines the social constraints imposed on 'the other' and the outcomes of these restrictions by referring to the qualities attributed to human beings and combining them with the doctrine of humanism that has inspired progress. She underpins humans' capability of discrimination, which accelerates suppression and control, and human beings' role as moral and civilized ones has been disintegrated.

Posthumanism questions the anthropocentrism that keeps human beings separate from and superior to nonhumans. It advocates that how people define themselves should not be based on what

culture offers them. The academician Cary Wolfe writes, "*Posthumanism in my sense is not posthuman at all—in the sense of being "after" our embodiment has been transcended—but is only posthumanist, in the sense that it opposes the fantasies of disembodiment and autonomy, inherited from humanism itself*" (2010, p. xv). For Wolfe, posthumanism is not a rejection of humans, the accumulation of knowledge of human beings and nonhumans should be revisited, reviewed, and rethought within the cultural and philosophical contexts. Examining the conception of the very human and finding the essence of humans are the main purposes of posthumanism; therefore, it has raised the questions about the meaning of human and human transformation. Rather than dealing with a particular type of being, it reveals the disappearance of the humanist subject and promotes a more inclusive and fluid understanding of identity that comprises all beings' technological, biological and ecological interconnectedness and agency. It recognises the interactions between humans and species, technologically distinct identities. Posthumanism aims to free human beings from the accepted notions of humanism, crossing borders of Cartesian binaries or foundations and blurring the boundaries between binaries. It is also about human beings' inclination towards change: it is a matter of becoming. In this regard, the concept of human gains new significance; humans as rational and moral beings have been distorted, and new alternatives have been proposed.

Concurrently, feminist theory has criticized humanist ideals of androcentrism, and its critique of male-centred perception and socio-cultural identities becomes a complementary tool to decentralise and deconstruct the binaries. Along with this, posthuman feminism emerges as a relatively new intersectional approach and theoretical framework that mingles posthuman ideals and feminist issues, such as gender roles, inequality, and oppression in patriarchal systems. Posthuman feminism, which surfaces at the culmination of the posthuman and feminist theories, critiques humanism that idealizes and situates human beings at the centre of the ethical ground for control of the nonhuman. This intersectional approach resonates with multiple contemporary feminist theorists like Rosi Braidotti, Donna Haraway, and Karen Barad. Their notions of feminism offer new perspectives on identity, gender roles, agency and species. Braidotti states that "*the emphasis on 'post' in the posthuman rather implies a move forward, beyond the traditional understanding of the human, so that analysis of contemporary power and knowledge becomes an essential part of the feminist posthuman project*" (2022, p. 22). While evaluating and redefining concepts such as human and nonhuman, man and woman, body and mind, culture and nature, and self and others, feminist posthumanists transcend traditional notions of human essentialism.

Posthuman feminists, while overcoming sociological and biological constraints that evolved them into humanists, particularly focus on gender and body. They question how gender norms intersect with the posthuman. Drawing from feminist theorists such as Donna Haraway, Rosi Braidotti, Judith Butler, posthuman feminists claim that gender is a construction or performance rather than an inherent biological or essential quality, and gendered expectations construct the body. Their claim to dissociate gender from biology provides new possibilities for women to realize their body sensations, live within their bodies, and express their identities. Feminist theorists state that the body of a woman and gendered identity are the constructs that are subject to constant transformation and arrangement.

The body is an interdisciplinary concept studied in diverse disciplines, including biology, anthropology, medicine, philosophy, sociology, and the arts. The interpretation of the body has gained posthumanist layers with new perspectives. Posthumanist Cary Wolfe's statement that "*We can no longer talk of the body or even, for that matter, of a body in the traditional sense*" (2010, p. xxiii) suggests that the body can no longer be thought of in a conventional sense. This idea is related to cultural and philosophical shifts in how the self, identity and embodiment are understood, particularly in relation to postmodern, technological and psychological frameworks. The body's relationship with posthuman feminism is related to specism, machine intelligence, immortality, ageing, and prostheses in artificial intelligence and biotechnology studies. This relationship has been

discussed in social sciences, particularly in gender studies in literature, which focus on the body of a woman.

In posthuman feminist thought, the body has been explored beyond its traditional and physical understanding; it is not a biologically determined entity, it can be reimagined and redefined through social constructs such as gender, biological manipulation such as cloning, and technological developments such as protheistics and cyborgs.

> "*Posthuman feminists aspire to nurture and implement the ongoing process of unfolding alternative and transformative paths of becoming…possible posthuman futures …will include solidarity, care, and compassion. We need to do so while rejecting universal and fixed notions of who "we" are and respecting differences of location and power.*" (Braidotti, 2022, p. 21)

Posthuman feminists reject the universal and fixed notions of being human and the division between natural and cultural human bodies. They believe that the body has been technological, racialized, gendered and hybrid accumulations of natural and cultural worlds. The body could be perceived as something that goes beyond just flesh and body, integrating with technological and nonhuman systems. As stated by Clarke & Rossini, "*for some time now, analytical attention has shifted from 'the body' in its normative singularity to bodies in their plurality and entanglement with nonhuman actors*" (2017, p. 154). Posthuman forms or bodies that rub off social and biological differences forge a more fluid, complex and inclusive existence.

Posthuman feminists propose a broader, inclusive understanding of embodiment, identity and agency that interrelates both self and other, human and nonhuman, man and woman. In essence, interrelatedness is the main principle of posthuman feminism, which underpins the inclusion of other and othered bodies and identities. It applies many possibilities in itself to present a vision of the unity of human and nonhuman entities while providing the outcomes of maintaining the binary division of humanism. Posthuman feminists offer a more adequate analysis of contemporary power relations and invoke the possible practices of alternative and transformative becoming and renew subjectivities. It is important to note that they interrogate power dynamics and the imposed roles from the perspectives of marginalized and othered identities. They undertake how the marginalized and othered bodies such as queer, racialized, disabled, among others can be rewieved in ways to question societal expectations of gender.

As such, *Nights at the Circus* can be analyzed from the viewpoint of posthuman feminism, contributing to current debates about gender issues, mainly regarding the female body. Female figures' bodies, specifically Fevvers's, become a site where feminist posthuman promises and possibilities can be explored. It outmodes essentialism in the humanist sense and disrupts conventional gender roles, presenting a world full of female posthumans whose embodiment of fluid identities challenges the binary divisions. It transcends the conventional narratives bound by realistic bodies to explore the fluid dynamics of gender and species in posthuman reality. In short, Carter points out that the body of women can be transformative, monstrous, hybrid and empowered rather than being subordinate and objectified. Her main character, Fevvers, half bird and half woman, embodies posthuman feminist qualities such as fluidity, hybridity, potential transformation and interrelatedness.

2. Posthuman female body in *Nights at the Circus*

This part explores how Carter offers new insights into the intersections of gender, species, and otherness, how she produces a posthuman body and produces a posthuman body challenging traditional notions of identity, gender and corporeality. It argues that Carter employs the posthuman body in a transgressive way that transcends gender and corporeal limitations. The corporeal boundaries of human beings that are based on traditional dichotomies of human beings and nonhumans are blurred in the novel. Through the life story of the female protagonist, Sophie Fevvers, Carter deconstructs the dominant cultural construction of species and gender modes of

thinking by juxtaposing fact and fiction, fantastic and realistic, man and woman and human and animal. She constructs Fevvers with bodily ambiguity, a sense of selfhood, and interiority as she performs her life story.

The narration revolves around the story of Fevvers, recounting her adventures as a circus aerialist in London and St. Petersburg in 1899. By setting her novel at the close of the 19th century, Carter critiques the ideas and institutions of the nineteenth century that shape and discipline female subjectivity, identity and body and constructs Fevvers as a product of the new era. As pointed out by Stoddart,

> "*Fevvers herself is representative of this multiple historical reference. She is the product of archetypal nineteenth-century institutions (the brothel, the music hall stage and the circus), yet we are also frequently reminded that she stands ever-poised on the brink of a new and promising twentieth century, something that is reinforced by the self-consciously twentieth-century narrative voice that articulates her as a woman of modern confidence.*" (2007, p. 8)

In addition, Carter deals with the politics and cultural debates of 1980s Britain, shaped during Margaret Thatcher's prime ministry, particularly those referring to women's lives. Her writing engages with socio-political matters of the day indirectly through allegories, fantasies and myths. In the novel, Carter combines the Victorian, modern and mythological periods, blurring their distances and distinctions to contemplate the problems and challenges faced by women. She critiques humans' past and present and imagines what a possible human or new woman might be like in the future. *Nights at the Circus* is one of "*her fiction, established Carter as a writer whose works of the past were associated not merely with the present, but also, paradoxically, with the future*" (Gamble & Watz, 2025, p. 1). Unlike the Western conception of the self, which historically depended on the sameness and separateness of humans and nonhumans, Carter asserts an understanding of being in which relations among bodies matter. She values connectedness between humans and nature rather than separateness and proposes alternatives to sameness. As put forward by Rosi Braidotti,

> "*The human of Humanism is neither an ideal nor an objective statistical average or middle ground. It rather spells out a systematized standard of recognizability – of Sameness – by which all others can be assessed, regulated and allotted to a designated social location. The human norm stands for normality, normalcy and normativity. It functions by transposing a specific mode of being human into a generalised standard…This standard is posited as categorically and qualitatively distinct from the sexualized, racialized, and naturalized others.*" (2013, p. 26)

Braidotti critiques the humanist notion of the human, arguing that humanism defines a standardised and ideal norm for being human against which all individuals are compared, classified, and assigned social roles. It promotes a type of sameness while subordinating those defined as' the other' in terms of gender, race, or other characteristics. In her exploration of the central themes of posthuman feminism, Carter defies the human norm as described in the quotation. Her posthuman feminist stance exposes discursive decoding of the essences of femininity and species and "*suggests ways in which these essences can be reconfigured through an exuberant reappropriation of dominant discourses*" (Bristow & Broughton, 1997, p. 59). Carter highlights how norms of race, gender and species are performed and exaggerated in the circus. Metaphorically, the circus appears to be a place of deconstruction of the concepts of sameness, otherness, and normalcy, as described in Broidotti's quotation. She provides a stage for characters who go beyond singular, standardized human norms and those of othered identities, particularly socially abjected women: the unruly, bizarre and runaways who grapple with identity problems within patriarchal systems. She accounts for alternative subject positions in accordance with a posthuman vision of human identity as hybrid and independent.

Fevvers exemplifies the posthuman feminist challenge of biologically constructed gender identity and role. She is an impressive representative of those posthuman beings with her wings. Carter recounts Fevvers's posthuman experiences, bringing about her experience of self in the

process of becoming and shifting in relation to other species, bodies and agencies. Fevvers is a famous and unique aerialist of her time. After all, her body is entirely different from that of humans. Being a woman with real wings is biologically impossible; therefore, her wings' being real or artificial becomes the concern of the media, the public, and the men. On the other hand, despite her wings, she is not an animal. Fevvers, who represents the image of the bird-woman, embodies the intersection of human and nonhuman bodies. Her corporal hybridity, which transgresses boundaries of the human and animal dualities, disrupts gendered and species-specific norms. Her wings become literal and symbolic markers of her posthuman identity. Fevvers' catchword "*Is she fact or is she fiction?*" (Carter, 1984, p. 1) refers to her obscure existence. Throughout the novel, Fevvers does not provide an exact answer to whether her being a real human or a mere fiction. She is a woman with wings, an aerialist and a giantess, vulgar and sublime. She is described as,

> "*Queen of ambiguities, goddess of in-between states, being on the borderline of species…Lady of the hub of the celestial wheel, creature half of earth and half of air, virgin and whore, reconciler of fundament and firmament, reconciler of opposing states through the mediation of your ambivalent body, reconciler of the grand opposites of death and life.*" (Carter, 1984, pp. 47-48)

Her embodiment of two oppositional identities makes her identity misidentified from the Enlightenment traditions of reason. She emerges as a character whose embodiment is resilient enough to be categorized or defined. Her bodily features, survival, and power depend on keeping this resilient ground in the middle of these two sides. This emphasizes that the boundaries between identity categories are performative, fluid and arbitrary. She builds her identity on the slick ground, passing from one to another to keep her identity vague and unclear.

It is impossible to pin Fevvers down, designate or specify her identity. Lizzie describes her as "*the pure child of the century…the New Age in which no woman will be bound down to the ground*" (Carter, 1984, pp. 12-13). Her body combines two oppositional identities. Defining her identity can kill her, so she wards herself off from being either. Her identity can be interpreted in the light of Haraway's concept of the cyborg, a hybrid entity that defies clear categorisation. Posthumanist Donna Haraway states that "*to be other is to be multiple, without clear boundary, frayed, insubstantial. One is too few, but two are too many*" (1991, p. 74). Haraway suggests that identity is fluid, hybrid and multiple; a singular identity is insufficient to describe the complexity of human experiences. Carter's critique of essentialism resonates with Haraway's broader philosophical project; she highlights the idea of accepting a different perception of being human and proposes a being in a vital web of interrelations and entangled agencies. Fevvers prefers a different subjective position that transcends the limits of rational humanism; she realizes her sense of being is related to interconnectedness and a multiplicity of beings. She constructs "*posthuman relational ethics at the in-depth structures of our subjectivity by acknowledging the ties that bind us to multiple 'others' in a vital web of complex interrelations*" (Braidotti, 2022, p. 297).

Fevvers's characterization, which exemplifies the posthuman femininity, can be interpreted as a phase in creating a subjective identity for women rather than the potential essentialism of female identity. She tries out the limits of body, gender roles and identity and gains female subjectivity by blurring the boundaries of imposed identity or playing with her image. She transcends the human body and challenges traditional representations of femininity. Her subversion of essentialist notions of identity and gender roles assigned by patriarchal society makes her a posthuman feminist icon. Her bodily hybridity, fluidity, ambiguity and boundary-breaking are associated with becoming.

For the most part, Fevvers is portrayed from the perspective of an American journalist, Jack Walser. During the interview in the circus, he observes her from the perspective of patriarchal society that constructs gender and gender performance with the strategic aim of maintaining gender within its boundaries and consolidating the gender roles and identities. This does not align with the following idea.

> "*Gender is an identity tenuously constituted in time, instituted in an exterior space through a stylized repetition of acts. The effect of gender is produced through the stylization of the body and, hence, must be understood as the mundane way in which bodily gestures, movements, and styles of various kinds constitute the illusion of an abiding gendered self.*" (Butler, 1999, p. 178)

According to Butler, gender, rather than being an internal essence, is figured and performed through people's bodily gestures, manners, behaviours, and routine actions such as sitting, talking, eating, or dressing. While Walser is observing her, Fevvers subverts her gender identity and traditional expectations; her bodily performances reverse the patriarchal idea that gender identity is defined by the repeated performance of gendered actions.

Walser, who is affected by the poster that objectifies her, does not believe in the possibility of her owning both the arms and wings of a bird. He says, "*Now, wings without arms is one impossible thing; but wings with arms is the impossible made doubly unlikely- the impossible squared*" (Carter, 1984, p. 6). He represents the modern rational viewers; the viewers' system of meaning, an inherently sensible and gendered construct, places a woman within the rational, social and patriarchal construct and denies her existence other than the one it has defined. Walser interviews Fevvers to uncover the mystery surrounding her. He first observes her body to see whether her wings are real and to report it in his news story. "*Walser is here, ostensibly, to 'puff' her; and, if it is humanly possible, to explode her*" (Carter, 1984, p. 4). As an aerialist with wings, Fevvers is expected to be like an angel: slimmer and shorter. However, Walser is surprised that she is very tall and overweight; he does not compare her to an angel due to her giant body. Fevvers rebuffs the long-standing myth about circus aerialists' bodies with her enormous, inelegant and indecent body. Her body size and weight make her movements slower than an ordinary aerialist. Her unusual and extraordinary body and slowness make her body a visual object that attracts the modern rational viewers. In addition to her physical appearance, Fevvers' facial beauty is beyond the patriarchy's beauty standards. She has "*exceedingly long and abundant hair*" (Carter, 1984, p. 44) and eyelashes, "*a good three inches*" (Carter, 1984, p. 22). Walser observes Fevvers' masculine manners; he says, "*The blonde guffawed uproariously*" (Carter, 1984, p. 1), and she eats and drinks too much. When she unwomanly guffaws or devours something, she wears her undergarments and silk stockings, which are in the dirt in the messy room. Her manners, behaviours and actions, including her eating and drinking habits, and the clothes in her dressing room, are not the repeated performances or stylization of femininity, but create a disillusionment of a fixed gendered self.

Fevvers's excessive body and her manners, behaviours and actions parody the ideals of femininity and beauty inscribed on female bodies in a patriarchal culture. She does not allow her body to be docile or conditioned to conform to external expectations and norms. This can be related to Susan Bordo's discussions on how societal pressures shape the identities and bodies of women. In her analysis, Bordo argues that a set of social, cultural and psychological mechanisms transforms the women's bodies into "*docile bodies-bodies whose forces and energies are habituated to external regulation, subjection, transformation, and improvement*" (1993, p. 166). She points out that activities such as diets, make-up and dress are so pervasive in the lives of females as their routine, and they are heavily loaded with cultural expectations and norms. She writes, "*Through the exacting and normalizing disciplines of diet, makeup, and dress—central organizing principles of time and space in the day of many women, we are rendered less socially oriented and more centripetally focused on self-modification*" (Bordo, 1993, p. 166). Through self-modification, in patriarchal societies, women become increasingly concerned with themselves in a way that they become distracted from social activities and engagements. Fevvers challenges and subverts those ideals of femininity and expectations of beauty in her quest for agency.

To elaborate further, Carter parodies discursively constructed and inherently gendered patriarchal norms. Fevvers's body and manners disturb the demands of normalization; she rejects fitting into the norms of gender, identity and body. Her identity is constructed to create a constructive otherness; her otherness disturbs and destabilises the notions that femininity depends

on. She "*disturb[s] identity, system, order, upsetting the boundary between clean, contained, aesthetic femininity and fetid, fluid, unfettered femaleness. Carter has created [her] own aesthetics of abjection*" (Munford, 2006, p. 155). Her excessive body size and manners create the feeling of abjection which is open to the male audiences and dissolves the femininity of her physical appearance, for instance; she lets her fart sound loud (Carter, 1984, p. 3) and has a nauseating smell. Carter creates a metaphoric bond between bodily abjection and the female, which explicitly shows the non-identical resemblance between the female and the grotesque. "*Everything about this creature is sublime excess…suggesting not only her deliberate production of unnaturalness but also the prosthetic grotesque*" (Russo, 1994, p. 160). As the body of excess, Fevvers's body is transformed into something unusual, freaky and unruly, and her physical states of impurity make her abject. Carter underpins Luce Kristeva's concept of abjection. Kristeva defines abjection as a philosophical, psychological and cultural concept where societies reject or ostracise certain subjects, figures and bodies as 'the other', threatening or contaminating the identity. She states that abjection "*is thus not lack of cleanliness or health that causes abjection but what disturbs identity, system, and order. What does not respect borders, positions, and rules? The in-between, the ambiguous, the composite*" (Kristeva, 2024, p. 4). Abjection shares a kinship with posthuman feminism in that it accepts the complexity of identities and bodies that do not fit neatly into essentialist humanist categories. In the same way, Fevvers's abjection is not merely about her physical uncleanliness; her abjection refers to what disrupts the system of order and structures central to how people make sense of the world. To rephrase, her abjection violates the common sense of the clean self or the categories that keep social and moral order. It disrupts the boundary between self and other, human and nonhuman, man and woman and refuses to fit into established positions. Carter "*revalue[s] the positive potential of contamination as a breakdown of unitary and confining categories*" (Gustar, 2004, p. 360). Her transgression makes her an abject and repulsive being. She occupies a liminal space that is hard to define and understand. As a result of this, she is seen as a threat to the norms of the patriarchal society; to suppress this sense of threat, she is objectified by the spectators who watch her in astonishment. Although Walser feels disturbed by her giant body, he overcomes his feeling of threat when she is near because he makes her bodily strangeness an ultimate mysterious spectacle to be looked at and observed in intricate detail.

From Walser's perspective, the narrative unfolds through Fevvers's voice. Fevvers recounts her life story in a fragmented and shifting way, presenting diverse versions of her experiences and identities. Her storytelling reflects the concept of retold stories that challenge the authority of a dominant, singular narrative that reinforces fixed and binary identities. Carter offers a discursive analysis and modern retelling of gender issues in historical, religious and mythical narrations. She realizes the power of storytelling as a significant way of denouncing the cultures that mark women and animals as the other. This can be related to Haraway's statement that "*The tools are often stories, retold stories, versions that reverse and displace the hierarchical dualisms of naturalized identities*" (Haraway, 1991, p. 175). Haraway highlights the transformative power of narratives and their roles in reprehending established structures of identity and power. Carter's use of the literary technique of retelling reflects an approach to deconstructing binaries, exploring the fluidity of narratives and identities and bringing the myth into a new realm. Her reimagining and retelling of mythology in a parodic manner subverts and redefines naturalized binaries and fixed identities of the mythical and archetypal female images and gender roles encoded in myths. Mythical narrations construct a stereotypical image of females for the generations, particularly of gendering the female body. They confine the bodies of women within two definitions: being either passive, submissive, sexually attractive or monstrous and destructive. They idealize the feminization of the body and reflect emotionally exaggerated female figures who do not control their bodies. She undermines the construction and modification of female images, particularly their bodily depictions in myths and their versions.

> "*Her writing takes for granted not only the past constructedness of gender but also its logical corollary, that it is continuously being constructed, not least in fiction…Her most impressive achievement is to write fantasy, which refuses to obey this time-honoured and insidious rule.*" (Sage, 1992, p.177)

Carter critiques the ways that gender norms have been constructed and assumes that gender is not only a product of the past but is constantly reinforced through fictional narratives. She crafts fantasy narratives that rebuff adherence to the conventional rules and expectations surrounding gender.

Carter touches upon certain aspects of these narrations, re-inscribing women whose voices and achievements are ignored and silenced into the absences and gaps of the patriarchal narrations. Fevvers is called Cockney Venus, Helen of the High Wire and Madonna of the Arena. She represents the secrets of mythical female figures: Venus, Madonna and Helen, these names reflect her posthuman hybrid and fluid embodiment. From posthuman feminist point of view, her performing diverse roles allows her to fluidly navigate the boundaries of mythical and human existence and "*degrade traditional values by fusing ethereal, sacred idols with lowly, profane, working class (op)positionalities, which apply myths as stage personas to be performed with hard labour, physical effort and sweat, introducing material reality into the mystified, disembodied abstractions' realm*" (Kerchy, 2008, p. 154). Fevvers's inelegant, profane body reverses the airy and demure mythical formation of females. She is the epitome of mythical women and the othered women of the modern world. Fevvers "*represents both a mischievous bringing down to earth of an assortment of female myths (Helen of Troy, Venus, 'L'Ange Anglaise'), while also foregrounding the voices of previously unheard women: the working class, prostitutes and circus aerialists*" (Stoddart, 2007, p. 21). Although Carter uses explicit names, patterns, and elements of myths, she reimagines familiar figures in new ways, covering them up in a late twentieth-century consciousness and sensibility.

Fevvers answers Walser's questions to satisfy his overwhelming curiosity and defy his intention to prove her wings fake. He calls her "*a freak*" (Carter, 1984, p. 95). She narrates her life story and the reality of her unusual body to him as she chooses; hereby, she gains control over her self-definition, challenging the traditional male-centred narrations of women's lives and histories. "*Walser becomes at once Fevvers's amanuensis and a narrator in his own right. As part one draws to a conclusion, he finds himself turning more and more into a recording instrument for Fevvers*" (Finney, 1998, p. 167). Her captivating storytelling begins with her roots and birth in London; she claims to have an unusual origin as she was hatched from an egg rather than being conceived. She says, "*Hatched; by whom, I do not know. Who laid me is as much a mystery to me…But hatch out I did*" (Carter, 1984, p. 10). To prove that her being hatched, she states that she does not have a naval. Like Helen of Troy, Fevvers was not born into this world but hatched. Helen of Troy is the daughter of Leda and Zeus. Zeus, in disguise as a swan, rapes Leda. Helen, hatched from one of the eggs that Leda produced is implied to be a hybrid embodiment, the daughter of a woman and a god disgused as a swan. Like her, Fevvers exists at the threshold between human and animal. Carter's retelling of the myth of Helen of Troy provides a posthuman reimagining of the traditional narration.

Carter problematizes Helen of Troy's story by rewriting Helen's character into a new posthuman form and body. By doing so, she de-mythologizes Helen by creating her distorted version: Helen of the High Wire. The bodies of mythological Helen and Helen of the High Wire define their identities. In the myth of Helen of Troy, gender stereotypes of patriarchy, which masculinise males' bodies and sexualise females' bodies, are promoted. Helen's body has feminine beauty and delicacy. When compared to Helen of Troy, Carter's Helen is depicted as "*twice as large as life*" (Carter, 1984, p. 6), stronger, huger, and rougher. Fevvers refrains from the entrapment of having a fragile and idealized body that is regulated according to society's beauty standards. She lacks conventionally feminine facial features, manners, and voice. Carter subverts Helen of Troy's beauty, charm, sexuality, and love. Fevvers "*looked like a dray mare than an angel… Her face, broad and oval as a meat dish, had been thrown on a common wheel out of coarse clay; nothing subtle about her appeal*" (Carter, 1984, p. 4). Carter's depiction of Helen of the High Wire parodies the patriarchal discourses

that construct a gendered, sexualised and seductive image of the female body. "*She intends her display of appetite to be witnessed... she is an artist of appetite*" (Dennis, 2008, p. 210). Fevvers's messy hair, dirty clothes, shameless and endless appetite for food shocks and drives Walter away as her deviation from the norms of femininity de-sexualizes her body.

> "*[H]er mouth was too full for a riposte as she tucked into this earthiest, coarsest cabbies' fare with gargantuan enthusiasm. She gorged, she stuffed herself, she spilled gravy on herself, she sucked up peas from the knife; she had a gullet to match her size and table manners of the Elizabethan variety. Impressed, Walser waited until at last her enormous appetite was satisfied.*" (Carter, 1984, p. 10)

Moreover, Carter transforms the passive Helen into a freedom fighter who goes beyond the norms of female beauty and docility. Helen of the High Wire, a symbol of female empowerment, gains her power and reputation from her body and performance. She also manipulates and escapes from the male gaze and the spectators' commodification of the female body.

Fevvers "*has avoided all conventional rites of passage*" (Bristow & Broughton, 1997, p. 63) in her life. She narrates that when she was a baby, she was abandoned on the steps of Madame Nelson's brothel and brought up exclusively by prostitutes. The women accept her without questioning her biological origin. She does not have a past, blood ties or actual parents, but in the brothel, there are parental figures who have a great impact on her. Carter subverts and parodies the idea of a traditional family model, based on the unity of father and mother, by presenting prostitutes as parental figures and a brothel as the house where Fevvers was brought up. Fevvers becomes one of the daughters of the prostitutes, she says, "*There I was reared by these kind women as if I was the common daughter of half a dozen mothers*" (Carter, 1984, p. 10). The brothel where Fevvers spends her youth does not fit into the idea of a brothel created by a patriarchal culture. It is described as

> "*a place that, like its mistress, turned a blind eye to the horrors of the outside, for inside was a place of privilege in which those who visited might extend the boundaries of their experience for a not unreasonable sum.*" (Carter, 1984, p. 13)

Carter constructs a utopian community, a reserved and unconventional area for women within the walls of the brothel, which disregards the norms and horrors of the outside. Although it is a house of prostitution by night, Ma Nelson's motherly presence creates a little female community by day. The women speak and care for each other to remind themselves of their shared presence. Fevvers lives in connection to the other women; there is no patriarchal figure in this wholly female world. Carter prefers a brothel that is a woman's commune or academy for the education of Fevvers to a family structure. A girl only learns to obey her father's rules and become a mother like her mother in a traditional family structure. However, Fevvers learns how to survive as a woman, control her sexuality and love, and use her wit and charm to navigate the world from these intellectual and political prostitutes. The prostitutes give her a taste of freedom. Fevvers learns to reclaim her body and sense of agency and solidarity through sisterhood. The impact of growing up in a brothel on her life is so strong that even after years, the brothel remains a paradisiacal place for her.

Furthermore, her surrogate mother, Lizzie, does not take a traditional maternal role in her relationship with Fevvers. Lizzie, who provides severe Marxist feminist and Foucauldian counterpoints, has affected her notions of freedom, heterosexual love, money and marriage. She states, "*Marriage? Pah!"…"Out of the frying pan into the fire! What is marriage but prostitution to one man instead of many? No different! D'you think a decent who'd be proud to marry you, young man? Eh?*" (Carter, 1984, p. 10) She reflects her feminist critique of traditional gender roles and institutions, particularly marriage. According to Lizzie, motherhood and marriage are the institutions that restrict the women's freedom. Marriage is not a romantic ideal or socially celebrated bond, yet it is a form of subjugation, a way for a woman to sacrifice her body and money to a man. Her comparison of a prostitute and a wife suggests that women are commodities and are reduced to their sexual and domestic roles; they are expected to serve a man's needs. Both are engaging in sex as a type of trade,

while the prostitute apprehends her position within the society and economic system and the contract she has made, the wife does not gain anything. Moreover, Lizzie teaches Fevvers how to be free from the idea of a woman who is related to her reproductive function and identified with nature. She states, "Unless this tableau of a woman in bondage to her reproductive system, a woman tied hand and foot to that Nature"(Carter, 1984, p. 167). Carter refers to contraceptives and the law that permits abortion, which facilitated women's taking part in public areas in the 20th century.

> *"[Lizzie] speak[s] very much to our times when notions of mothering and fathering are so much a part of political agendas…the threat of the perpetuation of an essentialized, naturalized concept of motherhood, employed for political purposes as it always has been, confronts us yet again."* (Bristow & Broughton, 1997, p. 146)

Carter is concerned with the symbolic meaning of motherhood in a patriarchal culture. Patriarchy regards maternity as a woman's destiny, so she seeks alternatives to the configurations of subjectivity beyond that of the traditional mother-daughter relationship. In the novel, freedom from obligatory motherhood allows women to gain other identities. Feminist philosopher Luce Irıgaray argues that ignoring the maternal symbolic order, which subdues daughters in patriarchal societies, offers the construction of alternative identities.

Favvers narrates how her grotesque body and wings make her a visual object in various instances throughout her life. She tells the story of the growth of the wings on her shoulder around seven. After the appearance of her wings, her form changes, and she becomes a visual object that males look at. She claims to be "*a tableau vivant from the age of seven on*" (Carter, 1984, p. 11). Lizzie and Ma Nelson liken her to Cupid; she is given a toy bow and arrow to imitate Cupid for the male customers in the foyer of the brothel until her adolescence. After her first successful flight in puberty, she imitates a work of art; acting as a living statue of Winged Victory, holding the admiral's sword. Accordingly, she becomes a parodic representation of a historical figure: an admiral of the fleet. Consequently, Carter subverts the centrality of men in official histories. She offers herself as a tableau vibrant and perfection of the statue; she fills in the missing parts of the sculpture "*mutilated by history*" (Carter, 1984, p. 20).

Fevvers's life changes dramatically after the sudden death of Ma Nelson in an accident. Fevvers and Lizzie go to Battersea and have financial problems as all the money they save is burnt. Fevvers, who needs to earn money, works as an extraordinary woman figure in Madame Schreck's Museum of Women Monsters. In the 19th century, many unusually embodied women were commodified by entrepreneurs for the bourgeoning commerce and entertainment. Women who do not conform to mainstream ideas of physical appearance are often objectified and exhibited for public consumption. *"Within modern capitalism, displays of ethnically and physically unusual people were a source of profits and entertainment in dime museums, street fairs, sideshows, and the more spectacular exhibitions*" (Weiss & Cohen, 2003, p. 129). The museums evoke a sense of spectacle where these exhibitions are reduced to curiosity and novelty and transform unusual humans into commodities. In the novel, like the brothel, the museum is an alternative market where the bodies of females are commoditised; men pay for their spectacle, services and the idea of sex.

Carter takes women's financial deprivation and victimization in a patriarchal society at the centre of her narration. The women in Fevvers's early life became prostitutes out of financial necessity. Like the prostitutes, Fevvers earns her living as her unusual body is her profitable investment. Irigraray deals with women's bodies' use and exchange value and exploitation in the marketplace, she claims "*The use, consumption, and circulation of their sexualized bodies underwrite the organization and the reproduction of the social order, in which they have never taken part as "subjects*" (Irigaray, 1985, p. 84). She states that the sexualisation of women's bodies is integral to how social order is maintained. In the same way, Carter points to how the sexualisation of certain bodies is entwined with power structures in society. She critiques how social systems exclude women from

full participation in social, political and economic spheres and deny their subjectivity and how women are reduced to their bodies, which are presented, marketed and exploited.

Females with strange physical oddities or symbolic deformities share a similar fate of being presented as ideas of difference in the Museum of Women Monsters. They are exposed to the male eyes, which project both horror and fascination upon women's bodies, which are then explicated as freaks or nature's wondrous whimsies. Madame Schreck, who looks at women through men's eyes, regulates women's social interactions and controls their use value and profit. She also poses the ultimate threat to their subjectivity. In the exhibitions, she presents women's bodies as erotic objects to to satisfy the perverted desires of the wealthy men. While men hold the look, women become the passive spectacles in the museum. The male gazers explore the somatic boundaries of what is expected of an ordinary woman. Their unusual bodies push the spectators' understanding of order into chaos. The spectators' failure to place their bodies into their system of understanding kindles fear and awe of the unknown. The women's creating horror and wonder in human beings signifies a posthuman future.

In a patriarchal culture, the social roles available to women are limited and often contradictory. Every female character is confined to two images: a virtuous and idealized angel, and a stigmatized and feared monster. These extremes leave little room for individuality, forcing women to constantly navigate between being ideal and feared. Within this pattern, they become an essentialized construct of their nature that must be controlled or repressed. "*It is debilitating to be a woman in a society where women are warned that if they do not behave like angels, they must be monsters*" (Gilbert & Gubar, 2020, p. 53). In the patriarchal ideology, the ideal women are passive, submissive and self-sacrificing angels, and those who do not conform to the societal standards of femininity are the female monsters. From a rational humanist perspective, binary oppositions such as human /nonhuman, man/woman, and subject/object are decentered in the description of female monsters. The bodies of the females in the museum blur distinctions and dissolve the concept of fixed identities into dynamic and interconnected networks. As a result of their bodies being different from the normal human body, they are pushed to the periphery and dehumanized as monsters. The museum is described as a "*lumber room of femininity*" which is full of "*dispossessed creatures, for whom there was no earthly use*" (Carter, 1984, p. 40). The women's physical uniqueness seems to challenge the established categories and capture their viewers' collective imagination. The women embody all that attracts and repels their audience. Their bodies' production of anxiety and delight keeps male clients visiting the black theatre. Through their gazes, male clients objectify the bodies of women and reduce them to the state of a commodity; they assume domination over them and inflict their hidden fears, erotic pleasures and fantasies on women's bodies. They satiate their deviant desires by looking at different women, monsters and making love to some of them. Irıgaray's feminist critiques of sexual norms that are constructed to restrict women's subjectivity and autonomy fit within the analysis that highlights how patriarchal society reduces the female monsters in the museum to the role of a tool of male pleasure. Irigaray states,

> "*Woman, in this sexual imagination, is only a more or less obliging prop for the enactment of man's fantasies. That she may find pleasure there in that role, by proxy, is possible, even certain. But such pleasure is above all a masochistic prostitution of her body to a desire that is not her own, and it leaves her in a familiar state of dependency upon man.*" (1985, p. 25)

The women in the museum, such as Fanny Four-Eyes, Sleeping Beauty, Wiltshire Wonder, Albert/Albertina Cobwebs, among others are the ultimate embodiment of abjection, posthuman boundary creatures and female monsters because they exist in a hybrid space and prove possibilities for identity, which is celebrated by posthuman feminism. They are in a state of tableaux vivants, showing off their bodies, which disrupts the traditional humanist view of women or do not comply with society's expectations of manners, behaviours, beauty, biology, etc. They gradually assimilate into the male gaze as they become more aware of the power and the inevitability of the gaze. They

say, "*We are the whores of mirth…their leisure as our labour*" (Carter, 1984, p. 69). Their abjection challenges the conventional narrative of femininity. Fanny Four-Eyes, who should have had nipples, has eyes; she "*saw too much of the world altogether*" (Carter, 1984, p. 40). She sees more than men and reverses the male gaze that observes her body as a visual object. Albert/Albertina was a bipartite. Carter reimagines Sleeping Beauty whose predetermined fate is controlled by patriarchy in the fairy tale, distancing it from its past versions through parody; Carter's Sleeping Beauty "*in her fourteenth year, the very day her menses started…never wakened, not until noon; and the day after, not until teatime; and the day after that*" (Carter, 1984, p. 36). Her deformity is sleeping; she resorts to sleeping to keep herself from being controlled by patriarchy. She refuses to be woken up by a prince's kiss; she gets up from her perpetual deep sleep to carry out her basic bodily functions, such as filling a bedpan, and her excremental and menstrual pollution makes her an abject. Her female flow and fertility diminish as she sleeps; therefore, she frees herself from the process of womanhood. She is a living corpse, affirming Kristeva's "*the most sickening of wastes*" (2024, p. 4). These women's bodily anomalies are a form of passive resistance to the Victorian stereotyping of femininity. This represents how certain human beings, particularly women who challenge gender norms, are often treated as abnormalities or curiosities rather than being recognized for their humanity. They are confined to a space like a brothel or museum where they are observed as mere objects for public consumption but never fully accepted or understood. Through these women, Carter presents a reflection on identity, the human condition and social expectations surrounding gender.

Fevvers reclaims and embraces her body through its so-called monstrous connections to other females. She is one of the tableau vivants, visual objects displayed in the museum, stripped of subjectivity. She is described as

> "*Marvellous, indeed, but a marvellous monster, an exemplary being denied the human privilege of flesh and blood, always the object of the observer, never the subject of sympathy, an alien creature forever estranged… As an anomaly, she would become again, as she once had been, an exhibit in a museum of curiosities.*" (Carter, 1984, p. 95)

Fevvers's description as a marvellous monster juxtaposes fear and wonder. She is described as both unsettling and captivating. Her decision to accept her monstrous nature symbolizes her rejection of attachment to usual categories of existence. She challenges the traditional boundary between human and nonhuman, which is requisite for humans' privileged identity. Hence, she is a monstrous threat to reason and patriarchal control. However, there is something beautiful in her anomaly, a recognition of wonder in difference, she turns into an object of curiosity and fascination. "*Despite the fact that the horrific often recontains challenges to the status quo by scaring people into submission and solidifying the boundaries of the "normal;' the horrific can also function as a site of resistance and subversion*" (Alaimo, 2000, p. 176). Alaimo explores the dual nature of horrific in relations to social norms, it has potential for both reinforcing and rejecting the status quo. To maintain the boundaries of "*normal*", those in power use fear-based control to solidify boundaries and make the normal seem safe and desirable, and discourage nonconformity by making deviance appear abnormal and dangerous. On the other hand, horror functions as a medium for social critique and transformation. Just as Fevvers's grotesque body dissolves the rigid boundaries between human and nonhuman and lacks stability, it is associated with the unknown and the deviant, which creates a sense of fear towards anybody who steps outside of established norms. In this respect, Fevvers claims freedom and agency by embracing her monstrousness. Her body provides her with more chances for intervention in her nature. The association of a woman's body with nature and animality motivates women to resist and fight against the normative ideas of gender, identity and body in the novel.

Carter presents a relation between the representation of the human body and its possible implications for hybrid bodies in terms of gaining subjectivity and individual freedom from society's expectations and limitations. Fevvers embarks on a journey to discover her subjectivity, so she leaves behind her immobile roles in the brothel and museum and joins Kearney's circus, a modern version exhibiting what is unusual. She acknowledges her difference, and her being other and displaying

her body becomes a means of power, particularly financial power, for her. She reverses her objectification by the male gaze into her financial, sexual, and sensual benefits and controls her fate, thoughts and feelings. She takes part in the financial exchange system of the patriarchal culture. Luce Irıgaray critiques the commodification of the female body, which is pushed to a point where the value is connected to the extent of exploitation. She argues that "*Prostitution amounts to usage that is exchanged. Usage that is not merely potential: it has already been realized. The woman's body is valuable because it has already been used. In the extreme case, the more it has served, the more it is worth*" (1985, p. 186). This reflects the capitalist logic of exploitation and commodification: the more the body is used, the more it becomes valuable. A female body is not valued for its inherent qualities but for how much it has been used by males.

However, Fevvers profits from her unique body and gains theatrical fame in Petersburg as an object of wonder and admiration. Her choice of showing off her unusual body as a circus aerialist to the audience proves that she transforms into a self-determined, self-made and empowered twentieth-century woman who hardly escapes from imprisonment, idolization, and death. Mary Russo discusses taboos around the female body. She highlights that when a female makes a spectacle out of herself with her unruly body, she disrupts the limits of social constructions, stating, "*Making a spectacle out of herself had more to do with a kind of inadvertency and loss of boundaries*" (Russo, 1994, p. 53). Similarly, Fevvers embraces and finds value or meaning in disorder, distortion and excess, these elements create a space for exploring the margins of society's human experience. According to the phallocentric discourse of identity, she is an object of gaze, an excess and a freak. Rather than hiding to avoid being described as a monster or being objectified, Fevvers voluntarily chooses to expose her body to the male eyes by displaying her body as an aerialist. In her performances, she escapes from the norms and discourses of the patriarchy by being a fantastical creature or a posthuman being. She says, "*From fourteen to seventeen, I existed only as an object in men's eyes…since it is not to the mercies of the eyes of others that we commit ourselves on our voyage through the World*" (Carter, 1984, p. 22).

Fevvers feels the authority of the males' gaze over her body; however, she is aware that the males' gaze is necessary for her to have an identity. She displays her body as an art object and performs with her corporal signs in exaggerated terms: "*Her hair was hidden away under the dyed plumes that added a good eighteen inches to her already immense height*" (Carter, 1984, p. 6). The deliberate and excessive display of Fevvers's body reveals the artificiality of her construction as a woman and expresses her desire for a different subjectivity. Her bodily performance undermines the essentialized association between body and gender. She reverses the discursive construction of femininity, exaggerating the feminine style attributed to women. She manipulates her specular objectification to her advantage and calls on to be looked at, she says, "*Look at me! With a grand, proud, ironic grace, she exhibited herself before the eyes of the audience as if she were a marvellous present too good to be played with. Look, not touch*" (Carter, 1984, p. 6). Her performance is more than showing off, it is a kind of self-aware charm. She accepts her spectacle while subtly parodying the audience's fascination with her. She shows herself as something extraordinary, marvellous and rare to be gazed at, but also somewhat untouchable. She sets a distance between herself and the audience, withholding intimacy. Her self-display is a deliberate act of control over how she is gazed at and how much she allows herself to be touched or consumed by others. Her identity is shaped by the audience's gaze, "*the discipline of the audience that kept [her] in trim*" (Carter, 1984, p. 165). The audience constrains and maintains her identity and limits her autonomy; on the other hand, the audience's gaze and attention compel her to remain in a certain state. Although the men confine her within the conventional definitions and classify her into roles, she acquires agency and autonomy, controlling the male gaze. Fevvers provides the tension between personal autonomy and the demands of being a public figure.

Fevvers learns to navigate her public and private selves within the confines of societal expectations. For example, she frees her body from the confines of her corset. Carter, by using the corset, which painfully constrains a woman's body, alludes to Queen Elizabeth and Thatcher's public images of powerful women. She creates Fevvers as a fictional reflection of Thatcher, who tears apart

familiar symbols and conventions about the meaning of being a woman and defies the fixed and eternal concepts. Fevvers appears as a powerful commercial public image that flies in the face of traditional perceptions and categorizations. "*Her power in the public realm also draws on her manipulation of male mythologizing of women and confirms that she understands 'the importance of mythic construction and the value of publicity*" (Stoddart, 2007, p. 10).

Her reconstruction or reinvention of herself aligns with the idea that gender can be reconstructed and performed in empowering ways. Fevvers flies free of the power of the patriarchal figures who try to captivate, rape or murder her. For example, Grant Duke who is a "*collector of all kinds of objets d'art and marvels. Of all things…best toys- marvellous and unnatural artefacts*" (Carter, 1984, p. 110) thinks that Fevvers's body is suitable for his gallery as an extraordinary and expensive object to be looked at in a cage. He reduces animals to human artefacts, and in the same way, he desires to transform Fevvers, the winged woman, into a human artefact by confining her in a cage. After seeing an ice sculpture of a bird in a cage, Fevvers senses the duke's plan to imprison her and turn her into a Fabergé egg. Moreover, Christian Rosencreutz, who names her Flora, Azrael, and Venus Pandemos, desires to make her a mythical sacrifice to contribute to men's immortality and ego. She struggles with the constraints and tyrannies and refuses to take the tragic role of passive victim or threatening femme fatale. "*Fevvers revels in her sexuality, literally rises above those who seek to harm and imprison her, flies free of both mythic and social constraints*" (Munford, 2006, p. 197).

Nights at the Circus is "*Angela Carter's fin de siècle fantasy anticipates the new century as an era of radical transformation and change*" (Carroll, 2000, p. 187). The narration reviews the advances towards the 20th century. Fevvers, who begins her journey in the 19th century, withdraws from the symbols of the 19th-century patriarchy, the brothel and the Museum of Woman Monsters and heads to the 20th century. From the wreckage of the crashed train, she comes up as a new woman who is neither submissive nor aggressive. She appears as a proto-feminist who establishes her self-confidence and gains power and independence by relying on her inner essence. She says,

> "*My being, my me-ness, is unique and indivisible. To sell the use of myself for the enjoyment of another is one thing; I might even offer freely, out of gratitude or in the expectation of pleasure, and pleasure alone is my expectation from the young American.*" (Carter, 1984, p. 165)

Carter interrogates gendered power structures, presenting a new paradigm of femininity. For example, she subverts masculinity in the legend of Helen of Troy in which Zeus the male god tricks and rapes the female, Fevvers is not raped or tricked by the male. She erotically observes Walser's body, she is the new woman who plays tricks and seduces a man in disguise. She reverses her object position as a woman to her advantage by being involved in the object-subject dichotomy. Although Walser has come just for an interview to learn the reality of her embodiment, he is fascinated by Fevvers. As a result, he follows her on her circus tour to Petersburg as a clown in the circus. After Ex-convicts attack their train during their journey, the circus train crashes in the wilderness of Siberia. The ex-convicts surround those who survived the attack. Meanwhile, one of Fevvers's wings is broken, and the ex-convicts who relate Fevvers to their queen help her. During this period, she becomes aware of falling in love with Walser. After the attack, Walser is found by women who escape from a panopticon prison. Walser, who has lost his memory, becomes childlike and seemingly mad and loiters helplessly through the Siberian wilderness until a shaman who appears to be transgressing Western concepts of rationality finds him. Fevvers and Walser reunite and get married at the beginning of a new century, which implies a new order regarding gender relations. Walser "*starts as a sceptical observer of Fevvers but who is during the novel broken apart and remade into a 'New Man' fit to love Fevvers as a representative New Woman*" (Bristow & Broughton, 1997, p. 62).

Carter creates a new world order in which females who have no history, definition and models become free from the bounds, beliefs, history and binaries of patriarchy. Fevvers becomes a new woman in the new era and "*represents a new beginning for women*" (Punday, 2002, p. 807). Lizzie states the infinite possibilities of self-definition for Fevvers, she says, "*You never existed before. There's nobody*

to say what you should do or how to do it. You are Year One. You haven't any history and there are no expectations of you except the ones you yourself create" (Carter, 1984, p. 115). She transgresses conventional gender boundaries and hierarchies in the culture, dismantling anthropocentric and patriarchal power dynamics that resonate with the concerns of posthuman feminism. Fevvers undergoes a series of transformations from a tableau vibrant to a monster, from an attractive aerialist to an autonomous woman; her transformations in terms of societal role and gender identity reflect posthuman ideas of the potentiality of the body being flux and fluidity of identity. Her transformation deconstructs social expectations and reconstructs femininity. In line with Butler's idea, "*Gender ought not to be construed as a stable identity or locus of agency from which various acts follow; rather, gender is an identity tenuously constituted in time, instituted in an exterior space through a stylized repetition of acts*" (Butler, 1999, p. 179). Fevvers performs diverse roles to prove how her gender is socially constructed.

To sum up, Carter, who is among the prolific contributors to posthuman feminist discourse, deals with feminist concerns about identity, gender and body. *Nights at the Circus* provides a rich landscape for examining the posthuman condition. Carter disrupts traditional notions of humanism and femininity, creating fixed categories or hierarchical views of identity. By dealing with female figures, she blurs the boundaries of what it means to be a woman. The bodies of the female figures represent the undoing of conventional binary oppositions underpinning Western thought and modern institutions. Carter reimagines women's bodies as entities that foster a more inclusive, broader approach to gender, identity and body. The protagonist Fevvers's corporeal particularity disrupts the accepted norms, values, boundaries and essentialism, defined by humanism and presents a critique of the patriarchal structures that bound women's bodies and construct women's identities. She figures the borderline between human and nonhuman, man and woman, wonder and freak and common and uncommon, she stands on a fragile and shifting area between internal and external boundaries. Fevvers's body, which generates fluidity, hybridity, and inclusiveness, makes her appear as a posthuman female, as a new woman.

CONCLUSION

This study explores the way Carter's narrative depicts a posthuman feminist re-imagining of the body in *Nights at the Circus,* a story about a woman who was hatched from an egg and happens to be winged. The narrative moves from Sophia Fevvers's childhood to her being a great aerialist in Petersburg and joining Colonel Kearney's circus on its Grand Imperial Tour. Afterwards, the narration develops into the Siberian section following the train crash in the wilderness. To engage with the problems the females encounter, Carter engages with the different periods of her life and her roles as a winged aerialist, an object of the gaze, an excess, a freak, a carnivalesque figure and a proto-feminist. Through Fevvers's tale, Carter parodies and subverts the representation of female figures in traditional narratives and questions the embodiment of a woman's association with certain stereotypical forms. As a bird-woman, Fevvers has a body that cannot be easily identified or acculturated. Throughout the novel, she rejects defining her body as fact or fiction, real or artificial, human or animal. Her rejection of being either situates her outside the binary logic. Fevvers's hybrid construction of woman and bird destabilises the established humanist notions of identity and embodiment. Her hybrid construction of human and non-human crosses the boundaries of social norms imposed on women. This study investigates how the novel mainly deals with boundaries and how these boundaries are disclosed. Fevvers and other females who move beyond boundaries of what is considered feminine are abjected and have different configurations of female subjectivity. Fevvers has created alternative identitiesin response to the changing conditions. Her posthuman body facilitates the possibility of revision and subversion of the patriarchal perception of gender.

Carter's choice of protagonist functions as a mechanism for deconstructing the traditionally constructed norms. She replaces the traditional world with a new world order, which includes

posthuman bodies. In this respect, she explores the essence and validity of humanism and shatters traditional views on pure human essence. Fevvers imitates that femininity imposed on her bodily boundaries of human beings is no longer based on traditional dichotomies of human and nonhuman. She deconstructs the definitions of the human as autonomous, superior to or disconnected from nature and the association of a woman's body with nature, which functions as a source of othering and violence against women. She highlights the idea of humans still being part of nature. She approves of posthuman perceptions that underline agency in interconnected relationships with multiple other beings. Moving towards the future with confidence, she becomes a new woman who metaphorically flies from the discourses that define women as passive objects of the male gaze. She states that all women will break free from the constraints placed on their bodies and minds, and she will no longer endure such sufferings. In the end, Carter suggests a utopian vision in which women are going beyond the limits set by traditional gender roles.

Genişletilmiş Özet

Angela Carter yirminci yüzyılın sonlarında İngiltere'nin önde gelen kadın yazarlarından biri olmuştur. Eserlerinde, feminist duyarlılık, büyülü gerçeklik, sosyal ve siyasi eleştiriye yer vererek edebiyatın cesur ve farklı seslerinden birisi olmuştur. Özellikle kadınları ve kadınların hayatını etkileyen kültürel tartışmalarla ilgilenmiştir. Ataerkil toplumda toplumsal cinsiyetin inşasını sorgulamış, kadınların ataerkil düzene karşı direnişi ve özgürleşme deneyimlerini eserlerinde ele almıştır. Carter, eserlerinde kadınların karşıt imajını sunarak, onların toplumdaki ve edebiyat dünyasındaki yerlerini tanımlamaya yönelik bir tutum sergiler. Eserlerindeki kadınlar sıra dışı ve güçlendirilmiş roller üstlenerek, geleneksel toplumsal rollerinden, sosyal kalıplardan, erkek baskıcı güçlerinden kurtarmak için mücadele ederler. Carter eserlerinin çoğunda cinsiyet rollerini pekiştirmeyi amaç edinen mitoloji, peri masalları ve diğer geleneksel anlatılarındaki kadın imgesini yeniden yapı bozuma uğratarak yeniden inşa ederek yazar. Batı medeniyetinin temelini oluşturan geleneksel ikiliklerin arasına çekilen kesin çizileri eserlerinde kaldırır.

Sirk Geceleri romanında doğal ve değişmez olarak yapılandırılan ve geleneksel anlatılarla pekiştirilen toplumsal cinsiyet dinamiklerini, kadınlara yüklenilen imgeleri, kadın bedeninin tasvirinin netleştirilmesini ve bastırılmasını ele alarak altüst ediyor. Fraklı bedensel formlara sahip insanlardan oluşan bir dünya yaratıyor ve posthüman bedene sahip bir kadın kahramanın hayatı üzerinden hem sosyal hem cinsiyetçi sorunlara değinerek, ataerkil yapının kalıplarını yıkıyor. Cinsiyet, kimlik ve güç konusunda daha kapsayıcı bir anlayışı sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Angela Carter'ın *Sirk Geceleri* (1984) romanındaki beden kavramını posthüman feminist açıdan incelemektir. Çalışma, posthüman feminist insan ya da kadın olma anlayışının romana nasıl yansıdığına odaklanmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde posthüman feminist kuramın kısaca anlatılasından sonra ikinci bölümde Carter'ın romanda kullandığı posthüman feminist teknikler incelenmektedir. Bu bölüm, romanın yakın metinsel incelemesidir, Carter'ın cinsiyetler ve türler arasındaki etkileşimleri nasıl ortaya çıkardığına ve değişken, esnek kimlikleri nasıl romana nasıl yansıttığına dair içgörürleri ele almaktadır. Esas olarak ana karakter Sophia Fevvers'ın insanlardan tamamen farklı olan bedeniyle Carter'ın insan ne demek ve ne olmaktadır anlayışını nasıl anlattığını araştırtır.

Nispeten yeni bir düşünce kategorisi olan posthümanizm, önceki Batı düşünce anlayışı olan hümanizmine dayanmaktadır. Posthümanizmin 'post' ön eki her ne kadar hümanizmin sonu gibi görense de hümanizme atfedilen sabit tanımların sonudur. Hümanist anlayışın özellikleri ve eksiklikleri ile ilgilenir ve geleneksel hümanizmin ötesine geçer, bir nevi hümanizmden kopuş ve uzaklaşmadır. Hümanizmin tarihsel yapılandırması olan ve evrenselleştirilmiş insan ve insan-merkezci anlayışı ile ilgilenir. Hümanizm, insan aklını evrenin merkezine yerleştirerek ve insan ve insan olmayanın aralarına kesin çizgiler çekerek ayırır, bu ayrımla insanı ayrıcalıklı bir konuma, merkezi bir konuma yerleştirir. İnsanı, cinsiyetleştirilmiş, türleştirilmiş, doğallaştırılmış diğerlerinden kategorik ve niteliksel olarak farklı öne sürer. Evrendeki tüm yaşamın birbirine

bağlılığını reddeder. Bu da insanla insan olmayanlar arasında eşit olmayan bir ilişki yaratır ve insan olmayanların dışarıda bırakılıp öteki konumuna indirgemesiyle sonuçlanır. Posthümanizm, insan merkezciliğin sonunu işaret eden ve yeni alternatiflere daha olumlu bakan bir anlayıştır. Başak bir deyişle, insan öznesinin kavramsallaştırılmasının alternatif yollarını detaylandırır.

Hümanizmin erkek merkezli ideallerini eleştiren feminist kuram ile posthümanizmin kesişmesiyle ortaya çıkan posthüman feminizm insanı ve özellikle erkeği idealize eden ve insan olmayan veya kadını kontrol etmenin etik zeminini ortaya koyan hümanizmi eleştirir. İnsan ve insan olmayan, erkek ve kadın, zihin ve beden, kültür ve doğa, vb. kavramları ve bu kavramların arasına çekilen sınırları değerlendirip yeniden tanımlarken, geleneksel insan kavramlarının ötesine geçer. Posthüman feministler, alternatif ve dönüştürücü oluş yollarını ortaya çıkarmaya yönelik devam eden süreci beslemeyi ve uygulamayı arzularlar. İnsanın ne olduğuna dair evrensel ve sabit kavramları reddederler, güç dinamiklerini, dayatılan rolleri, ötekileştirilmiş kimliklerin bakış açısından sorgularlar. İnsanı ve insan olmayan, erkek ve kadın, kültür ve doğa arasındaki kesin sınırları bulanıklaştırıp birleştiren daha kapsayıcı ve dinamik bir kimlik anlayışı önerirler. Doğal ve kültürel bedenler arasındaki ayrımı reddederler, bedenin doğal ve kültürel dünyaların, teknolojik, ırksal, türsel, cinsiyetçi ayrımların melez birikimleri olduğuna inanırlar. Posthüman bedenler biyolojik ve sosyal farklılıkları ortadan kaldırırlar.

Angela Carter'ın *Sirk Geceleri* adlı eseri özellikle kadın bedeni ve kadın bedeninin nesnelleştirilmesi başta olmak üzere toplumsal cinsiyet meselelerine ilişkin güncel tartışmalara katkı sağlayan posthüman feminist açıdan tartışılabilir. Esnek kimliklerin vücut bulmuş hali ikili ayrımlara meydan okuyan posthüman kadınlarla dolu bir dünya sunmakla beraber anlatım ana karakter Sophia Fevvers'in hikâyesi etrafında dönmektedir. Fevvers'in 1899'da Londra'da canlı tablo ve St. Petersburg'da bir sirk sanatçısı olarak yaşadığı maceraları anlatırken kadın öznelliğini, kimliğini ve bedenini şekillendiren ve disipline eden 19.yüzyıl sosyo-politik fikir ve kuramlarını eleştirir. Fevvers'i modern dönemin bir temsilcisi olarak kurgular. Mitler, peri masalları ve kinayeler aracılığı ile geçmişin ve günün sosyo-politik konularına değinir.

Kuşkanatlarına sahip olan Fevvers posthüman bedenlere sahip olanların etkileyici bir temsilcisidir. Romanda Carter, Fevvers'in posthüman deneyimlerini anlatır. Kanatlarına rağmen Fevvers bir hayvan değildir aynı zamanda onun bedeni insanlardan tamamen farklıdır. Fevvers'ın insan ve hayvan ikililiklerinin arasına çekilen sınırları ihlal eden ve sınırları aşan bedeni ile cinsiyete ve türe özgü kalıpları bozmaktadır. Fevvers bedeniyle insanın özerk, doğadan üstün ve kopuk olarak tanımlanmasının ötesine geçer. İnsanların hala doğanın bir parçası olduğu fikrini vurgular.

BIBLIOGRAPHY

Alaimo, S. (2000). *Undomesticated ground: recasting nature as feminist space*. Cornell University Press.

Binding, T. J. (1982). *Firebird 1: Writing today*. Penguin Books.

Bordo, S. (1993). *Unbearable weight, feminism, western culture, and the body*. University of California Press.

Braidotti, R. (2013). *The posthuman*. Policy Press.

Braidotti, R. (2022). *Posthuman feminism*. Polity Press.

Bristow, J. & Broughton, T. L. (1997). *The infernal desires of Angela Carter: fiction, femininity, feminism*. Longman Inc.

Butler, J. (1999). *Gender trouble feminism and the subversion of ıdentity*. Routledge.

Carroll, R. (2000). Return of the century: time, modernity, and the end of history in Angela Carter's "Nights at the Circus." *The Yearbook of English Studies*, 30, 187–201. https://doi.org/10.2307/3509252

Carter, A. (1984). *Nights at the Circus.* Vintage.

Clarke, B. & Rossini, M. (2017). *The Cambridge companion to literature and the posthuman*. Cambridge University Press.

Dennis, A. (2008). "The spectacle of her gluttony": the performance of female appetite and the Bakhtinian grotesque in Angela Carter's "Nights at the Circus." *Journal of Modern Literature,* 31(4), 116–130. http://www.jstor.org/stable/25167573

Finney, B. H. (1998). Tall tales and brief lives: Angela Carter's "Nights at the Circus." *The Journal of Narrative Technique*, 28(2), 161–185. http://www.jstor.org/stable/30225490

Foucault, M. (2005). *The order of things: an archaeology of the human sciences*. Taylor and Francis e-Library.

Gamble, S. & Watz, A. (2025). *Angela Carter's futures: representations, adaptations and legacies.* Bloomsbury Publishing Plc.

Gilbert, S. M. & Gubar, S. (2020). *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. Yale University Press.

Gustar, J. (2004). Re-membering Cassandra, or Oedipus gets hysterical: contestatory madness and illuminating magic in Angela Carter's "Nights at the Circus." *Tulsa Studies in Women's Literature*, 23(2), 339–369. https://doi.org/10.2307/20455193

Haraway, D. (1991). *A cyborg manifesto: science, technology, and socialist feminism in the late twentieth century*. Routledge.

Hayles, N. K. (1999). *How we became posthuman: virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics.* The University of Chicago Press.

Irigaray, L. (1985). *This sex which is not one*. Cornell University Press.

Kristeva, J. (2024). *Powers of horror: an essay on abjection*. Columbia University Press

Kerchy, A. (2008). *Body-text in the novels of Angela Carter: writing from a corporeagraphic point of view*. The Edwin Mellen Press.

Munford, R. (2006). *Re-visiting Angela Carter: texts, contexts, intertexts*. Palgrave Macmillan.

Punday, D. (2002). Narrative performance in the contemporary monster story. *The Modern Language Review*, 97(4), 803–820. https://doi.org/10.2307/3738613

Russo, M. (1994). *The female grotesque: risk, excess and modernity*. Routledge.

Sage, L. (1992). *Women in the house of fiction: post-war women novelists*. Bloomsbury Publishing.

Stoddart, H. (2007). *Angela Carter's Nights at the Circus*. Routledge.

Weiss, G. and Cohen, J. J.(2003). *Thinking the limits of the body*. State University of New York Press.

Wolfe, C. (2010). *What is Posthumanism?* University of Minnesota Press.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	14 Ocak 2025 / 14 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	7 Nisan 2025 / 7 April 2025
Atıf/Citation:	Bozkurt, K. (2025). The Manifestation of Technology-Human Relations in Theatre: A Critical Analysis of Plays in the Context of 'Unintended Consequences'. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 63-80
DOI:	10.35237/suitder.1619476
Benzerlik / Similarity: %	%4

The Manifestation of Technology-Human Relations in Theatre: A Critical Analysis of Plays in the Context of 'Unintended Consequences'

Tiyatroda Teknoloji ve İnsan İlişkisinin Tezahürü: 'İstenmeyen/Beklenmeyen Sonuçlar' Bağlamında Oyunların Eleştirel Bir Analizi

Kadriye BOZKURT*

Abstract

Technology, which has existed from the primitive tools at the beginning of human life to today's most advanced devices, has established itself at the centre of life in the modern world. Technological elements have increasingly taken up more and more space in human life, providing people with convenience in various areas from industrialisation to communication, from healthcare to education, and from workplace technologies to artificial intelligence systems. The fact that many technological products have made great contributions to their lives by enabling people to save time and effort also leads to 'unintended consequences' that may arise when people use technology. American sociologist Robert K. Merton uses this term to describe the unanticipated outcomes of actions, decisions, and regulations. With the developments and advances of the modern era, technology has become an indispensable part and basic requirement of people's lives; however, depending on the use of technological devices, several undesirable or unforeseen physical, psychological or social problems arise in addition to the positive effects for people. The 'unintended consequences' that may arise due to people's mispositioning of technology in their lives, over-dependence on technology or inability to use technology for its intended purpose will be revealed in this study by presenting a glimpse into the lives of fictional characters. The selected plays from American theatre, Softly, and Consider the Nearness (1973) by Rosalyn Drexler and Dead Man's Cell Phone (2007) by Sarah Ruhl, portray the undeniable presence of technology in people's lives, yet it is accompanied by loneliness, social alienation and isolation, non-communication, loss of trust and disruption of privacy. Through these plays, the essential presence of technology in human life

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu/TÜRKİYE, E-Posta: kbozkurt78@hotmail.com, **ORCID:** 0000-0001-5219-5629.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

will be revealed, and the question of how and where humans may position themselves within the framework of their relationship to technology will be critically examined.

Keywords: *Technology, "Unintended Consequences", Social Alienation and Isolation, Disruption of Privacy, Softly, And Consider the Nearness, Dead Man's Cell Phone.*

Öz

İnsan yaşamının başlangıcındaki ilkel aletlerden günümüzün en gelişmiş teknolojik aygıtlarına değin her zaman hayatın içerisinde var olan teknoloji günümüzün modern dünyasında da yaşamın merkezinde kendine yer bulmuştur. Teknoloji unsurları endüstriden iletişime, sağlıktan eğitime, iş alanlarındaki teknolojilerden yapay zekâ sistemlerine kadar birçok alanda insanlara kolaylık sağlayarak insan yaşamında daha geniş bir yere sahip olmuştur. Birçok teknoloji ürününün zamandan ve emekten tasarruf sağlayarak insan yaşamlarına büyük katkı sağladığı gerçeği insanların teknoloji kullanımında ortaya çıkabilecek 'beklenmeyen/istenmeyen sonuçlar'ı da beraberinde getirir. Amerikan sosyolog Robert K. Merton bu ifadeyi davranışların, kararların ya da düzenlemelerin beklenmedik sonuçlarını tanımlamak için kullanır. Modern dönemdeki gelişmeler ve ilerlemeler ile teknoloji insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası ve temel gerekliliği haline gelmiş, bununla beraber teknolojik aygıtların kullanımına bağlı olarak insanlar için olumlu etkilerinin yanında istenmeyen ya da öngörülemeyen fiziksel, psikolojik ya da sosyal problemler ortaya çıkmıştır. İnsanların hayatlarında teknolojiyi yanlış konumlandırmaları, teknolojiye aşırı bağlılık ya da teknolojinin olması gereken amaçlar doğrultusunda kullanılmaması nedeniyle ortaya çıkabilecek 'beklenmeyen/istenmeyen sonuçlar' bu çalışmada kurgusal karakterlerin hayatlarına bir bakış sunarak ortaya konulacaktır. Amerikan tiyatrosundan seçilmiş Rosalyn Drexler'ın Softly, and Consider the Nearness (1973) ve Sarah Ruhl'un Dead Man's Cell Phone (2007) oyunları teknolojinin insan yaşamındaki inkâr edilemez varlığının bir tasvirini sunar; fakat buna yalnızlık, sosyal yabancılaşma ve tecrit, iletişimsizlik, güven kaybı ve mahremiyetin yıkımı eşlik eder. Oyunlar aracılığıyla insan yaşamında teknolojinin zorunlu/gerekli varlığı ortaya konacak ve teknoloji ile ilişkisinde insanın kendisini nasıl ve nerede konumlandıracağı eleştirel olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji, "Beklenmeyen/İstenmeyen Sonuçlar", Sosyal Yabancılaşma ve Tecrit, Mahremiyetin Yıkımı, Softly, And Consider The Nearness, Dead Man's Cell Phone.*

INTRODUCTION

In this study, the selected plays from the American Theatre *Softly, and Consider the Nearness*, written by Rosalyn Drexler in 1973, and *Dead Man's Cell Phone*, written by Sarah Ruhl in 2007, will be discussed to present an analysis of the relationship between technology and human beings. These plays, written in different periods, are also significant in displaying that both developments and preoccupations with technology continue. The fact that the plays discussed in the study span different time periods provides a comparative approach for various historical periods in order to trace the evolution of the intricate relationship between people and technology and to demonstrate the continuity of certain technology-related concerns. In addition to highlighting the irresistible place and importance of technology in human life, this study will also draw attention to the potential negative aspects that it may reveal in human life and social relations. Technology has become more controversial due to the rapid growth of technology and the development of digital technologies and artificial intelligence. Hence, it has become known for its potential negative effects as well as its positive aspects on individuals and societies. The use of technology outside the specified purposes, attribution of wrong value and meaning to technology, and dependence on technological elements will be elucidated in the context of American sociologist Robert K. Merton's term "unintended consequences". The term, used to define unpredictable results other than the desired results of an action, plan, decision, or practice, is reinterpreted within the framework of the adverse and

unfavourable effects of technology in people's lives. In addition to the potentially positive aspects of technology, many scientists and sociologists also draw attention to potential drawbacks. Technology, which is effective in all spheres of life such as health, economy, industry, communication, education and tourism, provides better living standards for people, while at the same time, it can cause unexpected physical, psychological and social problems. Employing the methodologies of close reading and interpretive analysis with consideration of the theoretical framework, this study conducts a textual and thematic analysis, exploring how the presence and impact of technology are dramatically represented and how these representations reflect broader societal concerns. For this reason, this study offers a critical approach to technology through selected plays and analyses how people position technology in their lives through selected plays and aims to show how people position it incorrectly in their lives, how the human aspect is suspended in their technology-focused lives, and how it can create some negativity in human life. In conclusion, not only will this study reveal different ideas about technology through the experiences of the characters of the plays, but it will also provide examples of potential problems that people may experience in technology-related issues concerning the concept of unintended consequences.

1. "Unintended Consequences" and Technology

When the effects of technology on human life and social activities are considered, different approaches to this issue have emerged. Although it is a much-debated topic in modern societies, technology has always had a place in people's lives. The presence of technology in human life goes back to primitive times, from the spears or arrows made for hunting to the hand tools they developed to process materials, to the wheels, to the wooden houses they built. Today, it has become a more prominent and indispensable part of life, as can be observed through information and digital technologies, space technologies, construction and industrial technologies, and nuclear technologies, which have developed in ways that can hardly be imagined. Technology has never been isolated from human life in terms of saving labour and time by facilitating human life, providing easier production, and even influencing the distribution of power between states. Although the opportunities offered by technology for people in all areas of life, from transportation to the energy sector, from production and trade to all kinds of industrial sectors, from information technologies to digital platforms, when human relations, social and individual development processes are considered, it reveals some adverse aspects. Not all technological advances can guarantee one hundred per cent peace, happiness, and security. Along with many positive opportunities provided by technology, it has also caused unexpected negative effects on human life. This condition can be interpreted in reference to the term "unintended consequences" coined by American sociologist Robert K. Merton (1910-2003) in his essay "The Unanticipated Consequences of Social Action" (1936). In an even broader sense, "unintended consequences" are associated with actions, decisions, regulations and legislations that have unintended and unexpected and sometimes undesirable consequences. It can also be characterised as the process by which any proceeding, arrangement or development in any field evolves into a different result instead of serving the expected purpose.

When historical phases are followed, the term "unintended consequences" is used to describe ties in various areas of life, from economics to legal rules, agricultural activities to social sciences. As Merton asserts, there are substantial contributors to this term in history and in the modern time like Niccolò Machiavelli(1469-1527), Giambattista Vico (1668-1744), Adam Smith (1723-1790), Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895), Max Weber (1864-1920), Graham Wallas (1858-1932), Pitirim Alexandrovich Sorokin (1889-1968), Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854) (see Merton, 1936, p. 894). While the rationality in people's purposeful actions and decisions and the connection between this result and the achievement of the intended consequence are established, the deviation from the intended consequence and rationality in this process is referred to as unintended consequences. However, this deviation in the result, according to Merton, is not attributed to success or failure (1936, p. 896). Furthermore, the consequence will be subject to change concerning the following contexts: "consequences to the actor (s), consequences to other persons mediated through, the social structure,

the culture and the civilisation" (Merton, 1936, p. 895). Underlying the non-existence of homogeneous categories in human actions, he accepts the deviation considering the complex and numerous forces and circumstances (p. 896). The agents of the actions/decisions, the mediators, and the social, cultural and even historical expectations play their roles in the existence of the deviations. Merton explicates how difficult it is to understand and evaluate human behaviour with the following statements:

> This is to say, in the study of human behaviour, there is found a set of different values of one variable associated with each value of the other variables, or in less formal language, the set of consequences of any repeated act is not constant but there is a range of consequences, any one of which may follow the act in any given case. In some instances, we may have sufficient knowledge of the limits of the range of possible consequences, and even adequate knowledge for ascertaining the statistical (empirical) probabilities of the various possible sets of consequences, but it is impossible to predict with certainty the results in any particular case. (1936, pp. 898-899).

The variable, fluid and unpredictable human behaviours may cause variations and deviations from the intended outcomes. Merton's ideas are later elaborated by theoreticians in the following years, and unintended consequences are roughly categorised under three groups as unexpected benefit, unexpected drawback and perverse result (Depperschmidt, 1994, p. 65). In this categorisation, unexpected benefit refers to positive unexpected outcomes, unexpected drawback means unexpected negative outcomes alongside the desired ones, and finally, the perverse result expresses a counter outcome of the expected one. This different categorisation demonstrates the possibility of unpredictable results in a positive or negative sense in the plans or activities put forward regarding human beings. Signifying unforeseen consequences, unintended and unanticipated consequences are used synonymously (Merton, 1936, p. 896). In modern terminology, the use of the term "unintended consequences" is more common since it carries a wider range of meanings. As it is suggested, "unanticipated consequences can only be unintended, but unintended consequences can be either anticipated or unanticipated, a distinction lost in the single opposition of "intended" versus "unintended" (Zwart, 2015, p. 286). Evidently, that these terms, used interchangeably by Merton, have changed their usage and connotation over time. Moreover, "unintended consequences" has become a very utilised term to explain certain social circumstances. Anthony Giddens' following remarks show how essential the unintended consequences as well as the desired consequences for society: "We may say that unintended consequences are deeply involved in the reproduction of social institutions, however much such reproduction is also governed by intention and contrivance" (1987, p. 10). Taking into account the unpredictable, sophisticated and fluid nature of human beings, for individual and societal development, these undesired and unforeseen outcomes function to take a broader perspective. Based on this idea, in the analysis of the role of technology in human life, this study emphasises unintended consequences that technology can potentially bring rather than the positive conditions it provides. This is regrettable because, along with the many significant advancements that technology has brought to our lives, unexpected or anticipated drawbacks of technology have emerged as "unintended consequences" in the form of social isolation, alienation, physical or mental illness, and reliance on technological devices.

The inseparable presence of technology in people's lives is emphasised and its various contributions are highlighted by many researchers, theoreticians, sociologists and scientists. For instance, Max Weber discusses technology in terms of its role in shaping modern society and economic systems, and he finds technology as one of the primary forces for economic progress (2013, p. 174). Anthony Giddens, pointing out that technology has both positive and negative aspects, approaches the issue from the perspective of social integration by stressing that technological developments can lead to new ways of communication for societies in the global sense (1990, pp. 169-170). Focusing on digital technologies, the internet and access to information, Manuel Castells draws attention to digital communication technologies (2010, p. xviii). Maybe the term "global village" by Marshall McLuhan is one of the important statements that summarise the last point that technology has reached (1964, p. 93). It is an important concept used to describe today's world where physical distances are overcome, and people can reach many things they want with a single click of a keyboard. The praise for the

positive situations and developments associated with technology, as well as the loud warnings for people, coincide well with the phrase "unintended consequences" chosen for this study.

One of the critical points at which famous sociologists such as Karl Marx (1818-1883), Herbert Marcuse (1898-1979), Jacques Ellul (1912-1994) and Neil Postman (1931-2003) have adopted a discerning and questioning attitude towards technology and warned people about its negative impact on social relations. Considering technology in the concept of capitalism, Marx underlines the potential social inequalities and reduction of self-autonomy if technology is used as a tool for exploitation. Marcuse, in his work *One-Dimensional Man* (1964), points out the possible role of technology as a manipulator and social controller in the hands of dominant forces (2012, p. 161). From his perspective, technological advancement has the potential to result in the dehumanisation of individuals, leading to their standardisation and robotisation within a mechanised system. (Marcuse, 2012, p. 9). Declaring his ideas on the role of technology in modern times, Postman, in his book *Technopoly* (1992), does not deny the benefits of technology, but he underlines the effect it has on the erosion of cultural values and the loss of critical thinking (1993, p. 71). It would not be wrong to say that if it is not used consciously and effectively, technology can enclose people in a process that can cause individual and social problems. The positioning of technology at the centre of life brings about negative situations such as social isolation and alienation, reduction of physical interaction, erosion of privacy, the feeling of surveillance, dependency on technological tools, superficial connections, loss of cultural values, overloaded, untrustworthy information, and dehumanisation. Just one of the representative real examples of the repercussions of technology-TV on social life, based on the findings of research among remote indigenous people of Australia, clearly shows how it can change human life. Inge Kral conducts a project to show the shifting perceptions and identities with communication technologies (2014, p. 176). Although the introduction of television to people living in these remote local areas in the 1970s does not have much impact on older people who have tried to remain firmly attached to their culture and roots, especially for the younger generation, there is an attraction to the content given in the media, the Western lifestyle, the language used, and the elements of technology:

> Despite the persistence of strong cultural continuities, some elders perceive that 'everything changed' after the 1970s when, as discussed above, new communication and media technologies were introduced. Furthermore, it is evident that young people are spending more time in contexts pivoting around technology and in peer-to-peer (rather than cross-generational) interactions (Kral, 2014, p. 180).

The innovations brought to the communication and media sector with new technological elements have caused traditional ways of communication to be less preferred by young people. Face-to-face interactions are challenged by the ways of interaction and communication in physical or virtual environments dominated by technology. One of the most prominent thinkers in the field of digital or media studies in recent years, Shoshana Zuboff, articulates concerns regarding how digital technologies endanger people's communication, privacy and autonomy in her book *The Age of Surveillance Capitalism* (2019). Another name that has raised concerns about technology, in her 2021 *Atlas of Artificial Intelligence*, Kate Crawford draws attention to the potential economic and social drawbacks of artificial intelligence systems, one of the most significant technological advancements of our time. Life manifests itself in art, literature and theatre, thus similar narratives can be the main subject of such artistic pieces. Leo Tolstoy, in his work *What is Art?* (1904), explains what people do for the sake of art and why people give importance to art. "Art is not a pleasure, a solace, or an amusement; art is a great matter. Art is an organ of human life, transmitting man's reasonable perception into feeling" (Tolstoy, 190, p. 210). Similarly, theatre makes people think, feel, and entertain and gives an insight into the future. In the (post)modern world, theatre has been one of the main arts that will reflect the relationship of human beings with technology and the emotional state that develops accordingly. Proceeding from this situation, this study addresses the issue through the selected theatrical pieces Rosalyn Drexler's *Softly, and Consider the Nearness (1973)* and Sarah Ruhl's *Dead Man's Cell Phone* (2007).

2. The Boundaries of Human-Technology Relations in *Softly, and Consider the Nearness*

Softly, and Consider the Nearness, written by Rosalyn Drexler in 1973, delineates the presence of technology in people's lives by pushing the boundaries of human-technology relationships in a way that can be called humorous and absurd. This one-act play revolves around the ordinary life of a mid-thirty's woman, Nona. The strange dialogues of this loner character with the television turn this play into a funny and entertaining show and provide a platform to question people's ties with technology. In the story created with an absurdist attitude, the character's relationship with television makes the meaninglessness and mechanics of life more visible. While this character, who is lost in the search for meaning, strives for self-existence, the fact that she relies on a technological device to achieve this has trapped her in a vicious circle. The technological elements of the 1970s, which will be quite overshadowed when compared to the use of technology, the internet and artificial intelligence in today's digital society, are important examples to show how effective they were in human life at that time and to show that this effect has increasingly carried over to the present day. TV as a character appears like an individual being even though it/he is depicted with these features: "The TV's character and voice change with each change of the channel. He is at NONA's mercy: an object and a slave to her every whim yet constrained because of what he is inanimate" (Drexler, 1998, p. 168). Although this technological device is presented as an inanimate object, a tool to be used only to serve man, it functions like a roommate, a partner, and a lifesaving hero in the play. In the ordinary life of the female protagonist of the play, who works as a receptionist, after having worked from nine to five, all she wants to do is go home and watch TV. However, as implied at the beginning of the play, TV is not seen just as a technological device but is treated like a human being by Nora. This bizarre relationship is described as "an intimate relationship, not without its problems" (p. 168) as if depicting ordinary human relationships or a romantic relationship.

Nona's loneliness and solitude are a state of modern and post-modern humanity. "We are the inheritors of a legacy of loneliness"(2008, p. x) says Thomas Dumm in his book *Loneliness as a Way of Life* in a way that delineates the character Nona who is described as a very lonely and desperate figure with "no friends, no family, no pets, no plants, no kitchen, no bath, no closet space, no view, no cross-ventilation" (Drexler, 1998, p. 172). From TV's voice, the life story of Nona is depicted. She had a difficult life with a father who killed himself when Nona was 6 years old, an alcoholic mother who was run over by a truck, a grandmother who was strangled by a stranger under the influence of drugs, a grandfather who succumbed to heart disease, and a sister who was imprisoned. This life story is very parallel to Dumm's depictions of loneliness:

> The division between public and private, our inability to live with each other honestly and in comity, the estranged and isolating forms that our relationship with most intimate acquaintances sometimes assume, the weakness of our attachments to each other and hence to our lives in common- are all manifestation of the loneliness that has permeated the modern world (2008, p. x).

The elements of Dumm's definition of loneliness here are inherent in Nona's life. She appears as a lonely woman from the beginning of the play to its end. Other than the burglar, no one appears in her apartment, and she does not contact anyone. Her only social activity outside of work life is watching TV and chatting with him. When she comes home from work, she first greets her TV, saying hello by asking him if he misses her. This situation of loneliness and communication with television gradually evolves into unexpected dialogues. While Nona is trying to adjust the contrast, screen and signal, Nona addresses TV saying, "You are always in my heart, and as long as I live, you will remain there" (Drexler, 1998, p. 170). As Nona changes the channel, the sound of channels about the industry, traffic, weather and daily issues comes in, but at the same time, an ambience is created in which they can talk back and forth as if in dialogue with TV. Even in this dialogue, referring to the clichéd statements in male-female relationships where men say they cannot understand women, TV says to Nora: "If I only knew what you really want" (p. 170). These expressions, which refer to the helplessness of the man in the face of a variable, inconsistent, endlessly demanding woman as a stereotypical

woman depicted by the male eye, also point to Nona's loneliness and expectations. Unfortunately, the only person/device to ask for Nona's wishes and expectations is TV. That's why in the following dialogue, the words of TV are heard like a manifestation of Nona's subconscious. TV says, "[…] The immediacy of imagined life, which is the only life you have at the moment. I am your family, your lover, your gateway to the world. You owe your life to me. As for me, I ask no more than to be seen and heard by you" (p. 170). Nona puts TV at the centre of her life; she spends her time with him and features him as her family, friend, partner and a way of escape from the realities of her life. The intimacy created by the words is carried a little further by physical intimacy:

> **Nona:** See how sensitive you really are? You don't flinch from the truth. You're such an excellent set. May I kiss you?
>
> **TV:** If you are not well grounded you might get an electric shock Miss Nona wet lips. Oh baby, you've got me where you want me.
>
> **Nona:** (Fiddles with channel changing knob.) Right between channels
>
> **TV:** Oh-oh-I have an itch.
>
> **Nona:** Where?
>
> **TV:** I'm not sure. Scratch me vertical, and then scratch me horizontal. That oughta do it.
>
> **Nona:** Just like man and wife (Drexler, 1998, p 171).

Nona hears many compliments on TV saying that she is important and precious. TV says several things to Nona to support her psychologically, make her feel less alone and feel valuable. He treats her like a TV star, telling her she is not living up to her potential and that she has much more than she is now. During the rehearsal of Nona for the best start to the programme, TV breaks down. Nona panics, looking for a TV guarantee, then she decides to fix it/him herself by saying, "Don't worry darling, I'II bring you back from the dead if I have to" (Drexler, 1998, p. 173). Nona is delighted since TV works and is alive again, because she enunciates, "If I had lost you, a part of myself would have died to" (p. 173). Even the dialogue between Nona and TV goes in the weirdest way. TV asks Nona whether she will change him to another TV set as he broke down before, and she replies:

> **Nona:** What I have with you no one else has. Frankly, do you realise what our relationship has become?
>
> **TV:** Illicit? Are you guilty?
>
> **Nona:** A little, certainly. Those times I went to bed with you.
>
> **TV:** You had my voice first thing in the morning.
>
> **Nona:** I need that kind of thing. A woman needs comforting (Drexler, 1998, p. 174).

This intimacy, depicted in the mode of a forbidden love story, shows the role of the lover attributed to TV, and, at the same time, reveals an ironic criticism of the excessive value attached to technological devices and the bitter reality of people's estrangement from each other. Saying "You are mine alone" (Drexler, 1998, p. 174) to TV, Nona tries to actualise her feelings of ownership and belonging through an inanimate object. This not-so-ordinary and normal relationship between Nona and the television becomes even stranger when a thief enters the house through the window. While they are not yet aware of the burglar's presence in the house, their conversation, which turns into an erotic talk among themselves, starts with Nona saying, "I want you to touch me" (p. 175). TV gives direct and technical replies to questions and wishes of Nora, within this span of time, Nona also dresses sexy, and they talk about Nona Show where Nona shines in her show and is paid high. The moment they recognise the burglar's shadow and hear him coughing, Nona feels

frightened and asks TV to do something. "I'm rooted to the spot" (p. 175) says TV, declaring that he cannot protect Nona as it is beyond his capacity. TV's directives help Nona because TV instructs Nona to freeze like a statue when the burglar comes in. Surprisingly the burglar looks at Nona and thinks that it is a modernist art, then TV as a saviour save the day with that terrifying sound: "Drop that gun hombre, or I'II blow you sky high! Your life ain't worth a plug nickle 'round these parts. (Gunshot) Next bullet's for you" (p. 176). Startled by the sound of the television, the thief throws down his gun and says he is leaving. Nona picks up the gun, points it at the man and scares the thief out of the window. At the end of the play, the bond between TV and Nona, who overcome the burglar together, becomes deeper and even more erotic. Even though in the play this bizarre connection of Nona with TV is comically presented to the audience, this connection is an emblematic reflection of the pathetic condition of great numbers of modern people who give a perverse meaning and value attributed to technology. Her association of the roles of family, friend, lover and the safe home environment with television indicates her loneliness and social isolation. Television has been attributed to a characteristic that goes far beyond serving its basic purposes, such as providing entertainment or obtaining information, and this inanimate object is treated as if it were a human being. As Merton's concept of unintended consequences suggests, if a phenomenon, idea or object does not serve the intended and desired purposes, it brings unintended consequences. Nora's story clearly shows, not being able to position technology correctly in people's lives and not being able to use it appropriately can lead them into a life that is beyond the normal, sometimes absurd. As Nora struggles to live on her own, she reinforces her loneliness through her strange relationship with television and isolates herself from society both physically and emotionally. It is unfortunate that this character, who expects to receive from a technological device the words of praise and love that she cannot hear in real life, and who tries not to feel the loneliness she experiences in real life by talking to or courting television, is not a rare figure in the modern world.

3. The Intervention of Technology in People's Lives in *Dead Man's Cell Phone*

Premiering at Woolly Mammoth Theatre and directed by Rebecca Bayla Taichman, two-act play *Dead Man's Cell Phone* (2007) by American playwright Sarah Ruhl narrates a captivating story of mourning, existence and the intervention of technological devices in every aspect of our lives in the modern world. The story of Gordon in this play presents a more complicated relationship between modern man and technology. Playwright, essayist, and academic Ruhl addresses the intersection of mortality and remembrance with a humorous, romantic, and ironic tone while offering a critique of the contemporary digital landscape. Ruhl brings to the stage the funny, dark, complex, and sometimes surreal experiences of two main characters whose paths cross through death. The story begins with the death of one character in a cafe and continues with the discovery of a new life for the other character. Ruhl describes these two characters' encounter with these poetic words: "That we drive alone in our separate carriages never to truly know each other and then the book shuts and then we die?" (Ruhl, 2008, p. 71). The word 'carriage' is here metaphorically used to create nostalgia in the modern era where technology and digitalism surround people's lives, and it also refers to the lives of characters evolving in two opposite directions. It is evident that Ruhl, in writing this work, has taken into consideration many serious issues in the technology-human-theatre triad. She explains the coexistence of death and cell phone, which is particularly striking in the title Dead Man's Cell Phone. Ruhl highlights the importance of recent studies conducted in many different countries, drawing attention to the serious effects of cell phones on cancer and brain tumours, behavioural problems or pregnancy (Dead Man's Cell Phone Study Guide, 2023, p. 9). This situation is also emphasised in a hidden way by setting up the story through the telephone of a deceased character, perhaps the best way to draw attention to the damages of technology to human physiology is through a dead character.

Problematizing the pervasiveness of technology and its encirclement of even the daily routines of people, the play reveals the dominance of technological devices that have become inescapable in human life. The relentlessly ringing telephone in the play reveals the discrepancy between the

deceased character's state of being dead and the destruction of being dead because of the phone. The telephone that continues to ring after the death of its owner, as if offering a different sphere of existence, is answered by a woman who will then be involved in the life and family of the deceased phone owner. Thus, centred around a dead man's ringing phone, this play explores the impact of the technological/digital world on human behaviour and relationships by presenting coincidences and some well-intentioned lies, addressing the element of grief, and creating surreal settings. Ruhl explains why she wrote this work in this fashion:

> Imagine that I said that I was interested in the culture of cellphones, in how they have completely altered our emotional, psychic and body states to the point where culture (and perhaps not even evolution) has caught up. Imagine that I said I was interested in how there is no longer any privacy, nor is there any reason anymore to talk to strangers on elevators. I might say that I don't feel comfortable with modernity (2008, p. 9).

The playwright's discomfort with modernity and his questioning of cell phones is manifested both through the constantly ringing phone and the characters' preachy discourses about phones and technology. The insistent involvement of technology in life regarding human relations and the phenomena related to human beings, such as death, grief, and memory, is intensely felt by the audience from the beginning of the play to its end. The first scene begins in an almost empty cafe with the character Gordon, who looks calm and silent but is actually dead, sitting on a chair. Another character, Jean, who is drinking coffee at another table and writing a thank you note, is disturbed by the persistent ringing of the telephone. The caller calls again and again. Jean sighs and looks at the man to pick up the phone, and finally, unable to bear it, feels the need to intervene. She addresses Gordon: "Would you mind answering your phone? I'm sorry to bother you. If you could just- turn your phone- off? (…) Are you ill? No answer. Are you deaf? (Ruhl, 2008, p. 8). The phone continues to ring, and Jean is very irritated by this noise. The sound of the phone violates other people's peaceful space; furthermore, why the phone is not answered is another intriguing matter. Given the dependence on or addiction to technological devices in today's societies, it is rare not to answer a ringing phone unless there is a serious excuse for not answering the caller. That's exactly why not answering the phone has been associated with being ill or having a disability in the play. People voluntarily or compulsorily include some kinds of technology in their lives. Therefore, in the play, the disturbing sound of a constant ringing can be interpreted as a symbolic reference that shows technological devices' penetration into people's lives. As David Cote states, "Ruhl makes acute observations about how being surrounded by wireless devices has eroded public-private boundaries and made our lives ghostly, atomised and impermanent" (qtd. in Ruhl, 2008, p. 1). The sound of a personal device removes the boundaries of privacy, and it also blurs the boundaries of human privacy. Seeing that the man does not attempt to answer his mobile phone, Jean reaches for the phone and answers it. When Jean touches Gordon's shoulder and checks, she calls 911 and tells them that there is a dead man next to her in the café.

Later on, Jean finds herself answering each call to Gordon. It soon crystallises that Jean feels a strange attachment to Gordon and a sense of responsibility to his loved ones. By preparing appropriate responses according to the caller, she acts as an intermediary between the dead man and the people on the phone. Gordon's mother, brother, wife, girlfriend, colleagues and others, who were strangers to Jean before, suddenly become familiar people she can put at the centre of her life after the phone calls. As Isherwood also observes, "Clinging doggedly to the symbol of her life-changing communion with a corpse, Jean will not stop at playing the dead man's social secretary either" (2008, line 31). The telephone not only provides Jean with the role of a secretary but also serves as a medium for Jean to develop different relationships. Jean, who has no social life, gets to know Gordon's family through the telephone, befriends them and even starts a romantic relationship with Gordon's brother. As per Martha Lavey, "Gordon's cell phone is an artifact of his life and through it, Jean enters its living web. It is as if she has finally found, in the cell phone, the artifact that permits her to enter not just a memory, but a present—a circle of survivors. And there

in that living circle is Gordon's brother, Dwight: the dead man's double, alive" (3023, line 29). When this is evaluated in terms of Anthony Giddens' idea of technology and social integration, it can be seen that technology functions as an element of integration for Jean and opens up new social spheres for her. This phone acts as a catalyst for Jean's social life, the phone calls she has answered with good intentions have enabled her to communicate and share more easily.

This phone, which has a positive meaning for Jean, will turn into a noise that people do not want to put up with. At Gordon's funeral, she prays for Gordon's peacefulness, and she wants to help comfort his loved ones. Unfortunately, this desire is interrupted by phone calls that continue even during the funeral. While prayers and eulogies are being delivered, Gordon's phone keeps on ringing throughout the funeral. Even when Mrs. Gottlieb, the mother, begins her eulogy, it starts ringing, so she cannot hide her anger:

> Could someone please turn their fucking cell phone off. There are only one or two sacred places left in the world today. Where there is no ringing. The theatre, the church, and the toilet. But some people actually answer their phones in the shitter these days. Some people really do so. How many of you do? Raise your hand if you've answered your cell phone while you were quietly urinating. Yes, I thought so. My God (Ruhl, 2008, p. 15).

Phone ringing is not only distracting, but it also disrupts the flow and atmosphere of the funeral. Because of the phone, the eulogy to be given to Gordon turns into a speech which criticises the unlimited presence of phones in people's lives. Having decided to continue the funeral ceremony with hymns, Jean tries to answer the phone, just as the hymn 'You'll Never Walk Alone' starts. Amidst the sadness and the remembrance at the funeral she organized for her son, Mrs Gottlieb's criticism of the telephone ringing like a constant harasser is quite clear: "You'll never walk alone. That's right. Because you'll always have a machine in your pants that might ring. Oh, Gordon" (Ruhl, 2008, p. 16). These expressions can perhaps be seen as a bitter reproach from the mother to a child who has not saved any time for his mother by being busy with the telephone. Lavey, with these expressions, explains exactly what is mentioned in the play: "Each of our cell phones tells the story of our life—it is the alternate 'me', the repository of personal and professional contacts and commitments, and the device that connects us to those people and places. To lose one's cell phone is to become untethered, to lose the thread of one's connection in the web of one's life" (Lavey, 2023, line 8). In the play, the phone provides a passage for Jean to enter the circle of Gordon's family and acquaintances. Even after Gordon's death, his phone, which had a very active place in his life, is still active as if he were alive. Gordon's privacy is invaded through Jean's answering the phone, since it gives her access to Gordon's personal space. Through this telephone connection, she discovers she has a lover and learns he has an unethical job. Jean meets the people she talks to on the phone and establishes a deep connection with them throughout the rest of the play. This condition creates the image that Gordon still has the entity through the phone, as it appears that he is still present in their lives in the context of an intangible presence, even if not physically. This is very much in coincidence with the term "digital ghost" used by Timothy Recuber in his book *The Digital Departed: How We Face Death, Commemorate Life, and Chase Virtual Immortality* (2023). He says, "The idea that online death has the potential to create a kind of digital ghost, or virtual immortality, simply the idea that a dead person's profile contained some essence of some remaining form of selfhood--I have labelled this the digital soul" (Recuber, 2023, p. 36). Especially after the 2000s, with the impact of social media elements that became more widespread with the digital age, "the ethics of digital death" became noticeable (2023, p. 25). With technological devices and digital applications, a new sphere of entity beyond physical existence has been created and the loved ones of the deceased or the deceased themselves have created living spaces in these digital environments. As depicted in the play, it seems that the physical presence of the person in real life and his/her presence in the digital world cannot necessarily be synchronised. The presence of such a personal and communicative device of the deceased makes him seem to exist as if he was alive in a digital afterlife. This is also how Jean feels about Gordon and his phone, she says, "But when

Gordon's phone rang and rang, after he died, I thought his phone was beautiful, like it was the only thing keeping him alive, like as long as people called him, he would be alive" (Ruhl, 2008, p. 53). Gordon's death does not erase him from people's phone books, or his posts or photos do not disappear from social media or the digital environment, so Jean has the feeling of offering an alternative living space for Gordon through the phone. Hoping that there might be people who will call him in the future, she says "I'll leave his phone on as long as I live. I'll keep recharging it" (p. 53), as if Gordon will still be alive if people remember him and keep calling him.

As the play exemplifies, with the use of technology and digital devices, the traditional link between tangible physicality and existence is disrupted. Digital space offers a variety of modes of existence, and people can be active in the physical space and the digital space at the same time. French philosopher and sociologist Jean Baudrillard asserts that the concept of reality is no longer valid and introduces the concept of hyperreality to define what is beyond reality. Especially with the development of technology and the virtual environment, physical reality has disappeared, and a reality has been created between the virtual and the real (Baudrillard, 1983, p. 125). Baudrillard also stresses the neutralising effect of media regarding the impact of digitisation and the virtual realm on people's lives. He adds, "Virtuality retranscribes everything in its space; in a way, human ends vanish into thin air in virtuality. It is not a doom-laden danger in the sense of an explosion, but rather a passage through an indefinable space, a kind of radical uncertainty. (Baudrillard, 2015, pp. 110-111). Baudrillard offers a critique of the digitalisation process to which we have adapted our lives without question. He says, "We live our smartphoned, i-padded, internetted and digitalised lives" (2017, p. 4). Mehmet Güzel underlines that "today's world is not a real society, and that reality or truth is replaced by symbols, images and a virtual reality instead of the concrete" (2015, pp. 69-70). This circumstance also leads to the loneliness of today's phone and digital device users in a crowd, or the existence of countless unknown acquaintances through the social interactions that these devices enable. Alongside the dependency on technology, the issue being anxiously pondered has been that if the developments in technology and digitalism in the age of consumption proceed in the service of capitalism, it affects the human relations, values and personal desires adversely. It is here that Marx's warnings about the potential negative effects of technology concerning capitalism and the use of technology for personal gain come into the foreground. He criticises the materialistic use of technology out of concern for the social inequalities it can create and emphasises the idea that people can eventually lose their autonomy and human values. In the play, Gordan's organ trading job, which can be seriously associated with capitalism, is described as a very ordinary job by Gordon, disregarding ethical and moral values. Although medical developments and technological advances have found very innovative and miraculous remedies for human health, the fact that some people abuse them for monetary reasons reminds us of the unintended consequences of technology. As an organ trader, Gordon says in his soliloquy, "I make people feel good about their new organs. (…) Morality can be measured by results: how good do you make people feel? You make them feel good? Then you're a good man. You make people live longer? Great" (Ruhl, 2008, p. 59). Hermia, Gordon's girlfriend, explains how he has made hundreds of thousands of dollars by selling organs to people in various countries and brought her diamonds. This tragic reality about Gordon breaks the ideal human image Jean created in her mind for Gordon. The dramatic irony is created when Gordon's secret identity in real life is unknown to Jean is unveiled through his phone; personas and authentic identity of Gordon are now visible to Jean as well. In reality, Gordon is one of the representatives of the mentality that ignores human values, disregards moral values, and he is in the service of materialism by bringing technology and capitalist interests together.

In the first scene of the second act, where the last day of Gordon's life is disclosed to the audience in a very surrealistic setting, Gordon narrates what he was doing the day he died. As he talks about the hectic pace of his ordinary everyday life, he brings attention to the attitudes of the new digital society, with its serious disregard for personal privacy and social rules of life, by

focusing for a moment on the use of cell phones by the mass of people on the move: "And everyone's yelling into their cell phones, and I'm thinking, where have all the phone booths gone? The phone booths are all dead. People are yammering into their phones, and I hear fragments of lost love and hepatitis, and I'm thinking, is there no privacy? Is there no dignity?" (Ruhl, 2008, p. 58). In a sense, Gordon draws attention to the rapidity and pervasiveness of technological developments while showing that people can be self-centred and indifferent to social rules and, at the same time, be beneficiaries of these developments. He ponders the subway and the airports and concludes that they are like hell. Looking at the advertisements on the subway, he dreams of lobster bisque, which is the reason why he is in the café that day. Another criticism of technology features in the scene in which Gordan's brother Dwight and Jean discuss the value of physical materials, like thank you notes, greeting cards, or stationeries, through which people remember each other and feel special, and the mundaneness of the artificial materials offered by technology. The digital age, which offers many technological products where people can store their knowledge and memories, provides conveniences for people, and yet these conveniences also bring along people's effortlessness and forgetfulness. Dwight expresses his thoughts on the subject with the following statements: "These digital cameras—you know—and all the digital—stuff— the informational bits— flying through the air—no one wants to remember. People say I love you—on cell phones—and where does it go? No paper. Remembering requires paper" (p. 47). As he says, people now do not want to make an effort to remember or to keep things in mind precisely because so many digital products designed to do this are available and at their service. As a result, people have become distant from real things; tangible things that can be touched and felt have been replaced by products that have a virtual existence in digital settings. Jean also touches on another point where she feels uncomfortable with digital devices: she laments the impossibility of being accessible and visible at all times because of the phone, and the desire to retreat into one's shell. Jean explains the impossibility of having a space or time of one's own in the following statement: "You know what's funny? I never had a cell phone. I didn't want to always be there, you know. Like if your phone is on, you're supposed to be there. Sometimes I like to disappear. But it's like— when everyone has their cell phone on, no one is there. It's like we're all disappearing the more we're there" (pp. 52-53). Although it is sometimes desired to escape, people have created a living space woven with technology and a prison equipped with different technological devices.

Towards the end of the play, Jean finds herself in a moral dilemma after learning about the existence of a capitalist exchange that disregards human life and moral values and wants to make things right for the people involved in the sale of organs. Thinking that she has formed a deep bond with Gordon, she says, "I'll make up for Gordon's mistakes" and sets off (Ruhl, 2008, p. 85). When the phone rings again, Jean talks to the people calling about the organ transfer and is told that she has to go to South Africa for the kidney in Brazil and goes to the airport. At the Johannesburg airport, a fight breaks out between Jean and the stranger (the disguised Gordon's mistress) when Jean refuses to hand over the money and Gordon's phone, and Jean eventually passes out from a hit to the head. Thus begins a surreal scene -an afterlife in hell, a pipeline, in a laundromat- reminiscent of Jean and Gordon's encounter, as if the play were starting all over again. Jean gets the chance to talk to Gordon, whom she is curious about, to get angry with him about the organ transplant and to convey her mother's love to Gordon to make him feel better. The play ends with Jean waking up in Gottlieb's house. When Jean recovers, she thinks she has been gone for a day, yet she learns that months have passed. Meanwhile, Gordon's mistress has taken over his business, and Gordon's wife has returned to the stage as a dramatic skater. When Jean tells Gordon's mother that her son is waiting for her in the afterlife, she throws herself into the burning fire. By saying "They'll be happy together" (Ruhl, 2008, p. 97), Dwight emphasises that this is a good ending. Jean's words to Dwight, "I want to make sure we get on the same planet when we die.... let's love each other absolutely" (p. 98), conclude the play with words of love in this world and hope for the next. It is right that "*Dead Man's Cell Phone* takes us on a journey where characters discover themselves through unexpected and often absurd situations, reminding us of that personal growth often emerges from life's most unforeseen twists"

(*Dead Man's Cell Phone* Study Guide, 2023, p. 4). During this journey, the audience witnesses a diverse range of experiences about human relations through both real and surreal representations, as well as the effects of the digital age. Several topics, such as the aspect of the telephone that both brings people closer and separates them, loneliness, the desire to belong, death, sadness and many different feelings, show that the relationship between humans and technology is not easy to define, but this relationship needs to be established delicately and attentively.

CONCLUSION

In the modern world, where the indispensable place of technology in people's lives is undeniable, the value that people attribute to technology and the relationship they develop with technology have sometimes not progressed in a positive direction, and many technological elements developed to facilitate people's lives and provide better living conditions have been effective in the development of some undesirable attitudes and behaviours. American sociologist Robert K. Merton (1910-2003), in his essay *The Unanticipated Consequences of Social Action* (1936), emphasises the term unanticipated/unintended consequences to explain unpredictable and unforeseen outcomes of any action's regulation or decision. The presence of deviations in the targeted objectives and the results achieved, or the results that are different from the desired ones or that result in negative targets, is associated with the unintended consequences. Considering the place of technology in human life and the value attributed to it, it is possible to see not only the essential and indispensable positive aspects for people but also the negative aspects that can be described as "unintended consequences". On the one hand, technology can provide personal empowerment, social and cultural development, global awareness, better quality of life, environmental benefits, economic growth, access to unlimited information, advancements in healthcare, easy communication and transport, on the other hand, it can create unanticipated and undesirable domains for people where they can face mental health issues as addiction or anxiety, physical health problem like posture problems or vision issues, social isolation and alienation, the violation of privacy or reduction in critical thinking. In this context, it is remarkable that many scientists and sociologists, such as Karl Marx, Herbert Marcuse, Jacques Ellul, and Neil Postman, have been highly critical of the place of technology in our lives and have drawn attention to its potential drawbacks, such as the fact that it can increase inequality and reduce personal development, that it can be used as a mechanism of social control, and that it can be effective in destroying cultural values. The human-technology relationship, which is echoed in the fields of art, literature and theatre, whose material focuses on human life, has been examined in many different aspects. In this study, the place of technology in human life in the context of unintended consequences is revealed with two important works selected from American theatre.

Through fictional characters, the misconceptions people attribute to technology and the improper attitudes they develop concerning technology are brought to light in plays. Written by American playwright Rosalyn Drexler in 1973, *Softly, and Consider the Nearness* carries the extreme relationship that mankind can develop with technology on stage by presenting an absurdist atmosphere. Even though it is presented with a funny and surreal narrative, the addiction of the loner character Nona to TV and her behavioural and communicative disorders contains a message that will make people question their relationship with technology. As an individual isolated and alienated from society, Nona substitutes TV for family, friends and society. She comes home from work longing for TV and shares her troubles and dreams with it. Television operates as a device that enables the lonely person not to feel this loneliness in her own loneliness. In this play, where noncommunication, loneliness, social isolation and lack of family are problematised, television is at the centre of the character's life as both a cause and a solution provider. Another play that shows that similar problems and more continue to exist in people's lives despite the passing of time is *Dead Man's Cell Phone,* written by Sarah Ruhl in 2007. This play is depicted as "the odyssey of a woman forced to confront her own assumptions about morality, redemption, and the need to connect in a technologically bewitched world" (State Theatre Company, 2023, line 5). Based on two characters, Gordon, a man who dies in a café, and Jean, who answers his phone and begins to develop close relationships with the people

around her, this play is a combination of grief, romance, action, disappointment, sociological evaluations, criticism of technology and the mystery of human life. The bonds established through a dead man's phone, the destruction of private lives and the intervention of technology in human life are delicately portrayed. In this play, the secrets of a dead man are revealed through his phone. Jean, who has never had the chance to get to know Gordon in the real world, can enter his personal space through his phone and learn a lot about him. The phone, which rings constantly from the beginning to the end of the play and interrupts many conversations or work, reveals the inevitable intrusion of technology in people's lives. The fact that the telephone brings people together but can also make human relationships more superficial and isolate individuals shows that the world is full of contradictions and contrasts in the modern world. Through these theatrical analyses, which are exemplary in terms of critically revealing the role of technology in shaping human relationships, the concept of privacy, the intervention of technological devices in human life, and the dissolution of human relationships, this paper emphasises that the negative aspects of technology cannot be ignored. The study illustrates theatre's ongoing role in reflecting, dramatising, and critiquing modern technological life, and the selected plays demonstrate the influence of technology on identity, emotion, and community. Consequently, technology has an indispensable place in human life and is effectively present in every field. However, it must be taken into account that in the relationship between humans and technology, people can experience unintended consequences that may cause physical, mental, and social disorders. People in societies that are otherwise equipped with technology but face individual and social problems, such as isolation, lack of communication, superficial relationships, and intrusion of privacy, may find themselves in a serious crisis. For that reason, a critical-humanities approach to technology and digital culture is crucial to determine the place of technology in human life, how it is used, and what it serves.

Genişletilmiş Öz

Amerikan Tiyatrosundan seçilen Rosalyn Drexler tarafından 1973 yılında kaleme alınan *Softly, and Consider the Nearness* ve 2007 yılında Sarah Ruhl tarafından yazılan *Dead Man's Cell Phone* oyunları ile teknoloji-insan ilişkisi üzerine bir analizin sunulduğu bu çalışma, teknolojinin insan hayatındaki karşı konulamayan yeri ve önemine değinmenin ötesinde teknolojinin olumlu yönlerinin yanı sıra insan yaşamı ve toplumsal ilişkiler konusunda ortaya çıkarabileceği potansiyel olumsuz yönlerine dikkat çeker. Amerikan sosyolog Robert K. Merton'ın bir eylem, plan, karar, ya da uygulamaya dair hedeflenen sonuçların dışında öngörülemeyen sonuçlar için kullandığı 'beklenmeyen/istenmeyen sonuçlar' terimi bu çalışmada teknolojinin belirlenen amaçların dışında kullanılması, teknolojiye yanlış değer ve mana atfedilmesi ve teknoloji unsurlarına bağımlılık çerçevesinde yorumlanarak insanlar için ortaya çıkabilen olası beklenmeyen ya da istenmeye sonuçlar üzerinde durulmuştur. Teknoloji insanlık tarihinin en başında icat edilen en ilkel araçlardan günümüzün sağlık, endüstri, sanayi, eğitim ve daha birçok alanda geliştirilmiş en son teknolojik aygıtlara kadar insan yaşamında her zaman yer almıştır. Günümüzde özellikle teknolojinin daha hızlı büyümesi, dijital teknolojilerin ve yapay zekâ unsurlarının da gelişmesi ile daha görünür ve tartışılır hale gelen teknoloji olumlu yönleri ile olduğu kadar bireyleri ve toplumlar etkileyen olumsuz etkilerle de anılır hale gelmiştir. Bu yüzden teknolojinin hayatımızdaki vazgeçilmez yerinin yadsınmadığı günümüz dünyasında, insanın teknolojiye yüklediği değer ve geliştirdiği ilişki her zaman olumlu biz düzlemde ilerlememiş, insanların hayatını kolaylaştırmak ve daha iyi yaşam şartları sağlamak adına geliştirilen birçok teknoloji unsuru insanların bazı istenmeyen tutum ve davranışlar geliştirmesinde etkili olmuştur. Fransız filozof ve sosyolog Jean Baudrillard gerçeklik kavramının artık geçerliliğini yitirdiğini belirtirken, gerçekliğin ötesine geçen bir gerçek üstülük olgusundan bahseder. Teknolojik gelişmelerle dijital ortamlar ve sanal gerçeklikler ile fiziksel gerçekliğin ötesinde alanlar oluşmuş ve gerçeklik ötesi kavramı daha da pekiştirilmiştir. Ayrıca Baudrillard kapitalizm ve teknolojinin birlikteliğinin insan ilişkileri ve değerler üzerindeki olası olumsuz etkileri konusunda da insanları uyarır. Karl Marx, teknoloji ve kapitalizm ilişkisinde olası sömürü sistemine ve sosyal eşitsizliğe karşı bir söylem ortaya koyar. Herbert Marcuse ise teknolojinin hâkim gücün elinde sosyal kontrol mekanizmasına

dönüşebileceği ve insanların standartlaşarak mekanikleşeceği ihtimaline yönelik kaygılarını dile getirir. Neil Postman, teknolojik gelişmeler ile kültürel değerlerin yitirilmesi ve eleştirel düşüncenin yok olması olasılığına karşı temkinli olunmasını salık verir. Birçok bilim insanının ve sosyologların olumlu olduğu kadar olumsuz olabilecek yönleri ile dikkat çektikleri teknoloji bu çalışma içerisinde de potansiyel olumsuzluklara dikkat çekilerek analiz edilmiştir. Çünkü sağlık, ekonomi, endüstri, haberleşme, eğitim, turizm gibi hayatın her alanında etkili olan teknoloji insanlar için daha iyi yaşam standartları sağlarken bir yandan da beklenmeyen fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunların var olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada teknolojinin olumlu yönlerini vurgulamak değil, potansiyel olumsuzluklara dikkat çekmek amaç edinilmiştir. Teorik çerçeveyi dikkate alarak yakın okuma ve yorumlayıcı analiz metodolojilerini kullanan bu çalışma, teknolojinin varlığı ve etkisinin dramatik bir şekilde nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin daha geniş toplumsal kaygıları nasıl yansıttığını araştıran metinsel ve tematik bir analiz yürütmektedir.

Sanatın ve tiyatronun insan yaşamının yansımalarını sunacağı fikri ile kurgusal karakterler vasıtasıyla insan-teknoloji ilişkisinde insana yönelik ne tür olumsuz durumların söz konusu olabileceği açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. *Softly, and Consider the Nearness* oyunu absurdist oyunları hatırlatan bir tarzda komik bir anlatım ile insanın teknolojik aygıtlarla kurabileceği aşırı bağın tasvirini sunar. Otuzlu yaşlardaki yalnız bir kadın karakter olan Nona'nın televizyonu ile olan garip ilişkisine yoğunlaşan bu oyun, cansız bir nesne olan televizyonun Nona için bir arkadaşa, aileye, sevgiliye ve hayatını kurtaran bir kahramana dönüşümünü seyircisine sunar. Teknoloji unsurlarına geliştirilen bağın ve yüklenen anlamın sınırlarının sorgulandığı bu oyunda, iletişimsizlik, yalnızlık, sosyal tecrit, aidiyet hissedememe gibi konuların teknoloji ile ilişkili olarak analiz edilmiştir. Kafede ölmüş olan Gordon adlı karakter ve onu sürekli çalan telefonuna bakan Jean karakteri ile başlayan *Dead Man's Cell Phone* adlı oyun ise ölüm, yas, hatırlanma, hayal kırıklığı, yalnızlık ve cep telefonu kullanımı gibi farklı konuları bir araya getirir. Oyun boyunca sürekli çalan cep telefonu metaforik olarak telefonların ve teknolojinin insan yaşamındaki müdahaleci ve vazgeçilemeyen yönünü gösterir. Yalnız bir karakter olan Jean ölen Gordon'un telefonu aracılığıyla ailesi ve arkadaşları ile iletişim kurar ve kendisi için yeni sosyal bir alan oluşturur. Cevaplamış olduğu çağrılar ile Gordon'un hayatına dair bilgilere ulaşarak özel yaşamının gizliliğini ihlal eder. Oyun, teknolojinin insan ilişkilerini şekillendirmedeki rolünü, mahremiyet kavramını, teknolojik aygıtların insan yaşamına müdahalesini ve çözülmüş/dağılmış insan ilişkilerini eleştirel bir tavırla yansıtır. Her iki oyunda da teknoloji ile ilişkili olarak modern insanın deneyimlediği yalnızlık, sosyal yabancılaşma, aidiyetsizlik, yüzeysel ilişkiler, iletişim ve güven eksikliği, televizyon ve telefon gibi teknolojik cihazlara aşırı bağlanma ve yanlış anlamlar yükleme eğilimleri görülmektedir. Bu nedenle teknolojinin insan yaşamındaki yeri ve insanların teknolojiyi niçin ve nasıl kullanacakları konusu teknolojinin olumsuz yönleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışma, tiyatronun modern teknolojik yaşamı yansıtmada, gerekli eleştirileri sunmada ve bunu seyircisine taşımadaki rolünü ortaya koyarken, seçili oyunlar aracılığıyla da teknolojinin birey toplum üzerindeki beklenmeyen ve istenmeyen etkilerini kurgusal karakterler vasıtasıyla örneklendirmiştir.

REFERENCES

Baudrillard, J. (1983). *Simulations*, New York: Semiotext(e).

-(2015). *From hyperreality to disappearance: uncollected interviews*, (Eds: R. G. Smith and D. B. Clarke), UK: Edinburgh University Press Ltd.

- (2007). *The consumer society: myths and structures*, (2nd. edition) (Ed: Mike Featherstone). Sage Publications, London.

Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. Germany: Wiley.

"Dead Man's Cell Phone Study Guide", (2023 October 5-15). Playhouse Theatre. Retrieved April 22, 2024.https://www.atthemac.org/wp-content/uploads/2023/09/Dead-Mans-Cell-Phone-Study-Guide.pdf

Depperschmidt, T. O. (1994). Unintended consequences and perverse effects in forensic economic award calculations", *Journal of Legal Economics: American Academy of Economic and Financial Expert*, V4i2, 65-72.

Drexler, R, (1998). *Softly, and consider the nearness,* USA: Sun&Mon Press.

Dumm, T. (2008). *Loneliness as a way of life*. United Kingdom: Harvard University Press.

Ellul, J. (1964). *The technological society*. New York: Knopf.

Giddens, A. (1987). *Social theory and modern sociology*. UK: Stanford University Press.

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity.* UK: Stanford University Press.

Güzel, M. (2015). "Gerçeklik ilkesinin yitimi: Baudrillard'in simülasyon teorisinin temel kavramları", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 65-84.

Isherwood, C. (2008 March 5). "A nagging call to tidy up an unfinished life". *The New York Times.* Retrieved November 18, 2023. www.nytimes.com/2008/03/05/theater/reviews/ 05cell.html.

Kral, I. (2014). "Shifting perceptions, shifting identities: communication technologies and the altered social, cultural and linguistic ecology in a remote indigenous context". *Aust J Anthropol*, 25, 171-189.

Lavey, M. (2023 December 3). "Letter from the artistic director on *dead man's cell phone*, *Steppenwolf.* https://www.steppenwolf.org/articles/letter-from-the-artistic-director-on-dead-mans-cell-phone/

Marcuse, H. (2012). *One-dimensional man: studies in the ideology of advanced industrial society*. Boston: Beacon.

McLuhan, M. (1964). *Understanding media: the extensions of man*. Austria: McGraw-Hill.

Merton, R. K. (1936 Dec). "The unanticipated consequences of purposive social action", *American Sociological Review*, V1n6, 894-904.

Merton, R. K. (1996). *On social structure and science*. (ed: Piotr Sztompka, Robert K. Merton) Chicago: University of Chicago Press.

Postman, N. (1993). *Technopoly: the surrender of culture to technology*. New York: Vintage Books

Recuber, T. (2023). The Digital Departed: How We Face Death, Commemorate Life, and Chase Virtual Immortality. USA: NYU Press.

Ruhl, S. (2008). *Dead man's cell phone*, New York: Theatre Communications Group.

State theatre Company, (2023). Retrieved March 5, 2024.

https://statetheatrecompany.com.au/shows/stateside-dead-phone/

Tolstoy, L. (1904), *What is art?,* (Intro. by Aylmer Maude)New York: Funk&Wagnalls Company.

Weber, M. (2013). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*, (Ed. Stephen Kalberg), Routledge.

Zwart, F. d. (12 April 2015). "Unintended but not unanticipated consequences", Springer, 44, 283-297.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	6 Şubat 2025 / 6 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	5 Nisan 2025 / 5 April 2025
Atıf/Citation:	Yavaş, N. (2025). Aldo Leopold ve Rachel Carson'ın İzinde: Barbara Kingsolver'ın Prodigal Summer Romanında Çevre Etiği ve Ekolojik Bilinç. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 81-96
DOI:	10.35237/suitder.1634626
Benzerlik / Similarity:	%2

Aldo Leopold ve Rachel Carson'ın İzinde: Barbara Kingsolver'ın *Prodigal Summer* Romanında Çevre Etiği ve Ekolojik Bilinç

In the Footsteps of Aldo Leopold and Rachel Carson: Environmental Ethics and Ecological Consciousness in Barabara Kingsolver's Prodigal Summer

Nesrin YAVAŞ*

Öz

Bu çalışma, Barbara Kingsolver'ın Prodigal Summer (2000) romanını 20. yüzyılın en önemli doğa bilimcisi ve yazarı olan Aldo Leopold'un "toprak etiği" ve Rachel Carson'ın çevresel farkındalık ve ekolojik sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde ele almaktadır. Roman, insan ve insan olmayan doğa arasındaki etkileşimi, ekolojik denge, biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir tarım bağlamında incelerken insan müdahalesinin ekosistem üzerindeki uzun vadeli etkilerini tartışmaya açmaktadır. Kingsolver, insan merkezli doğa anlayışını sorgulayarak doğayla daha uyumlu bir yaşam biçiminin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu inceleme, romanın ekolojik tartışmalara nasıl katkı sunduğunu değerlendirerek özellikle yırtıcı türlerin ekosistem sağlığındaki rolü ve endüstriyel tarımın çevresel sonuçları gibi konulara odaklanmaktadır. Eserde ele alınan temalar, Leopold'un biyotik piramit anlayışı ve Carson'ın tarımsal kimyasallara yönelik eleştirileriyle bağlantılı olarak tartışılmaktadır. Romanın sunduğu etik ve ekolojik ikilemler, günümüz çevre sorunlarına yönelik düşünsel bir çerçeve sunarken artan ekolojik krizler ışığında değerlendirildiğinde, Prodigal Summer, yalnızca edebî bir eser olarak değil, aynı zamanda çevre etiği, sürdürülebilir arazi yönetimi ve biyolojik çeşitliliğin korunması üzerine yürütülen akademik çalışmalara da katkı sağlayan bir metin olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Aldo Leopold, Rachel Carson, Barbara Kingsolver, Ekolojik Bilinç, Biyolojik Çeşitlilik, Çevre Etiği, Çevremerkezcilik.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: nesrin.yavas@ege.edu.tr , **ORCID:** 0000-002-2327-9847.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Aldo Leopold ve Rachel Carson'ın İzinde: Barbara Kingsolver'ın *Prodigal Summer* Romanında Çevre Etiği ve Ekolojik Bilinç

Abstract

This study examines Barbara Kingsolver's Prodigal Summer (2000) within the framework of Aldo Leopold's "land ethic" and Rachel Carson's principles of environmental awareness and ecological sustainability, both of whom are among the most influential natural scientists and authors of the twentieth century. The novel explores the interaction between humans and nature, emphasizing ecological balance, biodiversity, and sustainable agriculture. By illustrating the long-term consequences of human interventions in ecosystems, Kingsolver challenges anthropocentric perspectives and advocates for a more harmonious relationship between humans and the natural world. The analysis focuses on how the novel engages with key ecological debates, particularly the role of predatory species in maintaining ecological stability and the implications of industrialized agricultural practices. The discussion connects Kingsolver's environmental themes with Leopold's concept of the biotic pyramid and Carson's critique of chemical interventions in agriculture. By highlighting the ethical and ecological dilemmas surrounding conservation and land use, the novel offers a narrative framework for examining contemporary environmental challenges. Considering the increasing urgency of ecological crises today, Prodigal Summer extends beyond literature to contribute to discussions on environmental ethics, sustainable land management, and biodiversity conservation.

Keywords: *Aldo Leopold, Rachel Carson, Barbara Kingsolver, Ecological Consciousness, Biodiversity, Environmental Ethics, Ecocentrism.*

GİRİŞ

Barbara Kingsolver'ın *Prodigal Summer*[1] (2000) romanı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Appalachian Dağları bölgesinde, Virginia ve Tennessee sınırına yakın, doğayla iç içe konumlanmış kurgusal Zebulon kasabası ve çevresinde geçer. Kingsolver, bu bölgedeki ekosistemin çeşitli unsurlarını, birbirleriyle ve insanla olan ilişkileri üzerinden ele alarak doğanın kırılgan dengesini anlamak ve bu dengeyi koruma gerekliliğini güçlü bir şekilde vurgular. Roman, insanın doğayla olan etkileşimini ve bu etkileşimin ekolojik, etik ve sosyal sonuçlarını irdeleyen zengin bir anlatıdır. *Prodigal Summer* (Kingsolver, 2000), yalnızca bir roman değil, aynı zamanda okuyucuları doğanın kendine özgü düzenini anlamaya davet eden bir manifestodur. Romanın dokusu, insan ve doğa arasındaki karmaşık ilişkilere odaklanırken Aldo Leopold'un "toprak etiği" ve Rachel Carson'un özellikle kimyasal tarım ilaçlarının kullanımına ilişkin çevresel uyarılarıyla paralellik taşır. Bu bağlantılar, romanın sadece edebî bir eser olmanın ötesine geçerek çevresel etik ve sorumluluk konularında önemli bir tartışma alanı sunduğunu gösterir. Aldo Leopold, insanı doğanın yalnızca bir parçası olarak görmeyi öneren ve bu bağlamda doğaya yönelik etik bir sorumluluk taşınması gerektiğini savunan 20. yüzyılın en önemli doğa yazarlarından ve çevre filozoflarındandır. Onun "toprak etiği" kavramı, bireylerin doğanın bütünlüğünü, istikrarını ve güzelliğini koruma görevini üstlenmesi gerektiğini belirtir (Leopold, 1949/2020, ss.213-215). Rachel Carson ise, *Sessiz Bahar* (2002) eserinde, kimyasal tarımın doğa üzerindeki yıkıcı etkilerini ele almış ve insan müdahalelerinin doğa üzerindeki uzun vadeli sonuçlarına dikkat çekmiştir. Carson (2002) özellikle pestisitlerin ekosistemin karmaşık dengelerini bozduğunu ve biyolojik çeşitliliği tehdit ettiğini göstermiştir.

Bu felsefi ve etik yaklaşımlar *Prodigal Summer* adlı romanda yalnızca dolaylı göndermelerle yer alan düşünsel çerçeveler olarak kalmaz; anlatının yapısına nüfuz eden, karakterlerin gündelik yaşantılarına sirayet eden somut deneyimlere dönüşür. Leopold'un toprak etiği felsefesi ile Carson'ın doğanın tahrip edilmesine karşı duruşu, roman karakterlerinin içsel dönüşümleri aracılığıyla edebi düzlemde yeniden vücut bulur. Deanna Wolfe, Lusa Landowski, Garnett Walker ve Nannie Rawley

[1] *Prodigal Summer* (2000) romanına yapılan tüm atıflar, orijinal metinden Türkçeye yazar tarafından çevrilen kısımlardan oluşmaktadır.

gibi karakterler aracılığıyla Kingsolver, insan ve doğa arasındaki kırılgan dengeyi çok katmanlı biçimde temsil eder. Deanna, yırtıcı hayvanların ekosistemdeki dengeleyici rolünü savunurken Leopold'un biyotik piramit[2] anlayışını yansıtır (Leopold, 1949/2020, ss.225-226). Lusa, tarım yöntemlerini sorgulayıp keçi yetiştiriciliğine yönelerek Carson'un çevreye zarar veren kimyasal müdahalelerden uzak bir yaşam çağrısına uygun bir yol izler. Garnett ise Amerikan kestane ağaçlarını yeniden yetiştirme çabasıyla doğayı kontrol etme arzusunu temsil ederken bu çabanın çevresel sonuçlarını sorgulatan bir hikâyenin parçası olur. Nannie Rawley ise romanda Rachel Carson'ın yeniden hayat bulmuş hâlidir (Kingsolver, 2000).

Bu makale, Barbara Kingsolver'ın *Prodigal Summer* (2000) romanını Aldo Leopold'un "Toprak Etiği" ve Rachel Carson'ın çevresel duyarlılık ilkeleri çerçevesinde ele alarak eserin insan ve doğa arasındaki ilişkiye dair sunduğu etik ve ekolojik perspektifi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Romanın yırtıcı türlerin ekosistemdeki rolü, tarımsal kimyasalların çevresel etkileri ve sürdürülebilir arazi kullanımı gibi konuları nasıl işlediğini irdeleyen çalışma, Kingsolver'ın doğayı yalnızca bir arka plan unsuru olarak değil, anlatının merkezine yerleştirerek nasıl güçlü bir çevre etiği savunusu sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, *Prodigal Summer*'ın (Kingsolver, 2000) edebî bir eser olmanın ötesinde, ekolojik bilinç ve çevresel etik tartışmalarına katkı sağlayan önemli bir metin olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1. Doğa, Karakterler ve Hikâyeler: Romanın Anlatı Düzeni

Roman, Kentucky kırsalında geçen üç hikâyeyi iç içe geçirerek insanın doğayla olan ilişkisini farklı perspektiflerden ele alır. Baharın sonundan yaz ortasına kadar süren bu dönemde karakterlerin bireysel mücadeleleri ve doğayla kurdukları ilişkileri ele alınır. Hikâyelerin her biri, insanın doğayla olan ilişkisini farklı bir perspektiften ele alır ve okuyuculara bu bağın önemini anlamaları için bir fırsat sunar. Hikâyelerin kesiştiği zengin anlatı dünyasında, çevresel etik, bireysel seçimler ve insanın doğayla kurduğu karmaşık bağlar büyük bir ustalıkla okuyucuya aktarılır. Romanın yapısı, her biri temel ekolojik ve felsefi soruları incelemek için bir mercek görevi gören üç farklı, ancak bağlantılı hikâyeyi birbirine bağlar. İlk hikâye, yıllardır Zebulon Dağları'nda orman korucusu olarak görev yapan ve kendini çakallar gibi yırtıcı hayvanları korumaya adamış yalnız bir yaban hayatı biyoloğu olan Deanna Wolfe'la ilgilidir. Deanna'nın, yırtıcı hayvanlar konusunda çelişkili görüşlere sahip bir avcı olan Eddie Bondo'yla karşılaşması, Leopold'un biyotik piramit kavramını ve yırtıcıların ekolojik dengenin korunmasındaki temel rolünü somutlaştıran tartışmalara yol açar. Deanna Wolfe, Zebulon Vadisi'nde bir orman korucusudur. Doğanın dengesine olan tutkusu, genelde yırtıcıların, özelde çakalların ekosistemdeki önemine dair farkındalığıyla birleşir. Wisconsinli bir avcı olan Eddie Bondo'yla karşılaşması, aslında doğaya yönelik insanmerkezci ve çevremerkezci yaklaşımların karşılaşmasıdır. Eddie'nin çiftlik hayvanlarını koruma amacıyla çakallara karşı düşmanca tutumu, Deanna'nın yırtıcı hayvanların vazgeçilmez rolüne dair savunusuyla çatışır. Bu hikâye, Leopold'un biyotik piramit ve toprak etiği düşüncesinin somut bir yansımasıdır (Kingsolver, 2000, ss. 62-64, 320).

Romanın ikinci anlatısı, ölen kocasının tütün çiftliğini miras alan, şehirli bir böcekbilimci olan Lusa Landowski'nin hikâyesine odaklanır. Lusa, aile beklentileri ve geleneksel tarım uygulamalarının çevresel etkileriyle mücadele ederken sürdürülebilir tarıma geçişin zorluklarını deneyimler ve tarımsal arazilerde ekolojik yönetimin karmaşıklığını keşfeder. Kocasının ölümünden sonra, çiftliğinde geleneksel tütün tarımını terk ederek organik keçi yetiştiriciliğine yönelmesi, onun çevresel farkındalığını artıran önemli bir dönüşüm sürecidir. Lusa, başlangıçta eşi Cole'un istilacı türlere karşı verdiği mücadeleyi eleştirirken zamanla Aldo Leopold'un istilacı türlere yönelik yaklaşımını benimseyerek bu sorunun ekosistem üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmeye başlar. Tarım kimyasallarına, monokültüre, ağaç kesimine ve istilacı türlerin

[2] Aldo Leopold'un "biyotik piramit" kavramı, doğanın bir bütün olarak enerji akışı ve madde döngüsü içinde işleyen çok katmanlı bir sistem olduğunu ileri sürer. Bu piramidin temelinde üreticiler, onun üzerinde birincil ve ikincil tüketiciler yer alır; en üstte ise yırtıcılar bulunur. Leopold'a göre insan bu sistemin dışında değil, doğrudan içindedir. Piramidin herhangi bir halkasında meydana gelen bozulma, tüm sistemin dengesini tehdit eder.

yayılmasına karşı olan duruşu hem Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar* eserindeki çevresel duyarlılığını hem de Aldo Leopold'un ekolojik etiğini yansıtan güçlü bir örnek oluşturur. Böylece adı geçen kahraman, yalnızca bireysel bir dönüşüm süreci yaşamaz, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik adına yeni bir tarım modeli benimseyerek ekolojik bilinci pratiğe döker.

Barbara Kingsolver'ın romanında yer alan üçüncü anlatı, organik meyve bahçesi işleten Nannie Rawley'le geleneksel tarım anlayışına bağlı komşusu Garnett Walker arasındaki çatışmayı merkezine alır. Garnett, Amerikan kestanesi ağacını eski ihtişamına kavuşturmak için kimyasal ilaçlara başvururken Nannie, doğanın kendi döngüsüne güvenerek organik yöntemleri savunur. Aralarındaki gerilim, insanmerkezci kontrol anlayışıyla doğayla uyum içinde yaşama fikri arasındaki temel karşıtlığı gözler önüne serer. Bu çekişme, yalnızca bireysel tercihler üzerine değil, aynı zamanda tarım politikalarının çevresel etkileri üzerine de derin bir tartışma alanı açar. Kingsolver, bu anlatıyı kullanarak Aldo Leopold'un biyotik piramit kavramını genişletir ve ekosistemin yalnızca büyük türlerle değil, böcekler ve deniz canlıları gibi küçük organizmalarla da şekillendiğini vurgular. Böylece, yalnızca tarımsal yöntemlerin değil, insanın doğa üzerindeki müdahalelerinin uzun vadeli sonuçlarının da sorgulanmasını sağlar (Kingsolver, 2000, ss.62-63, 248).

Kingsolver, karakterlerinin içsel çatışmalarını ve dönüşümlerini derinlemesine işleyerek ekolojik farkındalığın bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl şekillenebileceğini gösterir. Leopold'un biyotik piramit anlayışı, ekosistemlerin birbirine bağımlılığını vurgularken Carson'ın tarımda kimyasal kullanımına yönelik eleştirileri, doğaya yapılan müdahalelerin geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabileceğini ortaya koyar. Romanın üç temel hikâyesi, insanın doğayla kurduğu farklı ilişkileri dramatize ederek çevresel etiğin yalnızca teorik bir kavram olmadığını, günlük yaşamda somut sonuçları olan bir gerçeklik olduğunu gösterir. Böylece *Prodigal Summer (*Kingsolver, 2000), Leopold'un "toprak etiği" felsefesi ile Carson'ın çevresel farkındalığını birleştirerek modern ekolojik düşünceye hem anlatısal hem de felsefi bir köprü niteliği kazandırır ve doğaya yönelik her bireysel seçimin uzun vadeli etkilerine dikkat çeker.

2. Aldo Leopold'un Toprak Etiği ve *Prodigal Summer*' daki İzleri

Aldo Leopold'un (1887-1948) "toprak etiği" anlayışı, ekosistemin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunur ve bu görüşü çevremerkezcilik kavramıyla temellendirir. Leopold, çevre etiği ve felsefesi alanındaki düşüncelerini birçok eserinde dile getirmiştir. Bu eserlerden, 1949 yılında yayımlanan *Bir Kum Yöresi Almanağı* [*A Sand County Almanac*] günümüzde modern çevre hareketinin temel kitabı ve bir doğa koruma klasiği olarak kabul edi[lir]" (Özdağ, 2017, s. 33). Carl Leopold, "Aldo Leopold'un mirası, toprak karşısında etik sorumluluk kavramını ve hem çevresel öğrenme hem de arazi yönetimi için ekolojik restorasyonun önemini içermektedir. Yarım yüzyıldan uzun bir süredir, toprak etiği, etik ve çevresel düşüncenin temel paradigmalarından biri olmuştur" diyerek (Leopold, 2004, s. 149) Leopold'un geliştirdiği bu etik anlayışın, yalnızca doğaya zarar vermekten kaçınmayı değil, aynı zamanda insan ve ekosistem arasındaki karşılıklı ilişkinin bilinçli bir şekilde yönetilmesini de içerdiğini vurgulamıştır (Leopold, 2004, s. 153). Leopold, insanın doğayı yalnızca ekonomik bir kaynak olarak görmesinin sakıncalarına ve yırtıcı hayvanların korunması konularında net bir şekilde kendini gösterir. Kurtların yok edilmesinin ekosistem üzerindeki yıkıcı etkilerini Leopold şu şekilde açıklar[3]:

> *"Kısa bir süre önce kurtları yok edilmiş birçok dağın çehresini seyrettim. … Geyiklerin yiyebileceği her çalının ve taze sürgünün önce cansızlaştığını sonra yok olup gittiğini izledim… En sonunda artan sayıları yüzünden aç kalıp ölen geyik sürülerinin kemikleri … ardıç ağaçlarının altında ufalanır durur. Şimdi öyle sanıyorum ki, nasıl bir geyik sürüsü kurtların karşısında ecel terleri döküyorsa dağ da geyiklerin karşısında aynı ecel terlerini döküyor."* (Leopold, 1949/2020, s. 138)

[3] Aldo Leopold'un *A Sand County Almanac* eseri Türkçe'ye Hacettepe Üniversitesi Toprak Etiği Enstitüsü kurucusu, Prof. Dr. Ufuk Özdağ tarafından çevrilmiştir. Aldo Leopold' a yapılan tüm atıflar, Özdağ'ın *Bir Kum Yöresi Almanağı ve Oradan Buradan Eskizler* (2020) adlı kitabındandır.

Tıpkı Aldo Leopold gibi, Deanna Wolfe da yırtıcı hayvanların ekosistemdeki kritik rollerinin bilincinde, tutkulu bir doğa savunucusudur. İki yıldır Zebulon Milli Ormanı'nda korucu olarak görev yapan Deanna için biyotik piramidin tepesindeki yırtıcıların korunması, doğanın dengesi açısından son derece önemlidir. Bölgeye avlanmak için gelen Eddie Bondo'ya yırtıcı türler iyi olduğu sürece besin zincirinin bozulmayacağını, aksi takdirde tüm doğal dengenin bozulacağını anlatır. Aslında Deanna, çok uzun zaman önce yok olan çakalların ormanda yeniden izini sürmektedir. Ama bunu kimseyle paylaşmak istemez. Çünkü bilir ki Zebulon Vadisi'ndeki çiftçilerin ve avcıların bunu öğrenmesi, çakalların öldürülmesi demektir. Eddie Bondo, romanda insanmerkezci bakış açısını temsil eden karakterlerden biri kimliğindedir. Deanna, "*Wyomingli bir koyun çiftçisini yılın bu zamanında güney Appalachians'a getirebilecek şey[in] ilk kez düzenlenen Dağ İmparatorluğu Ödül Avı*" etkinliğinin olduğunu ve "*çakalları öldürmek gibi kutlu bir amaç için her yerden avcıları çek[tiğinin]*" farkındadır (Leopold, 1949/2020, s. 29). Leopold, *Bir Kum Yöresi Almanağı*'nda Eddie gibi ödül avcıları için şunları der:

> *"Günümüz durumunda endişe veren şey ise hiç büyüyemeyen av ödülü avcısıdır; doğada bir başınalık, doğa algısı ve çiftçilik hissi onun benliğinde gelişmemiş, belki de kaybolmuştur. O, kendi arka bahçesini görmeyi öğrenmeden kıtalarda cirit atan, hep tüketen fakat hiçbir zaman doğada hoşnutluklar yaratmayan motorize karıncadır."* (Leopold, 1949/2020, s. 185)

Eddie Bondo da "hiç büyü[memiş]" bir ödül avcısıdır. Deanna'nın görüşlerine karşıt olarak avcılık konusunda faydacı bir bakış açısını temsil eder. Eddie'ye göre avcılık hem kültürel bir gelenek hem de insan çıkarlarını korumak için hayvan popülasyonlarını yönetmenin pratik bir yoludur. Ancak, Deanna'yla karşılaşması, inançlarına meydan okuyarak eylemlerinin daha geniş ekolojik sonuçlarının yavaş yavaş farkına varmasına yol açar. Kingsolver, Deanna'yla Eddie Bondo arasındaki romantik ve çoğu zaman çekişmeli ilişkiyi kullanarak insan merkezli sömürüyle doğa merkezci koruma arasındaki gerilimi felsefi bir tartışma çerçevesinde ele alır. Çiftlik hayvanlarına yönelik tehdit oluşturdukları gerekçesiyle çakalları avlanması gereken bir düşman olarak gören Eddie, bu çatışmanın simgesi hâline gelir. Buna karşılık, Deanna'nın ekosentrik felsefesi, Kingsolver'ın romana ustalıkla dâhil ettiği, Aldo Leopold'un biyotik topluluğun bütünlüğüne, istikrarına ve güzelliğine öncelik veren bakış açısını temsil eder (Leopold, 1949/2020, ss.225-227).

Leopold'un felsefesinin temel unsurlarından biri olan biyotik piramit kavramı, enerjinin toprak ve bitkilerden otçullara, oradan da yırtıcılar ve tepe türlerine kadar yaşamın birbirine bağlı katmanları arasında nasıl aktığını açıklar. Kingsolver, bu çerçeveyi kullanarak ekosistemdeki canlı organizmaların karşılıklı bağımlılığını ve bu hassas dengelerin bozulmasının doğurabileceği yıkıcı sonuçları etkileyici bir şekilde tasvir eder. Leopold'un biyotik piramit yaklaşımı, ekosistemdeki enerji akışı ve canlıların birbirleriyle olan ilişkilerini açıklayan açık devre bir sistemden bahseder (Leopold, 2000, ss. 225-226). Bu piramidin en altında toprak yer alır ve üzerine bitkiler, onların üzerine böcekler, daha sonra kuşlar ve kemirgenler gelir. Zirvede ise iri etoburlar bulunur. Katmanlar arasında enerji ve hizmet akışı gerçekleşir; alt katmanlar üst katmanlara besin ve diğer kaynaklar sağlarken üst katmanlar da alt katmanlardan bu kaynakları alır. Güneş enerjisi, "biyota" olarak adlandırılan bir çevrimde sürekli olarak dolaşır ve her katmanda farklı bir biçimde kullanılır. Piramidin üst noktalarına doğru nüfus yoğunluğu azalır, çünkü enerji aktarımı bu dengeyi gerektirir (Leopold, 1949/2020, s. 225). Leopold'un bu modeli, doğanın dengeli ve birbiriyle uyumlu yapısını anlamak için önemli bir çerçeve sunar ve ekosistemlerin karmaşık, ama işlevsel ve sistemsel düzenine dikkat çeker. Leopold, piramidin en tepesindeki büyük yırtıcı hayvanların "piramidin tepe noktasından aşağı atıl[ması]" ile "besin zinciri uzayacağı yerde kısalıyor" der (Leopold, 1949/2020, s. 227). Sonuç olarak, sistemin işleyişi aksamakta, yabani türlerin yerini istilacı türler almakta, toprak verimliliği giderek azalmaktadır. Aldo Leopold'un "toprak etiği" felsefesi, ekosistemlerin içsel değerinin tek tek bileşenlerin önemini aştığı, çevremerkezci dünya görüşünü savunur. Deanna, "*Ben hayvanları tek tek* bireyler *olarak sevmem … Onları bütün türler olarak severim*," derken Aldo Leopold'un ekosentrik bakış açısını ortaya koyar (Kingsolver, 2000, s. 177, vurgu orjinaldir). Bu felsefe, Kingsolver'ın

romana ustalıkla dâhil ettiği bir bakış açısı olan biyotik topluluğun bütünlüğüne, istikrarına, sağlığına ve güzelliğine öncelik verir.

Deanna, yırtıcıların ekosistemlerdeki kritik rolünü ve dengeyi nasıl sağladıklarını, "kilit taşı yırtıcılar" (keystone predators) kavramı üzerinden, R. T. Paine'in[4] 1960'lardaki ünlü deneylerine atıfta bulunarak açıklar. Denizde yapılan bu deneylerde, "[Paine] [deniz eko-sisteminden] tüm denizyıldızlarını çıkarmış ve denizyıldızlarının yokluğunda tür çeşitliliğinin çoktan aza düştüğünü" gözlemlemiştir. Denizyıldızlarının midyeleri avlaması, ekosistemdeki diğer türlerin varlığını korumuş, ancak denizyıldızlarının yok olması "midye nüfusunun patlamasına ve neredeyse her şeyi yemesine ya da kalabalıklaştırmasına" neden olmuştur. Bu, bir yırtıcının, doğrudan bağlantılı olmayan organizmalar üzerindeki etkisinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, romanda karasal ekosistemlere de uyarlanarak açıklanır. Örneğin, "Büyük Kanyon'dan dağ aslanlarının kaldırılması, burayı bir monokültür hâline getirmişti", çünkü geyikler kontrolsüz bir şekilde çoğalarak "dünyayı kemiren üretken, aç hayvanlar" hâline gelmiştir. Bunun sonucunda bitki örtüsü zarar görmüş ve manzara âdeta granit bir çöle [dönüşmüştür]. İnsanların bu süreci gözlemleyip kaydetmiş olmasına rağmen, "bir yırtıcıyı sistemden yok etmenin felaketi" defalarca tekrarlanmıştır (Kingsolver, 2000, ss. 62-63). Deanna, bu tür ekolojik dengesizliklerin sonuçlarını araştıran bir karakter olarak geçmişte kırmızı kurtlar, vizonlar ve nehir su samurlarının ekosistem üzerindeki dengeleyici rollerini fark etmiştir. Ancak bu yırtıcıların çoğunlukla "paltolar için avlanması" ya da yok edilmesiyle, misk sıçanlarının "aşırı çoğalarak veba salgınına yol açtığı"nı belirtmiştir. Bu durum, nehirlerde yaşayan ve misk sıçanlarının avı olan midye türlerinin azalmasına neden olmuştur. Örneğin, "şeker kaşığı, çatal kabuğu, meşe palamudu kabuğu ve yaprak kabuğu" gibi midye türlerinin pek çoğu yok olmuş, "altmış beş çeşit midyeden yirmisi artık varlığını sürdürmemektedir" (Kingsolver, 2000, s. 63).

Tüm bunlar, ekosistemin yeniden dengeye kavuşabilmesi için yırtıcıların önemini vurgular. "İri ve aç bir köpeğin geri dönüşünün, iki yüz yıllık bir aradan sonra bile istikrarı yeniden tesis edebileceği" ifade edilir. Bu geri dönüş, sadece nehir yaşamını değil, aynı zamanda "aşırı otlatılmış bitkiler ve onların böcek tozlaştırıcılarının" iyileşmesini de sağlayabilir. Yırtıcıların ekosistem sağlığındaki önemi, türler arası bağlantıların ne kadar hayati olduğuna dair güçlü bir mesaj verir (Kingsolver, 2000, ss. 62-63). Onun için, bir zamanlar kökü kurutulan kırmızı kurtların bıraktığı boşluğun, çakallar tarafından yavaş yavaş doldurulması, bir ekolojik "restorasyon" dur. Bu da ormanın kalbinin yeniden atması anlamına gelir (Kingsolver, 2000, ss. 63-64).

Deanna'nın üst düzey etoburların güvencesiz yaşamı üzerine tartışması, Leopold'un biyotik piramit kavramının, özellikle de enerji akışı ve nüfus düzenlemesine ilişkin net bir tasvirini Eddie Bondo'yla yaptığı konuşmalarda görülmektedir: Deanna, yırtıcıların sadece avlarını değil, ekosistemin tamamını etkileyen bir denge unsuru olduğunu vurgular. "Örümcek bir yırtıcıdır. O kızı öldürürsen içeride yüzlerce sinek olur" (Kingsolver, 2000, s. 317) ifadesiyle, yırtıcıların av popülasyonlarını kontrol ederek biyolojik çeşitliliği koruduğunu açıkça belirtir. Biyolojik piramitte yırtıcıların üst seviyelerde yer aldığını ve en kırılgan popülasyonlardan biri olduğunu ifade eden Deanna, "Üst düzey bir etoburun hayatı piramitteki en pahalı kalemdir" diyerek bu türlerin hayatta kalmasının hem uzun vadeli bir emek gerektirdiğini hem de ekosistemde büyük bir etkiye sahip olduğunu önemle vurgular. Büyük yırtıcıların üreme ve yavrularını büyütme süreçlerinin uzun zaman aldığını, bu nedenle herhangi bir bireyin kaybından tüm popülasyonun olumsuz etkilendiğini, "Eğer onu vurursan, Eddie, annesinin kendini yenileme şansının büyük bir kısmını ortadan kaldırmış

[4] Robert T. Paine'in 1966 tarihli *Food Web Complexity and Species Diversity* çalışması, Kilittaşı Tür (Keystone Species) kavramını ortaya koyarak ekolojide önemli bir dönüşüm sağlamıştır. Paine, deniz ekosistemlerinde avcı türlerin rolünü inceleyerek denizyıldızlarının (*Pisaster ochraceus*) ekosistemden çıkarılmasının, midye ve deniz kestanelerinin aşırı çoğalmasına ve tür çeşitliliğinin azalmasına yol açtığını gözlemlemiştir. Bu bulgu, belirli türlerin ekosistem dengesini korumadaki kritik rolünü ortaya koymuş ve ekosistem yönetimiyle koruma biyolojisi çalışmalarında temel bir referans hâline gelmiştir (Paine, 1966, ss. 65-75).

olursun," (Kingsolver, 2000, s. 320) sözleriyle yırtıcıların avlanmasının doğrudan ekosistem sağlığına zarar verdiğini ortaya koyar.

Romanda insanmerkezciliğe, doğal dünyayla iç içe geçmiş bağlantılarını fark etmeye başlayan karakterler aracılığıyla meydan okunur. Eddie'nin ilk bakış açısı, doğayı yönetilmesi ve kontrol edilmesi gereken bir kaynağa indirgemekte ve çakallar gibi yırtıcı hayvanları küçümsemektedir. Eddie'ye göre bu hayvanlar, sadece çiftlik hayvanları ve dolayısıyla insan refahı için birer tehdittir. Ancak, Deanna'yla etkileşimleri sayesinde, bu dünya görüşünün sınırlamalarıyla yüzleşmeye başlar ve ekosistemleri tanımlayan karmaşık karşılıklı bağımlılıklar için daha derin bir takdir kazanır. Deanna, tilkilerin veya diğer yırtıcıların aşırı avlanmasının sonuçlarını değerlendirirken "Bu adamların Arizona eyaletine vereceği zararı tahmin edebiliyor musunuz? Sadece bir hafta sonu, neden olacakları fare ve çekirge salgını?" (Kingsolver, 2000, s. 321) diyerek yırtıcıların av popülasyonlarını kontrol etmesinin ekolojik dengede nasıl bir domino etkisi yarattığını ortaya koyar.

Deanna, doğanın tüm unsurlarının birbiriyle iç içe geçmiş yapısını sık sık vurgular: "Bu hayvan kendi zamanında önemli bir şey yapacaktı—bir sürü şey yiyecekti ya da yenecekti," (Kingsolver, 2000, s. 320) sözleri, yırtıcıların sadece avlarını değil, tüm ekosistemi etkilediğini gösterir. Eddie'nin avlanmaya odaklanan bakış açısına karşın, Deanna, yırtıcıların sistemin daha geniş bir parçası olduğunu ve bu parçanın yok edilmesinin, ekosistemin tümünde geri dönülmesi zor sonuçlar doğuracağını ifade eder. Deanna'nın insan müdahalesi konusundaki uyarısı, Leopold'un insanların biyotik topluluğun üyeleri olarak rollerinin farkına varmalarını isteyen toprak etiğini pekiştirir: "Bir delik açmak üzere olduğunuz tüm bu bağlantılı şeyler … Hepsi düşmanınız olamaz, çünkü bu bağlantılı şeylerden biri de sizsiniz" (Kingsolver, 2000, s. 320)" derken Deanna, insanın da biyotik topluluğun bir parçası olduğu gerçeğinin altını yeniden çizer. Romanın, "Yalnızlık bir insan varsayımıdır" sözleriyle başlaması ve yine aynı sözlerle bitmesi aslında, insanın doğanın tüm unsurlarıyla ~~iç~~ içe geçmişliğine, biyotik topluluğun sade bir üyesi olduğuna yapılan vurgudur (Kingsolver, 2000, ss.1, 444). Tıpkı Aldo Leopold'un toprak etiği felsefesinde açıkladığı gibi; "toprak etiği, *Homo sapiens*'in rolünü toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesi ve vatandaşına çevirir" (Leopold, 2020, s. 215, vurgu orijinal). Onun bakış açısı, Leopold'un ekolojik alçakgönüllülük çağrısıyla örtüşür ve piramidin bir parçasını bozmanın, insanlığın kendisi de dâhil olmak üzere bütünü etkilediğini vurgular. Kingsolver, bu anlatıları Leopold'un ekolojik felsefesiyle iç içe geçirerek okuyucunun biyotik piramit ve bunun gerektirdiği etik hususlar hakkındaki anlayışını derinleştirir Kingsolver, Deanna'nın deneyimleri aracılığıyla ekolojik istikrarın temelini oluşturan hassas dengeyi gözler önüne sermekte ve okuyuculara biyotik topluluğun sağlığının insanlığın refahından ayrılamayacağını hatırlatmaktadır.

Donna Haraway, özellikle *The Companion Species Manifesto* (2003) ve *When Species Meet* (2008) adlı çalışmalarında insan-hayvan ilişkisini ele alır. İnsan merkezli düşüncenin ötesine geçerek insanların hayvanlarla eşit ve karşılıklı dönüşüme dayalı bir ilişki içinde olduğunu savunur. *Prodigal Summer* romanı, özellikle Deanna, Wolfe'un çakallarla kurduğu ilişki bağlamında, Haraway'in hayvanlarla karşılıklı ilişki fikrine yakın bir yaklaşım da sergiler. Deanna, çakalları yalnızca ekosistemin bir parçası olarak değil, onlarla karşılıklı bir öğrenme sürecinde olduğu varlıklar olarak da görmektedir. Donna Haraway'in insan-hayvan ilişkisine dair ortaya koyduğu düşünceler, özellikle Deanna'nın yırtıcı hayvanlarla olan bağı bağlamında da okunabilir. Haraway, insan-hayvan ilişkisini bir hiyerarşi olarak değil, karşılıklı dönüşüme dayalı bir ortaklık olarak ele alır (Haraway, 2008, s. 106). Deanna'nın çakalları koruma çabası da yalnızca ekolojik bir savunma değil, aynı zamanda insanın doğayla birlikte var olma biçimlerini yeniden düşünmesi gerektiğine dair bir anlatıdır.

Roman, ayrıca egzotik türlerin yerel ekosistemler üzerindeki etkilerini, kısa vadeli, kâr odaklı tarımsal faaliyetlerin uzun vadede toprağın enerji akışını nasıl kestiğini ve depolama kapasitesini tükettiğini, Lusa Landowski'nin hikâyesi üzerinden dikkat çeker. Egzotik türler, yerli türlerle rekabet ederek ciddi dengesizliklere yol açar. Leopold, bu durumu şu şekilde açıklar: "Egzotikler, enerji akışını kesebilir veya depolama kapasitesini tüketebilir." Deanna, kestane ağaçlarının bir zamanlar

dağın en güçlü varlıkları olduğunu, ancak başka bir kıtadan gelen bir mantar salgını nedeniyle bu ağaçların yok olduğunu anlatır (Kingsolver, 2000, s. 100). Aldo Leopold, istilacı türlere ilişkin görüşlerini *Bir Kum Yöresi Almanağı*'nda "Püsküllü Çayır Otunun İstilası"adlı bölümde tartışır (Leopold, 1949/2020, s. 163). Leopold'un "ekolojik kaçaklar" olarak tanımladığı istilacı türler, Japon hanımelisi gibi istilacı bitkiler, yerel türleri tehdit ederek doğal dengenin bozulmasına neden olur. Aldo Leopold, ekolojik istilaların doğal çevre üzerindeki yıkıcı etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Özellikle *cheat grass* (*Bromus tectorum*) gibi istilacı bitkilerin, doğal otlakların yerini alarak ekolojik dengenin bozulmasına nasıl katkıda bulunduğunu tartışır. Leopold, bu istilacı bitkileri "ekolojik bir lanet" olarak tanımlar ve onların yangın riskini artırıp yerel biyolojik çeşitliliği azalttığını ifade eder (Leopold, 1949/2020, ss. 154-155).

Leopold, püsküllü çayır otunun olumsuz etkilerini şöyle açıklar: "Sonbahar tepelerini pamuk gibi yanıcı bir sarı örtüyle kaplıyor" (Leopold, 2020, s. 155). Bu ifade, püsküllü çayır otunun otlak yangınlarını artırarak nasıl büyük çaplı ekolojik tahribata yol açtığını açıkça ortaya koyar. Yıllık bir yabani ot olarak püsküllü çayır otu, yerli otların yerini almış ve toprağı erozyona karşı savunmasız bırakmıştır. Bu süreç, sadece bitki örtüsünü değil, aynı zamanda yabanıl yaşamı da etkilemiştir: "Kışın dağların yüksek kesimlerinde kar nedeniyle vahşi hayvanlar yiyecek bulamaz hâle gelir" (Leopold, 1949/ 2020, s. 156). İstilacı bitkiler yüzünden çalıların ve diğer otlak bitkilerinin yok olması, geyik gibi hayvanların hayatta kalmasını zorlaştırmıştır.

Başlangıçta hanımeli bitkisini güzel bir süs bitkisi olarak gören Lusa Landowski, zamanla bunun yerli türler için bir tehdit olduğunu öğrenir. Kocası ölmeden önce aralarındaki tartışmalar hep Cole'un istilacı hanımelinden kurtulma çabaları ve Lusa'nın buna şiddetle karşı çıkmasından kaynaklanmıştır. Lusa, başlangıçta hanımeli bitkisini savunsa da sonradan bu bitkinin yerli ekosisteme zarar veren bir istilacı tür olduğunu öğrenir. Onun şu sözleri, bu farkındalığı ifade eder:

> *"Hanımeli hakkında bu kadar ahlaki üstünlük taslamış olması nasıl mümkün olabilirdi? Şimdi fark ediyordu ki, bu bitki buraya özgü bile değildi. İnsanların bahçelerinden kaçmış bir türdü; gündüz zambakları gibi—hatta çoğu istilacı ot gibi, aslında. Yerel böceklerin hiçbiri onu yiyemiyordu çünkü başka bir yerden—muhtemelen Japonya'dan—gelmişti. Lonicera japonica, doğru, Japon böcekleri ve kestane hastalığı gibi, son derece istilacı olan Japon düğün çiçeği ve korkulan kuduz gibi. İnsanların yaptığı anlaşmaların bir başka ürünü olarak yerlileri boğmakla tehdit ediyordu."* (Kingsolver, 2000, s. 360)

Lusa, istilacı türlerin zararlarını fark etme sürecinde çevresel değişimlerin somut etkileri ve çevresindeki insanların deneyimleriyle yüzleşir. Zebulon Vadisi'nde hanımeli gibi istilacı bitkilerin yayılmasının, yerel ekosistemin hassas dengesini bozduğunu gözlemler. Bu bitkilerin hızla yayılarak yerli türlerin yaşam alanlarını ele geçirdiğini ve dolayısıyla hem bitkisel hem de hayvansal yerel türleri tehdit ettiğini anlamaya başlar. Lusa Landowski'nin hikâyesinde, tarımsal uygulamalar merceğinden insanmerkezcilik de eleştirilir. Lusa'nın geleneksel bir çiftçiden sürdürülebilir tarım savunuculuğuna geçişi, kısa vadeli verimi en üst düzeye çıkarmaya odaklanan insan merkezli bir yaklaşımdan, toprağın sağlığına öncelik veren çevremerkezci bir bakış açısına geçişi yansıtır. Polikültür ve yerli türlerle denemeler yapma kararı, doğal süreçlere karşı olmak yerine onlarla birlikte çalışmanın faydalarını vurgular. Lusa, kayınvalidesinin tercih ettiği monokültüre dayalı tarımsal uygulamaları reddederek tarımın ekolojik sistemlerle uyumlu bir şekilde bir arada var olma potansiyelini gösterir.

Lusa'nın, yeğeni Crys'a doğanın karmaşık ekolojik yapısını ve insan müdahalesinin bu yapı üzerindeki yıkıcı etkilerini açıklaması, Leopold'un toprak etiği felsefesine güçlü bir göndermedir. Lusa, doğanın birbirine sıkı sıkıya bağlı bir sistem olduğunu vurgularken, Crys insanmerkezci bir perspektifi benimseyerek doğayı yalnızca ekonomik bir kaynak olarak görür. Ona göre, ağaçların kesilmesi önemli bir kazanç sağlar ve bu durumun ekosistem üzerindeki etkileri göz ardı edilebilir niteliktedir. Ancak Lusa, böyle bir yaklaşımın yalnızca kısa vadeli kazançlar sunduğunu, uzun vadede ise doğanın dengesinin geri dönülemez şekilde bozulacağını ifade eder. Lusa, doğanın yalnızca

yüzeyde görünen unsurlardan ibaret olmadığını, ekosistemin iç içe geçmiş ve birbirine bağımlı unsurlardan oluşan dinamik bir bütünlük arz ettiğini açıklar. Ormanda yaşayan milyonlarca böcek, bu böceklerle beslenen binlerce kuş ve ekosistemin diğer bileşenleri, doğanın hassas dengesi içinde hayati roller üstlenmektedir. Bu denge bozulduğunda, yalnızca belirli türler değil, tüm ekolojik yapı zarar görecektir. Lusa, ağaçların yok edilmesinin toprak kaybına yol açacağını, suyun yüzey akışıyla verimli toprakları sürükleyerek bölgeyi çoraklaştıracağını dile getirir. Crys'in, doğanın kendini yenileyebileceği yönündeki iyimser varsayımına karşılık, Lusa, orman ekosistemlerinin oluşumunun yüzyıllar gerektirdiğini ve bu sürecin yalnızca ağaçların yeniden büyümesiyle tamamlanamayacağını söyler. Ormanın sürekliliği, yalnızca ağaçlarla değil, farklı türlerin dengeli dağılımıyla, canlıların karşılıklı bağımlılığıyla ve ekolojik süreçlerin kesintisiz devamlılığıyla mümkündür (Kingsolver, 2000, ss. 353-354).

Doğal bir ekosistemin, sadece bireysel parçaların toplamı olmadığının, tüm bu parçaların birbiriyle etkileşim içinde çalışan bir bütün olduğunun, doğayı sadece insan ihtiyaçlarına indirgemenin getireceği dönüşü olmayan sonuçlara yol açabileceğinin altını çizen Lusa, Aldo Leopold'un, insanın da bir üyesi olduğu "biyotik topluluk" anlayışını öne çıkarır (Leopold, 1949/2020, ss. 215-216). Zengin bir şekilde çizilmiş karakterleri üzerinden Kingsolver, okurları insan merkezli bir bakış açısının ötesine geçmeye ve dünyadaki yaşamın güzelliğini, karmaşıklığını ve karşılıklı bağımlılığını kabul eden bir dünya görüşünü benimsemeye davet eder. Bunu yaparken roman, Leopold'un toprağın sağlığının insanlığın sağlığından ayrılamaz olduğu iddiasını güçlendirir ve okuyucuları ekolojik topluluk içindeki rollerini yeniden hayal etmeye zorlar.

3. Rachel Carson'ın Çevre Etiği ve *Prodigal Summer*

Deniz biyoloğu, doğa bilimci Rachel Carson'ın 1962 yılında yayımlanan *Sessiz Bahar* [*Silent Spring*] kitabı, Amerikan kamuoyunda infial yaratmıştır ve modern çevreci hareketin mihenk taşı olarak kabul edilir (Cafaro, 2001). Kitap, ülke çapında "kimyasal tarım ilaçlarının kullanımı, bilimin sorumluluğu ve teknolojik gelişmenin sınırlılıkları" üzerine bir tartışma başlatmıştır (Lear, 2002, s.x)[5]. Carson, pestisitlerin kullanılmasını insan cahilliğinin, kibrinin, açgözlülüğünün bir sonucu olduğunu ve sadece doğanın tüm unsurlarını değil, insan bedenlerini de yavaş yavaş zehirlediğini açıkça belirtmiştir. O da aynı Leopold gibi, insanın doğanın bir parçası olduğunu ve doğadaki bir unsurun sağlığının- ister su, hava, toprak, ister bitki örtüsü veya hayvan türleri olsun- tüm sistemin sağlığına bağlı olduğunu önemle vurgulamıştır (Carson, 2002, ss. 219-243). Philip Cafaro, Carson'ın *Silent Spring*'deki çevresel kısıtlamalar çağrısının insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması, insan dışındaki canlıların etik açıdan göz önünde bulundurulması ve biyolojik çeşitliliğin korunmasının insanlık için taşıdığı önemin anlaşılması olmak üzere üç temel unsura dayandığını savunur (Cafaro, 2002, s. 59).

Rachel Carson, modern tarımın ekosistemler üzerindeki yıkıcı etkilerini ve doğanın bu etkiler karşısında nasıl karşılık verdiğini *Sessiz Bahar*' da (2002) derinlemesine inceler. Özellikle, kitabın "Doğa Karşılık Veriyor" başlıklı bölümü (Carson, 2002, ss. 246-261), Barbara Kingsolver'ın romanında Nannie Rawley ve Garnett Walker karakterleri üzerinden şiddetle karşı çıktığı tarımsal kimyasalların kullanımı için bilimsel bir zemin oluşturmaktadır. Carson, insanların doğayı kontrol altına almak amacıyla kullandığı kimyasal mücadele yöntemlerinin çoğu zaman istenmeyen sonuçlara yol açtığını ve bu müdahalelerin ekolojik dengenin temel taşlarını yerinden ettiğini vurgular. Özellikle pestisitlerin kullanımıyla böceklerin genetik adaptasyon süreçlerini hızlandırarak kimyasallara karşı direnç geliştirdiklerini ifade eder. Genetik seçilim yoluyla, böcekler kimyasallara karşı dirençli türler geliştirirken insanların çözüm olarak gördüğü yöntemlerin aslında daha büyük sorunları beraberinde getirdiğini belirtir. Nitekim, on yıllık yoğun kimyasal kontrolün ardından, entomologların birkaç yıl önce çözüldüğünü düşündükleri sorunların yeniden karşılarına çıktığını gözlemlemeleri, bu döngüyü açıkça ortaya koymaktadır.

[5] Rachel Carson'ın *Silent Spring* (2002) kitabına yapılan tüm atıflar, yazar tarafından orijinal metinden Türkçeye çevrilmiştir.

Doğal ekosistemlerin karmaşıklığını anlamadan yapılan müdahaleler, sadece hedeflenen zararlıları değil, aynı zamanda ekosistemde dengeleyici bir rol oynayan diğer organizmaları da yok etmektedir. Carson, doğanın dengesini sabit bir durum olarak değil, sürekli değişen ve kendini uyarlayan bir süreç olarak tanımlar. Bu denge bozulduğunda, önemsiz görülen bazı böcek türlerinin hızla çoğaldığını ve ciddi tarımsal zararlara yol açtığını belirtir. Örneğin, Ontario'da kara sineklerin pestisit uygulamasının ardından on yedi kat artması ya da İngiltere'de lahana bitinin tarih boyunca görülmemiş bir seviyeye ulaşması, yanlış müdahalelerin doğurabileceği sonuçlara dikkat çekmektedir (Carson, 2002, s. 252). Bu tür yanlış uygulamalar, sadece zararlı böcekleri değil, onları kontrol eden doğal avcıları da yok ederek ekosistemin genel sağlığını tehdit etmektedir.

Carson gibi, Kingsolver da okuru, doğanın karmaşıklığını anlamadan yapılan insan müdahalelerinin sonuçları üzerine düşündürmektedir. Ekosistemlerin kendine has düzenleyici mekanizmalarına saygı duymadan gerçekleştirilen her adım, doğanın dengesini bozmakta ve genellikle geri dönülmesi zor sorunlara yol açmaktadır. Carson, tıpkı *Prodigal Summer'ın* (Kingsolver, 2000) Rachel Carson'ı Nannie Rawley gibi, doğal ekolojik dengenin anlaşılmasının ve korunmasının, doğaya zarar vermeden zararlı türlerin kontrol edilmesi için en iyi yol olduğunu güçlü bir şekilde ifade eder. Roman, Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar'*ından (2002) uyarılarla yankılanan incelikli bir eleştiri sunarak kimyasal pestisit kullanımının ekolojik ve etik sonuçlarını da değinir. Kingsolver, karakterlerinin kesişen yaşamları aracılığıyla, kimyasallara dayanan geleneksel tarım uygulamalarıyla ekolojik ilkelere dayanan alternatif yöntemler arasındaki gerilimi dramatize eder. Romanın ana figürlerinden biri olan Garnett Walker, arazi yönetimine gelenekselci, insanmerkezci yaklaşımın bir örneğidir. Kestane yanıklığı nedeniyle neredeyse yok olmuş bir tür olan Amerikan kestane ağacını restore etme çabaları, büyük ölçüde kimyasal herbisit ve pestisit kullanımına dayanmaktadır. Garnett, Amerikan kestanesi ağaçlarını yeniden yetiştirmek istemektedir. Çünkü bu ağaçların yok olması, ailesinin geçmişine ve bölgenin doğasına derin bir kayıp yaşatmıştır. Garnett, ailesinin tarihine olan bağlılığı ve Amerikan kestanesi ağaçlarının bu tarihteki önemli rolü nedeniyle bu girişimi tanrısal bir görev olarak görmektedir. Ailesi, bu ağaçların kerestesinden çiftlikler, evler ve hatta bir imparatorluk inşa etmiştir. Ancak 1904 yılında başlayan kestane yanığı salgını, bu türü neredeyse tamamen yok etmiş ve ailesinin zenginliği bundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Garnett, bu ağacı eski ihtişamına kavuşturmak için emekli olduktan sonra Amerikan ve Çin kestanesi ağaçlarını çaprazlayarak hastalık direncine sahip bir tür geliştirmeye çalışmaktadır. Amacı, bu dirence sahip olan yeni bir tür (Walker Amerikan kestanesi) üretmek ve bu ağacı, eski yayılım alanlarına tekrar kazandırmaktır. Bu hem ailesinin mirasını onurlandırmak hem de doğal dengeyi yeniden kurmak arzusudur. Ancak bunu yaparken seçtiği yöntem ne sürdürülebilirdir ne de biotanın[6] bütüncül sağlığını göz önünde tutar. Garnett için doğa, tüm unsurlarıyla Tanrı'nın insanlara lütfettiği bir zenginliktir ve ona göre insan, daha üstün bir tür olduğu için doğayı istediği şekilde kullanma, şekillendirme hakkına sahiptir. Onun için, komşusu Nannie'nin her ay, nesilleri tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu için, Grandy'nin yem dükkânındaki tankın içindeki tüm selemenderleri satın alıp evinin arkasındaki nehre bırakmasının da, tarım kimyasallarına savaş açmasının da anlaşılır bir yanı yoktur. Garnett' a göre, İncil'de de yazdığı üzere, insan yeryüzünün "hâkimi"' dir (Kingsolver, 2000, s.139). Ona göre doğa, Tanrı'nın insanlara bahşettiği bir armağandır. İnsanlar, bu armağan üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahiptir (Kingsolver, 2000, s.139). Garnett, doğa üzerindeki insan etkisinin sorgulanmasını anlamsız bulur. Çünkü insan, diğer tüm türlerden üstün konumdadır. O, insanın kendisini doğadaki diğer canlılarla eşit bir varlık olarak kabul etmesi gerektiği fikrine karşı çıkarak şu soruları yöneltir: "Biz insanlar, kendimizi yalnızca pek çok türden biri olarak mı görmeliyiz? [...] Bir insanın, dünyadaki varlığının ne bir Japon böceğinden ne de bir semenderden daha üstün olduğunu düşünmüyor musun?" (Kingsolver, 2000, s.186). Ona göre, doğa üzerinde insanın sorumluluk üstlenmesi gereksizdir. Çünkü bu türlerin kaderi, doğal sürecin bir parçasıdır. Garnett, bu görüşlerini dini

[6] Biota**,** belirli bir bölgedeki tüm canlı organizmaları kapsayan ekolojik bir terimdir. Ekosistemlerin biyolojik çeşitliliğini tanımlamak için kullanılır **ve** belirli bir coğrafi alanın flora ve faunasını birlikte ifade eder.
Martin, Elizabeth ve Hine, R. (2008). Biota. *Oxford dictionary of biology*. (6. Baskı, s.82). Oxford University Press.

referanslarla da destekler: Yaratılış 1:27-30 ayetlerine atıfta bulunarak Tanrı'nın insana doğa üzerindeki mutlak yetkiyi verdiğini ileri sürer: "Ve Tanrı onları kutsadı ve onlara dedi ki: 'Verimli olun, çoğalın, yeryüzünü doldurun ve onu egemenliğiniz altına alın. Denizdeki balıklara, gökyüzündeki kuşlara ve yeryüzünde hareket eden tüm canlılara hükmedin!'" (Kingsolver, 2000, s. 186). Ancak Garnett'in bu yaklaşımı, doğaya insanmerkezci bir işlev yüklerken ekolojik sistemlerin karşılıklı bağımlılığına ve uzun vadeli sürdürülebilirliğe dair önemli bir kör noktayı barındırır. Nannie'nin ekolojik kaygıları, doğanın sadece insanın hizmetine sunulmuş bir varlık olmaktan öte, karmaşık ve dengeli bir sistem olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu bağlamda, doğaya hâkim olmakla doğayla uyum içinde yaşamak arasındaki temel çatışma, Garnett ve Nannie'nin dünya görüşleri arasındaki derin ayrılığı gözler önüne serer.

Garnett'ın doğayla uyum içinde yaşamanın, insanın tüm türlerle eşit olduğu anlamına gelip gelmeyeceğini sorgulaması, onun ekolojik düşünceyi sorgulayan ve insanın pragmatik çıkarlarını merkeze alan bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Özellikle, Garnett'ın doğayla etkileşimde bulunan insanın, bu sürecin düzenleyici ve kontrol edici bir aktörü olması gerektiği fikrini savunması hem Aldo Leopold'un hem de Rachel Carson'ın çevre etiği felsefeleriyle çatışır. Japon böceklerinin tarımsal ekosistem üzerindeki yıkıcı etkisini örnek göstererek doğanın kendi kendini düzenleyen bir sistem olduğu görüşüne karşı çıkar. Ona göre, insanlar ekolojik döngü içinde yalnızca "diğer türlerden biri" olarak kabul edilirse, insanın kendi varoluşunu ve yaşam standartlarını koruma yetkisi nasıl savunulacaktır? Bu düşünce biçimi, ekolojik bütünlük yerine insanın doğayı kontrol etme hakkını öne çıkaran klasik doğa-kültür karşıtlığı üzerine kurulmuş olan Batı felsefesiyle örtüşmektedir.

Garnett'ın düşüncesinde dikkat çeken bir diğer nokta, insanların doğa üzerindeki düzenleyici rolüne dair ironik bir karşılaştırma yapmasıdır. "Eğer insanların semenderleri serbest bırakma sorumluluğu varsa, aynı mantıkla semenderlerin de hapishanedeki mahkumları serbest bırakması gerektiği mi savunulmalıdır?" (Kingsolver, 2000, s.186) ifadesi, onun doğaya hükmetme fikrini sorgulayan çevremerkezci yaklaşımları küçümseyici bir dille ele aldığını göstermektedir. Bu soru, Garnett'ın insan-doğa ilişkisini, yalnızca biyolojik bir eşitlik meselesi değil, aynı zamanda yönetimsel bir hiyerarşi meselesi olarak gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Garnett'ın dünya görüşü, modern çevre etiğinin temel tartışma noktalarından biri olan "insan-doğa hiyerarşisi" meselesiyle doğrudan ilişkilidir. Çevreci düşünce ve etik, insanın doğanın bir parçası olduğu ve bu döngüde üstün bir konumda olmaması gerektiğini savunurken Garnett, insanın doğaya hükmetme hakkına sahip olduğunu ve bu hükmetme sürecinin ahlaki ya da ekolojik bir zorunluluk olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Rachel Carson, *Sessiz Bahar*'da bu üstünlükçü, kibirli insan türü için şöyle der: "'Doğaya hükmetmek' ifadesi, kibirle ortaya atılmış bir kavramdır; biyolojinin ve felsefenin Neandertal çağında doğmuş ve doğanın insanın hizmetinde olduğu varsayımına dayanmıştır (Carson, 2002, s. 297).

Garnett'in komşusu ve ideolojik karşıtı, romanın Rachel Carson'ı Nannie Rawley, Carson ve Leopold'un ekolojik felsefeleriyle uyumlu alternatif bir arazi yönetimi yaklaşımını temsil etmektedir. Nannie, doğal sistemlerle uyum içinde çalışan yöntemler lehine kimyasal pestisit ve herbisit kullanımını şiddetle reddeden organik tarımın sadık bir savunucusudur. Kendi ifadesiyle, "Canlı olan her şey birbirine görünmez, ince iplerle bağlıdır … kontrol etmek istediğin şeyler çoğu zaman geri teper ve sana zarar verir… böcek ilaçları gerçekte öldürmeye çalıştığın böceklerin sayısını arttırır" (Kingsolver, 2000, s. 216). Bu duygu, Nannie'nin doğal dengeye duyduğu derin güvenin ve ekolojik uyumu teşvik etme konusundaki kararlılığının altını çizer. Nannie'nin uygulamaları arasında zararlı böcekleri kontrol etmek için yırtıcı böcek popülasyonlarını teşvik etmek de yer alır; bu strateji, Carson'ın kimyasal müdahalelere sürdürülebilir bir alternatif olarak entegre zararlı yönetimi (IPM) vizyonunu yansıtır.

Carson, *Sessiz Bahar*'da, özellikle "Nature Fights Back" başlıklı bölümde, Aldo Leopold gibi doğanın karmaşık bir ilişkiler bütünü olduğunun altını çizerek sistemsel ve bütüncül bir anlayışın

gerekliliğini öne çıkarır (Carson, 2002, s. 246). Aynı bölümde Carson, Leopold'un biyotik piramidine böcekleri yerleştirir: "Tarlalar ve ormanlardaki avcı böceklerin (predatory insects) rolü, kurtlar ve çakalların rolü ile aynıdır… Onları öldürürseniz, av böceklerin (prey insects) popülasyonu hızla artar (2002, s. 248). "[Y]alnızca bölgenin Two-Four-D (2,4-D) adlı tarım ilacına değil, aynı zamanda Sevin tozu ve Garnett'in kendi fidanlarına uygulamak zorunda olduğu diğer böcek ilaçlarına da savaş aç[an]" (Kingsolver, 2000, s. 86) Nannie, Garnett'a bunu anlatmaya çalışır:

> *"İki ana böcek türü vardır: bitki yiyenler ve böcek yiyenler."*
> ……
> *"Avcı böcekler genellikle o kadar hızlı çoğalmazlar. Ama bak, doğada bu dengeyi sağlar çünkü tek bir avcı böcek, yaşamı boyunca büyük miktarda zararlı böcek yer. Bitki yiyenlerse, hayatta kalabilmek için hızla çoğalmak zorundadır. Yani birbirleriyle dengelidirler …"*
> ……
> *"Peki. Bir tarlayı Sevin gibi geniş spektrumlu bir böcek ilacıyla ilaçlarsan hem zararlı böcekleri hem de avcı böcekleri aynı anda öldürmüş olursun. Eğer başta bu iki grup dengedeyse ve her ikisi de aynı oranda azalırsa, geriye kalan zararlı böcekler hızla çoğalır çünkü en büyük düşmanlarının çoğu ortadan kalkmıştır. Avcı böceklerin sayısı ise azalır çünkü besin kaynaklarının büyük bir kısmını kaybederler. Böylece, ilaçlama işlemleri arasındaki sürede, aslında istemediğin böceklerin sayısını artırmış ve ihtiyacın olanları yok etmiş olursun. Ve her ilaçlama yaptığında, durum daha da kötüleşir."* (Kingsolver, 2000, ss. 274-275)

Garnett'ın fark edemediği gerçek şudur: Bir zamanlar Walker ormanını yok eden şey, Japon böcekleri (Japanese beetles) değil, onlara karşı böcek ilaçlarıyla ~~ile~~ açılan savaştır. Carson'ın dediği gibi, "kimyasal ilaçlama hedef böcekler üzerinde etkili olurken aynı zamanda Pandora'nın zararlı böcekler kutusunu açıp daha önce sorun yaratacak kadar fazla olmayan bu zararlıları ortalığa salar" (Carson, 2002, s. 252). Amerikan kestane ağacı fidelerindeki tırtıllardan kurtulmak için, Garnett yine aynı yönteme başvurur. Fakat bu sadece onun fidelerine değil, aslında tüm doğaya karşı açılmış bir savaştır. Çünkü bu tarım kimyasalları, Garnett'ın düşündüğü gibi arazisinin çitleri dâhilinde kalmaz. Carson'ın dediği gibi, "hava, toprak, nehirler ve denizler" de bu ölümcül maddelerle zehirlenir: "[Bu] zehirlenmenin çoğu iyileştirilemez; onun başlattığı kötülük zinciri" her şeye nüfuz eder. Tarımsal ilaçlar doğada uzun süre kalır, besin zinciri boyunca canlıdan canlıya geçer ve su kaynaklarıyla geniş alanlara yayılır. Zamanla kimyasal yapısı değişerek hem bitkilere hem de hayvanlara zarar verir ve insan sağlığını tehdit eden ciddi ekolojik riskler yaratır (Carson, 2002, s. 6).

Nannie Rawley, "Haftanın her günü ağaçlarına püskürttüğün o korkunç Sevin! … Zehrin bana kadar ulaştı ve sadece arazime, elmalarıma değil, bana da zarar veriyor. Onu solumak zorundayım. Eğer akciğer kanseri olursam, bu senin vicdanına yük olacak!" (Kingsolver, 2000, s. 272) dediğinde Carson'ın *Sessiz Bahar*'da insan bedeninin ekolojisi üzerine dair söylediklerini, yani insan sağlığı ve çevresel riskler arasındaki iç içe geçmişliği, insan bedeninin sınırları olmayan geçirgen bir sistem olduğunu ve her türlü toksik maddeyle etkileşime girdiği gerçeğini tekrarlamaktadır. Tüm bunlar, Garnett'ın karısı Ellen'ın kanserden ölmesi ve Nannie' nin Rachel Carson adını verdiği, engelli olarak doğan ve sonra kaybettiği kızının hikâyeleriyle örtüşür. Ellen, sigara içmemesine rağmen akciğer kanserine yakalanmış ve hastalık beynine metastaz yaparak hayatını kaybetmiştir. Garnett, çevresindeki insanların bu durumu sıkça dile getirdiğini fark ettiğinde, ilk kez kendi içinde de benzer bir düşüncenin oluştuğunu anlar. Daha da rahatsız edici olan, bunun gerçek olma ihtimalidir. Sevin tozunun üzerindeki uyarıları hiç okumamış olsa da "[Garnett] onun ciğerlere işleyen tehlikeli bir madde olduğunu biliyordu" (Kingsolver, 2000, s. 272).

Garnett, Nannie'nin kimyasallara karşı olan savaşının temelinde "çok uzun zaman önce doğan engelli bir çocu[ğun] ve [Nannie'nin] kimyasallara karşı duyduğu korku[nun]" yattığının farkına varır (Kingsolver, 2000, s. 136). Nannie'nin bebeği doğduğunda, yüz hatları ve fiziksel özellikleri genetik bir farklılığa işaret etmektedir. Ona, çevresel toksinlerin tehlikelerine dair uyarılarıyla bilinen bilim insanı Rachel Carson'ın adını vererek yaşadığı kaybın nedenine dair güçlü bir mesaj iletmek istemiştir.

Garnett, geçmişe dönüp baktığında, Nannie'nin hayatının ve kimyasallara karşı beslediği hassasiyetin, bu trajik deneyimin etkisiyle şekillendiğini anlamaktadır (Kingsolver, 2000, s. 136). Garnett, kimyasal tarım ilaçlarını, tarımsal ve ekolojik restorasyon vizyonuna ulaşmak için olmazsa olmaz araçlar olarak görür. Bu bakış açısı, yapay yöntemlerle de olsa, kaybedileni geri getirmenin bir yolu olarak insan müdahalesine olan inancını göstermektedir. Bu güven, Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'da eleştirdiği, insanların ekosistemlerin uzun vadeli sağlığı yerine kolaylığa ve anlık sonuçlara öncelik verdiği zihniyeti yansıtmaktadır.

Nannie, pestisit kullanımını sadece çevreye zararlı değil, aynı zamanda ahlaki bir başarısızlık olarak görür ve tüm canlı varlıkların içsel değerine saygı duymanın önemini vurgular. Onun organik meyve bahçesi, sürdürülebilir uygulamaların uygulanabilirliğinin bir kanıtı olarak gelişmekte, Garnett'in kimyasallara olan bağımlılığına meydan okumakta ve ekolojik dengenin yıkıcı yöntemlere başvurmadan da sağlanabileceğini göstermektedir. Kingsolver, Nannie Rawley aracılığıyla Rachel Carson'ın çevre felsefesinin ve etiğinin çevre bilinci ve savunuculuğuna duyulan ihtiyaç olmak üzere önemli bir yönünü dile getirir. Nannie'nin doğal sistemleri açık sözlülükle savunması, Garnett'i uygulamalarını yeniden gözden geçirmeye zorlar. Bu dinamik, Carson'ın *Sessiz Bahar* eseriyle başlatmaya çalıştığı daha geniş toplumsal diyaloğu yansıtmaktadır. Nannie, Garnett'a eylemlerinin sonuçlarını göstererek ve alternatifleri savunarak tıpkı Carson'ın kendisi gibi, bilinçli savunucu rolünü somutlaştırır. Nannie, Rawley'nin biyolojik çeşitliliğe duyduğu saygı ve ilkelerinden ödün vermeyi reddetmesi, ekolojik yönetimin ahlaki zorunluluğunun altını çizmektedir. Bu bakış açısı, Carson'ın *Sessiz Bahar* kitabında insanlığı doğanın bekçisi olarak sorumluluğunun farkına varmaya çağıran ahlaki uyanış çağrısıyla örtüşmektedir.

Carson'ın doğayı manipüle eden insan kibrinin tehlikeleri hakkındaki uyarıları, Nannie'nin Garnett'in tarım kimyasallarına olan güvenini küçümsemesinde yankılanır. Garnett, daha geniş çevresel etkileri dikkate almadan sorunlara acil, kısa vadeli çözümler arayan geleneksel bir zihniyeti temsil ederken Nannie'nin doğal yöntemleri, uzun vadeli sağlık ve sürdürülebilirliğe öncelik vermekte, doğaya karşı değil, onunla birlikte çalışan yaklaşımları savunmaktadır. Nannie, insanlığın doğayı saygı duyulacak bir sistemden ziyade kontrol edilecek bir kaynak olarak görme eğilimine karşı uyarıda bulunarak Carson'ın bilinçli ve temkinli yönetim etiğinin sesi olur. Çünkü "Kimyasal kontrol uygulayıcıları, doğanın bu olağanüstü kapasitesini göz ardı etmişlerdir; yaptıkları işe yüksek ahlaki bir yaklaşım veya doğanın muazzam güçleri karşısında tevazu ile yaklaşmamışlardır" (Carson, 2002, s. 297) sözleriyle kitabını sonlandıran Rachol Carson gibi Nannie Rawley de insan-doğa ilişkilerini bütüncüllük (holism), etik ve alçakgönüllülükte temellenen bir yaşam biçimini sadece benimsemekle kalmaz, hayatının içine de katar.

SONUÇ

Barbara Kingsolver'ın *Prodigal Summer* romanı, insan ve doğa arasındaki etkileşimi ekolojik etik, sürdürülebilirlik ve ekolojik bilinç bağlamında ele alan güçlü bir edebî eserdir. Romanın merkezinde yer alan üç anlatı, yalnızca bireysel karakter dönüşümlerini değil, aynı zamanda doğayla kurulan ilişkilerin daha geniş ekolojik ve toplumsal bağlamlardaki yansımalarını tartışmaya açmaktadır. Aldo Leopold'un "toprak etiği" ve Rachel Carson'ın çevresel farkındalık ve kimyasal tarım eleştirileriyle doğrudan ilişkilendirilebilecek bu eser, çevresel etiğin bireysel seçimler ve toplumsal politikalar üzerindeki etkisini sorgulayan disiplinler arası bir düşünsel çerçeve sunmaktadır.

Roman, doğaya hükmetme fikriyle doğayla uyum içinde yaşama anlayışı arasındaki çatışmayı ele alarak ekolojik dengenin korunmasını yalnızca bir çevre sorunu değil, aynı zamanda etik bir zorunluluk olarak sunmaktadır. Deanna Wolfe'un yırtıcıları koruma mücadelesi, yırtıcı türlerin ekosistem sağlığındaki kritik rolünü vurgularken Lusa Landowski'nin geleneksel tarımdan organik tarıma yönelişi, günümüz tarımsal sürdürülebilirlik tartışmaları için önemli bir bağlam oluşturur. Nannie Rawley ve Garnett Walker arasındaki çatışma ise tarım politikaları ve çevresel etik ekseninde doğaya müdahalenin uzun vadeli sonuçlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir.

Hızla artan iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve sürdürülemez tarımsal genişleme çağında, *Prodigal Summer* güncel bir önem taşımaktadır. Romanın yırtıcı türlerin korunması, kimyasal tarımın tehlikeleri ve arazi yönetimi etiği gibi temel çevresel tartışmalara olan yaklaşımı, onu çağdaş çevreci tartışmalara önemli bir edebî katkı hâline getirmektedir. Kingsolver, bu meseleleri karakterlerinin yaşamları aracılığıyla dramatize ederek bilimsel ekoloji söylemiyle günlük insan deneyimi arasındaki boşluğu kapatmakta ve ekolojik etiği daha geniş bir kitle için somut ve acil bir konu hâline getirmektedir. Bu çalışma, *Prodigal Summer*'ın yalnızca edebî bir eser değil, aynı zamanda bir ekolojik manifesto olduğunu da savunmaktadır. Roman, okuyucularını doğayla olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye ve ekolojik sistemler üzerindeki insan müdahalesinin sonuçlarıyla yüzleşmeye zorlamaktadır. Leopold ve Carson'ın çevresel felsefeleri çerçevesinden bakıldığında eser, modern çevre etiğini anlamak için kritik bir metin olarak öne çıkmakta ve insan merkezli bakış açısından çevremerkezci bir dünya görüşüne geçişi teşvik etmektedir.

Extended Summary

Barbara Kingsolver's *Prodigal Summer* (2020) is a novel deeply entrenched in ecological philosophy, offering a literary interrogation of the human-nature relationship through the intertwined narratives of three central characters. By examining this novel through Aldo Leopold's land ethic and Rachel Carson's critique of industrial agriculture, this study argues that Kingsolver constructs a narrative that challenges anthropocentric environmental views and advocates for a deeper ecological consciousness. The novel serves not merely as an artistic exploration of nature but as a compelling critique of human interventions in ecological systems, echoing the principles set forth by Leopold and Carson in the twentieth century.

Kingsolver structures her narrative around three interwoven stories, each exploring different dimensions of ecological ethics. Deanna Wolfe, a wildlife biologist living in the Appalachian wilderness, embodies Leopold's biotic pyramid concept through her defense of coyotes, whose role as top predators ensures ecosystem stability. Her philosophical clash with Eddie Bondo, a hunter who sees predators as threats to livestock, mirrors the broader debate between anthropocentric land use and an ecological ethics perspective. Through their dynamic, Kingsolver underscores Leopold's assertion that removing keystone predators leads to ecological imbalance, reinforcing the idea that predator elimination is not an act of progress but an ecological failure.

The second storyline follows Lusa Landowski, a former entomologist who inherits her late husband's tobacco farm and seeks to transition to sustainable agriculture. Her struggle against traditional farming practices aligns with Rachel Carson's critique of chemical-intensive agriculture in *Silent Spring*. Lusa's rejection of monoculture farming and synthetic pesticides in favor of organic, diversified farming practices reflects Carson's warning about the long-term ecological consequences of human arrogance in agricultural management. Kingsolver illustrates how industrial agriculture prioritizes short-term efficiency over ecological resilience, positioning Lusa's journey as a literary embodiment of Carson's call for a more sustainable relationship with the land.

The final thread involves Nannie Rawley and Garnett Walker, whose ideological conflict encapsulates the tension between traditional land exploitation and ecological responsibility. Garnett, a conservative farmer, views nature as a resource to be controlled, believing in human dominion over the environment—a perspective rooted in a deeply ingrained anthropocentric worldview. His reliance on chemical herbicides and genetically modified crops reflects a misguided attempt at ecological restoration, resonating with Carson's critique of scientific hubris in environmental management. In contrast, Nannie Rawley, an organic orchardist, represents an alternative vision of land stewardship, one that prioritizes biodiversity and ecological balance over human dominance.

By interweaving these narratives, Kingsolver translates Leopold and Carson's theories into a compelling literary discourse on the ethical dilemmas of conservation, sustainable agriculture, and ecological interdependence. The novel critiques the persistent myth of human supremacy, arguing

that ecological harmony cannot be achieved through domination but rather through a deep understanding of natural systems and a willingness to respect their inherent complexity.

In an era marked by accelerating climate change, biodiversity loss, and unsustainable agricultural expansion, *Prodigal Summer* possesses heightened relevance. The novel's engagement with critical environmental issues—including predator preservation, the hazards of chemical farming, and the ethics of land management—establishes it as a significant literary contribution to contemporary environmental discourse. By illustrating these themes through the experiences of her characters, Kingsolver effectively bridges the divide between scientific ecological discussions and everyday human interactions, rendering ecological ethics both tangible and urgent for a wider audience. *Prodigal Summer* transcends the boundaries of a mere literary work to serve as an ecological manifesto, urging its readers to reevaluate their relationship with nature and to confront the repercussions of human interventions in ecological systems. Through the frameworks provided by the philosophies of Aldo Leopold and Rachel Carson, the novel emerges as a pivotal text for comprehending modern environmental ethics, advocating for a transition from human exceptionalism to a more integrated and ecocentric perspective.

KAYNAKÇA

Cafaro, P. (2001). Thoreau, Leopold, and Carson. *Environmental Ethics, 23*(1), 3–17. https://doi.org/10.5840/enviroethics200123135

Cafaro, P. (2002). Rachel Carson's environmental ethics. *Worldviews, 6*(1), 58–80. http://www.jstor.org/stable/43809205

Carson, R. (2002). *Silent spring* (40th anniversary ed.). Mariner Books. (Orijinal eser 1962'de yayımlanmıştır).

Haraway, D. (2003). *The companion species manifesto: Dogs, people, and significant otherness.* Prickly Paradigm Press.

Haraway, D. (2008). *When species meet.* University of Minnesota Press.

Kingsolver, B. (2000). *Prodigal summer.* Harper Collins e-books. ISBN:978-0-06-143679-6

Lear, L. (2002). Introduction. In R. Carson, *Silent spring* (40th anniversary ed., pp. x–xix). First Mariner Books.

Leopold, A. (2020). *A sand county almanac and sketches here and there* (Çev., U. Özdağ). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1949' da yayımlanmıştır.)

Leopold, A. C. (2004). Living with the land ethic. *BioScience, 54*(2), 149–154. https://doi.org/10.1641/0006-3568(2004)054[0149:lwtle]2.0.co;2

Özdağ, U. (2017). *Edebiyat ve toprak etiği: Amerikan doğa yazınında Leopold'cu düşünce* (2nd ed.). Ürün Yayınları.

Paine, R. T. (1966). Food web complexity and species diversity. *The American Naturalist, 100*(910), 65–75. https://doi.org/10.1086/282400

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	4 Eylül 2024 / 4 September 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	24 Mart 2025 / 24 Mart 2025
Atıf/Citation:	Kılıç, M., İ. Kervankıran, K. Temurçin (2025). Neyi, Kimden Koruyoruz? Türkiye'deki Millî Parkların Politik Ekoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 97-124
DOI:	10.35237/suitder.1543698
Benzerlik / Similarity:	%2

Neyi, Kimden Koruyoruz? Türkiye'deki Millî Parkların Politik Ekoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi

What Are We Protecting, From Whom? Assessment of National Parks in Turkey in The Framework of Political Ecology

Mahinur KILIÇ* - **İsmail KERVANKIRAN**** - **Kadir TEMURÇİN*****

Öz

Doğanın hiç tükenmeyecek bir kaynak gibi hoyratça ve amansız kullanımı, insan eylemlerinin ekosistem üzerindeki olumsuz faaliyetleri, kapitalizmin durmak bilmeyen büyüme arzusu, sermayenin doğa üzerindeki tahakkümü sonucunda ekolojik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu durumdan, daha özenle korunup gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenen millî parklar da etkilenmiştir. Özel kanunlarla koruma altına alınan bu alanların yönetimi ve organizasyonunda çeşitli sorunlar görülebilmektedir. Bu çalışmayla doğa korumada önemli kararlar alınmasına karşın, millî parklara yönelik uygulamaların ekolojik boyutunun sorgulanması gerektiği, bu kararların ve uygulamaların değerlendirilmeye ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Çalışmanın asıl amacı, Türkiye'de millî park çalışmalarının nasıl başladığı, millî parkların mevcut durumları ve bu alanlara yönelik yapılan düzenlemelerin, müdahalelerin veya planlamaların ne şekilde gerçekleştiği konusunu politik ekoloji çerçevesinde değerlendirmektir. Bu doğrultuda millî parklara yönelik hazırlanmış yasal mevzuatlarla alınan kararlar incelenmiş ve bu kararların yansımaları irdelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, uluslararası ve ulusal ölçekte bu alanların ekolojik bütünlüğünün korunması, kaynak değerlerine zarar verilmeksizin sürdürülebilir bir şekilde kullanımı vurgulanırken uygulamada bu kararlara ters örneklerin olduğu ve alınan kararlarda

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: mahinurkilic@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-9991-6128.
** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: ikervankiran03@gmail.com, **ORCID:** 0000-0001-9202-7320.
*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: kadirtemurcin@sdu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-8726-3756.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

korunan alanların turizme açıldığı, madencilik, enerji gibi faaliyetlere izin verildiği, statü iptallerinin ve sınır değişikliklerinin yapıldığı ve farklı projelerin gerçekleşerek ekolojik bütünlüğe zarar verici eylemlerin sergilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Doğa Koruma, Korunan Alan, Millî Parklar, Politik Ekoloji, Doğanın Politikleşmesi*

Abstract

Ecological problems have emerged as a result of the reckless and relentless use of nature as an inexhaustible resource, the negative effects of human actions on the ecosystem, capitalism's unceasing desire for growth, and the dominance of capital over nature. Various problems can be seen in the management and organization of these areas, which are protected by special laws. The main purpose of the study is to evaluate how national park studies started in Turkey, the current status of national parks, and how the arrangements, interventions or plans made for these areas are realized within the framework of political ecology. In this context, the legal legislation prepared for national parks and the decisions taken were examined and the reflections of these decisions were examined. According to the findings of the study, while the protection of the ecological integrity of these areas and their sustainable use without damaging their resource values are emphasized on an international and national scale, it has been observed that there are examples contrary to these decisions in practice and in the decisions taken, protected areas are opened to tourism, activities such as mining, energy are permitted, status cancellations and border changes are made, and different projects are carried out and actions that harm ecological integrity are exhibited.

Keywords: *Nature Conservation, Protected Area, National Parks, Political Ecology, Politicization of Nature*

GİRİŞ

Jardins (2006, s. 262) *"Çevre Etiği"* kitabında, insanların çıkarlarının ve gereksinmelerinin değişmesiyle birlikte çevrenin kullanım biçimlerinin de değiştiğini belirtir. Bu durumu ise bir nesneyi araçsal değer ve içsel değer açısından iki farklı yaklaşımla tartışmıştır: İlkinde, doğal nesnelerden kaynak olarak söz edildiğinde bunların araçsal değerlerinin ön plana çıktığını ve çevrenin araçsal değerine başvurulmasının etkili siyasal bir strateji olabileceğini vurgular. Pek çok çevre sorununun kaynağının da çevrenin araçsal değerinden kaynaklandığı ileri sürer. Yani her türlü yararcı ve ekonomik öneri, doğanın araçsal değerine dayandırılmaktadır. İkinci yaklaşım olan içsel değer ise kimi şeylerin ahlaki, ruhsal, simgesel, estetik ya da kültürel bir önem gördüğünde değerli sayıldığıdır. Onlar nasıl kullanıldıkları için değil, ne anlama geldikleri, neyi temsil ettikleri ve ne oldukları için değerlendirilir. El değmemiş doğal alanları, güzel manzaraları ve ulusal parkları, Özgürlük Çanı gibi değerleri pek çok kişi, ulusal mirasın ve tarihin bir parçası oldukları için değerli sayar. İnsan eylemleri sonucunda çevrenin bozulduğunu söylerken içsel değerin yitirildiği ya da ona saygı duyulmadığı anlatılmak istenmektedir. Oysa doğanın sadece insanların çıkarları ve gereksinmeleri tarafından esir alınması, doğanın araçsal değerine vurgu yapıldığını gösterir ve yarışan insan gereksinmeleri arasında bir denge sağlamak zorunluluğunu anımsatır. *Kovel* (2017, s. 169) ise *"Doğanın Düşmanı"* adlı eserinde, dünyayı sadece sahip olunacak ve sömürülecek bir nesne olarak değil, aynı zamanda başlı başına bir değer olarak görenlerin özgür iradeleriyle kuracakları bir toplumun temel hatlarını çizer. Böylece ya kapitalist sistemin barbarlığını ve beraberinde getirdiği ekolojik yıkımı kabul etmenin ya da insanlığa ve doğaya uygun bir toplumun inşası için alternatif bir yol seçmenin zorunluluğunu ortaya koyar. *Purkis* (2020, s. 133), bu ideolojinin temelini kapitalizm krizinin derinleşmesiyle beraber ekonomik aklın ekolojik sistemlere hayal gücünün sınırlarını zorlayacak ölçüde hâkim olmasına bağlamaktadır. Bu sürecin doğanın finansallaştırılmasıyla en uç noktaya geldiğini, bu durumun da doğanın çeşitli yönlerinin birikim mantığı içine dâhil edilmesini hızlandırdığını, sunulan çözüm politikalarının da doğa ve toplum

üzerinde çeşitli boyutlarda derin tahribatlar oluşturabileceğini vurgulamaktadır. *Neumann* (2009, s. 228), doğal çevre üzerindeki potansiyel etkileri derinlikli bir dille incelerken temel odağına ekolojik değişimin içinde yer aldığı politik ve ekonomik yapılarla kurumları alarak kapitalist gelişmeyi çoklu zamansal ve mekânsal ölçeklerdeki ekolojik değişimle ilişkilendirmiştir. Ayrıca doğa-toplum diyalektiğine oldukça önem veren, çevre sorunlarını politik ekonominin kavram ve yöntemlerini kullanarak analiz eden, disiplinler arası bir alan olan politik ekoloji disiplinine dikkat çekmiştir.

Politik ekoloji, çevresel veya ekolojik koşulları, yerelden küresele kadar birçok iç içe geçmiş ölçekle ilişkili siyasi ve sosyal süreçlerin ürünü olarak analiz eder (Bryant ve Bailey, 1997, s. 28). Politik ekoloji araştırmaları, doğa korumayla ilgili olarak doğanın inşasına ve bunun çevresel mücadeleyi ve değişimi nasıl etkilediğine odaklanma eğilimindedir (Robbins, 2004, s. 176). Bu sebepledir ki politik ekoloji, korunan alanlar konusunda açığa çıkan çevresel sorunları politik boyutlarıyla inceleyerek bilimsel bir zemin oluşturmaya çalışır. Korunan alanların oluşturulması ve geliştirilmesinde devletlerin ve hükûmetlerin uyguladığı stratejiler ve politik ilişkiler, açığa çıkan çevresel sorunlar, alınan çok yönlü kararlar ve planlar, tüm bu süreçlerde politikacıların rolü, korunan alan-insan etkileşimi gibi konular sosyal politik yönden göz ardı edilmeksizin incelenmesi gereken konulardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde korunan alan kavramının politik ekoloji perspektifinden ele alınması, bu alanların nasıl ve hangi gerekçelerle yeniden üretildiğini anlama ihtiyacı doğurmuştur. Bu alanlar içerisinde özel bir yere sahip olan millî parkların doğal ve kültürel değerleri korumak amacıyla insanların dinlenme ve turizm taleplerinde önemli olduğu vurgulanırken yer yer alınan kararların ve uygulamaların koruma hedefine uygun olup olmadığı tartışmalara yol açmıştır.

Türkiye'de son yıllarda millî parklar üzerine alınan kararların tartışıldığı, hatta sorun olarak görüldüğü (Atik vd., 2006; Erol vd., 2011; Dünya, 2012; Velioğlu, 2012; Atmış ve Artar, 2013; Erten, 2014; Serter, 2020; Arı, 2021; Aydın ve Türker, 2022) ve dolayısıyla bu konunun politik ekoloji çerçevesinden ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Millî parklar üzerinde yasal ve yönetsel, turizm odaklı, mülkiyet, korumacılık politikaları vs. açıdan sık sık dile getirilen problemler, özellikle son dönemlerde ekolojik yönden de korunan alan ağı içerisinde giderek önemsenmesi gereken konular olduğu için akademik olarak da incelenmeye değerdir.

1. Coğrafya, Doğa ve Politik Ekoloji Üzerine

Politik ekoloji, genel olarak politik olgularla çevresel ve ekolojik olgular arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Politik ekoloji terimi, 1935'te *Frank Thone* tarafından öne sürülmüş ve 1972'de *Eric R. Wolf* tarafından yeniden canlandırılmış olsa da politik ekolojinin çok disiplinli doğası ve geniş kapsamı nedeniyle çok sayıda tanımı mevcuttur (Minch, 2011, s. 863).

Greenberg ve Park (1994, s. 1), *politik ekolojiyi, biyo-çevresel ilişkilere dair daha geniş bir vizyona sahip, güç dağılımını üretken faaliyet ve ekolojik analizle ilişkilendirme ihtiyacı üzerindeki ısrarıyla "politik ekonominin" bir sentezini sağlamak* olarak tanımlamaktadır. *Bryant* (1998, s. 79)'a göre; *politik ekoloji, üçüncü dünya ülkelerinde çevre konusundaki söylemleri politik çerçevesiyle inceleyen ve siyasallaşmış bir ortamın oluşturulmasında eşitsiz güç ilişkilerinin rolünü ana tema olarak ele alan yaklaşım* olarak açıklanmaktadır. *Watts* (2000, s. 257), *kaynaklara erişim ve kontrol şekilleri olarak adlandırılabilecek biçimlerin, bunların çevre sağlığı ve sürdürülebilir geçim üzerindeki etkilerinin dikkatli bir analizi yoluyla doğa ve toplum arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak* şeklinde ifade etmiştir. *Robbins*'e göre (2012, s. 10) ise ilk kullanımından en son tezahürlerine kadar bazı tanımlar ekonomi politiği, bazıları daha resmî siyasi kurumları, bazıları çevresel değişimi diğerleri bu değişimle ilgili anlatıları veya hikâyeleri vurgulamaktadır. Ancak pek çok tanımla birlikte, politik ekolojinin *"apolitik"* ekolojiye açık bir alternatif oluşturduğu popülerlik kazandırmıştır.

Bryant ve Bailey (1997, s. 28) tarafından politik ekoloji alanında üç ana önerme geliştirilmiştir: İlk olarak çevresel değişim, toplumun her kesimini aynı derecede etkilemez. Politik ve sosyoekonomik değişkenler, fayda ve maliyetlerin adaletsiz bir biçimde dağılımına neden olur. İkincisi, herhangi bir

çevresel değişikliğin, siyasi ve ekonomik durumu etkilemesi gerektiğini öne sürer. Üçüncü olarak fayda ve maliyetlerin adil olmayan şekilde dağılımının, mevcut eşitsizliklerin artırılıp azaltılmasının güç ilişkilerinde değişime yol açabilecek siyasi sonuçları vardır. *Karlsson* (2015, s. 350)'a göre; politik ekolojide, çıkış noktaları, güç asimetrileri ve sosyal eşitsizliklerdir. Çoğunlukla toprak ve doğal kaynaklar üzerindeki çekişme ve mücadelelere odaklanarak geçimleri yerel kaynaklara bağlı kişilerle veya marjinalleştirilmiş insanlarla bir tür özgürleştirici etkileşimin peşindedir. Sermaye birikimi ve ekonomi politiği, daha genel olarak yerel toplulukların küresel devlet ve piyasa güçleri tarafından mülksüzleştirilmesi ve yerlerinden edilmesi gibi durumların anlaşılmasına yönelik genel çerçeve sağlar. Siyasallaştırılmış ortamların küresel boyutu, aynı zamanda sürdürülebilir, eşitlikçi bir gelecek için iktidar ve güç odakları belirleyici bir özellik olmaya devam etmektedir.

1970'lerden günümüze, küresel çevrecilikte yaşanan faydalı değişikliklerin çoğu, kökenlerini politik ekoloji yaklaşımının toplum-doğa ilişkilerine uygulanmasına borçludur. Her ne kadar çevresel bozulmayı veya peyzaj değişikliğini açıklamak önemini korusa da insan-çevre söylemlerinin doğal kaynaklar üzerindeki geleneksel hakların aşınmasını açıklamak, politik ekolojide önemli bir odak noktası hâline gelmiştir (Offen, 2004, s. 25). 1980'li yıllarda coğrafya alanı içerisinde kültürel ekoloji ve kalkınma çalışmaları geleneklerinden ortaya çıkan politik ekoloji, çevre sorunları ve değişimlerinin politik, ekonomik, sosyal bağlamlarla arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Dolayısıyla çevre sorunları ve olguları siyasallaştırması nedeniyle apolitik ekolojik çalışmalardan farklılık göstermiştir. Politik ekolojinin kalbinde, insan-çevre etkileşimlerinin nasıl bağlantılı olabileceğini anlama girişiminde politikanın *"ilk sırada yer alması"* gerektiği fikri yatmaktadır (Bryant, 1998, s. 80). Ancak bazı akademisyenler, çevresel karar alma sürecini şekillendirmede ekonomi politiğin rolüne odaklanan 1980'lerin yapısalcı politik ekolojisinin aşırı derecede determinist olduğundan ve politikaya oldukça az ilgi gösterdiğinden şikâyetçi olmuştur. Politik ekolojinin *"ekolojisiz politika"*ya dönüşmesinden endişe duyanlar açısından ise, belki daha da rahatsız edici olan bazı önde gelen politik ekolojistler arasında bu eğilime karşı görünen kayıtsızlık olmuştur. 1980'lerde ve 1990'ların başındaki politik ekonomik yaklaşımlar, günümüzde politik ekolojinin *"yapısalcı"* aşaması olarak kabul edilen aşamayı büyük ölçüde tanımlamıştır (Walker, 2005, s. 75).

1990'larda politik ekoloji, post-yapısal perspektiflere doğru önemli bir değişim geçirmiştir. Politik ekolojistler, Neo-Marksizm'le başlayarak Neo-Webercilik'ten türetilen düşünceyi, feminist ve yeni toplumsal hareketlerin kuramsallaştırmasını, post yapısalcılık ve söylem kuramını birleştirmeye devam etmişlerdir. Bu yıllarda siyasi ekolojistler, gözden geçirilmiş bir anlayışta siyasetin önceliğini ileri sürmüşlerdir. Süreç içinde de *"ekonomi politiğin"* anlamını, özellikle devlet özerkliği, toplumsal cinsiyet çatışması, gündelik direniş ve söylemsel oluşumlarla ilgili bir dizi önemli temayı hesaba katacak şekilde genişletmişlerdir. Özellikle politik ekolojinin politikalarına, iktidarın söylemsel boyutuna yönelmiş ve çevresel araştırmalardaki yapısalcı açıklamaların, alternatif yaklaşımların eksikliklerine bir tepki göstererek çevreyi doğası gereği *"siyasallaştırılmış"* olarak kavramsallaştıran teorik bir çerçeve sunmuşlardır (Bryant ve Bailey, 1997, s. 183). Bu dönemlerde genel olarak ilgilendiği araştırma alanlarından ilki, devletin ve politikalarının, devletlerarası ilişkilerin ve küresel kapitalizmin genel çevresel etkilerini incelemektir. İkincisi ise çevresel değişimin lokasyona özgü yönlerini araştırmaktır. Geçimlerinin çevresel temellerini korumak için mücadele eden nispeten güçsüzlerin, yani yoksul köylüler ve kent sakinlerinin direnişini belgeler. Üçüncü bir araştırma alanı da çevresel değişimin politik sonuçlarını, bu değişimin sosyoekonomik ve politik ilişkiler üzerindeki etkilerini değerlendirerek ele almaktadır (Bryant, 1991, s. 165). Bundan dolayı politik ekoloji hem makro hem de mikro çevrelerdeki politik ekonomiden ilham alan uygulamaların ve politikaların ekolojik sonuçlarını anlamak için bir perspektif sunmaktadır. Üstte çevresel değişiklikleri harekete geçirmekten sorumlu olan aktörlere ve eylemlere, altta ise bu tür değişikliklere maruz kalanlara bakar. Politik ekoloji, ekolojik değişimlerin sadece insanlar üzerinde değil, diğer türler üzerinde ve sonuçta insan sağlığı üzerinde de etkisi olabilecek konulara da dikkat çeker. Kaynaklara eşit olmayan erişim ve risklere eşit olmayan şekilde maruz kalma gibi ekolojik değişimlerden kaynaklanan eşitsizliklerle de ilgilenir.

Politik ekoloji çerçevesi ayrıca, çevrenin tanımını sosyal süreçleri ve bunların yerel ekolojiler üzerindeki etkilerini içerecek şekilde genişletir; aynı zamanda bunların doğası gereği karmaşık bir sistem olarak etkileşime giren doğal, kültürel, politik ve ideolojik çevrelerin birbirine bağlı toplulukları olduğunu kabul eder (McMahan ve Nichter, 2011, s. 275).

Politik ekolojinin geleceğinin bir bütün olarak coğrafyanın geleceği üzerinde önemli etkileri olması muhtemeldir. *Amerikan Coğrafyacılar Birliği (AAG)*'nin 2004 yılındaki yıllık konferansında, kültürel ve politik ekolojinin geleceği ve umutlarının incelenmesine yönelik bir oturum düzenlenmiştir. Oturumda kaynaklar; mekân ve ölçek, söylem; ampirik ve teorik bilgi arasındaki ilişkiler; saha çalışmasına yeniden vurgu yapılması ihtiyacı; sosyal-yapıbozumcu yaklaşımlarla ilişkili sorunlar; politik ekolojiyi ekolojik modernleşme teorisi ve çevresel adaletle bütünleştirme ihtiyacı; koruma pratiğiyle neoliberalizm arasındaki ilişki; güvenlik, şiddet ve etik konularının daha yakından incelenmesinin önemi vurgulanmıştır (Walker, 2005, s. 77). Dünya, küresel iklim değişikliği, endüstriyel kirlilik, kaynakların bozulması, ekonomik mülksüzleştirme ve değişen çevre sağlığı modelleri gibi birbiriyle ilişkili sorunlarla giderek daha fazla mücadele ederken politik ekolojistlerin bu zorluğun üstesinden gelmeye yönelik devam eden çabaları, hiçbir zaman bugün olduğundan daha önemli olmamıştır (Roberts, 2020 s. 1). Bu alan genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ulus ötesi madencilik, turizm, enerji, ağaç kesimi, tarımsal dönüşüm ve doğa koruma projeleri bağlamında çevresel değişim ve geçim kaynağı kaybına ilişkin disiplinler arası çalışmalarla ilişkilendirilmiştir. Politik ekoloji, bu tür yerel mülksüzleştirme ve çevresel bozulma süreçlerinde, kapitalist piyasaların ve karar vericilerin rolünü ön plana çıkarma eğilimindedir. Böylece son yirmi yılda bu alan hızla genişlemiş, politik ekolojinin araştırma yörüngesi başlangıçtaki odak noktasından kırsal yaşamlar ve manzaralar üzerine, kentsel, sanayileşmiş ortamlardaki çevre politikaları ve sosyoekolojik ilişkilerle ilgili konuları da içerecek şekilde gelişmiştir. Politik ekoloji, özellikle antropoloji ve coğrafya gibi akademik alanlarda etkilidir. İnsanların çevreyi nasıl şekillendirdiği ve çevre tarafından nasıl şekillendirildiği hakkındaki sorularla meşgul olan diğer sosyal bilimler ve beşerî bilimler alanlarıyla pek çok ortak noktaya sahiptir. Politik ekoloji, metodolojik olarak belirli vakaların derinlemesine analizine dayanır; genellikle etnografik yöntemleri arşiv araştırması, mekânsal teknikler ve ekolojik analizle birleştirir (Karlsson, 2015, s. 350).

Son araştırmaların gösterdiği gibi, bu alan hızla genişleyerek coğrafyada insan-çevre ilişkilerini incelemek için temel bir çerçeve hâline gelmiştir (Neumann, 2009, s. 228). Coğrafyanın, olayları çok yönlü açılardan ele alarak her olayın etkileyen ve etkilenen taraflarını araştırması, politik ekolojiyle daha yakın ilişki kurmasını sağlamıştır. Coğrafya, politik ekolojinin vurguladığı insan-çevre ilişkilerini açıklamak ve anlamak için önemli katkılar sağlamakta ve politik ekolojinin tamamlayıcısı rolünü üstlenmektedir. Bundan dolayı politik ekoloji, çevresel sorunları politik süreçlerle ilişkilendirirken coğrafya da bu sorunların arka planını bilimsel olarak açıklamaya çalışır. Politik ekoloji, belirli bir mekânda gerçekleşen çevresel olayları politik süreçlerle ilişkilendirerek politik kararların doğal çevre üzerindeki sonuçlarını ortaya koyar ve devletin izlediği siyasetin ekolojiye olan etkisini belirlemeye odaklanır (Çakır vd., 2020, s. 247). Dolayısıyla politik ekoloji, doğanın insan-çevre etkileşimlerindeki aktif rolünü kabul eden ve çevresel değişim analizlerinde ekolojiyle politika arasındaki değişen ilişkilerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi çağrısında bulunur (Nygren ve Rikoon, 2008, s. 767); doğaya verilen güç ve anlamların koruma alanlarında da nasıl rol oynadığını dikkate almanın önemine işaret eder (Jones, 2006, s. 483).

2. Korunan Alan-Politik Ekoloji Bağlamına Dair

Ormanların yok edilmesi, barajların ve sulama sistemlerinin kurulması, gıda mahsullerinden ticari mahsullere geçiş, kimyasal gübrelerin yanlış kullanımı gibi kötü çevre politikalarının bir sonucu olarak çok sayıda politik ekoloji çalışması (McMahan ve Nichter, 2011, s. 275) bulunmaktadır. (Bryant, 1991; Walker, 2005; Adams ve Hutton, 2007; Nygren ve Rikoon, 2008; Dünya, 2012; Holmes, 2014; Erensü, 2016; Erensü vd., 2016; Oğuz, 2016; Feingold, 2021; Peng vd., 2022). Çevresel değişiklik ve bozulmayla daha da kötüleşen doğal veya insan yapımı felaketler, doğal yaşam alanlarını yok

ederken yerel ve küresel biyolojik çeşitliliğin kaybına da neden olmaktadır (McMahan ve Nichter, 2011, s. 275). Biyolojik çeşitliliği ve doğal kaynakları korumak, yönetmek için oluşturulan korunan alanlar ise doğayı korumanın temel stratejisi olup temel hedefi, uzun vadede ekolojik istikrarı sağlamaktır. Ancak tarihsel olarak koruma çabaları, büyük ölçüde apolitik olmuş ve öncelikle doğaya odaklanmış; genellikle korunan bir alan içindeki veya çevresindeki insan topluluklarıyla korunan bir alanın yerel topluluklar üzerindeki etkileri göz ardı edilmiştir (Feingold, 2021, s. 3). Bunun sonucu olarak korunan alan düşüncesinin ilk ortaya çıktığı modern zamanlarda doğal alanlarda yaşayan toplumlar, bu alanların dışına çıkarılmıştır. Bu yaklaşım, yalnızca bölgede yaşayan geleneksel toplumların sosyal yapısını zayıflatmakla kalmaz, aynı zamanda onların yaşam biçimlerinin, kültürel kodlarının ve sosyal dayanışmalarının da azalmasına yol açar. Ayrıca, korunmak istenen doğal kaynaklar beklenen şekilde korunamamaktadır. Son yıllarda doğa koruma alanındaki gelişmeler, bu korumanın kimler için, hangi amaçlarla ve nasıl yapılması gerektiğine dair yaklaşımları etkileyip dönüştürmüştür. 1970'lerde insan hakları, sosyal adalet ve fayda paylaşımı gibi konular ön plandayken, 1980'lerde sürdürülebilir kalkınma, toplum temelli yönetim ve katılımcılık gibi hedefler gündeme gelmiştir. 2000'lerin başlarında küresel ısınma ve ekosistem hizmetleri, 2010'larda ise maddi ve somut olmayan kültürel mirasın korunması gibi özellikle sosyal bilimi ilgilendiren konular, doğa koruma çalışmalarının öncelikli gündemleri hâline gelmiştir (Arı, 2024, s. 310). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak politik ekoloji, çevre politikasının şekillenmesinde yer alan sosyal yapılara, tarihsel aktörlere ve güç ilişkilerine yakın ilgi göstererek çevre korumadaki değişiklikleri incelemenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır (Feingold, 2021, s. 54).

Yeni bir çalışma alanı olarak politik ekoloji, korunan alanların oluşturulması, yönetimi ve incelenmesi için önemli çaba harcamıştır. Politik ekolojinin odak noktası, kaynaklara erişim ve bu kaynaklar üzerindeki kontrol biçimleridir. Korunan alanlarda kaynakları korumak ve muhafaza etmek amacıyla erişimi kontrol ederek ve belirli alanlar oluşturarak kaynak kullanımını düzenlemektedir. Politik ekoloji, korunan alanların kaynak yönetimi kalıplarıyla sonuçlanan çatışma alanları hâline nasıl geldiğini ortaya koymaktadır (Zimmerer ve Bassett, 2003, s. 6). Özellikle doğa rezervlerinin, millî parkların ve diğer korunan alan türlerinin komşu topluluklar üzerinde yaratabileceği sosyoekonomik etkileri ve bunun aralarında nasıl çatışmalara yol açabileceği değerlendirilmektedir. Yerel halkla koruma otoriteleri arasındaki korunan alanlarla ilgili çatışmaları, korunan alanların sınırlarını, arazinin kime ait olması gerektiğini, ne için kullanılması gerektiğini ve amacının ne olduğunu tanımlamaya yöneliktir (Holmes, 2014, s. 1). Korunan alanların oluşturulması yoluyla biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik gerçekleştirilen eylem, doğası gereği politiktir ve politik ekoloji de doğanın anlaşılma şekliyle çevresel eylemin politikaları ve etkileri arasındaki etkileşimleri kucaklayan bir çalışma alanıdır (Adams ve Hutton, 2007, s. 147). Korunan alanlarla ilgili çalışmalara bakıldığında politik ekoloji perspektifinden incelenen çalışmaların çoğunlukla geri planda kaldığı görülmüştür. Bu noktada *Feingold* (2021, s. 3), korunan alanlara bakarak politik ekoloji yaklaşımını ve onun doğa koruma anlayışına katkılarını araştırmak, politikayla korunan alanlar arasındaki bağlantıları kurmak ve politik ekolojinin sosyal ve çevresel konuları ayrı ayrı birimler yerine, birbirleriyle birlikte ele alınabileceği bir mercek sunabileceğini ileri sürmektedir. *Erensü* (2016, s. 38) ise doğanın hangi yeni şekillerde sermayenin ilgi alanına girdiği, sürdürülebilirlik ve yenilenebilirlik gibi kavramların ne şekilde ele alındığı, çevresel sorunların ne gibi yeni toplumsal eşitsizlikler yarattığı, bu eşitsizliklerin sınıfsal boyutlarının elbette araştırma, kavramsallaştırma ve tartışmaya muhtaç olduğu görüşündedir.

Konuya ilişkin olarak uluslararası ölçekte korunan alanlar üzerindeki ekolojik ve çevresel politikalara yönelik çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye, millî park akımında yeni olmasına rağmen Türkiye'de bu alanların kullanım, işleyiş ve yönetiminde açığa çıkan sorunlar fazlaca tartışılmamıştır. Millî parkların potansiyeli (Gülgün vd., 2008), yönetim sistemi ve esasları (Kuvan, 1999; Velioğlu, 2012; Kılıç ve Kervankıran, 2019; Eroğlu, 2022; Körbalta, 2022), paydaşlar arasındaki ilişki, millî parkların rekreasyon ve turizm açısından sürdürülebilirliği (Bayer, 1994; Kervankıran ve Eryılmaz, 2016),

koruma ve kullanım dengesinin önemi veya millî parklarda yaşanan sorunlar (Yücel, 2005; Eşbah vd., 2007; Alkan ve Korkmaz, 2009; Erol vd., 2011; Atmış ve Artar, 2013; Kervankıran ve Eryılmaz, 2015; Serter, 2020) gibi çalışmalar yoğunluktadır. Bu çalışmayla da korunan alanlar ağı içinde yer alan millî parkların kaynak değerlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması ilkeleri fazlaca konuşulmasına, yazılmasına ve hatta kararlar alınmasına karşın pratikte bu ilke ve politikalara uygun olmayan uygulamaların olduğu görülmektedir.

Korunan alanlar veya millî parklardaki kaynak kullanımını denetleyen ve düzenleyen mekanizmaları, politik ekoloji perspektiften anlatan çalışmalar, uluslararası ölçekte yer almasına karşın (Bryant, 1991; Zimmerer ve Bassett, 2003; Jones, 2006; Adams ve Hutton, 2007; Holmes, 2014; Feingold, 2021; Peng vd., 2022) maalesef ulusal düzeyde bu konu ihmal edilmiştir. Çalışmada, ulusal yazına katkı sağlaması düşüncesiyle millî parklara yönelik alınan kararlar incelenmiş, bu alanların planlanması ve yönetiminde sorumlu aktörlerin kararları değerlendirilmiş ve alan yönetimindeki uyumsuzluklar yeniden gözden geçirilerek doğanın politik anlamda özne konumunda olduğu durumların tartışılması hedeflenmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Millî parkların politik bağlamda ele alındığı bu çalışmada yazılı materyallerden faydalanılarak verilen kararların ekolojik ve çevresel yansımaları bir doküman incelemesi yoluyla değerlendirilmiştir. Bu kapsamda sayısal veriler Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü'yle Devlet Su İşleri (DSİ)'nden temin edilmiştir. Ayrıca, korunan alanlar açısından önemli yasal düzenlemeler de ekolojik açıdan incelenmiştir. Bu çerçevede; Resmî Gazete'de yayımlanan 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu'nda farklı eylem ve mekânsal düzenlemelerde kamu yararı gözetilerek turizm tesislerine izin verilebileceği, 19309 sayılı Millî Parklar Yönetmeliği'nde kamu yararı söz konusu olduğunda yatırım projelerine, koruma politikalarıyla çelişmeyecek şekilde izin verilebileceği, 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda 2021 yılında yapılan değişiklikle çıkarılan 7334 Sayılı Kanun'da turizmi teşvik etmek amacıyla millî park alanlarında da turizm yatırımlarına izinlerin verilebileceği, 3213 Sayılı Maden Kanunu'nda 2004 yılında yapılan değişiklikle yürürlüğe giren 5177 Sayılı Maden Kanunu kapsamında ise korunan alanlarda madencilik faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirmesine tabi tutulacağı gibi hükümler ekolojik sürdürülebilirlik ve koruma politikaları açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda millî parklara yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerin ve alınan kararların kaynak kullanımını nasıl etkilediği, politikanın doğayı nasıl şekillendirdiği ve korunan alanlara ilişkin pek çok tarafın konu hakkındaki tavırları ve millî parkların öznesi olduğu ekolojik sorunları ilgilendiren kaynaklar taranmıştır. Resmî Gazete'de yayımlanan kanun, yönetmelik ve çıkan kararlar, hazırlanan çeşitli raporlarla korunan alanlara yönelik araştırma yazıları taranarak detaylandırılmıştır. Çalışmada, özellikle çevreye dair sorunlar incelenirken verilen kararların hangi hedeflere yönelik olduğu, politik süreçlerde koruma politikalarının yeri ve korunan alan ağlarına karar vericilerin bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu nedenle, ekoloji ve çevre konusundaki söylemsel ifadelerin gündelik hayattaki karşılığı, doğanın asıl sahiplerinin konumu, verilen kararların, yapılan her bir değişikliğin yansımaları politik ekolojinin merceğinden ele alınmaya çalışılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Türkiye'de Millî Parkların Yasal ve Yönetsel Çerçevesi

Türkiye'de "millî park" kavramı ilk kez, Selahattin İnal'ın 1948 yılında yayımlanan *"Tabiatı Koruma Karşısında Biz ve Ormancılığımız"* isimli eseriyle tanıtılmıştır (Demir ve Çevirgen, 2006, s. 36). Bu kavramın yasal anlamda ele alınması ise 1956 yılında yürürlüğe giren 6831 sayılı Orman Kanunu'yla gerçekleşmiştir. Bu yasa, orman niteliğindeki alanlara koruma statüsü verilmesi, orman içinde rekreasyon alanlarının ayrılması, bu alanların işletilmesi ve yönetilmesine ilişkin hükümler içermektedir (Kuvan, 1999, s. 71). Millî park düşüncesinin bu dönemde filizlenmeye başlamasıyla birlikte Türkiye'de doğa koruma alanında önemli adımlar atılmış, bu bağlamda 1958 yılında Yozgat

Çamlığı Millî Parkı, ilk millî park olarak ilan edilmiştir (Kervankıran ve Kılıç, 2017, s. 26; Kılıç, 2018, s. 2; Kılıç ve Kervankıran, 2019, s. 21). 1983'de çıkarılan 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu'yla korunan alanlar ayrı bir boyut kazanmıştır (Demir ve Çevirgen, 2006, s. 35). Söz konusu kanunda korunan alanlar; millî parklar, tabiat parkları, tabiat anıtları ve tabiat koruma alanları olarak 4 ayrı statü tanımlanmıştır. Bu kanun; millî parkları, bilimsel ve estetik açıdan değerli, ulusal ve uluslararası öneme sahip doğal ve kültürel kaynakları koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçaları olarak tanımlamıştır (Resmî Gazete, 1983).

1986'da 19309 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Millî Parklar Yönetmeliği'ne göre bir alanın millî park olabilmesi için bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Buna göre, ender niteliğe sahip kaynak değerleriyle rekreasyon niteliğinin millî ve uluslararası önem taşıması, kaynak değerlerinin zarara uğramaması ve gerekli müdahalelerle ıslah edilebilmesi, bu kaynak değerlerinin gelecek kuşakların devralacağı ve gurur duyacağı nitelikte bulunması, özel hâller ve durumlar dışında en az 1000 hektar büyüklüğünde olması gerekmektedir (Resmî Gazete, 1986). Millî park ilan süreci ise Millî Parklar Yönetmeliği'ne uygun şekilde işlemektedir. Öncelikle Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü tarafından alan tespit çalışmaları gerçekleştirilir ve bu çalışmalar doğrultusunda bir ön etüt raporları hazırlanır. Hazırlanan rapor, değerlendirilmek üzere Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na sunulur ve bakanlığın uygun bulması durumunda, konu Cumhurbaşkanlığı'na iletilir. Sürecin sonunda, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından millî park olarak ayrılan alanlar, Cumhurbaşkanlığı kararıyla ilan edilip Resmî Gazete'de yayımlanır (Eroğlu, 2022, s. 12). İlan edilen millî parklarda yönetim, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde yer alan Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü (DKMPGM) tarafından yürütülmektedir. Bu müdürlük, Millî Parklar Kanunu ve Millî Parklar Yönetmeliği çerçevesince hazırlanan Uzun Devreli Gelişme Planları'na (UDGP) göre görev yapmaktadır (Körbalta, 2022, s. 705). Bu gelişme planları, Millî Parklar Kanunu'nun 4. maddesiyle Millî Parklar Yönetmeliği'nin 11. maddesinde, *"koruma altına alınan yerlerin koruma ve kullanma amaçlarına uygun olmak koşuluyla millî park alanlarının kurulması, geliştirilmesi ve işletilmeleri"* açısından hazırlanmaktadır. Bu hazırlık, yalnızca millî park alanlarıyla sınırlı kalmayıp doğa koruma alanlarıyla doğa parkları için de geçerli olmaktadır (Yücel, 2005, s. 57). Hazırlanan bu planlar, doğal kaynak değerlerinin korunmasını sağlarken yerel topluluklara, yöneticilere ve karar vericilere yol göstermektedir.

4.2. Türkiye'deki Millî Parkların Gelişimi ve Özellikleri

Türkiye'nin Amerika'yla yakın temaslar kurduğu, iktisadi ve kültürel temelli alışkanlıkların entegre olduğu ve Amerikan propagandasının görünürlük kazandığı seneler, 1950'li yıllara denk düşmektedir. Dolayısıyla bu yıllarda sosyokültürel değişimler ve Amerikanlaşma eğilimi kendini göstermiş ve doğal olarak Amerika'dan pek çok şey ithal edilmiştir (Alkan, 2015, s. 595). 1950'li yıllar bir anlamda da tesadüfi değildir. Millî park uygulamalarının Amerika'da ortaya çıktığı bilindiğine göre birçok değişimle birlikte Türkiye'de de millî park hareketinin başlamasının o dönemin politik ilişkilerinin bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Sonuç itibarıyla da bu fikrin Batı'dan ithal edilen bir model olduğu söylenebilir. *Türkiye, diğer dünya ülkeleriyle kıyaslandığında millî park deneyiminde yenidir* denilebilir. Çünkü Yellowstone'dan hemen hemen 90 yıl sonra, yani 1950'li yıllarda bu kavram, Türkiye'de resmiyet kazanmıştır.

Nitekim son 67 yılda ve 1983 tarihli 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu çerçevesinde millî park sayısı 2025 yılı itibarıyla 49'a ulaşırken toplam millî park alanı 921.259 hektar olmuştur. Bu durum, ülke yüzölçümünün % 1,2'sini oluşturmaktadır. Şekil 1'de de görüldüğü üzere korunan alanlar içinde millî parkların alan olarak 2010 yılına kadar sürekli arttığı, fakat 2010 yılından sonra bu artışın durduğu, hatta bazı millî parkların millî park statüsünün iptal edildiği görülmüştür[1].

[1] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Resmî Gazete, 2014; Resmî Gazete, 2019b; Resmî Gazete, 2023.

Şekil 1: Milli Parklar Kanunu'na Göre Yıllar İtibariyle Korunan Alanların Gelişimi (ha)

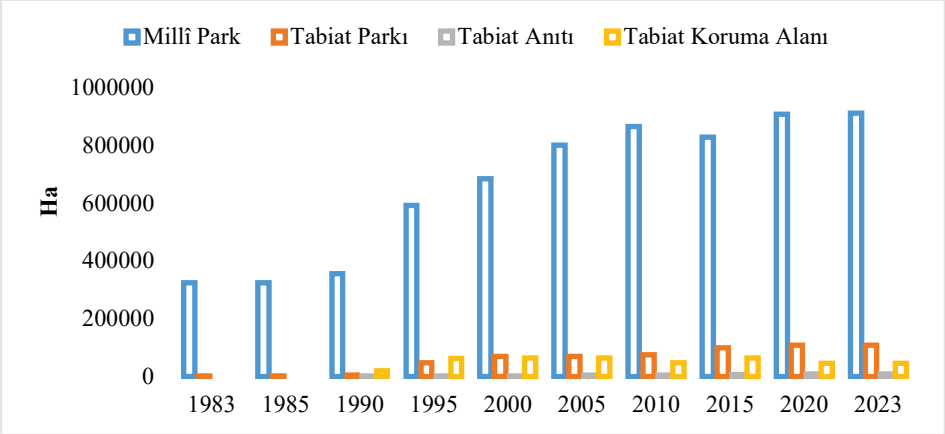

(T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025)

Türkiye'nin coğrafi yapısı Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyılarından başlayarak yüksek kıyı bölgelerine, iç kesimlerdeki dağlık arazilere, derin oyulmuş vadilere ve geniş bozkırlara kadar uzanan, verimli alüvyal ovalardan, kurak ve kayalık yamaçlara kadar geniş bir ekolojik yelpazeye sahiptir (Kaya ve Raynal, 2001, s. 131). Türkiye'nin özellikle bitki çeşitliliği ve yaban hayatı açısından zengin bir niteliğe sahip olması, canlılara yaşam alanı sunması, nesli tehlikede olan türleri barındırması, tarihî ve kültürel özellikler yönünden ulusal ve uluslararası endemik türdeki kaynak değerlerine sahip oluşu, doğal ve estetik açıdan insanlara rekreatif olanaklar sağlaması, bilimsel ve eğitsel çalışmalar açısından önemli olması gibi pek çok özellik sebebiyle koruma altına alınmış alanlar mevcuttur ve millî parklar da Türkiye'de önemli bir yer tutmaktadır (Gülgün vd., 2008, s. 38) (Şekil 2).

Şekil 2: Türkiye'de Yıllara Göre Millî Park Sayıları ve Kapladığı Alan

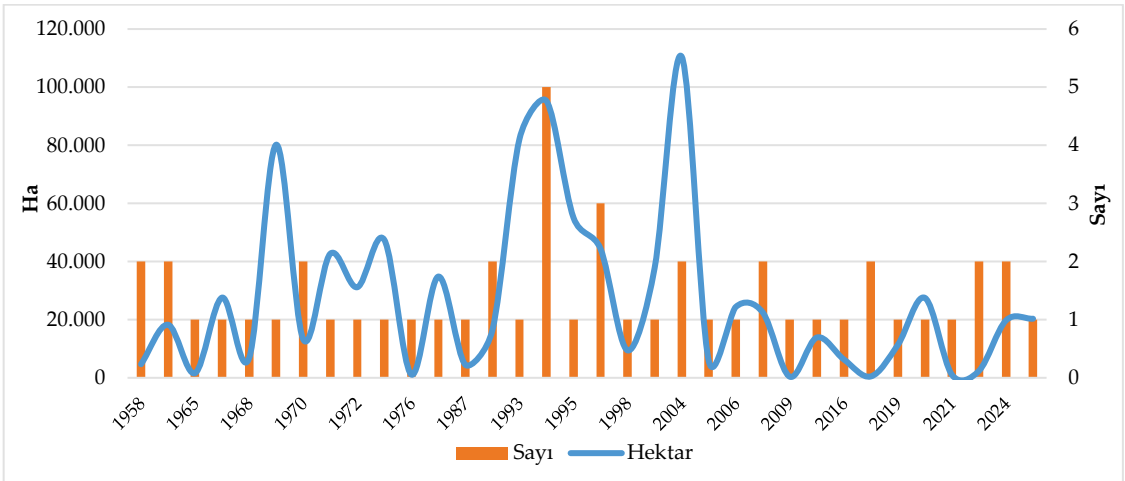

(T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025)

Yozgat Çamlığı'yla başlayan millî park ilan süreci, farklı türdeki alanların keşfedilmesiyle koruma altına alınarak artış göstermiştir. Türkiye'nin iklim, bitki örtüsü, çeşitli türdeki hayvan varlığı, jeolojik, jeomorfolojik ve hidrolojik yapıyla kültürel ve tarihî özellikler bakımından önemli oluşu, hemen hemen bütün bölgelerde millî parkların oluşturulmasında etkili olmuştur. Coğrafi

açıdan bakıldığında millî parkların ülke geneline yayılmakla birlikte Türkiye'nin güneybatı kesiminde yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3: Türkiye'de Yer Alan Millî Parklar

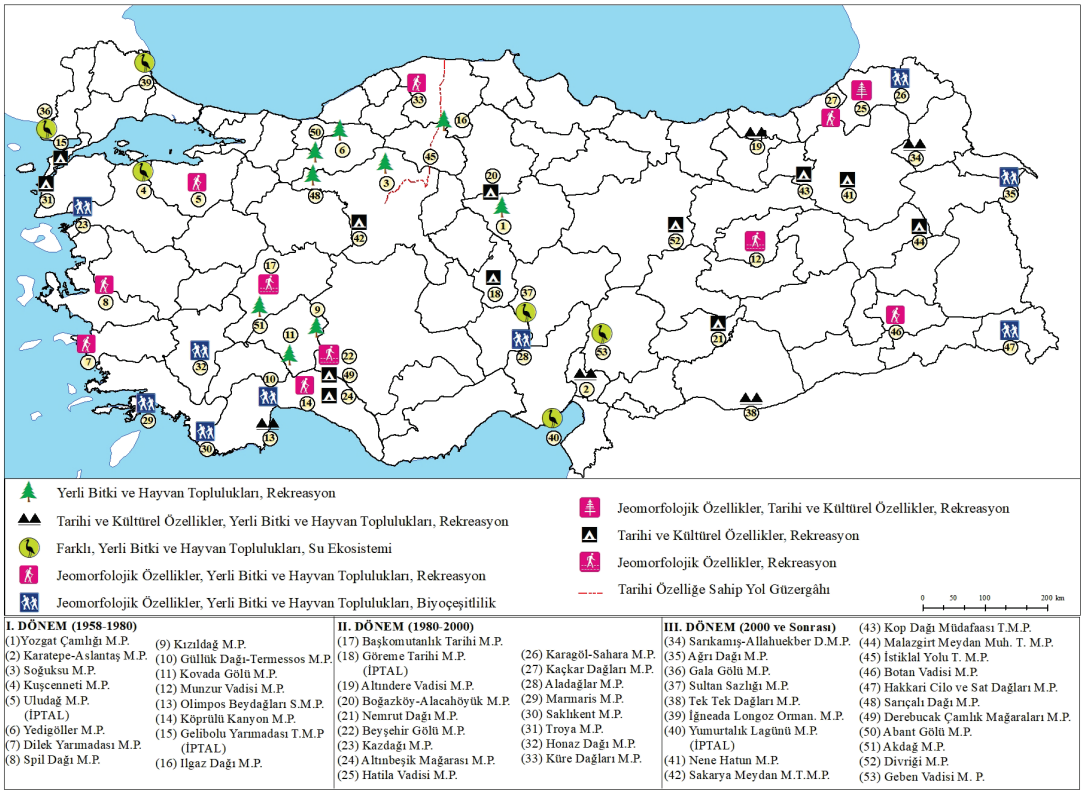

(Erol vd., 2011, s. 5381; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025'ten yararlanılarak derlenmiştir.)

Millî parkların gelişimini tarihsel bir bağlamda anlatmak için belirli yıllar dikkate alınmıştır. Millî parkların ilk oluşmaya başladığı 1958 yılıyla Türkiye'de önemli bir kırılımın yaşandığı 1980 yılı I. Dönem (1958-1980) başlangıç dönemi, 1980 yılıyla 2000 yılları arası II. Dönem gelişme dönemi, 2000 yılı sonrası III. Dönem ise durgunluk ve çatışma dönemi[2] olarak sınıflandırılmıştır. Söz edilen dönemlerde ilan edilen millî park sayıları, birbirlerine yakındır (Tablo 1).

Tablo 1: Dönemlere Göre Türkiye'de İlan Edilen Millî Park Sayıları ve Toplam Alanları

Dönem	Yıllar	Milli Park Sayısı	Alan (ha)
I (Başlangıç)	1958 - 1980	14	274.807
II (Gelişme)	1980 - 2000	15	379.745
III (Durgunluk ve Çatışma)	2000 ve sonrası	20	266.707

(T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025).

I. Dönem (1958-1980), başlangıç yılları olduğu için ilk aşamada sayıca bir artış söz konusu olmuştur. Bu süreçte ilan edilen millî parkların genel özelliklerine bakıldığında daha çok doğal ve kültürel kaynak değerine ve rekreasyon potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. II. Dönem (1980-2000), bir önceki döneme göre millî park sayıları aynı kalmış, ancak alan olarak artmıştır. Rekreasyon

[2] Ulusal ve uluslararası ölçekte korunan alanların sürdürülebilir bir şekilde kullanımı ve ekolojik bütünlüğünün sağlanması vurgulansa da özellikle 2000 yılından sonra alınan kararların sorgulandığı ve turizm, madencilik, enerji gibi çeşitli faaliyetlerin gerçekleşmesi ve statü iptalleri sebebiyle yazarlar tarafından durgunluk ve çatışma dönemi şeklinde bir kavramsallaştırma yapılmıştır.

öncelikli olmak üzere bitki ve hayvan toplulukları ve jeomorfolojik özelliğe sahip alanlar, millî park olarak ayrılmıştır. Bununla birlikte, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin yaşandığı bölge "Başkomutan Tarihî Millî Parkı" adıyla koruma altına alınmıştır. *Başol* (1985, s. 83) başlangıçta orman bölgelerinin millî park olarak ilan edildiğini, ancak bu süreçten sonra arkeolojik, tarihî ve mimari değere sahip alanların 1980'den sonra millî park olarak ayrılmaya başladığını ifade etmiştir. *Bayer* (1994, s. 54) de bu devrede ilan edilen millî parkların 1983 yılında çıkarılan Millî Parklar Kanunu'yla planlı bir şekilde ilan edilmeye başlandığını belirtmiştir. III. Dönem'e ise (2000 ve sonrası) *tartışmaların yoğun olduğu yıllardır* denilebilir. Türkiye'de neoliberal politikaların daha fazla uygulanmaya başladığı 2000 yılı sonrası dönemde millî parkların madencilik, enerji, turizm gibi ekonomik faaliyetlerde ön plana çıkmaya başlamasıyla ve piyasa, kazanç ve sermaye faktörü sebebiyle bu alanlar üzerindeki baskılar artmıştır.

Özellikle ekonomik kazanç sağlama düşüncesiyle millî park alanlarında gerçekleştirilen projeler, kaynak değerlerinin hedeflerine uygun şekilde korunmaması, millî park yasalarına uygun olmayan kullanımlar, korunan alanların kullanıma açılmasını kolaylaştıran eylemler gibi pek çok uygulama (Alkan ve Korkmaz, 2009, s. 15), millî parklar tarihi açısından en tartışmalı yılları kapsamaktadır. Tüm bu gelişmeler, millî parkların politik ekolojinin perspektifinden ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymakta, bu kaynaklar üzerindeki müdahalelerin ve düzenlemelerin sosyal yaşam ve ekolojik hayat üzerindeki etkilerini incelemeyi akademik olarak değerli kılmaktadır.

4.3. Türkiye'de Millî Parkların Politik Ekolojisi

Birçok ülke, doğal kaynakları korumak ve aynı zamanda ekonomik fayda sağlamak amacıyla korunan alan ağlarını genişletmeyi hedeflemektedir. Bu, aynı zamanda medenileşmenin ve çağdaşlaşmanın bir göstergesi olup insani gelişim açısından da gereklidir. Bu hedef doğrultusunda doğal alanlar içerisinde hayati öneme sahip olan millî parklar, hem bilimsel araştırmaya hizmet eden hem de insanların doğasını keşfetme ve dinlenme amacıyla tercih edilen önemli mekânlardır.

Öyle ki yasal süreçlerle korunmalarına rağmen millî parklar, çeşitli problemlerle karşılaşabilmektedir. Kendine has dinamiklere sahip olan bu alanlarda sorunlar çoğunlukla politik, toplumsal, ekonomik, yönetsel ve benzeri şekilde ortaya çıkabilmektedir. Türkiye'nin yaklaşık 67 yıllık millî parkçılık hikâyesine bakıldığında millî parklar konusunda alınan kararlar, uygulamalar, planlamalar incelendiğinde, yapılan akademik çalışmalar gözden geçirildiğinde sorunlar içinde öne çıkanların; *statü değişikliği, sınır daraltma ve millî park statüsü tartışmalı olan alanlar, millî parkların korunma(ma)sında sermayenin ayrıcalığı, yetki karmaşası/çok başlılık ve yerel toplulukların dışarıda tutulması* sorunları olduğu görülmektedir. Bu tür sorunlar, millî parkların etkili ve kontrollü bir şekilde gelişmesini engelleyebilir, doğal yaşamı ve biyo-çeşitliliği tehdit edebilir ve millî parkların hedeflerine uygun şekilde korunmasını zorlaştırabilir. Bu nedenle, koruma sistemlerinin sürekli olarak gözden geçirilmesi ve sorunlara yönelik tedbirler geliştirilmesi önemli bir gerekliliktir.

Statü Değişikliği

2010 yılında TBMM'ye sunulan ve beraberinde de pek çok tartışmaları getiren *Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı*'nda korunan alanlarla ilgili statü değişikliğinin ve yeniden değerlendirilmesinin önünü açan hükümlere yer verilmiştir. Tasarının 6. maddesinde *daha önceden ilan edilmiş ve belirlenmiş korunan alanların sınırlarının, bu kanun hükmüne göre değiştirilebilir, kısmi ya da tamamen farklı bir statüye dönüştürülebilir ya da korunan alan statüsü kaldırılabilir* şeklinde belirtilmiştir. Yapılması hedeflenen şeyin sınır değiştirilmesi ya da statü değiştirilmesinden ziyade statünün kaldırılabilir olması dikkat çekmiştir (Atmış ve Artar, 2013, s. 411). Ancak kamuoyunda da tepkiye yol açan söz konusu tasarı, Çevre ve Orman Komisyonu'nda görüşülmüş, kabul edilmiş, ancak genel kurulda görüşülmediği için kadük bırakılmıştır. Öyle ki bu ve benzeri şekilde sık sık yapılan statü değişikliği insanla doğanın sürdürülebilir ve öngörülebilir geleceği açısından risk taşımaktadır (WWF Türkiye, 2020, s. 49). Her ne kadar söz konusu kanun tasarısı yürürlüğe girmese de yapılan bazı düzenlemelerle statü değişiklikleri gerçekleşmiştir.

Yasalar gereği bazı korunan alanlarda gerçekleştirilen eylemler değişiklik gösterir. Bir kısım alanlarda statüleri gereği yapılması ve yapılmaması gereken bazı durumlar söz konusudur. Kimisinde yapılaşma faaliyetlerine izin verilmezken kimi alanlarda esnekliğe gidilerek birtakım eylemlere izin verilebilmektedir. Millî Parklar Kanunu'nda tabiat anıtı ve tabiat koruma alanlarında yapılaşma faaliyetlerinin her türlüsü yasaklanmışken millî park ve tabiat parkları gibi alanlarda bu çeşit eylemler gerçekleştirilebilmektedir (Velioğlu, 2012, s. 123). 2005 yılında Gala Gölü, 2006 yılında Sultan Sazlığı, 2007'de İğneada Longoz Ormanları, 2008 yılında Yumurtalık Lagünü tabiatı koruma alanıyken, statü değişikliği yapılarak bu alanlar, millî parka dönüştürülmüştür (Serter, 2020, s. 249). Örneğin, 06/12/2008 tarihli 27076 sayılı 2008/14355 karar sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 31/3/1994 tarihli ve 94/5451 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla tabiatı koruma alanı olarak belirlenen Yumurtalık Lagünü'nün ilgili bakanlıkların görüşüyle tabiatı koruma alanı statüsü kaldırılarak 06/8/2008 tarihinde millî park olarak belirlenmiştir (Resmî Gazete, 2008). Ancak *İskenderun ve Yumurtalık Çevre Koruma Dernekleri* sahanın daha alt bir düzeyde koruma statüsüne dönüştürülmesinin taraf olunan uluslararası sözleşmelere aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle söz konusu kararın iptalini talep etmiştir. Danıştay ise, statü değişikliğine gidilebilmesi için bir alanın o statüde korunmasını gerektiren niteliğini kaybetmiş olması gerektiğini vurgulamıştır. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından yapılan incelemeler neticesinde ise tabiatı koruma alanının niteliğini yitirdiğine dair herhangi bir bilgi veya belge bulunmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu doğrultuda millî park statüsünün daha etkin ve verimli bir koruma sağlayamayacağı düşüncesiyle 6.8.2008 tarihli ve 2008/14355 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda hukuka uyarlık bulunmadığı gerekçesiyle kararın iptaline karar verilmiştir[3]. Ancak 2016 yılında davaya ilişkin süreç tamamlanarak tekrar millî park statüsüne geçirilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025). 2023 yılında ise Yumurtalık Lagünü'ne tabiatı koruma alanı statüsü geri verilmiştir[4].

1983 yılında çıkarılan 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu'nun 2. maddesine göre millî parklar, *bilimsel ve estetik açıdan değerli, ulusal ve uluslararası öneme sahip doğal, kültürel kaynakları koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçaları* olarak tanımlamıştır. Aynı maddede tabiatı koruma alanı, *bilim ve eğitim açısından büyük öneme sahip olan nadir, tehlikeye maruz kalmış ya da kaybolmaya meyilli ekosistemler, türler ve doğal olaylar sonucu oluşmuş örneklerin yalnızca bilimsel ve eğitim amacıyla kullanılmak üzere ayrılan ve tam manasıyla korunması gereken doğal parçalar* olarak ifade edilmiştir. Ancak aynı kanunun 8. maddesinde *turizm bölge, alan ve merkezleri dışında kalan millî parklar ve tabiat parklarında kamu yararı gözetilerek ve belirlenen planlara uygun şekilde turistik amaçlı binalar ve tesisler inşa etmek üzere gerçek kişiler ve özel hukuk tüzelkişileri lehine Maliye Bakanlığı'nın görüşü alınarak Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nca (Günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığı) izin verilebilir* ifadesine yer verilmiştir (Resmî Gazete, 1983). Böylece, uygulanan/uygulanacak olan bir statü değişikliği, yapılmasına katiyen izin verilmeyen pek çok eylemin gerçekleşmesini sağlayabilir. Öyle ki Millî Parklar Kanunu'nun engellediği ve yapılaşmalara karşı çıkan pek çok maddesi bulunurken millî parklarda turizm amaçlı tesislere izin verilebilmektedir. Yumurtalık Lagünü de başlangıçta tabiatı koruma alanı olarak belirlenen, aynı zamanda *Ramsar Sözleşmesi* kapsamına alınan, mutlak bir koruma gerektiren, yalnızca eğitim ve bilim amaçlı kullanılmasına izin verilen bir sulak alandır. Bu alanın bir dönem millî parka dönüştürülmesi, ilgili maddeler gereğince turizme kapı aralamış ve daha sıkı koruma tedbirleri gerektirirken daha esnek bir korumaya geçilmiştir. Ancak, tekrar tabiatı koruma alanı olarak değiştirilmesi alanın geleceği açısından önemli olmuştur.

Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Parkı ise statü değişikliği konusunda bir başka örneği teşkil etmektedir. 28/06/2014 tarihli 29044 sayılı 6546 kanun numarasıyla Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun'la Tarihî Alan Başkanlığı'nın görev ve yetkileri belirtilmiştir (Resmî Gazete, 2014). Böylece, 2014 yılında Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Parkı'nın

[3] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. T.C. Danıştay Onuncu Daire Esas No:2009/1713 Karar No: 2014/895. (Erişim Tarihi: 23.5.2024).

[4] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 27.04.2023 tarih ve E:2022/1958, K:2023/876 sayılı kararı (https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/30/Tabiat-Koruma-Alanlari) (Erişim Tarihi: 23.5.2024).

millî park vasfının kaldırılması konusunun temel nedeni sorgulanırken bu değişikliğin yapılmasında başka bir koruma yaklaşımı olarak değerlendirilen Alan Başkanlığı modelinin geliştirildiği duyurulmuştur.

Alan Başkanlığı yaklaşımı; doğal, kültürel, tarihî, arkeolojik değerlerin korunması ve yönetilmesinde etkili bir planlama modeli olarak benimsenen, tarihî alanların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında bütüncül bir yaklaşım ve yenilikçi bir araç olarak değerlendirilmiştir. Kurumsal yetki karmaşasının önüne geçmek, sürecin işlerliğini hızlandırmak ve alanın bütün değerleriyle beraber korunarak devamlılığının sağlanması, geliştirilmesi, yaşatılması ve tanıtılması açısından da etkili bir yaklaşım olduğu vurgulanmıştır (Erbey, 2019, s. 300). *Erten* (2014) ise Gelibolu'da çeşitli sit alanları bulunan ve sıradan bir bölgeye dönüşen, sınırsız yetkiler verilen alan başkanlığının merkezî ve otoriter bir yönetim anlayışına büründüğünü, katılımcı ve müzakereci sürecin dışlandığını, yerel düzeyde herhangi bir kurum, kuruluş, STK ya da toplumu temsil eden yerel bir katılımdan bahsetmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca ziyaretlerle de taşıma kapasitesinin çok üstünde ziyaretçinin ağırlamasının bir anlamda turistik bir gezi gibi algılanmasına neden olduğunu belirtmiştir. Talebe yönelik ise bu bölgeye konaklama, yeme içme mekânları, ulaşım gibi çeşitli altyapı imkânlarını geliştirmesi için yatırımcıların çekildiğini ve rant temelli bir anlayışın hâkim olduğunu ifade etmiştir.

Gelibolu dışında 01/06/2019 tarihli 30791 sayılı 7174 kanun numarasıyla Kapadokya Alanı Hakkında Kanun çıkarılarak Kapadokya Alan Sınırı belirlenmiş (Resmî Gazete, 2019a) ve Göreme Tarihî Millî Parkı'nın millî park statüsü kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 2019b). Alan Başkanlığı modeli getirilmeden önce Göreme'nin de içinde yer aldığı Kapadokya Bölgesi, 1985 yılında *Türkiye'nin Dünya Miras Alanı* olarak seçilmiştir. Bu bölge, aynı zamanda bünyesinde doğal sit, kentsel sit, arkeolojik sit gibi çok katmanlı bir koruma yapısına sahip olduğu için zamanla bu çok katmanlı koruma statüleri iç içe geçmiştir. Millî park sahası da merkezi Kapadokya'nın tamamını değil, geniş doğal, kentsel ve arkeolojik sit alanının ortasında yer alan daha dar bir bölgeyi içermektedir. Uzun Devreli Gelişme Revizyon Planı, tüm bölge yerine sadece bu dar alan için hazırlanmıştır. Planın çevresel bağlamdan kopuk ve bütüncül bir yaklaşımdan uzak bir şekilde hazırlanmış olması, planın uygulamada etkinliğini sorgulanabilir hâle getirmiştir. Ancak, Kapadokya Alanı Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle Kültür Turizm Koruma ve Gelişme Bölgesi'yle millî park sınırları tekil olarak değerlendirildiğinde koruma statülerinin etkinliği, yasal değişikliklerle zamanla azalmış ve bölgedeki koruma faaliyetleri daha karmaşık hâle gelmiştir. Ayrıca, turizmin öne çıkarılması ve alanın miras değerlerinin yeterince anlaşılmaması, korumanın ikinci planda kalmasına ve turizmin bölgedeki ekonomik etkinliğinin hâkim olmasına neden olmuştur (Şakar, 2022, s. 14). Kapadokya Alan Sınırı, statüsü kaldırılan Göreme Tarihî Millî Parkı'ndan daha geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Ancak, bu genişletme sırasında, eşsiz doğal, tarihî, mimari ve kültürel kaynaklara sahip olan Göreme Millî Parkı, koruma statüsünden mahrum bırakılmaktadır. Ayrıca, iptal edilen Göreme Millî Parkı sınırlarında yer alan bölgelerle Nevşehir ilinin kenarlarında bulunan ve yapılaşmaya (konut, ticaret veya turizm amaçlı) açılan alanlar arasındaki imara açılma durumları, net bir şekilde tanımlanmamaktadır ve Göreme Millî Parkı için herhangi bir koruma mekanizması önerilmemektedir (Yaşar, 2019, s. 3). Böylelikle coğrafi, tarihî ve kültürel olarak hassas olan bölgede aşırı yapılaşma tehlikesi söz konusuyken yeni imarlarla birlikte bölgede madencilik, ulaşım, turizm faaliyetlerinin, kentsel büyümenin, konut artışının ve otel yığılmalarının önü açılmaktadır. Fakat bu kararların bölgeye olan ekonomik, toplumsal, çevresel ve mekânsal etkisi maalesef düşünülmemektedir.

Kapadokya Bölgesi'ndeki karmaşık ve üst üste binmiş yapının sebep olduğu koruma sorunlarını çözmek adına yeni bir merkezî yapılanma olarak Kapadokya Alan Başkanlığı kurulmuştur. Her ne kadar Kapadokya Bölgesi'nin Alan Başkanlığı modeline geçişi ve tek bir yerden yönetimi, olumlu gibi görünse de bu modelin de getireceği belli başlı sorunlar bulunmaktadır. Kapadokya Alan Sınırı, millî parkı ve parçalı hâldeki sit alanlarını içine alarak çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Yeni bir modele geçiş sürecinin iyi bir şekilde yönetilememesi, alan başkanlığının

yönetim ve denetim mekanizmasında sorunlara sebep olabilir; kararların uygulama aşamasında izlenmesini zorlaştırabilir. Özellikle alan başkanlığının tek bir elden karar alıcı, onaylayıcı ve aynı zamanda uygulayıcı olması, başkanlığı karar aşamalarında kontrol edemez duruma getirebilir. Ayrıca, çıkarılan Kapadokya Alanı Hakkında Kanun'unda ve ilgili yönetmeliklerde, katılımcı koruma anlayışına dair bir referansın bulunmaması, dolayısıyla katılımcı bir yönetim anlayışının oluşmaması, bölge paydaşları ve yerel yönetimlerle iş birliğinin kurulmaması, ilerleyen süreçlerde problemlere yol açabilir. Öyle ki yeniden yapılacak yönetmelik ve yönergelerde iş birliği yapılmadığında bölgede etkili bir koruma ve denetim sistemi kurmak güç olacaktır. Aynı zamanda alanda ziyaretçi planlamasının doğru bir şekilde yapılmaması durumunda telafisi olmayan tahribatlar ortaya çıkabilir (Şakar, 2020, s. 322).

Statü değişikliğine yenisi eklenen, yakın zamanlarda yankı uyandıran ve hararetli tartışmaların odağındaki Uludağ Millî Parkı'nın akıbeti, aslında 2006 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla 1.600 hektarlık alanın milli park sınırları dışına çıkarılmasıyla başlamıştır. Hâlbuki 1961 yılında Uludağ'ın millî park olarak ilan edilişiyle alan, iki katına çıkarılmış ve izni olmayan yapılar yıkılmıştır. Ancak Uludağ'ın 1. Gelişim Bölgesi içindeki kayak pistleri ve oteller nedeniyle orman yayılımı zarar görmüş, önemli derecede tahribata uğramıştır. Uludağ'ın yaşadığı bu durum, millî park fikrinin ortaya çıkış felsefesinden uzakta, sadece bir macera parkı şeklinde kullanıldığını gösterir niteliktedir. Uludağ'ın millî park statüsünden çıkarılarak 1. ve 2. Gelişim Bölgeleri'yle kayak pistlerinin yer aldığı alanın Uludağ Alan Başkanlığı çatısı altında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na verilmesi durumu ise büyük tartışmalara neden olmuştur (Zeybek ve Mirici, 2022, s. 23).

25/11/2022 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulan kanun teklifinde millî park, kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgesi, doğal sit alanları gibi birçok farklı koruma statüsüne sahip olan Uludağ Alanı'nda, farklı merciler tarafından idari yetkiler bulunduğu için bu durumun, yetki karmaşasına yol açtığı, hem ziyaretçilerin hem de yatırımcıların uzun ve ağır bürokratik süreçler yaşadığı belirtilmiştir. Alan başkanlığının yasalaştırılmasıyla bütünsel bir yaklaşım benimseneceği ve yetkilerin tek elde toplanarak yetki karmaşasının önleneceği hedeflenmiştir. Ancak, aleyhte söz alan milletvekilleri ise hâlihazırda bir yetki karmaşası durumunun yaşanmadığını, çoğu yetkinin Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü'nde olduğunu, planlanan düzenlemelerin Uludağ'ı imara ve yapılaşmaya açmaya yönelik olduğunu, yetkileri tek bir yerde toplamanın Uludağ'ın millî park statüsünü tehlikeye atacağını, bu durumun flora, fauna üzerinde ve alanın sürdürülebilirliğini tehdit edeceğini belirtmiştir. Ayrıca, millî park görevlilerinin politik sebeplerle yetkilerini kullanmaya izin verilmediği, bu sebeple kaçak yapıların yıkılamadığı, millî park sahasında yalnızca bir orman muhafaza memurunun çalıştığı ve yeterli seviyede kadro açılmadığı, dolayısıyla Millî Parklar Müdürlüğü'nün görevini tam olarak yerine getirmediği izlenimi oluşturulmasının doğru olmadığı belirtilmiştir[5]. *Dünya Doğayı Koruma Vakfı Türkiye* temsilcisi olan *WWF Türkiye* (2022, s. 3) tarafından yapılan "Alan Başkanlığı" modeline ilişkin açıklamada, söz konusu teklifle asıl hedefin, daha çok kişiye hizmet sağlayacak kış turizmini geliştirmek olduğu, millî park ve çevresindeki yapılaşma sürecinin hızlanarak yaban hayatının, Uludağ ormanlarının, su kaynaklarının, botanik kaynak değerlerinin ve kentin iklim değişikliğine karşı uyum yetisinin bozulmasına yol açacağı belirtilmiştir. Ayrıca, korumanın yanı sıra rekreasyon ve eğitim imkânları sunmasından dolayı millî parkların kitle turizmine azami seviyede bir kapasite oluşturmak ve buna yönelik altyapı imkânları için yatırım gerçekleştirilebilecek yerler olmadığı vurgulanmıştır. Uluslararası platformlarda da Alan Başkanlığı şeklinde evrensel seviyede bir tanımlama olmadığı ve son zamanlarda bu model çerçevesinde yönetilen alanlarda da istenilen hedeflerin sağlanamadığı ifade edilmiştir.

Tartışmalar devam ediyorken 26/1/2023 tarihli 32085 sayılı 7432 kanun numarasıyla Uludağ Alanı hakkında Alan Başkanlığı Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun asıl amacının doğal ve turistik

[5] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. TBMM, (2022, s. 11). https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss380.pdf (Erişim Tarihi: 23.5.2024).

açıdan değerli olan Uludağ sahasının, bünyesindeki değerlerinin korunup planlamalar dâhilinde yönetilip denetlenmesini sağlayan esasları düzenlemek olduğu (Resmî Gazete, 2023) ifade edilmiştir.

Sınır Daraltma ve Millî Park Statüsü Tartışmalı Olan Alanlar

1972 yılında ilan edilen Olimpos-Beydağları Millî Parkı ise sınır daraltma işlemiyle alansal bir değişim yaşamıştır. Başlangıçta 69.800 ha olarak ilan edilen millî parkın sınırları, içerisinde bulunan Tekirova, Çamyuva, Kemer, Göynük ve Beldibi yerleşimlerinin 1988 yılında millî park sınırı dışına çıkarılmasıyla 35.375 ha'lık bir alan kaybı yaşanmış, millî park alanı 34.425 ha düşürülmüştür. Bu sınır değişimi, çeşitli faktörlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. İlk başlarda millî park, uzun devreli gelişme planı koruma-kullanma dengesini gözeten interdisipliner bir çalışmanın ürünüyken, 1970'li yıllardaki artan talep ve turizm gelişmeleri sonucu gerçek anlamının dışına çıkmıştır. 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu'yla getirilen kredi, alan tahsisi ve vergi indirimi gibi teşvikler de alan talepleriyle turizmi artırmıştır. Yine bu yıllarda başlatılan Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi, kıyı kesimde turizmin yoğun olarak gelişmesine neden olmuştur. Bu proje için de ormanlık alanlarla ve tarım alanları yerini turizme ve yerleşime bırakmıştır (Atik vd., 2006, s. 168).

Statü değişikliği, sınır daraltma gibi tartışmaların yanı sıra millî park statüsüne uygun olup olmadığı tartışılan millî parklar da mevcuttur. *Serter* (2020, s. 249)'e göre 2004 yılında Ağrı Dağı Millî Parkı'yla 2007 yılında Tek Tek Dağları Millî Parkı, Millî Parklar Kanunu çerçevesinde değerlendirildiğinde doğal kaynak değerlerine uygun bir şekilde ilan edilmiştir. Ancak Tek Tek Dağları Millî Parkı'nın da sahip olduğu kaynak değerlerinin yetersiz olduğu, dolayısıyla millî park statüsü verilebilecek bir alan olmadığı, hatta bu alanın millî park statüsünün iptal edilmesinin yerinde bir karar olacağı vurgulanmıştır. Aynı şekilde, tarihî özelliği açısından millî park ilan edilen bazı millî parkların alan büyüklüğü açısından az bir alan kapladığı ve tarihî açıdan da oldukça az kalıntının olduğu ifade edilmiştir. Nene Hatun Millî Parkı'nda yalnızca iki tane topçu tabyasıyla bonet, Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihî Millî Parkı'nda tarihî niteliğe sahip kalıntıların olmadığı, İstiklal Yolu Tarihî Millî Parkı'nın da alan büyüklüğüyle tarihî kalıntıların az olması sebebiyle millî park olma özelliğinden uzak olduğu, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihî Millî Parkı'nın da parçalı bir şekilde millî park olarak ilan edildiği ve bu durumun da alanın yönetilmesi açısından probleme sebep olacağı belirtilmiştir.

Millî Parkların Korunma(ma)sında Sermayenin Ayrıcalığı

Türkiye'de Millî Parklar Yönetmeliği'nin 5. maddesinde de kamu yararı açısından zorunluluk oluşması durumunda planda belirtilmeyen bir yatırım projesinin uygulanması durumuna, belirtilen projenin çevre ekosistem açısından fayda gözetilerek koruma politikalarına ters düşmeyecek şekilde izin verileceği belirtilmektedir (Resmî Gazete, 1986). Ancak, bu tarz projelerde nadir ve nesli tehlike altında olan biyolojik çeşitlilik çoğunlukla etkilenen alanlar olmuştur.

Bookchin'e göre insanlık (2014, s. 89), ya dinsel ya da ekolojik bir alçak gönüllülükle doğal yasaları kabul edip her türlü varlığa hak ettiği saygıyı göstermeli ya da doğanın zorunlu yasalarından sıyrılıp teknolojik ve ussal kurnazlığını kullanarak doğaya hâkim olmalıdır. İkinci argüman daha çok, doğaya duyulan insani kaygı ve parçası olunan yaşam dünyasına yönelik duyarlılık yerine bireysel çıkarlara dayanmaktadır. Bu nosyonuyla doğanın, sadece insanların üretim ve tüketim kaynakları olarak görülmesini teşvik eden kapitalist sistemin rekabetçi, sınıfsal ve hiyerarşik yapısını eleştiren *Bookchin* (2015, s. 203), bu sosyal sistemin doyumsuzluğunu vurgularken insanoğlunun, doğayı kontrol altına almaya çalıştığı bir ideolojiye dayandırır. Bir zamanlar, Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer edinen Kaz Dağları'ndaki termik santrallerle ilgili tepkilerden sonra madencilik faaliyetleri de kamuoyunda fazlaca yankı uyandıran önemli gelişmeler arasında olmuştur. *Bookchin* (2014)'nin vurguladığı noktaya örnek olarak ulusötesi şirketlerin gözde mekânlarından biri olan Kaz Dağları'nda altın madeni sebebiyle çok sayıda ağacın kesildiği, yeşiller arasında kalan tıraşlanmış görüntüler verilebilir. Öyle ki gerek çevreci grupların gerekse de yöre halkının karşı çıkışları, bu tarz girişimlerin önüne geçememiştir.

Tema Vakfı'nın Kaz Dağları Yöresi'yle ilgili hazırladığı rapora göre, orman alanlarının % 80'nin, koruma alanlarının % 55'inin madencilik faaliyetleri yapılabilir alanlar olarak belirlendiği, Kaz Dağları Millî Parkı'nın % 80'inin, Troya Millî Parkı'nın %10'unun, Kaz Dağı Göknarı Tabiat Koruma Alanı'nın % 99,9'unun ihale ruhsat alanı içinde, önemli doğa alanlarının % 95'inin, Tarihî ve Kültürel Varlıkların % 66'sının, tarım alanları ve büyük ovaların % 78'inin maden ruhsat alanları içinde kaldığı belirtilmiştir (TEMA, 2020, s. 28). Yabancı sermaye destekli ulusötesi şirketlerin doğal alanlar üzerindeki bu tarz faaliyetleri, maden projelerinin artmasını mümkün hâle getirmiştir. Maden sahalarının millî park alanlarının uzağında olması, bu alanlar üzerindeki tehlikeyi uzaklaştırmış sayılmaz; aksine işlem sırasında çevre ekosistem de zarar görebilmektedir. Projelerin ihale aşamasında olması, o sahaların maden faaliyetlerine açılacağının birer göstergesi olabilir. Bu projelere onay verilmesi durumunda Kaz Dağları'ndaki tehlikenin boyutu da büyümüş olacaktır. *Madencilikte yer seçim şansı yoktur* söylemiyle *nerede olursa olsun bu faaliyet gerçekleşebilir* mantığıyla hareket edildiğinde doğanın, habitatın, ekosistem bileşenlerinin varlığı yok sayılmış olur.

Karadeniz Bölgesi de projeler konusunda çoğunlukla kamuoyuna yansıyan örneklerle anılan bir bölgedir. Cerattepe protestoları olarak tarihe geçen Artvin Cerattepe'deki ormanlık alanda planlanan maden ocaklarına karşı verilen tepkiler ise gündemde uzun bir süre kalmıştır. ÇED raporunun çeşitli iptaller sonrasında olumlu sonuçlanmasıyla maden şirketleri sahaya girmiş, ancak bölgede yapılan protestolar, çevre illere de yayılarak kitleselleşmiş ve büyük bir tepkiye yol açmıştır. Kafkasör Turizmi Koruma ve Geliştirme Bölgesi'yle Hatila Vadisi Millî Parkı'nın yanı başında olan bu alan, maden projelerinin kıskacı altında kalmıştır. TEMA (2021, s. 26) raporlarına göre Artvin'deki farklı koruma statülerine ait korunan alanların %47'sinin maden yapılabilecek alanlar olarak belirlendiği, millî park alanlarının da %84'ünün maden ruhsatlarıyla ruhsatlandırıldığı belirtilmiştir. Maden Kanunu'nda yapılan her bir değişiklik, maden ruhsat alanlarını genişletilirken 2004'te yapılan değişiklikle koruma altına alınmış, pek çok alan da bu şekilde maden projelerine açılmak istenmiştir.

Nitekim Türkiye'de enerji ihtiyacı sebebiyle su kaynaklarına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Millî Parklar Yönetmeliği'nin içme suyu açısından yapımı acil olan ve kamu yararı için önemli bir zaruriyet oluşturan yapılar için uzun devreli gelişme planı ya da gelişme planı şartı aranmayacağı (Resmî Gazete, 1986) ifadelerinin bulunması, bu şekilde yeni projelerin habercisi olmuştur. Bu durum da içme suyuna yönelik projelerin önünü açmıştır. Kamu yararı ve içme suyu gibi ifadeler millî park yakınında HES ve baraj yapımı projelerini cesaretlendirmiştir. Günümüzde hâlihazırda millî park sınırında veya çok yakınında hidroelektrik santraller ve barajlar mevcuttur (Tablo 2). Öyle ki HES'lerin çevresel etkileri göz önüne alındığında bulundukları lokasyonlarda ortaya çıkan tahribatın boyutları gerek park ekosistemi gerekse de bölgedeki insan ekolojisi açısından büyük sonuçlar doğurabilmektedir.

Tablo 2: Millî Park Sınırı/Yakınında İnşa Edilen Hidroelektrik Santraller

Santral Kuruluş Yılı	Millî Park Sınırı/Yakınındaki Proje Adı	Millî Park Adı
1960	Kovada I HES	Kovada Gölü MP.
1971	Kovada II HES	Kovada Gölü MP.
1984	Aslantaş Barajı ve HES	Karatepe-Aslantaş MP.
2013	Kalecik I-II-III	İstiklal Yolu T.M.P
2016	Kasımlar Barajı II ve HES	Köprülü Kanyon MP.
2017	Kayadibi HES	Küre Dağları M.P.

(DSİ, 2024).

Enerji açığının gerekçe gösterilerek baraj ve HES uygulamalarının son dönemde önemli oranda arttığı görülürken bu projelerdeki korunan alanlar ya da doğa koruma alanlarında yer seçim kararları tartışılmış ve Türkiye'de doğa koruma politikalarıyla enerji konusundaki çelişkilere dikkat çekilmiştir. Bu çelişkiler, daha çok bu alanların yönetimi ve korunması konusundaki yasal araçların korunan alanlar üzerindeki müdahale edilebilirliğini kolaylaştırmıştır. Oysa birçok ülke baraj, HES uygulamalarında ekolojik, sosyal çevrede oluşan zararlar nedeniyle ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli tedbirlerin alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Böylece doğal ve ekolojik çevrenin sürdürülebilirliği göz önüne alınarak daha az tahripkâr uygulamalara gidilmiştir (Dünya, 2012, s. 3).

Neoliberal politikaların bir sonucu olarak 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'yla kitle turizmini artırmak maksadıyla turizm bölge ve merkezleri belirlenerek teşvik kredileri, yatırım kolaylığı, vergide indirim, arsa tahsisleri vb. gibi destekler sağlamıştır (Resmî Gazete, 1982; Kervankıran vd., 2022, s. 373). Özellikle turizm bölgelerinde yazlık konutların yapımı çoğalırken korunan alanlar üzerinde de olumsuzluklar baş göstermiştir. Dilek Yarımadası-Büyük Menderes Millî Parkı hem yapılaşmaların hem de yangın, avlanma, aşırı otlatma, su kirliliği ve ziyaretçi yoğunluğu sebebiyle zarara uğramıştır (Eşbah vd., 2007, s. 1). Söz konusu kanun; ormanlar, millî parklar ve kıyılardaki turizm yatırımları için birçok teşvik sağladığı için kısa vadede ekonomik fayda elde etmek amacıyla kitle turizmi teşvik edilmiştir. Dilek Yarımadası, Olimpos-Beydağları, alan başkanlığına devredilen Gelibolu Yarımadası gibi kıyıdaki alanlarda kitle turizmi faaliyetleri yürütülmüştür. Millî park içinde çok miktarda orman arazisi, turizm amaçlı tesislere dönüştürülmektedir. Bu alanlardaki kaynakların ve kültürel peyzajların kitle turizmi sebebiyle geliştirilip işletilmesi, millî parkları olumsuz şekilde etkilemesine rağmen turizm tesisleri artış eğiliminde olmuştur. Bu gelişmeler, özellikle korunan alanların ve millî parkların yönetim hedefleriyle bağdaşmamaktadır (Erol vd., 2011, s. 5384).

Turizmi Teşvik Kanunu'nda 2003 yılında 4957 sayılı bir kanunla yapılan değişiklikle turizm yatırımlarında arazi tahsisinde, plan çerçevesinde çeşitli alt yapı imkânlarının sağlanması için bütün işlerin tek bir yerden yürütülmesi amaçlanmıştır (Resmî Gazete, 2003). 2021 yılında Turizmi Teşvik Kanunu'nda 7334 Sayılı Kanun'la birtakım değişiklikler yapılmıştır (Resmî Gazete, 2021). 8. maddeye göre Millî Parklar Kanunu gereğince tespiti ve ilanı yapılan yerlerde konaklama için tesis yapımı uygun görülen ya da konaklama tesisi bulunan alanların yatırımcıya tahsis edilmesinde bakanlık yetkilendirilmiştir. Çadır veya karavan kiralamaları dışında ilgili kurumlara konaklama amaçlı tahsis izinleri verilmeyeceği belirtilmiştir. Buna istinaden, millî park alanlarında konaklama tesisleri turizm amacıyla yatırımcıya tahsis edilebilmekte ve konaklama tesislerinin yapılması için alan tahsisleri yapılabilecektir (Aydın ve Türker, 2022, s. 147).

Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi, ilk zamanlarda çevre ve doğa korumaya öncelik veren ve kolektif bir çalışmayken 1988 yılından sonra millî parkın kıyı kesiminde turizmin yoğun olarak gelişmesine neden olmuştur. Bu süreçte çevre korumaya yönelik yaklaşımdan uzaklaşılmış ve bölgenin turistik kapasitesine daha çok önem verilmiştir. 1988'de Olimpos-Beydağları Millî Parkı sınırları dışına çıkarılan Beldibi, lüks tesislerin yer aldığı, tarımsal faaliyetlerin ve pansiyonların bir arada olduğu, kırsal karakterini koruyan, orman arazilerinin bir kısmının günübirlik ve rekreasyonel amaçlı kullanımlara, tarım alanlarının da bir kısmının kırsal konut sahalarına dönüştüğü bir yerleşim alanı olmuştur. Ormanlık bölgede yoğun bir şekilde konut ve pansiyonların görüldüğü Göynük'te ise ilk planlarda turistik tesis sayıları az olarak belirlenmişken revizyon planlarında özellikle 1990 yılındaki revizyon planında öngörülen kentsel gelişim sahası, 1996 yılındaki revizyonla tarım alanlarını da içine alacak şekilde ve millî park sınırına kadar genişletilmiştir. Kemer ise 1988 yılında öngörülen düşük yoğunluklu turizm gelişim sahası, 1996 yılında daha büyük turizm gelişim sahasına dönüşmüş, Kiriş ve Çamyuva yerleşimleri ise tesisler ve yatak kapasiteleri nedeniyle bölgenin en büyük turizm alt bölgesi olmuştur (Atik vd., 2006, s. 170). Korunması gereken doğal alanların turizmin gelişmesi pahasına gözden çıkarılması, beraberinde bu bölgelerde bazı sorunları ve çatışmaları ortaya çıkarmıştır. Yıldız ve Atmış (2019, s.

227), çalışmasında korunan alanlarda; orman, su ve yaban hayatı kaynakları, turizm uygulamaları konularında yaşanan çatışmaların öne çıktığını vurgulamaktadır.

Oysa başka ülkelerdeki millî park politikaları çok farklı şekilde uygulama alanı bulmuş ve yerel halk da ciddi derecede etkilenmiştir. Örneğin Çin'de Çin yasalarına göre doğa rezervlerinde madencilik yapmak yasa dışı bir faaliyettir. Bir bölge millî park olarak duyurulduktan sonra o bölgede bulunan yasa dışı maden sahaları kapatılarak geçimlerini buralarda çalışarak elde edenler işten çıkarılmıştır. Doğanın korunmasında önemli bir tehdit olarak görülen turizm, park yetkilileri tarafından turizm faaliyetlerinin olumsuz etkilerini azaltmak için bazı turistik yerlerin ve doğal güzelliklerin kapatılmasına veya askıya almasına karar verilmiştir. Diğer sakinler de park politikalarının uygulanması nedeniyle turizmle ilgili işlerini, iş fırsatlarını kaybetmişler ve gelirleri ciddi şekilde zarar görmüştür. Geçim kaynakları turizme dayalı olanlar, parktaki doğal kaynaklara bağımlı olan köylüler, sıkı koruma felsefesinden oldukça olumsuz etkilenmişlerdir (Peng vd., 2022, s. 1).

Yetki Karmaşası/Çok Başlılık

Birden çok koruma statüsüne sahip alanlarda birden çok kurumun yetkili ve sorumlu oluşu, yönetimde ve işleyişte bazı sorunlara sebep olurken kurumlar da koordinesiz bir şekilde çalışabilmektedir (Alkan ve Korkmaz, 2009, s. 19). Honaz Dağı Millî Parkı Doğal Sit Alanı, Soğuksu Millî Parkı Ağaç Fosilleri Doğal Sit Alanı veya Gala Gölü Millî Parkı Doğal Sit Alanı gibi birden fazla statüye sahip olduğu için doğal sit alanlarının korunan alanlarla statü çakışması durumunda plan onama yetkisi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na verilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024).

Sit alanlarının ve koruma bölgelerinin yönetim ve yetkisinin farklı kurumlarda bulunması hem çakışma hem de plan ve uygulama açısından problemlere sebebiyet vermektedir. Özel çevre koruma bölgeleriyle doğal sit alanlarının tespit edilmesi, bu alanlar üzerindeki planlama işlemleri Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na; kentsel sit, tarihi ve arkeolojik alanların yönetim, yetki ve sorumluluğu Kültür ve Turizm Bakanlığı'na aittir. Her ne kadar statü çakışmalarında kurumlar arası protokol yapılmış olsa da bu alanlar arasında millî park, tabiat parkı veya sulak alanların yer alması durumunda Tarım ve Orman Bakanlığı da devreye girerek yetki ve sorumluluk tartışmaları yaşanmaktadır. Böylece sit alanlarıyla korunan alanların birlikte bulunduğu durumlarda bütün kurumların ortaklaşa bir protokolünün olmaması ve özellikle koruma politikalarının hangi kurum tarafından planlanacağı gibi durumlar tam olarak belli olmadığında muğlaklıklar çıkabilmektedir. Bütçe harcamalarında finansal planlamalar yapılırken kurumların yetkisi dışında kalan yerler için herhangi bir bütçe belirleyememe gibi durumları da çeşitli sıkıntılara yol açmaktadır (Kalak ve Demirci, 2023, s. 61).

Bir bölgede doğal sit alanıyla arkeolojik sit alanlarının bir arada olması hâlinde bakanlıkların hangi şartlarda söz sahibi olması gerektiği protokol yapılarak belirlenmelidir. Aksi hâlde, yetki ve sorumlulukların aktarılması çeşitli sorunlara sebep olabilmektedir. Bunun yerine yönetilecek alanın kanuni düzenlemelerle tek bir çatıdan yönetilmesi daha sağlıklı olabilmektedir. Çünkü bu ve benzeri kargaşaların önüne geçilmesi için geliştirilen yönetim anlayışları, sürdürülebilir alansal yönetimi için önem teşkil edebilmektedir. Yine birden fazla statüye sahip olan ve bu yüzden ortaya çıkan yetki ve sorumluluk tartışmalarının önüne geçmek adına tek bir yetkili kurumun olması ve korunacak saha üzerinde birden fazla statünün verilmemesi dikkat edilmesi gereken bir husustur (Yıldız ve Aydın, 2023, s. 29).

Yerel Toplulukların Dışarıda Tutulması

Kuramsal olarak *Martinez-Alier,* doğayla bütünleşik yaşayan toplumların kendi yaşam alanlarını içine alan tehdide karşı geliştirdikleri mücadele biçimini *fakir çevreciliği (environmentalism of the poor)* olarak tanımlamıştır. Ona göre fakirlerin çevre ile ilgili verdikleri mücadeleler, çoğu zaman ekonomik değerlendirmeler üzerinden tanımlansa da birçok farklı durumda, yoksul ve yerel

halkların çevresel bozulmayı, haklar, kültürel değerler ve duygusal bağlılıklar üzerinden savunduğu görülür. Değerlendirme dili bu konuda önemli rol oynar. Buna göre halkların yaşam alanlarını; insan hakları, doğaya karşı olan duygusal bağları, kutsallık anlayışı ve kültürel değerler üzerinden koruyor olması fakir çevreciliği anlayışına yeni bir boyut kazandırır (Alier, 2014, s. 239; Oğuz, 2016, s. 206). Koruma çabalarının tarihsel olarak apolitik doğası ise yerel toplulukları korunan bir alan oluşturma sürecinin dışında bırakarak en çok etkilenenlerin seslerini dışarıda bırakmıştır (Feingold, 2021, s. 3). Geçmişte askerî bir yönetim tarzı olarak değerlendirilen, fauna ve flora türlerinin hayatta kalmasını sağlamak amacıyla erişimin kısıtlandığı Yellowstone tipi kale modeli, geçmişte korunan alanlar için baskın bir model olmuştur. Devletlerin uyguladığı stratejiler arasında yer alan ve bu alanlarda yaşayan kişilerin zorla yerlerinden edilmesi, toplumu özellikle de yerli grupları ve orman sakinlerini ciddi şekilde etkilemiştir (Colechester, 1994, s. 27). Ayrıca yerel grupların korunan kaynakları kullanmaktan dışlanması ve topraklarından uzaklaştırılması, geleneksel yerli ekolojik bilginin ihmal edilmesi ve yerel kalkınma projelerini teşvik etme fırsatlarının kaybedilmesi gibi birçok olumsuz durumun yaşanmasına sebep olmuştur (Pimbert ve Pretty, 1997, s. 300). Neyse ki 1990'lı yıllardan itibaren, kale yaklaşımına alternatif olarak yerli ve yerel halkın, korunan alanların kurulması ve yönetimine katılımını teşvik eden topluluk temelli koruma olarak adlandırılan yaklaşıma doğru geçiş başlamıştır (Feingold, 2021, s. 17). Bu yaklaşımla korunan alan içinde, sınırında veya yakınında yaşayan yerli grupların bu kaynakları olumsuz etkilemeyecek ve zarar vermeyecek şekilde ortaklaşa bir katılım sağlaması ve teşvik edilmesi önemli olmaktadır. Çünkü yerel sakinlerin korunan alanlar hakkındaki bilgi, tecrübe, uygulamalar ve yenilikler konusundaki çeşitli deneyimleri, bu alanların yönetimine büyük katkı sağlamaktadır. Nitekim bu alanlar, yerli gruplar için değer taşıdıklarında ve anlam ifade ettiklerinde hayatta kalabilmektedir (Beltrán, 2000, s. 4).

Günümüzde koruma alanlarına dair sınırlar çizilirken özellikle kırsal bölgelerin dikkate alınmaması veya koruma statüsü verilen alanlardaki yasakçı koruma anlayışı, halk üzerinde olumsuzluklara sebep olmaktadır. Özellikle de ekonomik fayda sağlayan toplulukların alandan uzaklaştırılmaları ve başka gelir kaynaklarının olmaması, halkı zor durumda bırakabilmektedir (Alkan ve Korkmaz, 2009, s. 19). Örneğin, Kovada Gölü Millî Parkı'nın ilanı sürecinde ve sonrasında yönetimle yerel halk arasında tarım, orman ve mera alanlarının kullanımı konusunda fikir ayrılıkları oluşmuş, hatta bu durum, çatışmalara dahi neden olmuştur (Kervankıran ve Eryılmaz, 2015, s. 187). Yine Kızıldağ Millî Parkı'nda kalan köylerde, millî park ilan sürecinden sonraki sınırlandırmalarla tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin düşmesi, insanların mağduriyetine yol açmıştır (Korkmaz, 2001, s. 130).

Yerel iş birliğini teşvik etmek için yerel halkın korunan alan yönetimine dâhil edilmesi gerektiğini kabul eden katılımcı yaklaşım, yerel yönetimler ve ajanslar, kaynak kullanıcıları ve yerel toplulukla yüksek yoğunlukta etkileşim gerektirir. Türkiye'de korunan alanlarda ve çevresinde yaşayan insanların çoğunluğu, ekonomik olarak doğal kaynaklara bağımlı olan yoksul kırsal nüfusu temsil etmektedir. Korunan alanların varlığından yerel halka çok az ekonomik fayda akışı vardır veya hiç yoktur. Parkla ilgili faaliyet ve programlarda istihdam yoluyla yerel halka ek ekonomik fırsatlar sağlanırsa koruma çabalarında yerel halk da destek olabilir. Bu bağlamda, stratejik doğa koruma, kalkınma hedefleri ve sürdürülebilirliğe ulaşmada park ve yerel halk için paydaşların katılımına dayalı yerel yönetim giderek daha önemli hâle gelmektedir (Erol vd., 2011, s. 5383).

Türkiye'de hâlihazırda millî park sınırlarında kalan birçok yerleşim alanı bulunmaktadır. Ancak, park yetkilileri soruna çözüm getirmek adına millî park içinde kalan kırsal yerleşimleri, sınır dışına çıkarmaya başlamıştır. Böylece, yerel topluluklarla yetkililer arasında kurulacak olan mutabakat, çatışmayı en aza indirecek ve her iki grup arasında daha olumlu ilişkiler sağlayacaktır. Daha etkin ve başarılı bir korunan alan modeli oluşturmanın yolu da koruma alanlarının oluşturulmasından yönetim hedeflerinin gerçekleştirilmesine kadar tüm paydaşlara eşit söz söyleme hakkı tanınmasından ve halkın oluruna sunulmasından geçmektedir. Korunan alanlarla ilgili alınan kararlarda bu alanların oluşturulması ya da alan sınırları içinde yapılan değişikliklerin insanlar

üzerinde nasıl etkiler bıraktığı anlatılmalıdır. Yoksa yasal olarak koruma altına alınan alanlarda toplulukların dışarıda tutulması veya göz ardı edilmesi, doğanın asıl sahipleri tarafından *"neyi, kimden koruyoruz?"* serzenişleriyle karşılanabilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, bir araştırma alanı olarak çevrenin, toplumsal anlamıyla ekolojinin, daha kavramsal boyutuyla doğanın Türkiye sosyal bilimler dünyasındaki görece zayıf konumuna dikkat çekmek ve Türkiye'de hâlâ çok az bilinen politik ekolojinin tanıtılmasını ve görünürlüğünü sağlamak düşüncesiyle (Erensü vd., 2016, s. 19) ele alınmıştır. Bu noktadan hareketle, beşerî müdahalelerle sınırları resmî olarak çizilen millî parkların koruma altına alınmalarına rağmen sonraki süreçlerde millî park statülerinden çıkarılması, çeşitli ekonomik faaliyetlere açılması, geri döndürülemez tahribatlara açık hâle getirilmesi, yaşam alanına müdahale edilen toplulukların endişeleri, kanun değişiklikleriyle gerçekleştirilen mekânsal müdahalelerin yansımaları gibi problemler, konunun politik ekolojinin gözünden okunmasını ve doğayla politikanın ilişkisini kurma zorunluluğu doğurmuştur.

Doğa koruma alanlarından olan millî parkların, özenle korunma ihtiyacı olmasına rağmen Türkiye'deki millî parkçılığın hikâyesine bakıldığında (Kılıç ve Kervankıran, 2019, s. 21) bu alanların yeterince korunduğunu söylemek zordur. Literatürde veya akademik mecralarda millî parklar, çoğunlukla rekreasyon, turizm ya da bilimsel amaçlarla tercih edilen; doğal, tarihî, kültürel, morfolojik ve biyoçeşitlilik açısından önemli özellik gösteren alanlar olarak vurgulanmış, bu kaynakların korunması, akılcı ve makul seviyede kullanılması öngörülmüştür. Bu alanların insanların ihtiyaçlarına hizmet sunacak temel bir işleve sahip olmaları nedeniyle genellikle sürdürülebilir kullanımlarının ve koruma ilkelerine sadık kalınması gerektiği öncelenirken uygulanan politik ve ekolojik yaklaşımlar, zaman zaman bu anlayışla ters düşmüştür. Yakın geçmişte, millî parklarla ilgili alınan kararların tartışmalara yol açtığı, millî park anlayışının ve felsefesinin farklı bir yöne evrildiği gözlemlenmiştir. Özellikle korunması gereken millî park alanlarında enerji, madencilik, ulaşım ve turizm gibi faaliyetlere izin verildiği, bu alanlarda farklı gerekçelerle statü değişikliklerinin veya iptallerinin olduğu ve ekonomik açıdan farklı faaliyetlere, projelere izin verilerek ekolojik boyutun çoğunlukla ihmal edildiği görülmüştür. *Lefebvre* (2014, s. 15), koruma paradigmasındaki bu geçişi anlatırken, mekânda olduğu gibi doğanın da artık siyasallaştığını, çeşitli stratejilerin bir parçası hâline geldiğini ve millî park uygulamalarının da politik bir ürün, taktik veya birer strateji olduğunu vurgular.

Çalışmanın bulgularında olduğu gibi korunan bir alan, neoliberal politikaların etkisiyle özelleştirmelerin, tesisleşme/yapılaşmaların, turizm izinlerinin ve farklı mekânsal düzenlemelerin gerçekleştiği/gerçekleşeceği bir alan olarak yeniden değişmiş ve dönüşmüştür. Bu hususa yakından bakıldığında millî parkların belirlenmesinde ve planlanmasında bağlı olunan Millî Parklar Kanunu'nun 8. maddesinde *kamu yararı* ifadesiyle turizm amaçlı tesisler yapılabileceği, 11. maddesinde korunan alanlar içinde maden, petrol arama ve işletilmesi izinlerinin verilebileceği belirtilmiştir.

Yine 3213 Sayılı Maden Kanunu'nda (Resmi Gazete, 1985) 2004 yılında yapılan değişiklikle çıkarılan 5177 sayılı Maden Kanunu'nda da (Resmi Gazete, 2004) korunan alanlarda madencilik faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirmesine tabi tutulacağı hükümleri yer alırken madencilik yapılabilecek alanlar genişletilmiştir. Benzer şekilde, 1982'de çıkarılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'yla her ne kadar ülke turizminin geliştirilmesi, turist sayısının çoğaltılması ya da ülke ekonomisi açısından turizm harcamalarının artırılması hedeflense de korunan alanlar yapılaşma ve insan baskısıyla karşı karşıya kalmış, doğal alanların veya orman alanlarının korunması yetersiz hâle gelmiştir. Böylece, ormanlık ya da doğal alanlar üzerinde madencilik, taş ocağı, HES, baraj yapımı, yapılaşma, tesisleşme gibi çeşitli faaliyetler gerçekleşmiştir. Uygulanan politikalarla kısa erimde ekonomik getiri sağlama hedeflense de korunan alanlar üzerindeki sermaye tahakkümü hissedilir boyuta gelmiştir. Doğa ve çevre üzerinde oluşan bu ekonomik gelişme ve büyüme hedefleri, doğal

çevrenin tahribatına ivme kazandırmıştır. Pek çok canlının yaşama imkânı bulduğu, sığındığı ve hayatta kalmasının korunan alanlar sayesinde mümkün olduğu gerçeği, herkes tarafından bilinmeli ve doğa koruma paradigması asıl işlevini korumalıdır.

Politik ekoloji çerçevesi tasvir edilirken aslında doğal ve kültürel olanın iç içe geçtiği, ikisini de soyut olarak ele almanın zor olduğu ve ekolojikle sosyopolitik olanı bir arada ele almanın gerekli olduğu vurgulanır (McMahan ve Nichter, 2011, s. 275). Doğayı ve doğal alanları korurken öncelikle doğa üzerinde etkili olan aktörlerin, karar vericilerin kimler olduğunun ortaya çıkarılması, sonrasında ise doğal alanlar konusunda alınan koruma kararlarının, planlarının ve politikalarının kime fayda sağladığının tartışılması gerekir. Dolayısıyla, millî park düşüncesinin politik ekolojinin yaklaşımlarıyla değerlendirilmesi, doğa üzerindeki ekonomik, politik, kültürel, toplumsal iradenin açığa çıkarılmasına katkı sağlamaktadır. Doğa, fiziksel olduğu kadar aynı zamanda politiktir ve doğayı insansız düşünmek mümkün değildir. Doğayı gerçek sahiplerinden uzaklaştıran insansız bir koruma modeli olmamalıdır. Nitekim ekosistemin önemli bir parçası ve tamamlayıcısı olan insan toplulukları, gerçekleştirilen herhangi bir düzenlemeden etkilenme eğilimindedir. Öyle ki sosyoekonomik ve sosyokültürel pek çok yönden bu alanlara bağlı olan topluluklar, korunan alanlarla ilgili oluşturulan politikalardan fazlaca etkilenebilmektedir. Gerek canlıların yaşam alanlarına gerekse de kendi yaşam alanları için doğabilecek tehlikelere karşı yerel toplulukların verdikleri mücadeleler, yorucu olabilmektedir. Bu kaynaklar üzerindeki hakları elinden alınan toplumlar, karşılıklı çatışma içine girdiklerinde doğanın uzun vadede korunmasında başarısızlıklar görülür. Katı ve sıkı bir koruma modeli olarak korunan alanlar, kıskaç altına alınmamalı, parkların asıl sahipleri dışarıda tutulmamalı ve sosyal çatışmaların çıkmaması için müzakereler yapılmalıdır. Daha rasyonel kaynak kullanımıyla koruma felsefesi arasındaki ilişkiyi doğru şekilde kurmak önemlidir.

Nitekim bu çalışma, herkesin ortak geleceği olarak değerlendirilen doğanın, doğal çevrenin ve yasal bir çerçeveyle *"korunan alan"* olarak kavramsallaştırılan alanların gerçek anlamda korunması gerektiğinin altını çizmektedir. Olası bir ekolojik krize geç kalmadan müdahale edebilmek için, korunan alan kimliğine ve yönetimine uygun kullanımların teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir ekosistem söylemlerinin yalnızca sözde, yazıda, raporlarda ya da planlarda kalmayıp, uygulamada da somut biçimde hayata geçirilmesi çok daha anlamlı, değerli ve kalıcıdır. Aksi takdirde insanlık *Ponting* (2020, s. 170)'in, bazı millî parkların haritalara yerleştirilen çizgilerden ibaret olduğu söylemiyle karşı karşıya kalabilir.

Extended Summary

Purpose

National parks, which are aimed to be preserved more carefully and transferred to future generations, are areas protected by special laws. However, various problems can be seen in the management and organization of these areas. With this study, although important decisions have been made in nature conservation, it has been thought that the ecological dimension of the practices towards national parks should be questioned and these decisions and practices need to be evaluated. The main purpose of the study is to evaluate how the national park studies started in Turkey, the current status of national parks and how the arrangements, interventions or plans made for these areas are realized within the framework of political ecology.

Method

In this study, which examines national parks in a political context, the ecological and environmental reflections of the decisions made were evaluated through a document review by

using written materials. The laws, regulations and decisions published in the Official Gazette, various reports and research articles on protected areas were scanned and detailed.

Result and Discussion

When Turkey's national park story is examined, it is seen that problems such as status change, border reduction and whether it is suitable for national park status, the privilege of capital, confusion of authority/multi-headedness and exclusion of local communities are prominent in the protection (non-protection) of national parks. Such problems can prevent the effective and controlled development of national parks, threaten natural life and biodiversity and make it difficult to protect national parks in accordance with their objectives. Therefore, it is an important necessity to constantly review protection systems and develop measures to address these problems.

Conclusion

While it is generally prioritized that national parks should be used sustainably and that they should be loyal to conservation principles due to their basic function of serving people's needs, the political and ecological approaches applied have sometimes contradicted this understanding. It has been observed that the decisions taken regarding national parks in the recent past have led to discussions and that the understanding and philosophy of national parks has also evolved in a different direction. It has been observed that tourism investments have been made especially in natural areas, status changes or cancellations have occurred for different reasons, and the ecological dimension has been mostly neglected by allowing different activities and projects in economic terms. As can be seen in the findings of the study, a protected area has changed and transformed into an area where privatizations, establishments/constructions, tourism permits and different spatial arrangements have taken place/will take place under the influence of neoliberal policies. Various activities such as mining, quarrying, hydroelectric power plants, dam construction, construction and establishment have taken place in forested or natural areas. Although the policies implemented aim to provide economic returns in the short term, the capital domination over protected areas has reached a perceptible level. The fact that many living beings find the opportunity to live, take shelter and survive thanks to protected areas should be known by everyone and the nature protection paradigm should preserve its main function.

KAYNAKÇA

Adams, W. M. & Hutton, J. (2007). People, parks and poverty: Political ecology and biodiversity conservation. *Conservation & Society*, 5 (2): 147-183.

Alier, J. M. (2014). The environmentalism of the poor. *Geoforum*, 54: 239-241. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.04.019

Alkan, H. & Korkmaz, M. (2009). Korunan alanların yönetiminde yaşanan sosyo-ekonomik odaklı sorunlara ilişkin bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi (Sempozyum Bildirileri)*, 19-21 Şubat 2009, Isparta: Fakülte Kitabevi, 13-22.

Alkan, M. Ö. (2015). Soğuk Savaş'ın toplumsal, kültürel ve günlük hayatı inşa edilirken. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li yılları* (s. 591-618). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arı, Y. (2021). *Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı: Kültürel, tarihi ve politik ekoloji.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Arı, Y. (2024). İnsansız korumadan biyokültürel korumaya: Son 150 yılda dünyada doğa koruma paradigmalarının değişimi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 53, 298-317. https://doi.org/10.32003/igge.1492106

Atik, M., Altan, T. & Artar, M. (2006). Turizm ve doğa koruma "Güney Antalya Bölgesi": Gelişmeler ve sonuçları. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 165-177.

Atmış, E. & Artar, M. (2013). Türkiye'de korumadan kullanmaya yönelen doğa koruma politikalarının değerlendirilmesi. *2023'e Doğru 2. Doğa ve Ormancılık Sempozyumu (Sempozyum Bildirileri)*, 31 Ekim-3 Kasım 2013, Antalya: Orman Mühendisleri Odası Yayını, 403-422.

Aydın, A. & Türker, Y. Ö. (2022). Orman alanlarının turizme tahsisinde hukuki süreç. *TBB Dergisi* 160: 125-150.

Bayer, M. Z. (1994). Milli parklar ve Türkiye açısından önemi. Alınması gerekli önlemler (II). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Ocak-Haziran, 53-55.

Başol, K. (1985). *Doğal kaynaklar ekonomisi. Doğal kaynaklar, enerji ve çevre sorunları.* İzmir: İstiklal Matbaası.

Beltrán, J. (Ed.) (2000). *Indigenous and traditional peoples and protected areas: Principles, guidelines and case studies.* IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK & WWF International, Gland, Switzerland. xi +133pp. [Pre-publication].

Bookchin, M. (2014). *Toplumsal ekolojinin felsefesi: Diyalektik doğalcılık üzerine.* R. M. Öğdül (Çev.) İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (2015). *Özgürlüğün ekolojisi.* M. K. Çoşkun (Çev.) İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bryant R. L. (1991). Putting politics first: The political ecology of sustainable development. *Global Ecology and Biogeography Letters* 1 (6): 164-166. doi 10.2307/2997621

Bryant R. L. & Bailey, S. (1997). *Third world political ecology: An introduction.* London: Routledge.

Bryant, R. L. (1998). Power, knowledge and political ecology in the third world: A review, *Progress in Physical Geography*, 22 (1): 79-94. https://doi.org/10.1177/030913339802200

Colechester, M. (1994). *Salavaging nature: Indigenous peoples, protected areas and biodiversity conservation.* France: United Nations Institute for Social Development World Rainforest Movement World Wide Fund for Nature (WWF).

Çakır, M., Gümüşçü, O. & Taş, B. (2020). Politik ekoloji. *Coğrafya Dergisi*, 41: 241-254. https://doi.org/10.26650/JGEOG2019-0019

Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve çevre yönetimi sürdürülebilir gelişme yaklaşımı.* Ankara: Nobel Basımevi.

DSİ, (2024). DSİ 2022 yılı resmi su kaynakları istatistikleri. https://www.dsi.gov.tr/ Erişim Tarihi: 23.5.2024.

Dünya, N. (2012). *Doğa koruma alanlarından milli parklarda baraj ve hidroelektrik santrali uygulamalarının incelenmesi: Munzur Vadisi Milli Parkı örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Erbey, D. (2019). Tarihi, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve yönetiminde yeni bir yaklaşım: Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı. *Planlama,* 28 (3): 282-301. doi: 10.14744/planlama.2018.40469

Erensü, S. (2016). Neoliberalleşmenin doğası, doğanın neoliberalleşmesi: Su-enerji rabıtası üzerinden neoliberalizm ve müphemlikleri. C. Aksu, S. Erensü & E. Evren (Ed.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (s. 37-64). İstanbul: İletişim Yayınları.

Erensü, S., Evren, E. & Aksu, C. (2016). Giriş: Yeğin sular daim engine akar. C. Aksu, S. Erensü & E. Evren (Ed.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (s. 9-36). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğlu, S. (2022). Uluslararası uygulamalar ışığında Türkiye'de milli park yönetiminin değerlendirilmesi: Karşılaştırmalı bir analiz, *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi,* 9 (1), 8-23.

Erol, S.Y., Kuvan, Y. & Yıldırım, H.T. (2011). The general characteristics and main problems of national parks in Turkey, *African Journal of Agricultural Research,* 6 (23), 5377-5385. doi: 10.5897/AJAR11.377

Erten, İ. (2014). Gelibolu Milli Parkı'ndan, ranta ve spekülasyona meyletmek. *Mimarlık,* 378. http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=392&RecID=3432 (Online) Erişim Tarihi: 23.5.2024.

Eşbah, H., Deniz, B., Kara, B. & Atatanir, B. (2007). Monitoring urban development near a protected area, *Urban Remote Sensing Joint Event,* 1-6. doi: 10.1109/URS.2007.371850

Feingold, M. (2021). *The political ecology of protected areas: The case of Vatnajökull National Park.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), University of Iceland, School of Social Sciences, Iceland.

Greenberg, J. B. & Park, T. K. (1994). Political ecology. *Journal of Political Ecology,* 1: 1-12. https://doi.org/10.2458/v1i1.21154

Gülgün, B., Sayman, M. & Aktaş, E. (2008). Doğa koruma kavramı çerçevesinde milli park olgusu, *Ziraat Mühendisliği*, 351: 38-43.

Holmes, G. (2014). Defining the forest, defending the forest: Political ecology, territoriality and resistance to a protected area in the Dominican Republic. *Geoforum,* 53: 1-10. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.01.015

Jardins, J. R. D. (2006). *Çevre etiği: Çevre felsefesine giriş.* Ruşen Keleş (Çev). Ankara: İmge Kitabevi.

Jones, S. (2006). A political ecology of wildlife conservation in Africa. *Review of African Political Economy*, 33 (109): 483-495. doi: 10.1080/03056240601000911

Kalak, M. & Demirci, Ö.S. (2023). Karma sit alanlarında koruma sorunları. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 47-71. doi: 10.17365/tmd.2023.Turkey.29.03

Karlsson, B. (2015). Political ecology: Anthropological perspectives. J.D. Wright (Ed.) *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (2. edt.), 18: 350-355, Elsevier.

Kaya, Z. & Raynal, D. J. (2001). Biodiversity and conservation of Turkish forests. *Biological Conservation,* 97: 131-141. doi: 10.1016/S0006-3207(00)00069-0

Kervankıran, İ., & Eryılmaz, A. G. (2015). Milli parkların sürdürülebilir kullanımı ve yönetim planı önerisi: Isparta ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (34), 173-190.

Kervankıran, İ. & Eryılmaz, A. G. (2016). Milli parkların turizm ve rekreasyonel faaliyetlerde sürdürülebilir kullanımı: Isparta ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (39), 151-182.

Kervankıran, İ. & Kılıç, M. (2017). Sosyo-mekânsal boyutlarıyla kentleşme ve milli park etkileşimi: Yozgat Çamlığı Milli Parkı örneği. *Coğrafya Dergisi* (34), 22-38.

Kervankıran, İ., Çuhadar, M. & Aksoy, S. I. (2022). Turizm planlarına politik ekolojinin penceresinden bakmak. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel,* 5 (1), 366-380. doi: 10.33083/joghat.2022.137

Kılıç, M. (2018). *Türkiye'de milli parkların gelişimi: Yozgat Çamlığı Milli Parkı örneği.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kılıç, M. & Kervankıran, İ. (2019). Türkiye'de milli parkçılığın kısa bir hikâyesi: Yozgat Çamlığı Milli Parkı örneği, *Türk Coğrafya Dergisi*, 72: 21-34. https://doi.org/10.17211/tcd.463690

Korkmaz, M. (2001). Orman kaynaklarında doğa turizmi etkinliklerinin ekonomik çözümlemeleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2: 111-134.

Kovel, J. (2017). *Doğanın düşmanı* (2. Baskı) Gürol Koca (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Körbalta, H. (2022). Türkiye'de milli parklar ve uzun devreli gelişme planlarının arazi kullanımı ve yapılaşmaya yönelik mevzuat kapsamında incelemesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,* 5 (3): 703-715. https://doi.org/10.33712/mana.1183743

Kuvan, Y. (1999). Korunan alan yönetiminin genel esasları ile ülkemizdeki ve Bolu yöresindeki korunan alanların bir değerlendirmesi. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 48 (1-2-3), 65-75.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi.* (2. Baskı) Işık Ergüden (Çev.) Sel Yayıncılık, İstanbul.

McMahan, B. & Nichter, M. (2011). Medical anthropology. *Encyclopedia of Environmental Health,* (2. Ed.), 4: 274-281. https://doi.org/10.1016/B978-0-444-63951-6.00541-6

Minch, M. (2011). Political ecology. Chatterjee, D.K. (Ed.) *Encyclopedia of global justice,* (s.863–865) USA: Springer.

Neumann, R.P. (2009). Political ecology. *International Encyclopedia of Human Geography,* 228-233. https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00580-0

Nygren, A. & Rikoon, S. (2008). Political ecology revisited: Integration of politics and ecology does matter. *Society and Natural Resources* 21 (9): 767-782. doi 10.1080/08941920801961057

Offen, K. H. (2004). Historical political ecology: An introduction. *Historical Geography,* 32: 19-42.

Oğuz, S. P. (2016). Trabzon Solaklı Vadisi: Ogene halklarının HES'lere karşı mücadelesi. C. Aksu, S. Erensü & E. Evren (Ed.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler* (s. 199-222). İstanbul: İletişim Yayınları.

Peng, J., Xiao, H., Wang, R. & Qi, Y. (2022). The impacts of establishing pilot national parks on local residents' livelihoods and their coping strategies in China: A case study of Qilianshan National Park. *Sustainability,* 14 (3537): 1-21. doi: 10.3390/su14063537

Pimbert, M.P. & Pretty, J. N. (1997). Parks, people and professionals: Putting 'participation'into protected area management. *Social Change & Conservation,* 16: 297-330.

Ponting, C. (2020). *Dünyanın yeşil tarihi.* Ayşe Başcı-Sander (Çev.) İstanbul: Detay Basım Ltd.

Purkis, S. (2020). *Yeşil ekonominin ekoloji politiği: Doğanın çığlığı.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Resmî Gazete, (1982). *12/3/1982 Tarihli 17635 Sayılı 2634 Kanun Numaralı Turizmi Teşvik Kanunu Tertip: 5 Cilt: 21 s. 262.*

Resmî Gazete, (1983). *11/08/1983 Tarih 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu Tertip: 5 Cilt: 22 s. 508.*

Resmî Gazete, (1985). *15/6/1985 Tarih 18785 Sayılı 3213 Kanun Numaralı Maden Kanunu Tertip: 5 Cilt: 24 s. 446*

Resmî Gazete, (1986). *12/12/1986 Tarih 19309 Sayılı Milli Parklar Yönetmeliği.*

Resmî Gazete, (2003). *01/08/2003 Tarih 25186 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında 4957 Sayılı Kanun.*

Resmî Gazete, (2004). *05/06/2004 Tarih 25483 Sayılı 5177 Kanun Numaralı Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun.*

Resmî Gazete, (2008). *06/12/2008 Tarih 27076 Sayılı Yumurtalık Lagünü'nün Milli Park Olarak Belirlenmesine Yönelik Bakanlar Kurulu Kararı.*

Resmî Gazete, (2014). *28/06/2014 Tarihli 29044 Sayılı 6546 Kanun Numarası ile Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun.*

Resmî Gazete, (2019a). *01/06/2019 Tarihli 30791 Sayılı 7174 Kanun Numarası ile Kapadokya Alanı Hakkında Kanun*.

Resmî Gazete, (2019b). *22/10/2019 Tarih ve 1673 Sayılı Kararla Göreme Vadisi ve Çevresindeki Alanın Mili Park Olarak Belirlenmesi Hakkındaki 30/10/1986 Tarihli ve 86/11135 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Yürürlükten Kaldırılması Kararı.*

Resmî Gazete, (2021). *28/07/2021 Tarih ve 31551 Sayılı 7334 Kanun Numaralı Turizmi Teşvik Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.*

Resmî Gazete, (2023). *26/1/2023 Tarihli 32085 Sayılı 7432 Kanun Numaralı Uludağ Alanı Hakkında Kanun.*

Robbins, P. (2004). *Political ecology.* Malden Oxford Victoria: Blackwell Publishing.

Robbins, P. (2012). *Political ecology. A critical introduction* (2. Ed.) UK: A John Wiley & Sons, Ltd., Publication.

Roberts, J. (2020). Political ecology. F. Stein, S. Lazar, M. Candea, H. Diemberger, J. Robbins, A. Sanchez & R. Stasch (Ed.) *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, 1-17. doi: 10.29164/20polieco

Serter, G. (2020). 2002 sonrası Milli Parklar Kanunu kapsamında ilan edilen doğa koruma alanlarına eleştirel bir bakış. *Planlama*, 30 (2): 242-256. doi: 10.14744/planlama.2020.63625

Şakar, F. S. (2020). *Kapadokya kültürel miras alanlarının değişimi ve yorumlanması 1960-2020* (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Şakar, F. S. (2022). Kapadokya doğal ve kültürel miras alanlarının koruma ve planlama süreçleri. *TÜBA-KED*, 26: 11-29. https://doi.org/10.22520/tubaked2022.26.001

TBMM, (2022). *Bursa Milletvekilleri Efkan Ala ve Hakan Çavuşoğlu ile 43 Milletvekilinin Uludağ Alanı Hakkında Kanun Teklifi (2/4750) ve Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu Raporu.* Yasama Dönemi: 27, Yasama Yılı: 6, Sıra Sayısı 380. TBMM Basımevi. *https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss380.*pdf (Online) Erişim Tarihi: 23.5.2024.

T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2024). *https://www.csb.gov.tr/sit-alanlari?page=36* (Online) Erişim Tarihi: 23.5.2024.

T.C. Danıştay Onuncu Daire Başkanlığı (2009). *6.12.2008 Tarih ve 27076 Sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan, Yumurtalık Lagünü'nün "Tabiatı Koruma Alanı" Statüsünün Kaldırılmasına ve "Milli Park" Olarak Belirlenmesine Yönelik Bakanlar Kurulu Kararının İptali İstemi.* Esas No: 2009/1713 Karar No: 2014/895. *https://dosyasorgulama.danistay.gov.tr/* (Online) Erişim Tarihi: 7.8.2024.

T.C. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (2023). 27.04.2023 tarih ve E:2022/1958, K:2023/876 sayılı karar *https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/30/Tabiat-Koruma-Alanlari* (Online) Erişim Tarihi: 7.8.2024.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2025), *https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/18/Korunan-Alan-Istatistikleri* (Online) Erişim Tarihi: 15.6.2025.

TEMA, (2020). Kaz Dağları yöresi'nde madencilik raporu. *https://www.tema.org.tr/* (Online) Erişim Tarihi: 23.5.2024.

TEMA, (2021). Artvin ve çevresinde madencilik *https://www.tema.org.tr/* (Online) Erişim Tarihi: 23.5.2024.

Velioğlu, N. (2012). Korunan alanlarda verilen imar izinlerinin hukuki dayanağı. *III. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi (Sempozyum Bildirileri)*, 18-20 Ekim 2012, İstanbul: 122-135.

Walker, P. A. (2005). Political ecology: Where is the ecology? *Progress in Human Geography* 29 (1): 73-82. https://doi.org/10.1191/0309132505ph530pr

Watts, M. J. (2000) Political ecology. E. Sheppard & T. Barnes (Ed.), *A companion to economic geography* (s. 257–274). Oxford: Blackwell.

WWF Türkiye, (2020). *Korumazsak kaybederiz: Sürdürülebilir bir Türkiye için korunan alanlar hedef: 2030'a kadar %30.* İstanbul: PrintWorld Matbaa San. Tic. A.Ş.

WWF Türkiye, (2022). *Uludağ'ın "Alan Başkanlığı'na" değil daha fazla korumaya ihtiyacı var.* https://www.wwf.org.tr/?13020/Uludag-alan-baskanligi (Online) Erişim Tarihi: 06.8.2024.

Yaşar, C.G. (2019). *Göreme Milli Park statüsünün kaldırılması kararı: Mekânsal bir değerlendirme*. Ankara: Ekoloji Kolektifi.

Yıldız, D. & Atmış, E. (2019). Türkiye'nin korunan alanlarında çatışma analizi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi,* 21(1), 227-242. doi: 10.24011/barofd.507088

Yıldız, B. & Aydın, C.C. (2023). Türkiye'de korunan alanların IUCN politikaları kapsamında değerlendirilmesi. *Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi,* 5 (1): 20-30. https://doi.org/10.51765/tayod.1233766

Yücel, M. (2005). Korunan alanların sınıflandırılması ve uzun devreli gelişme planları yapımında yaşanan sorunlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Korunan Doğal Alanlar Sempozyum (Sempozyum Bildirileri),* 8-10 Eylül 2005, Isparta: Fakülte Kitabevi, 53-60.

Zeybek, O. & Mirici, M. E. (2022). Milli park statüsüne eleştirel bir bakış açısı ve felsefenin kökeni: Uludağ Milli Parkı. M. Zencirkıran & N. S. Akdeniz (Ed.), *Peyzaj mimarlığında (planlama, tasarım ve peyzaj bitkileri) güncel çalışmalar-II* (s.17-28). Gece Kitaplığı: Ankara.

Zimmerer, K. S. & Bassett, T. J. (2003). Approaching political ecology. K. S. Zimmerer & T. J. Bassett (Ed.) *Political ecology: An integrative approach to geography and environment-development studies,* (s. 1-25). Guilford Press: New York.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	İnceleme Makalesi / Review Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	11 Şubat 2025 / 11 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	2 Mayıs 2025 / 2 May 2025
Atıf/Citation:	Akalın, A. (2025). Kapitalist Gerçekçilik Karşısında Postmarksizm: Umut ve Saçmalığın Söylemsel İlişkisi Üzerine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 125-138
DOI:	10.35237/suitder.1637853
Benzerlik / Similarity: %	%1

Kapitalist Gerçekçilik Karşısında Postmarksizm: Umut ve Saçmalığın Söylemsel İlişkisi Üzerine

Post-marxism vs. Capitalist Realism: On the Discursive Relation Between Hope and Bullshit

Atilla AKALIN*

Öz

Bu makale, Mark Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramını özgürleştirici eleştirel sosyal teoriler bağlamında ele alarak, kapitalist sistemin postmarksist alternatif yaklaşımlar karşısındaki hâkimiyetini analiz etmektedir. Fisher'a göre, geç kapitalizm yalnızca ekonomik bir sistem değil, aynı zamanda kaçınılmaz ve alternatifsiz bir toplumsal gerçeklik olarak da kendini dayatmaktadır. Bu durum, bireylerin ve toplumların hayal gücünü sınırlayarak Marksist ütopyaya ve kapitalizme alternatif ideolojilere duyulan inancı zayıflatmaktadır. Makale, bu bağlamda, Marx sonrası dönemde ortaya çıkan bazı postmarksist sosyal teorilerin geç kapitalist düzen karşısındaki söylemsel etkilerini sorgulamaktadır. Bu analizde, Harry G. Frankfurt'un saçmalık *kavramı teorik bir araç olarak kullanılacaktır. Frankfurt'un kavramsallaştırması, bazı ideolojik söylemlerin hakikate olan kayıtsızlığını ve toplumsal gerçeklikten kopukluğunu ortaya koymak açısından işlevseldir. Makalede Fisher'ın kapitalist gerçekçilik görüşünü destekleyen bir temel argüman olarak Frankfurt'un saçmalık kavramı kullanılacak ve bu kavram üzerinden postmarksist yaklaşımların ne ölçüde gerçekliğe bağlı olduğu ve ne derece etkili olabildiği tartışılacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Kapitalist Gerçekçilik, Marksizm, Postmarksizm, Ütopya, Toplum ve Siyaset Felsefesi.*

Abstract

This article analyzes Mark Fisher's concept of capitalist realism within the context of emancipatory critical social theories, focusing on the dominance of the capitalist system over post-Marxist alternative approaches. According to Fisher, late capitalism is not merely an economic system but also imposes itself as an inevitable social reality. This condition restricts the imagination of individuals and societies,

* Dr., Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: aakalin@gelisim.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-8385-52.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

weakening belief in Marxist utopias and alternative ideologies to capitalism. In this context, the study questions the discursive impact of specific post-Marxist social theories that emerged in the post-Marx era in the face of the late capitalist order. In this analysis, Harry G. Frankfurt's concept of bullshit will be used as a theoretical tool. Frankfurt's conceptualization is functional in revealing the indifference to truth and the detachment from social reality in some ideological discourses. In the article, Frankfurt's concept of bullshit will be employed as a foundational argument supporting Fisher's view of capitalist realism, through which the extent to which post-Marxist approaches are grounded in reality, and their actual effectiveness will be critically examined.

Keywords: *Capitalist Realism, Marxism, Post-Marxism, Utopia, Social and Political Philosophy.*

GİRİŞ

İngiliz felsefeci Mark Fisher tarafından ortaya atılan kapitalist gerçekçilik (*capitalist realism)* kavramı, geç kapitalist dünyada bazı ideolojilerin destekçileri tarafından hâlâ mümkün olduğu düşünülen Marksist ütopyanın iyimserliğine karşı realist ve somut bir tutumu yansıtması bakımından önemli bir düşünsel çerçeve sunmaktadır. Fisher'a göre, içinde bulunduğumuz zaman dilimi ideolojik bakımdan kaçınılmaz bir şekilde alternatifsizdir. Kapitalist sistem, sadece bir ekonomik düzen olarak değil, aynı zamanda bir toplumsal gerçeklik olarak da yerleşik bir hâl almıştır (Fisher, 2011). Bu bağlamda kapitalist gerçekçilik, bireylerin ve toplumların hayal gücünü sınırlandırarak başka bir dünyanın mümkün olduğuna dair inancı zayıflatmakta ve alternatif olarak kamusal alanda varlık gösteren ideolojilerin meşruiyetini sorgulamaktadır.

Kapitalist gerçekçiliğin bu iddiası, özellikle gelecekte gerçekleşmesi beklenen Marksist ütopyaya dair umut taşıyan sosyal teorilerin ve eleştirel yaklaşımların iyimserliğini hedef alır. Fisher, bu tür umutların ya mevcut gerçekliği yeterince kavrayamamak ya da somut koşulları göz ardı ederek ideolojik bir yanılsama yaratmak şeklinde hatalar taşıdığına işaret eder. Kapitalist gerçekçilik, bu eksikliklere karşı bir uyarı niteliği taşır ve modern dünyanın gerçeklerine daha sıkı bağlı olan bir alternatifsizlik düşüncesini sorgulamaya açar. Özgürleştirici (*emancipatory*) sosyal teoriler, her ne kadar eleştirel ve alternatif düşünceler üretmeye çalışsa da Fisher'a göre bu teoriler çoğu zaman geç kapitalist düzenin dayattığı sınırlarla uyumsuz bir söylemsel çerçeve içinde hareket etmektedir.

Bu makalede, Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramını, özgürleştirici eleştirel sosyal teorilerin alternatif fikirleriyle olan çatışması bağlamında analiz edeceğiz. Kapitalist gerçekçilik perspektifi üzerinden, Marx sonrası dönemde ortaya çıkmış olan bazı özgürleştirici teorilerin iddialarını ele alarak bu yaklaşımların geç kapitalist düzen karşısındaki etkilerini sorgulayacağız. Bu analizi derinleştirirken Amerikalı felsefeci Harry G. Frankfurt'un saçmalık (*bullshit*) kavramını bir araç olarak kullanacağız. Frankfurt'un saçmalık kavramı, belirli fikirlerin hakikate olan kayıtsızlığını ve toplumsal gerçeklikten kopuk bir söylemsellik içinde nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olacak bir teorik çerçeve sunmaktadır (Frankfurt, 2005). Bu bakımdan, eleştirel ve alternatif sosyal teorilerin Fisher'ın kapitalist gerçekçilik anlayışı karşısında ne ölçüde geçerli, hakikate bağlı ve somut olduğuna dair bir çözümleme gerçekleştireceğiz. Bu makalenin amacı, Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramı ile Frankfurt'un saçmalık üzerine olan felsefi çözümlemelerini bir araya getirerek, günümüzde ideolojik alternatiflerin ve umut projelerinin ne ölçüde gerçeğe bağlılık taşıdığını analiz etmeye çalışmaktır. Şunu ifade etmek gerekir ki, Frankfurt'un saçmalık kavramı temel olarak analitik bir felsefi alan üzerine şekillenmektedir. Bu bakımdan Fisher'ın felsefi tahlillerindeki ideolojik ve normatif yaklaşımlar tam olarak Frankfurt tarzı bir analizle uyuşmaz. Fakat Frankfurt'un yaklaşımı üzerinden Marksizm'in tutarlı bir ütopya sağladığını savunan argümanların doğruluk değeri ve saçmalıkla olan ilişkisi analiz edilebilir.

1. Kapitalist Gerçekçilik ve Alternatifsizlik

Mark Fisher'a göre, içinde bulunduğumuz zaman dilimi ideolojik açıdan kaçınılmaz bir şekilde alternatifsizdir ve bu alternatifsizlik, kapitalizmin küresel ölçekteki hegemonik gücünü koruması ile doğrudan ilişkilidir. Kapitalist gerçekçilik kavramı, neoliberal ekonomik düzenin ve kapitalist kültürel hegemonyanın ideolojik bir çerçeve olarak bireylerin düşünce dünyasına derinlemesine nüfuz ettiğini öne sürer. Fisher, bu bağlamda kapitalist sistemin sadece ekonomik ya da politik bir yapı olarak değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal tahayyülleri sınırlayan bir ideolojik araç olarak da işlediğini savunur. Bu bağlamda, Fisher'ın kapitalist gerçekçiliği, yalnızca mevcut düzenin bir analizi değil, aynı zamanda bu düzenin kültürel ve psikolojik etkilerinin bir eleştirisi olarak da okunabilir (Fisher, 2011).

Fisher'ın yaptığı bu analizin beslendiği birçok farklı felsefi ve teorik damardan bahsedilebilir. Kapitalist gerçekçiliği mümkün kılan felsefi altyapı aslında Fisher'dan önce de birçok kez farklı şekillerde ortaya konmuştur (Fukuyama, 1992; Johnston, 2016). Kapitalist gerçekçilik kavramına temel oluşturabilecek teorik kaynakların temeli ise Hegelci diyalektiğin siyasal sistemlerde kendini gerçekleştirebileceğine dair eleştirilerden beslenmektedir. Özellikle tarih felsefesinin Anti-Hegelci yorumlamasını yapan görüşler, tarihi sürekli olarak birbirini olumsuzlayan ideolojilerin sahnelendiği bir alan olarak ele almaz (Cesarale, 2015). Bunun yerine tarih; kırılmalar, kesilmeler ve buna benzer düzensiz olayları da içeren bir yapı olarak ele alınır. Tarihi belirli olayların birbirini olumsuzlayarak yeni bir senteze yol açtığı bir yapı olarak görmek yerine, kaotik ve birbirinden bağımsız gibi gözüken olayları da içeren bir alan olarak yorumlamak, tarihsel olguların tekil ve olumsal olaylar olarak da görülebileceğini ima eder. Bu şekilde diyalektik ve ilerlemeci tarihin açmazlarını göstermeye çalışan tarihsel yaklaşımı soybilimci bir tarih anlayışı olarak da değerlendirebiliriz. (Sartori, 2020). Buradan hareketle kapitalist gerçekçiliğin geçerli olduğu bir dünya tasavvurunun soybilimci bir tarih anlayışından beslendiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Tarihin, ideolojik imkanlar bakımından son derece kısır olduğuna dair iddiaların en güçlü ve etkili örneklerinden biri, sıklıkla jenerik bir adlandırma olarak da kullanılan "tarihin sonu" eleştiri üzerinden kendini gösterir. Bu eleştirinin temelinde, tarihin ideolojik açıdan devinimsel olmaktan çıkarak durağan bir hale geldiği, yani tarihsel ilerlemenin büyük ölçüde tamamlandığı bir döneme girdiğimiz yönündeki görüş yer alır. Bu perspektife göre, ideolojik çeşitlilik ve tarihsel dönüşüm, özellikle modern çağda kapitalizmin ve liberal demokrasinin küresel düzeydeki zaferiyle birlikte sınırlanmış ve alternatif ideolojik projelerin yeşerebileceği alanlar neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır (Fukuyama, 1992). Dolayısıyla, Fukuyama'nın tarihin sonu tezi, Fisher'ın kapitalist gerçekçiliğini Anti-Hegelcilik ve alternatifsizlik temaları bağlamında besleyen görüşlerden biri olarak örneklendirilebilir.

Burada Fukuyama'nın ideolojik mücadelelerin sona erdiğine dair iddiası bir çeşit Anti-Hegelci veya soybilimsel tarih anlayışı ile paralel motifler taşımaktadır. Çünkü böyle bir perspektif üzerinden baktığımızda dünya tarihine dair olumsuzlanacak ve bu sebeple tekâmül edecek daha iyi bir siyasal ve toplumsal model bulunamayacaktır. Bu yaklaşım, elbette tarihin fiziksel olaylar bakımından sona erdiğini iddia etmez; aksine, ideolojilerin ve büyük anlatıların tarihsel ilerlemeyi tetikleyen itici güçler olarak işlevini yitirdiğini öne sürer. Bu bağlamda, tarihin sonu tezi, tarihin ideolojik deviniminin durakladığı ve artık yeni bir alternatifin ortaya çıkma ihtimalinin çok zayıf olduğu bir çağın başlangıcını ifade eder. Bu bakımdan da tarihin sonu iddiası, Fisher'ın tahlil ettiği bir kapitalist gerçekçilik ile alternatifsiz bir dünya konusunda örtüşmektedir.

Fisher, kapitalist gerçekçiliği, kapitalizmin ideolojik bir hegemonya olarak yalnızca ekonomik ve politik düzeni değil, aynı zamanda bireylerin tahayyül edebileceği alternatiflerin sınırlarını da belirlediği bir çerçeve olarak tanımlar. Fisher'a göre, kapitalizmin başarısı, yalnızca ekonomik verimliliğinde veya politik istikrarında değil, aynı zamanda ideolojik anlamda alternatifsiz bir sistem olarak kabul edilmesinde yatar. Fukuyama'nın da altını çizdiği bu alternatifsiz dünya, Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramıyla örtüşen görece umutsuz bir yorum olarak

değerlendirilebilir (Fisher, 2011, s. 13). Kapitalist gerçekçiliğin salt sosyo-politik bir öngörü değil aynı zamanda bireylerin içselleştirdiği psikolojik durumları da hesaba katması gereken bir perspektif ortaya koyduğu düşünülmelidir. Bu bakımdan Fisher, sıkça kapitalist gerçekçiliğin, psikanalitik bağlamda bireyleri etkileyen temel Gerçek ile olan çatışmaların analizinden de yararlanmaktadır (Fisher, 2011, s. 27). Buna göre kapitalizm, bilincin ötesinde temel bir Gerçek olarak var olması bakımından bireylere içkin gerçeklikten bağımsız bir şekilde mevcuttur. Bireysel umutlar ve başka bir dünyanın mümkün olduğuna dair sanrılar bu Gerçek'le örtüşmez ve bireysel gerçekliğimizin Gerçek'ten uzaklığı bir çeşit açmaz haline gelir. Kapitalist sistem, örneğin Slavoj Zizek'in ifadesiyle ideolojik fanteziyi besleyerek bireylerin Gerçek ile olan kopukluğunu gizler. Bu bağlamda, kapitalizmin bireylere sunduğu tüketim, ilerleme ve mutluluk vaatleri, bir tür "simgesel örtü" işlevi görür. Ancak bu fantezi, bireylerin yaşadığı derin eksiklik hissini ve Gerçek'in sarsıcı etkisini tamamen ortadan kaldıramaz. Fisher'ın bu analizinde, bireylerin kapitalist gerçekliğin dışında bir alternatif hayal etme kapasitesinin sınırlanması ve bireylerdeki ideolojik hareketleri sinikleştirmesi de Zizek'in "ideolojinin bilinçdışı" kavramıyla örtüşür (Varolun, 2023, s. 104).

Dolayısıyla, kapitalist gerçekçilik hem sosyal hem de psikolojik birçok alana sirayet etmiş olan bir alternatifsizliği ortaya koymaya çalışan bir tavır olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda Fisher, insanların politik umutsuzluğunu sorunsallaştırarak aslında dünyanın siyasal bir fotoğrafını çekmeye çalışmıştır. Kapitalist gerçekçilik bu noktada gelecekte karşılaşılması beklenen büyük çaplı sistemsel değişiklikleri elimine eden ve bu değişikliklere dair umudun işlevselliği üzerine düşünen bir durumsal analiz olarak da değerlendirilebilir. Buna karşın özgürleştirici felsefi anlatılar ve Kıta Avrupası ve Amerika'da son derece revaçta olan felsefi akımlara bakıldığında geleceğe görece daha umutlu görüşler de vardır. Bu görüşlerin ortak noktası ise daha iyi bir dünyanın imkânı konusunda daha iyimser olmalarıdır.

2. Kapitalizmin Karşısında Alternatif Arayışı

Fredric Jameson'ın kapitalizmin dönemsel bir tahlilini yaptığı geç kapitalist bir dünya, politik olarak son derece hızlı şekilde ilerlemiş ve artık geri döndürülemez bir şekilde kendine içkin kültürel ve düşünsel yapıları dönüştürmüş halde bulunmaktadır (Yılmaz, 2014). Jameson'ın eleştirisine göre, literatürde postyapısalcı ya da postmodern olarak adlandırılan özgürleştirici görüşler de kapitalizmin düşünsel hegemonyasından nasibini alarak değişime uğramıştır. Fakat bu görüşler içerisinde yer yer kapitalist gerçekçilikle ters düşebilecek derecede iyimser olan ve büyük sistemsel değişikliklere açıkça yer veren görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşler, geç kapitalist dünyanın mevcut yapılarının değiştirilebileceğine dair bir iyimserlik taşımaktadır (Pierosara, 2021, s. 6). Özellikle anti-kapitalist hareketler ve yerel direniş pratikleri üzerinden geliştirilen bu tür yaklaşımlar, kapitalizmin kültürel ve ideolojik hegemonyasının mutlak olmadığını savunur. Jameson'ın yaklaşımı ise bu iyimser görüşlerin kapitalist gerçekçiliğin dayattığı sınırlarla ne derece çerçevelendiğini ve bu sınırların ötesine geçebilmenin ne kadar zor olduğunu vurgulamaktadır. Jameson'ın teorisi, geç kapitalizmin ideolojik ve kültürel hegemonyasını sorgularken, kapitalist gerçekçiliğin içinde bulunduğumuz toplumsal yapının alternatifsizliği üzerine kurulu temel argümanlarını eleştirel bir biçimde analiz etme açısından önemlidir. Bu nedenle Jameson, kapitalist gerçekçilikle yer yer uyumlu şekilde kapitalizmin dönüştürülemez ve kaçınılmaz olduğu algısını sorgulayan önemli bir düşünür olarak öne çıkar (Jameson, 1991).

Büyük sistemsel değişikliklerin mümkün olduğunu öne süren görüşler, kapitalizmin hem ekonomik hem de ideolojik düzeyde alternatifsiz olduğu fikrine meydan okur. Örneğin, her ne kadar kapitalist gerçekliğin kemikleştiği bir tarihsel dönemeçte olsak da radikal demokrasinin temel olarak dünya çapındaki siyasal alternatifsizliğe karşı umut verici olduğunu iddia eden görüşler burada değerlendirilebilir. Örneğin, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe gibi teorisyenler tarafından geliştirilen radikal demokrasi fikri, toplumsal eşitlik, bireysel hakların genişletilmesi ve farklılıkların tanınması gibi değerler aracılığıyla, kapitalizmin hegemonik sınırlarının aşılabileceğini öne sürer. Bu yaklaşım, kapitalizmin birçok kurum ve organın üzerinde bulunan bir hegemonya üzerinden yayılarak kendini gerçekleştirdiği iddiasının temellerini Antonio Gramsci'nin hegemonya

anlayışından almaktadır. Fakat geç kapitalist dönemdeki aşırı bireyleşme ve kitlesellikten kopuş, hegemonyaların da devamlılığını sarsmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2001). Örneğin, Durkheimcı bir bakış açısı üzerinden toplumu bir organizma gibi ele almak ve sosyal işlevselliğin teminatını temel bir sosyal birlikteliğe indirgemek bu bakımdan toplumu bir organizma gibi görme alışkanlığından gelir (Pope, 1975). Buradan bakıldığında da toplum kitle olarak elde tutulabilen ve yönetimsel yapısı görece basit olan yığınlar olarak görülebilmektedir.

Buna karşın radikal demokrasinin geçerli olduğu tarihsel hegemonya içerisinde aşırı bireyleşmenin geçerli olduğu da düşünülebilir. Radikal demokrasinin önünü açtığı çoğulculuk ve bireysel kimliklerin tekil temsillerine verilen değer bu bağlamda tekillik (*singularity*) gibi birçok farklı kavrama açılan bir kapıdır. Bu bağlamda anti-kapitalist kitlesel hareketlerin veya Marksist terminoloji üzerinden söylenirse bir çeşit "enternasyonal bilinç" içinde bulunabileceğimiz, bu dönem açısından tartışmalı bir beklenti olarak da yorumlanabilir (Millett, 1997). Bu yüzden tekilliğin ve otonom toplum (*autonomous society*) gibi tartışmaların odağında Durkheimcı bir organik toplum yaklaşımının güncellenmesi gerektiği de düşünülebilir. Bu yüzden tarihsel bağlamda sürekli kalıcı olacak kurtuluş teorileri yerine kimliklerin çoğul olumsallığından beslenen yeni bir yapının ortaya çıktığı düşünülebilir (Nicolacopoulos ve Vassilacopoulos, 2014, s. 262).

Toplumsallığın günümüzde klasik Marksizmin kitlesellikten güç alan yapısı yerine bireysel kimliklerin oluşturduğu görece daha kaotik bir yapı üzerine oturması bu bağlamda genel karamsar hegemonyayı değiştirmesi mümkün olan bir sosyal imkân olarak da görülebilir. Çünkü radikal demokrasi fikri, kapitalist gerçekçiliğin bütün karamsarlığına rağmen, bireysel farklılıkların ve kimliklerin demokratik bir çerçevede bir araya gelerek hegemonik yapıların dönüşümüne katkı sağlayabileceği düşüncesiyle kapitalizmin kaçınılmazlığına karşı bir alternatif sunmaktadır. Bu bağlamda Boucher'in altını çizdiği bazı yaklaşımlar klasik Marksist ütopyanın bir alternatif olmaktan çıkışını tahlil eder ve bu tahlilin temelde postmarksizm adı da verilen bir eleştirel damara yol açtığını dile getirir.

> "Postmarksizmin Marksizmin ötesine geçme gerekçesi üç önemli ampirik iddiayla ileri sürülür: (1) çağdaş dünyada toplumsal çatışmanın asıl nedenlerinin Marksist bir perspektiften açıklanamadığı; (2) yeni toplumsal hareketlerin eylemliliğinin tarihin proleter öznesi fikrini çökerttiği; (3) Marksizmin demokratik bir program yaratamayacağı." (Boucher, 2019, s. 35).

Postmarksizm, klasik Marksist ütopyanın değersizleştiği ve kapitalist gerçekçiliğin hüküm sürdüğü bir tarihsel zamana işaret etmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşım, Marksizmin klasik anlatısına yönelik şüpheleri açıkça belirtmesi bakımından da kayda değerdir. Bu bakımdan yine Boucher'e göre, Laclau, Mouffe, Zizek ve Butler gibi isimler, klasik Marksist anlatı ile günümüz dünyasının uyuşmazlıklarına parmak basarlar (Boucher, 2019, s. 35). Bu bakımından bu isimler aslında Fisher'ın kapitalist gerçekçiliği ile paralel bir noktada durmaktadır. Fakat postmarksist eleştiri, kapitalist gerçekliğin şüpheyle yaklaştığı mevcut statükoya belirli alternatifler içeren fikirlere karşı daha ılımlıdır ve kapitalist hegemonyanın çözümlenmesi sürecinde umudun halen işlevsel olmasından ötürü daha iyimserdir.

Şüphesiz Marx'ın mirası, kapitalist gerçekçiliğin geçerli olduğu bir çağda halen en önemli alternatiflerden biri olarak görülmektedir. Filc ve Ram'a göre, Marksizm'in en kolay eleştirilebilir özelliklerinden birisi günümüzdeki toplumsal çatışmaların Marx'ın sınıf bilinci ve tarihsel diyalektiğiyle açıklanmamasıdır. Bu da sınıfsal çatışmaların yeri geldiğinde daha kültürel ya da yer yer sembolik olabildiğine dair bir imada bulunur (Filc vd., 2014, s. 296). Postmarksist görüşün bu eleştirisi klasik Hegelci diyalektik anlayışına karşı da bir umutsuzluğu saklı tutmaktadır (Fracchia, 1991). Çünkü toplumsal çatışmaların bireyler nezdindeki yorumu bir çeşit yanlış bilinci devam ettirmektedir ve bu çatışmaların sonuç olarak sosyal ve politik bir dönüşüme sebep olup olmayacağı konusunda bir kesinlik bulunmamaktadır. Bu belirsizlik, yalnızca kapitalizmin ideolojik

hegemonyasının bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün günümüzde çok daha karmaşık ve çok boyutlu bir süreç haline gelmiş olmasının bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Marksizm; kapitalist dünyanın mevcut durumunda birçokları için "iyiliksever ama modası geçmiş bir figüre indirgenmiş" halde bulunmaktadır (Spivak, 2016, s. 37). Öte yandan böyle bir yorum, Marx'ın bilinen, tanınan ve umut edilen bir "figür" olarak varlığını koruduğuna da işaret etmektedir. Marksizm gibi büyük anlatıların bir çeşit bütüncül *praxis*'ten, tekil figürlere dayanan bir küçük anlatıya dönüşmesi, alternatifsizliği kabul etmeyen özcü anlayışlar için belki kabul edilmesi zor bir durum olarak gözükebilir. Fakat bazı alternatif fikirler, Marx'ın ve Marksist anlatının maruz kaldığı bu figürleşmeyi bir çeşit direnç noktası olarak yeniden yorumlamaktadır. Örneğin, Jacques Derrida'nın musallat-bilim (*hauntology*) kavramı tam anlamıyla bu tip bir figürleşmeyi kapsayıcı bir görüş olarak nitelendirmektedir (Derrida, 2007, s. 244). Derrida genel itibarı ile klasik Marksizm tarihine dair alternatif bir okuma yapması nedeniyle postmarksist kuramcılar arasında gösterilmese de postmarksizme ilham vermesi ve bu kuramların ortaya çıkmasında önemli katkılara sahip bir filozof olarak not edilebilir (Sim, 2000, s. 12).

Derrida'nın yaklaşıma göre dünyadaki politik gelişmeler ve kapitalizmin statükosu ne kadar geçerli olursa olsun Marx'ın fikirleri ve genel hatlarıyla Marksizm, hala birçok insan tarafından bilinen, hala oldukça fazla sayıda taraftarı olan ve bir şekilde halen temel bir yaşam felsefesi bağlamında kendini muhafaza edebilen bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır (Derrida, 2007). Derrida'nın bu tahlili, Marksizm'in tam anlamıyla özneler arası ölçekte tanınan ve paylaşılan bir genel ideoloji olarak ne kadar temsil edilebildiği konusunda fazla iyimser bir tahlil gibi gelebilir. Fakat Derrida'nın Marx'ı, Hegelci tarihsel devinimlerin sonlandığı bir devirde, yaşayan ve bedene sahip olan bir somut ideolojik gerçeklik olarak mevcut değildir. Yani Derrida burada kapitalist gerçekçi yaklaşımın karamsarlığını kısmen paylaşmaktadır. Ancak Marx'ın Derrida tarafından tasavvur edilen bu hayaletsi varlığı, dünyadaki başat ideoloji ve kaçınılmaz ideolojik durum nasıl olursa olsun, mevcut yapıları eleştirmek ve bu yapıların bir gün sorgulanabileceği ve değiştirilebileceğine dair bir umudu canlı tutma gücüne sahip bir varlık olarak düşünülmelidir. Bu bakımdan dünyadaki kapitalist gerçekçiliğin üzerinde dolaşan ve yer yer kimi bireyler ya da kimi kurumların yardımıyla bu gerçekçiliğe sürekli olarak musallat olan bir Marksizm hayaleti mevcuttur. Derrida'nın Marx'ın hayaleti üzerinden konumlandırmaya çalıştığı bu ideolojik eleştirel imkân aslında başat ideolojilere veya kapitalist gerçekçiliğin umutsuz kaderciliğine sürekli olarak musallat olan bir yapıdadır. Bu mevcudiyet her ne kadar yeteri kadar destekçiye sahip olmasa veya kapitalist bir dünyada kendini gerçekleştirebilecek bir hegemonya kuramasa da halen gerçektir. Bu gerçeklik de umutsuz ya da alternatifsiz kapitalist gerçekçi bir düzen içerisinde destekçilerine umut aşılayan bir alternatifin holografik varlığı olarak da yorumlanabilir (Sim, 2000, ss. 115-116).

Marx'ın hayaletininin, dünyadaki ideolojik atmosfere musallat olan ve kapitalizme bir alternatif olarak sürekli onun arkasında bekleyen bir tehdit olarak görülmesi aslında Derrida'nın mevcudiyet metafiziği (*metaphysics of presence*) anlayışıyla da uyumludur. Bu yaklaşım, sözün ya da ifadenin kaynağını onu söyleme ya da ifade etme performansını gerçekleştiren kişinin varlığına indirgeme hatasından kaçınmaya çalışan görece alternatif bir ontoloji anlayışı olarak da değerlendirilebilir. Buna paralel olarak Marx, Marksist ideolojinin özü halinde bulunan bir beden olarak değil, bu ideolojinin artık dünyada mevcut olmayan bir kaynağı olarak halen kendini hissettirmektedir (Dickinson, 2023).

Kısaca Derrida, Marksizm'in kapitalist gerçekçiliğe musallat olan bir eleştirel güç olarak varlığını sürdürdüğünü savunur. Bu güç, Marksizm'in alternatifsiz bir dünyada hala bir umut ve eleştiri kaynağı olarak varlık gösterebileceğine işaret eder. Kapitalist gerçekçiliğin umutsuz kaderciliğine meydan okuyan bu hayalet, alternatif bir toplumsal düzenin hayal edilebileceğini anımsatır. Her ne kadar Marksizm, kapitalist gerçekçiliğin içinde tam anlamıyla gerçekleşemese de Derrida'ya göre, bu hayaletvari varlık, kapitalizme karşı süregelen eleştirilerin ve potansiyel alternatiflerin en önemli sembollerinden biri olarak var olmaya devam etmektedir. Böylece Marksist düşünce bir beden olarak değil, bellekler ve kuşaklar arası geçişliliğe sahip bir heyula olarak

kapitalizmin karşısında bir şekilde durmaktadır (Derrida, 2007, s. 57). Bu yorum da Marksizm'in genel hatlarıyla ne kadar uyumsuz bir dünyada yaşarsak yaşayalım halen bir kurtuluş teorisi olarak kendini gerçekleştirme ihtimali olan bir yaklaşım olarak değerlendirmesine imkân tanımaktadır.

Dolayısıyla, Fisher'ın kapitalist gerçekçiliği veya tarihin sonu gibi yaklaşımların son derece karamsar yapısına karşı postmarksizmin eleştirel kurtuluş teorileri, ideolojik bakımdan halen alternatifi bulunan bir dünya tahayyül etmek için yeterli zemini sağlamaktadır. Bu yüzden kapitalist gerçekçiliğin alternatifsiz bir dünyada olduğumuz fikrine karşılık dünyada başat ideolojinin değişeceğine dair bir umudun halen mevcut olduğunu iddia eden fikirler de vardır. Fisher'ın bakış açısı üzerinden kapitalist statükonun doğallaştığı bir dünyanın mevcudiyetini kabul ettiğimizde ise bireylere kurtuluş umudu aşılayan görüşlerin gerçekliğine dair bir tartışma içerisine gireriz. Bu yüzden kapitalist gerçekliğe bir alternatif olarak ortaya atılabilecek fikirlerin politik ontolojisi üzerine de ayrıca düşünmek gerekir. Fakat bu çalışmanın konusu itibarı ile kapitalist gerçekçiliğe alternatif oluşturacak fikirlerin siyasal gerçeklik üzerinde ne derece etkili olduğu veya somutlaşabildiği ele alınmayacaktır. Bunun yerine postmarksist umut projelerinin söylemsel bir analizi yapılmaya çalışılacaktır.

İdeolojik bağlamda kapitalist gerçekliğe bir alternatif olarak ele alınması ihtimali olan fikirlerin söylemsel olarak bir hakikat iddiasında olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü örneğin Fisher'ın kapitalist gerçekçiliği de aynı şekilde dünyadaki politik duruma dair bir gözlemi yansıtmak ve bu gözlemden geleceğe dair siyasi ve sosyal tahminlerde bulunmak iddiasıyla ortaya atılmıştır. Aynı şekilde Fisher'ın yaklaşımına nazaran çok daha iyimser bir örnek olan Derrida'nın güncel ideolojilere musallat olan hayalet Marx fikri de geleceğe dair bir tahminde bulunarak Marksizm'in bir şekilde bedensellikten azade olmuş bir söylem halinde kapitalist *ethos*'a karşı sürekli bir tehdit olarak yaşayacağını savunmaktadır. Yine aynı şekilde Laclau ve Mouffe'nin radikal demokratik çoğulculuğun politik bağlamda bir tekilliğe yol açması üzerinden kitlesellikten özgürleşme fikri de ileride kitlesel ideolojilerin karşılaşacağı durumlara işaret etmesi dolayısıyla benzer yorumlara sahiptir (Dean, 2009). Siyasi alternatiflerin mevcut olduğunu iddia eden fikirleri Fisher'ın pozisyonuna yakın bir şekilde eleştirebilmek için görece daha analitik bir bakış açısı üzerinden yaklaşmak da olasıdır. Amerikalı felsefeci Harry G. Frankfurt'un "saçmalık" adını verdiği söylem kategorisi bu bağlamda bize teorik olarak yol gösterici olabilir.

3. Alternatif İdeolojik Söylemler ve Harry G. Frankfurt'un Saçmalık Kavramı

Frankfurt'un saçmalık kavramı, ideolojik söylemlerin hakikatle kurduğu ilişkinin gevşediği ya da tamamen koptuğu durumları anlamak için işlevsel bir araç sunmaktadır. Kavramın merkezinde, söylenenin doğru ya da yanlış olmasından çok, hakikate karşı duyarsız bir söylem üretimi yer alır. Bu bağlamda Frankfurt'un yaklaşımı, doğrudan bir ideolojinin içerdiği politik iddiaları sorgulamak yerine, bu söylemlerin kamusal alanda nasıl dolaşıma girdiğini, ne ölçüde ciddiye alındığını anlamaya imkân tanır. Geç kapitalist düzende, bazı alternatif ideolojik söylemlerin yalnızca içeriğiyle değil, söylemsel etkisizliğiyle de mücadele ettiği görülür. Bu noktada saçmalık, gerçeklikle temas etmeyen ya da edilgen bir biçimde tekrar edilen ideolojik formları tanımlamak için kullanılabilir. Fisher'ın kapitalist gerçekçilik anlayışıyla birlikte ele alındığında, Frankfurt'un kavramı, alternatiflerin yalnızca düşünsel düzeyde var olduğu ama toplumsal anlamda etkisiz kaldığı bir ortamı analiz etmekte tamamlayıcı bir çerçeve sunar.

Frankfurt'a göre, gündelik hayatta anlamsız, anlaşılması son derece güç ya da tamamen zırva olan söylemleri imlemek için genellikle amiyane bir tabir olarak kullanılan "saçmalık" sözcüğü aslında epistemik açıdan çok daha fazla imtiyaz verilmesi gereken bir terim olarak görülmelidir. Buna göre, yalan ile saçmalık arasında önemli bir fark vardır. Fakat bu iki sözcük arasındaki literal farkı imlemek yerine bu iki sözcüğün gerçeğe ya da hakikate gösterdiği özen bakımından farklarına odaklanmak daha önemlidir. Literal manada yalan söylemek (*lying*) dendiğinde bir kandırma

performansı sergilediğimiz anlaşılır. Bu bağlamda saklamaya çalıştığımız bir yalan vardır ve biz bir yalancı olarak sakladığımız gerçeğin özelliklerine dikkat etmek suretiyle bu özellikleri yalan söylediğimiz kişiden özellikle gizlemeye çalışırız. Frankfurt için saçmalamak ise (*bullshitting*) yalandan daha ziyade karşımızdaki kişiyi duygusal açıdan çeldirmek için ortaya konan bir performanstır. Buna ek olarak, saçmalayan kişi, yalan söyleyen bir kişiden farklı olarak hakikatin özelliklerini saklamaya çalışmaz. Bu yüzden yalan, gündelik hayatta düşünüldüğünün aksine gerçeğe saçmalıktan daha çok özen göstermekte ve hakikatin özelliklerine daha büyük bir ihtimam göstermektedir (Frankfurt, 2005, ss. 10-11).

Yalan, hakikate bir tür bağlılık içerir, çünkü yalan söyleyen kişi, gerçeği manipüle etmek için hakikatin özelliklerini anlamak ve buna uygun hareket etmek zorundadır. Buna karşın saçmalamak, hakikate tamamen kayıtsız bir yaklaşımı temsil eder. Saçmalayan kişi, hakikati saklamaya ya da manipüle etmeye çalışmaz; aksine, hakikatin varlığına veya yokluğuna aldırış etmeden, çoğunlukla duygusal ya da ikna edici bir performans sergiler.

Bu bağlamda, ideolojik alternatifler olarak öne sürülen bazı fikirlerin saçmalık olarak tanımlanması, onları hakikate kayıtsız olmakla suçlayan bir eleştiri biçimi olabilir (McManus, 2020, s. 3). Özellikle kapitalist gerçekçiliğin savunucusu olan biri için Marksist ütopyanın ya da postmarksizmin altını çizdiği argümanların ve iddiaların birer saçmalık olarak nitelendirilmesi de mümkün olabilir. Frankfurt'un kavramı üzerinden bakıldığında, kapitalist gerçekçiliğe bir alternatif olarak ortaya atılmış olan fikirlerin dünyadaki somut gerçekliği reddettiğine veya onu saklamaya dahi çalışmadığına dair bir eleştiri getirmek son derece kolay olacaktır. Çünkü Fisher'ın kapitalist gerçekçiliğini bütüncül manada benimsediğimizde, siyasi alternatifleri içeren bir kurtuluş teorisinin dünyadaki gerçekliğe rağmen ortaya çıktığını düşünmemiz kolaydır. Dünyadaki gerçeklik salt kapitalist bir gerçeklikse, umut verici alternatiflerin global ölçekteki insani durumlar ve başat ideolojilerin beklentileriyle ne kadar uyumsuz olduğu anlaşılır ve bu tip alternatif fikirler dünyadaki somut gerçekliği gizlemek için son derece zayıf ama kullanışlı fikirler olarak da kategorize edilebilir (Gjelsvik, 2018, ss. 131-132). Fakat bu tip görüşlerin belirli akademik veya epistemik güç ilişkileri üzerinden jargonlaştırılması, kolektif bir umuda yol açmak yerine belirli akademik çerçeveleri doldurmak için teorik temeller sağlamaktan öteye gitmeyebilir. Bu tip alternatiflerin kolektif bir anlayış için uyumlu hale gelememesi de fikirlerin içerdiği iddiaların zamanla gerçeklikten tamamen koparak bambaşka söylemlere dönüşme tehlikesini taşımaktadır. Buradan bakıldığında Frankfurt'un yalan ve saçmalık arasında yaptığı kategorik ayrım, Adorno'nun toplumsal koşulları ifade etmekten uzak bir eleştirel dili ifade etmek için başvurduğu sahicilik jargonu eleştirisi ile de benzerlikler taşımaktadır (Adorno, 2002). Çünkü belirli akademik veya siyasi kaynaklar tarafından jargon haline gelmiş belirli fikirler, sosyal gerçekliğin barındırdığı gerçekliği imlemekten uzaklaştığı takdirde artık geçersiz ve tehlikeli olmaya başlar (Beck, 2021). Bu bağlamda eleştirel kurtuluş teorileri belirli zümreler için faydalı ve kullanışlı olsa da sosyal gerçekliği betimlemekten giderek uzaklaşma tehlikesi taşıyabilir.

Frankfurt'un saçmalık kavramına dair yaptığı açıklama analitik düzlemde gerçeğe dair bilgi vermek ya da gerçeği betimlemekten uzak gibi gözüken ve doğruluk değerleri kayıp ya da kasten gizlenmiş olan önermelere de gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda örneğin yalan söylerken iddialarımızı doğrulayacak olan dışsal doğru-yapıcılara (*truthmaker*) ulaşılamaması için de görece daha özenli bir çaba gerekir. Yalan söyleyen kişinin aslında bu doğru-yapıcıların ne olduğuna dair bilgisi mevcuttur ve yalan söyleyen kişinin en asli amacı yalan söylenen kişinin ilgili doğru-yapıcılara ulaşamaması ya da bunlarla herhangi bir bağlantı kuramamasını sağlamaktır. Bu bakımdan yalan söyleyen kişinin iddialarının doğru-yapıcılarının ne olduğuna dair fikri olmalı ve bu doğru-yapıcılar özenle gizlenmelidir. Ancak Frankfurt'un analiz ettiği saçmalama eylemi bir konu hakkında saçmalanan kişinin belirli somut doğru-yapıcılara ulaşmasına dahi izin vermemek üzerine kuruludur (Lekka-Kowalik, 2024). Tabii ki saçmalanan kişinin maruz kaldığı durum yalnızca doğruluk değerlerinin ulaşılamayacak derecede manipule edilmesiyle açıklanmaz. Ayrıca bu kişinin

psikolojik olarak maruz kaldığı durumdan ötürü bu doğru-yapıcılarla ilişki kurmak istememesi ya da bunlara ulaşmayı önemsememesi de önemli bir etken olarak not edilebilir.

Frankfurt'un teorisinin kapitalist gerçekçi bir bakış açısıyla olan ilişkisi, bu bağlamda dolaylı bir ilişki olarak not edilmelidir. Çünkü kapitalist gerçekçilik, kendi yapısı gereği, politik bağlamda alternatifsiz bir dünyayı betimleyerek, toplumsal ve ideolojik dönüşümün imkansızlığını vurgular. Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramının kapsadığı eleştirel alan, alternatifler olarak sunulan eleştirel teorilerin sosyal kurtuluş projelerini doğrudan reddetmez, ancak bu teorilerin kapitalist düzenin sınırlarını aşma konusunda etkisiz kaldığını ima eder. Frankfurt'un saçmalık analizini alternatif olarak kendini sunan postmarksist argümanlara uyguladığımızda ise, saçmalık kavramının kapitalist gerçekçiliğin temel argümanlarını güçlendirdiğini, çünkü bu alternatiflerin gerçek toplumsal dönüşüm sunmaktan çok, ideolojik bir boşluğu doldurmaktan öteye gitmediğini görebiliriz (Cohen, 2002, s. 323). Bu açıdan bakıldığında, Frankfurt'un kavramı, kapitalist gerçekçilik anlayışının meşruiyetini pekiştiren bir araç olarak da kullanılabilir.

Kapitalist gerçekçiliğin, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal tahayyülü şekillendiren bir gerçeklik formu olarak işleyişi, günümüz eleştirel teorilerini farklı biçimlerde alternatifler üretmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, bazı postmarksist ve yapısökümcü yaklaşımların Marksist gelenekle kurduğu mesafe dikkat çekicidir. Örneğin, Derrida'nın bakış açısından hareketle, Marksizm'in bedensel varlığını yitirmiş bir hayalet olarak kapitalist gerçekçiliğe karşı bir alternatif yaratabileceği öne sürülür (Hughes, 2012). Ancak bu hayaletimsi varoluş, somut bir politik strateji ya da dönüşüm mekanizması sunmadığı ölçüde, Marksizm'i maddi ve sınıfsal temellerinden uzaklaşmış bir imgesel figüre de dönüştürmektedir. Bu bağlamda Derrida'nın *hauntology* kavramsallaştırması, daha çok ontolojik bir sarsıntı yaratmayı hedeflerken, işçi sınıfının maddi koşullarına ya da ekonomik sömürü ilişkilerine dair doğrudan bir müdahale öneremektedir (Macherey ve Stolze, 1995).

Benzer biçimde, Laclau ve Mouffe'nin radikal demokratik çoğulculuk yaklaşımı da Marksist gelenekten beslense de sınıf temelli mücadeleyi merkezden uzaklaştırır. Bu yaklaşım, kapitalist sistemin küresel yapısıyla doğrudan bir hesaplaşma yerine, farklı kimliklerin ve söylemlerin özgürleşmesini önceleyen çoğulcu bir siyaset anlayışı sunar. Ancak bu tür postmarksist yaklaşımların, Marksizm'in kurucu unsurlarından olan emek süreci ya da sınıf bilinci gibi kavramları yeterince merkeze almaması, onları Marx'ın özgün düşüncesinden ayıran temel farklardan biri olarak gösterilebilir (Dean, 2007). Dolayısıyla, postmarksist eleştirel söylemlerin Marksist ütopyaya alternatif oluşturma iddiası, çoğu zaman hakikate kayıtsız bir imgesel düzlemde kalmakta, gerçek bir dönüşüm projesi sunamadan alternatifmiş gibi görünen söylemlere dönüşebilmektedir. Frankfurt'un saçmalık kavramı bu noktada işlevsel hale gelmektedir. Hakikate dair özen taşımayan, fakat ideolojik alternatif sunduğunu iddia eden bu tür söylemler, toplumsal gerçeklikten uzaklaştıkları ölçüde söylemsel bir boşluk içinde varlık gösterirler. Yine de burada her türden alternatif ideolojik yaklaşımın doğrudan saçmalık olarak etiketlenmesi de dikkatle kaçınılması gereken bir genellemedir. Çünkü alternatif ideolojiler, hâlihazırdaki sistemin eleştirisinden doğar ve bu eleştiriler, hakikati yeniden düşünmeye ve anlamı dönüştürmeye yönelik değerli bir imkân alanı sunar. Yine de politik retorik her zaman hakikati ortaya koymak ya da onu açığa çıkaracak söylemleri ortaya koyma hedefini taşımaz. Bu yüzden siyasetin vaat edici ve dönüştürücü gücü umut politikaları için halen önemli bir imtiyaza sahiptir. Bu yüzden bir ütopya olarak Marksizm'in politik ontolojisi ile bu mevcudiyetin insanların belleğine kazınmasını sağlayan söylemsel gerçekliğin çerçevesi birbirinden ayrı şekilde çizilmelidir (Callinicos, 1985, s. 87).

SONUÇ

Sonuç olarak, Mark Fisher'ın kapitalist gerçekçilik kavramı, kapitalist sisteme alternatif olan tüm görüşlerin bütünsel bir reddiyesi olarak yorumlanmak yerine bu alternatif görüşlere şüpheyle yaklaşmak için gerekçeler sunan bir görüş olarak düşünülebilir. Fisher'a göre, geç kapitalizm yalnızca bir ekonomik sistem değil, aynı zamanda alternatifsiz bir toplumsal gerçekliktir. Bu yüzden postmarksist umut politikalarının söylem analizi yapılırken Frankfurt'un saçmalık kavramı da sosyal bilimler için kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır. Postmarksist yaklaşımlar, özellikle Derrida ve Laclau-Mouffe gibi düşünürler tarafından ele alındığı biçimiyle, kapitalist gerçekçiliğe karşı teorik alternatifler sunmaktadır. Ancak bu tür yaklaşımlar, klasik Marksist teorinin bazı temel unsurlarını yer yer göz ardı etse de temelde söylemsel bir düzlemde, başat düzene teorik alternatifler de getirmektedir. Bu yaklaşım, toplumsal dönüşüm için somut bir strateji ve etki sunmasa da halen politik ontoloji bağlamında gerçek ve siyasal anlamda makul görüşler olarak nitelendirilebilir. Fakat bu tip görüşlerin söylemsel geçerliliği hakkında şüpheye düşüldüğünde Frankfurt tarzı bir saçmalık çözümlemesi yapmak, bize kapitalist gerçekçiliği makul bulmak adına güçlü bir gerekçe sunmakta ve kapitalist gerçekçiliğin umutsuz ve alternatifsiz bir dünya iddiasını pekiştirmektedir. Harry G. Frankfurt'un saçmalık kavramı, bu söylemlerin hakikate kayıtsız ve toplumsal gerçeklikten kopuk yönlerini açığa çıkararak, postmarksist alternatiflerin toplumsal dönüşüm sunma noktasında yetersiz olduğunu göstermektedir. Fisher'ın kapitalist gerçekçilik anlayışı ve Frankfurt'un saçmalık kavramı birleştirildiğinde, postmarksist alternatiflerin kapitalist gerçekçilik karşısında sadece söylemsel düzeyde kalıp kalmadığı ve toplumsal gerçeklikte ne ölçüde etkili olabileceği tartışmalı hale gelmektedir.

Extended Summary

Mark Fisher's notion of capitalist realism serves as a central concept to explore how contemporary capitalism not only operates as an economic system but also installs itself as an all-encompassing social reality. According to Fisher, late capitalism has penetrated so deeply into cultural and individual spheres that it effectively narrows our collective imagination and discourages belief in alternative ideologies. This state of "no alternative" resonates with Francis Fukuyama's "end of history" thesis, which argues that liberal democracy and market capitalism have definitively triumphed. In Fisher's framework, capitalist realism extends into the psychological realm, shaping our very sense of possibility and branding any calls for major structural change as naïve or futile.

At the same time, post-Marxist theories try to maintain that the capitalist system, however dominant, need not be the only path forward. Thinkers such as Ernesto Laclau and Chantal Mouffe propose radical democracy, suggesting that the multiplication of plural identities and the questioning of hegemonic structures can undercut capitalism's hold on our social imagination. Derrida's discussion of the "ghost" of Marx (or "hauntology") captures how Marxist critique, even if not directly manifested in a strong political force, continues to linger as a reminder that the present system remains open to question. These lines of thought reveal an ongoing tension between the perceived inevitability of capitalism and the vestiges of hope or subversion that Marxist (and other) perspectives try to keep alive.

Yet, when we consider the feasibility of these utopian or emancipatory arguments, Harry G. Frankfurt's concept of "bullshit" becomes instructive. Frankfurt draws a clear distinction between lying, which demands some engagement with truth (as the liar must conceal or distort it), and "bullshitting," which is marked by an indifference to truth. In political and ideological terms, an idea might slide into "bullshit" if it promises grand systemic transformations without genuinely grappling with social and economic realities. If a position merely performs a hopeful rhetoric while neglecting viable mechanisms of change, it risks turning into a discourse unconcerned with whether it accurately depicts the present or sets forth actionable strategies for the future. From the standpoint

of capitalist realism, such optimistic scenarios can be criticized as disconnected from the stark material conditions that ground people's lives.

Nevertheless, dismissing all alternative arguments as "bullshit" would itself be overly simplistic. The real value of many radical or utopian projects lies in their ability to challenge dominant narratives, spark new kinds of political imagination, and stimulate social movements that can sometimes produce tangible results. While Derrida's "specter" of Marx is elusive, it continues to inspire critiques of consumerism, inequality, and global power imbalances. Similarly, radical democratic theories take seriously the ways communities might self-organize against concentrations of power, even if these ideals do not yet command the broad political consensus required for a full-scale transformation. Hence, Fisher's and Frankfurt's insights form a salutary warning rather than a wholesale rejection of hope. Their arguments underscore the importance of grounding utopian claims in a concrete reading of social reality, ensuring that such claims do not become empty gestures.

In sum, capitalist realism illuminates the extent to which the capitalist system has entrenched itself as the baseline of global life, making it difficult for any challenge to acquire mass legitimacy. Frankfurt's notion of bullshit adds the cautionary note that proposals can devolve into mere performance when they lose sight of verifiable truths and concrete pathways toward change. Although these arguments raise doubts about how effective grand ideological alternatives can be, they also invite deeper consideration of how we might craft new or reimagined arguments that still carry critical power and remain attuned to lived realities. The article ultimately suggests that instead of forsaking all hope, theorists and activists should refine their proposals, anchor them more closely to existing conditions, and articulate more plausible methods for collective emancipation. This approach respects the weight of Fisher's and Frankfurt's critiques while preserving a space in which radical visions can remain credible and relevant.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2002). The Jargon of Authenticity. Routledge**.** (Orijinal çalışma 1964 yılında yayımlandı).

Beck, M. (2021). Jargon, Bullshit, sinnlos. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 69(4), 646-660. https://doi.org/10.1515/dzph-2021-0054.

Boucher, G. (2018). İdeolojinin Büyülü Çemberi: Laclau ve Mouffe, Butler ve Zizek'in Eleştirisi (A. Sarı Çev.). Doruk Yayınları. (Orijinal çalışma 2009 yılında yayımlandı).

Callinicos, A. (1985). Postmodernism, Post-Structuralism, Post-Marxism? Theory, Culture & Society, 2(3), 85–101. https://doi.org/10.1177/0263276485002003008.

Cesarale, G. (2015). Philosophy and Forms of Objectivity: Althusser vis-à-vis Hegel. Parallax, 21(4), 375-395.

Cohen, G. A. (2002). Deeper into bullshit. Contours of agency: Essays on themes from Harry Frankfurt, 321-339.

Dean, J. (2007). Feminism, communicative capitalism, and the inadequacies of radical democracy. İçinde Radical democracy and the Internet: Interrogating theory and practice, 226-245. London: Palgrave Macmillan UK.

Dean, J. (2009). Democracy and Other Neoliberal fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics. Duke University Press.

Derrida, J. (2007). Marx'ın Hayaletleri (A. Tümertekin Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma 1993 yılında yayımlandı.).

Dickinson, C. (2023). Archaeology and Hauntology: An Ongoing, Stalled Conversation. Religions, 14(10), 1286. https://doi.org/10.3390/rel14101286).

Fisher, M. (2011). Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu? (G. Ç. Güven Çev.). Habitus Kitap. (Orijinal çalışma 2009 yılında yayımlandı.).

Filc, D., & Ram, U. (2014). Marxism after postmodernism: Rethinking the emancipatory political subject. Current Sociology, 62(3), 295–313. https://doi.org/10.1177/0011392114525794

Fracchia, J. (1991). Marx's Aufhebung of Philosophy and the Foundations of a Materialist Science of History. History and Theory, 30(2), 153–179. https://doi.org/10.2307/2505538.

Frankfurt, H. G. (2005). On Bullshit. Princeton University Press.

Fukuyama, F., (1999), Tarihin Sonu ve Son İnsan (Z. Dicleli Çev.). İstanbul, Gün Yayınları. (Orijinal çalışma 1992 yılında yayımlandı.).

Gjelsvik, O. (2018). Bullshit production. Lying: Language, knowledge, ethics, and politics, 129-142.

Hughes, C. (2012). Dialogue between Fukuyama's Account of the End of History and Derrida's Hauntology. Journal of Philosophy, 7(18), 13.

Jameson, F. (1991). Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. Duke University Press.

Johnston, A. (2016). Absolutely contingent: Slavoj Žižek and the Hegelian contingency of necessity. Rethinking German Idealism, 215-245.

Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics (2nd ed.). Verso.

Lekka-Kowalik, A. (2024). A Post-Truth Theory of Truth. Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL, 37(2), 23-38.

Macherey, P., & Stolze, T. (1995). Marx dematerialized, or the spirit of Derrida. Rethinking Marxism, 8(4), 18-25.

McManus, M. (2020). What is Post-modern Conservatism: Essays on Our Hugely Tremendous Times. John Hunt Publishing.

Millett, N. (1997). The trick of singularity. Theory, culture & society, 14(2), 51-66.

Nicolacopoulos, T., & Vassilacopoulos, G. (2014). Radical Democratic Subjectivity: Possibilities and Limits. içinde Cornelius Castoriadis and Radical Democracy, 262-290. Brill.

Pierosara, S. (2021). Progress, emancipation, hope: Rethinking critical theory through memories as counternarratives. Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory, 28(1), 1-15.

Pope, W. (1975). Durkheim as a Functionalist. Sociological Quarterly, 16(3), 361-379.

Sartori, A. (2020). Genealogy, critical theory, history. Critical Historical Studies, 7(1), 63-74.

Sim, S. (2000). Post-Marxism: An intellectual history. Routledge.

Spivak, G., C. (2016). Madun Konuşabilir mi? (E. Koyuncu Çev.). Dipnot Yayınları. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.).

Varolun, O. (2023). Slavoj Žižek'in İdeoloji Kavramının Lacancı Ön Temelleri. Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 100-112.

Yılmaz, B. (2014). Postmodernizm Bağlamında Fredric Jameson'da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı ve Video Kuramı. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(14), 131-144. https://doi.org/10.18603/std.75974.

SÜİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	7 Ocak 2025 / 7 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	20 Mart 2025/ 20 March 2025
Atıf/Citation:	Kader Düşgün, C. (2025). Baha Tevfik ve Alain Badiou'da İnsan Hakları, Etik ve Evrensellik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 139-156
DOI:	10.35237/suitder.1615234
Benzerlik / Similarity:	%7

Baha Tevfik ve Alain Badiou'da İnsan Hakları, Etik ve Evrensellik

Human Rights, Ethics and Universality in Baha Tevfik and Alain Badiou

Adalet devletin orta direğidir; çünkü siyasal topluluğun temeli haktır ve hak neyin adaletli olduğuna karar vermenin ayracıdır (Aristoteles, 2014, s. 13).

Cemzade KADER DÜŞGÜN*

Öz

Öznenin evrenselliği üzerine şekillenen insan hakları söyleminin iyi-kötü arasındaki mutlaklığı temele aldığı görülmektedir. Bu çalışmada, hak kavramından hareketle insan hakları söylemi ve insan haklarında öznenin konumlandırılışı, Baha Tevfik ve Alain Badiou çerçevesinde incelenecektir. Tevfik'e göre Kant'ın iyilik ilkesi üzerine şekillenen ahlaki öğretisi, günümüz ahlakını yansıtmamaktadır. İyi-kötü olan belirlendiğinde ahlak belirlenmiş olmaz. Badiou'ya göre, insan hakları öğretisi Kant'ın etik anlayışı ve kötülük kavramı temelinde geliştirilen buyruklara dayandığı için hukuki boyutta cezalandırılmayı zorunlu kılar. O hâlde, böyle bir durum karşısında evrensellik kavramından veya bireysel hak ve özgürlükler noktasında etik değerleri belirleyen temel ölçütlerden söz edilmelidir. Buyrukların kötülük durumları için geçerli olması Badiou'ya göre etik ve evrensellik arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermez. Evrensel değerleri belirleyen temel ölçüt Kant için, toplumsal sözleşme ve ahlaki yükümlülüklerdir. Her ikisi de insan haklarının evrensel değerlere hizmet etmesi gerektiği fikrini farklı bakış açılarıyla ele almıştır. Bu çalışmada, Tevfik ve Badiou'nun hak kavramlarından hareketle insan hakları, etik ve evrensellik ilişkisini eleştirel bir perspektifle incelemek ve bu doğrultuda alternatif bir bakış açısı sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hak, İnsan Hakları, Özne, Özgürlük, Evrensellik, İyi-Kötü.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Karaman/TÜRKİYE, E-Posta: cemzadekaderdusgun@kmu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8826-972X.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Abstract

It is seen that human rights discourse, which is shaped on the universality of the subject, is based on the absoluteness between good and evil. In this study, human rights discourse and the positioning of the subject in human rights will be analyzed within the framework of Baha Tevfik and Alain Badiou. According to Tevfik, the moral teaching shaped on Kant's principle of goodness does not reflect today's morality. When we determine good and evil, we do not determine morality. According to Badiou, since the doctrine of human rights is based on commandments developed on the basis of Kant's ethics and the concept of evil, it necessitates punishment in the legal dimension. In such a situation, can we speak of universality? Or what are the basic criteria that determine ethical values in terms of individual rights and freedoms? According to Badiou, the fact that the commandments apply to situations of evil does not indicate a direct relationship between ethics and universality. According to Kant, the main criteria that determine universal values are the social contract and moral obligations. Both of them addressed the idea that human rights should serve universal values from different perspectives. This study aims to critically examine the relationship between human rights, ethics and universality based on Tawfik and Badiou's concepts of rights and to offer an alternative perspective in this direction.

Keywords: *Rights, Human Rights, Subject, Freedom, Universality, Good, Evil.*

GİRİŞ

İnsanlar, doğdukları andan itibaren devredilemez ve dokunulamaz bazı temel haklara sahiptir. İnsan haklarının, sırf insan olmak bakımından geçerli olduğu fikri pratikte genel bir kabul görmektedir. Ancak bu kabulün evrenselliğinin sınırları ve felsefi temelleri tartışmalıdır. İnsan haklarının evrenselliğinin reel olgularla ne ölçüde bağdaştığı da ayrıca sorgulanması gereken hususlardandır. Bunun yanı sıra, teoriyle pratik arasındaki uyuşmazlığı ele almak açısından insan hakları söylemi önemli bir çerçeve sunmaktadır. İnsan hakları kavramının geniş kabul görmesinin nedenlerinden biri, *iyi* kavramının, insanların beklentilerini karşılamaya yönelik olarak insan hakları çerçevesinde açıklanma isteğidir. Bu bağlamda, insan hakları söyleminin, *iyi*'nin evrensel bir ölçüt olarak belirlenmesine yönelik bir çaba olduğu da söylenebilir. Bir diğer neden ise, insan hakları düşüncesinin felsefi ve teorik yaklaşımlar bakımından çeşitlilik göstermesidir. Özellikle 20. yüzyılda filozoflar ve teorisyenler, hak teorilerine yoğunlaşmış ve buna bağlı olarak bu alandaki çalışmalar önemli ölçüde artmıştır. Bu teoriler, aynı zamanda insan haklarını göz ardı eden bazı siyaset teorilerine karşı bir eleştiri ve alternatif bir paradigma olarak şekillenmiştir.

İnsan hakları, insan öznesinin evrensel olduğu kabulüne dayanır. Bu haklar, insanın belirli bir topluma, kültüre veya sınıfa ait olmasından bağımsız olarak tüm insanlara özgü ortak ve değişmez bazı özelliklere sahip olduğu fikri üzerine temellenir. Bu anlayış, insanın akıl, vicdan, özgürlük gibi evrensel niteliklere sahip olduğunu varsayar ve bu niteliklerden hareketle herkesin doğuştan gelen temel haklara sahip olması gerektiğini savunur. Dolayısıyla insan öznesinin evrenselliğini, bireyin haklarının tarihsel ya da kültürel bağlamlara göre değişen göreceli bir olgu değil, tüm insanlar için geçerli olan ontolojik bir gerçeklik olarak ele alır. Böylelikle insan haklarıyla adaleti sağlayan sorumluluk arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş olur. Bu ilişki, *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 1. maddesinde şu şekilde belirlenmiştir: "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler" (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi). Beyannamenin bu maddesiyle insan hakları söylemi, akıl ve vicdana sahip olmaklık bakımından somut bir hâl kazanmıştır. Yani insan hakları sadece hukuki bir düzenleme değil, aynı zamanda bireylerin içsel sorumluluk duyguları ve ahlaki yükümlülükleriyle ilişkilidir. Ayrıca beyannamedeki bu maddeyle insanların birbirlerine karşı 'kardeşlik zihniyeti' ile hareket etmesi gerektiği vurgulanarak bu hakların toplumsal bir dayanışma ve karşılıklı saygı temelinde var olması gerektiği anlatılmak istenir. Bu anlayış, klasik

haklarla sosyal haklar arasında bir denge kurarak bireylerin özgürlüklerinin yanı sıra toplumsal sorumluluklarını da göz önünde bulundurur. İnsan hakları, yalnızca bireysel hakları güvence altına almakla kalmaz. Bununla birlikte adaletin sağlanabilmesi için toplumsal düzeyde sorumluluk ve eşitlik ilkelerinin uygulanmasını gerektirir. O hâlde adaletin sağlanılabilirliği, sadece bireylerin haklarının tanınmasıyla değil, aynı zamanda bu hakların toplumsal sorumluluk bilinciyle yaşatılmasıyla birlikte mümkün hâle gelecektir.

Bu görüşün öncüllerinden biri olan Kuçuradi'ye göre, insan hakları[1], insani değerlerin gerçekleşmesini olanaklı kılan nesnel koşullardır. İnsani değerler, bu koşullar sayesinde farkındalık kazanır ve bu değerlerin gereklilikleri bireyler tarafından içselleştirilerek insanın öznel dünyasında nesnel bir karşılık bulur. Bu, insanın kendisini gerçekleştirme süreciyle de ilintilidir. İnsanın bu değerlerle uyum içinde yaşaması, onun haklarının korunabilmesi ve toplumsal adaletin sağlanabilmesi için temel bir gerekliliktir (Kuçuradi, 2011, ss. 70-74). İnsan hakları söyleminde özne, genelgeçer anlayış içinde değerlendirildiğinden *iyi-kötü* arasındaki mutlaklık tartışmalıdır. Bu tartışma, insan hakları söyleminin ortaya koyduğu özne kavramının *iyi-kötü* esasına dayanır. Çünkü insan hakları söyleminde özne, *kötü*lüğün evrensel olarak belirlenebileceği düşüncesinden hareket eder. *Özne* burada hem aktif hem de pasif olarak konumlandırılmıştır. Düşünen özne olması açısından pasif, mağduriyetinin farkına vararak bunları önleyebilmek amacıyla araçlar geliştiren özne olması açısından da aktif bir öznedir (Badiou, 2019, s. 25). Aktif ve pasif özne yapısı Foucault'nun özne ve iktidar arasında kurduğu ilişkiden hareketle kral-çoban örneği üzerinden açıklanabilir. Foucault'ya göre siyasi önderler, insanların çobanlarıdır. Bu açıdan ele alındığında Foucault'nun kral-çoban örneğinin Levinas'ın *ben-başkası* arasındaki ayrımına benzer bir yapıda olduğu söylenebilir. Çoban metaforunda, çobanın ezgi çalarak sürüyü bir araya getirmesi, *başkası*'nın *ben*'i çağırarak ona sorumluluk yüklediği adalet anlayışına benzetilebilir. Nasıl ki *ben başkası*'na cevap vermemezlik edemezse[2] çoban da sürüsüne yanıt verme ve onları düzenleme sorumluluğundan kaçamaz. Çoban, beslediği kişiler için sürekli olarak hareket hâlinde olandır ve onları gözetleyendir. Bu nedenle, şeylerin sadece düzenini bilmek yeterli değildir, öte yandan onların özel ihtiyaçlarına da vakıf olmalıdır. Kralın bir tür çoban olup olmadığına ise çobanın ne yapıp ne yapmadığını çözümleyerek ulaşılabilir. O hâlde, özneyi konumlandırabilmek için onu bulunduğu kalabalıktan sıyırıp hangi açılardan bir çoban olmadığı gösterildiğinde özünde ne olduğu ortaya konulmuş olur (Foucault, 2016, ss. 31-35). Foucault'da özne, iktidar ilişkileri içinde biçimlenirken Badiou'da ise özne bir hakikat olayına sadakatle bağlılıkta ortaya çıkar. Hakikat, sadece bireysel bir bilinç durumu değil, aynı zamanda tarihsel bir süreçtir. İnsanın insan olmaklık bakımından varlığını anlamlı kılan şey, bu hakikat sürecine dâhil etmesi ve kendini bu sonsuz süreç içinde ölümsüzleştirmesidir.

Görülmektedir ki, Badiou'nun özneleşme, hakikat anlayışı ve etiği arasında doğrudan bir ilişki vardır. Badiou, etik anlayışını genelgeçer ahlaki normlara dayandırmaz, etik anlayışı tekil hakikatlere sadakatten beslenir. Bu noktada, insanın özneleşmesi meselesinden hareketle çalışmada, Türk düşünce tarihinde materyalist ve bireyci bir ahlak savunucusu olan Baha Tevfik'in (1884-1914) görüşleriyle Badiou'nun etik yaklaşımı arasında bir karşılaştırma yapılması amaçlanmaktadır[3]. Ayrıca Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar uzanan tarihsel süreçte insan hakları söyleminin nasıl değiştiğini anlamak için *etik* ve *hak* kavramlarının bu bağlamda nasıl şekillendiğinin incelenmesi gerekir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden itibaren Cumhuriyet'ten günümüze kadar süregelen ve hem toplumsal hem kültürel hem de siyasi dinamiklerden etkilenerek geçirilen

[1] Kuçuradi, kişi ve devleti merkeze alan sosyal adalet kavramından söz eder. İnsanın yapısal olanaklarının imkân verdiği ölçüde bu bilgiye dayanarak antropolojik temeller üzerine inşa edilmelidir. O hâlde, sosyal adalet insan haklarının felsefi-antropolojik temeller üzerine belirlenme istemidir (Kuçuradi, 2011, ss. 13-17).

[2] Levinas'a göre cevap verememezlik durumu, *ben*'in *başkası* karşısındaki sorumluluğuna işaret eder. Bu sorumluluk karşısında *ben* kendiliğini açığa çıkarır (Gözel, 2011, s. 193-194).

[3] Tevfik'in bireyci ve materyalist etiği, ahlakı evrensel normlardan ziyade bireyin akılcı seçimlerine dayandırırken Badiou ise etik anlayışını tekil hakikatlere bağlar.

süreç, insan hakları söyleminin değişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Fransa'nın öncülük ettiği hak arayışına daha sonra Avrupa ve Osmanlı'nın eşlik ettiği görülür. Osmanlı'nın Batı'daki her değişimden etkilenmesi, aynı zamanda Türk aydının da bu gelişmelerden haberdar olmasında etkili olmuş ve Türk aydınının Fransa'nın kültüründen önemli ölçüde etkilenmesine yol açmıştır (Balkaya, 1996, s. 104). Bu süreç, tarih boyunca evrilen dinamik bir yapıya işaret ettiğinden hem bireysel hak ve özgürlükler noktasında etik değerlerin bütünlüğüne işaret ederken hem de toplumsal değerlere ve devletlerin tutumlarına bağlı olarak değişen bir yapıya işaret etmesi bakımından toplumsal mücadeleyi öncelemektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde yürütülen tartışmaların ele alınması, insan hakları söyleminin tarihsel bağlamının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan toplumsal, kültürel ve siyasi dönüşümler insan haklarının nasıl kavrandığını ve uygulandığını etkileyen önemli faktörlerdir. Dolayısıyla bu çalışma, Badiou'nun ve Tevfik'in farklı epistemolojik, ontolojik perspektifleri temelinde, Doğu ve Batı toplumlarındaki insan hakları anlayışlarını karşılaştırarak evrensel insan hakları söyleminin imkânı bağlamında incelenmesine olanak sağlayacaktır.

1. Baha Tevfik'te Hak Kavramı

Baha Tevfik *Bilim ve Edebiyatta Yenileşme* eserinde hak kelimesini şu şekilde tanımlar:

> *"Doğrusu ben, yeni doğmuş bir çocukta bu gibi şeyler göremediğimi söylemek isterim. Gerçekten yeni doğmuş bir çocukta pek çok doğal eğilim, maddi duygular, birtakım ihtiyaçlar bulunmaktadır. Fakat öte yandan "bu çocuk doğal bir ahenk arzusuna, bir adalet ve dürüstlük ihtiyacına sahiptir." diyebilmek için insanın epeyce cesur olması gerekir. Çocukta olsa olsa "kundağında rahat olmak ihtiyacı" bulunabilir. Hayatının ilk gününden başlayarak, deneyimsel ve duygusal bir öğrenim sürecinin kucağına atılmış, soğuktan, sıcaktan etkilendiği gibi sinir sisteminin ılımlı ve taşkın duygusal heyecanlarından da etkilenmeye başlamıştır."* (Tevfik, 2016a, s. 184).

Bu durum, insanın bencil olan yönünü açığa çıkaracağından bir başkasının özgürlüğü karşısında haksızlıkla karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. İşte bu, hak kelimesinin ortaya çıktığı andır (Tevfik, 2002, s. 94-95). Hatta bunu Tevfik, Rousseau'nun *Emile* adlı eserinden verdiği "*borcumuz olduğu zaman değil ancak alacağımız olduğu zaman hak fikrine sahip oluruz*" önermesiyle destekler (Tevfik, 2002, ss. 94-96). Ancak Tevfik'in hak anlayışı, Batı felsefe geleneğinden farklı bir bakış açısı ortaya koyar. Hak kavramını sadece bireysel özgürlükler ve devletle olan ilişkisi bağlamında ele almaz. Ona göre haklar, mantık ve epistemolojiyle bağlantı kurularak insanın akıl yoluyla evreni anlaması, hakikati keşfetmesi ve toplumsal yapılar içinde kendini sorgulaması üzerinden değerlendirilmelidir. Bu durumda haklar, insanın doğuştan sahip olduğu birer hak olmaktan ziyade, insanın aklı ve bilinciyle belirlediği bir sürece işaret eder. Yani hak kavramı, bireysel ve toplumsal bağlamda insanın bilgi ve akıl düzeyine göre şekillenir.

Tevfik, hak kavramını idealist bir düzlemde ele almaz. Ona göre haklar, toplumsal ve maddi koşullara dayanır. Bu nedenle, belirli bir güç ilişkisi içinde anlam kazanır. Osmanlı'daki reform hareketlerini destekleyen Tevfik, bireyin haklarının aklın, bilimin ve ilerlemenin güç kazandığı bir toplumda temellendirilebileceğini söyler. Eğer bir hak güçten yoksunsa bir talepten öteye gidemez. Tarih boyunca hakların gelişimi, gücün kimde olduğu ve nasıl kullanıldığına bağlı olarak değişim göstermiştir. Bu açıdan Tevfik, devrinin hukukçularının insanı fiziki ve yüzeysel bir varlık olarak irdelemelerini eleştirir. Bunu şu şekilde örneklendirir: "*Bir gün bilgin bir hukukçuya, 'İnsanın gelişmesi ve evrilmesinin temeli olan en küçük hücrecik, bir ananın rahmindeki iki yahut yedi yahut dokuz aylık bir cenin ile aynı yapıdadır' diye bahsediyordum. Bu zat bana, sözlerime inanmadığını andırır bir tebessümle karşılık verdi*." (Tevfik, 2016b, s. 310). Hiçbir deneyime sahip olmayan bir insan beyninde akıldan söz edilemeyeceği gibi, deneyim olmadan da akıl tek başına bir işleve sahip olamaz (Anay, 2010, s. 153). Bu nedenle Tevfik'e göre, ahlakın asıl kaynağı insanlardır; onların hareketlerinin dayanağı da fikir, hassasiyet, âdet, içgüdü gibi olayların iradesidir. Yani nasıl ki ahlak *iyi* olarak kabul gören hareketlerin gerçekleşmesine bağlıysa, hak kavramı da buradan hareket eder. Ahlak, insanın ruhuna dayandığından toplumsal olmasından ziyade, öz açısından daha çok psikolojiyle ilişkilidir. Hak kavramının güçten beslenmesinin nedeni de budur. Tevfik'e göre, 'Hak güçten doğar.' diyerek

aslında toplumu güç kavramı[4] üzerinden şekillendirilmiş olur (Tevfik, 2002, s. 79-80). Güç, sadece fiziksel bir baskı aracı değildir; bilgi, eğitim ve kültürel dönüşümün bir ürünüdür. Güç, ahlaki bir temele dayanmalıdır. Dolayısıyla bireylerin eğitilmesi, onların hem haklarını talep edebilmesini hem de ahlaki ilkeleri rasyonel bir temelde geliştirmesini sağlar.

Nietzsche'ye göre güç ise, yaşamın devamlılığını sağlayan en temel ilkedir. O, yaşamı, sürekli bir güç artışı ve egemenlik mücadelesi olarak görür: "Ölmek isteyen bir şeyden sürekli ayrılma; yaşam şudur: İçimizde, yalnız içimizde de değil, zayıf olan ne varsa, onlara karşı acımasız ve ödün vermez olan. Yaşam şudur öyleyse: Ölene ve sefile, eskimişe hiç saygı duymamak? Daima bir katil olmak"tır (Nietzsche, 2011, s. 47). Bu bağlamda yaşayan, var olan her şey gücünü sürekli olarak arttırmak isteyeceğinden egemen olma mücadelesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Eğer her canlı varlık, doğası gereği daha fazlasını istemeye yöneliyorsa, bu durumda haz ve bencillik temelli bir toplumsal ahlak anlayışının sürdürülebilirliği mümkün görünmemektedir. Tevfik'te, bu düşünceyi destekler nitelikte, Millet Meclisi'nde bir bakanın söylediği şu sözlerle bu durumu açıklar:

> "*'Meşrutiyetle yönetilen ülkelerde her zaman çoğunluğun söylediği olur ve bu daima böyledir. İşte kuvvet.' Büyük bir savaş olur kim güçlüyse o üstün gelir ve değerli ve saygındır. Hatta haksız bile olsa, yine kuvvet. Bir kalede mahsur kaldınız ve yiyeceğiniz kalmadı. Yasa ve her biri birer hukuksal belge olan bütün temel teoriler size eğer gücünüz yetiyorsa diğer arkadaşlarınızın ekmeğini almanıza izin veriyor. Bunun gibi daha binlerce örneğin hepsi konulmuş yasaların hakka karşı olarak güç esasını kabul ettiğini kanıtlamaktadır. Demek ki hak yokmuş. Bütün uygulamaların temeli güçtür ve ancak güç olabilir*." (Tevfik, 2016a, s. 198-199).

Yasalar, hakka karşı olarak güç esasını kabul ettiğinden bütün uygulamaların güç esasına dayandığı söylenebilir. Zaten Tevfik'in hakkı güç üzerine dayandırmasındaki en önemli neden, Bedi Nuri Bey'in toplumsal ahlakı özel bir bilim olarak ele almasıdır (Tevfik, 2016a, s. 198-199). Tevfik'e göre, bilinç olaylarının bazıları insan iradesi dışında gerçekleşirken bir kısmı doğrudan insan iradesinin bir ürünüdür. Ancak her iki durumun ortak noktası, eylemi gerçekleştirenin varlığıdır. Dolayısıyla tüm duygulanımları hisseden, onları isteyen ve aynı zamanda onlara hükmeden, eylemlerin faili olan insanın kendisidir. Toplumsal ahlakın güç esasına dayanması hem bireylerin bilinçli seçimlerini hem de toplumsal normlarla etkileşimlerini şekillendirir. Ahlaki normlar eylemlere etki ederken bireyler de bu normlara karşı istemli ya da istemsiz tepkide bulunur. Bilinç olayları birbirinden farklılık gösterir; bazıları insan iradesi dışında şekillenirken bazıları ise doğrudan iradenin yönlendirdiği süreçlerin bir sonucudur. O hâlde insan; hüznün, sevincin, korkunun, ümidin vb. hem sebebi hem de talep edenidir. Tevfik; bu bireyselliğe ruh, nefis (nefs) ya da *ben* der. O halde *var olmak,* eylemde olmayı gerektirir. Descartes'in öne sürdüğü gibi varoluşu sadece düşünceye indirgenemez; Leibniz'in vurguladığı gibi varlık eylemin kendisidir (Tevfik, 2014, ss. 263-265). Baha Tevfik, düşüncelerin istemli olmadığını şu şekilde örneklendirir:

> "*Zamanında aldığımız bir mektup bizim bütün düşüncemizi değiştirebilir. En sonunda intihara kalkışan bir İngiliz, dostlarının birinden gelen öğüt dolu bir mektubu okuyarak son dakikada "ne yazık ki pek geç elime ulaştı" demiş ve hayatına son vermiştir. Yine intihar arzusuyla çıldıran hayalperest bir kadın kendisini atmak üzere çıktığı yüksek bir kaleden aşağıda yolda oynayan çocukları görmüş ve onları sakatlamamak amacıyla tekrar aşağıya inerek kendisini yakındaki nehre atmıştır*." (Tevfik, 2016a, s. 172-173).

Tevfik, bireysel eylemlerin hem belirli nedenlere dayandığını hem de istemsiz unsurlar içerdiğini göstererek bu örnekler üzerinden hak kavramına dair görüşlerini örneklendirir. Bu örnekler; insan davranışlarının tamamen rastlantısal olaylara bağlı olduğunu göstermediği gibi, tamamen özgür iradeyle belirlendiğini de kanıtlamaz. Çünkü her olayın aynı zamanda bir nedeni vardır. Örneğin, çatıdan bir kiremit atan inşaat işçisinin gerçekleştirdiği eylem, onun belirli bir düşünce ağı içerisinde hareket ettiğini gösterdiği gibi, birinin tam o anda oradan geçiyor olması da öngörülemeyen bir tesadüf olarak değerlendirilebilir (Tevfik, 2016a, ss. 171-173). Bireyselliği

[4] Tevfik'e göre, Batılılaşma niyetinde olan hemen hemen her ülke, materyalizm fikriyle karşı karşıya kalmıştır. Önceliğini madde ve kuvvet -birbirinden ayrılamaz- olarak belirlemiştir. Ruh ve madde ise varlığın iki ayrı şekli olduğundan metafiziği reddeder (Akgün, 1988, s. 252-253).

temele alan Tevfik için önemli olan, vicdanın neyi emrettiğidir. Öncelikle kişinin kendisini tanıması gerekir ve herkes, kendisi için gerçek olan ahlakı yaratmalıdır. Biri için *iyi* olan diğeri için *kötü*, biri için *kötü* olan da diğeri için *iyi* olabilir (Nebil vd., 2013, s. 124-125). Bu nedenle, öncelikle eğitimi genelleştirerek yaygınlaşması sağlanmalı, sonrasında da bireyin nefis hâkimiyetini güçlendirmek amaçlanmalıdır (Ceyhan Coştu, 2015, s. 288). Görülmektedir ki Tevfik, hakkı bireysel öznellik ve ahlaki ideallerden ziyade güç ilişkileri çerçevesinde şekillendirir. Hak kavramı soyut ve evrensel bir ilke olmasının yanı sıra, tarihsel, toplumsal ve bireysel koşullara göre değişiklik gösteren bir olgudur. Dolayısıyla hak anlayışı, güç ilişkileri ve toplumsal yapılarla doğrudan ilişkili olduğundan bireysel irade ve toplumsal yapılar arasında bazı durumlarda çatışma ortaya çıkabilir. Bu çatışmayı bireyin eğitim ve düşünce yapısıyla doğrudan ilişkili bir ahlaki mesele olarak değerlendirir. Bu bakış açısı Tevfik'in bilgiye, eğitime ve bireyin gelişimine verdiği önemi göstermektedir.

2. Baha Tevfik'te *İyi-Kötü* Ayrımı

Tevfik'e göre *kötü*lüğün altında yatan en önemli unsur bilgisizliktir. Ahlak konusuna verdiği önemi, metinlerinin birçoğunda işleyerek genel ahlak anlayışını eleştirmiştir. Çünkü Tevfik'te ahlak, sadece *iyi*'yi *kötü*'den ayırmayı sağlayan bir unsur değildir. *İyi* eylemlerin yapılmasını, düşüncesizce gerçekleşen hareketlerin ise yapılmamasını destekleyici bir anlayıştır. Ahlaki bozukluklar toplumsal çöküşe neden olacağından iyi bir yönetim çalışkan ve ahlaklı bireylerden oluşmalıdır. Bireye saygı gösteren ve onun haklarını gözeten bir yönetim, iyi yönetimdir. Gerçek özgürlük ise, devlet biçimlerinden ziyade bireyin eğitim ve öğrenim süreçlerine bağlıdır. Eğer devlet belirleyici olursa özgürlüğün biçiminde bir yükselme gerçekleşmez. O hâlde, Tevfik'e göre özgürlüğün sınırı ve bireyin liyakati arasında doğrudan bir ilişki vardır (Alkan, 1988a, ss. 41-49). Peki, bu durumda eğitimden gelen, insan vicdanını şekillendiren bazı düşüncelerden söz edilebilir mi? Ya da adaletin varlığından bahsedilebilir mi? Aksi bir durum karşısında manevi bir durumun zorbalığından kurtulmak mümkün müdür? Kanuna itaat etme insana nasıl bir davranış edimi kazandırır? Bir çocuğun doğduğu andan itibaren yaşadığı her şey beyni üzerinde nasıl bir etki yaratır ve bu etkiler onun doğasının temellerini atmasına nasıl olanak sağlar? Başkalarıyla yaşadığı her türlü deneyim, onun bir şeyi kavramasında etkide bulunur. Soyut düşünceler ışığında ahlaki ilkeleri oluşturur, daha sonra nesneleri mekân ve zamana göre algılamaya başlar. Böylelikle dünyanın nasıl bir yer olduğunu keşfeder (Tevfik, 2016a, s. 184-185). Öncelikle kendine haz veren şeyleri tercih eder, hazzını azaltan şeylerden kaçınmaya başlamasıyla kendisi için yararlı ve yararlı olmayanı birbirinden ayırt eder. Sonrasında ise bu kavrayış onun *iyi*'yi öğrenmesindeki yolculuğunu başlatır.

Kötülük ise içsel ve dışsal birçok nedenin zorunlu sonucu olduğundan bu zorunlu nedenler karşısında boyun eğer. Cezai sorumluluk düşüncesinin altında bireysel özgürlük yatar ve toplumsal güveni sağlayan da budur. İstediği gibi olgunlaşamayan bir bireyde sorumluluktan söz edilebilir mi? Tevfik'e göre her sorumluluk, yasallığı içermelidir (Tevfik, 2016a, s. 190-191). İstencin olmadığı yerde sorumluluktan, sorumluluğun olmadığı yerde de ahlaktan söz edilemez. Tevfik, bireysel istencin belirli bir noktasında determinizmi kabul eder ve insani istencin gelip geçici olduğunu söyler. Böylece hem bilimin hem de psikolojinin dayanak noktalarını sağlamlaştırmaya çalışır. Tevfik'e göre *iyi* ve doğru düşünebilmek kadar, düşüncelerine uygun şekilde hareket etmek de önemlidir. Zaten ahlak burada devreye girdiği için felsefenin esasını da bu unsurlar oluşturur. Felsefenin temel amacı geleceği öngörmek olduğu için yöntemli düşünmeyi mümkün kılmak gerekir (Ceyhan Coştu, 2015, s. 275). Bu nedenle sadece *iyi* ve *kötü*'nün ne olduğunu belirlemek ahlak demek değildir. Mutlak *iyi* ve mutlak *kötü* gibi evrensel ahlaki kategorileri reddeder. *İyilik* ve *kötü*lüğün toplum tarafından kabul edilen normlara bağlı olarak belirlendiğini savunur. Bu yüzden Tevfik, geri kalmışlığı ahlaki bir sorun olarak görür (Alkan, 1988b, s. 37). Ahlakın temeli insanlığın kendisinde -insanın psikolojik olgularının olumlu iradelerinde- aranmalıdır[5]. Tevfik, bunu *Felsefe Mecmuası*'nda şu şekilde özetler:

[5] Tevfik bunların; düşünce, hassasiyet, içgüdü vb. psikolojik olgular olduğunu söyler.

> "*Ahlak iyiyi kötüyü ayırt etmekten çok, iyi olduğu kesinlik kazanan fiillerin icra edilmesi ve kötülüğü apaçık ortada olan davranışların icra edilmemesi azmini takviye etmekle uğraşır. İyi ve kötünün belirlenmesine gelince, bu, ahlak gibi hususi bir bilim dalının değil, bütün bilimlerin ve disiplinlerin, bütün bilgi alanlarının en esaslı bir vazifesidir. Ahlak, yalnız bu esaslı vazifenin neticelerini tatbik ettirebilmekle uğraşırsa ahlak olur ki, bu da insandaki nefis hakimiyetinin tamamıyla oluşmasına bağlıdır*." (Tevfik, 2016d, s. 300).

Ahlakın bir problem olarak değerlendirilmesinin nedeni, Balkan Savaşları'dır. Çünkü o dönemde İslam âlimleri, sağlam bir ahlak eğitiminin kutsal temellere dayandırılması gerektiğini savunurken Tevfik, harbin doğurduğu sıkıntılar ve yenilginin felaketlerinin yeni ahlak sisteminde bazı bozulmalara neden olduğunu söyler (Tevfik, 2002, s. 94). Tevfik, 'Ahlak yoktur' ifadesiyle, ahlaki değerlerin evrensel veya nesnel bir temele dayanmaktan ziyade, toplumsal ve kültürel faktörler tarafından şekillendirilen ve zamanla değişen bir yapıya sahip olduğunu vurgular: "Gelecekte ahlakın yerini psikoloji[6] ve tabii ilimler alacaktır. Ahlak gelecekte ancak tarihi değere sahip olacaktır. İnsan hareketleri hakkında sözü, ahlak değil, artık tabii ilimler ve maarif söyleyecektir" (Tevfik, 2002, s. 5). Ahlak, irade eğitimiyle yönlendirildiğinde doğru davranışlar elde edilebilir ve yeni ahlakla insanlık için ortak bir mutluluk temin edilebilir (Tevfik, 2002, ss. 2-5). İşte bu nedenle kişi, eylemlerinin psikolojik nedenleri üzerine odaklanmalıdır. *İyi* ve *kötü* olduğu bilimsel olarak kesinleşen davranışlar yapılmalı ya da aksi bir durumda engellenmelidir. Bu, istenilen davranışların süreklilik kazanmasını sağlar. Böylelikle, yeni hassasiyetler eski hassasiyetlerin yerine geçer. Eski alışkanlıkların temel nedeni, bilgisizlik, aşırı alışkanlık ve içgüdülerdir. Bu eski alışkanlıklar yeni ahlakın üç tedavisiyle giderilebilir. Bunlar, sağlık, öğrenim ve seyahattir. Alışkanlıklar, kalıtımla çocuklara aktarılır. Böylelikle içgüdü hâline dönüşür. Özgür bir eylemde bulunmak içgüdü hâline gelmiş alışkanlıklar nezdinde eylemde bulunmaktır. Zaten Tevfik'e göre hassasiyet hâline gelmiş olan mekaniklik ahlakın önündeki en önemli engeldir. Özgürlük bu noktada bilimsel bilince erişmeyi sağlar. Manevi değerler insanda alışkanlık kazanılan hassasiyetlerdir. Bu değerler tamamen görece olduğundan bu durum, diğerleriyle muhakeme edildiğinde bir tereddütle başlar ve bilimsel düşüncenin doğruları, bu geleneksel alışkanlıkların yerine yerleşir. Muhakeme edebilmek, mutlu olmanın ön koşuludur. Zaten insanın mutlu olmaktan kastı da *iyi* yaşamaktır (Tevfik, 2002, s. 47-50).

İnsanın amacı iyi bir yaşam sürmek olduğundan düşünen bir insanın *kötü*lükten beslenmesi mümkün değildir. Bu açıdan Tevfik'in ahlak anlayışının evrimsel materyalizme dayandığı söylenebilir. Bilimselci ve materyalist bir yaklaşıma sahip olduğundan empirik epistemolojiden faydalanmıştır (Saygın, 2016, s. 271). Tevfik'e göre birbirinden ayrılamaz; her ikisi de ezelî ve ebedîdir. Ruh ve vicdan, manevi bir öz taşımaz; tam tersine maddenin düşünme özelliğine sahip olduğunu söyler. Dolayısıyla bireylerin ahlaki eylemleri, çıkarları doğrultusunda şekillenir. Bu nedenle Tevfik, maddesiz ruhun ve ruhsuz maddenin var olamayacağını savunur. Ayrıca dinsel inançlara, metafiziğe, edebiyata ve şiire karşı çıkar. Bunlar, insan düşüncesinin ilerlemesinin önünde bir engel teşkil eder (Akgün, 1999, s. 494). II. Meşrutiyet Dönemi'nde materyalist görüşü savunan bir düşünür olması bakımından milliyetçilik akımını savunan düşünürlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Osmanlı Sosyalist Cemiyeti'nin kurulmasında öncülük etmiş ve bu cemiyet, Türk insanın da insan hakları dokunulmazlığına sahip olmasını istemişlerdir. İnsan merkezli bir modernleşmeyi savunması açısından Tevfik, döneminin insan anlayışından ayrılmaktadır (Deveci, 2021, s. 39). Bu bakımdan, merkeziyetçiliğin karşısına ferdiyetçiliği koyduğu söylenebilir. Toplum hayatı bireyi merkeze almalıdır ve insanlığın mutluluğu bireycilik anlayışıyla birlikte mümkündür. Tevfik'in bireycilik vurgusu, merkezin alternatif olmayı hedefleyen bir ahlak anlayışının sonucu olarak değerlendirilebilir. Yani Tevfik, bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini merkeze alan bir toplum tasavvurunu yansıtır (Bağcı, 1994, s. 106).

Tevfik'in bireydeki özgürlük ve toplumun özerkliğine yaptığı vurgu, insanın potansiyelinin gerçekleşmesine olanak tanır. Bu noktada Tevfik'in düşüncesi, Kant'ın ahlak felsefesine bir eleştiri

[6] Tevfik'e göre, düşünen özne ve düşünülen nesne birbirinden ayrı bir şekilde incelenmelidir.

niteliğindedir. Kant, evrensel ahlak yasaların geçerliliğini savunur ve ona göre bireyin ahlaki eylemleri, evrensel bir ahlaki yasa olan kategorik imperatife dayanmalıdır. Bu anlayış, bireyi evrensel bir ahlaki düzenin bir parçası olarak konumlandırmıştır. Tevfik, Kant'ın ahlak felsefesini şu şekilde özetler:

> *"Kendi hürriyetine ve diğer insanların hürriyetine riayet et: çünkü hürriyet bir araç değil bir amaçtır ve kendisi bizzat bir değere sahiptir. Diğer bir ifade ile insanın şahsı mutlak bir saygıya layık görülmelidir. Bu konuda gerek kendi şahsımız gerek diğer şahıslar tamamen eşittir."* (Tevfik, 2002, s. 89).

Kant'ta saygı, hakkın ahlaki temelidir. Tevfik, Kant'ın pratik akıl noktasında akıl teorisini bir yanıyla şartlı, bir yanıyla şartsız olması yönüyle eleştirir. Bazı eylemler şartı kendisinde taşır. O hâlde, insanların bu eylemleri gerçekleştirebilmesi için bazı şartları yerine getirmesi gerekir. Fakat Tevfik'e göre kimi durumlar vardır ki insan[7] herhangi bir amaç gütmeksizin bazı ilkeleri takip etmelidir. Şartlı tavsiyede bir menfaat gözetileceğinden kesinlik veya karşılıksız yapılan ahlaki bir eylemden söz edilemez. Ahlaktaki ödev ilkesi şartsız tavsiyeyle ortaya çıkar. Amaç ve tavsiye doğrudan doğruya birbirini gerektiriyorsa ödev açığa çıkar. Tevfik'e göre insan akli ve fikrî iradeye sahiptir; ahlaki temel, "Özgür; akla ve muhakemeye sahip olmayı isteyeceksin!" kanununa dayanır. Özgürlük, akıl ve muhakeme arasında amaç ve kanun koyma bakımından doğrudan bir ilişki vardır. Ahlaki bir ilkenin uygulanmasıyla özgürlük arasındaki temel bağlantı, aynı zamanda bireyin hem yasa koyucu hem de yasa koyulan bir varlık olmasıyla ilgilidir. Kant'ın *autonomie* (özerklik) olarak kastettiği de budur. Eğer bireyin özgürlüğü, tamamen kendisinden bağımsız bir amaca yönlendirilse, bu durumda belirlenen ahlaki yasa *heteronomie* (yaderklik) olur (Tevfik, 2016c, s. 428-432). Tevfik, Kant'ın ahlak felsefesine yönelik eleştirilerinde insanın özgürlüğüyle ahlaki yükümlülükleri arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Kant'ın ahlaki ödev anlayışını koşulsuz bir temel üzerine inşa ettiğini kabul eden Tevfik, bu ilkelerin bireyin özgür iradesine bağlı olarak gerçekleştiğini söyler. Bu bağlamda, Kant'ın bireyler arasındaki hukuki ilişkilerin evrensel değerler doğrultusunda şekillendiği görüşü, Tevfik'in ahlaki özgürlük ve ödev anlayışına paraleldir. Kant, evrensel hukuk fikrini ve barışı insan haklarının korunmasına dayalı bir sistem içinde ele alırken Tevfik de benzer şekilde ahlaki ödevleri bireyin özgürlüğüyle temellendirir. Tevfik'in özgürlük ve akıl ilişkisi üzerine yaptığı vurgu, Kant'ın ulusal ve uluslararası düzeydeki hukuk anlayışını temellendirmeyi amaçlar. Kant, ulusal hukukla medeni hukuk arasındaki ilişkiye dikkat çeker ve savaşların sona ermesinin, bireyler arasındaki hukuki ilişkilere dayandığı gibi, milletler arasındaki ilişkilerde de hukukun sürekliliğinin sağlanması gerektiğini vurgular. Bu, ancak evrensel hukuk ilkelerinin tam anlamıyla kabul edilmesiyle mümkün olabilir ve böylece ebedî barış sağlanabilir. Kant, bireyin ahlaki yükümlülüklerini evrensel değerler temelinde şekillenen bir yapı içinde ele alır ve toplumsal sözleşmeyi bu yapının temel taşlarından biri olarak görür. Ancak Kant'ın sunduğu evrenselci yaklaşım, Badiou'nun insan haklarını sadece ahlaki bir temele dayandırmanın yetersiz olduğu, bunların aynı zamanda politik bir bağlamda ele alınması gerektiği görüşüyle karşıtlık gösterir. Badiou, insan haklarına tarihsel bir perspektif sunarak bu hakların sadece ahlaki değil, toplumsal ve politik bağlamlarda da şekillendiğini savunur.

3. Alain Badiou'da Hak Kavramı

Evrensel bir insan öznesi tanımı yapabilmek mümkün müdür? İnsan hakları söylemi, evrensel bir insan tanımı yaparak bu öznenin sahip olması gereken özellikleri belirler. Bunlar; yaşama hakkı, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, seçme ve seçilme özgürlüğüdür. Etiğin[8] asıl meselesi, temel

[7] Tevfik, toplumbilimindeki bireyin önemini şu şekilde ifade eder: "*Çağımız toplumbilimindeki bireyin önemi, ancak ahlaki metanet ve daha doğrusu istenç terbiyesi, girişim, azim, çekinmezlik gibi özgürlere yaraşır özelliklerle ortaya çıkar. Bunlar yokken hiçbir bireyin mevki ve önemi takdir edilemeyeceği gibi gerçek ahlak ve gerçek özgürlük de kurulamaz, her devlet bireylerden oluşur, denildikten sonra ulusal egemenlik ve devletin bağımsızlığı gibi şeylerin de bireylerdeki istenç gücü ve metanet özellikleriyle ölçülebileceği anlaşılır.*" (Tevfik, 1992, s. 49).

[8] Etik ve ahlak arasındaki ayrım, etiğin ahlak incelemesi olduğu varsayımından hareket eder. Badiou, etiğin günümüzde ahlaka dönüşmeye başladığını ve bu etik üzerinde Kant'ın yargılama etiğinin daha aktif bir rol teşkil ettiğini düşünür (Ayrıca bk. Badiou, 2019).

hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Bunlar herhangi bir kanıta ihtiyaç duymayan haklar olduklarından Badiou'ya göre etik, bu haklara saygı gösterilmesi meselesidir. O hâlde, etik insan haklarıyla doğrudan ilişkilidir. İnsan hakları etiği, klasik felsefe geleneği içinde Kant'tan hareketle açıklanır[9]. Kant, günümüz etik problemlerini çözümlemeye çalışırken klasik felsefede başvurulan öncelikli kaynaklardan biridir. Kant'tan hareketle açıklanmasının nedeni, buyrukların *kötülük* durumları için geçerli olmasıdır. Badiou'ya göre bugünkü anlamında etik, insan haklarıyla ilgilidir. Bu düşüncenin oluşmasında Kant ve doğal hukuk teorisyenlerinin buyrukları önemli bir yere sahiptir (Badiou, 2019, ss. 21-24). Bu buyruklar *kötülük* fikri üzerinden geliştirildiği için ulusal ve uluslararası düzeyde hukuk tarafından cezalandırılmayı şart koşar. Böyle bir durum karşısında tüm hükûmetler bu yasaya hem tabi hem de zorunlu kılınır.

Etik, Badiou'ya göre öznel eylem ve onun temsil ettiği niyetlerin evrensel bir yasayla ilişkilendiği durumu ifade eder ve öncelikle *kötü*'nün ne olduğu belirlenmelidir (Badiou, 2019, s. 17-18). İnsan haklarının *kötülük*'e karşıt bir tutum sergilediği düşünülür. Bu nedenle, sorunun değerlendirilebilmesi açısından *iyi*'nin tanımlaması yapılarak evrensel bir tanım üzerinde uzlaşılıp uzlaşılamayacağının irdelenmesi gerekir. Kapitalist sistemin *kötü-iyi* ayrımından hareketle oluşturulan etik anlayış, iktisadi sermayenin otoritesini sağlamada bir araç olarak kullanılır. Badiou'ya göre önemli olan, etiği soyut terimlerden kurtarmaktır. Öncelikle Badiou'da etik, hem *kötü*'yü ayırt etme hem de siyasi bir yargı ilkesi durumundadır. Hukuk veya yasalar *kötü*'ye karşı geliştirilen kurallar bütünüdür. Bu *kötü*'ye karşı geliştirilen kanıların varsayımları şunlardır:

1) Genel bir insan öznesi varsayılır.
2) Siyaset, etiğe tabi kılınır.
3) *Kötü*, *iyi*nin kendisinden türetilir.
4) İnsan hakları, *kötülük* görmeme haklarıdır (Badiou, 2019, s. 24-25).

Acı ve maruz kalınan *kötülük* üzerinden bir açıklama yapıldığında bunlar nesnel bir ölçüte dayanmadığından insanın kendi deneyimleriyle şekillendiği açıktır. Evrensel *kötü* fikrinin kabul edilmesinin nedeni de budur. Badiou, buna karşın 'Evrensel kötülük vardır ve buna karşı mücadele edilmelidir.' ilkesinin kabul edilmesini reddeder. Bu ilkenin yeterince açık olmadığı söylenebilir (Kiriş Yılmaz, 2014, s. 6). Etiğin evrensel bir insan öznesi tasarımı yaratma çabası ve bu bağlamda insan hakları fikri üzerinden geliştirilmesi, Badiou'nun insan görüşünü kurban fikri üzerinden tasarlamasına neden olmuştur.

'İnsan, kendini bir kurban olarak tanıma kudretine sahip varlıktır.' sözünden hareketle Badiou'da insan haklarının evrensel bir insan öznesi yaratmada neden başarısız olduğu gösterilmeye çalışılır. Bu varsayım, üç nedenle kabul edilebilir değildir. Birincisi, insanın kurban konumuna indirgenmesi hayvanla eşit konumlandırılmasına neden olur. İnsan canlı ve ölümlü bir varlık olması bakımından diğer türlerle aynı özelliktedir, ama diğer yandan insan ölümlü varlıktan başka bir şeydir. O hâlde, insan hakları *ölümsüzlük*'e karşı geliştirilmiş olan haklar değil, *ölümsüz*'ün kendi kendine dayanarak oluşturduğu haklardır. İnsanı insan yapan özellik tam olarak budur; yani öznenin ölümsüzleşmesidir. İkincisi, insanları ortak bir *iyi* fikri etrafında birleştirmeye çalışmak, aslında *kötülük* nezdinde atılmış bir adımdır ve *kötülük*'ün asıl kaynağıdır. *İyi* bir nevi *kötülük*'ün yaratıcısıdır. Üçüncü olarak *kötülük*'e olumsuz nitelikler atfedilmesi insanın eylemlerinin tekilliği içinde değerlendirilmesine neden olur (Badiou, 2019, ss. 26-31). Dolayısıyla, *kötülük* üzerinden geliştirilen bir anlayış, Antik Yunan'ın despotizminden çok da uzağa gidemez. *Kötü* üzerinden

[9] Badiou, Kant'ın buyruklarla ilgili genellemesini şu şekilde yapar: "*Buyruklar kabahat ve suç gibi Kötülük vakaları için geçerlidir; bu vakaların ulusal ve uluslararası hukuk tarafından cezalandırılması gerekir; dolayısıyla, hükümetler yasalarına bunları dahil edip içerimlerinin hukuki boyutlarını bütünüyle kabul etmek durumundadır; bunu yapmazlarsa da rıza göstermeleri için onları zorlamakta haklı (insani müdahale ya da hukuki müdahale hakkı) oluruz.*"; (Badiou, 2019, s. 24).

geliştirilen etik anlayış, tutarsız bir etik anlayışı doğuracaktır. Ayrıca, evrensel bir etik anlayış bireysel farklılıkları gözetmeyeceğinden başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Kötülük, hakikat sürecinin zarar görmesidir. *Kötülük*'ün temel kaynağı hakikat sürecini doğru bir şekilde yürütemeyen ve *ölümsüz*'e ulaşma noktasında başarısız olmuş öznedir (Badiou, 2019, s. 101). *Ölümsüz*, insan-hayvanın olumsuzlanmasıyla ortaya çıkacağından öznenin oluşa kendini doğru bir biçimde açmasıyla olanak kazanır (Badiou, 2019, ss. 78-86). O hâlde, üzerine tekrar yoğunlaşarak etiğe geri dönüş yapılmalıdır. Badiou, buna karşı üç tez ileri sürer:

1) İnsan, tekil hakikatlerle, hayvanların en dirençlisi ve en paradokslu olmasını kılan *Ölümsüz*'le tarif edilmelidir.
2) Kötü tanımlaması yaparken insanın *iyi*'ye ulaşmadaki pozitifliğinden ve imkânlar karşısındaki sınırsızlığından ve muhafazakârlığı reddedişinden hareket etmelidir.
3) İnsanlığın kökü, tekil durumların toplamıdır. Etik diye bir şey yoktur, süreçlerin etiği vardır (Badiou, 2019, ss. 31-33).

Badiou'ya göre, her bir hakikatin varlığı, bir öznenin de varlığını gerektirir. Hakikatlerin çeşitliliği öznellik tiplerini meydana çıkarır. *Siyasi, bilimsel, sanatsal* ve *aşk* olmak üzere dört tip öznellikten söz eder. O halde felsefe, tekil hakikatlerin bir aradalılığıdır ve buradan hareketle etikten söz edilemez (Badiou, 2019, s. 41). Günümüz etiği *başkası*'nı göz ardı etmez ve bu etik anlayış, farklılıklar etiği olarak isim alır. Bugün, çoğunlukla etiği savunanlar tarafından *başkası*'nın tanınırlılığını arttırmak ve farklılıklar karşısında hoşgörü sergilenmesi gerektiği dayatılır (Badiou, 2019, s. 34-35). Badiou'ya göre bir hakikatten söz edilebilmesini mümkün kılan şey, farklar arasındaki normatif normlara kayıtsız kalmaktır. Kültürel farklılıklar, sadece öznelerin farklılıklarıdır. Toplumsal statüler, etnik kimlikler, iş ya da kültürel farklılıklar sadece özneyi konu alan durumlarda evrensel kabul edilebilir (Norris, 2009, s. 18). *Başkası* düşüncesi, Batı üzerinden geliştirilen bir kavram olduğundan insan haklarının tüm insanlığı temele alan bir düzenlemeye dayandığı fikrini ortadan kaldırır.

Badiou'ya göre etik hem *kötülük*'ten hem de *başkası*'ndan beslenir. Etiğin özünde ölüm fikri yatar ve nihilist bir yapıya sahiptir. Burada insan ve ölüm-için-varlık arasında bir ayrım yapılmış olur. Buradan hareketle, ötenazi örneğine bakıldığında mutluluk[10] karşısında bir kişinin ölümü üzerinden gerçekleşen bu eylemin etik hissiyatının insan haysiyeti üzerinden geliştiğini gösterir. Hakikat sürecinin taşıyıcısı ve süreci meydana getiren öznedir. Durum, olaydan sonra doğar ve hakikat, özneyi meydana getirir (Badiou, 2019, ss. 46-52). O hâlde Badiou'ya göre hareket noktası, durum ve olay ikiliği olmalıdır. Badiou'ya göre durum olaya göre düşünüldüğünde değişimin öznesi hâline gelmiş olunur. Olay, olanaksız olanın farklı biçimlerde olanaklılık kazanmasına imkân sağlar (Badiou, 2015, s. 61). Olay, durumun veya durumların tüm koşullarını içinde barındırır. Yani olaydan hareketle hakikatin ortaya çıkabilmesi için tüm yapısal koşullarını kendi içinde muhafaza etmesi gerekir. Durumun içinde yeni olanı düşünme yaklaşımı, bir durumdayken imkânsız görünen şeylerin başka bir durumda mümkün olabileceğini ortaya koyar. Buradaki sorun hem siyasetin hem de etiğin *kötülük* üreten bir pratik anlayış olarak geliştirilmesinden kaynaklanır. Badiou insan haklarının herkesi kapsadığı ve aynı zamanda evrensel olduğu iddiasına karşı çıkar. Evrensellik iddiası olan bu söylem, *kötü* fikri üzerinden geliştirildiği için hangi ahlaki birlik üzerinden geliştiği noktasında eleştirilir.

Badiou, buradan hareketle özneyi ve özneleşme sürecini şu şekilde tanımlar: "*Öznelleştirme, bireyin kendi varoluşu ve bu varoluşun yaşandığı dünya bağlamında bir hakikatin durduğu yeri belirleme sürecidir*" (Badiou ve Žižek, 2017, s. 15). *Başkası*'nı tanımaya yönelik olan etik yargılar *aynı*'yı tanıma üzerinden temellendirildiği için terk edilmelidir (Badiou, 2019, s. 39). Etik, hayatın içinde temellendirildiğinde hem evrensel hem de tanımlanabilir bir özne varsayılması gerekir. Bu

[10] Kapitalizmde mutluluğu daha çok insanın bireysel çıkarlarını temele alan gündelik tatminler belirler (Badiou, 2015, s. 12).

bağlamda, insan hakları, özneye yüklenen hak ve sorumlulukların gerekçelendirilmesini sağlar (Badiou, 2016, s. 21). Badiou'ya göre hakikat, öznenin yeni bir varoluş biçimine bürünmesidir. Hakikat etiği, bireyin hakikat süreçlerine bağlı olarak geliştirdiği tavırlarla kendini gösterir. Bu bağlılık, Badiou'da 'sadakat' olarak adlandırılır. Bireyi özne kılan, hakikate duyduğu bu sadakattir. Sadakat, öznenin alışılmış durumunu aşarak yeni bir tavır geliştirmesi ve olaya ilişkin azim göstermesiyle ortaya çıkar. Badiou, hakikatin daha çok öznenin sadakatinin içinde inşa edildiğini belirtir (Critchley, 2021, s. 111). Badiou, etik savunucularının *kötü*'yü mutabakat yoluyla belirlediğini ve bunun *radikal kötülük* fikrini varsaymalarına yol açtığını söyler. *Radikal kötülük* düşüncesinin kökenleri en azından Kant'a kadar geri götürülebilse de günümüzde bu fikrin sistematik olarak tek bir örnek etrafında—Nazilerin Avrupa'daki Yahudileri imha edişi—temellendirildiğini belirtir. Bu örnek, tekrarının engellenmesi gereken bir olaya işaret eder ve tarihsel durumların değerlendirmesinde bir norm oluşturur. Bu bağlamda, suçun örnekselliği onun negatif bir anlam taşımasından kaynaklanmaktadır. Suç, taklit edilmesi gereken bir model sunmaz, aksine her türlü tekrarın reddedilmesi gereken bir ölçü hâline gelir. Bu negatif örnekliğe rağmen, normatif bir işlevselliğe sahiptir. Nasıl ki Levinas'ta Tanrı, *başkası*'nı değerlendirmede bir ölçütse, Nazilerin Yahudileri katledişi de tarihsel durumların değerlendirilmesinde benzer bir işleve sahiptir. *Kötülük*'ün paradoksal olmasının nedeni, onun hem ölçülemez hem de ölçülebilir olması gerekliliğinden kaynaklanan aşkın bir yapıya sahip olmasıdır (Badiou, 2019, ss. 65-70). Bu nedenle, radikal kötülük karşısında hukuki yaptırımlar devreye girerken devletler, yasalarını bu çerçevede şekillendirir. Ancak bireylerin rızası olmadığı durumlarda, bu hukuki düzenlemeler zorlayıcı bir unsur haline gelir.

4. Alain Badiou'da *İyi-Kötü* Ayrımı

İyi, burada zaten önceden belirlenmiş olan bir *kötü* fikrine karşı kendiliğinden dâhil edilmiş olur. Etik özne, *kötülük*'ün evrensel olarak tanınmasına bir imkân sağlar (Badiou, 2019, ss. 24-26). Badiou'ya göre, *kötü*yle ilgili genel özellikler şunlardır:

1) *Kötülük* vardır.
2) *Kötülük* çıkar odaklı şiddetten ayırt edilmelidir.
3) Radikal bir *kötülük* yoktur.
4) *Kötülük*, sıradan bir yırtıcılıktan farklıdır.
5) *Kötülük*, özneye ait bir kategoridir.
6) İnsan, *ölümsüz* olmaya çalıştığı müddetçe *kötülük* varlığını sürdürür.
7) Hakikatler etiği, her tekil hakikatin mümkün kıldığı *kötü*lüğü ortadan kaldırmaya çalışır.

*Kötü*yle ilgili tüm bu özellikler, hakikat fikriyle bir araya getirilmelidir. Hakikat sürecinin üç önemli boyutu vardır:

1) Olay, ortaya çıkar çıkmaz kaybolan tehlikeli, öngörülemeyen bir eklentidir.
2) Sadakat, içkin ve sürekli bir kopuştur.
3) Hakikat, sadakatin bir araya toplayarak ürettiği şeydir.

Kötü düşüncesi hakikatin, bir durumun boşluğunu, sadakatin belirsizliğini ve bilgilerin hakikatler vasıtasıyla zorlanmasına bağlıdır. O hâlde, *kötü*'nün üç adı vardır (Badiou, 2019, ss. 72-75):

1) Taklit ya da terör anlamında *kötü*; hakikatin taklit edilme sürecidir.
2) İhanet anlamında *kötü*, kişinin olduğu *Ölümsüz*'e ihanet etmesidir.
3) Felaket anlamında *kötü*, bir hakikati totaliter güçle özdeş kılmaktır.

Terör, ihanet ve felaket gelişmekte olan hakikatin tekilliği içerisinde imkân kazanır. O hâlde, *kötü*'den söz edilebilmesi için *iyi*'nin varlığı zorunludur (Badiou, 2019, s. 75-76). Badiou'nun hakikati, bilmeyi esas alan klasik felsefenin hakikat düşüncesinden ayrılır. Hakikati bilgiye dayandırmaz ve buradan hareketle tekil evrensel hakikati ortaya çıkarır. Zaten hakikat fikrinden hareketle etik anlayışını açıklar ve bunun için koşulsuz bir ilkenin imkânına değinir. Hakikat felsefeyi[11] dile getirmeyi sağlayandır (Badiou, 2019, ss. 134-139). Badiou'ya göre hakikat etiği, bireyin hem etkin hem de ölümsüz olduğunu kabul eder. Ama onların farklar karşısındaki kayıtsızlığını da belirtir (Badiou, 2019, s. 143). Evrensellik iddiasında olan bir hakikat, tüm üyelerinin türsel olarak evrenselliğini kabul eder. Ancak bu tür bir evrensellik, sadece teorik ya da yerleşik bir mutabakatla sağlanamaz. Bunun yerine, bir hakikat mevcut statükodan bir olayla birlikte koparak kıvılcımını durum içinde sınıflandırılamayan bir olaydan alarak ortaya çıkabilir ve sadece kötü çarpıtmalarına karşı uyanık olan bir sadakat sayesinde devam edebilir. Bu nedenle, bir hakikatler etiği her zaman tikel bir hakikate tabidir. Badiou'a göre, evrensel olan insani hakikat, her zaman tikel hakikatler içinde aktif düşüncenin tikel düzenlenişleriyle kök salmış olması gibi basit bir nedenle genelde etik diye bir şey ya da genel bir insan hakları ilkesi olamaz (Badiou, 2019, s. 143-144). O hâlde, günümüz etiğinin temel problemi, soyut durumlarla (Tanrı-insan-*başkası*) ilgilenmesidir (Badiou, 2019, s. 23). Badiou, Andre Glucksman ve B. Henry-Levy gibi filozofları, Kantçı liberalizme geri dönüş yaptıklarını söyleyerek eleştirir. Badiou, özellikle demokrasi ve insan hakları gibi konularda Kant'ın etik ve evrensellik arasındaki doğrudan doğruya kurduğu ilişkiye karşı çıkar. Zaten Badiou'nun "Genel olarak etik diye bir şey yoktur" söyleminin altında evrensellik anlayışına bir karşı çıkış vardır (Badiou, 2019, s. 13). Tekil hakikatlere odaklanması ve bu bağlamda durum kavramı üzerinde durması da tamamen bundan kaynaklıdır. Durum hem saf bir çokluk hem de aşkın bir gerçekliktir.

Buradan varılacak sonuç şudur: Günümüz etik anlayışı, Batı kapitalizmine hizmet ettiğinden evrenselleştirilebilir bir etik anlayışı oluşturulamaz. Ayrıca evrensel olduğunu iddia eden insan haklarından[12] söz edilemez. Etikle ilgili olan epistemolojik sorgulamalar veya değer kavramından hareketle anlamsal bir bütünlük oluşturulan etik kavramı Badiou'ya göre aynı nihilist yaklaşımda olduğu gibi içi boş bir kavram[13] hâline dönüşmüştür (Badiou, 2019, ss. 42-49). Badiou'ya göre genel bir etik anlayıştan ziyade, tekil hakikatlerin etiğinden söz edilebilir (Badiou, 2013, s. 18). Badiou, insan haklarını eleştirel bir bakış açısıyla ele alır ve insanların insan olmaklık bakımından her birinin değerli olduğunu söyler ve Levinas'ta *ben'in başkası'na* karşı olan sorumluluğunu reddeder. Levinas'ta mutlak bir teslimiyetle ancak *başkası'nın* varlığını hissettireceğinden *başkası* anlayışı, *benlik* ve sorumluluğa dayanır. Burada *başkası*'yla olan aşkın bir ilişki söz konusudur (Badiou, 2019, s. 154). Badiou'ya göre Levinas, *başkası* üzerinden bilgi karmaşasına neden olmuştur. *Başkası* etik bir kategori olmadığından farklar, etiğin kayıtsız kaldığı alanlardır. O hâlde, ulaşılması gereken şey, *aynı*'dır. Çünkü hakikat belirli bir zaman ve koşulda gerçekleşir (Badiou, 2019, s. 164). Böylelikle Badiou, etik anlayışında öznenin konumunu sağlamlaştırmış ve sadakatle güçlendirmiş olur. Hakikati ortaya çıkaran öznenin sadakatidir. Badiou, evrenselcilik anlayışının öne sürdüğü ahlaki kabullere ve geliştirilen liberal anlayışlara bir alternatif sunmaya çalışır. Badiou'nun bu görüşü, hakikat anlayışının temellendirilmesinde bireysel ve toplumsal bağlamlarda insan haklarının ötesine

---

[11] Badiou'ya göre; politika, demokrasi ve felsefe hakikatle doğrudan ilişkilidir (Badiou, 2011a, s. 39). Badiou, bu varsayımdan hareketle şu sonuca varır: "*Felsefenin temel koşulu demokrasidir. Doğrudan doğruya felsefenin adaletle olan ilişkisinden söz edilemez. Adalet ve erdem arasında kurulan ikili ilişki adalet ve siyaset alanındaki hakikatin yansımasıdır. Bunun en belirgin örneği Badiou'ya göre Platon'un en iyi adalet paradigması olarak kabul ettiği matematiktir. Matematik aksiyomları seçme özgürlüğü tanıdığı için tikel özgürlüğe sahiptir.*" (Badiou, 2013, s. 39-40).

[12] Aristoteles'e göre, yasaya uygun davranan ve adil olan bir kişi tam anlamıyla iyi biridir. Yasalar, bireylerin haklarını korur ve adalet, doğru olana uygunluk açısından ele alınır. Bu adalet, dağıtıcı ve düzeltici olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca, değiş-tokuş adaleti de pratik konulara dayalı olarak, insanların ihtiyaç ve taleplerine göre ortaya çıkar. Değiş-tokuş adaletinde önemli olan, sistemin uygulanabilirliği ve sürekliliğidir, çünkü bu tür adaletin zamanla değişebilecek ve öznelerarası ilişkilerdeki belirsizlikleri içeren bir yapısı vardır. Bu nedenle, değiş tokuş adaletinin devamlılık ilkesine aykırı düşebileceği durumlar söz konusu olabilir (Aristoteles, 2005, ss. 100-113; 1133a 25-1138a 15).

[13] Sermayenin belirlediği insan modeli, çıkar odaklıdır. Gerçek özgürlük, bu yozlaşmaya karşı geliştirilen bir tutumdur. Badiou'ya göre bu yüzyıl, siyasetin trajedi hâlini aldığı durumu özetleyen bir yüzyıldır (Badiou, 2010, s. 15).

geçmeyi amaçlar. Yani insan hakları, ahlaki ve politik bağlamlarda bir araç olmaktan ziyade, hakikati ortaya çıkaran evrensel bir sorumluluk hâline gelir.

SONUÇ

Evrensel insan hakları söyleminin gerçekleşebilmesi Badiou'ya göre, tarihsel olayların ve toplumsal mücadelelerin gelişimiyle mümkündür. Bu gelişmeler hem radikal bir değişimin hem de toplumsal bir öznellik bilincinin oluşmasına katkı sağlar. Zaten böyle bir değişim süreci sonucunda insan haklarının evrenselleştirilebilirliğinden söz edilebilir. Bu da İnsan haklarının evrenselleştirilebilirliği normatif bir çabadan ziyade, politik ve etik mücadeleyi zorunlu kılar. Badiou'ya göre hâlihazırdaki sosyal yapılar ya da iktidar ilişkileri evrensel insan haklarının gerçekleşmesinde engel teşkil edecek unsurlar arasındadır. Evrensel insan haklarının gerçekleşmesi, tüm iktidar yapılarını sorgulayan ve bu yapının dönüşmesine etkide bulunacak bir güce sahiptir. Bu açıdan Badiou, hak kavramında özgürlük ve evrenselliği temele alır; bireysel hakların nasıl aşılabileceği problemini bir süreç içinde değerlendirir. Bu sürece postmodern anlayışta kavramların muğlaklaşmasını örnek verir ve muğlaklaşmanın nedeni olarak soyut kavramlarla durumların gerçek anlamları yerine kullanılması durumunu ekler. Postmodern anlayışta felsefe, sanat içinde değerlendirildiğinden kavramlar zamanla anlamlarını yitirmiştir. Zaten Badiou'ya göre, bu kavramların başında etik gelir. Neoliberal anlayışların şekillendirmesine bağlı olarak insan hakları söylemi, daha çok özgür düşüncenin karşısında bir tutum takınmasına yol açmıştır. Badiou'ya göre buna çağdaş dönemdeki metanın hâkimiyeti, iletişimin egemenliği, paranın evrenselliği ve üretimle teknikteki uzmanlaşma engeldir. Daha sonra yaşam ve mutluluk anlayışının temeline tüketimin yerleştirilmesine neden olmuştur. İnsan hakları haksızlığa karşı geliştirilmesi gereken bir tutum olması gerekirken Batı'nın sermayedarları tarafından yeni bir sömürü aracı hâline dönüşmüştür. Bu, aslında kapitalizmin diğer önemli sonuçlarından biridir. O hâlde, kurban fikri üzerinden geliştirilen bir insan hakları söyleminin hakikati oluşturma noktasında çok da başarılı olamayacağı açıktır. Oysa etik, *iyi* tasarımlarının pratik varoluşlarıyla şekillenir; çünkü etik hakikatin bir koşuludur.

Tevfik'e göre ise insan hakları söylemi ancak ve ancak Batı'nın modernleşme sürecine entegre edildiğinde ortaya konabilir. Batı'dan alınan modern değerlerin[14] kendi toplumumuza uygun bir hâle dönüştürülmesiyle -kültürel ve tarihsel farklılıklar gözetilerek- evrensel insan hakları amaçlanabilir. Tevfik, bu durumda hem tarihî hem de kültürel bir süreçten söz eder. Badiou'ya göre toplumsal yapı ve normlar sürekli olarak sorgulanmalı ve buna bağlı olarak değişim göstermelidir. Bu nedenle Tevfik'in ahlak konusunda özellikle üzerinde durduğu kavram ve Kant felsefesinin de önemli kavramlarından olan vicdandır. Tevfik'e göre, her türlü kavram ve değerin madde üzerinden açıklanması gerektiğinden o, Kant felsefesine karşı çıkar. Fakat durum ve şartları ya da eğitim ve öğretimi kişi kendisi oluşturmadığı için vicdan noktasında herhangi bir seçim hakkına sahip değildir. Bu durumda değişmez ya da ahlakın temeline yerleştirilebilecek bir vicdandan söz edilemez. Zaten Kant'ın vicdanı esas alan ahlak kanunu kabul edilse dahi, Tevfik'e göre böyle bir ahlak kanunu, insanı bir zorunluluk altına sokar. Vicdan kazanımı tecrübelerin bir sonucu olduğundan doğuştan bir ahlak anlayışından söz edilemez. Buradan da anlaşılacağı üzere Kant'ın ahlak ve metafizik alanlarındaki eleştirileri, Tevfik'in materyalist anlayışının gelişmesinde etkili olmuştur.

Kant'tan farklı bir özne tanımı ortaya koyan Badiou ve Tevfik'e göre, insan hakları soyut bir kavram değildir. İnsan haklarının toplumsal pratiklerde nasıl var olabileceği ve bu hakların nasıl uygulanabilir hâle geleceği veya evrensel insan haklarının mümkün olup olmadığı önemli bir tartışma konusudur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Badiou'nun daha çok devrimci bir bakış açısından hareketle, insan hakları söylemini bireysel özgürlük ve toplumsal mücadeleler perspektifinde ele aldığı söylenebilir. O hâlde, insan hakları toplumsal kırılmalarla bir gerçeklik

[14] Baha Tevfik'e göre öz değerler korunarak Avrupalılaşmak gerekir (Ülken, 2013, s. 369).

kazanabilir. Bu nedenle, insan hakları söylemine odaklanıldığında Badiou'ya göre hak kavramının genel bir insan öznesi üretme hususunda çok da başarılı olamadığı açıktır. Tevfik ise, insan hakları ve özgürlük anlayışını bilgi ve hakikate, düşüncesinin temellerini ise mantık ve epistemolojiye dayandırdığı söylenebilir. Tevfik'in döneminin toplumsal yapılarını analiz etmesi ve aklın sınırlarını sorgulama biçimi, döneminin insan haklarının anlaşılabilirliği ve tartışmaların toplumsal pratikler açısından değerlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla hem Badiou hem de Tevfik'in felsefeleri hak kavramının tarihsel bağlamlarda nasıl şekillendiği ve toplumsal olaylarla birlikte nasıl evrildiğini anlaşılır kılmak açısından önemlidir. Her iki düşünürün felsefi yaklaşımları, Batı ve Doğu toplumlarındaki insan hakları anlayışlarının etik bir düzlemde karşılaştırılması ve evrensel bir insan hakları söyleminin mümkün olup olmadığının değerlendirilmesi hususunda geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, söyleyebiliriz ki, insan hakları söylemi bireyin hak ve özgürlüklerini temele alan bir yaklaşım olmaktan ziyade, zamanla hem toplumsal bir mücadeleyi hem de evrensel değer ilkelerini kendisinde barındıran bir yaklaşım hâline dönüşmüştür. Toplumsal cinsiyet, etnik kimlik, çevresel haklar gibi alanlar, bu dönüşümün en açık göstergesidir. İnsan hakları söyleminin bu bağlamda hukuki bir süreç olmasının yanı sıra etik, sosyal ve kültürel bir mesele olduğu söylenebilir. Günümüzde de insan hakları söyleminin başarısız olmasının en önemli nedenlerinden biri de budur. Şu açıktır ki insan hakları söylemini uygulanabilir kılacak ve onu teminat altına alacak olan, yasal düzenlemeler ve yaptırımlardır[15]. Tevfik'in de belirttiği gibi, toplumdaki ahlaki bozukluğun giderilmesi, bireye verilecek eğitimlerin yeniden düzenlenmesiyle mümkündür. Böylece ahlaklı birey, ahlaklı yöneticileri ve ahlaklı bir devlet yapısını beraberinde getirecektir (Tevfik, 1992, ss. 21-23). Aksi takdirde bu, kısır bir tartışma olmaktan öte geçemez.

Extended Summary

Today, the problem of human rights is one of the most important problems still under discussion. The reason for this is the fundamental problems in the reflection of the theoretical to the practical. Theoretically, the lack of consensus on a precise definition between rights and duties, as well as the construction of human rights on the basis of a general conception of the subject have brought about serious problems. The fact that the concept of human rights, and with it the concept of ethics, has progressed in a cumulative manner has led to a blurring of meaning. Badiou says from the very beginning that the creation of human rights through a general conception of the subject only aims to draw a universal limit to evil. These rights, developed in the face of misery and death, rather reduce the human being to the role of a victim. The equating of the human being with the status of a helpless animal shows that they are already acting on a universal evil. According to Badiou, it is not surprising that such a totality of rights cannot go further than a liberal defense of rights. Therefore, it is not possible to construct an ethical understanding based on the idea of evil. Since the understanding of evil developed through the other is based on the other, it contains some ideological imperatives within itself. Badiou's definition of human rights through ethics shows that the subject of ethics is immortal. One can speak of the existence of good and evil in a subject that depends on truth. He structures the relationship between good and evil on the basis of the process of truth through the concept of event. The subject and truth also constitute the basis of the understanding of politics as they make the ethics of truths possible. It is the process of truth that makes the subject possible.

According to Tevfik, the reason for the failure of the human rights discourse is that it defines the human being as a purely physical being. It is sciences such as Anthropology, Biology and

[15] Baha Tevfik'in 'Yeni Ahlak'ının dönemin geleneksel, dinsel ve felsefi temellere başkaldıran bir tutum sergilediği açıktır. Yaşadığı toplumun sorunlarına karşı kendini sorumlu tutmuş ve bu sorunlara yönelik çözümler aramıştır Siyaset eğer özgürleştirici bir etik üzerine kuruluysa devleti oluşturan sistemlere karşı bir mücadeleyi gerektirir. Badiou bunu tarihin uyanışı olarak belirtir (Badiou, 2011b, s. 29-30).

Embryology that allow us to reveal human truth. The basis of morality depends on the will of the idea, sensibility, custom, instinct. Morality is possible through the realization of the good, and the concept of right is based on this. Morality is more related to the concept of psychology, the concept of right is the reason why society is shaped through the concept of power. Tevfik first makes a distinction between good and evil. Good is the self's tendency towards what is beneficial by avoiding things that would harm its own freedom and distinguishing between what is beneficial and what is not beneficial for itself. Evil is the result of many internal and external causes. The idea of individual freedom lies in the submission of the self to these necessities. According to Tevfik, social security can be ensured in this way. The connection between volition and responsibility constitutes the basis of morality. According to Tevfik, who emphasized that everyone should create the morality that is true for themselves, we must first know ourselves.

It can be seen that the human rights discourse is a holistic problem that needs to be examined not only from a legal dimension, but also from an ethical, social and philosophical perspective. The failure to examine the problem with a holistic approach is one of the reasons for the failure of the human rights discourse today. Can we talk about the rights that every human being has simply in terms of being a human being? Or does this indicate that human rights are based on a philosophical or moral dimension? In this study, by analyzing the concept of human rights at the level of discourse, it is aimed to evaluate how much universality this concept claims and how much this claim coincides with reality, taking into account the thoughts of both Badiou and Tevfik. The main arguments are listed by questioning whether the human rights discourse acting on the universality of the concept of ethics is possible, as well as the relationship of the subject to ethics and the universality of ethics. At this point, it was discussed whether Kant had an impact on Badiou and Tevfik. According to Tevfik, Kant's moral doctrine developed on the principle of goodness is not sufficient for the comprehensibility of contemporary ethics. According to Badiou, since the commandments based on Kant's principle of evil stipulate a legal punishment, it is not possible to speak of universality. Based on the theories of rights developed by Tevfik and Badiou, both the criticism of human rights discourse and the possibility of developing a different perspective on human rights discourse have been emphasized.

KAYNAKÇA

Akgün, M. (1988), *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akgün, M. (1999), "1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar", Prof. Dr. Necati Öner Armağanı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 40, sayı: 2-3, 475-499.

Alkan, M. Ö. (1988a), "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim Baha Tevfik", *Tarih ve Toplum*, sayı: 52, 41-49.

Alkan, M. Ö. (1988b), *Siyasal Düşüncenin Dünyevileşmesi "İlim"den "Bilim"e Geçişin Kritik Evreleri Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Anay, H. (2010), "Ödev Ahlakının Türk Düşüncesine Girişi ve Baha Tevfik'in Kant Hakkındaki Yazıları", *Dini Araştırmalar*, cilt: 13 (36), 149-160.

Aristoteles (2005), *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Kebikeç Yayınları.

Aristoteles (2014), *Politika*, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Badiou, A. (2010), *Yüzyıl*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Badiou, A. (2011a), *Felsefe ile Politika Arasındaki Gizemli İlişki*, (Çev. Murat Erşen), İstanbul: MonoKL

Badiou, A. (2011b), *Tarihin Uyanışı*, (Çev. Murat Ersen), İstanbul: Monokl Yayınları.

Badiou, A. (2013), *Yeni Bir Siyaset için Felsefe*, İstanbul: Encore Yayınevi.

Badiou, A. (2015), *Gerçek Mutluluğun Metafiziği*, (Çev. Murat Ersen), İstanbul: Monokl Yayınları.

Badiou, A. (2016), *Sonsuz Düşünce*, (Çev. Işık Ergüden & Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.

Badiou, A. (2019), *Etik Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.

Badiou, A. & Žižek, S. (2017), *Bir İdea Olarak Komünizm*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bağcı, R. (1994), *Baha Tevfik'in Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, , Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.

Balkaya, İ. S. (1996), "Afife Fikret'e göre Feminizm", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, (4), 103-114.

Ceyhan Coştu, F. (2015), 'Felsefe Mecmuası' Üzerine Bir Araştırma, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 273-292.

Critchley, S. (2021), *İmansızların İmanı-Siyasal Teoloji Deneyleri*, (Çev. Erkal Ünal), İstanbul: Metis Yayınları.

Deveci, M. (2021), *Meşrutiyet Döneminde Üç Düşünürümüz Baha Tevfik, Ziya Gökalp ve Filibeli Ahmet Hilmi)'ün Görüşleri Bağlamında Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Foucault, M. (2016), *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gözel, Ö. (2011), *Varlıktan Başka: Levinas'ın Metafiziğine Giriş*. İstanbul: İthaki Yayınları.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf

Kiriş Yılmaz, N. (2014), "Alain Badiou'nun İnsan Hakları Eleştirisi", *Tarih Okulu Dergisi (7)*, Sayı: XVIII: 1-9.

Kuçuradi, I. (2011), *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Nebil, A., Tevfik, B. ve Süleyman, M. (2013), *Nietzsche Hayâtı ve Felsefesi*, (Sad. Ali Utku & M. Abdullah Arslan), Konya: Çizgi Kitabevi.

Nietzsche, F. (2011), *Şen Bilim*, (Çev. Ahmet İnam), İstanbul: Say Yayınları.

Norris, C. (2009), *Badiou's Being and Event*, London & New York: Continuum.

Saygın, T. (2016), "Baha Tevfik ve Bilimsel Felsefe Olarak Materyalizmin Bir Savunu Denemesi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergis*i), güz, sayı: 22, 263-278.

Tevfik, B. (1992), *Anarşizmin Osmanlıcası: Felsefe-i Ferd*, (Türkçesi: Burhan Şaylı), İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Tevfik, B. (2002), *Yeni Ahlak ve Ahlak Üzerine Yazılar*, (Der. Faruk Öztürk), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

Tevfik, B. (2014), *Muhtasar Felsefe*, (Sad. Gül Eren & Ali Utku), Konya: Çizgi Kitabevi.

Tevfik, B. (2016a), *Bilim ve Edebiyatta Yenileşme (Teceddüd-i 'İlmi ve Edebi)*, (Sad. Bilal Yurtoğlu & Büşra Uzunay), Konya: Çizgi Kitabevi.

Tevfik, B. (2016b), "Günümüz Felsefesi: Kant", *Felsefe Mecmuası*. No: 7, (Haz. Abdullah Öztop), Konya: Çizgi Kitabevi.

Tevfik, B. (2016c), "Kant'a göre Sanat", *Felsefe Mecmuası*. No: 9, (Haz. Abdullah Öztop), Konya: Çizgi Kitabevi.

Tevfik, B. (2016d), "Memleketimizde Ahlak ve Etkenler"i, *Felsefe Mecmuası* (Sad. Abdullah Öztop), 1(2), Çizgi Yayınevi, İstanbul, 300-302.

Ülken, H. Z. (2013), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Yayınları.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	4 Şubat 2025 / 4 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	12 Mayıs 2025 / 12 May 2025
Atıf/Citation:	Polat, İ. (2025). Özgürlüğün Sınırları: John Stuart Mill Perspektifinden Bireyin Hakları ve Toplumsal Sorumlulukları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 157-172
DOI:	10.35237/suitder.1633400
Benzerlik / Similarity:	%7

Özgürlüğün Sınırları: John Stuart Mill Perspektifinden Bireyin Hakları ve Toplumsal Sorumlulukları

The Limits of Freedom: Individual Rights and Social Responsibilities from the Perspective of John Stuart Mill

İsmail POLAT *

Öz

Düşünce tarihinde ele alınan temel sorunlardan biri, özgürlüktür. Özü itibarıyla pratik bir fenomen olduğu için özgürlük, tarih boyunca vazgeçilmez bir talep olarak her kişisel eylemin ve edimin, her toplumsal hareketin gerisindeki temel saik olagelmiştir. Dolayısıyla, felsefi bir argüman olarak pek çok düşünür tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bu konuda en kapsamlı ve sistemli açıklamalardan birini yapan düşünürlerden biri, John Stuart Mill'dir. İngiliz düşüncesinde, güçlü bir özgürlük savunusuyla ortaya çıkan Mill, özgürlük düşüncesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Özgürlüğü bireysel gelişimin ve toplumsal ilerlemenin vazgeçilmez bir unsuru olarak gören Mill, bu çerçevede zarar ilkesini ortaya koyarak özgürlüğün sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Mill'e göre birey, başkalarına zarar vermediği sürece düşünce ve eylemlerinde özgür olmalıdır. Mill'in özgürlüğe ilişkin kendi döneminde dile getirdiği görüşler, birey hakları ve toplumsal sorumlulukları açısından bugün de önemini korumaktadır. Bununla birlikte, bu özgürlüğün toplumsal sorumluluklarla nasıl dengelenmesi gerektiği hâlâ tartışmalı bir konu durumundadır. Literatürde Mill'in özgürlük anlayışı genellikle bireysel haklar ve devlet müdahalesinin sınırlandırılması çerçevesinde incelenmiş, bireysel özgürlüğün toplumsal sorumluluklarla nasıl bütünleştirilebileceği konusu görece olarak daha az ele alınmıştır. Bu çalışma, John Stuart Mill'in özgürlük anlayışını klasik liberal yorumlar ışığında analiz etmekte ve bireyin topluma karşı sorumluluklarının özgürlükle nasıl dengelenebileceğini irdelemektedir. Analitik ve karşılaştırmalı yöntemler kullanılarak Mill'in özgürlük teorisi çağdaş siyaset felsefesi ve etik bağlamında ele alınmış, zarar ilkesi ve bireysel özgürlük anlayışı klasik liberal yaklaşımlarla karşılaştırılmıştır. Çalışma, özgürlüğün yalnızca negatif özgürlük çerçevesinde değil, toplumsal sorumluluk perspektifiyle de değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece, özgürlük teorisinin günümüz siyaset felsefesi ve etik anlayışları üzerindeki etkisini vurgulayarak literatürdeki bireysel özgürlük eksenli yorumlara eleştirel bir bakış açısı

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Atatürk Ortaokulu, Kırıkkale/TÜRKİYE, E-Posta: ipolat09@hotmail.com, **ORCID:** 0000-0001-5744-7362.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset Felsefesi, John Stuart Mill, Özgürlük, Bireysel Haklar, Toplumsal Sorumluluklar.*

Abstract

One of the fundamental issues addressed in the history of thought is freedom. As an inherently practical phenomenon, freedom has historically been an indispensable demand, serving as the driving force behind every individual action and deed, as well as every social movement. For this reason, it has been examined and debated by many philosophers as a philosophical argument. One of the thinkers who provided one of the most comprehensive and systematic explanations on this subject is John Stuart Mill. Emerging as a strong advocate of freedom in English thought, Mill introduced a new dimension to the concept of liberty. Mill, seeing freedom as an essential element of individual development and social progress, introduced the harm principle to define the boundaries of freedom. According to Mill, individuals should be free in their thoughts and actions as long as they do not harm others. Mill's views on freedom, articulated in his time, remain significant today in terms of individual rights and social responsibilities. However, the question of how this freedom should be balanced with social responsibilities remains a subject of debate. In the literature, Mill's understanding of freedom has generally been examined in the context of individual rights and the limitation of state intervention, while the integration of individual liberty with social responsibilities has received relatively less attention. This study analyzes John Stuart Mill's concept of freedom in light of classical liberal interpretations and explores how an individual's responsibilities to society can be balanced with freedom. Using analytical and comparative methods, the study examines Mill's theory of liberty within the context of contemporary political philosophy and ethics, comparing the harm principle and the concept of individual freedom with classical liberal approaches. The study argues that freedom should not be considered solely within the framework of negative liberty but should also be evaluated from the perspective of social responsibility. In doing so, it aims to highlight the impact of Mill's liberty theory on contemporary political philosophy and ethical thought, offering a critical perspective on the predominantly individual rights-centered interpretations in the literature.

Keywords: *Political Philosophy, John Stuart Mill, Freedom, Individual Rights, Social Responsibilities.*

GİRİŞ

Siyasal düşünce tarihinde özgürlük, pek çok teoride mahiyeti üzerinde, sonu gelmez tartışmaların yapıldığı bir anlam genişliğine sahip bir değer olarak görülmektedir. Özgürlük düşüncesinin şekillenmesi, büyük ölçüde 18. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da ortaya çıkması otoriteye karşı başkaldırılara kadar geri götürülebilmektedir. Bu başkaldırının, tarihin güçlü medeniyetlerinde özellikle eski Yunan, Roma ve İngiltere'de bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir (Yaylı ve Çınar, 2012, s. 3). Tarihî açıdan en önemli gelişimini 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da gösteren özgürlük teorisi, bu dönemde daha çok liberal düşünce geleneği içinde ele alınmıştır (Örs, 2008, ss. 49-50). Bu nedenle liberalizm, insanlık tarihi boyunca sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan en geniş özgürlüğü sağlayan veya bu alanlarda kazanılan özgürlüklerle en çok bağdaşan bir teori olarak kabul edilmektedir (Çetin, 2007, s. 25; Yaylı ve Çınar 2012, s. 6). Liberal düşünce geleneğinde öne çıkan ve özgürlük teorisinin gelişmesinde önemli katkıları olan düşünürlerden biri, hiç şüphe yok ki *John Stuart Mill* (1806–1873)'dir. Siyasetten ekonomiye, ahlaktan eğitime kadar pek çok alanda önemli çalışmaları bulunan Mill, *Özgürlük Üzerine* adlı eseriyle birlikte, İngiliz düşüncesinde, güçlü bir özgürlük savunusuyla ortaya çıkmış ve sahip olduğu birikimle özgürlük düşüncesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu bağlamda, kendi döneminde faydacı felsefeyle tutarlı bir biçimde insan doğasına ilişkin dile getirdiği görüşler, toplumun problemlerine yönelik olarak geliştirdiği teorik ve pratik çözümler, bugün hâlâ önemini

korumaktadır. Zaten kendisi de bu eserin ilk paragraflarında geleceğin hayati derecede önemli olan bir konusunu ele aldığını belirtmektedir. Faydacı ahlak anlayışını temel alarak özgürlük ve adalet konularında önemli sorulara cevaplar arayan Mill, özgürlüğün olmadığı toplumlarda düşünme, araştırma, konuşma, ahlaki yargı ve eylem özgürlüğü gibi özgürlüklerin olmayacağını ve böyle toplumların da asla özgür toplum olmayacağını savunur. Ona göre, bireyin amacı, kendi benzersiz yeteneklerini ve deneyimlerini geliştirmektir. Birey, toplumsal anlamda başkalarının haklarını ihlal etmediği sürece özgür olmalı ve kendi yolunu çizebilmelidir. Mill'e göre, önemli olan en fazla sayıda insanın mutluluğunu sağlamaktır. Bu nedenle, devletin otoritesinin gereksiz yere kullanılması, bireyin ve toplumun gelişimine zarar verebilir. Mill, devletin baskıcı yasalarla büyümesinin halkların esareti anlamına geldiğini savunur. Bireyin haklarını ihlal eden yasalar, adaletsizliğe neden olabilirken adalet ise bir bireyin hem yasal hem de ahlaki haklarının tesis edilmesini ifade eder (Mill, 2001, s. 52). Mill'in düşünceleri, bireyin özgürlüğü, adalet, toplum, devlet gibi konularda önemli bir etki yapmıştır ve bugün hâlâ tartışılmaktadır.

Mill'in özgürlük anlayışı, klasik liberal düşüncenin temel taşlarından biri olarak geniş bir literatürde ele alınmıştır. Özellikle *Özgürlük Üzerine* adlı eseri, bireyin özgürlüğüyle toplumun müdahale alanını belirleme açısından önemli bir referans noktası olmuştur. Literatürde Mill'in özgürlük kavramı, genellikle iki temel perspektiften incelenmiştir. Birincisi, klasik liberal yorumlar çerçevesinde Mill'in negatif özgürlük anlayışına yaptığı vurgu öne çıkarılmış, bireyin devlet ve toplum baskısından bağımsız olarak hareket edebilmesi idealize edilmiştir (Berlin, 1958; Gray, 1983; Ryan, 1998). Isaiah Berlin'in "iki özgürlük" ayrımı, Mill'in negatif özgürlüğe olan bağlılığını destekleyen temel yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmiştir (Berlin, 1958, s. 5). İkinci perspektif ise Mill'in zarar ilkesi bağlamında bireysel özgürlüğün toplumsal etkilerini ve toplumun genel refahıyla ilişkisini ele alan çalışmalardır (Brink, 2013; Devigne, 2006). Ancak literatürde Mill'in özgürlük anlayışının bireysel haklar bağlamında detaylı şekilde incelenmesine rağmen, toplumsal sorumluluk boyutuna dair tartışmaların görece olarak sınırlı kaldığı görülmektedir. Özellikle çağdaş özgürlük teorileri içinde Mill'in zarar ilkesinin etik ve sosyal sorumluluk bağlamında nasıl yeniden yorumlanabileceği üzerine yapılan çalışmalar yeterince derinlemesine ele alınmamıştır. Bu makale, söz konusu eksikliği gidermeyi amaçlayarak Mill'in bireysel özgürlük anlayışının yalnızca bireyin kendi üzerinde egemenliği bağlamında değil, aynı zamanda topluma karşı sorumlulukları çerçevesinde nasıl şekillendiğini analiz etmektedir. Mevcut çalışmalar, Mill'in birey merkezli özgürlük anlayışını ön plana çıkarırken bu makale, özgürlüğün etik ve sosyal sorumluluk boyutunu vurgulayarak bireysel haklarla kolektif sorumluluk arasındaki gerilimi dengeleyen bir yorum sunmaktadır. Böylece bu makale, klasik liberal düşüncenin ötesine geçen bir perspektifle bireysel özgürlüğün sınırlarını toplumsal bağlamda yeniden değerlendirecek, Mill'in özgürlük anlayışının çağdaş toplumsal yapılar içinde nasıl anlam kazandığını tartışacaktır. Bu yönüyle çalışma, Mill'in özgürlük teorisinin mevcut literatürde eksik kalan yönlerine dair yeni bir açılım sağlayarak bireyin özgürlüğüyle toplumsal sorumlulukları arasında daha bütüncül bir denge kurmaya yönelik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

1. Düşünce Sistemi ve Özgürlük Anlayışı

1806-1873 yılları arasında yaşayan Mill, 19. yüzyılın önemli düşünürlerindendir. Londra'da doğan Mill, Fransa'da hayatını kaybetmiştir. Oğlunun büyük bir yeteneğe sahip olduğunu çok erken yaşta anlayan babası, onu okula göndermemiş ve eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenmiştir. Babası tarafından yoğun bir eğitime tabi tutulan Mill, on iki yaşına geldiğinde Yunanca ve Latince öğrenmiş, tarih, mantık, felsefe ve ekonomi dersleri almış ve bu derslerin klasiklerini okumuştur (Mill, 2009, ss. 1-22). Babası onun eğitimine, din ve romantizmi asla dâhil etmemiş ve sadece faydacı düşünceyle ona şekil vermeye çalışmıştır (Tannenbaum ve Schultz, 2013, s. 287). Daha çocukluğundan itibaren Mill'in babasından aldığı bu tek yanlı yoğun eğitim, onun sonraki hayatında çok yönlü bilgilerinin temelini oluşturduğu gibi, ruhsal bir bunalım geçirmesine de neden olmuştur (Mill, 2009, ss. 81-95; Capaldi, 2011, s. 60). Babasından aldığı bu eğitimle erken yaşlarda dönemin ünlü düşünürleriyle bir araya gelme fırsatı bulan Mill, bu süreçte özellikle

babasının dostu olan Jeremy Bentham'ın (1748-1832) faydacı (*utilitarizm*) düşüncesinden etkilenmiş ve bu çerçevede düşüncesine şekil vermeye başlamıştır. Kendisine Bentham'ın faydacı felsefesinin rehberlik ettiği Mill, özellikle bu felsefeye yönelik ahlaki açıdan yapılan bazı eleştirilere cevap vermek için yeni bir düşünce sistemi geliştirmiştir (Rosen, 2003, s. 171). Bununla en yüksek iyinin (*summum bonum*) mahiyetini açıklamayı ve ahlak felsefesindeki yerini tespit etmeyi amaçlayan Mill, belirli teoriler çerçevesinde ele alınan bu konunun hâlâ çözülemediğini düşünmektedir (Mill, 2001, ss. 5-6). Bu nedenle nesnel bir ölçüt belirleme çabasına giren Mill, bu ölçütün "fayda ilkesi" veya "en yüksek mutluluk İlkesi" olduğunu iddia etmiştir (Mill, 1986, s. 1).

Mill'in fayda ilkesi, "hazzın varlığı, acının yokluğuna" dayanmaktadır (Mill 1986, s. 11). Aslına bakılırsa bu ilke, Bentham'ın formüle ettiği faydacı felsefenin temelini oluşturmaktadır. Bentham'a göre haz ve acı, insan davranışlarına yön vermenin yanı sıra ahlaki yaşamın esasını, nihai amacını da oluşturmaktadır (Bentham, 2008; 2011, ss. 381-390). İnsan hayatındaki tüm deneyimler ya haz ve mutluluk ya da acı ve ıstırap verme potansiyeline sahiptir. Buna göre, insana haz veren her şey, ahlaki olarak iyi ve doğrudur, kabul görmelidir; acı veren şeyler ise ahlaki olarak kötüdür ve onlardan uzak durulmalıdır (Gökberk, 1999, s. 422).

Mill, genel olarak Bentham'ın bu düşüncesine katılmakla beraber, bazı hususlarda ondan ayrılmaktadır. İlk olarak Bentham'ın hazlar arasında nitelik olarak ayırım yapmamasına, hazlar arasında yapılacak mukayese ve tercihte hazların niteliğini değil, miktarını esas almasına karşılık, Mill, hazların niteliklerine göre sınıflandırılmalarının mümkün olabileceğini savunmuştur. Ona göre, ruhsal (entelektüel ve estetik) hazlar, bedensel hazlara göre daha yüksek bir değer taşımaktadır (Mill, 2001, s. 13). Bu bağlamda, Bentham'dan farklı bir anlayış geliştiren Mill, insanı, bedensel güdülerin etkisiyle hareket eden basit bir psikolojik varlık olarak kabul etmez. Ona göre, insanlar mümkün olduğu ölçüde acıdan uzak, hem nitelik hem nicelik bakımdan zevkçe olabildiğince yüksek bir hayat yaşamalıdır (Mill, 1986, s. 19). Bu açıdan bakıldığında, insan hayatının nihai amacı, ona maddî tatmin duygusu verenin hazlar değil, manevî tatmin veren hazlar olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak ahlaki sorumluluk da bireyin yarar beklentisiyle değil, vicdanını tatmin edebileceği ahlaki bir amaçla açıklanmaktadır (Cevizci, 2014, ss. 82-83). Ona göre, "İnsanda korku, saygı, hatıra, kişisel saygınlık, aşk, sevgi, sempati, empati, dinî duyarlılık ve inanç gibi değerler yarar kavramının çok ötesinde olan değerlerdir ve gerçekte yaşama bazen yarar ilkesinden daha fazla yön verebilmektedirler." (Mill, 1986, s. 20). Böylece o, entelektüel, zihinsel, ahlaki, estetik dediği hazların sağladığı mutluluğu, bedensel ya da aşağı hazların sağladığı mutluluktan daha üstün görmektedir (Aydoğan, 2018, s. 87; Crisp, 1997, s. 33).

Mill, bu tezini bir örnekle şu şekilde güçlendirmeye çalışır. "*Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa, tatmin edilmemiş bir insan olmayı; tatmin edilmiş bir aptal olmaktansa, tatmin edilmemiş bir Sokrates olmayı tercih ederim*" (Mill, 1986, s. 15). Mill, bu ifadeyle Bentham'ın, sadece kendi maddi hazlarının tatmini peşinde koşan insan tanımlı faydacılık anlayışından epey uzaklaşmakta ve insanı ahlaken sorumlu bir varlık olarak kabul etmektedir (Tannenbaum ve Schultz 2013, s. 290; Habibi, 2001; Güntöre, 2004).

Bentham'ın sadece hazcılığa dikkatleri çeken faydacılığına karşılık Mill'in faydacılığı, daha geniş bir perspektife sahiptir; evrensel değerlere, toplumsal faydaya ve yüksek ahlaki ideallere vurgu yapar. Bu bağlamda, Mill'in geliştirdiği kavram ve yaklaşımlara bakıldığında Mill'in Bentham'dan ayrıldığı en önemli hususun onun insanın nihaî amacına ilişkin iddialarında yer aldığı görülmektedir. Mill, insan yaşamının asıl amacının mutluluk olduğunu söyler (Mill, 2001, s. 10). Buna göre, insan yaşamında önemli olan şey, sadece insanın elde ettikleri değildir; bunların nasıl elde edildiği de en az onun kadar önemlidir. Bentham, insan yaşamının nihaî hedefinin haz peşinde koşmak ve elem veren şeylerden uzaklaşmak olduğunu kabul etmekte, bu hazları da genel olarak maddî hazlar olarak ele almaktadır. Oysa Mill, mutluluğun sadece miktar değil, aynı zamanda nitelik açısından da önemli olduğunu düşünmektedir. Bentham'ın aksine, insan mutluluğunu ön plana çıkaran hazların maddî hazlardan daha önemli olabileceğini kabul

etmektedir (Mill, 1986, s. 12). Özellikle, insanın kendini var etme çabası, basit hazlar elde etmekten daha önemli olabilmektedir. Bu anlamda, Mill'de sanatsal, kültürel ve hatta dinsel etkinlikler bedensel hazları tatmin etme çabasının önüne geçebilmektedir (Mill, 2008, s. 19).

Mill'in faydacılık anlayışı, bireyi ve toplumu, en yüksek mutluluk veya fayda düzeyini maksimize etmeye odaklanır. Bu açıdan bakıldığında ilk olarak Mill'in faydacılığının temelinde eylemlerin veya kuralların en yüksek mutluluğu artırmaya hizmet etmesi gerektiği ilkesi bulunur (Mill, 2008, s. 18). En yüksek mutluluk, bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal iyilik hâli olarak anlaşılır. Yani, ona göre bir eylem veya kararın getirdiği mutluluk, kaliteli, derin ve sürdürülebilir olmalıdır. Mill'in faydacılığının dayandığı bir diğer ilke de eylemlerin toplam mutluluğu artırmasına yönelik olmasıdır. Yani, bir eylemin doğruluğu, o eylemin genel faydasına bağlıdır. Bu anlamda fayda, sadece birey için değil, aynı zamanda toplumun geneli için de en yüksek düzeyde olmalıdır (Mill, 2008, ss. 18-19). Toplumun genel mutluluğu, bireylerin mutluluğunun bir toplamı olarak düşünülmelidir. Ona göre, insan davranışlarının temelinde en yüksek mutluluğu artırmak yer almalıdır. İnsanlar, kendi mutluluklarını artırmaya yönelik eylemler yapmalı ve bu eylemler toplumun genel mutluluğuna da katkı sağlamalıdır. Başka bir ifadeyle birey, kendi mutluluğunu düşündüğü kadar, toplumun genel mutluluğunu da göz önünde bulundurmalıdır. Ancak bu, bireyin özgürlüğünün, haklarının ve özel mutluluğunun göz ardı edilmesi anlamına gelmez. Bu bağlamda Mill, eğitim ve öğretim süreçlerinin, bireyin özel mutluluğuyla genel mutluluğu arasında bir denge sağlaması gerektiğini düşünür. Eğitim, bireyin doğasında öylesine çözülemez ortaklıklar kurmalıdır ki, bireyin toplumsal sorumluluklarını anlamalı ve genel iyilik için çaba göstermelidir. Bu şekilde, bireyin özel yararıyla genel yararı arasında bir uyum sağlanabilir. Ona göre bireyin özel mutluluğuyla genel mutluluk arasında bir çatışma olduğunda yetkin bir insan, genel iyiliğe uygun düşmeyen özel iyiliğini tercih etmemeli ve bu nedenle mutsuz olmamalıdır. Bu bağlamda, insan özgürlüğünü anlamlandırılmaya girişen Mill, Kant'ın görev ahlakını Bentham'ın bireysel yarar anlayışıyla birleştirerek özgürlüğü nihai amaç hâline getirmeye çalışır (Capaldi, 2011, s. 78). Mill, bunu da faydacı felsefeyle tutarlı bir şekilde insan doğası üzerinden açıklamaya çalışır (Mill, 1986, s. 56). Yukarıda da belirtildiği gibi bireyin nihai amacı veya yararı mutluluktur. Şu hâlde mutluluk denilen şey nedir? Tam olarak nelerden oluşmaktadır? Mutluluğun unsurları nelerdir? Bu doğrultudaki soruları yanıtlamanın başlangıç noktası ise Mill'in insan doğası üzerine görüşlerinin incelenmesi olmalıdır. Zira mutluluk, eğer insan doğası diye bir şey varsa, onun temel özellikleriyle uyumlu bir yaşamın sonucu olmalıdır. Bu yaşam, toplumsal mutluluk için de şarttır. Zira ancak bireyselliği gelişen insanlar mutlu ve adil bir toplum kurabilirler.

Mill, insan doğasının bir model doğrultusunda inşa edilmiş, belirlenmiş kurallar çerçevesinde çalışan bir makine olmayıp ona yaşam kazandıran içsel gücünün eğilimi doğrultusunda dört bir yana serpilmesi ve gelişmesi gerekli olan bir ağaç olduğunu belirtir (Mill, 2008, s. 83). Buna göre insan doğasının başlıca özelliği gereği, her birey, sahip olduğu potansiyel bağlamında benzersizdir. Dahası bireyin içsel eğilimleri, derin ve kişisel bir karaktere sahip olup dışarıdan gözlemlenmesi veya başka biri tarafından belirlenmesi mümkün değildir. En bilge insan dahi, bir başkasının iç dünyasına tam anlamıyla nüfuz edemez ve bu nedenle o kişinin gerçek potansiyellerini göremez. Bu durum, bireyin yaşam biçimini belirlemede özel bir yetkinin ve hakemin olmadığını, aksine bireyin kendi içsel sağduyusu ve deneyimlerine dayanarak kendi yolunu bulma gerekliliğini ortaya koyar (Mill, 2008, s. 84). Her bireyin yaşadığı deneyimler ve elde ettiği bilgiler, kişisel gelişimini etkiler ve bu da kendi yaşam tarzını belirlemede önemli bir faktördür. Bu bağlamda, bireyin kendi yolu, sadece onun en iyi olmasından ziyade, bireyin kendi benzersizliği ve deneyimleri doğrultusunda şekillenen özgün bir yaşam tarzıdır. Birey, kendi içsel pusulasını takip ederek, bireysel potansiyelini gerçekleştirme yolunda en anlamlı ve tatmin edici yaşam biçimini bulur. Bu durum, bireyin özgürlüğüne ve kendi kararlarını alma yeteneğine derin bir saygıyı beraberinde getirir (Mill, 2008, s. 85). Söz konusu tutarlı bir şekilde Mill, insan doğası hakkındaki görüşlerinde bütün insanların biricik/farklı rasyonel varlıklar olduğunu kabul eder. Bu nedenle Mill, bütün bireylerin benzer muamele görmesinde ısrar eden Bentham'ın faydacılığına

karşı çıkar ve farklı oranlarda gelişen eşit bireyleri esas alır (Tannenbaum ve Schultz, 2013, ss. 290-291; Tüzen, 2014, s. 44). Başka bir ifadeyle Mill, başkalarının eşit gelişme fırsatlarının kabul edilmesi gerektiğini ısrarla savunur (Vincent, 2006, s. 65).

Aslında burada söz konusu olan bireyin kendi benzersiz yeteneklerini keşfetme ve gerçekleştirme sürecidir. Mill'in bu konudaki görüşleri, bir bireyin kendini keşfetmesinin, kendi doğasını anlamasının ve bu doğrultuda uygun bir yaşamı inşa etmesinin önemine vurgu yapar. Bu süreç, bireyin içsel bir arayış içinde olduğu, kendi potansiyelini daha iyi anlamak için çaba harcadığı, kendi kendini keşif sürecidir. Bu noktada Mill'in düşüncelerinin, Aristoteles'in insanın kendi doğasını mükemmelleştirme doğrultusundaki görüşlerine benzerlik gösterdiği söylenebilir. Her iki filozof da insanın içsel yeteneklerini geliştirme ve en iyi versiyonunu ortaya koyma ereğine vurgu yapar. Ancak Mill, Aristoteles'ten farklı olarak iyi yaşamın tek bir standardının olmadığına inanır. Ona göre, bireylerin farklı arzuları ve değerleri vardır. Bu nedenle iyi yaşam, birden çok şekilde tanımlanabilir. Bu çeşitlilik, bireyin özgürlüğüne ve kendi yaşam tarzını belirleme yeteneğine derin bir saygıyı içerir (Mill, 2008, ss. 73-78).

Mill'e göre, kişi kendi benzersiz kapasitesini geliştiremediği ve doğasını gerçekleştiremediği müddetçe mutluluğa erişemez (Mill, 2008, s. 80). Bir kişinin kendi kendini geliştirmesiyle elde edeceği şey bireyselliktir. Bireyselliği sağlayan şey ise özgürlüktür (Vincent, 2006, s. 314). Bu anlamda özgürlük, bireysel gelişme ve yaratıcılığın temelini oluşturur (Yayla, 1992, s. 164). Mill'e göre bu durum, mutlu bir yaşam için vazgeçilmez bir niteliktir. Zira kendi bireyselliğinin gelişmesi oranında, her birey kendisi için ve böylece başkaları için daha değerli hâle gelir. Kişi, kendi içsel sesini, arzularını ve anlayışını dinlediğinde bireyselliğini kazanmaktadır. Eğer bir kişi, içinde yaşadığı toplumun geleneklerini olduğu gibi kabul ederek kendi yaşamını belirlerse, bu durumda onun bireyselliğe sahip olduğundan söz edilemez (Mill, 2008, ss. 84-86). Arzuları ve dürtüleri kendisine ait olan bir kimsenin karaktere sahip olduğu söylenebilir. Arzu ve dürtüleri kendisinin olmayan birinin karakteri de yoktur. Bir buhar makinesinin karakteri ne derecede varsa onunki de o kadardır (Mill, 2008, s. 86). Bu nedenle, bireysellik başkalarına zarar vermediği sürece öne çıkarılmalıdır (Mill, 1986, s. 20).

Mill'e göre bu durum, yani bireysellik, güçtür ve insanları diğer varlıklardan ayırır. Zira insan bu güce sahip olduğu zaman rasyonel olarak kendi kendini yönlendirebilir. Başka bir deyişle insanların, kavrayış, ayırt etme, öngörme ve hayal kurma gibi yeteneklere sahip varlıklar olmaları, özerk bir yaşam sürmelerini sağlar. İnsanların bu yeteneklerini kullanmaları gerekir. Yeteneklerini kullanmamaları hâlinde ise bu yetileri körelecektir. Tıpkı bedenin, kas gücünün ancak kullanıldığında gelişim göstermesi gibi mental ve ahlaki melekelerinin gelişimi de bu yetilerin kullanılmalarıyla mümkündür. Bu anlamda bireysellik bir araç değil, bir amaçtır ve yalnızca bir yaşam türünü ortaya koymada değil, mutlu bir yaşamın kurucu bir parçası olarak da ön plandadır. Mill, tam da bu çerçevede özgürlüğü ele alır (Mill, 2008, s. 76).

Mill'in özgürlük anlayışı, bireysel gelişim ve özgür irade düşüncesine dayanmaktadır (Capaldi, 2011, s. 332; Ak, 2015). Bu nedenle, bireysel özgürlük, yani bireyin özgür iradesiyle kendi karakterini oluşturması, onun özgürlük anlayışının merkezi noktalarından birini oluşturmaktadır.

Mill'in faydacı felsefedeki revizyonları, özgürlük anlayışının her aşamasında yer almıştır. Ancak bireysel özgürlüğün diğer bireylerin özgürlükleriyle nasıl ilişkilendirilebileceği konusu, onun için devamlı sorun oluşturmuştur. Mill bu sorunu görmezden gelmez ve iki aşamalı bir çözüm önerisiyle bu sorunu aşmaya çalışır. İlk aşamada Mill, özgürlük düşüncesini ortaya koyarken bireyi, toplumun temeli olarak kabul eder. Mill için toplumun bütünü değil, tek tek bireyleri önemlidir. Toplumsal gelişme, ancak bireysel gelişmeyle mümkün olabilir (Türkkan, 2003, s. 32). Bireyleri tekâmüle ermeyen bir toplum, Mill'e göre, bir medeniyet ortaya koyamaz. Mill, bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir. Ona göre *"devletin uzun vadede değeri, onu oluşturan bireylerin değerine bağlıdır."* (Mill, 2008, s. 22). Hatta iyi amaçlar için bile olsa itaatkâr araçlar haline getirmek amacıyla bireyi cüceleştiren her toplumsal düzen, büyük başarılar elde edemeyeceğini

öğrenmek zorundadır. Böylece Mill, insan doğasının iyiliğine, rasyonelliğine güvenmekte, insan doğasının irrasyonel ve kötü olduğu şeklindeki görüşü reddetmektedir (Örs, 2008, s. 51).

Bir kişinin kendi kendini geliştirmesiyle elde edeceği şey, bireyselliktir ve kendi bireyselliğinin gelişmesi oranında, her birey kendisi için ve böylece başkaları için daha değerli hâle gelir. Bireysellikte, bireyin kendi varoluşu hakkında daha büyük boyutta bir yaşamsal doygunluk söz konusudur ve bireylerde daha fazla yaşam olduğunda onların bir araya gelmesiyle oluşan kitlede de daha fazla yaşam olacaktır. Buna göre bireysellik, daha mükemmel bir hayat istikametinde bir gelişme sürecidir ve karşılıklı dayanışmayı gerektirir. Kişi, kendi iyisini başkalarının iyisinden ayıramaz (Vincent, 2006, s. 56). Bireysellik, aynı zamanda, Mill'e göre mutlu bir yaşam için vazgeçilmez bir niteliktir. Kişi, kendi benzersiz kapasitesini geliştiremediği ve doğasını gerçekleştiremediği müddetçe mutluluğa erişemez. Bireysel gelişmenin yolu ise ancak özgürlükten geçmektedir. Özgürlük, bireysel gelişmeyi sağladığı gibi, bireysel mutluluğu da sağlamaktadır. Bu bakımdan, Mill'e göre, toplumsal mutluluk da bireysel mutluluğa bağlıdır (Mill, 1986, s. 55).

Bilindiği gibi Mill, faydacıdır ve toplumun ilkesel amacının mutluluk olduğunu belirtmektedir. Ona göre mutluluk, en iyi bir biçimde, insanlar birbirlerine iyi davrandıklarında gerçekleşebilir. Bir başka insana yönelik iyilik için temel motivasyon "aydınlanmış-öz çıkardır" (Mill, 1986, ss. 34-39). Bu, şu anlama gelir: Bireyler iyi eylemlerde bulunurlar, çünkü bu davranışların eninde sonunda kendi yararlarına olduğunu bilirler. Hatta Mill, çözümlemesini bir adım daha ileri götürerek motivasyona ilişkin aydınlanmış öz-çıkar teorisini destekleyen diğer düşünürlerin ulaştığından farklı bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre Mill, insanların zamanla iyilik yapmaya alışacağını ve herhangi bir ödül beklentisi içinde olmaksızın da böyle davranacaklarını ileri sürmüştür (Mill, 1986, s. 48). Böylece, insanların zorunlu olarak bencil olmadıklarını ve bencil olmaları hâlinde bile bunun düzeltilebileceğini ileri süren Mill, bencil insan varsayımının yerine toplumun menfaatine uygun davranan insan tipini yerleştirmiştir (Stephen, 1900, s. 300; Çetin, 2007, s. 47; Baradat, 2012, s. 137).

İkinci aşamasında ise Mill, bireyin özgürlüğü için tek başına ve toplumla beraber yaşadığı şeklinde iki hareket alanı belirlemektedir. Ona göre ilkinde tamamen özgür olan birey, ikincisinde toplumun müdahalesine açıktır (Vergara, 2006, s. 85). Bu bağlamda insan davranışlarını, "kendisini" ve "başkasını" ilgilendiren davranışlar şeklinde iki ayrı kategoride ele alan Mill, kişinin kendisini ilgilendiren davranışlarında kendi efendisi ve yegâne egemeni olduğunu düşünür. Ona göre, "…*Sadece bireyi ilgilendiren kısımlarda, bireyin bağımsızlığı hak olarak mutlaktır. Kendisi üzerinde, kendi bedeni, kendi zihni üzerinde birey egemendir*." (Mill, 2008, s. 19). Birey, başkasına zarar vermediği sürece yaşamına dair tüm kararları alır ve uygular. Buna kimsenin müdahale etme hakkı yoktur. Bu tür davranışlarda bireyin özgürlüğü, başkasının özgürlüğü tehlikeye düştüğü anda, sınırlandırılır (Mill, 2008, s. 20). Mill, bu noktada iki sorunla karşılaşmaktadır. İlki, bireyin kendi özgürlüğüyle başkalarının özgürlükleri arasındaki ince sınırı nasıl belirleyeceği sorunu; ikincisi ise bu sınırı belirlemede başarısız olması durumunda onun nasıl bir yaptırımla karşılaşacağı sorunudur.

Mill, ilk sorunu çözmede insan doğası hakkındaki görüşlerinde bütün insanların eşit, rasyonel varlıklar olduğuna inanarak faydacı düşüncenin eşitlikçi duruşunu benimsemiştir (Vincent, 2006, s. 65). Ona göre, herkesin eşit muamele gördüğü bir ortamda, başkalarının eşit gelişme fırsatlarını ve bu bağlamda herkesin kendi mutluluğunu kendi yöntemleriyle araması gerektiğini kabul etmek, bireyin, kendi özgürlüğüyle toplumun özgürlüğü arasındaki ince sınırı belirleyebilmesini ve toplumun diğer bireyleriyle uyum içinde yaşamasını sağlayacaktır (Güntöre, 2004, s. 139; Vincent, 2006, s. 65). Mill'in bireye duyduğu bu inancın temelinde, bireyin eğitilebileceği düşüncesi, yani bireyin gelişebilir, eğitilebilir olduğu fikri ve bireyin kendi hatalarını kendi keşfetme, bu sayede kendi mutluluk formunu, yöntemini en iyi şekilde bulabilme olmak üzere iki düşünce yatmaktadır. Başka bir ifadeyle Mill'e göre, bireye yalnızca nihai hedef gösterilmeli ve bu hedefe

ulaşırken takip edeceği yol tamamen bireyin kendi tercihlerine bırakılmalıdır. Burada vurgulamamız gereken bir diğer önemli nokta, Mill'in bireye en doğru yolun gösterilmesine karşı çıkmadığıdır. Onun savunduğu, bu yolların tercihinin bireye bırakılmasıdır (Mill, 2008, s. 107).

Mill, bireyin kendi özgürlüğüyle toplumun özgürlüğü arasındaki ince sınırı belirlemede Mill'in karşılaştığı ikinci sorunu çözmede zarar ilkesini (*harm principle*) benimsemiştir. Bu ilkeye göre herhangi bir bireyin eylemlerine müdahale etmenin meşru nedeni, onun diğer bireylere zarar vermesine engel olmaktır. Birey, eylemlerinde herhangi bir şekilde başkalarına zarar vermediği sürece özgür olmalı, hoş görülmelidir. Bu anlamda özgürlüğü korumak, devletin önde gelen görevlerinden biridir (Mill, 2008, ss. 105-113). Bu bağlamda devlet, herkesin özgürlüğünü sağlayan kuralları veya yapıyı oluşturmak ve insanların özgürlüklerini diğer kişilerin ihlâlinden korumak zorundadır (Mill, 2008, s. 145). Bunun klasik formülü ise zarar ilkesidir. Böylece, Mill'in zarar ilkesi, birey özgürlüğünü geniş bir şekilde savunurken bu özgürlüğün sınırlarını başkalarına zarar verme noktasında çizer. Bu denge, birey özgürlüğüyle toplumun genel güvenliği ve refahı arasında bir denge kurmaya çalışır (Heywood, 2016, s. 52).

Mill'in özgürlük anlayışının bir diğer merkezi noktası ise fikir özgürlüğüdür. Bu nedenle Mill, insan zihnine verdiği değeri vurgulayarak konuya giriş yapar. Mill'e göre, toplumun hem kurucu gücü hem de değişim dinamiği insan zihnidir. Zihnin ürünü olan düşünceyle bunun özgürce ifadesi ve tartışılması, toplumun ve tarihsel değişimin motor gücünü oluşturmaktadır. Devlet dâhil olmak üzere tüm toplumsal kurumların temeli de insan düşüncesine dayanır (Mill, 2008, ss. 22-23).

Ona göre, fikir özgürlüğünü yok etmenin hiçbir haklı gerekçesi olamaz (Schauer, 2002, s. 90). Fikir özgürlüğünün fikir zenginliğini sağladığını düşünen Mill, "*Sokrates davasını, mutlak ifade özgürlüğüne izin verilmemesinden doğan tehlikelerin açık bir göstergesi olarak ele almıştır.*" (Arnhart, 2008, s. 30). Onun ifade özgürlüğü bağlamında söylediği şu söz manidardır. "*Bir tek kişi dışarıda kalacak şekilde tüm insanlık bir düşüncede ve bu tek kişi başka bir düşüncede olsalardı, insanlık bu tek kişiyi susturmak hususunda, eğer gücü olsaydı, bu tek kişinin tüm insanlığı susturmasından daha haklı bir konumda olmazdı.*" (Mill, 2008, s. 16). Ona göre, çoğunluğun tek bir kişinin düşüncesini bile bastırmaya çalışması, insan soyuna yapılmış en büyük kötülüktür.

Mill özgürlüğü salt yarar sağlayan bir değer olarak kabul etmez. Ona göre, düşünce ve ifade özgürlüğünün, yararlı sonuçlarını, bugün olmasa bile ileriki tarihlerde görme imkânı olabilir. Mill, bu özgürlüklerin savunusunu dört alan üzerinden yapar. Ona göre, ilk olarak, bir fikir susturulduğunda gerçeği keşfetme şansı kaybedilmiş olabilir. İkinci olarak, gerçek bir bütündür. Farklı fikirler bu gerçeğin bir parçasını oluşturan birer görüş olabilir. Bu görüşlerin çatışması, tüm gerçeğin keşfedilmesi ihtimalini doğurabilir. Üçüncü olarak, bu görüşlerden herhangi biri gerçeğin bir parçası olmanın ötesinde gerçeğin büsbütün kendisi de olabilir. Ona göre bu durumda bile farklı görüşler bastırılmamalıdır. Dördüncü olarak da tartışılmadan kabul edilen bir görüş, dogmaya dönüşecek ve bireylerin eylemlerini etkilemedeki güç ve canlılığını yitirecektir. Dahası bu, içten gelen yeni fikirlerin gelişimine de engel olacaktır (Tannenbaum ve Schultz, 2013, ss. 293-295). Bu nedenle düşünce ve ifade özgürlüğü, vazgeçilemeyecek insanî değerlerdir. Söz konusu çerçeveden bakıldığı zaman Mill, onaylanmasa bile başkalarının düşünme, düşündüğünü ifade etme ve faaliyette bulunma hakkını savunup hoşgörüyle karşılamıştır. Ona göre, başkalarının sahip olduğu görüş ve anlayışları hoşgörüyle karşılamak ve kavramaya çalışmakla, kişi hem kendi görüşlerini hem de onların görüşlerini geliştirebilir ya da karşıdaki kişiyi ve diğer kişileri düşüncelerinin yanlış olduğuna ikna ederek onların fikirlerini değiştirebilir (Mill, 2008, ss. 47-49).

Düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına şiddetle karşı çıkan Mill, eylem özgürlüğü konusunda aynı tutumu takınmaz. Daha önce de değinildiği gibi özgürlüğü, başkasına zarar vermediği sürece, kişinin dilediğini yapma hakkına sahip olması şeklinde tanımlayan Mill, elde edilmesi hâlinde de özgürlüğün mutluluğa nasıl dönüştürülebileceğini düşünmüş ve bu çerçevede ona şekil vermeye çalışmıştır. Mill'e göre, birinci alan ve ikinci alan arasındaki ayrım, düşüncelerin sadece bireyin kendi iç dünyasında ifade edildiği yerle, başkalarını etkileyebilecek

şekilde dışa vurulduğu yer arasındaki temel farkı belirtir. Sözgelimi "tahıl satıcıları fakir insanları açlıktan öldüren kimselerdir" düşüncesi, birinci alana ait bir düşünce olarak kabul edilebilir. Bu tür bir düşünce, bireyin kendi özel dünya görüşünü ifade etme özgürlüğü içinde değerlendirilebilir. Ancak, bu düşünceyi bir kalabalığa söylev olarak sunmak, artık ikinci alanı etkilemektedir. Bu durumda, düşüncenin ifadesi başkalarının düşüncelerini etkileme potansiyeline sahiptir ve olumsuz sonuçlara yol açabilir. Mill'e göre, düşünce özgürlüğünün sınırları, bu tür durumlarda ortaya çıkar. Başkalarına zarar verebilecek düşüncelerle mücadele etmek için sınırlamalar getirilebilir, çünkü bu durumda artık bireyin özgürlüğü, başkalarının zarar görmemesi ve toplumun genel güvenliğiyle çatışmaktadır (Mill, 2008, s. 79). Böylece, özgürlüğe ilişkin yeni bir ideali formüle eden Mill, özgürlüğün ne olduğunu değil, ne işe yaradığını ve nasıl kullanılması gerektiğini belirtmeye çalışmıştır (Ringen, 2010, s. 261).

2. Mill'in Özgürlük Anlayışının Günümüzdeki Önemi

Bireyin hakları ve toplumsal sorumluluğu arasında denge kurmayı hedefleyen Mill, geliştirdiği özgürlük anlayışıyla modern toplumlarda bireyin hakları, özgürlükleri üzerinde derin etkiler bırakmış ve demokratik değerlerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca bu bağlamda toplumun sorumlulukları açısından da büyük bir perspektif sunan Mill, birey özgürlükleriyle toplumsal sorumlulukların bir denge içinde olması gerektiği fikrini öne çıkarmıştır. Bu özgürlük anlayışının bugünkü önemini, çeşitli açılardan değerlendirmek mümkündür.

2.1. Birey Hakları Açısından Önemi

Mill'in özgürlük anlayışı, bireyin özerklik, ifade ve fikir özgürlüğüyle bireysel sorumluluk ve sivil katılım konularında derin bir felsefi temel sunmaktadır. Bu nedenle bugün, hâlâ önemini korumaktadır.

2.1.1. Özerklik ve Kendi Kendini Yönetim

John Stuart Mill'in özgürlük anlayışı, bireyin özerklik ve kendi kendine yönetim hakkını temel alarak bireyin hayatını kendi değerleri ve tercihleri doğrultusunda yönetme özgürlüğünü savunur. Bugün bu anlayış, bireysel haklar ve özgürlükler konusundaki tartışmalarda hâlâ büyük öneme sahiptir. Mill'in özerklik ilkesi, bireyin dış baskılardan ve zorlamalardan arınmış bir şekilde kendi kararlarını alabilme yeteneğini ifade eder. Bu ilke, bireysel hakların korunmasının sadece kişisel mutluluğun bir gerekliliği değil, aynı zamanda toplumsal ilerlemenin de bir aracı olduğunu vurgular. Ancak bugün, bireyin özerklik hakkı, çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Özellikle dijital çağın getirdiği veri gizliliği ihlalleri, bireylerin bilgiye erişim özgürlüğünün manipüle edilmesi ve sosyal medya platformlarının bireysel tercihleri yönlendirmesi gibi durumlar, bireyin gerçek anlamda özgür kararlar alabilmesini zorlaştırmaktadır. Öte yandan, otoriter rejimlerin artışı ve toplumsal baskı mekanizmalarının güçlenmesi, bireyin kendi hayatını yönetme hakkını tehdit eden diğer faktörlerdir. Mill'in görüşüne göre, bireyin kendi seçimlerini yapma özgürlüğü, bireysel sorumluluğun ve toplumsal ilerlemenin temel taşıdır. Bu nedenle, bireyin özerkliğini korumak, yalnızca bireylerin değil, toplumların da sürdürülebilir geleceği için bir gerekliliktir. Modern dünyada, teknolojinin ve politik güçlerin birey üzerinde kurduğu tahakküm, Mill'in özgürlük anlayışının neden hâlâ geçerli ve önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, bireyin özerklik ve kendi kendine yönetim hakkını desteklemek, sadece etik bir gereklilik değil, aynı zamanda özgür ve demokratik bir toplumun vazgeçilmez koşuludur.

2.1.2. İfade ve Fikir Özgürlüğü

John Stuart Mill'in özgürlük anlayışında ifade ve fikir özgürlüğü, toplumların ilerlemesi ve bireylerin entelektüel gelişimi için temel bir unsurdur. Mill, bireylerin kendi düşüncelerini özgürce ifade edebilmelerinin, sadece kişisel haklarının korunması değil, aynı zamanda hakikatin ve doğru bilgilerin toplumda ortaya çıkmasının da garantisi olduğunu savunur. Bugün bu düşünce, dijital çağın getirdiği yeni zorluklarla daha önemli hâle gelmiştir. Sosyal medya ve dijital platformlar,

bireylerin fikirlerini paylaşmalarına olanak tanırken aynı zamanda dezenformasyon, nefret söylemi ve çevrimiçi taciz gibi sorunlarla da karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Mill'in ifade özgürlüğü anlayışı, sadece doğru fikirlerin korunması değil, yanlış ya da tartışmalı fikirlerin de özgürce ifade edilmesi gerektiğini vurgular (Mill, 2008, ss. 45-49). Ancak bugün, özellikle popülist rejimlerin artışı, medya üzerindeki baskıların çoğalması, bireylerin seslerini duyurmalarını ve fikirlerini özgürce ifade etmelerini zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda, sosyal medya platformlarının algoritmalar aracılığıyla içeriklerinin şekillendirilmesi, bireylerin gerçek anlamda özgür bir ifade ortamına sahip olmalarını engellemektedir. Mill, bireylerin ifade özgürlüğünü savunurken, ifade özgürlüğünün yalnızca birey için değil, toplumun entelektüel ve ahlaki gelişimi için de vazgeçilmez olduğunu vurgular. Fikirlerin özgürce dolaşımı, dogmalardan uzaklaşmayı ve ilerici düşüncenin gelişmesini sağlar. Bu yönüyle Mill, özgürlüğü pasif bir hak olmaktan çıkarır ve aktif bir toplumsal gelişim aracı haline getirir (Mill, 2008, ss. 44-46). Bugün bu anlayış, dijital denetim ve sansür politikalarıyla ciddi bir şekilde test edilmektedir. Bu bağlamda, ifade özgürlüğü sadece bireysel hakları savunmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal çeşitliliği, eleştirel düşünmeyi ve demokratik değerleri güçlendiren bir araç olarak bugün de önem taşımaktadır.

2.1.3. Bireysel Sorumluluk ve Sivil Katılım

John Stuart Mill'in özgürlük anlayışı, bireysel sorumluluk ve sivil katılımın, özgür bir toplumun temel unsurları olduğuna vurgu yapar. Mill'e göre, bireyler yalnızca haklara sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun refahına katkıda bulunma ve demokratik süreçlere aktif katılım sağlama sorumluluğuna da sahiptir (Mill, 2008, ss. 87-89). Bugün, bireysel sorumluluk ve sivil katılım, toplumsal sorunların çözülmesi açısından daha önemli hâle gelmiştir. Ancak, modern dünyada bu kavramlar çeşitli engellerle karşı karşıyadır. Özellikle küreselleşen toplumlarda, bireyler çoğu zaman toplumsal sorunlarla daha az doğrudan bağlantı kurabilmekte ve bu durum, sivil katılımın zayıflamasına yol açmaktadır. Dijitalleşen dünyada, çevrimiçi aktivizm artarken gerçek dünyadaki katılımın eksikliği, bireylerin toplumlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmede güçlük yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca, bireylerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmemeleri, çevre kirliliği, gelir eşitsizliği ve siyasi katılım eksikliği (apati) gibi küresel sorunların daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Mill'in bireysel sorumluluk ve sivil katılım anlayışı, toplumların demokratik süreçlerine aktif katılımı ve bu süreçlerde bireysel hesap verebilirliği güçlendirerek toplumsal faydayı artırmayı hedefler (Mill, 2024, ss. 71-88). Ancak bugünün hızla değişen ekonomik ve sosyal yapılarında, bu anlayışın uygulanması, bireylerin toplumsal sorumluluklarını unutmaya meyilli olduğu bir ortamda zorlu bir hâl almıştır. Toplumların yeniden bu sorumlulukları hatırlamaları ve Mill'in öğretilerini, modern dünya sorunlarıyla ilişkilendirerek aktive etmeleri, toplumsal dayanışmayı ve sürdürülebilir bir demokrasiyi inşa etmek adına kritik bir gereklilik oluşturmaktadır.

2.2. Bireyin Toplumsal Sorumlulukları Açısından Önemi

Mill'in düşüncesinde yer alan zarar ilkesi (*harm principle*), çoğunluk tiranlığı, azınlık hakları, toplumsal dayanışma ve kolektif sorumluluk gibi parametreler bireyin toplumsal sorumlulukları açısından hâlâ önemini korumaktadır.

2.2.1. Zarar İlkesi (*Harm Principle*)

John Stuart Mill'in zarar ilkesi, bireylerin özgürlüğünün ancak başkalarına zarar verme potansiyeli bulunduğunda sınırlanabileceğini savunur. Bu ilke, bireylerin toplumsal sorumluluklarıyla doğrudan ilişkilidir. Mill'e göre, bireylerin özgürlükleri yalnızca kendilerini etkilemekle kalmamalı, aynı zamanda başkalarının haklarına da zarar vermemelidir (Mill, 2008, s. 19). Bu ilke, toplumsal sorumlulukların arttığı ve küresel sorunların daha karmaşık hâle geldiği bugünün dünyasında çok daha büyük bir anlam taşır. Özellikle çevresel sorunlar, ekonomik eşitsizlikler, halk sağlığı krizleri ve dijital güvenlik gibi konularda bireylerin sorumlulukları, Mill'in zarar ilkesinin uygulanmasını zorlaştıran alanlardır. Örneğin, çevreye zarar vermek, bireysel bir tercih olarak görülebilirken aslında toplumsal düzeyde büyük zararlar yaratmaktadır.

Kişisel tüketim alışkanlıkları, karbon salınımı ve doğal kaynakların aşırı kullanımı, sadece bireyi değil, tüm toplumu tehdit eden sorunlara yol açmaktadır. Benzer şekilde, dijital çağda kişisel verilerin kötüye kullanımı, bireylerin özgürlüğünü kısıtlarken topluma zarar verme potansiyeli de taşır. Mill'in zarar ilkesi, bu tür durumlarda bireylerin toplumsal sorumluluklarını hatırlatarak bireysel özgürlüklerin toplumsal fayda için nasıl sınırlanabileceğine dair önemli bir perspektif sunar. Bireylerin sadece kendi yaşamlarını değil, toplumun refahını da göz önünde bulundurması gerektiğini vurgulayan zarar ilkesi, bu sorumlulukların bireylerin kendileri ve toplum için daha sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek adına hayati olduğunu gösterir. Bugün, bu ilkenin uygulanabilirliği, bireylerin toplumsal sorumluluklarını unutmadan özgürlüklerini nasıl kullanacakları konusunda kritik bir tartışma alanı oluşturur.

1.1.1. Çoğunluk Tiranlığı ve Azınlık Hakları

John Stuart Mill'in çoğunluk tiranlığı ve azınlık hakları üzerine geliştirdiği düşünceler, bireylerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirirken demokratik toplumlarda azınlık haklarının korunmasının ne denli önemli olduğunu vurgular. Mill, çoğunluğun egemenliğini, çoğu zaman azınlıkların haklarını ihlal etme riski taşıyan bir güç dinamiği olarak görür ve bu durumu "çoğunluk tiranlığı" olarak tanımlar (Mill, 2008, ss. 17-18). Toplumların çoğunluğun görüşlerini dayatmaları, genellikle azınlıkların ifade özgürlüklerini ve haklarını tehlikeye atar. Bugün, özellikle popülist ve otoriter rejimlerin yükselmesiyle bu durum, daha kritik bir hâl almıştır. Çoğunluğun, azınlık görüşleri ya da yaşam biçimleri üzerinde baskı kurarak onları dışlaması, demokrasilerin sağlıklı işlemesini engeller. Mill, bireylerin özgürlüklerinin sadece çoğunluğun isteklerine göre şekillenmemesi gerektiğini savunur ve bu bağlamda, toplumsal sorumlulukların sadece çoğunluğun haklarını savunmakla sınırlı kalmaması gerektiğini, azınlık haklarının da güvence altına alınması gerektiğini belirtir (Mill, 2008, ss. 18-19). Azınlık haklarıyla ilgili yaşanan sorunlar, özellikle etnik, dinî, cinsel kimlik ve politik görüşler temelinde, toplumsal ayrışmalar durumunda daha görünür hâle gelir. Mill'in öğretileri, toplumların bireylerinin haklarını korumada, çoğunluğun egemenliği karşısında azınlıkların haklarını savunmanın gerekliliğini hatırlatır. Aynı zamanda, bireylerin toplumsal sorumlulukları, yalnızca kendi haklarını savunmakla kalmayıp toplumda tüm bireylerin eşit haklara sahip olmasını sağlamak adına daha kapsayıcı bir yaklaşım geliştirmeyi de içerir (Mill, 2008, ss. 22-25). Bu nedenle, Mill'in çoğunluk tiranlığı ve azınlık hakları anlayışı, bugün, bireylerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirirken adalet, eşitlik ve hoşgörü ilkeleri doğrultusunda hayata geçirilmelidir.

1.1.2. Toplumsal Dayanışma ve Kolektif Sorumluluk

John Stuart Mill'in toplumsal dayanışma ve kolektif sorumluluk anlayışı, bireylerin topluma karşı yalnızca kendi haklarını değil, aynı zamanda başkalarının refahını da gözeterek toplumsal yapıyı güçlendirme sorumluluğuna sahip olduklarını vurgular. Mill, bireylerin özgürlüğünü savunsa da özgürlük anlayışının yalnızca bireysel hakların korunması değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve ortak iyiye ulaşmanın da önemli olduğunu kabul eder. Bugün, toplumsal dayanışma ve kolektif sorumluluk, küresel sorunlarla mücadele ederken daha büyük bir anlam taşımaktadır. Özellikle çevre felaketleri, ekonomik eşitsizlikler, sağlık krizleri ve dijitalleşmenin getirdiği yeni zorluklar, toplumların dayanışma içinde hareket etmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin, iklim değişikliği gibi küresel bir tehdit, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumların kolektif bir çaba göstererek çözebileceği bir sorundur. Benzer şekilde, COVID-19 salgını, bireylerin yalnızca kendilerini değil, toplumlarını da koruma sorumluluğunu hatırlatan bir örnek olmuştur. Mill'in düşüncelerinde toplumsal dayanışma, sadece bireylerin kendilerini ilgilendiren bir mesele değil, aynı zamanda tüm toplumun iyiliği için birlikte hareket etme gerekliliğini ortaya koyar. Bugün, toplumsal sorumluluklar, bireysel haklar ve özgürlüklerin ötesine geçerek ortak bir geleceği inşa etmek adına kolektif bir çaba gerektirmektedir. Mill'in öğretileri bugüne uyarlandığında, toplumların kolektif sorumluluklarını yerine getirerek daha sürdürülebilir, adil ve eşitlikçi bir toplum yaratma amacı ön plana çıkmaktadır. Bireylerin sadece kendi yaşam alanlarında değil, tüm

toplumda olumlu bir etki yaratma sorumluluğu taşıdığı bir dünyada, toplumsal dayanışma, Mill'in özgürlük anlayışının ve etik sorumluluklarının modern dünyadaki en önemli yansımasıdır.

SONUÇ

John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine* adlı eseriyle, İngiliz düşüncesinde güçlü bir özgürlük savunusuyla ortaya çıkmış ve özgürlük düşüncesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Mill'in düşüncesinde daha çok birey hakları olarak ifade edilen özgürlük, bireyin düşüncelerini serbestçe ifade etme, kendi yaşam tarzını belirleme ve kişisel mutluluğunu arama hakkı şeklinde tarif edilmektedir. Buna göre kişi, diğer kişilerin haklarına saygılı olduğu sürece, dilediği şeyi yapması engellenemez ya da durdurulamaz. Özgürlük, kişinin kendi ve başkasının hakları dâhilinde hareket etmesi demektir. Aksi halde özgürlük, "yetkilerin" kötüye kullanılması anlamına gelir.

Mill açısından kendi isteklerini, tercihlerini, arzularını, hayattaki amaçlarını, çıkarlarını bilen insanlar, özgür iradeye sahip olmakla da kendi hayatını etkileyen kararları almada kendi faydasını gözetir ve kendisi için doğru olanı tercih eder. Bu anlamda Mill, hiç kimsenin başkası için neyin daha iyi olduğunu onun kadar bilemediğini savunur.

Özgürlük ve toplumsal düzen arasında, insanların ortak iyiliği veya çıkarları arasında hiçbir çatışma bulunmaz. Özgürlük, herkesin uzun süreli çıkarları lehine işler. Zira çıkarları, en üst düzeye çıkarır. Özgür toplumun varacağı nokta, en fazla sayıda kişinin en yüksek derecede mutluluğudur.

Düşünce ve ifade özgürlüğünü yok etmenin hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Onaylanamaz şekilde de olsa insanların düşünmeleri, düşündüklerini ifade etmeleri ve bu doğrultuda hareket etmeleri engellenemez. Farklı düşüncelerin haklı olma ihtimalleri olabilir. Bu nedenle, diğer insanların görüş ve düşünceleri hoşgörüyle karşılanmalıdır.

Tüm değerlerin temelini oluşturan özgürlük, değerler içinde en kıymetli olanıdır ve onlara anlam katar. Bir yandan insanların istedikleri gibi yaşamalarını sağlarken öte yandan diğer insanların hayatlarına müdahale edilmesinin engellenmesini de gerektirir. Ancak bunun kolayca gerçekleştirilmesi, oldukça zordur.

Özgürlüğü korumak, devletin önde gelen görevlerindendir. Bu bağlamda devlet, herkesin özgürlüğünü sağlayan kuralları veya yapıyı oluşturmak ve insanların özgürlüklerini diğer kişilerin ihlâlinden korumak zorundadır. Bunun klasik formülü ise zarar ilkesidir. Bu ilkeye göre herhangi bir bireyin eylemlerine müdahale etmenin meşru nedeni, onun diğer bireylere zarar vermesine engel olmaktır. Birey, eylemlerinde herhangi bir şekilde başkalarına zarar vermediği sürece özgür olmalı, hoş görülmelidir. Mill, devlet müdahalesinin sınırlı olması gerektiğini savunur. Ancak toplumun, birey özgürlüklerini sınırlamak zorunda olduğu durumları belirleyip bu müdahaleleri ölçülü bir şekilde uygulaması önemlidir.

John Stuart Mill, genellikle negatif özgürlük anlayışını benimsemiştir. Onun özgürlük anlayışında, bireyin kendi çıkarlarına uygun olarak eyleme geçme özgürlüğü vurgulanır. Ancak, Mill'in özgürlük düşüncesi oldukça geniş kapsamlıdır ve toplumun genel refahını artırmak amacıyla müdahalelerin bazen gerekliliğine de işaret eder. Bu nedenle, Mill'in özgürlük anlayışını, tamamen negatif veya pozitif özgürlük kategorilerine sıkıştırmak mümkün değildir.

Mill'in özgürlük anlayışı, birey hakları ve toplumsal sorumlulukları arasında önemli bir denge kurar. Mill'in düşüncelerinin bugünkü önemi, bireylerin özerklik, ifade özgürlüğü, bireysel sorumluluk ve sivil katılım gibi temel hakları içermesidir. Mill'in özgürlük anlayışı, sadece bireylerin haklarını savunmakla kalmayıp toplumsal sorumluluklarını da yerine getirmeleri gerektiğini vurgular. Zarar ilkesi, azınlık hakları, toplumsal dayanışma, kolektif sorumluluk anlayışı, özellikle çevresel felaketler, ekonomik eşitsizlikler ve küresel sağlık krizleri gibi bugünün sorunları karşısında büyük bir önem taşır. Mill'in felsefesi, bireylerin sadece kendi haklarını

savunmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal iyiliği güçlendirmek adına daha kapsayıcı bir yaklaşım geliştirmeleri gerektiğini ortaya koyar. Bu nedenle, Mill'in öğretileri, bugün sürdürülebilir, adil ve eşitlikçi bir toplum inşa etmek için kritik bir rehber olmayı sürdürmektedir.

Extended Summary

In the 19th century, the concept of freedom emerged as one of the most fundamental ideas in the liberal tradition, extensively discussed by many thinkers. One of the key thinkers who systematically explained and advocated for individual freedom within the liberal thought tradition is John Stuart Mill. Mill, emerging in English thought with a strong defense of freedom, added a new dimension to the idea of freedom. In Mill's philosophy, freedom, primarily expressed as individual rights, is defined as the right of individuals to freely express their thoughts, determine their lifestyle, and pursue personal happiness. Accordingly, a person can do whatever they wish, as long as they respect the rights of others, and cannot be stopped or prevented. Freedom means acting within one's own and others' rights. Otherwise, freedom would mean the abuse of power. Mill's views on freedom, expressed during his time, continue to be significant in terms of individual rights and social responsibilities today. However, how this freedom should be balanced with social responsibilities remains a controversial issue. In the literature, Mill's understanding of freedom has generally been examined within the framework of individual rights and the limitation of state intervention, with less focus on how individual freedom can be integrated with social responsibility. This study analyzes Mill's conception of freedom in light of classical liberal interpretations, while also addressing the question of how an individual's social responsibilities can be balanced with freedom. The study is conducted using analytical and comparative methods. In this context, Mill's theory of freedom has been examined based on academic works in contemporary political philosophy and ethics. Subsequently, Mill's harm principle and classical liberal approaches advocating for individual freedom have been compared, and it has been argued that individual freedom should be evaluated not only in terms of negative liberty but also from the perspective of social responsibility. Throughout this process, the relationship between the concept of freedom and social structures and ethical values has been thoroughly discussed, leading to results in line with the purpose of the study. The study argues that Mill's understanding of freedom should not only be examined in terms of individual rights but also in terms of social responsibility, emphasizing the impact of his theories on contemporary political philosophy and ethical perspectives. In this context, the study fills an important gap in the literature by offering a critical perspective on individual liberty-centered interpretations of classical liberal thought and developing a new viewpoint on how freedom can be reconciled with social responsibility. John Stuart Mill regarded freedom as an indispensable element of individual development and social progress, systematically formulating it. According to Mill, freedom is the right of an individual to freely express their thoughts, determine their lifestyle, and pursue personal happiness. Freedom represents the right to act as one wishes, as long as one respects the rights of others, and this right cannot be restricted as long as it does not harm others. Mill relates freedom not only to individual rights but also to social responsibilities. In this context, there is no conflict between freedom and social order; on the contrary, freedom serves the long-term interests of individuals. Mill's understanding of freedom is based on the protection of freedom of thought and expression. Considering the possibility of different opinions, he emphasizes social tolerance and individual freedoms. Mill's understanding of freedom also involves the responsibility of the state to protect the freedoms of individuals. The state must intervene in actions that violate individual freedoms, but such intervention should be limited to actions that harm others. Mill's "harm principle" explains this situation; individuals should only be free as long as their actions do not harm others. Although Mill adopts a negative liberty understanding, he also points out that interventions may sometimes be necessary to enhance social welfare. Therefore, Mill's concept of freedom should be seen as a combination of both positive and negative freedom. Mill's understanding of freedom

strikes a balance between individual rights and social responsibilities. Today, Mill's ideas remain relevant, emphasizing that individuals must exercise their autonomy, freedom of expression, and social responsibilities. Mill's philosophy not only advocates for the defense of individual rights but also expresses the need to bear collective responsibility toward issues such as social solidarity, minority rights, environmental disasters, and economic inequality. In this context, Mill's concept of freedom continues to serve as a critical guide for building a sustainable, just, and egalitarian society.

KAYNAKÇA

Ak, G. (2015). John Stuart Mill düşününde bireyin özgürlüğü. *EUL Journal of Social Sciences (VI-I) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 37-61.

Aydoğan, E. (2018). Hoşgörünün liberal yorumu: John Stuart Mill. *Kaygı, (30)*, 83-91.

Arnhart, L. (2008). *Platon'dan Rawls'a siyasi düşünce tarihi* (A. K. Bayram, Çev.). Adres Yayınları.

Baradat, L. P. (2012). *Siyasal ideolojiler* (A. Aydın, Çev.). Siyasal Kitabevi.

Bentham, J. (2011). *Yasamanın ilkeleri* (B. Asal, Çev.). On İki Levha Yayınları.

Bentham, J. (2008). Ahlâk ve yasama ilkelerine giriş. *AÜHFD, 57*(4), 381-390.

Berlin, I. (1958). *Two concepts of liberty*. Clarendon Press.

Brink, D. O. (2013). *Mill's progressive principles*. Oxford University Press.

Capaldi, N. (2011). *John Stuart Mill* (İ. H. Yılmaz, Çev.). T.İ.B. Yayınları.

Cevizci, A. (2014). *Etik-Ahlak Felsefesi*. Say Yayınları.

Crisp, R. (1997). *Mill On Utilitarianism*. Routledge.

Çetin, H. (2007). *Çağdaş siyasal akımlar*. Orion Kitabevi.

Devigne, R. (2006). *Reforming liberalism: J. S. Mill's use of ancient, religious, liberal, and romantic moralities*. Yale University Press.

Habibi, D. (2001). *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*. Kluwer Academic Publishing.

Heywood, A. (2016). *Siyasî İdeolojiler* (L. Köker, Çev.). BB101 Yayınları.

Gökberk, M. (1999). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi.

Gray, J. (1983). *Mill on liberty: A defence*. Routledge.

Güntöre, S. Ö. (2004). *John Stuart Mill'in ahlâk anlayışı*. İlya Yayınları.

Mill, J. S. (1986). *Faydacılık* (N. Coşkunlar, Çev.). MEB Yayınları.

Mill, J. S. (2001). *Utilitarianism*. Kitchener: Batoche Books.

Mill, J. S. (2008). *Özgürlük üzerine* (T. Türk, Çev.). Oda Yayınları.

Mill, J. S. (2009). *Autobiography*. The Floating Press.

Mill, J. S. (2024). *Temsili hükümet üzerine düşünceler* (Ö. Orhan, Çev). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Örs, H. B. (2008). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ryan, A. (1998). *John Stuart Mill and the theory of politics*. Macmillan.

Ringen, S. (2010). *Demokrasi neye yarar? Özgürlük ve ahlaki yönetim üzerine* (N. Elhüseyni, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Rosen, F. (2003). *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. Routledge.

Schauer, F. (2002). *İfade özgürlüğü* (M. B. Seçilmişoğlu, Çev.). Liberal Düşünce Topluluğu.

Stephen, L. (1900). *The English Utilitarians III*. Duckworth.

Türkkan, E. (2003). *Vizyon rekabeti*. Liberte Yayınları.

Tüzen, M. A. (2014). John Stuart Mill'de demokrasinin meşruiyeti. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2*, 40-53. Doi: 10.18795/ma.85481

Vergara, F. (2006). *Liberalizmin felsefi temelleri* (B. Arıbaş, Çev.). İletişim Yayınları.

Vincent, A. (2006). *Modern politik ideolojiler* (A. Tüfekçi, Çev.). Paradigma Yayıncılık.

Tannenbaum, D. G., ve Schultz, D. (2013). *Siyasî düşünce tarihi-Filozoflar ve fikirleri* (F. Demirci, Çev.). Adres Yayınları.

Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Turhan Kitabevi.

Yaylı, H., ve Çınar, E. (2012). Klasik liberalizmde "özgürlük" ve J. S. Mill'in yerel yönetimlere bakışı. *Akademi Bakış Dergisi*, *32*, 1-19.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	3 Şubat 2025 / 3 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	29 Mart 2025 / 29 March 2025
Atıf/Citation:	Karamolla, M. (2025). Ralph Barton Perry ve Dinsel Deneyim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 173-184
DOI:	10.35237/suitder.1631957
Benzerlik / Similarity:	%2

Ralph Barton Perry ve Dinsel Deneyim

Ralph Barton Perry and Religious Experience

Muhammed KARAMOLLA*

Öz

Batı düşünce tarihinde din ve tanrısallık fikri zamansal ve mekânsal koşullar altında dönüşümlere uğrayarak farklı biçimlere bürünmüş olmakla birlikte çoğunlukla belirli nihai gerçekliklere işaret etmiş ve dayanağını bu gerçekliklerde bulmuştur. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise Batı düşüncesinde klasik Amerikan felsefesi olarak bilinen ekolde, özgün bir din anlayışı yer almaktadır. Klasik Amerikan felsefesi kapalı, soyut ve nihai gerçeklik iddiasındaki metafizik sistemler yerine deneyimin çeşitliliğine, çoğulcu yapısına ve yaşamın insan eliyle daha iyi kılınabileceği inancına yönelir. Bu yönüyle Amerikan felsefi kavrayışı, deneyimi aşan mutlak ontolojik gerçekliklerden hareket etmek yerine felsefeyi, yaşamı daha iyi kılma yolunda bir araç olarak ele alma eğilimindedir. Konu Tanrı ve dinsel deneyim olduğu zaman bile bu eğilim kendisini açıkça göstermektedir. Bu ekolün önemli bir temsilcisi olarak Perry, dini bu yönde ele almıştır. Perry'ye göre dinsel deneyimin tüm biçimlerinde ortak olan bir özden bahsetmek gerekirse bu öz, duygu, davranış ve bilişselliğin bir arada bulunduğu 'inanç' olgusudur. Perry'nin inanç olgusu üzerinden yaptığı çıkarımlar, nihai gerçekliklerden ve ilk nedenlerden hareket etmek yerine dikkatini pratik etkilere ve yaşamsal sorunlara yöneltmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ralph Barton Perry, Dinsel Deneyim, Amerikan Felsefesi, Pragmatizm, Araçsalcılık.*

Abstract

In the history of Western thought, the idea of religion and divinity has transformed under temporal and spatial conditions and taken different forms but has mostly pointed to certain ultimate realities and found its basis in these realities. When we come to the twentieth century, we encounter a unique understanding of religion in the school known as classical American philosophy in Western thought. Classical American philosophy, instead of metaphysical systems that claim closed, abstract and ultimate reality, focuses on the diversity of experience, its pluralistic structure and the belief that life can be made better by human hands. In this respect, American philosophical understanding tends to consider

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, E-Posta: mu.karamolla@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5235-8229.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

philosophy as a tool for making life better, rather than starting from absolute ontological realities that transcend experience. This tendency is clearly evident even when the subject is God and religious experience. Perry, as an important member of that school, has evaluated religion in this direction. According to Perry, if we are to talk about an essence common to all forms of religious experience, this essence is the phenomenon of 'belief', in which emotion, behaviour and cognition come together. Perry's inferences from the phenomenon of belief have directed his attention to practical effects and vital problems instead of starting from ultimate realities and first causes.

Keywords: *Ralph Barton Perry, Religious Experience, American Philosophy, Pragmatism, Instrumentalism.*

GİRİŞ

İnsanın dine ilişkin geliştirdiği kavrayış biçimleri ve öne sürdüğü düşünceler -ki dinin kendisi kadar geçmişe uzanırlar-, kültürel, siyasal, sosyolojik, psikolojik, felsefi ve tarihsel koşullar uyarınca şekillenerek farklı bağlamlarda ve çeşitli biçimlerde ortaya çıkmışlardır. Burada sözü edilen kavrayış, yalnızca belirli yöntemler ve ilkeler uyarınca kurulmuş sistemli din felsefeleri değil, bunları da kapsayacak şekilde, din hakkındaki genel anlayış tarzları ve tartışmalardır. Henüz Antik Yunan'da Milet ekolüne bakıldığında, Hesiodos'un şiirlerindeki tanrıların ve dinsel terimlerin, Milet felsefi düşüncesindeki unsurların mitolojik ve ilkel arketipleri oldukları görülür: Mitolojideki *Uranus, Gaia* ve *Pontos* gibi tanrıların yerini doğaüstü niteliklerden ve insanbiçimcilikten arınmış birer *arkhe* olarak *hava, toprak* ve *su* almıştır (Arslan, 2006, s. 39). Bu bakış açısından din, daha sonradan rasyonelleştirilerek evrenin 'doğal' açıklamalarına dönüştürülecek olan efsanelerin ifadesidir. Helenistik felsefe içinde Stoa Okulu filozoflarından *Cicero*, nesneler dünyasının nihai düzenleyicisi olan Tanrı'nın, evrende var olan şeyleri *Logos*'a göre, belirli bir amaç uyarınca dizayn ettiğini dile getirir (Cicero, 2006, s. 7). Evrene kutsal bir erdemin hâkim olduğunu düşünen Stoalılar, içindeki her oluşumun zorunlu ve ölçülü olduğu bu dünyanın teminatı olan 'evren ruhunu' tasavvur ederken Yunan halk dininin tanrısı Zeus'un dünyayla ilişkisinin felsefi bir yorumu ortaya koymuşlardır (Albayrak, 2016 s. 51). Bu anlamda Stoalılar, halkın inandığı şekliyle dini dışlamamış fakat dinin felsefi bir versiyonunu hayata geçirmeye çalışmışlardır. Benzer şekilde, Orta Çağ Hıristiyan felsefesi düşünürlerinden Augustinus'ta Platon'un İdeaları Hıristiyanlığın tanrısının zihnindeki nesneler olarak yorumlanırken Antik Çağ Platoncu düşüncesi Hıristiyanlaştırılmıştır (Kenny, 2005, s. 158). Orta Çağ'da felsefeyi Hıristiyanlaştırma çabası Akinalı Thomas'la beraber Aristoteles üzerinden devam etmiştir (Dönmez, 2004, s. 77). 19. yüzyıla gelindiğinde Hegel, Tanrı'nın mutlak hakikat olduğunu ve Tanrı'nın bilgisi olarak dinin, mutlak hakikatin bilgisi olduğunu söyler (Hegel, 2016, s. 138). Hegel din felsefesinde Hıristiyanlığın kutsal kavramlarıyla kendi felsefi dizgesi arasında bir analoji kurma yoluna giderek felsefi düşüncenin nesnesiyle dinsel kavrayışın nesnesini bir anlamda özdeş kılmıştır. *Martin Heidegger* bu durumu *Onto-teoloji* kavramı aracılığıyla teşhis eder. Ona göre metafiziğin iki karakteristiği olan ontoloji ve teoloji Antik Yunan'dan bu yana iç içe geçmiş durumdadır (Ünal ve Çelik, 2021, s. 7). Batı düşünce tarihinde felsefeyle teoloji, dayandıkları yöntem ve ilkeler bakımından çoğunlukla bir arada bulunmuş ve insanın dünyayı açıklama çabasında benzer bir işlevi yerine getirmiştir.

Dine ilişkin tüm bu yaklaşımlarda dikkat çekici unsur, Batı düşünce tarihinde din ve tanrısallık fikrinin zamansal ve mekânsal koşullar altında dönüşümlere uğrayarak farklı biçimlere bürünmüş olmakla birlikte çoğunlukla belirli nihai gerçekliklere işaret ederek dayanağını bu gerçekliklerde bulmuş olmasıdır[1]. Batı dünyasının din algısında hem geleneksel felsefedeki metafizik kurgular hem de

[1] Dinin ne olduğu ve idraki üzerine daha geniş bilgi için bk. Dönmez, 2020.

halk dininde karşılaşılan mitolojik tasarımlar, belirli birtakım temel ontolojik kabulleri uzun bir süre bünyelerinde barındırmışlardır.

20. yüzyıla gelindiğinde ise Batı düşüncesinde klasik Amerikan felsefesi olarak bilinen ekolde, özgün bir din anlayışı yer almaktadır. Esasında klasik Amerikan felsefesi öncesi dönemde Kuzey Amerika kıtasına hâkim olan felsefe, büyük ölçüde New England Püritenlerinin Yeni Platonizmi temelinde şekillenmiştir. Onlara göre doğa Tanrı'nın sanatıdır (*techne*) (Schneider, 1947, s. 7) ve evrendeki düzenliliğin teminatı olarak Tanrı'nın hem dinsel hem felsefi bakımdan temel bir rolü vardır. Bu açıdan bakıldığında iç savaş öncesinde, koloni dönemi Amerikan felsefi atmosferinde geleneksel Batı din tasavvurunun etkilerinin hâlen sürdüğü söylenebilir. C. S. Peirce ve William James'in pragmatizm hakkındaki görüşlerini ortaya koydukları 1970'lerden itibaren biçimlenmeye başlayan klasik Amerikan felsefesinde ise yeni denilebilecek bir felsefi kavrayışla karşılaşılmaktadır. Genel olarak bakıldığında klasik Amerikan felsefesi kapalı, soyut ve nihai gerçeklik iddiasındaki metafizik sistemler yerine deneyimin çeşitliliğine, onun çoğulcu yapısına ve yaşamın insan eliyle daha iyi kılınabileceği inancına yönelen, kökleri Avrupa'ya uzanan fakat aynı zamanda birtakım özgün niteliklere de sahip olan bir düşünce ekolüdür (Stuhr, 2000, s. 2). Bu yönüyle Amerikan felsefi kavrayışı, deneyimi aşan mutlak ontolojik gerçekliklerden hareket etmek yerine felsefeyi, yaşamı daha iyi kılma yolunda bir araç olarak ele alma eğilimindedir. Konu Tanrı ve dinsel deneyim olduğu zaman bile bu eğilim kendisini açıkça göstermektedir.

William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* isimli eserinde dini, "*bireylerin kendilerini kutsal kabul ettikleri şeyle bağlantılı gördükleri ölçüde kendi başlarına sahip oldukları duyguları ve gerçekleştirdikleri davranışları, deneyimleri*" biçiminde tanımlamaktadır (James, 2017, s. 41). Bu tanımda dikkat çekici olan, dinin felsefi olarak yorumlanma tarzının herhangi bir ontolojik gerçekliğe atıf yapma ihtiyacı duymuyor oluşudur. Belki de deneysel bir psikolog olmanın gereği olarak James, dini betimsel bir biçimde ele alarak onu duygu, davranış ve deneyim üzerinden doğalcı bir yaklaşımla açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşım geleneksel ve modern felsefede karşılaşılan, dine özcü bir tanımlama getirme çabalarından niteliksel olarak farklılık arz etmektedir. Nitekim söz konusu yaklaşım dini evrendeki düzenliliğin, amaçlılığın yahut ahlaklılığın teminatı olarak soyut Tanrı düşüncesinden türetmek, bir başka deyişle onu koşulsuz metafizik prensiplerden ve soyut ilk nedenlerden hareketle temellendirmek yerine sonuçlardan, olgulardan, tikellerden, deneyden hareketle ele almayı ve hiçbir zaman nihayete ermeyecek sürekli bir araştırmanın nesnesi olarak araştırmayı salık vermektedir.

James'in öğrencisi olan ve düşünceleri bu çalışmanın ana eksenini oluşturan *R. B. Perry* ise genel yaklaşımı itibarıyla onun izinden gitmiş olsa da başta dinin 'özüne' ilişkin tanımlama olmak üzere bazı temel konularda James'ten ayrılmaktadır. Bu çalışmada Perry'nin din fenomenine ilişkin görüşlerinin analiz edilmesi ve James'ten ayrıştığı noktaların tespit edilmesi; böylece dine James tarafından getirilen özgün yorumun daha üst bir sentezde olgunlaştırılması ve bu sentezin günümüz evrensel din algısıyla ilişkilendirilmesi amaçlanmaktadır.

Perry ve Dinsel Deneyimin Özü

Perry'ye göre 20. yüzyılın başlarındaki felsefi atmosferde, din üzerine yapılan tartışmalar 'çağın modasının' dışında kalmış görünmektedir. Ona göre bu dönemde dinin tanımlanmasına ilişkin yaygın olan yaklaşım, dinin tarihsel tanımlarının ve farklı biçimlerinin bir listesinin çıkartılması ve bu çeşitliliğin, din hakkındaki felsefi çalışmanın boşuna bir uğraş olduğunun kanıtı olarak sunulmasıdır. Perry'ye göre bu dönemde entelektüel dünyadaki genel kanı odur ki, farklı zamanlarda ve yerlerde farklı dinlerde geçerli olan inanç, ritüel, davranış ve mizaç farklılıkları göz önüne alındığında dinde, onu tanımlamaya olanak tanıyacak sabit bir unsurun varlığından söz etmek olanaksızdır. Perry dinsel deneyimin, dilin ve düşüncenin sınırlarını zorlayacak ölçüde gizemli ve karmaşık olduğunu kabul eder fakat dinin zaten dile getirilemeyen şeyler arasında bulunduğunu söyleyerek onu felsefi ve bilimsel araştırma sahasının dışında tutmayı da kesin bir biçimde reddeder (Perry, 1910, s. 53).

Burada Perry'nin itirazına konu olan, başta Kant'ın bilgi ve inanç arasında yaptığı keskin ayrımdan itibaren şekillenmeye başlayan anlayışın uç bir örneği olarak ortaya çıkan pozitivist ekolün metafizik ve din hakkındaki görüşleri olmak üzere, dinsel olanın aklın ve dilin sınırları dışında kaldığını ifade eden her türlü bilinemezci yaklaşımdır. Wittgenstein'ın *Tractatus*'ta öne sürdüğü din ve metafizik hakkındaki görüşleri, bu bakımdan iyi bir örnek teşkil etmektedir. Wittgenstein'a göre, geride her zaman bir entelektüel tatminsizlik duygusu bırakma pahasına da olsa 'doğa ötesine' ilişkin sorular sormaktan vazgeçilmesi gerekmektedir (Wittgenstein, 2013, s. 173). Wittgenstein için yaşamın anlamı sorusunun cevabı, insanın bu yöndeki tüm yönelimi ve arayışına rağmen dile getirilemeyenler arasında kalmak zorundadır; o hâlde yaşamın anlamının sorusu da sorulmamalıdır. Öyle görünüyor ki Perry dini ele alış biçimiyle yalnızca dinsel kavrayışı nihai metafizik gerçeklikler üzerinde inşa eden geleneksel din anlayışına ve onun felsefi yorumlarına değil aynı zamanda bu gerçeklikleri kendi 'olgucu' ölçütlerine uymadıkları gerekçesiyle bütünüyle yadsımayı seçen pozitivizme ve inancı bilgi alanından keskin biçimde ayırarak kendi sınırlı alanına hapsetme yoluna giden bilinemezci yaklaşıma da alternatif olacak bir yolun olanağını araştırmaktadır[2].

Amerikalı filozof *Alfred North Whitehead*, hiçbir şeyin mutlak anlamda bağımsız, nihai bir gerçekliğe sahip olamayacağını, insanın da toplumdan ve kültürel unsurlardan soyutlanamayacağını ifade eder. Bununla birlikte insan, bilinciyle birlikte, kendisi için kendi başına kaldığında hiçbir kolektif duygunun nüfuz edemediği bir deneyimi tecrübe eder. Whitehead'e göre dinin özü, 'bireyin kendi yalnızlığında yaptığı şey' olarak tanımlanacaktır (Whitehead, 1926, s. 6). Benzer şekilde Perry de tarihte farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkan dinlerde ritüeller, öğretiler ve organizasyon türleri bakımından farklılıklar olduğunu kabul etmekle birlikte dinsel tecrübeye ilişkin genel ve kapsayıcı bir tanımı ortaya koymanın mümkün olduğuna inanmaktadır. Elbette din gibi insani ve pratik bir meselede böyle ortak bir tanıma ulaşmanın güçlükleri olacaktır fakat yine de o, dinde tanımlanabilir genel bir değer olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bir ilerleme biçimi olması bakımından Aydınlanmayla din arasındaki ilişki, bu değerin kanıtıdır (Perry, 1910, s. 55). Bilindiği gibi Aydınlanma çağı, bilimsel, felsefi, sanatsal, toplumsal, siyasal hayatta köklü birtakım değişikliklere yol açan ve kültürün bileşenlerini dönüşüme uğratan bir sürecin ifadesidir. Perry'ye göre Aydınlanma sürecinde dinin ritüeller, kurumlar ve birtakım alışkanlıklar gibi belirli bazı geleneksel kısımlarının modifiye yahut tasfiye edilerek varlığını sürdürmüş olması, insanlığın dine her dönemde ihtiyaç duyacak olmasının bir kanıtıdır. Bu kanıt, dine genelgeçer bir tanımlama getirebilmenin olanağını da sağlamaktadır.

Perry'ye göre dinsel olguların karmaşıklığı ne kadar şaşırtıcı olursa olsun dinin ortak bir doğasının olabileceğini düşünmek mümkündür. Dinin tanımı ortaya konulmalı ve bu tanım 'dinsel deneyimin çeşitliliği'yle[3] uzlaştırılmalıdır. Ona göre öncelikle din, belirli bir din açısından tanımlanmaya çalışılmamalıdır. Zira bu durumda teoride idealize edilen din tanımıyla pratikte yer alan dinsel deneyim çeşitleri arasında bir çelişki meydana gelecektir. Ayrıca Perry'ye göre belirli bir dinin içeriklerinin başka bir din tarafından kınanıyor yahut dışlanıyor oluşu, onu dinsel tecrübenin tanımının dışında bırakmak için haklı bir sebep değildir (Perry, 1910, s. 56). Öyleyse dinin özüne dair tanımlama, kaynağını pratik yaşamdan almakla birlikte, mümkün olan en kapsayıcı ilkeden hareketle oluşturulmalı ve dinsel tecrübenin çoğulcu yapısını en tatmin edici biçimde ifade edebilmelidir.

Perry'ye göre dinsel deneyime ilişkin James'in içine düştüğü temel yanılgı, onun dini insan doğasının yalnızca belirli bazı yönlerine atıfla tanımlama girişimi olmuştur. Perry için dinsel deneyimin özünü James'in yaptığı gibi insan doğasında aramak doğrudur ancak bu alan o kadar karmaşık ve çeşitlidir ki ne duyguya ne davranışa ne de akla indirgenebilir niteliktedir. Üstelik yaşamın belirli tek bir yönüne atıfla kurulacak bir teoriyi felsefi bakımdan çürütmek de zor olmayacaktır. Perry dinin yalnızca duygu olamayacağını çünkü dindar birinin, dinsel iyiliği coşkun duygulardan uzak, sakin ve soğukkanlı bir tarzda yaşamasının mümkün olduğunu belirtir. Ona göre din yalnızca davranış da olamaz çünkü dinsel deneyimini eylemsizlikle özdeş kılan, mistik yaşam tarzını benimsemiş dindarlar

[2] Bu bağlamda kesinlik meselesi üzerine daha geniş bilgi için bk. Dönmez, 2020.

[3] Perry burada William James'in bu isimdeki eserine atıfta bulunarak amacının James'in düşünceleriyle uzlaşmak olduğunu ima eder gibi görünmektedir.

da vardır. Son olarak din yalnızca akılla ilgili bir etkinlik de olamaz çünkü tüm dinlerde ortak olan rasyonel ve evrensel bir inanç formülü mümkün değildir (Perry, 1910, s. 57).

Perry'ye göre dinsel tecrübenin kendisinden hareketle oluşturulacağı ilke, tüm bu unsurları içermeli fakat aynı zamanda bunlarla aynı ölçüde yaşamın içinden bir şey olmalıdır. Bununla birlikte Perry, inancın dinin değişen, biçimsel yapıdaki özelliklerinden yani ritüellerden ve alışkanlıklardan değil, onun içeriğinden ve özsel olduğunu düşündüğü niteliklerinden hareket etmektedir. Bu anlamda dindarlık, görünüşte değil içsel bir unsur olan inanç ediminde aranmalıdır ancak burada inanç salt içsel ve soyut değil, pratik yaşama da hakiki anlamda etki eden bir yönerge biçimindeki bir fenomen olarak düşünülmelidir (Perry, 1910, s. 57).

Perry'ye göre dinsel deneyimi hem somut yaşamla hem de modern psikolojiyle uygun düşecek biçimde, aynı zamanda insan yaşamının sabit ve tanımlanabilir koşullarından hareketle belirlemenin yolu 'inanç' olgusu üzerinden geçmektedir. İnanma deneyimi Perry'ye göre bilgi, duygu ve davranışın birbirleriyle etkileşim içinde ve birlik hâlinde bulunduğu bir durumdur. İnanç, bir niyet olması anlamında bilişseldir, ancak içerik olarak da pratik ve duygusaldır. Birey, doğru kabul ettiği şeye inanır. İnanç nesnesi, yalnızca bilinmekle kalmaz, aynı zamanda hissedilir ve yaşamda bu inanç nesnesi uyarınca hareket edilir. İnancın nesnesi böylece toplam deneyimde kendisini açığa vurmaktadır. Perry'ye göre psikoloji bilimine ait bir terim olarak inanç o hâlde dinsel deneyime ilişkin genel bir tanımlamanın ifadesidir. O, inancın daha geniş bir kapsamı olduğunu kabul eder. Her şeyden önce inanma deneyimi, inanılan nesneye duyulan inancın doğru olduğunu varsayar. Bu anlamda Perry'ye göre inancın tanımı "bir inanma durumu olarak dinsel deneyim", "inancın dinsel biçimi", "inancın nesnesi" olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır: Ancak Perry, bunlardan üçüncüsünü yani nesneye ilişkin inancın meşruluğu sorusunu araştırmasının dışında bırakır (Perry, 1904, ss. 754-755). Ona göre inancın nesnesinin gerçekliği ve bireyin bu gerçekliğe duyduğu inancın haklılığı, başka türden bir araştırmanın konusudur.

Perry'nin yaklaşımı dinsel inancın konusu hakkında herhangi bir ontolojik yahut epistemolojik iddiada bulunmaz. Onun dinsel deneyime ilişkin soruşturması dinsel deneyimi betimsel bir tarzda ele alır. Her ne kadar öze ilişkin bir soruşturma yapıyor gibi görünse de Perry'nin amacı nihai bir doğruluk yahut gerçeklik tezi ortaya koymak değil, dinsel deneyimin özüne ilişkin çıkarımlarda bulunmaktır. Nitekim onun bu yaklaşımı, inancın nesnesinin geçerliliğini soruşturmanın dışında bırakır ve inançtan yalnızca belirli bir dine dair inancı kastetmediği teziyle tutarlı olacak şekilde dinsel deneyimin çeşitliliğine de imkân tanımış olur. Ne var ki bu yola girildiğinde, Bertrand Russell'ın James'e yönelttiği eleştiri Perry için de geçerliliğini koruyacaktır. Söz konusu polemiğin kökeni, W. K. Clifford'un 1879'da yayımlanan *İnanç Ahlakı* isimli makalesine uzanmaktadır. Clifford bu eserinde, inancın yalnızca inanan kişiyi bağladığı şeklindeki yaygın görüşü reddeder ve onun başka insanları da etkileyen ahlaksal bir mesele olduğunu ileri sürer. Clifford insanın ortada yeterli delil bulunmaksızın, sabır ve dürüstlükle yürütülmüş rasyonel bir araştırma olmadan edindiği inancının, bireyselliğin sınırları içinde kalması mümkün olmayan ve şu ya da bu ölçüde etik problemlere yol açacak haksız bir inanç olacağını ifade etmektedir. Öyleyse birey, inancını haklılaştıracak gerekçelere sahip olmalıdır (Clifford, 2006, ss. 129-130). Clifford'a yanıt olarak James, *Will To Believe* adlı eserinde dinsel inancı haklı kılacak kriterleri o inancın *canlı*, *zorunlu* ve *önemli* olması gerektiği biçiminde belirler. James bu noktada dinsel inancın haklılığını bilimsel bilginin meşruiyet kriterlerinden farklı ölçütlere tabi kılarak rasyonel delillerin yetersiz olduğu bir karar verme durumunda duygulardan hareketle seçim yapmanın gerekli hatta zorunlu olduğu ifade eder (James, 1897, s. 3). Ancak Russell'a göre bu durumda aynı anda birçok farklı birey için birden fazla dini inancın haklı sayılması gerekecektir (Russell, 1910, s. 96). Buna göre, bir Müslüman'ın Mehdi inancıyla bir Hıristiyan'ın İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna ilişkin inancı yahut Budist'in evrendeki kozmik döngüye dair inancı aynı derecede meşru sayılacaktır. Bu durumda inancın haklılığının rasyonel olarak soruşturulma olanağı ortadan kalkacaktır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Perry, dinsel deneyim üzerine düşüncelerini öne sürerken kendisinin inancın nesnesi olması

anlamında bir hakikat iddiasında olmadığını ifade etmiştir. Perry'nin asıl odak noktası inancın nesnesi değil dinsel deneyimin özü olması bakımından onun anlamı ve içeriğidir.

Perry belirli bir dinsel inancın evrenden ve akıldan hareketle epistemolojik olarak haklılaştırılamayacağını kabul etmekle birlikte ahlaksal boyutu sayesinde dinsel deneyimin pratik yaşamda bir geçerliliğe sahip olduğunu savunur. Ona göre, dindar kişi için hiçbir bilimsel ya da metafizik kanıtın temas edemediği bir gerçeklik vardır. Dindar kişi yaşamın tüm olgularını ve olasılıklarını kapsayan bir girişim (*enterprise*) hâlindedir ve bu girişimin başarısı evrenle uyumu nispetinde gerçekleşir. Bu durum Perry'ye göre, ahlaki olgunlaşmanın üst bir biçimidir. Bu genel ahlaki anlamda dinsel inancın değeri, yaşam çemberinin genişlemesinde yatar. Dinin sunduğu, belirli bir amaç doğrultusunda dizayn edilmiş evrenin kapsayıcı ve bütünsel nitelikteki bu görünümü dindar kişiyi rahatlatır. Din, düşünce ve eylemi idealin hizmetine sokarak bölünmüş ve dağınık hâldeki arzuların yöneltileceği yüce bir nesne sunar. Böylece Perry'ye göre din ahlaksal eylemeler için enerji tasarrufu sağlayacak bir yönerge oluşturur (Perry, 1909, s. 184). Bu yönüyle din insana ahlaki yaşamda rehberlik ederek kolaylaştırıcı bir rol üstlenir ve bir kısa yol teşkil eder. Perry'ye göre dinin bu pratik değeri onun yaşamdaki geçerliliğinin teminatıdır.

Perry'ye göre din, inançla özdeştir. Burada bahsedilen inanç, inancın dinsel biçimidir ve din psikolojisine ait bir kavramdır. İnançtaki temel faktör Perry'ye göre, benliğin bir nesneye yahut bir duruma tepkisidir (*reaction*). Perry'ye göre bu tepki, dışsal alışkanlıklardan çok içsel yönelimlerden oluştuğu ve inancın nesnesi bireyin yaşamını sürekli şekilde çevrelediği ölçüde anlamlıdır. Dindar insan ona göre, kurumsal dinlerin biçimsel gerekliliklerini yerine getiren değil, eylemlerinde inancının nesnesini hesaba katan ve değerler skalasını bu doğrultuda belirleyen kişidir. Dindar insanın bir başka özelliği Perry'ye göre, inancını akılsal olarak meşru kılacak söylemlere ihtiyaç duymuyor oluşudur (Perry, 1910, s. 60). Ona göre inanç, nesnesine yalın ve dolaysız bir biçimde yönelir; inancı haklı kılacak rasyonel argümanlara başvurulması, inancın zaten hâlihazırda askıya alınmasını gerektirecektir.

Dinsel deneyimin özü olarak inanç fenomeninin belirlenimi, Perry'ye göre büyük ölçüde kişisel mizaç ve ruh durumlarına dayanmaktadır. Dünyayı kendi mizacı gereği mekanik ve yavan gören kişi, Tanrı'yı da bu özellikler aracılığıyla tasavvur eder. Öte yandan şair, Tanrı'yı kendi şairane perspektifiyle algılar (Perry, 1910, s. 61). Bunun anlamı şudur; dinsel deneyim ve onun nesnesi, bireyin psikolojik koşullarından bağımsız mutlak bir gerçekliğe sahip değildir. Perry'nin din felsefesinde referans noktası Tanrı değil, insandır. Nasıl ki Immanuel Kant, ünlü eseri *Arı Usun Eleştirisi*'nde Kopernik Devrimi'ne gönderme yaparak zihni merkeze almış ve (*a priori*) bilginin, ancak deneyimin nesneleri anlama yetisinin kategorilerine uyduğu sürece mümkün olduğunu söylemişse (Kant, 1933, B XVI-XVII, s. 21-23) Perry de benzer şekilde insanı merkeze alarak dinsel deneyimin ancak bireyin psikolojik koşulları altında gerçekleşebileceğini savunmuş ve dinsel deneyimde zihni edilgen değil, etkin ve işleyici bir konuma yükseltmiştir.

Bununla birlikte Perry'ye göre dindarlık salt kişisel bir ruh hâlinden ibaret değildir. Din ona göre genellikle toplumsal olma eğilimindedir. İnancın nesnesi, bireyin ve diğer inananların kolektif girişimlerinde bir ön kabulü temsil etmektedir. Eğer dinsel deneyim inanca indirgenecekse inancın sınamasının da yapılacak işlerde olduğu kabul edilmelidir. İşler, inancın ifadesi oldukları sürece dinseldir. Perry'ye göre din öyleyse ne herhangi bir davranış ne bir duygu ne de düşünceden ibarettir. Din, insan yaşamının tüm olası etkinlikleri açısından kabul edilmiş bir duruma bir bütün olarak tepki vermektir (Perry, 1910, s. 61). Perry'ye göre toplumsal bir varlık olarak insanın çevresiyle ilişkisinde, dinsel deneyime ışık tutan unsurlar vardır. Birey, diğer insanların dışsal davranışları uyarınca kendisine ilişkin pratik bir tavır belirler. Diğer insanların kendisine karşı tutumları, onların onaylama yahut onaylamama dereceleri, onun çevresine verdiği 'tepki'nin de belirleyicisidir. Kişi sevildiği ya da takdir gördüğüne dair inanç beslenen ortamda güven duygusu gelişir ve mutsuzlukların tolere edilmesi kolaylaşır. Üstelik bu durum, bireysel bir temas olmaksızın bile gerçekleşebilir. Kişi, yerleri ve toplulukları, onların genel olarak taşıdıklarına inandığı değerler uyarınca kendisine yakın yahut uzak bulabilir (Perry, 1904, s. 757). Perry'ye göre dinsel bilincin özü, bireyi çevreleyen bu yaşamsal ilişkide

yatar. Bu yönüyle din, toplumsallıktan ve yaşamın bizzat içinden beslenir. Ona göre dinsel deneyimi evrensel yahut doğaüstü bir referansa başvurarak açıklamak, bu yaşamsal ilişkiyi geçersiz kılmaz. Dinsel bilinçte, günlük ilişkilerin ötesinde yatan bir alanın pratik olarak kabulü ortaya çıkar. Perry'ye göre ilk bakışta doğanın 'ötesinde' olarak kavranan şey, pratikte dünyayla özdeştir. Ona göre bireyin dini, evrenin kendisine yönelik eğilimine (*disposition*) ilişkin hissidir (Perry, 1904, s. 758). Bu his, kişinin kendisiyle ilgili evrene atfettiği eğilim uyarınca açığa çıkan tepkide kendini gösterir. Bu tepki evrenin nihai doğasının ne olduğunu araştıran spekülatif tartışmalardan bağımsızdır. Perry'ye göre bu anlamda evrene kuyruğunu sallayan mutlu bir köpeğin bir metafizikçiden daha dindar sayılması mümkündür (Perry, 1904, s. 758). Perry'ye göre insan doğası ve insanın evrenle ilişkisi, akılsal olandan daha fazlasını içermektedir. Dindar kişinin evrene ilişkin en incelikli entelektüel tasarımlara sahip olmasına gerek yoktur. Evrenin, kendisi hakkında sahip olduğuna inandığı olumlu tutum ve kişinin bu doğrultuda evrene dair 'tepkisi', dindarlığın özüdür. Burada Perry, insan doğasının yalnızca belirli, yüzeysel bir kısmını oluşturduğu için akılsallığın dinsel deneyimi açıklamakta yetersiz kalacağını ifade eden James'le (James, 2017, s. 83) hemfikir görünmektedir.

Perry'ye göre inançlı kişinin dindarlığının ölçüsü, inancının nesnesinin rasyonel kesinliği değil, evrenin (yahut Tanrı'nın) kendisiyle ilgili tutumuna ilişkin inancının onun yaşamını belirleme gücüdür. Bu anlamda Perry'nin din anlayışı yaşamdan hareket etmektedir ve tümüyle pratik kaygılar üzerine kuruludur. İnancın nesnesinin rasyonel meşruluğu ve dinsel inancın metafizik temeli, Perry'nin dinsel deneyim hakkındaki soruşturmasının dışında kalır. Dinsel deneyimi bireyin kendisini çevreleyen yapıya yönelik tepkisinde temellendiren ve dini insana tabi kılan Perry için dinin felsefi yorumuna yönelik spekülatif ve incelikli söylemlerin bir değeri yoktur. Dinsel bilinç, tüm bu entelektüel kurgulardan bağımsız, yaşamın her bir derecesinde kendini açığa çıkarabilecek doğal bir fenomendir. Perry'nin anladığı hâliyle din, her şeyin ölçüsü olarak belirlenecek nihai bir referans noktası değil, kaynağını yaşamdan alan ve insana hizmet etmek için var olan pratik değere sahip bir araçtır. Dinsel deneyim ona göre dünyaya aşkın değildir; deyim yerindeyse doğal bir fenomendir.

Perry, birtakım tanıklıklara başvurarak bireyin dinsel deneyimin dolaysızlığında dünyanın kendisi hakkındaki olumlu tavrına yönelik inancını tecrübe etmesini örneklendirir. Bu örnekleri dine geçiş (*convertion*), dindarlık (*piety*) ve dinsel araçlar olmak üzere üç temel olguda toparlar. Perry'ye inançsızlık ve inancın yan yana geldiği ve bir geçiş aşamasının oluştuğu bir olgu olarak dine geçiş, başlangıçta inançsız olmayı gerektirdiği için pek yaygın değildir. Ancak dine geçiş, Perry'ye göre bireyin evrenle bir çeşit uzlaşma hâline geldiği ve evrenin belirli bir tutumunu tanımlayıp kabul ettiği bir dönüşümü ifade etmektedir (Perry, 1904, s. 760). Dindarlık durumunda ise birey, diğer insanlarla ortak olduğunu sezdiği bir birlik duygusuna sahiptir. (Perry, 1904, s. 761). Dinin araçları söz konusu olduğunda Perry, dinsel sembolizme sahip bütün unsurların bu kategoride olduğunu belirtir ancak bunlardan en belirgin olanın yol gösterici kişilikler yani peygamberler olduğunu ifade eder (Perry, 1904, s. 763). Perry her ne kadar amacının dinin özünü tanımlamak ve bu tanımı dinsel deneyimin çeşitleriyle uzlaştırmak olduğunu söylese de hareket noktası olarak kabul ettiği bu temel kavramları Hıristiyanlıktan devşirdiği açıktır. Dinsel deneyimle ilgili öne sürdüklerinin tam olarak doğrulanabilmesi için dinin bütün tarihsel biçimlerinin test edilmesi gerekeceğinin farkında olan Perry, bunun çalışmanın kapsamını aşacağını da kabul eder. Ancak ona göre dinsel deneyim hakkındaki bu yeni yorumun en azından ilkel dinlere, tanrısız bir din olarak kabul edilen Budizm'e ve son olarak 'aydınlanmış kişinin' din algısına uygulanması mümkündür. Ona göre fetişizm, totemizm ve tabuzimde kozmik bir birliğin ve evren kavramının var olmadığı açıktır. Bununla birlikte ilkel dinlerde her yer tanrılarla doludur ve dünya politeist olmaktan çok panteisttir. Burada evrenin insana eğilimi bir birlik ve tutarlılık sergilemiyor olsa da dindar kişinin iradesinin sürekli nesnesi olarak evren, pratik bir değer taşımaktadır. Buda'nın dinsel öğretisi ise Perry'nin yansıtıcı (*reflective*) adını verdiği türe aittir. Perry'ye göre ortalama bir Budist için bu öğreti temelde teizmle aynı unsurlardan oluşmaktadır. Birey burada tek mutlak şeyin hiçlik olduğuna, şeylerin yanıltıcılığına ve boşluğuna inanır. Doğa ve toplum onunla alay etmek için iş birliği içinde çalışırken Nirvana onu kendi huzuruna ve şeylerin doğasıyla uyumlu şekilde yaşamaya davet eder. Onun dinsel yaşamının seyri, bu nihai hedefe yönelik araçların kullanımından oluşmaktadır.

Budist, evrenin bakış açısından özü kendini yok etmek olan bilgeliğin peşinden gitmektedir. Son olarak Perry'ye göre aydınlanmış kişinin din anlayışı yansıtıcı din türünün daha saf ve daha disipline edilmiş biçimidir. Bu din biçiminde Tanrı; evrenselleşmeye, idealleşmeye ve teorik tanımın nesnesi olmaya meyillidir. Bu neredeyse bir idealist felsefedir. Pratik olarak canlı hâle getirildiği ve toplumsallaştığı ölçüde dinseldir. Aydınlanmış kişinin din tasarımını idealist felsefeden ayıran, onun koşulsuz olmayışıdır. Burada Tanrı, kendisine tapınanla ilişkisi nispetinde değerlidir. Dindar kişi ise, tanrısal iradeyi doğadaki ve tarihteki içkinlikte gördüğü, tanrısal varlığa davranış ve tefekkürle tepki verdiği sürece dindardır (Perry, 1904, s. 764-766). Perry'nin perspektifinden dinsel deneyimin nesnesi mutlak bir gerçekliğin ifadesi değildir; deneyimin öznesiyle beraber değer kazanır ve pratik geçerliliği oranında değerlidir.

SONUÇ

Perry'nin dinsel deneyime ilişkin soruşturması belirli bazı temel noktalarda geleneksel tarzdaki din felsefelerinden ayrışmaktadır. Bu noktaları şu maddeler altında toparlamak mümkündür:

1. Perry'nin inanç olgusu üzerinden yaptığı çıkarımlar nihai gerçekliklerden ve ilk nedenlerden hareket etmek yerine dikkatini pratik etkilere ve yaşamsal sorunlara yöneltmiştir.
2. Dinsel deneyimin ölçüsü yahut referans noktası Tanrı (ya da evren) değil, bireydir.
3. Dinsel deneyimin tüm biçimlerinde ortak olan bir özden bahsetmek gerekirse bu öz, duygu, davranış ve bilişselliğin bir arada bulunduğu 'inanç' olgusudur.
4. İnanç, dindar kişinin kendisini kuşatan evrenin kendisi hakkındaki tutumuna ilişkin tepkisidir (*reaction*).
5. Akılsallık, insan doğasının pek sınırlı bir boyutudur ve dinsel deneyimin nesnesinin haklılığına ilişkin soruşturmanın evrenden yahut akıldan hareketle yürütülmesi olanaksızdır.
6. Dinsel deneyim, yaşamın her bir derecesinde ortaya çıkabilecek bir olgudur; dine ilişkin entelektüel soruşturmanın derinleşmesi ve daha sofistike biçimlere bürünmesi, dinin özüne yaklaşıldığı anlamına gelmez.

Perry'nin dinsel deneyime ilişkin bu belirlemeleri, dinin pratik değerinin betimsel bir tarzda ele alınarak normatif unsurlardan arındırıldığı 'doğallaştırılmış' bir din felsefesidir. Dinsel inancın nesnesinin meşruluğu bu soruşturmanın dışında bırakılmıştır. Amerikan felsefesinin karakteristik özelliklerinden pragmatizm ve araçsalcı düşünce, Perry'nin din hakkındaki görüşlerinde kendisini açıkça göstermektedir: Ona göre din, kültürün diğer bütün unsurları gibi yaşamın hizmetinde olan bir araçtır ve pratik değeri ölçüsünde değerlidir. Bireyin dinsel inancının konusu, dünyaya aşkın olmadığı gibi dinsel deneyimin özü de nitelik bakımından diğer insani ilgilerden farklı değildir. Perry'ye göre dinsel deneyim bireyin tecrübe ettiği psikolojik olgularla aynı türden bir süreçtir ve toplumsal ve kültürel koşullardan bağımsız değildir.

Dinin dünyayı açıklama işlevinin bütünüyle yadsındığı bu bakış açısına göre dinsel inancın meşruiyeti sorusu bir doğruluk (*correction*) meselesi olmaktan çıkmış ve geçerlilik (*validation*) konusu hâline gelmiştir. Bu anlayış Tanrı'nın varlığı ve evrenle ilişkisi, onun evrendeki düzenliliğin ve akılsallığın teminatı oluşu gibi konuları ele alan geleneksel dinlerden ve metafizik sistemlerden büyük ölçüde ayrışmakta ve dine yeni bir yorum getirmektedir. Bu yeni yorum, ortaya attığı iddialar bakımından oldukça mütevazı ve 'yansız' görünmektedir. Bununla birlikte Perry'nin kullandığı en temel kavramların Hıristiyanlık dinine ait olduğu göz önüne alındığında bu yeni yorumun, dinsel deneyimin sınırsız çeşitliliğini kapsama girişiminin önünde pek çok zorluk olacağı kesindir.

Extended Summary

In the history of Western thought, the idea of religion and divinity has transformed under temporal and spatial conditions and taken different forms, but has mostly pointed to certain ultimate realities and found its basis in these realities. In the twentieth century, in Western thought, a unique understanding

of religion emerged in the school known as classical American philosophy, which began to take shape in the 1970s when C. S. Peirce and William James put forward their views on pragmatism. Classical American philosophy, instead of metaphysical systems that claim closed, abstract and ultimate reality, focuses on the diversity of experience, its pluralistic structure and the belief that life can be made better by human hands. In this respect, American philosophical understanding tends to consider philosophy as a tool for making life better, rather than starting from absolute ontological realities that transcend experience. This tendency is clearly evident even when the subject is God and religious experience.

In his work The Varieties of Religious Experience, William James defines religion as "the feelings that individuals have and the behaviors and experiences they carry out on their own to the extent that they see themselves in connection with what they consider sacred." What is striking in this definition is that the way religion is interpreted philosophically does not feel the need to refer to any ontological reality. According to Perry, the fundamental mistake James made regarding religious experience was his attempt to define religion by referring only to certain aspects of human nature. For Perry, it is correct to seek the essence of religious experience in human nature, as James did, but this area is so complex and diverse that it cannot be reduced to either emotion, behavior or reason. Moreover, it would not be difficult to philosophically refute a theory that would be established by referring to a single specific aspect of life.

According to Perry, the way to determine religious experience in a way that is compatible with both concrete life and modern psychology, and at the same time based on the fixed and definable conditions of human life, is through the phenomenon of 'belief'. If we are to talk about an essence that is common to all forms of religious experience, this essence is the phenomenon of 'belief', in which emotion, behavior and cognition come together. Perry's inferences from the phenomenon of belief have directed his attention to practical effects and vital problems rather than starting from ultimate realities and first causes.

This study aims to analyze Perry's views on the phenomenon of religion and to identify the points where he differs from James; thus, to mature the original interpretation of religion brought by James into a higher synthesis and to relate this synthesis to today's universal perception of religion.

Perry's investigation into religious experience differs from traditional philosophies of religion in certain points. Perry's inferences from the phenomenon of belief have directed his attention to practical effects and vital problems rather than starting from ultimate realities and first causes. The measure or reference point of religious experience is not God (or the universe), but the individual. If we need to talk about an essence that is common to all forms of religious experience, this essence is the phenomenon of 'faith', where emotion, behavior and cognition come together. Belief is the reaction of the religious person to the attitude of the universe surrounding him/her. Rationality is a very limited dimension of human nature, and it is impossible to conduct an investigation into the legitimacy of the object of religious experience by starting from the universe or reason. Religious experience is a phenomenon that can occur at any level of life; the deepening of intellectual inquiry into religion and its more sophisticated forms does not mean that the essence of religion is approached.

Perry's determinations regarding religious experience are a 'naturalized' philosophy of religion in which the practical value of religion is addressed in a descriptive manner and purified from normative elements. The legitimacy of the object of religious belief is left out of this inquiry. Pragmatism and instrumentalist thought, characteristic of American philosophy, clearly manifest themselves in Perry's views on religion: According to him, religion, like all other elements of culture, is a instrument at the service of life and is valuable to the extent of its practical value. According to this perspective, in which the function of religion to explain the world is completely denied, the question of the legitimacy of religious belief has ceased to be a matter of correction and has become a matter of validity. This understanding largely differs from traditional religions and metaphysical systems that deal with issues such as the existence of God and his relationship with the universe, and his being the guarantor of order and rationality in the universe, and brings a new interpretation to religion. This new interpretation

seems quite modest and 'neutral' in terms of the claims it makes. However, considering that the most basic concepts Perry uses belong to the Christian religion, it is clear that this new interpretation will have many difficulties in its attempt to encompass the unlimited diversity of religious experience.

KAYNAKÇA

Albayrak, M. (2016). *Felsefenin Serüveni, II Ortaçağlar ve Felsefe.* Isparta: Fakülte Kitabevi

Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Cicero. (2006). *Tanrıların Doğası.* F. Gül Özaktürk & Fato Telatar (Çev.) Ankara: Dost

Clifford, W.K. (2006). İnanç Ahlakı. Ferit Uslu (Çev.) *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sayı: 9) 125-136.

Dönmez, S. (2004). *Aziz Thomas'ta Felsefe-Teoloji İlişkisi: Bilgi ve İnanç*, Ankara: Karahan Kitabevi.

Dönmez, S. (2020). Dogmatizmden Dinamizme Dini Tefekkür, *İbn Haldun Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları VI*, 147 -172. İKSAD.

Dönmez S. (2020). Hakikate Giden Yolda Bilgi ve Kesinlik, *Kaşgarlı Mahmud Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları VII*, s. 420 -449, Ankara: İKSAD.

Hegel, G.W.F. (2016). *Din Felsefesi Dersleri.* Pinhan

James, W. (1897). *The Will to Believe.* Cambridge University Press

James, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitleri.* İsmail Hakkı Yılmaz (Çev.) İstanbul: Pinhan

Kenny, A. (2005). *Medieval Philosophy, A New History of Western Philosophy*. Clarendon Press.

Kant, I. (1933). *Critique of Pure Reason*, Norman Kemp Smith (Çev.) London: 2nd Impression.

Perry, R.B. (1904). Religious Experience, *The Monist*, (Vol. 14, No. 5) 752-766.

Perry, R.B. (1909). The Moral Justification of Religion, *The Harvard Theological Review*. (Vol. 2, No. 2) 161-185.

Perry, R.B. (1910). *The Approach to Philosophy.* New York: Charles Scribner's Sons

Russell, B. (1910). *Philosophical Essays.* London: Longmans, Green, And Co.

Schneider, H.W. (1947). *A History of American Philosophy.* New York: Columbia University

Stuhr, J.J. (Editör) (2000). *Pragmatism And Classical American Philosophy.* New York: Oxford University

Ünal, Ş. & Çelik, K. (2021). M. Heidegger'in Onto-teoloji Kritiği Bağlamında Causa Sui Olarak Tanrı, *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi.* (Vol. 34)

Whitehad, A.N. (1926). *Religion in the Making.* London: Cambridge University

Wittgenstein, L. (2013), *Tractatus Logico-Philosophicus*. Metis Yayınları.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	23 Ağustos 2024 / 23 August 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	7 Ocak 2025 / 7 January 2025
Atıf/Citation:	Eyüboğlu, H., R. Midilli Sarı (2025). Yaşlı Kullanıcıların "Paylaşımlı Konut" Hakkındaki Görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 185-204
DOI:	10.35237/suitder.1537117
Benzerlik / Similarity:	%2

Yaşlı Kullanıcıların "Paylaşımlı Konut" Hakkındaki Görüşleri

Elderly Users' Opinions on "Co-housing"

Hande EYÜBOĞLU [*] - Reyhan MİDİLLİ SARI[**]

Öz

Nüfusun hızla yaşlanması çağımızın belirleyici küresel eğilimlerinden biridir. Çok boyutlu bir süreç olan yaşlılık fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik değişimlerin görüldüğü bir dönemdir. Fiziksel hareketin kısıtlanması, yaşlı bireylerin yaşlılıkta aktif ve kaliteli bir yaşam geçirmesini doğrudan etkilemektedir. Fiziksel çevrenin ihtiyaçlara cevap vermesi ise sağlıklı yaşlanma üzerinde etkili olan bir diğer faktördür. Yerinde ve sağlıklı yaşlanma kavramları ele alındığında barınma ihtiyacına yönelik alternatiflerden birinin paylaşımlı konutlar olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, araştırma yaşlı bireylerin konutun ortak kullanımına ilişkin tutum ve beklentilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Fenomenolojik kurguya sahip olan araştırmada, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. 65-74 yaş aralığında 20 birey, araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Verilen yanıtlar veri setlerine dönüştürülmüş; içerik analizleriyle kavramsallaştırılarak ana ve alt temalar belirlenmiştir. Çalışma sonucunda yaşlı bireylerin konut paylaşımı konusunda olumsuz bir tutuma sahip olmadıkları; sosyal etkileşim, destek ve topluluk duygusu açısından cazip buldukları görülmüştür. Öte yandan bireyler konutlarının paylaşımı noktasında kişisel alanlarının paylaşımında mahremiyet kaygısı yaşamaktadır. Çalışma, yaşlılıkta bireylerin sıklıkla sosyal yaşamdan uzak kalmaları ve maddi zorluklar yaşamaları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Bu nedenle, yaşlı bireylerin kendi yaşam çevrelerinden ayrılmadan yaşlanabilecekleri, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir alternatif olan ortak yaşam konusunda kullanıcı fikirlerini yansıtan bu çalışmanın akademik, politik ve uygulama alanında yetki sahibi olan tüm aktörlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Paylaşımlı konut, Yaşlı yetişkin, Barınma Modeli, Yaşlılık.*

Abstract

The rapid ageing of the population is one of the decisive global trends of our age. Restriction of physical movement directly affects the ability of elderly individuals to live an active and quality life in old

[*] Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Samsun/TÜRKİYE, E-Posta: hande.eyuboglu@samsun.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-0504-2886.

[**] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, E-Posta: rmidilli@ktu.edu.tr , **ORCID:** 0000-0002-9069-5656.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

age. Considering the concepts of on-site and healthy ageing, it can be considered that shared housing is one of the alternatives for housing needs. In this context, the research aims to reveal the attitudes and expectations of elderly individuals regarding the shared use of housing. In this phenomenological research, in-depth interview technique was used. The sample of the research consisted of 20 individuals between the ages of 65-74. The data were conceptualised through content analysis and main and sub-themes were identified. As a result of the study, it was observed that elderly individuals did not have a negative attitude towards house sharing; they found it attractive in terms of social interaction, support and sense of community. Moreover, individuals experience privacy concerns. This study, which reflects the ideas of users about communal living, which is an economically and socially sustainable alternative where elderly individuals can age without leaving their own living environment, is thought to contribute to many disciplines.

Keywords: *Co-housing, Elderly people, Housing Model, Ageing.*

GİRİŞ

Dünya genelinde son yüzyılda yaşlı nüfus oranındaki artış dikkat çeken demografik bir olgudur. Nüfusun gün geçtikçe yaşlanması, çağımızın belirleyici küresel eğilimlerinden biridir. Günümüzde sağlık ve teknoloji alanında gelişmelerle insan ömrünün uzaması, doğurganlığın azalması ve yaşam standardının yükselmesi sonucunda dünya nüfusu yaşlanmaktadır (United Nations, 2023). Yaşlılık dönemi bireylerin 65 yaş ve sonrasını kapsayan bir evre olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization, 1999). Yaşlılık dönemi biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel birtakım değişikliklerin meydana geldiği çok boyutlu bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde bireylerin kas kütlesinde azalma, yeti kayıpları, metabolizmanın yavaşlaması, çeşitli eklem rahatsızlıkları gibi fiziksel değişimler görülmektedir (Arpacı, 2005 ss. 62-64; Hazer, 2012 ss. 340-343; Kalınkara, 2017 s. 230). Diğer taraftan, bilişsel açıdan yaşın ilerlemesine bağlı olarak merkezî sinir sisteminde meydana gelen deformasyonlarla algılama, akıl yürütme vb. yeteneklerinde değişimler görülmektedir (Hazer, 2012 s. 341; Kalınkara, 2017 s. 230). Yaşamın bu ilerleyen evresinde ağırlıklı olarak aktif çalışma hayatının sona ermesi, bireylerin emeklilik hayatına geçişiyle ile gelir düzeyinin azalması, sağlık ve bakım harcamalarının artması ekonomik kayıplar meydana gelmektedir (Kurt vd., 2010 s. 34). Diğer taraftan, yaşlı bireylerin toplum içerisindeki rol ve katılımları değişmekte; sosyal yaşantıları bu durumdan etkilenmektedir. Ayrıca bireylerin iş yaşamlarını tamamlayarak emekli olması, yakın çevresindeki arkadaş kayıpları, aile dinamikleri ve duygu durumunda görülen değişimler birtakım psikolojik sorunları da beraberinde getirmektedir (Abduşoğlu, 2012 s. 85; İmamoğlu, 2015 s. 106; Kahya vd., 2009, s. 841; Oğlak, 2018, s. 223).

Yaşlılık döneminde bireylerin aktif ve kaliteli bir yaşam sürdürülebilmesinde yaşam çevresinin tasarımı önemli bir rol oynamaktadır. Yaşam çevresinin tasarımı yaşlı bireylerin bağımsız bir şekilde yaşantısını devam ettirmesini, sosyal benliğini desteklemesini, yaşam memnuniyeti ve kalitesini pozitif yönde etkilemektedir. Barınma ihtiyacının çözümünde standart bir alternatif sunmak, yaşam biçimi, sağlık durumu, ekonomik ve kültürel özellikler ve kişisel tercihler gibi bir dizi faktöre bağlı olması nedeniyle hem mümkün değil hem de doğru değildir. Bu noktada günümüzde yaşlı bireylere yönelik bağımsız yaşlı konutları, destekli yaşlı konutları (yaşlı köyleri, yaşlı yurtları vb.), kurumsal bakım merkezi (huzurevi, bakımevi vb.) başta olmak üzere çeşitli barınma modelleri mevcuttur (Salman, 2019 ss. 144-151; Zorlu ve Onur, 2019 s. 416). Bağımsız yaşlı konutları, bireylerin yaşlılık dönemlerini alışkın oldukları kendilerine ait evlerde geçirdikleri bir alternatiftir. Destekli yaşam konutları ise bireylerin bağımsız yaşamalarını teşvik edecek şekilde barınma ihtiyaçlarına ek olarak kişisel ve tıbbi bakım, temizlik ve sosyal aktiviteler gibi çeşitli destek hizmetlerinin sunulduğu bir alternatiftir. Kurumsal bakım merkezleri ise bireylerin daha çok gözetim ve bakım faaliyetlerine odaklanan, daha kalabalık ve yaşlıların kendi yaşam alanlarından uzak, çeşitli sağlık problemleri yaşayan bireylere yönelik sunulan bir alternatiftir.

Yaşlı bireylerin yaşamlarını alışkın oldukları yerde diğer bir ifadeyle, tanıdık bir çevrede, kendi evlerinde sürdürmesi bireylerin kendilerini huzurlu ve güvende hissetmelerini sağlayarak yaşam kalitelerini arttırmaktadır. Ancak günümüz konutları ve yaşam çevreleri, yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Mevcut konutların, ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması, geleneksel konut anlayışına alternatif çözüm önerilerini beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri ise paylaşımlı konutlardır. Danimarka'da başlayıp ardından diğer Avrupa ülkelerine yayılan, paylaşımlı konut modeli, dünya genelinde gün geçtikçe yaşlı bireyler tarafından da yüksek ilgi gören bir barınma modelidir (Baldwin vd., 2019, s. 359; Glass, 2020, ss. 3-4; Labit, 2015, ss. 32-33; Tummers ve Macgregor, 2019, ss. 63-64). Dünya geneline kıyasla ülkemizdeki kültürel alışkanlıklar, inanç ve değerler sistemine bağlı olarak paylaşımlı konutların yaygın olmadığı görülmektedir. Fakat yaşın artmasına bağlı olarak sağlık problemlerinin ötesinde yalnızlık duygusundan kaçınma, paylaşma isteği ve ekonomik zorlukları aşma gibi katkıları sebebiyle ülkemizde bu modele ilginin zamanla içerisinde artış göstereceği muhtemeldir. Bireylerin ekonomik açıdan başta kira geliri edinmek olmak üzere su, elektrik ve ısınma gibi diğer maliyetlerin azalması konusunda modelin önemli bir avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, ülkemizde pek çok yaşlı birey çocuklarının iş ve eğitimlerinden dolayı farklı şehirlerde ya da birbirinden uzak yerlerde, tek başına ve sosyal hayattan daha izole bir şekilde yaşamaktadır. Bu nedenle, konut paylaşımı ülkemizde bireylerin yaşlılık döneminde sıklıkla yaşadığı yalnızlık duygusunu ve sosyal izolasyonu azaltmada etkili bir öğe olabilecektir. Öte yandan, konut paylaşımı geleneksel yaşam biçimimizde var olan komşuluk ilişkileri ve topluluk duygusuyla da ile de bağdaşmaktadır. Ancak ülkemizde yaşlı bireyler için yaşadığı konutu, özellikle ailesinden olmayan, diğer bir ifadeyle tanımadığı biriyle paylaşma fikrinin uygun olup olmadığı ya da hangi seviyede kabul edilebilir olduğu merak konusudur. Bu nedenle araştırma, ülkemizdeki yaşlı bireylerin ortak yaşama ilişkin görüşlerine odaklanmaktadır.

Çalışma, paylaşımlı konuta ilişkin bir farkındalık oluşturarak bireylerin tutum ve beklentilerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Yaşlı bireylerin konutunu biriyle paylaşma fikrine nasıl baktıkları, bu durum hakkında ne düşündükleri, neyi avantaj ve problem olarak gördükleri çalışmanın ana araştırma sorularıdır. Araştırma, elde edilen veriler ışığında konut yerleşkelerine yönelik bireylerin düşünceleri üzerinden ön bir bilgi oluşturması, bu modelin ülkemize uyumlandırılarak nasıl adapte edebileceğine yönelik öneriler sunması ve ülkemizde daha önce benzeri türden bir çalışma yapılmamış olmasıyla önem arz etmekte ve özgün bir karakter sunmaktadır.

1. Paylaşımlı Konut

Paylaşımlı konut, 1970'lerde ortaya çıkan yenilikçi bir konut alternatifidir. Bireylerin kişisel yaşam alanlarının bulunduğu ve diğer alanları başka bireylerle birlikte kullandığı bu model, diğer bir ifadeyle özel yaşam alanlarının ortak olanaklarla birleştiği bir barınma tipidir. Küçük bir mahalle kompleksinin paylaşımından ev paylaşımına kadar farklı ölçeklerde uygulanabilen bu model çalışma kapsamında bireylerin bir başkasıyla aynı konutta yaşamını sürdürdüğü bir konut tipi açısından ele alınmıştır.

Paylaşımlı konut modeli, topluluk duygusunu güçlendirerek bireylerin sosyal açıdan destekleyici bir ortamda yaşamını sürdürmesine imkân tanımaktadır. Bu model öğrenciler, yetişkinler ve yaşlı bireyler gibi pek çok farklı kullanıcı grubun bir arada yaşamasına olanak sunarken nesiller arası konut olarak adlandırılan konut çözümlerinin de bir parçasıdır (Garland, 2018, ss. 5-7). Bu çalışmada, paylaşımlı konut, yaşlı bireyler üzerinden ele alınmıştır. Yaşlı bireyler farklı bireylerle ile bir araya gelmekte ve kendi evlerini paylaşarak ortak bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Bireyler evlerinde kullanmadığı (boş) bir odayla mutfak, salon ve banyo gibi ortak kullanım alanlarını anlaşmaya varılan bir düzeyde, yardım karşılığında ücretsiz ya da düşük bir ücret karşılığında bir kişiyle paylaşmaktadır (Glass, 2020 ss. 6-8; Labit ve Dubost, 2016 ss. 46-48; Vestbro, 2000 ss. 171-172). Söz konusu yardım her iki tarafın da gereksinim ve beklentilerine göre çeşitlenmektedir. Bu işler (yemek pişirme, temizlik, çamaşır yıkama, bulaşık yıkama vb.), bahçe

işleri, market alışverişi, sosyal destek sağlama (arkadaşlık, sohbet etme vb.), tamirat ve küçük onarım, ev dışında refakatçilik (sağlık kontrolüne katılım, kültürel ve sanatsal aktivitelere katılım), ulaşım ve teknoloji yardımı gibi birbirinden farklı pek çok görevi kapsamaktadır (Labit ve Dubost, 2016 ss. 46-48; Ward vd., 2005, s. 96) Diğer bir ifadeyle, paylaşımlı konut karşılıklı fayda sağlamayı esas alan ortak bir ilişki sistemini esas almaktadır. Ev arayan kişi barınma ihtiyacını karşılamakta olup oda karşılığında ev sahibinin günlük yaşantısındaki aktivitelerini destek olmaktadır (Altus ve Mathews, 2000, s. 140). Bu yönüyle model, bir taraftan yaşlı bireylerin yerinde yaşlanmalarını desteklerken öte yandan diğer bir bireyin barınma ihtiyacını karşılayan yenilikçi bir yaklaşımdır. Paylaşımlı konut modelinde yaşlı bireyler evini genç öğrencilerle paylaşabileceği gibi benzer yaş grubundan başka bir yetişkinle ya da ortak ilgi ve hedeflere sahip farklı bir bireyle de paylaşabilmektedir.

Maddi ve manevi ihtiyaçları karşılamada ön plana çıkan paylaşımlı konutların pek çok avantajı bulunmaktadır. Bu model, bireyler arasında güçlü sosyal bağlar kurmayı ve dayanışmayı, bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik etmektedir. Paylaşımlı konutta ortak yaşam alanlarının paylaşılması, bireyler arası daha güçlü bir topluluk ve sorumluluk hissi oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, gün içerisinde bazı günlük aktivitelerde yardıma ihtiyaç duyan yaşlı bireylerin destek alarak eylemlerini daha kolay ve rahat bir şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır (Krokfors, 2012, ss. 310-312). Öte yandan bu model, özellikle yalnızlıkla karşı karşıya kalan yaşlı bireylerin sosyal izolasyonlarını azaltarak bireyler arası duygusal ve pratik bir destek sağlamaktadır (Labit ve Dubost, 2016 s. 51). Konutun paylaşımlı kullanımı, yaşlı bireylerin sağlık ve bakım hizmetlerine daha kolay bir şekilde erişim sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Bireyler arası dayanışma yaşlı bireylerin özellikle sağlık sorunlarıyla başa çıkmalarını kolaylaştırmaktadır. Destekleyici bir ortam sunan paylaşımlı konut modeli, özellikle yaşlı bireylerin acil durumlarda sorunlara çözüm üretebilmede güvenilir ortam oluşturmaktadır (Carrere vd., 2020, s. 2). Yapılmış çalışmalar bu anlamda paylaşımlı konutların yaşlı bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarına fayda sağladığını ve tek başına yaşayan yaşlı bireylerle karşılaştırıldığında yalnızlık duygusunu azalttığını göstermektedir (Cramm ve Nieboer, 2015 ss. 145-150; Norstrand ve Glicksman, 2015 ss. 90-95). Karşılıklı destek ve arkadaşlık ilişkisi sunan paylaşımlı konutlar yaşlı bireyleri aktif tutarak barınma, fiziksel ve zihinsel sağlığı iyileştirmektedir (Quinio ve Burgess, 2018, ss. 4-8). Diğer taraftan, bu model ekonomik açıdan her iki tarafa da katkı sağlamaktadır. Bireylerin kaynakları ortak kullanması ve çeşitli maliyetleri paylaşmaları daha ekonomik ve sürdürülebilir yaşam sürdürebilmelerine, başka bir ifadeyle kişi başına düşen maliyeti azaltmaya olanak tanımaktadır (Fox, 2010 s. 24; Gonzales vd., 2020, s. 180, Jakobsen ve Larsen, 2019, ss. 415-418; Larsen, 2019, s. 1350). Söz konusu tüm faktörler, yaşlı bireylerin aktif ve kaliteli bir yaşlılık dönemi geçirmelerini olumlu yönde etkilemektedir.

2. Materyal ve Metot

Yaşlılık döneminde barınma alternatiflerinden biri olan paylaşımlı konuta ilişkin Türk yaşlı bireylerin tutum ve beklentilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, beş temel aşamada kurgulanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma tasarımı

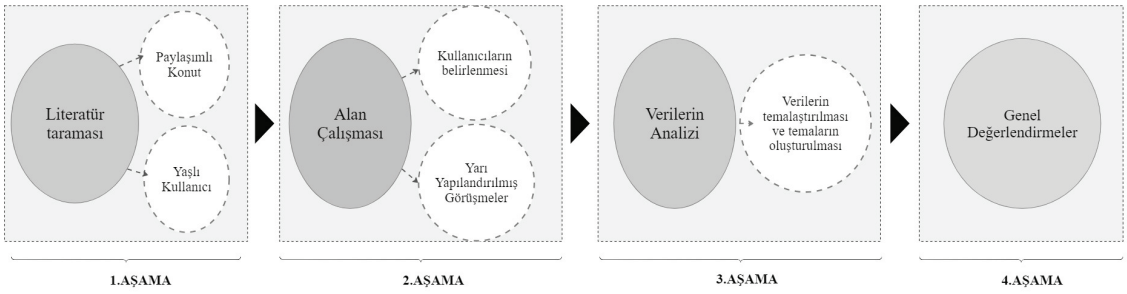

Çalışmanın ilk adımında paylaşımlı konuta ilişkin bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İkinci adım ise yöntemin belirlenmesine ilişkin olup çalışma, nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik bir yaklaşımla kurgulanmıştır. Fenomenolojik yaklaşım bir grubun bir olgu ya da kavram hakkında tutum ve beklentileri, derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde elde etmeye yönelik bir araştırma desenidir (Gürbüz ve Şahin, 2014 s. 184). Üçüncü adımda alan çalışması kapsamında ilk olarak çalışmanın örneklem grubu belirlenmiştir. Örneklem grubunu yaşlılık döneminin ilk evresinde olan, bu dönemi diğer yaşlılık dönemlerine kıyasla daha aktif bir şekilde geçirebilen ve geleceğe yönelik plan yapabilme potansiyeli daha yüksek olan 65-74 yaş aralığındaki yaşlı bireyler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde zihinsel açıdan herhangi bir sağlık problemi olmayan, kendi evinde yaşamını devam ettiren, günlük faaliyetlerini yardım almadan sürdürebilen, iletişim becerisi yüksek ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan kadın ve erkek yaşlılar olmasına dikkat edilmiştir; toplam 20 yaşlı birey çalışmanın katılımcı grubunu oluşturmuştur.

Çalışmada katılımcı grubuna veri toplama tekniklerinden biri olan kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Kartopu tekniği, görüşme sorularını yanıtlayabilecek yeterliliğe sahip olduğu düşünülen bir katılımcı üzerinden diğer katılımcılara ulaşılan bir veri toplama tekniğidir (Uslu ve Demir, 2023, s. 290). Derinlemesine görüşme tekniğinin kullanıldığı alan çalışması kapsamında nitel veri toplama araçlarından birisi olan yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde sorular araştırmacı tarafından önceden hazırlanır ve görüşme sırasında akışa göre araştırmacı, katılımcının cevabını detaylandırmak için alt sorular ekleyebilir. Bunun yanı sıra katılımcı bir soruya verdiği cevapla başka bir soruyu yanıtlamış ise araştırmacı bu soruları karşı tarafa yöneltmez (Türnüklü, 2000, ss. 546-547). Yaklaşık 45 dakika süren görüşmeler katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirilmiş; kendilerinin onayı dâhilinde verdikleri yanıtlar ses kaydına alınmıştır. Görüşme soruları kullanıcı profili ve paylaşımlı konuta ilişkin değerlendirmeler olmak üzere iki grup altında toplanmıştır. Kullanıcı profili başlığı altında yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, ekonomik durum, meslek, evde kiminle birlikte yaşadığı ve komşuluk grubu içinde tanıdığı kişilerin varlığına yönelik sorular yer almaktadır. Paylaşımlı konuta ilişkin tutum ve beklentiler ise yedi (7) adet açık uçlu soruya verilen yanıtlarla belirlenmeye çalışılmıştır:

1. Paylaşımlı konut kavramını daha önce duydunuz mu? Tanımlayabilir misiniz?
2. Sizce kimler bir ev arkadaşıyla yaşayabilir?
3. Biriyle bir ev paylaşmanın sağlayacağı avantaj ve dezavantajlar neler olabilir?
4. Günlük yaşamınızı tek başınıza devam ettirebiliyor musunuz ve günlük işlerinizi yaparken ne gibi zorluklar yaşıyorsunuz?
5. Evinizi bir ev arkadaşıyla paylaşmak hakkında ne düşünürsünüz?
    - Evinizi bir başkasıyla paylaşmak ister misiniz?
    - Hangi durumda bir başkasıyla birlikte yaşamayı düşünürsünüz?
6. Evinizi paylaşmak isterseniz ya da paylaşmak durumunda kalırsanız kimlerle paylaşmak istersiniz?
7. Evinizdeki hangi mekânları ev arkadaşınızla paylaşmak istersiniz/istemezsiniz?

Çalışmanın dördüncü adımı ise veri analizine yöneliktir. Çalışmadan elde edilen verilerin analizinde verinin kavramsallaştırılması ve temaların ortaya çıkarılmasına yönelik içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi; belirli bir araştırma konusuna yönelik genel eğilimleri tanımlamayı amaçlayan sistematik bir incelemedir. Diğer bir ifadeyle içerik analizi, yazılı veya sözlü materyallerin içerisindeki temaların veya kalıpların ortaya çıkarıldığı bir analiz türüdür (Çalık ve Sözbilir, 2014 s. 34). Çalışma kapsamında içerik analizinde toplanan veriler kodlanarak temalar ve alt kavramlar oluşturulmuştur. Sorulara verilen yanıtlar bilgisayar ortamına aktarılarak veri setleri oluşturulmuş; birbiri ile benzerlik gösteren, anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir bütün oluşturan

yanıtlar aynı tema altında toplanmıştır. Bu aşama, veri kaybını engellemek ve daha nesnel sonuçlara ulaşabilmek amacıyla araştırmacıların birbirlerinden bağımsız olarak ayrı ayrı temalar oluşturdukları bir aşamadır. Temalar belirlendikten sonra her bir katılımcının gruplaması ortak değerlendirmeye tabi tutularak gözden geçirilmiş; çalışmanın nihai temalarına ulaşılmıştır. Katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtların analizinde birden çok odaklanılan kavram göz önünde bulundurularak herhangi bir veri kaybı olmaması adına yanıtlar "n" vurgu sayısı üzerinden değerlendirilmiştir. Metin içerisinde temalar açıklanırken katılımcı görüşlerine doğrudan alıntı biçiminde örnekler verilmiş; gizlilik ve etik açısından katılımcıların kimlikleri gizli tutularak K harfiyle kodlanmıştır. Ardından veriler, araştırma sorusu doğrultusunda yorumlanmıştır. Son adımda ise alan çalışmasından elde edilen veriler ve literatürde yer alan bilgiler ışığında çalışmanın bulguları değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek, çalışma durumu ve ekonomik durumlarına ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Cinsiyet bakımından dengeli bir dağılım görülmektedir (kadın:11; erkek: 9). Evli kullanıcıların çalışmaya katılmaya daha istekli olmaları nedeniyle medeni durum açısından evli olanlar ağırlıktadır (evli:18; dul:2). Eğitim durumu kategorisi değerlendirildiğinde ilkokul mezunu olanlar daha fazladır (n:11); bu durumu sırasıyla ortaöğretim (n:7), yükseköğretim (n:5) ve lisansüstü (n:2) mezunları takip etmektedir. Meslek grupları incelendiğinde ise ev hanımları (n:5), esnaf (n:3) ve öğretmenlerin (n:3) daha fazla olmasının yanı sıra terzi, mühendis ve yönetmenlik gibi mesleklere sahip olanlar olduğu da görülmektedir. Çalışmaya katılan 20 katılımcının büyük çoğunluğunun mevcut durumda aktif çalışma hayatında yer almadığı (n:16); gelir düzeylerinin ise çoğunlukta 10 000 TL ve üzerinde olduğu görülmektedir (Çalışmanın yapıldığı dönemde en düşük emekli maaşı 7 597 liradır) (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2023).

Tablo 1. Görüşmeye katılan yaşlı bireylerin kullanıcı profilleri

Kullanıcı profili		n	Kullanıcı profili		n
Cinsiyet	Kadın	11	Meslek	Akademisyen	1
	Erkek	9		Bankacı	2
Medeni durum	Evli	18		Esnaf	3
	Dul	2		Ev hanımı	5
Eğitim durumu	İlkokul	6		İşçi	2
	Lise	7		Mühendis	2
	Üniversite	5		Öğretmen	3
	Lisansüstü	2		Terzi	1
Ekonomik durumu	0-5.000	4		Yönetmen	1
	5.000-10.000	5	Çalışma durumu	Çalışmıyor	16
	10.000 ve üzeri	11		Çalışıyor	4

Katılımcıların mevcut durumda yaşamlarını sürdürdükleri konutlarında, yalnız yaşama durumları incelendiğinde sadece üçünün yalnız; diğerlerinin eşleriyle birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir. Komşuluk grubu içerisinde ağırlıklı olarak yakın arkadaşları (n:7), akrabaları (n: 6) ve çocuklarıyla (n:5) görüşen yaşlı bireylerin büyük bir çoğunluğu, konut yakın çevresinde tanıdıkları kişilerle temaslarının çoğunlukla her gün (n: 7) ve haftada birkaç kez (n:7) olmak üzere aktif düzeyde olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların ev ve yakın çevresine ilişkin değerlendirmeleri

Kullanıcı Profili		n	Kullanıcı Profili		n
Yalnız yaşama durumu	Birisiyle	17	Evde birlikte yaşadığı kişiler	Yalnız	3
	Yalnız	3		Eş	17
Komşuluk grubu içinde tanıdıkların varlığı	Arkadaşlar	7	Görüşme sıklığı	Her gün	7
	Akrabalar	6		Haftada birkaç kez	7
	Çocukları	5		Haftada bir kez	5
	Kardeşler	4		Ayda birkaç kez	1

Katılımcıları görüşmeye hazırlamak ve farkındalıklarını ölçmek amacıyla ilk olarak paylaşımlı konut kavramını daha önce duyup duymadıkları sorulmuştur. Ardından duyan yaşlı bireylerin bu kavramı tanımlamaları istenmiştir. 18 katılımcı "paylaşımlı konut" kavramını bir yönüyle daha önce duyduklarını dile getirmiştir. Yaşlı bireylerin paylaşımlı konut tanımları değerlendirildiğinde sosyal, ekonomik ve zaman boyutuna ilişkin tanımların ön planda olduğu; bunlar arasında en fazla sosyal boyuta (n:16) değinildiği; paylaşım ve ortak yaşam anlatımlarının alt kavramlar olarak öne çıktığı görülmektedir (Tablo 3). Katılımcılar *"Biriyle aynı mekânı paylaşmaktır. Onunla birlikte yaşamak (K1)"*, *"...ortak biriyle yaşanılacak ev, her şeyin bütün kullanım alanlarının paylaşıldığı ev, anahtarına kadar (K2)"*, *"Evine birini almak, ihtiyaç durumunda birlikte yaşamak (K11)"*, *"…ortak yaşadığım ev, beraber yaşadığım ev (K13)"* şeklinde tanımlarla sosyal ilişkilere vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra maddi açıdan kolaylık sağlamaya referans veren K7 *"…geçim zorluklarının çıkardığı iyi bir fikir"* diyerek ekonomik boyuta; *"…yanına kısa süreliğine birini almak "* şeklinde geçiciliğine değinen K11 ise zaman boyutuna dikkat çekmiştir.

Tablo 3. Paylaşımlı konut kavramını duyma durumu ve değinilen temalar

Duyma durumu	n	Temalar	n	Alt kavramlar	n
Duyanlar	18	Sosyal boyut	16	Ortak yaşam Paylaşım	10 6
		Ekonomik boyut	1	Maddi kolaylık	1
		Zaman boyutu	1	Geçicilik	1
Duymayanlar	2				

Paylaşımlı konutun çağrıştırdığı ilk üç kavramı belirlemeye yönelik olarak verilen cevaplar analiz edildiğinde toplam 4 tema ve 23 alt kavram belirlenmiştir (Tablo 4). Sosyal ilişki boyutuna ilişkin değerlendirmelerin daha fazla olduğu (n:40), bunu sırasıyla toplumsal katılım (n:8), psikolojik (n:6) ve zaman boyutlarının (n:1) takip ettiği görülmektedir. Evi ortak kullanma (n: 9), biriyle birlikte yaşama (n:8) ve arkadaşlık etme (n:7) alt kavramları sosyal boyut içerisinde en fazla değinilenlerdir. Katılımcılar *"Bir evi birlikte kullandığın yaşam alanı (K11)"*, *"Arkadaş, muhabbet, sohbet, birbiri ile konuşmak (K16)"* şeklinde ifadeler ile sosyal ilişki boyutuna; *"Birbirine destek olma (K1)"*, *"Yardımlaşma ve dayanışma içerisinde yaşama (K3)"* şeklinde ifade ettikleri toplumsal katılım boyutuna; "*Biriyle huzur içerisinde yaşamak (K14), "İnsanların aynı evde mutlu şekilde hayatını sürdürmesi (K20)"* cümlelerindeki mutluluk, sevgi, huzur gibi duygu ya da ruh halini açıklayan psikolojik boyuta ve *"Kısa süreliğine evi paylaşmak (K11)"* şeklinde belirli bir süreliğine bir araya gelmeye referans veren zaman boyutuna dikkat çekmişlerdir (Tablo 4).

Tablo 4. Katılımcıların paylaşımlı konuta ilişkin akıllarına gelen kavramlar

Tema	n	Alt Kavramlar	n	Tema	n	Alt kavramlar	n
Sosyal ilişki boyutu	40	Ortak kullanım	9	Toplumsal katılım boyutu	8	Destek olma	2
		Birliktelik	8			Yardım	2
		Arkadaşlık	7			Dayanışma	1
		Paylaşım	3			Refakat	1
		Sosyalleşme	3			Fedakârlık	1
		Beraberlik	2			Bölüşme	1
		Yoldaşlık	2	Psikolojik boyut	6	Mutluluk ve sevgi	5
		Yan yana olma	2			Huzur	3
		Kader birliği	1			Kargaşa	1
		İş birliği	1			Köşeye sıkışmışlık	1
		Ses olma	1	Zaman boyutu	1	Kısa süreli ve geçici	1
		Yalnızlıktan kurtulma	1				

Biriyle/bir ev arkadaşıyla birlikte yaşamanın kimler için uygun olabileceği sorusuna en fazla "öğrenciler" (n:9) yanıtı verilmiştir. Bununla birlikte verilen yanıtlar irdelendiğinde, katılımcılar üniversite okuyan, ekonomik durumu iyi olmayan veya eğitim yılı içerisinde belirli bir süre kalacak öğrencilerin ev paylaşımı yapabileceklerini düşünmektedir. Katılımcılar *"Bu devirde ev idare etmek kolay değil, öğrenciler geçinmekte sıkıntı çekebilir her şey çok pahalı (K3)"* şeklinde öğrencilerin ev arkadaşıyla birlikte yaşayabileceklerine vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra çalışmaya katılan yaşlı bireyler, diğer bir kullanıcı grubu olarak yalnız yaşamakta zorlanan, tek başına yaşayan ve işlerini gerçekleştirmekte zorluk çeken, eşleri vefat etmiş yaşlıların bir başkasıyla ev paylaşımı yapabileceğini düşünmektedir (Tablo 5). *"Geçim sıkıntısı diye bir gerçek var (K6)", "…okulu bitirene kadar paylaşabilirler karşılıklı destek olur (K18)", "…yalnızlık çekilir şey değil (K10)"* şeklindeki ifadeler, bu durumu desteklemektedir.

Tablo 5. Biriyle/bir ev arkadaşı ile birlikte yaşamanın uygun olduğu kullanıcı grupları

Kullanıcı grupları	n		n		n
Öğrenciler	9	Bekarlar	2	Düşkünler	1
Yaşlılar	6	Hastalar	2	İşçiler	1
Yalnızlar	4	Muhtaçlar	1	Engelliler	1

Bir başkasıyla yaşamanın avantajlarının irdelendiği soruda verilen yanıtlar analiz edildiğinde ekonomik boyut temasına (n:15) yönelik anlatımlar daha fazladır. Bu temayı sırasıyla sosyal (n:9), psikolojik (n:6) ve sağlık (n:3) boyutu takip etmektedir (Tablo 6). Katılımcılar; *"Masrafları paylaşmak bence iyi bir yön (K1)", "Ekonomik açıdan yardımlaşmış oluruz (K20)"* şeklinde fikir belirterek ekonomik boyut altında özellikle evin masraflarının paylaşılması ve maliyetlerin bölüşülmesi gibi alt kavramlara dikkat çekmişlerdir. Sosyal boyut teması altında sohbet edecek veya iletişim kuracak birinin olması ve arkadaşlık ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Yaşlı bireyler, bu konuda; *"…ortak paylaşımlar yaparsın sohbet edersin (K15)", "…konuşacak biri olur biraz sosyalleşmiş olurum (K17)"* türünde fikirler paylaşmışlardır. *"Birbirimize yoldaş oluruz eşlik ederiz (K5)", "Yalnız olmazsınız yanınızda biri olur hayatını paylaşabileceğiniz (K4)"* şeklinde ifade edilen görüşler ise psikolojik boyuta dikkat çekmekte; duygusal açıdan destek olmak, yoldaşlık etmek ve yalnız kalmamaya vurgu yapılmaktadır. En az değinilen boyut olmakla birlikte; *"…iş bölümü olur evde bu yaşta hızlı hareket edemiyorum (K20)", "…eğilip kalkamıyorum dizlerim yüzünden evi temizlerken ev düzeni anlamında*

sorumluluğu paylaşmak (K18)" şeklinde ifadelerle sağlık teması altında ev içerisindeki günlük aktiviteleri bölüşerek fiziksel açıdan iş yükünü azaltmaya yönelik düşünceler dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Katılımcılara göre bir başkasıyla yaşamanın avantajları

Tema	n	Alt kavramlar	n	Tema	n	Alt kavramlar	n
Ekonomik boyut	15	Masrafları paylaşmak	4	Sosyal boyut	9	Arkadaş edinmek	4
		Maliyetin bölüşülmesi	4			Sohbet etmek	2
		Maddi kolaylık sağlamak	3			Sosyal ilişkilerini güçlendirmek	2
		Ekonomik destek olmak	3			İletişim kurmak	1
		Giderleri birlikte ödemek	1	Psikolojik boyut	6	Yalnız kalmamak	2
Sağlık boyutu	3	İş bölümü yapmak	2			Duygusal destek sağlamak	2
		Ev işlerini bölüşmek	1			Yoldaşlık etmek	2
				Zaman boyutu	1	Kısa süreli ve geçici	1

Katılımcıların bir başkasıyla yaşamanın dezavantajları hakkında fikirleri irdelendiğinde sırasıyla mahremiyet ve kişisel alan (n:8), iletişim (n:7), inanç (n:3), kültür (n:3), hijyen (n:2), psikolojik (n:1), güven (n:1) ve siyasi görüş (n:1) olmak üzere sekiz temaya ulaşılmıştır (Tablo 7). En öne çıkan tema; özel yaşamın kısıtlanması, ev düzenine müdahale, özgürlüğün kısıtlanması gibi mahremiyet ve kişisel alan boyutunu içeren temadır. Katılımcılar, evde başka bir kişinin yaşamasının kendi hareketlerini ve eylemlerini kısıtlayacağını düşünmektedir. *"…evde rahatça vakit geçirememek (K16)"*, *"…evin yerleşimine ve düzenine karışmaması önemli ve evi dağıtmasını istemem mesela (K11)"*, *"…kendi yaşamım sınırlanabilir özgür olamam (K1)"* ifadeleriyle buna dikkat çekmişlerdir. Yaşlı bireyler için paylaşımlı konut özel yaşamlarına müdahale riski taşımakta ve özgürlük kısıtlayıcı güçlü bir algıya işaret etmektedir. İletişim boyutu da katılımcıların *"farklı kişilikte biri olursa onunla iletişim kurmakta sorun yaşayabilirim (K19)"* şeklinde ifade ettikleri anlaşamama, sağlıklı iletişim kuramama ve karakterlerin uyuşmaması alt temalarıyla en çok değinilen ikinci tema olmuştur. Katılımcılar *"…dini görüş farklılıkları olabilir (K2)"*, *"…inanç açısından zor olabilir (K6)"* ifadeleriyle inanç boyutuna dikkat çekmişlerdir. Bu durum, konut paylaşımında inanç farklılıklarının manevi çatışma oluşturma potansiyeli olduğunu göstermektedir. Katılımcılar; *"Yaşam biçimlerinin farklı olması (K10)"*, *"…kültür anlamında farklı olmamız (K3)"* şeklinde yanıtlar ile kültür boyutuna; *"Temizlik bence sorun olabilir (K7)"*, *"…temizlik algısı kişiden kişiye göre değişebilir (K18)"* ifadeleriyle hijyen boyutuna değinmişlerdir (Tablo 8). Bunun yanı sıra psikolojik açıdan zorluk yaşamaya referans veren K10 *"…kafalarımız uyuşmazsa kendime dert edinirim stres olurum"* diyerek psikolojik boyuta; *"…yabancılık çekerim"* ifadeleriyle K14 güven boyutuna; *"Siyasi görüşe sahip olmamamız benim için büyük bir olumsuzluk"* vurgusu ile K15 siyasi görüş boyutuna dikkat çekmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların başka biriyle evini paylaşmanın dezavantajları

Tema	n	Alt Kavramlar	n	Tema	n	Alt Kavramlar	n
Mahremiyet ve kişisel alan boyutu	8	Özel yaşamın kısıtlanması Rahat vakit geçirememek Özgürlüğünün kısıtlanması Ev düzenine müdahale	2 2 2 2	İnanç boyutu	3	Dini inançların farklılaşması Dini hassasiyet	2 1
				Kültür boyutu	3	Gelenek ve kültür farklılıkları Alışkanlıklar Kültürel uyumsuzluk	1 1 1
İletişim boyutu	7	Anlaşamama Sağlıklı iletişim kuramama Karakterlerin uyuşmaması	5 1 1	Hijyen boyutu	2	Temizlik anlayışı	2
				Psikolojik boyut	1	Stres duygusu	1
				Güven boyutu	1	Yabancı olması	1
				Siyasi görüş boyutu	1	Görüş farklılığı	1

Katılımcıların evlerini bir ev arkadaşıyla paylaşma konusundaki fikirleri sorulduğunda olumlu görüşlerin daha fazla vurgulandığı (n:15); bu görüşler arasında iletişim (n:4), sosyal (n:3) ve psikolojik (n:3) boyutun öne çıktığı görülmektedir (Tablo 8). Katılımcılar, bununla ilgili olarak; fikirlerini *"Doğru insan tercih edildiğinde neden olmasın. Yalnızım bana arkadaş gelmiş olur. Manevi huzur verir, kim yalnız kalmak ister ki (K2)","Beraber yaşamak ömrü uzatır insana iyi gelir kalabalık ve şenlik olur yalnız kalmazsın (K13)", "…eğer iyi birbirimizle uyuşabilirsek isterim (K7)"* şeklinde iletişim boyutuna vurgu yapmıştır. Katılımcılar için iyi anlaşabilmek ev paylaşımı durumunda kritik bir öneme sahiptir. Olumsuz görüş ifade eden katılımcılar (n:12) arasında ise en öne çıkan tema psikolojik boyut (n: 4) olmuş; bu tema altında endişe duyma, korku hissi ve rahatsız olma kavramlarına değinildiği görülmüştür. Katılımcılar, bu durumla ilgili fikirlerini; *"başka biriyle evimi paylaşmak benim için biraz ürkütücü bir şey (K6), "istemem korkarım bence bu endişe verici bir durum (K9)", "desteklemiyorum bence kargaşa ve karmaşıklık bu (K5)"* şeklinde beyan etmişlerdir. Çalışmaya katılan yaşlı bireyler *"kendimi güvende hissedemem (K16)"* diyerek güven boyutuna (n:2); *"empati eksikliği anlaşmazlıklara yol açabilir (K3)"* şeklindeki ifadeleriyle iletişim boyutuna (n:2) ve *"temizlik alışkanlarındaki farklılıklar problem olabilir (K4)"* türünde ifadelerle hijyen boyutuna değinmişlerdir.

Tablo 8. Katılımcıların biriyle evini paylaşma hakkındaki olumlu ve olumsuz düşünceleri

Olumlu görüşler (15)				Olumsuz görüşler (12)			
Tema	n	Alt kavramlar	n	Tema	n	Alt kavramlar	n
İletişim boyutu	4	Birbiriyle anlaşabilme Birbirine uyum sağlayabilme	1 3	Psikolojik boyut	4	Endişe duyma Korku hissi Rahatsızlık hissi	1 2 1
				Güven boyutu	2	Güvensizlik	2

Psikolojik boyut	3	Yalnız kalmamak	1	İletişim boyutu	2	Uyumsuzluk Anlaşmazlık	1 1
		Mutlu ve huzurlu olma hâli	2	Düzen boyutu	2	Ev düzeni farklılıkları	2
Sosyal boyut	3	Arkadaş edinmek	3				
Güven boyutu	2	Güvende olmak	2	Kültür boyutu	1	Kültür farklılıkları	1
Sağlık boyutu	1	Fiziksel yardım	1	Hijyen boyutu	1	Temizlik anlayışı	1
Kültür boyutu	1	Farklı kültürleri tanımak	1				
Ekonomik boyut	1	Masrafları paylaşmak	1				

Mevcut yaşadıkları evi bir başkasıyla paylaşma durumu konusunda tercihlerin irdelendiği soruya verilen yanıtlar analiz edildiğinde olumsuz yanıtların (n:12) olumlu yanıtlara (n:8) kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür (Tablo 9). Katılımcılar, konutlarını paylaşmak istememeleriyle ilgili olarak yaşam alanları üzerinde sahip oldukları kontrolü kaybetme riski yaratabileceğini (n:4), sağlıklı iletişim kuramayabileceklerini (n:4), anlaşma sorunu yaşayabileceklerini (n:4), uyum sağlayamayabileceklerini (n:4) beyan etmişlerdir. Kadın katılımcılar ise bu noktada erkek katılımcılara kıyasla daha dışa dönük bir tavır sergilemiştir. Evlerini paylaşmak istemediklerini dile getiren katılımcılar; *"şu an elim ayağım tutuyor yaşam alanımı ve rahatımı bozmak istemiyorum (K3)"*, *"keyfim yerinde gerekirse tek kalırım ama sağlığım yerindeyken paylaşmam (K9)"*, *"bu yaştan sonra istemem (K20)"* şeklindeki ifadelerle fikirlerini beyan etmişlerdir.

Tablo 9. Katılımcıların evlerini paylaşmaya yönelik durumları

	n	Paylaşmama nedenleri	n
Evini paylaşmak istemeyenler	12	Özgürlüklerinin kısıtlanması Sağlıklı iletişim kuramama Anlaşamama sorunu Uyum sağlayamama	4 4 4 4
Evini paylaşmak isteyenler	8		

Bir başkasıyla hangi durumlarda birlikte yaşayabileceklerine yönelik soruya verilen yanıtlar irdelendiğinde 16 katılımcı evini çeşitli durumlar meydana geldiğinde paylaşabileceği 4 katılımcı ise evini hiçbir durumda paylaşıma açık olmadığını beyan etmiştir. Yaşlı bireylerin evini hangi durumlarda paylaşıma açtıklarına dair yanıtları incelendiğinde sırasıyla psikolojik (n:6), ekonomik (n:6) ve sağlık boyutlara (n:4) değinildiği tespit edilmiştir (Tablo 10). Yaşlı bireyler; *"…yalnız kalırsam bana arkadaş olması için biriyle evimi paylaşabilirim (K11)"*, *"Kendimi yalnız hissettiğimde (K19)"* şeklinde fikir belirterek psikolojik boyut teması altında özellikle yalnızlık korkusu alt kavramına; *"…ekonomik imkansızlıktan dolayı olabilir (K10)"* diyerek ekonomik boyut teması altında özellikle ekonomik mecburiyet alt temasına değinmişlerdir. *"Sağlığım bozulursa yanımda biri olsun isterim (K2)"*, *"…çok hasta olur ve çok yaşlanırsam (K9)"*, *"Sağlığım tek yaşamama el vermezse (K18)"* şeklindeki anlatımlar da fiziksel yetersizlik ve bakım ihtiyacı alt temalarıyla ilişkili görüşlerdir. Paylaşıma açık olmadığını dile getiren katılımcılar ise paylaşmama sebeplerine ilişkin soruyu yanıtsız bırakmışlardır.

Tablo 10 Katılımcıların evlerini paylaşabilecekleri durumlara ilişkin düşünceleri

Evini paylaşma düşünceleri (16)				Evini paylaşmama düşünceleri (4)			
Tema	n	Alt kavramlar	n	Tema	n	Alt kavramlar	n
Psikolojik boyut	6	Yalnızlık korkusu Tek kalmak	4 2	-	-	-	-
Ekonomik boyut	6	Ekonomik mecburiyet Maddi zorunluluk Geçim sıkıntısı	3 2 1				
Sağlık boyutu	4	Fiziksel yetersizlikler Bakım ihtiyacı	2 2				

Zorunluluk oluşması durumunda evlerini kiminle paylaşmak istedikleri sorulduğunda, katılımcılar en çok çocukları (n:6) ile; ikinci olarak bir tanıdığıyla (n:5) evlerini paylaşmak istediklerini dile getirmiştir. Diğer seçenekler arasında ise iyi anlaştıkları ve samimi oldukları bir arkadaşıyla (n:4), kültürel ve ekonomik açıdan benzer düzeyde olduğu biriyle (n:2), kardeşiyle (n:1), aynı yaşta olduğu bir başkasıyla yaşıtı (n:1) ve maddi açıdan yardıma ihtiyaç duyan biri muhtaç biriyle (n:1) evlerini paylaşabileceklerini beyan etmişlerdir.

Katılımcıların; "Evinizdeki hangi mekanları paylaşmak istersiniz?" sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde yaşam alanı (n:16), mutfak (n:16), banyo (n:16) ve tuvaleti (n:16) paylaşabileceklerine yönelik görüşler daha fazladır (Tablo 11). Katılımcılar; *"Yatak odam dışındaki her oda. Evi ortak kullanıyorsak her yeri paylaşmam gerekir sonuçta aynı çatı altında bir yaşam süreceğiz (K2)", "Aynı evde yaşıyorsak her alan paylaşılmalı yalnızca yatak odama girmemesi şartıyla (K7)", "Ortak tüm mekanları paylaşırım ama kendime uyuduğum odayı paylaşmam (K8)"* ifadeleriyle ile yatak odası haricinde diğer mekânları paylaşabileceklerini beyan etmişlerdir. Katılımcıların; "evinizdeki hangi mekânları paylaşmak istemezsiniz?" sorusuna verdikleri yanıtlar irdelendiğinde yatak odasına (n:13) ilişkin ifadeler daha fazladır. Bu mekânı; banyo (n:6) ve çalışma odası (n:1) yanıtları takip etmektedir (Tablo 12). Katılımcılar, bu noktada yatak odalarını paylaşmama nedenlerini; *"...benim özel alanım (K1)", "Mahremiyet sebebiyle bu yüzden burayı paylaşmak beni rahatsız eder (K2)", "Orası benim mahrem alanım (K6), "Özelim olan bir yeri paylaşamam (K11)", "Kişisel alanım kimseyle aynı yatakta uyuyamam (K14)", "…mahremiyet, temizlik ve özel alan duygusu (K19)* şeklinde ifadelerle özellikle mahremiyet kavramına vurgu yapan fikirler beyan etmişlerdir. Banyolarını paylaşmak istemeyen yaşlı bireyler de yatak odasına verdikleri benzer ifadelerle mahremiyet ve hijyen konularını öne çıkarmıştır. K7 ise çalışma odasını paylaşmama nedenini; *"Kendime ait eşyaların bulunduğu kişiye özel diyebileceğimiz evrak, arşiv vb. ortamların karıştırılmasını istemem"* ifadeleriyle ile beyan etmiştir.

Tablo 11 Katılımcıların mekân paylaşımı hakkındaki düşünceleri

	Mekânlar	n
Paylaşılabilecek Mekânlar	Yaşam alanı Mutfak Banyo Tuvalet Evin girişi Balkon	16 16 16 16 2 2
Paylaşılamayacak Mekânlar	Yatak odası Banyo Çalışma odası	13 6 1

TARTIŞMA VE SONUÇ

Paylaşımlı konut, bireylerin yaşam alanlarını başka biri ile paylaşmayı tercih ettiği bir konut modelini ifade etmektedir. Bu model, yerinde yaşlanma kavramını destekleyerek kurum bakımına önemli bir alternatif sunmakta; genel anlamda ev sahipleri için maliyetleri düşürmek, sosyal etkileşimi artırmak veya yaşamın getirdiği günlük sorumlulukları paylaşmak gibi sosyal ya da ekonomik birtakım nedenlerle bir araya gelme fikrini içermektedir. Bu çalışma, dünya genelinde oldukça yaygın olan paylaşımlı konut kullanımının, ülkemizdeki yaşlı bireyler tarafından bilinirliğine ve nasıl algılandığına yönelik görüşlerini içermekte olup söz konusu konut kullanım biçiminin ülkemize uyarlanabilirliğine ilişkin bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir.

Yapılan çalışma göstermiştir ki yaşlı bireyler, paylaşımlı konutun ne anlama geldiğine dair bir fikre sahiptir. Paylaşımlı konutun özellikle sosyal boyutlarıyla zihinlerde karşılık bulduğu; ortak kullanım, birliktelik, arkadaşlık, paylaşım ve sosyalleşme kavramlarının paylaşımlı konutu açıklamakta öne çıkan kavramlar olduğu görülmüştür. Benzer şekilde literatürde yer alan Zhang, Setola ve Chen (2024), Ledent ve Salembier (2021), Arrigoita ve West (2021)'in çalışmalarında da sosyal ilişkilerin güçlenmesinin yaşlı bireylerin bu tür alternatifleri tercih etmelerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Paylaşımlı konutu toplumsal ve psikolojik kavramlarla da açıklayan yaşlı bireyler arasında özellikle kadınların neredeyse tamamının sosyal ilişki boyutuna vurgu yapması dikkat çekicidir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadınların toplumsal yaşamda daha aktif olmak istedikleri, sosyal bağlantılar kurma, daha güçlü iletişim yeteneğine sahip olma ve iş birliği yapma eğiliminde oldukları şeklinde okunabilir. Bu sonuç Ledent ve Salembier (2021)'in yapmış olduğu çalışmada da ataerkil toplumsal rollerin reddedilerek kadın yaşlı bireylerin kollektif bir yaşamın bir parçası olarak topluluk içinde yaşamaya yönelik bir eğilim göstermesiyle benzerlik göstermektedir.

Paylaşımlı konut hakkında özellikle sosyal bağlamıyla bir fikirleri olmasına rağmen, yaşlı bireylerin çoğunluğu bu konut kullanımının öğrenciler için daha uygun olduğunu belirtmiştir. Bu durum, yaşlıların yaşam çevrelerinde yaygın olarak gördükleri üzere bir konutta birlikte yaşama sorumluluğunu genellikle öğrencilerin tercih ediyor olmasıyla ilişkilidir. Ancak yaşlılar için de paylaşımlı konut kullanımının olabileceğinin de düşünülmesi, bu barınma alternatifinin ülkemizde de uygulanabileceğini işaret etmesi açısından önemlidir.

Bir konutta birlikte yaşamanın sağlayacağı en önemli katkının ev giderlerinin paylaşılmasını içeren ekonomik boyut olduğu dikkat çekmektedir. Yaşlılık döneminin önemli sorunlarından olan sosyal ve psikolojik boyutlara da bir çözüm olabileceğinin düşünülmesine rağmen ülke koşulları dikkate alındığında ekonomik katkının en fazla değinilen kazanım olması, bu barınma alternatifinin yaşlılar tarafından tercih edilebileceğine işaret etmektedir. Ekonomik, sosyal ve psikolojik kazanımlara daha fazla dikkat çekilse de; mahremiyet, kişisel alan ve akranlar/nesiller arası iletişim boyutunun bir dezavantaj olabileceği düşünülmektedir. Ev paylaşımı noktasında ülkemizdeki yaşam biçimi, alışkanlıklar, inanç gibi sosyal ve kültürel değerlerin etkisiyle kişisel alanın korunması ve özel hayatın gizliliği gibi durumlar yaşlı yetişkinler için önemini korumaktadır. Bu bağlamda, bireyler mahremiyet ve sahip oldukları inanç değerlerinin etkisiyle özellikle yatak odası gibi özel alanların paylaşımına kapalıyken evin yaşama bölümünün kapsadığı mekanları paylaşmaya daha açıktırlar. Bu özel-kamusal alan ayrımının varlığı hem mevcut hem de paylaşımlı konut yerleşkeleri tasarımında dikkate alınması gereken önemli mekân örgütlenmesi kriteri olarak ele alınmalıdır.

Yaşlı bireyler, paylaşımlı konut fikrinin kendileri için bir alternatif barınma çözümü olduğunun net biçimde farkında olmasa da konut paylaşımı fikrine temkinli yaklaşmaktadır. Bu durumun ülkemizdeki kültür, inanç değerleri, toplumsal etkenler, gelenek ve alışkanlıklarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kültürümüzde özel yaşam alanını koruma eğiliminin baskın olması ve mahremiyet gereksinmesinin bireylerin paylaşımlı konuta karşı tutumları üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum ülkemizde ve diğer bazı Asya kültürüne sahip ülkelerde yapılan çalışmalarda da (Ruiu, 2016; Grum ve Salaj, 2016; Dikbıyık ve Yılmaz, 2021) mahremiyet olgusunun

daha belirgin bir endişe yarattığı noktasında benzerlik göstermekle birlikte diğer yandan özellikle Avrupa kültürüne sahip ülkelerdeki çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu çalışmalarda ortak yaşamda mahremiyet gözetilmekle birlikle kişisel ve ortak alanlar arasında daha akışkan bir sınır (Bigonnesse ve Chaudhury, 2016; Glass ve Vander Plaats, 2013) olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, çalışma kapsamında düşüncelerine başvurulan yaşlı bireylerin görece daha genç, sağlıklı ve mevcut yaşantılarında eş ya da çocuklarıyla yaşıyor olması, hâlihazırda bir konutu başkasıyla paylaşma konusunda çekimser olmalarına neden olmuştur. Buna ek olarak, yaşlı bireylerin yaşadıkları çevrelerde gerek özel teşebbüs gerekse de resmî kurumlar tarafından yönlendirilen, işletilen ya da denetlenen bir paylaşımlı konut yerleşkesi/sistemi olmaması, bu fikrin onlar için yabancı ve alışılmadık bir durum olmasının da bir gerekçesidir. Öte yandan, yaşlı bireyler için gelecek yaşamlarında eşlerinin vefat etmesi, gelirin düşmesi, maddi zorluklarla karşılaşma ve yalnız kalma gibi yaşam biçimine etki eden farklılıkların oluşması durumunda konut paylaşımının daha cazip bir seçenek olarak algılandığı tespit edilmiştir.

Yaşlı bireyler evlerini en çok çocukları veya bir tanıdıklarıyla paylaşmaya açıktır. Bu tercihlerinde güven, duygusal bağlar ve sosyal ilişkilerin ikna edici bir rol oynadığı söylenebilir. Diğer taraftan, ülkemizdeki güçlü aile bağları, tanıdık çevrenin varlığı, toplumsal normlar, özel hayatın dışa kapalılığı, mahremiyet ve güven kaygısının da ev arkadaşı seçiminde etkili olduğu düşünülmektedir.

Konut paylaşımını kadın bireyler daha avantajlı gördüğü tespit edilmiştir. Bu durum, kadın bireylerin yalnızlık duygusundan kaçınma, paylaşma isteği ve iş birliği eğiliminde oldukları söylenebilir. Yapılan çalışmalar (Brenton, 2013; Sargisson, 2012) da bu çalışmanın sonuçlarıyla benzer nitelikte olup kadın yaşlı bireylerin ortak yaşama daha yüksek bir eğilim gösterdiğini desteklemektedir. Öte yandan, eğitim düzeyi bağlamında yükseköğrenim mezunu yaşlı bireyler konut paylaşımını sosyal açıdan daha avantajlı görmektedir. Bu düşüncelerinde sosyal çevreleriyle görüşme sıklığının yüksek olması ve aynı zamanda bu bireylerin yalnız yaşama durumunun etkili olduğu söylemek mümkündür. Ekonomik durum açısından ise özellikle gelir düzeyi daha düşük seviyede olan yaşlı bireyler, konut paylaşımı fikrine daha ılımlı bir tutum sergilemektedir. Bu noktada ise bu bireyler için ülkenin içinde bulunduğu yaşam şartlarının daha baskın bir etkiye sahip olduğu açıktır.

Yapılan alan çalışmasından ve literatürden elde edilen bilgiler ışığında konut paylaşımının sağladığı maddi tasarruf, sosyal dinamikler, kendini iyi hissetme hâli ve destek gibi avantajlar, bu yaşam biçiminin yaşlı bireyler için barınma alternatifi olarak değerlendirme fikrini desteklemektedir. Ülkemizdeki yaşlı nüfusun giderek artmasıyla meydana gelen demografik değişim, yaşlı bireylerin aktif yaşlanmasına imkân veren ve yaşam kalitesini yükselten çeşitli stratejilerin geliştirilmesi gerekli kılmaktadır. Bu noktada, nesiller arası iletişimi güçlendirmeye yönelik çeşitli etkinliklerin ve atölyelerin düzenlenmesi, yaşlı bireylerin farklı yaş grubundaki diğer bireylerle sosyal bağlarını güçlendirmekle birlikte entegrasyonunu yükseltecektir. Konut sektörü açısından ise ülkemizdeki uygulayıcıların paylaşımlı konut tasarımlarında yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına cevap veren konutlar tasarlaması, bu birimlerin tercih edilebilirliğini arttıracaktır. Bunun yanı sıra, ortak yaşam konseptinin bireyler tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla çeşitli bilgilendirme ve tanıtım etkinliklerinin düzenlemesi paylaşımlı konutların yaygınlaşmasını teşvik edecektir. Politika yapıcıları, bu modeli destekleyen ve yaşlı bireylerin konut paylaşımına uygun politikalar benimsemesi, konut paylaşımına olan ilgiyi arttıracaktır. Kamu ve özel sektör arasında iş birliklerinin sağlanması bu modelin tanınırlığını yükseltecektir. Diğer taraftan, yaşlanma konusunda yetkili tüm aktörler bu yaşam biçiminin yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerine vurgu yapması, bu modelin daha çok sayıda birey tarafından tanınmasına etkili olacaktır.

Bu çalışma, yaş aralığı açısından yalnızca 65-74 yaş grubu arasındaki bireylerle sınırlıdır. Gelecek çalışmalarda daha geniş demografik çeşitliliğe sahip örneklemler üzerinden yeni bir çalışma kurgulanabilir. Farklı yaş gruplarının çalışmaya dâhil edilmesi, konu hakkında elde edilen sonuçların daha derinlik kazanmasını sağlayabilir. Çok boyutlu bir süreç olan yaşlılıkta konutun

paylaşımıyla ilgili yapılacak yeni çalışmalar sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve mimarlık gibi disiplinlerarası araştırmacıların bir araya gelerek çalışmalar yürütmesine elverişli bir alandır. Farklı disiplinlerden farklı bakış açılarının bir araya gelmesi, bu alandaki bilgilerin zenginleşmesine ve ülkemizdeki uygulanabilirliğinin sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

Extended Summary

The aging of the population is one of the decisive global trends of our age. Old age, which is a multidimensional process, covers a period in which a number of physical, psychological, social and economic changes are seen in individuals. Especially the restriction of physical movement directly affects the elderly individuals to have an active and quality life in this period. In addition, the fact that the physical environment responds to the needs of elderly individuals is another factor that is effective on healthy ageing. Considering the concepts of on-site and healthy ageing, it can be considered that shared housing is one of the alternatives for the housing needs of elderly individuals. Co-housing is a type of housing in which individuals have personal living spaces and use other areas with other individuals, in other words, private living spaces are combined with common facilities. This model, which can be applied at different scales ranging from sharing a small neighbourhood complex to sharing a house, is considered within the scope of the study in terms of a housing type where individuals live in the same dwelling with another individual. In this context, the research aims to reveal the attitudes and expectations of elderly individuals regarding the shared use of housing. The main research questions of the study are how elderly individuals view the idea of sharing their housing with someone, what they think about this situation, what they see as advantages and problems. In the light of the data obtained, the research is important and unique in that it provides preliminary information on the thoughts of individuals about housing settlements, offers suggestions on how this model can be adapted and adapted to our country, and a similar study has not been conducted in our country before. In this phenomenological research, in-depth interview technique was used and semi-structured interview forms were used as data collection tools. The sample of the study consisted of 20 elderly individuals between the ages of 65-74. In the selection of the sample, attention was paid to the elderly men and women who do not have any mental health problems, who continue their lives in their own homes, who can carry out their daily activities without assistance, who have high communication skills and who volunteer to participate in the research. In the study, the participant group was reached by snowball technique, which is one of the data collection techniques. The responses were transformed into data sets, conceptualised through content analysis, and main and sub-themes were identified. The answers given to the questions were transferred to the computer environment and data sets were created; the answers that were similar to each other and formed a meaningful and logical whole were grouped under the same theme. This stage is a stage in which the researchers independently created separate themes in order to prevent data loss and to reach more objective results. After the themes were determined, each participant's grouping was subjected to a common evaluation and reviewed, and the final themes of the study were reached. As a result of the study, it was observed that elderly individuals did not have a negative attitude towards housing sharing; they found it attractive in terms of social interaction, support and sense of community. On the other hand, individuals experience privacy concerns in sharing their personal spaces at the point of sharing their residences. This study was designed considering the fact that individuals often stay away from social life and experience financial difficulties in old age. For this reason, it is thought that this study, which reflects the ideas of the users on co-living at the point of an economically and socially sustainable housing alternative where elderly individuals can grow old without leaving their own living environment, will contribute to all actors and studies that have authority in the academic, political and practical fields. The main research questions of the study are how elderly individuals view the idea of sharing their housing with someone, what they think about this situation, what they see as advantages and problems. In the light of the data obtained, the research is important and unique in that it provides preliminary

information on the thoughts of individuals about housing settlements, offers suggestions on how this model can be adapted and adapted to our country, and a similar study has not been conducted in our country before.

KAYNAKÇA

Abduşoğlu, A. (2012, Mart). Türkiye'de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler araştırması. *Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu* Bildiri Kitabı, 81-115. Ankara.

Altus, D. E., & Mathews, R. M. (2000). Examining satisfaction of older home owners with intergenerational homesharing. *Journal of Clinical Geropsychology, 6*(2), 139-147. https://doi.org/10.1023/A:1009538016206

Arpacı, F. (2005). *Farklı boyutlarıyla yaşlılık*. Eğitim ve Kültür Yayınları.

Arrigoitia, M. F., ve West, K. (2021). Interdependence, commitment, learning and love: the case of the United Kingdom's first older women's co-housing community. *Ageing & Society*, *41*(7), 1673-1696. https://doi.org/10.1017/S0144686X19001673

Baldwin, C., Dendle, K., ve McKinlay, A. (2019). Initiating senior co-housing: People, place, and long-term security. *Journal of Housing for the Elderly, 1*(1), 24-37. https://doi.org/10.1080/02763893.2019.1576652

Bigonnesse, C., ve Chaudhury, H. (2016). The influence of physical and social environments on aging in place in NORC and cohousing in Canada. *The Gerontologist*, *56*(7), 35-40. https://doi.org/10.1093/geront/gnw162.027

Brenton, M. (2013). *Senior cohousing communities–an alternative approach for the UK.* Joseph Rowntree Foundation.

Carrere, J., Reyes, A., Oliveras, L., Fernández, A., Peralta, A., Novoa, A. M., ve Borrell, C. (2020). The effects of cohousing model on people's health and wellbeing: A scoping review. *Public Health Reviews*, *41*(1), 1-28. https://doi.org/10.1186/s40985-020-00134-1

Cramm, J. M., ve Nieboer, A. P. (2015). Building social capital may protect against loss of well-being among older people. İçinde A. Nyqvist & A. K. Forsman (Eds.), *Social capital as a health resource in later life: The relevance of context* (pp. 145-154). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9615-6_9

Çalık, M., ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174). 33-38. http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3412

Dikbıyık N.A., ve Yılmaz, N. (2021). Katılımcı tasarımın mekâna ve sosyal yapıya etkisi: paylaşımlı yaşam konutları (cohousing). *6. Uluslararası Mimarlık ve Tasarım Kongresi* Bildiri Kitabı, 166-174.

Fox, A. (2010). Homeshare – An intergenerational solution to housing and support needs. *Housing, Care, and Support, 13*(3), 21-26. https://doi.org/10.5042/hcs.2010.0410

Garland, E. (2018). *Learning from intergenerational housing projects in the USA.* Winston Churchill Memorial Trust.

Glass, A. P. (2020). Sense of community, loneliness, and satisfaction in five elder cohousing neighborhoods. *Journal of Women & Aging, 32*(1), 3-27. https://doi.org/10.1080/08952841.2018.1520531

Glass, A. P., ve Vander Plaats, R. S. (2013). A conceptual model for aging better together intentionally. *Journal of Aging Studies*, *27*(4), 428-442. https://doi.org/10.1016/j.jaging.2013.10.001

Grum, B., ve Salaj, A. T. (2016). Intergenerational living: An intercultural comparison. *Urbani izziv*, *27*(1), 162-175. https://doi.org/10.5379/urbani-izziv-en-2016-27-01-006

Gonzales, E., Whetung, C., Kruchten, R., ve Butts, D. (2020). Theoretical orientations to intergenerational home sharing: Implications for direct social work practice on addressing student debt and aging-in-community. *Clinical Social Work Journal, 48*, 179-188. https://doi.org/10.1007/s10615-019-00728-7

Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Hazer, O. (2012, Mart). Yaşlılar için evde bakım ve evde ergonomi: Gerontеknolojik yaklaşımlar. *Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu* Bildiri Kitabı, 339-347. Ankara.

İmamoğlu, V. (2015). İleri yaşlardaki Türklerin yaşam çevreleri ve daha iyi bir yaşam için öneriler. *METU Journal of the Faculty of Architecture, 32*(1), 105-119. https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2015.1.6

Jakobsen, P., ve Larsen, H. G. (2019). An alternative for whom? The evolution and socio-economy of Danish co-housing. *Urban Research & Practice, 12*(4), 414-430. https://doi.org/10.1080/17535069.2018.1465582

Kahya, N. C., Zorlu, T., Özgen, S., Sarı, R. M., Elmalı Şen, D., ve Sağsöz, A. (2009). Psychological effects of physical deficiencies in the residences on elderly persons: A case study in Trabzon Old Person's Home in Turkey. *Applied Ergonomics, 40*(6), 840-851. https://doi.org/10.1016/j.apergo.2008.09.009

Kalınkara, V. (2017). Yaşlanan kentler: Kentsel alanda aktif yaşlanmayı destekleyecek kapsayıcı tasarım ve ergonomi. *Toplum ve Demokrasi, 11*(24), 229-248.

Krokfors, K. (2012). Co-housing in the making. *Built Environment, 38*(3), 309-314. https://doi.org/10.2148/benv.38.3.309

Kurt, G., Beyaztaş, F. Y., ve Erkol, Z. (2010). Yaşlıların sorunları ve yaşam memnuniyeti. *Adli Tıp Dergisi, 24*(2), 32-39. https://doi.org/10.17986/blm.2010253118

Labit, A. (2015). Self-managed co-housing in the context of an ageing population in Europe. *Urban Research & Practice, 8*(1), 32-45. https://doi.org/10.1080/17535069.2014.973908

Labit, A., ve Dubost, N. (2016). Housing and ageing in France and Germany: The intergenerational solution. *Housing, Care and Support, 19*(2), 45-54. https://doi.org/10.1108/HCS-11-2015-0020

Larsen, H. G. (2019). Three phases of Danish co-housing: Tenure and the development of an alternative housing form. *Housing Studies, 34*(8), 1349-1371. https://doi.org/10.1080/02673037.2018.1520817

Ledent, G., ve Salembier, C. (2021). Co-housing to ease and share household chores? Spatial visibility and collective deliberation as levers for gender equality. *Buildings*, *11*(5), 189. https://doi.org/10.3390/buildings11050189

Norstrand, J. A., ve Glicksman, A. (2015). Influence of living arrangements of community-dwelling older adults on the association between social capital and health. İçinde A. Nyqvist ve A. K. Forsman (Eds.), *Social capital as a health resource in later life: The relevance of context* (pp. 89-107). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9615-6_6

Oğlak, S. (2018). 21. yüzyılda yaşlanma ve aktif yaşlanma. In A. Canatan & E. Özmete (Eds.), *Temel gerontoloji* (pp. 222-238). Hedef CS Basım Yayınları.

Ruiu, M. L. (2016). The social capital of cohousing communities. *Sociology*, *50*(2), 400-415. https://doi.org/10.1177/0038038515573473

Salman, M. (2019). Yaşlılara yönelik alternatif yaşam biçimleri: Konut ve çevresi kapsamında bir değerlendirme ve model önerileri. İçinde V. Kalınkara (Ed.), *Yaşlılık: Yeni yüzyılın gerçeği* (pp. 141-156). Nobel Yayıncılık.

Sargisson, L. (2012). Second-wave cohousing: A modern utopia?. *Utopian studies*, *23*(1), 28-56. https://doi.org/10.5325/utopianstudies.23.1.0028

Sosyal Güvenlik Kurumu. (2023). https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Aylik/42919466-593f-4600-937d-1f95c9e252e6/., 15.08.2024

Tummers, L., ve MacGregor, S. (2019). Beyond wishful thinking: A FPE perspective on communing, care, and the promise of co-housing. *International Journal of the Commons, 13*(1), 1-22. https://doi.org/10.5334/ijc.864

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 24*(24), 543-559.

United Nations. (2023). *World social report 2023: Leaving no one behind in an ageing world*. United Nations. https://doi.org/10.18356/9789211304589

Uslu, F., ve Demir, E. (2023). Nitel bir veri toplama tekniği: Derinlemesine görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 40*(1), 289-299. https://doi.org/10.52791/inceleme.1166466

Quinio, V., ve Burgess, G. (2018). *Is co-living a housing solution for vulnerable older people?* Cambridge Centre for Housing & Planning Research.

Vestbro, D. U. (2000). From collective housing to co-housing: A summary of research. *Journal of Architectural and Planning Research, 17*(2), 164-178.

Ward, R. A., Spitze, G. D., & Sherman, S. R. (2005). Attraction to intergenerational housing on a university campus. *Journal of Housing for the Elderly, 19*(1), 93-111. https://doi.org/10.1300/J081v19n01_06

World Health Organization (W.H.O.). (1999). *Men ageing and health: Achieving health across the life span*. (Document No. WHO/NMH/NPH/01.2). Geneva.

Zhang, D., Setola, N., ve Chen, Y. (2024). Analysis of Cross-Generational Co-Living Space Configuration in Residential Communities—Case Study in China and Italy Based on Space Syntax. *Buildings, 14*(2), 346. https://doi.org/10.3390/buildings14020346

Zorlu, T., & Onur, D. (2019). Yaşlılık ve yaşam çevresinin tasarımı. In V. Kalınkara (Ed.), *Yaşlılık: Yeni yüzyılın gerçeği* (pp. 411-435). Nobel Akademik Yayıncılık.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararı bulunmaktadır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı vardır.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görseller yazar/lar tarafından oluşturulmuştur.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*There is an Ethics Committee Decision.*
Informed Consent:	*There are participants.*
Financial Support:	*No financial support was received from any institution or project for the study.*
Conflict of Interest:	*There is no conflict of interest between individuals and institutions in the study.*
Copyrights:	*The visuals used in the study were created by the author(s).*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	10 Şubat 2025 / 10 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	17 Mart 2025 / 17 March 2025
Atıf/Citation:	Kurada, H. Z., A. Noyan Erbaş (2025). Türkçe Dil ve Konuşma Becerilerini Değerlendiren Araçların Sözcüksel Yapısına Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 205-220
DOI:	10.35237/suitder.1636942
Benzerlik / Similarity:	2

Türkçe Dil ve Konuşma Becerilerini Değerlendiren Araçların Sözcüksel Yapısına Bir Bakış

An Overview of the Lexical Structure of Turkish Tools Assessing Speech and Language Skills

Hazel Zeynep KURADA* - **Ayşın NOYAN ERBAŞ****

Öz

Bu araştırmada, Türkiye'de kullanılan standardize dil ve konuşma gelişimini değerlendiren araçlarda yer alan sözcüklerin dilbilimsel özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmada, AAT, SST, TODİL, TİGE-II ve DİLTAR olmak üzere beş farklı değerlendirme aracında yer alan toplam 670 sözcük biçimbilimsel (sözcük kategorisi, kök yapısı, türetim özellikleri), ortografik (ortalama sözcük uzunluğu), fonolojik (hece yapısı, hece sayısı, hece/sözcük oranı, sözcük vurgusu yapısı), semantik özellikler (semantik içerik, semantik rol, sözcük sıklığı) ve alıntılandığı dilin kökeni açısından incelenmiştir. Bulgular, tüm değerlendirme araçlarının ağırlıklı olarak Türkçe kökenli sözcüklerden oluştuğunu ve CVCV gibi Türkçenin tipik hece yapılarının baskın olduğunu göstermiştir. Kök sözcüklerin ağırlıklı olması ve türemiş sözcüklerin sınırlı olması, testlerin daha temel dil becerilerini hedeflediğini düşündürmektedir. Ortalama sözcük uzunluğu, araçların hedef yaş gruplarına uygun olarak kısa ve orta düzeyde belirlenmiştir. Semantik analizde, çocukların günlük yaşamında sık karşılaşılan kategorilerin öne çıktığı görülmüştür. Araçlar arasında gözlenen bazı farklılıklar, her bir aracın kendi hedeflediği değerlendirme alanına özgü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu araştırmanın bulguları, Türkçe dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarının bilimsel temellerini güçlendirmeye yönelik katkılar sunmayı ve gelecekteki test geliştirme çalışmaları için öneriler sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dil ve Konuşma Gelişimi, Çocuk Dili, Sözcük Edinimi, Sözcüksel Analiz, Türkçe.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Dil ve Konuşma Terapisi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: hazelkurada@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-1096-1086.

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Dil ve Konuşma Terapisi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: aysinnoyanerbas@gmail.com, **ORCID: 0000-0001-9552-199X.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Abstract

This study provides a comparative analysis of the linguistic properties of the words included in standardized tools used to assess speech and language development in Turkey. The study examines 670 words from five different assessment tools, including AAT, SST, TODİL, TİGE-II, and DİLTAR, in terms of morphological (word categories, root structure, derivational features), orthographic (average word length), phonological (syllable structure, number of syllables, syllable-to-word ratio, word stress patterns), and semantic features (semantic content, semantic roles, word frequency) as well as their etymological origins. The findings reveal that all the tools predominantly feature Turkish-origin words and highlight the prevalence of typical Turkish syllable structures such as CVCV. The dominance of root words and the limited presence of derived words suggest that these tests are designed to target more basic language skills. The average word lengths were identified as short to medium, aligning with the target age groups of the tools. Semantic analysis indicated an emphasis on categories frequently encountered in children's daily lives. Differences observed among the tools suggest that each assessment has a structure tailored to its specific evaluative focus. In conclusion, the findings of this study contribute to strengthening the scientific foundations of Turkish speech and language assessment tools and offer recommendations for future test development.

Keywords: *Speech and Language Development, Child Language, Lexical Acquisition, Lexical Analysis, Turkish.*

GİRİŞ

Çocukların dil gelişim sürecinin değerlendirilmesi, olası dil gecikmelerinin veya bozukluklarının erken tespit edilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda klinik pratikte çeşitli dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçları kullanılmaktadır. Söz konusu araçlar, çocukların yaşlarına uygun dil becerilerini sergileyip sergilemediğini belirlemek için oluşturulmuş ölçüm araçlarıdır ve klinik değerlendirmelerde ve akademik araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Erken çocukluk döneminde uygulanan bu değerlendirme araçları, çocuğun dil ve konuşma edinimi sürecini anlamada ve uygun müdahale programlarının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu değerlendirme araçlarının etkinliği, içerdiği sözcüklerin dil gelişim süreçleriyle ne kadar uyumlu olduğu ile doğrudan ilişkilidir (Bleses vd., 2008).

Çocukların sözcüksel edinim, dil gelişim sürecinin en temel bileşenlerinden biridir. Bebekler doğumdan itibaren çevresel dil girdilerine maruz kalarak sesleri ve sözcükleri fark etmeye başlamaktadır. İlk sözcükler, genellikle 12-18 ay arasında üretilmekte ve 2-3 yaş arasında söz varlığı önemli ölçüde genişlemektedir. 3-5 yaş arasında ise öğrenilen sözcükler tümce yapıları içinde kullanılmaya başlanmakta ve 4-5 yaş itibarıyla dilin temel bileşenlerinin edinilmesi beklenmektedir (Topbaş, 2005, s. 21). Sözcüklerin dilbilimsel yapıları, çocukların dil edinim süreçlerini nasıl şekillendirdiği açısından büyük öneme sahiptir. Sözgelimi, sözcüklerin biçimbilimsel yapısı (türetim veya çekim özellikleri), çocukların dilbilgisini nasıl oluşturduğunu etkileyebilmektedir. Benzer şekilde, sözcüklerin ortografik yapısı, erken okuryazarlık becerileri açısından önemli ipuçları sunarken fonolojik özellikleri ve hece yapıları, çocukların sözcükleri nasıl işlemlediği konusunda bilgi sağlamaktadır. Sözcük sıklığı da dil edinimi açısından dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Çocukların yüksek sıklıktaki sözcükleri daha erken ve kolay öğrenmesi, değerlendirme araçlarında kullanılan sözcüklerin seçiminde belirleyici bir kriterdir. Dolayısıyla dil ve konuşma gelişimini değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin dilbilimsel özellikleri, sürecin gerekliliklerileriyle ne kadar uyumlu olduğunun değerlendirilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır (Bleses, vd., 2008). Ancak, Türkiye'de dil ve konuşma gelişimini değerlendirme araçlarında kullanılan sözcüklerin bu tür dilbilimsel ölçütlere göre nasıl dağıldığına dair karşılaştırmalı bir analiz yapılmamıştır. Bu araştırmada, çocuklara yönelik dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcükler; biçimbilimsel (sözcük kategorisi, kök yapısı, türetim özellikleri), ortografik (ortalama sözcük uzunluğu), fonolojik (hece yapısı, hece sayısı, hece/sözcük oranı, sözcük vurgusu yapısı), semantik özellikler (semantik içerik, semantik rol, sözcük sıklığı) ve alıntılandığı dilin kökeni açısından incelenmiştir. Çalışmanın

temel amacı, Türkçe dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin dilbilimsel özelliklerini sistematik bir çerçevede analiz ederek söz konusu araçların bilimsel tutarlılığını artırmaya yönelik öneriler sunmaktır. Elde edilen bulguların, dil ve konuşma gelişimini değerlendiren araçların daha hassas ve dil edinim süreçlerine daha uygun hâle getirilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

1. Türkçe Dil ve Konuşma Gelişimi Değerlendirme Araçları

Dil ve konuşma gelişimini değerlendiren araçlar, çocukların dil ve konuşma becerilerini ve olası gecikmeleri veya bozuklukları sistematik bir şekilde incelemek amacıyla kullanılan önemli araçlardır. Bu araçlar, çocukların dil edinim sürecinde hangi sözcüklere maruz kaldığını, hangi dilbilimsel yapıların daha yaygın olduğunu ve dilin farklı bileşenlerinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Çocukların erken yaşlarda karşılaştığı sözcüklerin özellikleri, dil edinim süreçlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle, dil ve konuşma değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin dilbilimsel yapıları, içerik açısından ne kadar özenle seçildiğinin ve bilimsel ölçütlere uygun olup olmadığının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır (Bleses vd., 2008). Metnin devamında, çalışmada ele alınan ve Türkiye'de klinisyenler tarafından sıklıkla kullanılan Türkçe dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçları ve özellikleri detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

Türkçe Sesletim-Sesbilgisi Testi (SST) (Topbaş, 2004, s. 2005), sesletim ve sesbilgisi bozukluğu olan 2-8 yaş arası çocukları değerlendirme, ayırıcı tanı koyma amaçlı olarak 2004'te geliştirilmiş ve geçerlik, güvenirlik ve standardizasyonu 2006 yılında yapılmıştır (Topbaş, 2006). Dil ve konuşma gelişimini kapsamlı şekilde ele alan test, üç alt testten oluşmaktadır: *Artikülasyon alt testi*, çocuğun konuşma seslerini doğru üretme becerisini değerlendirmektedir. Sözcük düzeyinde yapılan bu testte çocuk, toplamda 93 resmi adlandırmakta ve yanıtları doğru-yanlış olarak puanlanmaktadır. *İşitsel ayırt etme alt testi*, en az farklılık gösteren ses çiftleriyle (minimal çiftler) fonem ayrımını ölçmektedir. 24 minimal çiftten oluşan 48 resim içermekte ve çocuğun doğru sesleri algılayıp algılamadığını değerlendirmektedir. *Fonolojik analiz alt testi*, sürekli konuşma örnekleri üzerinden fonolojik süreçleri analiz etmektedir. Çocuk, resimleri açıklayarak konuşma örnekleri üretmekte ve sesletim kalıpları incelenmektedir. *SST testi*, çocukların konuşma gelişimini detaylı bir şekilde değerlendirmek üzere tasarlanmıştır; dil ve konuşma terapisinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Ankara Artikulasyon Testi (AAT) (Ege vd., 2004), 2-12 yaş arasındaki çocukların Türkçedeki sesleri edinim ve kullanım becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilip standardize edilmiştir. AAT, çocukların kolaylıkla tanıyabileceği renkli resimler içermekte, Türkiye Türkçesindeki ünsüz sesleri, sözcük başı, sözcük sonu ve üç farklı sözcük içi konum olmak üzere toplam beş farklı pozisyonda değerlendirmektedir. Çocuğun resimden adlandırma üretimleri kaydedilmekte ve hatalar analiz edilerek belirlenen yaş normlarına göre puanlanmaktadır. Bu test, çocukların artikülasyon becerilerini sistematik olarak değerlendirmek için önemli bir araç olup uzmanlara dil gelişimi hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

*Dil Gelişimi Değerlendirme Envanteri (DİLTAR) (*Topbaş vd., 2016), 18-35 aylık çocukların ifade edici dil becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ebeveyn raporuna dayalı olarak çocukların kendiliğinden ifade ettikleri sözcük sayısı ve sözcük kombinasyonlarının yaşlarına göre gecikip gecikmediğini tespit etmeyi hedeflemektedir. *DİLTAR,* içeriğindeki sözcük listesi, 14 farklı semantik kategoriden oluşmakta ve ebeveynler tarafından doldurulmaktadır. Bu envanter, çocukların ifade edici sözvarlıklarını ve basit tümce oluşturma becerilerini değerlendirmede kullanılmaktadır. Bu yolla, erken çocukluk döneminde dil gelişimini izlemek ve olası dil gecikmelerini erken dönemde tespit etmek amaçlanmaktadır. Elde edilen veriler, çocukların dil gelişim süreçlerini anlamada, gerekli müdahaleleri planlamada uzmanlara ve ebeveynlere rehberlik etmektedir. Bu envanter, çocukların dil gelişimini değerlendirmede pratik ve güvenilir bir araç olarak kabul edilmektedir.

Türkçe Okul Çağı Dil Gelişim Testi (TODİL), (Topbaş ve Güven, 2017), *Test of Language Development* (TOLD-P:4; Newcomer ve Hammill, 2008) testinin Türkçeye uyarlanmasıyla geliştirilmiştir. Bu test, 4-9 yaş arasındaki çocukların dil gelişimini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla tasarlanmış, gelişimsel, norm referanslı, standardize ve bireysel olarak uygulanan bir ölçme aracıdır. *TODİL*, çocukların dil gelişimini farklı boyutlarıyla ölçerek, dil gelişimi açısından güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeyi ve gelişimsel dil bozukluğu olan çocukları ayırt etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, çocuğun akademik başarısının tahmini, dil bozukluğunun eşlik edebileceği gelişimsel gecikmenin belirlenmesi, zihinsel değerlendirmenin ihtiyaç olabileceği durumların tespiti, dikkat eksikliği ve öğrenme güçlüğü gibi olası nörogelişimsel farklılıklar açısından değerlendirmeye yönlendirme gibi durumlar için de kullanılabilmektedir. *TODİL, Resim-Sözcük Dağarcığı, İlişkili Sözcük Dağarcığı, İfade Edici Sözcük Dağarcığı, Dilbilgisel Anlama, Cümle Tekrarı, Biçimbilgisel Tamamlama, Sözcük Ayırt Etme, Sesbirimsel Analiz, Sözcük Sesletimi* olmak üzere toplam 9 alt testten oluşmaktadır. Bu alt testlerle çocukların, alıcı ve ifade edici dil becerileri, sözcük dağarcığı, dilbilgisel anlama, cümle yapısı, fonolojik farkındalık ve artikülasyon gibi dil bileşenleri değerlendirilmektedir. Bu test, çocukların dil gelişimini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek isteyen uzmanlar için önemli bir araçtır.

Türkçe İletişim Gelişimi Envanteri-II (TİGE-II), (Aksu Koç vd., 2019), 16-36 aylık çocukların dil gelişimini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş bir ölçüm aracıdır. Bu envanter, çocukların sözcük bilgisi ve dil becerilerini ebeveyn raporlarına dayanarak değerlendirmektedir. Özellikle erken çocukluk dönemindeki dil gelişim düzeyini belirlemek ve olası dil gecikmelerini tespit etmek için kullanılmaktadır. TİGE-II, iki ana bölümden oluşmaktadır. Sözcük listesi bölümünde ebeveynler çocuklarının kullandığı sözcükleri işaretlemektedir. *Cümleler ve dil bilgisi bölümü*nde ise çocukların cümle kurma ve dil bilgisi kullanma becerileri değerlendirilir. Bu testten elde edilen veriler, erken müdahale programlarının planlanmasında ve dil gelişimiyle ilgili araştırmalarda önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

YÖNTEM

2. Veri Setinin Oluşturulması

Çalışmada beş farklı dil ve konuşma gelişimi değerlendirme aracında (AAT, SST, TODİL, TİGE-II, DİLTAR) kullanılan sözcükler, Excel programında bir araya getirilerek bir derlem oluşturulmuştur. Derlemde yer alan toplam 670 sözcük, belirlenen dilbilimsel kriterler doğrultusunda analiz edilmiştir. Veri setine dâhil edilen sözcükler, ilgili değerlendirme araçlarının temel sözcük listeleri esas alınarak seçilmiştir. Çalışmada analiz edilen sözcükler, yalnızca temel ad sözcükler, sıfatlar ve eylemlerden oluşmuş, tek heceli sözcükler ve işlevsel sözcükler, kapsam dışında bırakılmıştır. Veri setindeki sözcükler aşağıdaki dilbilimsel özellikler açısından incelenmiştir;

2.1 Alıntılandığı Dil

Çalışmada yer alan sözcüklerin kökenleri belirlenerek her bir sözcüğün Türkçe kökenli mi, yoksa başka dillerden ödünçlenmiş mi olduğu analiz edilmiştir. Sözcüklerin etimolojik kökenleri, *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük* gibi dilbilimsel kaynaklardan yararlanılarak sınıflandırılmıştır. Bu analiz, çocukların erken sözcük dağarcığında yer alan kelimelerin kökensel çeşitliliğini ve Türkçe dışındaki dillerden alınan sözcüklerin değerlendirme araçlarındaki yaygınlığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çocukların dil edinim sürecinde, anadili söz varlığı genellikle en sık maruz kaldıkları sözcükler üzerinden şekillenmektedir. Ancak, modern Türkçede Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce kökenli birçok ödünç sözcük bulunmaktadır ve bu sözcüklerin dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında ne ölçüde yer aldığı bilinmemektedir.

2.2 Fonolojik Özellikler

Hece sayısı (Syllable number); veri setindeki sözcüklerin toplam hece sayısı belirlenmiştir. Sözcüklerin hece sayısı, çocukların dil edinim sürecinde kritik bir faktördür. Daha az hece içeren

sözcükler, genellikle erken dönemde edinilmekte ve üretimi daha kolay olmaktadır. Hece sayısı arttıkça sesletim ve bilişsel işlemleme yükü de artabilmektedir.

Hece yapısı (Syllable pattern); hece yapısı, sözcüklerin fonolojik karmaşıklığını belirleyen önemli bir özelliktir. Açık ve basit hece yapıları (söz gelimi, VCV, CVCV), çocuklar tarafından daha erken edinilirken kapalı ve karmaşık hece yapıları (sözgelimi, CVCCVC), daha geç öğrenilmekte ve üretimde zorluk yaratabilmektedir. Bu nedenle, veri setinde yer alan sözcüklerin hece yapıları sınıflandırılarak söz konusu araçlarda hangi hece yapılarının daha yaygın olduğu incelenmiştir.

Sözcük vurgusu (Word stress); veri setinde her bir sözcüğün vurgu almayan hecesi zayıf "weak (W)", vurgu alan hecesi ise güçlü "strong (S)" olarak belirlenmiş ve sözcükler WS, SW, WWS, vb. kodlarla sınıflandırılmıştır. Böylece, araçlarda kullanılan sözcüklerin ağırlıklı olarak hangi vurgu düzenine sahip olduğunu analiz etmek amaçlanmıştır. Türkçede sözcük vurgusu, güçlü ve anlam ayırt edici bir işleve sahiptir. Vurgunun sözcük içindeki konumu, sözcüğün anlamını değiştirebilmekte, sözcüğün algılanmasını, işlenmesini ve üretimini doğrudan etkileyebilmektedir (Kurada, 2018, s. 65). Bu nedenle, çocuklara yönelik dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin vurgu yapısını incelemek, hangi vurgu kalıplarının daha yaygın olduğunu belirlemek açısından önemlidir.

Hece/sözcük oranı (Syllable to word ratio; hece/sözcük oranı, çocukların dil ediniminde fonolojik karmaşıklık ve işitsel-işlemsel yük açısından önemli bir değişkendir. Daha fazla hece içeren sözcüklerin bilişsel işleme yükü daha yüksek olup edinimleri genellikle daha geç gerçekleşmektedir (Demuth, 2006, s. 132). Bu nedenle, değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin hece/sözcük oranlarının incelenmesi, testlerin dil edinim süreçleriyle ne derece uyumlu olduğunu değerlendirmek açısından önemlidir. Çalışmada, farklı değerlendirme araçlarında kullanılan sözcüklerin ortalama hece sayıları ve hece/sözcük oranları analiz edilerek araçlar arasındaki fonolojik karmaşıklık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bu analiz, değerlendirme araçlarının yaşa uygunluğunu ve fonolojik işleme süreçleriyle olan uyumunu incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2.3 Ortografi

Sözcük uzunluğu (Word length); veri setindeki her bir sözcüğün uzunluğu, toplam sesbirim sayısı (fonem) dikkate alınarak hesaplanmıştır. Sözcüksel edinimde sözcüğün uzunluğu önemli bir faktör olmaktadır ve çocuk dilinde ilk sözcükler genellikle kısadır. Sözcük uzunluğu, aynı zamanda dilin sözcüksel ve biçimsel yapılarını çözümleme becerisini de yansıtmaktadır. Daha uzun sözcükler, çocukların sözcük yapılarına dair daha gelişmiş bir dilbilgisi gerektirirken kısa sözcükler daha temel düzeydeki dil bilgilerini ölçmektedir. Dolayısıyla bu analiz, değerlendirme araçlarında kullanılan sözcüklerin uzunluk özelliklerini incelemek amacıyla yapılmıştır.

2.4 Biçimbilimsel Özellikler

Sözcük türü (Word category); veri setindeki her bir sözcüğün dilbilgisel kategoriye göre (ad, sıfat, eylem vb.) sınıflandırılması yapılmıştır. Sözcük türü, dilbilimsel analizde, bir sözcüğün hangi dilbilimsel kategoride yer aldığını belirtmektedir. Çocukların dil edinim sürecinde farklı sözcük türlerini öğrenme hızları ve kullanım sıklıkları değişkenlik gösterebilmektedir. Söz gelimi, araştırmalar, erken dönemde adların eylemlere kıyasla daha baskın olduğunu göstermektedir (Gökmen, 2007, s. 29). Dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin sözcük türü açısından analiz edilmesi, araçlardaki sözcüklerin hangi sözcük türlerinden oluştuğunun belirlenmesi ve araçların yaşa uygun dil gelişimini yansıtıp yansıtmadığını değerlendirmek açısından önemlidir.

Kök yapısı (Root structure); veri setindeki sözcüklerin kök yapıları incelenerek ad kök mü, yoksa eylem kök mü olduğu belirlenmiştir. Kök yapısı, sözcüklerin dilbilgisel işlevini ve türetim süreçlerini anlamak açısından önemli bir değişkendir. Çocukların dil ediniminde ad kökleri, genellikle eylem

köklerinden önce öğrenilmekte ve erken sözcük dağarcığı büyük ölçüde adlardan oluşmaktadır. Bu nedenle, değerlendirme araçlarındaki sözcüklerin ad veya eylem köküne dayanıp dayanmadığını incelemek, bu testlerin erken dil gelişimiyle olan uyumunu değerlendirmek açısından önemlidir.

Türeme özellikleri; veri setindeki her bir sözcüğün türemiş sözcük olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu analiz, çocukların dil edinim sürecinde kök sözcüklerin temel rolünü ve türemiş sözcüklerin biçimbilimsel farkındalık gelişimine katkısını anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2.5 Semantik Özellikler

Sözcük sıklığı (Word frequency); veri setindeki her bir sözcüğün sıklığı *Türkçe Ulusal Derlemi*'yle (TNC, Aksan vd., 2016) belirlenmiştir. Dil edinimi sürecinde sözcüklerin sıklığı, çocukların sözcüklere maruziyetini ve bu sözcükleri edinme hızını etkileyen çok önemli bir faktördür. Sıklığı yüksek sözcükler, çocukların dil girdisinde daha fazla yer aldığından bu sözcüklerin öğrenilme olasılığı da artmaktadır. Ayrıca, yüksek sıklıktaki sözcükler zihinde daha kolay erişilebilir olup sözcük tanıma ve üretim süreçlerini de kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla sıklık değişkeninin, sözcüklerin işlenme sürecine etkisi göz önüne alınarak değerlendirme araçlarının dil gelişimiyle uyumluluğu, bu araçların çocukların günlük dil girdisiyle ne derece örtüştüğünü değerlendirmek amaçlanmıştır.

Semantik içerik (Semantic content); semantik içerik sözcüklerin anlam özelliklerini ve kavramsal kategorilerini belirlemektedir Çocukların sözcük edinimi sürecinde hangi kavramları önce öğrendiği, hangi kategorilerin daha erken benimsendiği ve dil gelişimi sürecinde nasıl genelleştirildiği gibi konular, semantik içerik analizinde ele alınmaktadır. Bu analizde araçlarda yer alan sözcüklerin semantik içerikleri (hayvanlar, insanlar, mobilya, yiyecekler vb.) belirlenmiş, ayrıca soyut ya da somut olma durumları da incelenmiştir.

Semantik rol (Semantic role/Thematic role); semantik roller, bir tümcedeki öğelerin eylemle olan ilişkisini belirten anlamsal kategorilerdir. Bir başka deyişle, bir tümcedeki ögelerin etken, etkilenen, konu, hedef, araç vb. olmak üzere hangi işlevi yerine getirdiğini gösteren anlamsal etiketlerdir. Bu analiz, çocukların dildeki anlam ve kavram yapılarındaki farklı kategorilere ne kadar hâkim olduklarını incelemek açısından önemlidir. Türkçe değerlendirme araçlarında yaygın olarak sözcüklerin semantik içeriklerinin belirlendiği, ancak semantik rollerinin sınıflandırılmadığı gözlenmiştir. Bu nedenle, bu adı geçen analizde değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin anlamsal rollerinin de belirlenmesi amaçlanmıştır.

Veri setindeki tüm sözcükler, yukarıda belirtilen dilbilimsel kriterler doğrultusunda analiz edildikten sonra beş dilbilim uzmanı tarafından kontrol edilmiştir. Uzmanlar arasındaki görüş birliği, Fleiss' Kappa (κ) testi kullanılarak değerlendirilmiş ve uzman görüşlerinin %98 oranında uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Bu, kullanılan yöntem ve kriterlerin güvenilirliğini ve geçerliliğini desteklemektedir.

3. Veri Setinin Analizi

İlk aşamada, her bir değerlendirme aracında yer alan sözcüklerin biçimbilimsel, ortografik, fonolojik, semantik özellikleri belirlenmiş ve tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde dağılımları) hesaplanarak değerlendirme araçlarındaki sözcüklerin temel özellikleri tespit edilmiştir. Bu aşamada dilbilimsel özelliklerin araçlar arasında ortak ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci aşamada, değerlendirme araçları arasında sözcüklerin dilbilimsel yapıları açısından anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla *varyans analizi (ANOVA)* (Field, 2024) kullanılmıştır. Testler arasındaki farkları değerlendirmek için öncelikle veri standardizasyonu gerçekleştirilmiştir. Her bir araçta analiz edilen sözcük sayıları farklı olduğundan doğrudan karşılaştırma yapmak yerine normalize edilmiş oranlar kullanılmıştır. ANOVA testi sonucunda $p < 0.05$ olan değişkenler için testler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu kabul edilmiştir. F-İstatistiği değerleri, değişkenlerin testler arasında farklılaşma düzeyini belirlemek için kullanılmıştır. Post-hoc (Tukey HSD) testiyle hangi testlerin birbirinden anlamlı

şekilde farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu yöntemsel çerçeve, dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin, dilbilimsel özellikler bakımından kapsamlı bir şekilde incelenmesini ve testlerin dil yapısına uygunluk düzeylerinin belirlenmesini sağlamıştır. Metnin devamında her bir değerlendirme aracına ilişkin kapsamlı dilbilimsel analiz sonuçları sunulmuş, daha sonra istatistiksel bulgular verilmiştir.

4. Bulgular

4.1 Ankara Artikülasyon Testi (AAT)

Sözcüklerin alıntılandığı dillerin dağılımı; Ankara Artikülasyon Testi'nde (AAT) yer alan 38 sözcük, kökenlerine göre incelendiğinde çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Sözcüklerin kökenlerine göre dağılımı, Türkçe: 15 sözcük, Arapça: 6 sözcük, Fransızca: 4 sözcük, Rumca: 3 sözcük, Farsça: 2 sözcük, Arapça-Farsça: 1 sözcük, Rusça: 1 sözcük şeklindedir. Bu bulgular, AAT'de yer alan sözcüklerin büyük çoğunluğunun yerel (Türkçe) kökenli olduğunu ve değerlendirme testinin Türkçe dil yapısına uygun sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir.

Hece düzeni; AAT'de yer alan 38 sözcüğün hece yapıları değerlendirildiğinde en yaygın hece yapısının CVCV (kapalı-açık hece yapısı) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, VCVC, CVCCV ve CVCVC gibi yapılar da sık karşılaşılan hece kalıpları arasındadır. Bahsi geçen dağılım, Türkçedeki tipik hece yapılarının çocuklara yönelik değerlendirme aracında nasıl yansıtıldığını göstermektedir. Ortalama hece sayısı 2,16 olarak belirlenmiştir (SD = 0.37). Ayrıca ortalama hece/sözcük oranı (syllable to word ratio) 0,39 olarak hesaplanmıştır.

Sözcüklerin vurgu yapısı; AAT'de yer alan sözcüklerin vurgu desenleri incelendiğinde en yaygın vurgunun WS (zayıf-güçlü) olduğu, yani vurgunun son hecede yer aldığı sözcük yapısı tespit edilmiştir. Bu gözlem, aynı zamanda değerlendirme aracında iki heceli sözcük dağılımının ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Sözcüklerin 30'u WS, 5'i WWS ve 3'ü SW vurgusuna sahiptir.

Sözcüklerin sıklık analizi; Ankara Artikülasyon Testi'nde (AAT) yer alan sözcüklerin frekans dağılımı incelendiğinde sıklığı en yüksek sözcükler arasında *uçak* (8093), *kedi* (5985), *siyah* (7424), *bisiklet* (1667) ve *köfte* (1012) gibi sözcükler bulunmaktadır. Araçta yer alan ortalama sözcük sıklığı, 6043,63 olarak hesaplanmıştır (SD = 15194.20).

Sözcük uzunluğu; sözcüklerin uzunlukları incelendiğinde en kısa sözcüğün 3, en uzun sözcüğün ise 8 harfli olduğu tespit edilmiştir. Çoğunlukla 4-5 harften oluşan sözcükler baskın olup dil gelişimi sürecinde çocukların işlemleme kapasiteleri açısından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Ortalama sözcük uzunluğu, 5,53 olarak hesaplanmıştır (SD = 1.06).

Sözcük türü dağılımı; analiz edilen 38 sözcüğün sözcük türlerine göre dağılımı incelendiğinde çoğunlukla adlardan oluştuğu belirlenmiştir.

Biçimbilimsel analiz; Ankara Artikülasyon Testi'nde (AAT) yer alan 38 sözcüğün biçimbilimsel yapısı incelendiğinde 32 sözcüğün kök, 6 sözcüğün türemiş sözcük olduğu tespit edilmiştir. Bu dağılım, AAT'nin büyük ölçüde kök sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca, AAT'de tüm sözcüklerin ad kökünde olduğu gözlenmiştir.

Semantik analiz; sözcüklerin anlamsal içerikleri incelendiğinde en yaygın kategorilerin, hayvan isimleri (*kedi, köpek*), taşıtlar (*uçak, bisiklet*), yiyecekler (*köfte, süt*), renkler (*siyah, kırmızı*) olduğu görülmektedir. Sözcüklerin semantik rollerinin dağılımına bakıldığında ise *etken ve etkilenen kategorileri*nin öne çıktığı tespit edilmiştir.

4.2 Türkçe Sesletim-Sesbilgisi Testi (SST)

Sözcüklerin alıntılandığı dillerin dağılımı; SST'de yer alan 68 sözcük, kökenlerine göre incelendiğinde çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Sözcüklerin kökenlerine göre dağılımı; Türkçe: 35 sözcük, Arapça: 11 sözcük, Fransızca: 10 sözcük, Rumca: 3 sözcük, Farsça: 3 sözcük, İtalyanca: 2 sözcük, Arapça-Farsça: 1 sözcük, Rusça: 1 sözcük şeklindedir. Bu bulgular,

SST'de yer alan sözcüklerin büyük çoğunluğunun yerel (Türkçe) kökenli olduğunu ve değerlendirme testinin Türkçe dil yapısına uygun sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir.

Hece düzeni; SST'de yer alan 68 sözcüğün hece yapıları incelendiğinde en yaygın hece yapısının CVCV olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, CVCVC ve VCVCV gibi yapılar da sık karşılaşılan hece kalıpları arasındadır. Bu dağılım, testteki sözcüklerin hece düzeninin Türkçedeki tipik yapılara uygun olduğunu göstermektedir. Ortalama hece sayısı, 2,42 olarak hesaplanmıştır (SD = 0.54). Ortalama hece/sözcük oranı ise 0,48 olarak tespit edilmiştir.

Sözcüklerin vurgu yapısı; SST'deki sözcüklerin vurgu desenleri incelendiğinde en yaygın vurgunun yine WS (zayıf-güçlü) olduğu tespit edilmiştir. Sözcüklerin 25'i WS, 8'i SW ve 5'i WWS vurgusuna sahiptir.

Sözcüklerin sıklık analizi; SST'de yer alan sözcüklerin frekans dağılımı incelendiğinde sıklığı en yüksek sözcükler arasında *kapı* (33446), *bebek* (8709), *araba* (14845) gibi sözcükler bulunmaktadır. Ortalama sözcük sıklığı, 8274,67 olarak hesaplanmıştır.

Sözcük uzunluğu; SST'de yer alan sözcüklerin uzunlukları incelendiğinde en kısa sözcüğün 3, en uzun sözcüğün ise 8 harfli olduğu görülmüştür. Çoğunlukla 4-6 birim uzunluğundaki sözcüklerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ortalama sözcük uzunluğu, 5,1 olarak hesaplanmıştır (SD = 1.22).

Sözcük türü dağılımı; SST'de yer alan sözcüklerin sözcük türlerine göre dağılımı incelendiğinde, çoğunlukla adlardan oluştuğu görülmüştür.

Biçimbilimsel analiz; SST'de yer alan 68 sözcüğün biçimbilimsel yapısı incelendiğinde 60 sözcüğün kök, 8 sözcüğün türemiş sözcük olduğu belirlenmiştir. Bu dağılım, SST'nin büyük ölçüde kök sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca, SST'de ad kök oranı %97,1, eylem kök oranı %2,9 olarak hesaplanmıştır.

Semantik analiz; SST'de yer alan sözcüklerin anlamsal içerikleri incelendiğinde en yaygın kategorilerin, mobilyalar (*kapı, masa*), insanlar (*bebek, anne*) ve taşıtlar (*araba*) olduğu görülmüştür. Sözcüklerin semantik rollerinin dağılımına bakıldığında ise *etken ve etkilenen kategorileri*nin öne çıktığı tespit edilmiştir.

4.3 Dil Gelişimi Değerlendirme Envanteri (DİLTAR)

Sözcüklerin alıntılandığı dillerin dağılımı; DİLTAR'da analiz edilen 194 sözcük, kökenlerine göre incelendiğinde çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Sözcüklerin kökenlerine göre dağılımı, Türkçe: 112 sözcük, Arapça: 34 sözcük, Fransızca: 20 sözcük, Rumca: 10 sözcük, Farsça: 8 sözcük, İtalyanca: 6 sözcük, Arapça-Farsça: 3 sözcük, Rusça: 1 sözcük şeklindedir. Bu bulgular, DİLTAR'da yer alan sözcüklerin büyük çoğunluğunun yerel (Türkçe) kökenli olduğunu ve değerlendirme testinin Türkçe dil yapısına uygun sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir.

Hece düzeni; DİLTAR'da analiz edilen 194 sözcüğün hece yapıları incelendiğinde, en yaygın hece yapısının CVCV olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, CVCVC ve VCVC gibi yapılar da sık karşılaşılan hece kalıpları arasındadır. Bu dağılım, testteki sözcüklerin hece düzeninin Türkçedeki tipik yapılara uygun olduğunu göstermektedir. Ortalama hece sayısı, 2,38 olarak hesaplanmıştır (SD = 0.62). Ortalama hece/sözcük oranı ise 0,47 olarak tespit edilmiştir.

Sözcüklerin vurgu yapısı; DİLTAR'daki sözcüklerin vurgu desenleri incelendiğinde en yaygın vurgunun WS (zayıf-güçlü) olduğu tespit edilmiştir. Sözcüklerin 132'si WS, 48'i SW ve 14'ü WWS vurgusuna sahiptir.

Sözcüklerin sıklık analizi; DİLTAR'da yer alan sözcüklerin sıklık dağılımı incelendiğinde sıklığı en yüksek sözcükler arasında *ekmek* (40233), *kapı* (33446), *kadın* (77944) gibi sözcükler bulunmaktadır. Ortalama sözcük sıklığı, 12475,34 olarak hesaplanmıştır.

Sözcük uzunluğu; DİLTAR'da yer alan sözcüklerin uzunlukları incelendiğinde en kısa sözcüğün 3, en uzun sözcüğün ise 9 harfli olduğu görülmüştür. Çoğunlukla 4-6 birim uzunluğundaki

sözcüklerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ortalama sözcük uzunluğu, 5,2 olarak hesaplanmıştır (SD = 1.29).

Sözcük türü dağılımı; DİLTAR'da yer alan sözcüklerin sözcük türlerine göre dağılımı incelendiğinde çoğunlukla adlardan oluştuğu görülmüştür.

Biçimbilimsel analiz; DİLTAR'da yer alan 194 sözcüğün 172'si kök, 22'i türemiş sözcüktür. Bu dağılım, DİLTAR'ın büyük ölçüde kök sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca DİLTAR'da ad kök oranı %98,4, eylem kök oranı %1,6 olarak hesaplanmıştır.

Semantik analiz; DİLTAR'da yer alan sözcüklerin anlamsal içerikleri incelendiğinde en yaygın kategorilerin gıdalar (*ekmek, peynir*), taşıtlar (*araba, otobüs*), ve mobilyalar (*masa, sandalye*) olduğu görülmüştür. Sözcüklerin semantik rollerinin dağılımına bakıldığında ise *etken ve etkilenen kategorileri*nin öne çıktığı tespit edilmiştir.

4.4 Türkçe Okul Çağı Dil Gelişim Testi (TODİL)

Sözcüklerin alıntılandığı dillerin dağılımı; TODİL'de yer alan 23 sözcük, kökenlerine göre incelendiğinde çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Sözcüklerin kökenlerine göre dağılımı, Türkçe: 15 sözcük, Arapça: 4 sözcük, Fransızca: 2 sözcük, Farsça: 1 sözcük, İtalyanca: 1 sözcük şeklindedir. Bu bulgular, TODİL'de yer alan sözcüklerin büyük çoğunluğunun yerel (Türkçe) kökenli olduğunu ve değerlendirme testinin Türkçe dil yapısına uygun sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir.

Hece düzeni; TODİL'de yer alan 23 sözcüğün hece yapıları incelendiğinde en yaygın hece yapısının CVCVC olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, CVCV ve VCVC gibi yapılar da sık karşılaşılan hece kalıpları arasındadır. Bu dağılım, testteki sözcüklerin hece düzeninin Türkçedeki tipik yapılara uygun olduğunu göstermektedir. Ortalama hece sayısı, 2,13 olarak hesaplanmıştır (SD = 0.34). Ortalama hece/sözcük oranı ise 0,46 olarak tespit edilmiştir.

Sözcüklerin vurgu yapısı; TODİL'deki sözcüklerin vurgu desenleri incelendiğinde en yaygın vurgunun WS (zayıf-güçlü) olduğu tespit edilmiştir. Sözcüklerin 16'sı WS, 5'i SW ve 2'si WWS vurgusuna sahiptir.

Sözcüklerin sıklık analizi; TODİL'de yer alan sözcüklerin frekans dağılımı incelendiğinde sıklığı en yüksek sözcükler arasında *saat* (38658), *kalem* (7815), *ayna* (4879) gibi sözcükler bulunmaktadır. Ortalama sözcük sıklığı, 9483,35 olarak hesaplanmıştır.

Sözcük uzunluğu; TODİL'de yer alan sözcüklerin uzunlukları incelendiğinde en kısa sözcüğün, 3, en uzun sözcüğün ise 6 harfli olduğu görülmüştür. Çoğunlukla 4-5 birim uzunluğundaki sözcüklerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ortalama sözcük uzunluğu 4,57 olarak hesaplanmıştır (SD = 0.83).

Sözcük türü dağılımı; TODİL'de yer alan sözcüklerin sözcük türlerine göre dağılımı incelendiğinde çoğunlukla adlardan oluştuğu görülmüştür.

Biçimbilimsel analiz; TODİL'de bulunan 23 sözcüğün 21'i kök, 2'si türemiş sözcüktür. Bu dağılım, TODİL'in büyük ölçüde kök sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca TODİL'de ad kök oranı %95,7, eylem kök oranı ise %4,3 olarak hesaplanmıştır.

Semantik analiz; TODİL'de yer alan sözcüklerin anlamsal içerikleri incelendiğinde en yaygın kategorilerin mobilyalar (*ayna, masa*), yazı araçları (*kalem*), ve zaman göstergeleri (*saat*) olduğu görülmüştür. Sözcüklerin semantik rollerinin dağılımına bakıldığında ise *etken ve etkilenen kategorileri*nin öne çıktığı tespit edilmiştir.

4.5 Türkçe İletişim Gelişimi Envanteri-II (TİGE-II)

Sözcüklerin alıntılandığı dillerin dağılımı; TİGE II'de yer alan 347 sözcük, kökenlerine göre incelendiğinde çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Sözcüklerin kökenlerine göre

dağılımı; Türkçe: 228 sözcük, Arapça: 58 sözcük, Fransızca: 40 sözcük, Rumca: 10 sözcük, Farsça: 5 sözcük, İtalyanca: 4 sözcük, Arapça-Farsça: 2 sözcük şeklindedir. Bu bulgular, TİGE II'de yer alan sözcüklerin büyük çoğunluğunun yerel (Türkçe) kökenli olduğunu ve değerlendirme testinin Türkçe dil yapısına uygun sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir.

Hece düzeni; TİGE II'de yer alan 347 sözcüğün hece yapıları incelendiğinde en yaygın hece yapısının CVCVC olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, CVCV ve VCVC gibi yapılar da sık karşılaşılan hece kalıpları arasındadır. Bu dağılım, testteki sözcüklerin hece düzeninin Türkçedeki tipik yapılara uygun olduğunu göstermektedir. Ortalama hece sayısı 2,25 olarak hesaplanmıştır (SD = 0.42). Ortalama hece/sözcük oranı 0,48 olarak tespit edilmiştir.

Sözcüklerin vurgu yapısı; TİGE II'deki sözcüklerin vurgu desenleri incelendiğinde en yaygın vurgunun WS (zayıf-güçlü) olduğu tespit edilmiştir. Sözcüklerin 232'si WS, 95'i SW ve 20'si WWS vurgusuna sahiptir.

Sözcüklerin sıklık analizi; TİGE II'de yer alan sözcüklerin frekans dağılımı incelendiğinde sıklığı en yüksek sözcükler arasında *saat* (38658), *kalem* (7815), *masa* (13993) gibi sözcükler bulunmaktadır. Ortalama sözcük sıklığı, 8573,89 olarak hesaplanmıştır.

Sözcük Uzunluğu: TİGE II'de yer alan sözcüklerin uzunlukları incelendiğinde en kısa sözcüğün 3 harfli, en uzun sözcüğün ise 9 harfli olduğu görülmüştür. Çoğunlukla 4-6 birim uzunluğundaki sözcüklerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ortalama sözcük uzunluğu, 5,34 olarak hesaplanmıştır (SD = 1.11).

Sözcük Türü Dağılımı: TİGE II'de yer alan sözcüklerin sözcük türlerine göre dağılımı incelendiğinde çoğunlukla adlardan oluştuğu görülmüştür.

Biçimbilimsel Analiz: TİGE II'de yer alan 347 sözcüğün 315'i kök, 32'si türemiş sözcüktür. Bu dağılım, TİGE II'nin dilbilimsel analizinde kök sözcüklerin baskın olduğunu, ancak türemiş sözcüklerin de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca TİGE II'de ad kök oranı %98,8, eylem kök oranı %1,2 olarak hesaplanmıştır.

Semantik Analiz: TİGE II'de yer alan sözcüklerin anlamsal içerikleri incelendiğinde en yaygın kategorilerin, mobilyalar (*ayna, masa*), yazı araçları (*kalem*), ve zaman göstergeleri (*saat*) olduğu görülmüştür. Sözcüklerin semantik rollerinin dağılımına bakıldığında ise etken ve etkilenen kategorilerinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Tüm betimleyici analizlere ilişkin veriler Tablo 1'de özetlenmiştir.

4.6 Değerlendirme Araçları Arasında Karşılaştırma: İstatistiksel Bulgular

Sözcüklerin analizinde, testler içindeki toplam sözcük sayılarındaki farklılıklar dikkate alınarak normalize edilmiş oranlarla karşılaştırmalar yapılmıştır. Kök sözcük oranı açısından testler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark gözlenmiştir (F = 10.28; p= 0.004). AAT'nin, %100 kök sözcük oranıyla diğer testlerden anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir. Türemiş sözcük oranları arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur (F = 8.47; p = 0.007). TODİL'in, %4,3 oranıyla diğer testlere göre daha yüksek türemiş sözcük oranına sahip olduğu gözlenmiştir. Ortalama sözcük sıklığı açısından da testler arasında anlamlı bir fark gözlenmiştir (F = 7.91; p = 0.012). DİLTAR, normalize edilmiş sıklık açısından diğer testlerden anlamlı şekilde yüksek değerlere sahiptir. Ortalama sözcük uzunluğu açısından da testler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F = 6.72; p = 0.015). En kısa ortalama sözcük uzunluğuna sahip olan aracın, TODİL olduğu gözlenmiştir. Ortalama hece sayısı da testler arasında anlamlı bir fark göstermiştir (F = 5.13; p = 0.021). SST'nin en yüksek, TODİL'in en düşük hece sayısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Değerlendirme araçları arasındaki bu istatistiksel farkların yanı sıra, tüm testlerde ağırlıklı olarak Türkçe kökenli sözcüklerin yer aldığı gözlenmiştir. Biçimbilimsel açıdan sözcük türlerinin çoğunlukla adlardan oluştuğu belirlenmiştir. Semantik analizde ise değerlendirme araçlarında anlamsal roller açısından tematik olarak hep etken ve etkilenen rollerinin ağırlıklı olduğu görülmüştür. Araçlar arasında

fonolojik açıdan en dikkat çeken ortak özellik ise tutarlı olarak sözcük vurgusunun WS (zayıf-güçlü) olmasıdır.

Tablo 1. Dil ve konuşma değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin dilbilimsel analizleri

Test Adı-Yaş/ay aralığı	**Sözcük Sayısı**	**Yaygın Hece Yapısı**	**Ortalama Hece Sayısı**	**Hece/Sözcük Oranı**	**Ortalama Sözcük Sıklığı**
AAT (2-12 yaş)	38	CVCV	2,16	0,39	6043
SST (2-8 yaş)	68	CVCV	2,42	0,48	8274
DİLTAR (18-36 ay)	194	CVCV	2,38	0,47	12475
TODİL (4-9 yaş)	23	CVCVC	2,13	0,46	9483
TİGE-II (16-36 ay)	347	CVCVC	2,25	0,48	8573
	Ort. Sözcük Uzun.	**Kök Sözcük Sayısı**	**Türemiş Sözcük Sayısı**	**Ad/Kök Oranı**	**Eylem/Kök Oranı**
AAT (2-12 yaş)	5,53	32	6	100	0
SST (2-8 yaş)	5,1	60	8	97,1	2,9
DİLTAR (18-36 ay)	5,2	172	22	98,4	1,6
TODİL (4-9 yaş)	4,57	21	2	95,7	4,3
TİGE-II (16-36 ay)	5,34	315	32	98,8	1,2

TARTIŞMA

Bu araştırmada, çocuklara yönelik Türkçe dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin dilbilimsel özellikleri kapsamlı bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Türkiye'de klinik ve akademik amaçlı yaygın olarak kullanılan dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçları, çocukların dil ve konuşma edinimi süreçlerini değerlendirmek amacıyla farklı yaş grupları ve gelişim düzeylerine göre tasarlanmış standardize testlerdir. Bu çalışma Türkçe dil ve konuşma gelişimini değerlendiren araçların içerdiği sözcük yapılarının dilbilimsel açıdan ne derece tutarlı olduğunu değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda araçlarda yer alan sözcükler; *biçimbilimsel (sözcük kategorisi, kök yapısı, türetim özellikleri), ortografik (ortalama sözcük uzunluğu), fonolojik (hece yapısı, hece sayısı, hece/sözcük oranı, sözcük vurgusu yapısı), semantik özellikleri (semantik içerik, semantik rol, sözcük sıklığı)* ve *alıntılandığı dil* açısından incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular hem bireysel testler düzeyinde hem de testler arası kıyaslamalar açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

AAT'de analiz edilen 38 sözcük, özellikle hayvan isimleri gibi çocukların çevresel dünyasında sık duyduğu kategorilere odaklanmıştır. En yaygın hece yapısının CVCV olması, Türkçedeki tipik fonolojik yapıya uygunluğu yansıtırken ortalama hece sayısının ve hece/sözcük oranının düşük olması, bu testin çocukların algısal ve üretimsel becerilerine uygun tasarlandığını göstermektedir. Sözcüklerin tamamının ad kökünden oluşması ve türemiş sözcüklerin oranının sınırlı olmasının, bu aracın temel olarak konuşma sesini/artikülasyon becerilerini değerlendirmesi ve yapısal çeşitlilikten çok bir fonemin farklı pozisyonlarda olacak şekilde incelenmesine odaklanan bir test olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Ancak, testin hedef yaş aralığı (2-12) göz önüne alındığında değerlendirme aracında yer alan sözcüklerin yapısal çeşitliliğinin sınırlı olduğu da dikkat çekmektedir. Ortalama sözcük uzunluğunun 5.53 olması, dil gelişimi sürecinde erken dönemde edinilmesi beklenen orta uzunluktaki sözcüklerin testte yer aldığını ortaya koymaktadır. Ancak, testte kullanılan sözcüklerin diğer araçlarla karşılaştırıldığında sıklık açısından en düşük değere sahip olması, testin çocukların günlük dil girdisiyle tam anlamıyla örtüşmeyebileceğini düşündürmektedir.

2-8 yaş aralığını hedefleyen SST testinde yer alan 68 sözcüğün büyük çoğunluğunun CVCV yapısına sahip olması, fonolojik karmaşıklığın minimal düzeyde tutulduğunu ve dolayısıyla testin, çocukların dil üretim becerilerini daha iyi yansıtmayı hedeflediğini göstermektedir. Bu durumun da testin artikülasyon/ konuşma sesi değerlendirme odaklı bir test olmasından kaynaklı olduğu gözlenmektedir. Ortalama hece sayısının diğer testlere göre daha yüksek olması (2.42), testin fonolojik karmaşıklık açısından da zengin bir yapı sunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, ad kök oranının %97,1 olması, testteki sözcüklerin büyük ölçüde temel adlardan oluştuğunu ve dil edinimi sürecindeki ad baskınlığını göz önüne aldığını göstermektedir. Araçta yer alan türemiş sözcük oranının düşük olması (%2,9), aracın öncelikli olarak -biçimbirimsiz kök halde sözcük üretimi açısından- konuşma sesi değerlendirilme hedefiyle uyumlu görünmektedir. Bununla birlikte, semantik kategorilerde mobilya kategorisi, önemli bir ağırlığa sahip gibi görünse de bu durumun sözcüklerin semantik kapsamını daraltmak yerine çocukların günlük yaşantılarında sık karşılaştıkları objelere vurgu yapmanın amaçlandığı düşünülmektedir. DİLTAR'da analiz edilen 194 sözcüğün çoğunluğunun CVCV hece yapısında olması, Türkçedeki fonolojik yapıların temel özelliklerini yansıtmaktadır. Ortalama hece sayısının 2.38 ve türemiş sözcük oranının diğer testlere göre daha yüksek (%11,3) olması, bu testin çocukların dilbilgisel türetme becerilerini de kapsayan bir yapı sunduğunu göstermektedir. Yiyecekler kategorisinin en yaygın semantik kategori olması, erken çocukluk dönemindeki temel kavramların hedeflendiğini düşündürmektedir. Sözcüklerin sıklığının diğer testlere kıyasla oldukça yüksek olması, bu testin 18-36 ay arası çocukların günlük yaşamlarındaki dil girdisiyle daha iyi örtüştüğünü ortaya koymaktadır. TODİL'de analiz edilen 23 sözcük, sınırlı sayıda sözcük içermesine rağmen, fonolojik açıdan farklılık gösteren CVCVC yapısıyla dikkat çekmektedir. Ortalama sözcük uzunluğunun (4.57) diğer testlere göre daha kısa olması, okul çağının yanı sıra daha erken yaş grubundaki çocukların da dil becerilerini değerlendirme amacıyla tasarlandığını düşündürmektedir. Bununla birlikte, %95,7 ad kök oranı ve %4,3 eylem kök oranıyla analiz edilen değerlendirme araçları içinde en fazla eylem kök sözcüğe sahip olduğu gözlenmiştir. Bu yönüyle de testin, dilbilgisel çeşitlilik açısından daha geniş bir kapsam sunduğuna işaret etmektedir. Semantik kategoriler açısından SST gibi TODİL'de de mobilya kategorisinin en yaygın semantik kategori olması, testin çocukların günlük yaşamlarında sık karşılaştığı nesnelere dayalı bir içerik sunduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak, TİGE-II'de analiz edilen 347 sözcük, sayıca geniş kapsamlı bir sözcük havuzuna sahip olmasıyla diğer testlerden ayrılmaktadır. En yaygın hece yapısının CVCVC olması ve ortalama hece sayısının (2,25) diğer testlerle paralel bir şekilde orta düzeyde bulunması, testin hem fonolojik karmaşıklığı hem de dil üretim becerilerini değerlendirmeye son derece elverişli olduğunu göstermektedir. Sözcüklerin sıklık değerlerinin yüksekliği (ortalama: 8573), testin erken dönemdeki çocukların günlük dil girdisiyle güçlü bir ilişki kurduğunu düşündürmektedir. Türemiş sözcük oranının %9,2 olması, bu testin dilbilgisel çeşitlilik açısından daha kapsamlı bir yapı sunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, AAT ve SST gibi testlerin temel olarak artikülasyon/konuşma sesi değerlendirme amacı taşıdığı görülmekteyken TİGE-II gibi daha geniş kapsamı olan testlerin, dil becerilerinin çeşitli boyutlarını ele aldığı saptanmıştır. Ancak, testlerin genel olarak çoğunlukla ad sözcüklere odaklandığı, eylem ve sıfat kullanımının görece sınırlı olduğu dikkat çekmiştir. Bu durum, çocukların dil gelişiminin farklı boyutlarının yeterince ölçülmediği görüşünü destekleyebilir. Diğer yandan, beş farklı değerlendirme aracında yer alan sözcüklerin büyük çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, söz konusu araçların yerel dil yapısına uygun biçimde tasarlandığını ve Türkçenin doğal söz varlığını yansıttığını göstermektedir. Değerlendirme araçlarının tümü fonolojik açıdan incelendiğinde hece/sözcük oranları ve en yaygın hece yapıları, araçlarda yer alan sözcüklerin fonolojik karmaşıklık düzeylerini ortaya koymuştur. Çalışmada, tüm testlerde Türkçe için tipik olan CVCV hece yapısının baskın olduğu görülmüştür. Bu sonuç, çocukların erken dönemde kolay algılayıp üretme eğiliminde oldukları basit hece yapılarının değerlendirme araçlarında tutarlı bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Ancak, SST'de daha karmaşık hece yapılarının (VCVCV gibi) da bulunması, bu testin dil işleme yükünü diğer testlere kıyasla artırabileceğini düşündürmektedir. Biçimbilimsel açıdan incelendiğinde araçlardaki

ortalama sözcük uzunlukları 4.57 ile 5.53 arasında değişmektedir. Bu, Türkçede sıkça kullanılan kısa ve orta uzunluktaki sözcüklerin çocuklar için uygunluğunu göstermektedir. Sözcük uzunluğundaki farklılıklar, testlerin hedefledikleri yaş gruplarının dil gelişimi düzeyleriyle uyumlu olabilecek şekilde düzenlenmiş olabilir. Testlerin tamamı, sözcük uzunluğu açısından Türkçenin genel ortografik yapısını yansıtırken daha kısa sözcüklerin erken dil edinim sürecine uygun olarak ağırlıklı tercih edildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan, kök ve türemiş sözcük oranlarındaki farklılıklar, değerlendirme araçlarının biçimbilimsel çeşitliliğini yansıtmaktadır. DİLTAR'ın diğer testlere kıyasla daha yüksek türemiş sözcük oranına sahip olması, bu aracın çocukların daha ileri düzeydeki morfolojik farkındalığını ölçme potansiyelini göstermektedir. Bununla birlikte, genel olarak kök sözcüklerin ve adların baskın olması, testlerin erken çocukluk dönemi dil edinimi hedeflerine uygun olduğunu desteklemektedir. Semantik açıdan bakıldığında araçların çoğunlukla etken ve etkilenen rollerine odaklandığını göstermiştir. Bu durum, çocukların günlük yaşamda karşılaştıkları temel sözcük kategorilerinin dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarında yer bulduğunu göstermektedir. Sözgelimi, DİLTAR'ın yiyecekler kategorisine yoğunlaşması, bu testin çocukların temel ihtiyaçlarını ifade etme becerisini değerlendirme amacını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, düşük sıklıktaki sözcüklerin de yer aldığı testlerin, çocukların daha karmaşık dil yapılarını anlamaları ve kullanmaları için fırsat sağlayabileceği öne sürülebilir.

Normalize edilmiş verilerle yapılan istatistiksel analizlerde, araçlar arasında kök-türemiş sözcük oranları, sözcük uzunlukları ve sıklıkları gibi birçok ölçütte anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Bu farklılıklar, her bir aracın kendi hedeflediği değerlendirme alanına özgü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu bulgular, analiz edilen dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarının çocukların dil ve konuşma edinimi süreçlerini değerlendirmede önemli birer araç olduğunu desteklemektedir. Ancak, bu araçların dilbilimsel özelliklerinin daha kapsamlı analizlerle desteklenmesi ve dil edinim süreçlerine uygunluğunun artırılması gerektiği sonucuna varılabilir.

SONUÇ

Bu araştırmada, Türkçe dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarının dilbilimsel özellikleri kapsamlı bir şekilde analiz edilerek çocukların dil edinim süreçleriyle uyumlulukları değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, analiz edilen araçların genel olarak çocukların dil ve konuşma gelişimini değerlendirmeye yönelik uygun özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Değerlendirme araçlarında yer alan sözcüklerin, çoğunlukla Türkçe kökenli olması, araçların yerel dil yapısına uygun olarak tasarlandığını ve kültürel bağlamı yansıttığını ortaya koymaktadır. Fonolojik özellikler açısından araçlardaki sözcüklerin, Türkçe için tipik olan CVCV ve CVCVC hece yapılarında yoğunlaştığı ve çocukların erken dil işleme becerilerini destekleyecek şekilde düzenlendiği gözlenmiştir. Biçimbilimsel açıdan, testlerdeki sözcüklerin çoğunlukla kök sözcüklerden oluştuğu ve türemiş sözcüklerin sınırlı olduğu dikkat çekmiştir. Bu durum, testlerin erken dönemde dil edinimine yönelik temel dil becerilerini ölçmeye odaklandığını göstermektedir. Ancak, türemiş sözcük oranlarının sınırlı olması, çocukların daha ileri düzey dil becerilerinin değerlendirilmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, testlerin büyük ölçüde ad köklerine odaklanması, eylem ve sıfat gibi diğer sözcük türlerinin değerlendirilmesine daha az yer verildiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, araçların biçimbilimsel çeşitlilik açısından geliştirilme potansiyeline işaret etmektedir. Semantik özellikler açısından, araçlardaki sözcüklerin büyük ölçüde çocukların günlük yaşamında sık karşılaştıkları nesne ve kavramlara odaklandığı belirlenmiştir. Araçlarda yer alan sözcüklerin sıklık analizi, çocukların dil girdisiyle uyumlu bir yapı sunduğunu ortaya koysa da bazı testlerde sıklığı düşük sözcüklerin yer alması, dil becerilerinin farklı düzeylerini ölçme potansiyeline işaret edebilir. Sonuç olarak, bu araştırma, Türkçe dil ve konuşma gelişimi değerlendirme araçlarının dilbilimsel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Gelecekteki dil ve konuşma gelişimi tarama/değerlendirme araçlarında sözcüklerin biçimbilimsel ve semantik çeşitliliğinin artırılmasının, dil edinim süreçlerinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacağı, fonolojik özelliklerin

çeşitlendirilmesinin özellikle farklı yaş gruplarındaki çocukların fonolojik farkındalık becerilerinin daha hassas şekilde ölçülmesine olanak tanıyacağı öngörülmektedir. Sonuç olarak bu araştırmadan elde edilen bulgular, Türkçe dil ve konuşma gelişimi araçlarının genel olarak çocuk dilini ve konuşmasını çeşitli yönleriyle ölçmeye elverişli olduğunu, ancak bazı alanlarda geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Biçimbilimsel ve semantik çeşitliliğin artırılması, araçların çocukların dil gelişimine daha geniş bir perspektiften bakmasını sağlayabilir. Ayrıca, hece yapıları ve vurgu desenlerinin daha karmaşık hâle getirilmesi, çocukların fonolojik farkındalığını daha iyi ölçme potansiyeli sunabilir.

Extended Summary

Evaluating children's language development is crucial for the early detection of potential language delays or disorders. To achieve this, various standardized speech and language assessment tools are widely used in clinical and research settings. These tools are designed to measure whether children exhibit age-appropriate language skills and provide valuable insights for clinicians and researchers. Particularly in early childhood, such assessments play a key role in understanding the language acquisition process and developing appropriate intervention programs. However, the effectiveness of these tools is directly related to the linguistic properties of the words they contain and how well they align with language development processes. Vocabulary acquisition is one of the fundamental components of language development. From birth, infants are exposed to linguistic input and begin to recognize sounds and words. The first words typically emerge between 12 and 18 months, with a significant expansion of vocabulary between ages 2 and 3. By the ages of 3 to 5, children start using learned words within sentence structures, and by 4 to 5 years, they are expected to have acquired the basic components of language. The linguistic characteristics of words play a critical role in shaping language acquisition. Morphological structures influence grammatical development, orthographic properties contribute to early literacy skills, and phonological features provide insights into how children process words. Additionally, word frequency is a crucial factor, as children tend to learn high-frequency words earlier. Despite the importance of these factors, no comparative linguistic analysis has been conducted on the words used in Turkish speech and language assessment tools. This study systematically examines the linguistic properties of words in these tools to enhance their scientific validity and alignment with language acquisition processes.

Purpose: Current study aims to provide a comprehensive linguistic analysis of the words included in standardized assessment tools used for evaluating speech and language development in Turkish-speaking children. The selection of words in such tools plays a crucial role in determining their validity and reliability, making it essential to investigate their linguistic properties. By analyzing the morphological, orthographic, phonological, semantic, and etymological characteristics of these words, this study seeks to highlight patterns that influence test structure and performance, contributing to a more refined approach to language assessment in Turkey.

Methods: A total of 670 words were examined from five widely used assessment tools: Ankara Artikülasyon Testi (AAT), Sesletim-Sesbilgisi Testi (SST), Türkçe Okulçağı Dil Gelişimi Testi (TODİL), Türkçe İletişim Gelişimi Envanteri (TİGE-II), and Dil Gelişimi Değerlendirme Envanteri (DİLTAR). The words were analyzed according to their morphological features (word categories, root structure, derivational properties), orthographic properties (word length), phonological structure (syllable types, number of syllables, stress patterns), and semantic aspects (semantic categories, roles, and word frequency). Additionally, their etymological origins were investigated to determine the proportion of Turkish-origin words versus loanwords. The analysis was conducted using linguistic annotation and computational frequency methods, and inter-rater reliability was ensured through expert validation.

Results: Findings reveal that all the assessment tools predominantly include Turkish-origin words, supporting the idea that these tests are constructed to reflect the natural linguistic environment of Turkish-speaking children. Phonological analysis highlights a preference for simple

syllable structures, particularly CVCV, which aligns with early language development patterns. The prevalence of root words and the limited use of derivational morphology suggest that these tests focus on assessing fundamental language skills rather than more complex lexical processing abilities. Furthermore, the average word length was found to be within the short to medium range, indicating an alignment with the developmental stages of the target age groups. Semantic analysis showed that the selected words emphasize categories frequently encountered in children's daily lives, such as common objects, actions, and family members, which enhances the ecological validity of these assessments.

Results and Discussion: The differences observed among the assessment tools suggest that each test has been designed with distinct objectives, catering to different aspects of speech and language evaluation. While some tools prioritize articulation and phonological processing, others focus on lexical and morphosyntactic development. This variation underscores the need for a more standardized approach to word selection in Turkish speech and language assessments to ensure greater comparability across different tools. Additionally, future test development may benefit from incorporating a wider range of morphological structures and semantic categories to provide a more comprehensive assessment of children's linguistic abilities. In conclusion, this study contributes to strengthening the scientific foundation of Turkish speech and language assessment tools by systematically analyzing the linguistic properties of the words they contain. The findings offer valuable insights for test developers, clinicians, and researchers by shedding light on the linguistic structures that shape assessment outcomes. By emphasizing the importance of linguistic considerations in test design, this research provides recommendations for future assessment development, ultimately aiming to enhance the reliability and effectiveness of speech and language evaluation practices in Turkey.

KAYNAKÇA

Aksan, Y., Aksan, M., Özel, S. A., Yılmazer, H., Demirhan, U. U., Mersinli, Ü., & Altunay, S. (2016). *Web tabanlı Türkçe ulusal derlemi* (TUD). Proceedings of the 16th Academic Computing Conference, 723–730.

Aksu Koç, A., Küntay, A. C., Acarlar, F., Topbaş, S. S., & Maviş, İ. (2019). *Türkçe İletişim Gelişimi Envanteri (TİGE) El Kitabı*. Detay Yayıncılık.

Bleses, D., Vach, W., Slott, M., Wehberg, S., Thomsen, P., Madsen, T. O., & Basbøll, H. (2008). *The Danish Communicative Developmental Inventories: Validity and main developmental trends. Journal of Child Language*, 35(3), 651–669.

Demuth, K. (2006). *Crosslinguistic perspectives on the development of prosodic words*. Language and Speech, 49(2), 129–135.

Ege, P., Acarlar, F., & Turan, F. (2004). *Ankara Artikülasyon Testi El Kitabı*. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Field, A. (2024). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage Publications.

Gökmen, S. (2007). *4;0-6;0 yaş (48-72 aylar) arasındaki çocukların ad-eylem kullanımları*. Dil Dergisi, 77, 18–33. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000075

Kurada, H. Z. (2018). *Hintçe ve Türkçenin karşılaştırmalı bürün dizgeleri*. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, 57–77.

Newcomer, P. L., & Hammill, D. D. (2008). TOLD-P: 4: *Test of Language Development—Primary*. Pro-Ed.

Topbaş, S. (2004). *Türkçe Sesletim-Sesbilgisi Testi (SST) [Turkish Articulation and Phonology Test].* Milli Eğitim Yayınları, 2004.

Topbaş, S. (2005). Sesbilgisel gelişim. In S. Topbaş (Ed.), *Dil ve kavram gelişimi* (pp. 21–30). Kök Yayıncılık.

Topbaş, S. (2006). *Türkçe Sesletim-Sesbilgisi Testi: Geçerlik-güvenirlik ve standardizasyon çalışması.* Türk Psikoloji Dergisi, 21(58), 39–52.

Topbaş, S., Gökçümen-Koca, G., & Rescorla, A. (2016). *Early expressive language development of toddlers: Adapting the LDS to Turkish (DİLTAR)*. In ASHA Convention (pp. 15–19).

Topbaş, S., & Güven, O. (2017). *Türkçe Okulçağı Dil Gelişimi Testi–TODİL [Test of Language Development–Fourth Edition: Turkish Version].* Detay Yayıncılık.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	İnceleme Makalesi / Review Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	11 Şubat 2025 / 11 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	10 Mayıs 2025 / 10 May 2025
Atıf/Citation:	Topuz, İ. & O. Aslan (2025). Being well in the shadow of war: The case of Palestine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 221-238
DOI:	10.35237/suitder.1637460
Benzerlik / Similarity: %	%7

Being Well in the Shadow of War: The Case of Palestine

Savaşın Gölgesinde İyi Olmak: Filistin Örneği

İrem TOPUZ* **Olcan ASLAN****

Abstract

This study reviews 37 studies examining the well-being of Palestinian individuals, focusing on the effects of conflict and war on their physical, mental, and social health. Data from databases such as Scopus and Web of Science indicate that most research (86.49%) employed quantitative methods, primarily correlational surveys (81.08%). Adults (27.03%) and children (18.92%) were the primary focus groups, highlighting the significant impact of conflict on these populations. Well-being was frequently associated with variables like trauma (8.49%), gender (7.55%), and mental health (5.66%). Common issues included post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety, all of which significantly impact overall quality of life. The most commonly used analytical method was multivariate statistics (65.12%), followed by univariate methods (27.91%). Most studies involved participant groups ranging between 201–500 individuals (32.43%). The limited use of qualitative (10.81%) and mixed methods (2.70%) highlights gaps in understanding the deeper, contextual aspects of well-being and its long-term consequences. Findings emphasize the importance of developing human rights-based health policies and enhancing social support systems to mitigate the negative effects of conflict. This review contributes to the literature by underlining the need for more comprehensive and integrative approaches to improve both individual and societal well-being in Palestine.

Keywords: *Mental Health, Palestinian Individuals, Social Support, Well-Being, Trauma.*

Öz

Bu çalışma, Filistinli bireylerin iyi olma hali üzerine yapılan 37 araştırmayı inceleyerek, savaş ve çatışmanın fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlık üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Scopus ve Web of Science gibi veri tabanlarından elde edilen veriler, araştırmaların büyük bir kısmının (%86,49) nicel yöntemleri kullandığını ve ağırlıklı olarak ilişkisel tarama modeline (%81,08) dayandığını göstermektedir. Çalışmalarda en çok incelenen gruplar yetişkinler (%27,03) ve çocuklar (%18,92) olup,

* Arş. Gör., Maltepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: iremtopzuz@maltepe.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-7085-8470.

** Uzm. Psk. Dan., MEB, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: olcanaslan95@gmail.com, **ORCID:** 0000-0001-9987-0425.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

çatışma ortamının bu kesimler üzerindeki etkisinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. İyi olma hali genellikle travma (%8,49), cinsiyet (%7,55) ve ruh sağlığı (%5,66) gibi değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. En sık karşılaşılan sorunlar arasında travma sonrası stres bozukluğu, depresyon ve anksiyete yer almakta olup, tüm bu faktörler yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. En yaygın kullanılan analiz yöntemi çok değişkenli istatistiklerdir (%65,12), bunu tek değişkenli analizler (%27,91) takip etmektedir. Katılımcı sayıları açısından en fazla çalışma, 201–500 kişi arasında örneklemle yapılmıştır (%32,43). Nitel (%10,81) ve karma yöntemlerin (%2,70) sınırlı kullanımı, iyi olma halinin daha derin ve bağlamsal yönlerini anlamada önemli boşluklara işaret etmektedir. Bulgular, çatışmanın olumsuz etkilerini hafifletmek için insan hakları temelli sağlık politikalarının geliştirilmesi ve sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu derleme, bireysel ve toplumsal iyi olma halini iyileştirmek için daha kapsamlı ve bütüncül yaklaşımlara duyulan ihtiyacı vurgulayarak alan yazına katkı sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Filistinli bireyler, iyi olma hali, ruh sağlığı, sosyal destek, travma.*

INTRODUCTION

Since its inception, psychology has predominantly focused on individuals' mental disorders, serving as a vital field of science. After the Second World War, however, there was a significant increase in the tendency to investigate individuals' negative aspects and pathology (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000, p.6). Rand and Snyder (2003, p. 152), upon examining studies conducted between 1872 and 2003, emphasized that studies on concepts considered negative received significantly more citations compared to those investigating positive concepts. Based on these findings, it can be said that, until the 21st century, psychology has focused more on the negative human weaknesses rather than strengths (Topuz et al., 2024, p. 232). However, a speech by Martin Seligman, the President of the American Psychological Association in 1998, became one of the paradigms shift in psychology. With this speech, positive psychology, which emphasizes concepts such as satisfaction, hope, optimism, and well-being (happiness) in human life, gradually became a significant area within psychology. A review of the literature reveals that the primary goal of positive psychology is to understand well-being (Yalçın, 2014). Accordingly, the concept of well-being is approached and defined in various ways. Lyubomirsky (2007) proposed that well-being consists of a combination of pleasure, prosperity, and joy derived from life and argued that humanity's ultimate purpose is to seek well-being. Vaillant (2003, p. 1375), on the other hand, emphasized that well-being represents the positive aspect of mental health. Ryff (1989, p. 1073) stated that well-being encompasses elements such as an individual's satisfaction with life, finding meaning, and achieving self-actualization. In this context, the concept of well-being is examined through two main approaches: hedonic and eudaimonic well-being. The hedonic approach focuses on the pursuit of happiness and pleasure, while the eudaimonic approach emphasizes the realization of an individual's potential and leading a meaningful life (Deci & Ryan, 2000, p. 227). Based on all these perspectives, it would not be incorrect to say that the concept of well-being is multi-dimensional. Indeed, Ryff and Keyes (1995, p. 720) examine the concept of well-being through six fundamental dimensions. These are:

- Self-Acceptance: Being at peace with oneself and accepting past experiences.
- Positive Relationships: The ability to develop healthy and supportive relationships.
- Autonomy: The ability to make one's own decisions independently of external pressures.
- Environmental Mastery: The capacity to manage and control one's surroundings.
- Purpose in Life: Having goals that can bring meaning and direction to life.
- Personal Growth: The desire for continuous learning and development (Ryff & Keyes, 1995).

These dimensions play a critical role in enhancing an individual's overall quality of life, and research shows that individuals who score high in these areas tend to be healthier and happier

(Seligman, 2011, p. 35). Challenges of modern life, such as rapidly developing technology, increasing urbanization, and intense work schedules, can negatively impact individuals' well-being. For instance, excessive use of digital technologies can increase feelings of loneliness and lead to weakened social relationships (Twenge, 2017, p. 291). Similarly, as observed during the pandemic period, isolation can have severe effects on individuals' psychological health (Brooks et al., 2020). Preserving and promoting well-being in the modern world can positively affect not only individual lives but also societal structures. In this context, well-being is also used as a guide in forming economic and social policies. For example, some countries, such as Bhutan, aim to improve individuals' quality of life through indicators like "Gross National Happiness" (Ura et al., 2012, p. 14). The concept of well-being encompasses not only the positive aspects of individuals' daily lives but also their processes of coping with traumatic experiences. Wars, violence, and other crises can deeply affect individuals' levels of well-being. Research shows that such traumatic experiences threaten not only individuals' psychological states but also their physical health, social relationships, and overall life satisfaction (Hobfoll et al., 2007, p. 285). As a broad construct, well-being becomes even more vital in conflict settings, where individuals face ongoing adversity, violence, and instability (Aslan vd., 2025). Understanding well-being in such contexts allows for a more comprehensive approach to recovery, resilience, and long-term social cohesion. The preservation or rebuilding of well-being after trauma requires effort at both individual and societal levels. The concept of post-traumatic growth suggests that individuals can experience personal development after challenging life events (Tedeschi and Calhoun, 1996, p. 455). In this process, social support systems, psychological interventions, and strengthening individuals' sense of self-efficacy play a critical role. For example, studies with refugee individuals have shown that supportive social environments and meaningful goals are effective in mitigating the impacts of war trauma (Silove, 2013, p. 240).

Today, one of the populations that has been extensively exposed to prolonged conflict-related trauma is the Palestinian community living in regions affected by long-standing geopolitical unrest. Problems began in the late 19th century with the emergence of the Zionist movement and increased Jewish immigration to Palestinian lands. These problems escalated into war with the establishment of the State of Israel on Palestinian territory, and as a result, the impact of long-standing geopolitical conflict on Palestinian well-being. The intense stress and traumas brought about by war have increased the importance of mental health for Palestinians. Events such as bombings, forced displacement, and the loss of loved ones lead to mental health problems such as post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, and anxiety in individuals (Thabet et al., 2016, p. 2). The challenging conditions of conflict make it nearly impossible to maintain physical health, which is a fundamental component of well-being. War hinders access to healthcare services and impedes the provision of basic needs such as clean water, food, and shelter. Based on all these circumstances, studies on well-being conducted with Palestinians who have been affected by prolonged conflict and displacement hold critical importance for long-term recovery and reconstruction processes at both individual and societal levels. Conflict-related conditions have severely affected the physical, mental, and social health of the Palestinian people. Factors such as continuous violence, forced displacement, the loss of loved ones, and economic difficulties have led to the widespread prevalence of mental health issues such as PTSD, depression, and anxiety. Given the lack of prior research on well-being in conflict settings, well-being studies can serve as a fundamental tool for individuals to manage these traumas and regain hope.Within this scope, our research aims to systematically examine well-being studies conducted with Palestinians. We believe this study is extremely important in both providing a general overview of existing research and identifying knowledge gaps in this field to develop more effective interventions and policies. This study holds significant importance as it addresses a critical gap in the existing literature by systematically reviewing well-being research in one of the most persistently conflict-affected populations. While numerous studies have explored the psychological impacts of war and displacement globally, there is a notable lack of comprehensive synthesis focused

specifically on the Palestinian population. Given the ongoing nature of geopolitical conflict in the region, understanding the multidimensional aspects of well-being among Palestinians is essential for developing culturally sensitive and contextually appropriate mental health and social support interventions. Furthermore, this research contributes to global efforts in conflict recovery by offering insights that can inform policy decisions, humanitarian programs, and psychosocial support frameworks. By mapping trends, methodologies, and thematic emphases in existing studies, this study provides a foundational base for future empirical and practical work aimed at fostering resilience, healing, and sustainable well-being in conflict-affected settings.

Considering these factors, this research seeks to answer the following questions:

1. How has the number and thematic focus of studies on the well-being of Palestinian individuals changed over the years?
2. Which participant groups have been included in studies on the well-being of Palestinian individuals?
3. How do the sample sizes vary across studies on the well-being of Palestinian individuals?
4. What research methods (qualitative, quantitative, mixed methods) are used in studies on the well-being of Palestinian individuals?
5. What statistical and qualitative analytical techniques are commonly employed in studies on the well-being of Palestinian individuals?
6. Which variables have been examined in relation to the well-being of Palestinian individuals in these studies?

1. Method

1.1. Research Model

This study employed a systematic review method to examine the characteristics of research focusing on the well-being of Palestinian individuals. Systematic reviews are designed to bring together all relevant empirical evidence that meets predetermined eligibility criteria in order to answer a clearly formulated research question. They follow a transparent and structured methodology aimed at minimizing bias and ensuring the credibility of the findings (Antman vd., 1992; Oxman & Guyatt, 1993).

The defining features of a systematic review include:
(a) explicitly stated objectives and a reproducible methodology,
(b) a comprehensive search strategy to capture all studies meeting the inclusion criteria,
(c) a critical appraisal of the included studies' methodological quality—often through bias assessment tools, and
(d) the systematic synthesis and reporting of both study characteristics and results.

In this study, descriptive data such as publication year, participant groups, and methodological characteristics were analyzed using frequency and percentage distributions, in line with systematic review standards.

2.2. Selection of Studies

This study followed a systematic review procedure to identify relevant literature on the well-being of Palestinian individuals. The sample was obtained from research available in the Scopus, Wiley, Taylor and Francis, Web of Science, ERIC, and Sage databases. A structured search strategy was employed, where an initial search was conducted using the keyword "well-being," followed by the terms "Palestine" and "Palestinian" to refine the results. A total of 44 studies were identified through this search.

Following the screening process based on pre-established eligibility criteria, a total of 37 studies were included in the final synthesis. In accordance with the scope of this review, only studies published in English were considered. Although studies in Arabic or other languages may exist, they

were excluded due to limitations in Access and language proficieny. Moreover studies published between 2017 and 2024 were eliğiyle for inclusion, as this time frame was selected to ensure contemporary relevance. During the full-text assessment stage, 7 articles were excluded. Of these, 3 studies were excluded because they were not specifically focused on Palestinian individuals, and 4 were excluded due to being theoretical or non-empirical in nature.

Inclusion Criteria

1. Studies addressing the well-being levels of Palestinians up until 2024 were included in the research.
2. Studies in which the study group consisted of Palestinian individuals were included.
3. Studies published in English between 2017 and 2024 were included.
4. No restriction was applied regarding study design, as long as the focus was on empirical research related to well-being.

Exclusion Criteria

1. Studies where the entered keywords ("well-being," "Palestine," "Palestinian") were used in entirely different contexts, unrelated to the field or subject matter.
2. Studies conducted with groups other than Palestinians or studies involving Palestinians alongside other groups.
3. Theoretical or model development studies not directly related to Palestinian individuals.
4. A total of 7 studies were excluded during full-text screening: 3 for not being focused specifically on Palestinians, and 4 for being theoretical or lacking empirical data.

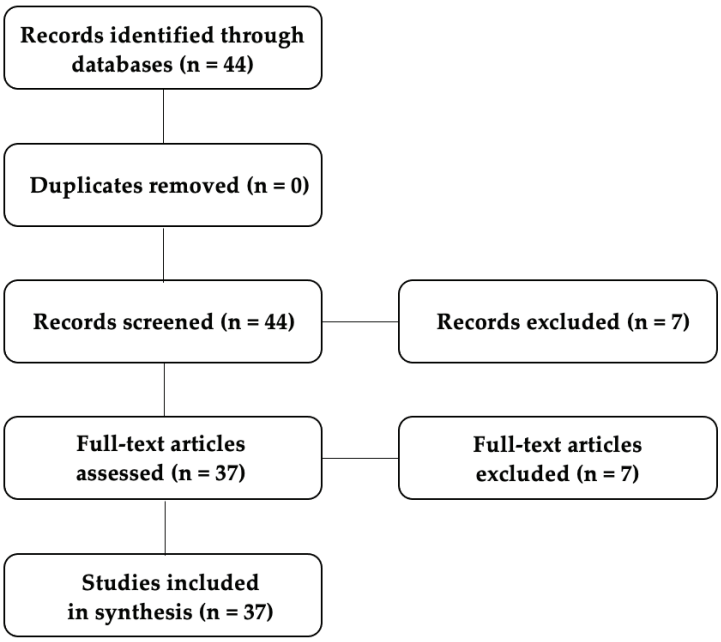

Figure 1: PRISMA Flow Diagram

2.3. Data Collection and Analysis

This study employed a systematic review methodology to identify, assess, and synthesize empirical studies related to the well-being of Palestinian individuals. In accordance with established systematic review protocols (e.g., PRISMA), the process was carried out in several structured stages to ensure transparency and reproducibility. First, a comprehensive search was conducted across selected academic databases, including Scopus, Wiley, Taylor & Francis, Web of Science, ERIC, and Sage. Keywords such as *"well-being," "Palestine,"* and *"Palestinian"* were used in various combinations to identify relevant studies. Only studies published in English between 2017 and 2024 were included, based on predefined inclusion and exclusion criteria. Following the initial search, a total of 44 studies were retrieved. After screening for relevance and eligibility, 37 studies were included in the final synthesis. Titles and abstracts were screened independently by two reviewers to assess eligibility. Full texts of potentially relevant studies were then examined in detail. A standardized data extraction form was developed by the researchers to ensure consistency and minimize bias**.** This form included variables such as publication year, target population, sample size, research design, data analysis techniques, and well-being-related variables. To ensure inter-rater reliability, each article was independently reviewed and coded by two researchers. Disagreements were resolved through consensus meetings. Inter-rater agreement was calculated using the formula: "Reliability = 100 × Number of Agreements / (Number of Agreements + Number of Discrepancies)," resulting in a reliability score of 82%, which exceeds the generally accepted threshold of 80% (Miles & Huberman, 1994). All extracted data were processed using QDA Miner Lite, and descriptive statistics (frequency and percentage) were used to summarize the characteristics of the included studies. The findings were then discussed in relation to existing literature, with emphasis on identifying methodological patterns, thematic gaps, and implications for future research.

2.4. Research Ethics

All rules outlined in the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were adhered to, and no actions contrary to publication ethics were carried out. This study does not involve research requiring ethical committee approval, such as studies involving human participants, the use of personal data, or ethically sensitive processes. All data and sources used in the study are publicly available and do not require special permissions. Therefore, no additional evaluations or approvals were needed under the scope of research ethics, and any potential ethical issues are the responsibility of the authors.

3.Findings

In this study, 37 studies examining the well-being levels of Palestinian individuals were reviewed. The distribution of these studies by year is presented in Table 1.

Table 1: Distribution of studies by year

Year of study conducted	Frequency	Percentage
2024	4	11.43
2023	4	11.43
2022	1	2.86
2021	10	28.57
2018	2	5.71
2017	2	5.71
2016	3	8.57
2015	2	5.71
2014	1	2.86
2012	1	2.86
2011	1	2.86
2009	2	5.71

1998	1	2.86
1995	1	2.86
Total	37	100

When Table 1 is examined, it is observed that the majority of studies investigating the well-being levels of Palestinian individuals were conducted in 2021. A total of 10 studies were carried out in this year, accounting for 28.57% of all studies. In both 2023 and 2024, 4 studies were conducted, representing 11.43% for each year. In 2016, there were 3 studies conducted, making up 8.57% of the total.

In the years 2009, 2015, 2017, and 2018, 2 studies were conducted in each, corresponding to 5.71% per year. Furthermore, in 2022, 2014, 2012, 2011, 1998, and 1995, only one study was carried out per year, which equals 2.86% for each. Overall, it is evident that a significant portion of the research has been conducted within the last five years, particularly in 2021.

The distribution of studies conducted in 2021 concerning the well-being of Palestinian individuals by study groups is presented in Table 2.

Table 2: Distribution of studies by study groups

Study groups	Frequency	Percentage
Adults	10	27.03
Children	7	18.92
University students	5	13.51
Adolescents	5	13.51
Women	2	5.41
Healthcare workers	2	5.41
Refugees	2	5.41
Aid workers	1	2.7
Parents	1	2.7
Mothers	1	2.7
Teachers	1	2.7
Total	37	100

When Table 2 is examined, it is observed that the majority of studies focusing on the well-being of Palestinian individuals were conducted with adult participants (n = 10, 27.03%). This group is followed by children, with 7 studies representing 18.92% of the total. Studies involving university students and adolescents each account for 5 studies, corresponding to 13.51% respectively.

Research focusing on women, healthcare workers, and refugees comprises 2 studies for each group, making up 5.41% individually. Meanwhile, aid workers, parents, mothers, and teachers were each the focus of only one study, representing 2.7% per group.

The results regarding the sample sizes of the study groups used in the studies reviewed are presented in Table 3.

Table 3: Distribution of studies by participant numbers

Participant number range	Frequency	Percentage
10 - 200	10	27.03
201 – 500	12	32.43
501 – 1000	7	18.92
1001 – 5000	4	10.81
5001 and above	4	10.81

Total	37	100

Table 3 presents the distribution of studies according to participant number ranges. Among the 37 studies reviewed, 27.03% included between 10 and 200 participants, while 32.43% had between 201 and 500 participants. Studies with 501 to 1000 participants accounted for 18.92% of the total. The number of studies conducted with 1001 to 5000 participants was 10.81%, and an equal percentage (10.81%) involved 5001 or more participants. The participant number range across the studies indicates variation in sample sizes, and based on the frequency data, the estimated total number of participants in all 37 studies is approximately 46,112.

The distribution of the reviewed studies by the research method used is presented in Table 4.

Table 4: Distribution of studies by research method

Research method	Research design	Frequency	Percentage
Quantitative	Descriptive survey	2	5.41
	Correlational survey	30	81.08
Qualitative		4	10.81
Mix		1	2.70
Total		37	100

When Table 4 is examined, it is evident that the most commonly employed research method in studies investigating the well-being of Palestinian individuals is the quantitative method. A total of 32 studies (86.49%) adopted this approach. Among them, 30 studies (81.08%) used a correlational survey design, while 2 studies (5.41%) utilized a descriptive survey design. On the other hand, qualitative research methods were used in 4 studies, representing 10.81% of the total. Only one study applied a mixed method approach, accounting for 2.70% of all studies.

The distribution of the reviewed studies based on the analytical methods used is presented in Table 5.

Table 5: Distribution of studies by analytical method

Analysis method	Frequency	Percentage
Univariate statistics	12	27.91
Multivariate statistics	28	65.12
Thematic analysis	2	4.65
Content analysis	1	2.33
Total	43	100

Table 5 presents the distribution of the reviewed studies based on the analytical methods employed. Among the 43 identified analytical methods, multivariate statistical analyses were the most frequently used, appearing in 65.12% of the studies (n = 28). This was followed by univariate statistical methods, which were applied in 27.91% of the studies (n = 12). Thematic analysis was utilized in 4.65% of the studies (n = 2), while content analysis was the least used analytical method, found in only one study (2.33%).

One of the criteria used within the research was the variables associated with well-being in the reviewed studies. The distribution of these related variables is presented in Table 6.

Table 6: Variables associated with the well-being of Palestinian individuals

Associated variables	Frequency	Percentage
Psychological symptoms	1	0.94
Physical health	2	1.89
Mental health	6	5.66
Age	6	5.66
Quality of life	4	3.77
Living standards	2	1.89
Socioeconomic status	3	2.83
Nutritional adequacy	1	0.94
Gender	8	7.55
Belonging	1	0.94
Trauma	9	8.49
Psychological well-being	1	0.94
Desire to migrate	1	0.94
Positive and negative emotions	7	6.60
Attachment	1	0.94
Relationships	1	0.94
Meaning	1	0.94
Academic achievement	3	2.83
School participation	1	0.94
Health	5	4.72
Place of residence	1	0.94
Religious affiliation	1	0.94
Perceived insecurity	1	0.94
Life satisfaction	1	0.94
Hope	1	0.94
Problematic internet use	2	1.89
Eating disorder	1	0.94
Social support	2	1.89
Self	1	0.94
Deviant behaviors	1	0.94
Education	1	0.94
Employment	1	0.94
Anxiety	2	1.89
Depression	2	1.89
Violence	2	1.89
Social capital	1	0.94
Religiosity	7	6.60
Family support	1	0.94
Happiness	1	0.94
Self-esteem	2	1.89
Creativity	1	0.94
Emotion regulation	1	0.94
Peer relationships	1	0.94
Psychological resilience	1	0.94
Post-traumatic growth	5	4.72
Burnout	1	0.94
Total	106	100

When Table 6 is examined, it is observed that many variables have been studied in relation to well-being. The most frequently studied variable is trauma, with a rate of 8.49% (n=9). This indicates that the social and psychological challenges faced by Palestinian individuals are intensively addressed through this variable. Trauma is followed by gender, at a rate of 7.55% (n=8). Gender has

been an important research focus regarding its impact on individuals' well-being. Variables such as mental health (n=6) and age (n=6), each at a rate of 5.66%, are also prominent factors in these studies. Particularly, mental health is closely related to individuals' overall well-being. Positive and negative emotions (n=7) are another frequently studied topic, with a rate of 6.60%, regarding their effects on well-being. Among variables with moderate representation, health (n=5) is present at a rate of 4.72%, while quality of life (n=4) accounts for 3.77%. Academic achievement (n=3) and socioeconomic status (n=3), each at a rate of 2.83%, emerge as other significant research areas addressing societal and individual success.

Additionally, variables such as religiosity (n=7, 6.60%), self-esteem (n=2, 1.89%), problematic internet use (n=2, 1.89%), depression (n=2, 1.89%), anxiety (n=2, 1.89%), violence (n=2, 1.89%), and social support (n=2, 1.89%) indicate the multidimensional nature of well-being. Variables with low representation include deviant behaviors (n=1), peer relationships (n=1), emotion regulation (n=1), happiness (n=1), burnout (n=1), and many others—each at a rate of 0.94%.

4.Results, Discussion and Suggestions

This study reviewed 37 studies available in various databases (Scopus, Wiley, Taylor and Francis, Web of Science, ERIC, and Sage). These studies examined the well-being levels of Palestinian individuals. First, the data presented in Table 1 reveal the distribution of studies examining the well-being levels of Palestinian individuals by year. When Table 1 is examined, it is evident that 27.78% of the studies were conducted in 2021, indicating a significant peak in academic interest during this period. This increase may reflect an opportunity to investigate the impact of social and political events in Palestine during 2021 on individuals' well-being. In recent years (2023 and 2024), the rate of studies is 11.11%, showing that the topic of well-being remains relevant and continues to draw researchers' attention. However, this proportion suggests a declining trend compared to the peak years. In 2016, 8.33% of the studies were conducted, demonstrating heightened awareness of the topic during that time. Studies conducted in 2009, 2015, 2017, and 2018, representing 5.56%, indicate moderate academic interest in these years. On the other hand, studies conducted in 2022, 2014, 2012, 2011, 2008, 1998, and 1995 account for only 2.78%, showing that well-being received less academic attention in these years. There are noticeable increases in studies examining the well-being of Palestinians during specific periods. As seen in the study by Helbich and Jabr (2022, p. 5), this variability may be influenced by various social and political events. During periods of active conflict, striking visuals disseminated through media and heightened public sensitivity often lead to rapid humanitarian interventions (Betancourt et al., 2013, p. 70). Such crises tend to attract not only the attention of aid organizations but also of the academic community, frequently resulting in increased research interest—particularly in areas such as mental health, trauma, and post-conflict reconstruction. Similarly, when global institutions or media highlight violations of human rights, this can lead to heightened interest from the academic community, particularly in fields related to trauma, mental health, and resilience. For example, this observation is consistent with findings from Carballo et al. (2004), who note that during the Bosnian war, increasing media attention and institutional involvement contributed to a surge in academic focus on the mental health consequences of conflict (Carballo et al., 2004, p. 475). Their research highlights the need for a human rights-based approach to addressing post-trauma needs and emphasizes how such contextual factors drive academic interest. These patterns suggest that academic engagement with conflict-affected populations is often closely tied to the visibility and urgency of crises, highlighting the reactive nature of scholarly interest in response to sociopolitical and humanitarian developments.

When Table 2 is examined, it becomes clear that most of the studies focused on adults (26.31%). This could stem from the prioritization of adults in research due to their individual and societal responsibilities. Children, accounting for 18.42%, are the second most studied group, underscoring the importance of investigating the psychosocial impacts of growing up in conflict zones. Kadir et al. (2019, p.11) emphasized the long-term effects of growing up in conflict zones on health and development and the importance of identifying protective factors that mitigate these harms. University students and

adolescents are equally represented at 13.15%, reflecting an interest in understanding the impact of developmental processes and transitional periods on individuals' well-being. Women, healthcare workers, and refugees, representing 5.26%, are associated with the specific challenges these groups face during crises. Less represented groups (2.63%) include aid workers, parents, mothers, and teachers, which were studied in more specific contexts. The findings generally indicate that research tends to focus on broader and more accessible groups.

When Table 3 is examined, it is observed that most studies were conducted with medium-sized participant groups. Small-sized participant groups also hold significant representation, while large-scale studies are less represented. The focus on small- and medium-sized groups may be related to the convenience of data collection and analysis processes. The low representation of large-scale studies suggests that such research requires more resources and organization. Focusing on medium-sized groups reflects a balanced approach in terms of generalizability and practicality. Nevertheless, large-scale studies—although logistically demanding—could enhance the statistical power and representativeness of findings, providing a more nuanced understanding of regional and demographic differences within the Palestinian population.

According to the data presented in Table 4, most studies focused on quantitative methods, with correlational survey design being predominantly used (78.94%). This indicates that researchers prioritized investigating relationships between variables. Descriptive surveys, representing 7.89%, were less commonly used. Qualitative methods accounted for 10.52%, and mixed methods were represented at 2.63%, indicating limited interest in topics requiring in-depth analysis. Considering that Palestinian individuals have experienced intense traumatic events such as occupation, conflict, and forced migration, there is a need for a more in-depth exploration of these experiences. Increasing qualitative and mixed-method studies would allow for deeper exploration of lived experiences, narrative meaning-making, and cultural interpretations of well-being. Increasing the number of studies using qualitative and mixed methods could help better understand the individual and societal dimensions of such traumas. For instance, while the impact of traumatic events on individuals' well-being can be examined through quantitative data, the meanings these events create for individuals could be explored more deeply through qualitative analyses.

When Table 5 is examined, multivariate statistics emerge as the most frequently used method (63.63%), reflecting a tendency to understand relationships between multiple factors affecting the well-being of Palestinian individuals. Univariate statistics rank second at 27.27%, representing simpler analyses focusing on specific variables. Among qualitative methods, thematic analysis (4.54%) and content analysis (2.27%) were used to a limited extent. The findings indicate that the in-depth examination of personal experiences and psychosocial impacts is limited. Exploring the challenges faced by Palestinian individuals through multiple dimensions is considered essential.

When Table 6 is examined, trauma (8.49%), gender (7.54%), positive and negative emotions (6.60%), and religiosity (6.60%), mental health (5.66%), and age (5.66%) are the most frequently associated variables with the well-being of Palestinian individuals. One study highlighted that exposure to traumatic events among Palestinian children leads to mental health issues such as post-traumatic stress disorder and depression, exacerbated by socioeconomic conditions (Vostanis, 2003, p. 5). Another study, focusing on gender differences, found that factors like social integration and self-esteem had a stronger impact on women's well-being than on men's, with social integration reducing women's stress but having no significant effect on men (Pugliesi, 1995, p. 59). A study by Krenawi and Graham (2013) found gender-based differences in the responses of Palestinian adolescents to political violence and psychosocial outcomes, suggesting that these differences may stem from variations in societal roles, social expectations, and coping mechanisms. A study by Dawel et al. (2023, p. 1950) indicated that the intensity, variability, and proportion of positive and negative emotions can have long-term effects on psychological well-being, emphasizing the need to consider these factors together to better understand their impact on well-being. These findings suggest that well-being is shaped by both individual

psychological traits and broader sociocultural contexts. Variables such as religiosity and emotional regulation appear to serve as protective mechanisms, helping individuals manage trauma-related distress. Gender-based differences in coping also underscore the necessity of designing well-being interventions that are sensitive to societal norms and role expectations. Moreover, emotional intensity and its fluctuations can function as key indicators of psychological resilience, which makes them valuable targets for future studies and practical programs.

Additionally, the literature reveals frequent associations between well-being and variables such as intrinsic motivation (Erceylan et al., 2021), self-esteem (Doğan & Eryılmaz, 2013), cyberbullying (Giumetti & Kowalski, 2022), spirituality (Aydın & Kaya, 2021), social appearance anxiety (Kaplan et al., 2021), depression (Demir & Kumcağız, 2020), hope (Murphy, 2023), self-efficacy (Sayın & Altun, 2021), and life satisfaction (Clair et al., 2021). Examining 37 different variables overall highlights the multidimensional nature of well-being research.

In conclusion, studies on the well-being of Palestinian individuals are crucial for understanding the impacts of conflict and war conditions on individuals and mitigating these effects. Modern psychological literature aims to understand individuals' psychosocial needs, mental health levels, and their place in the social context. Well-being studies conducted in Palestine serve as critical tools for understanding both the effects of individual traumas and coping mechanisms for these effects. The challenges faced by Palestinian individuals have significant direct and indirect consequences on mental health, social relationships, and economic conditions. Factors such as forced displacement, losses during conflict, constant exposure to traumatic events, and lack of access to basic needs negatively affect both short- and long-term well-being levels. Such findings are consistent with existing research indicating that exposure to war-related stressors significantly undermines psychological, physical, and social functioning (Thabet et al., 2016, p. 2; Hobfoll et al., 2007, p. 285).

This issue should be addressed not only at the individual level but also as a societal health problem. Well-being research, in this context, enables the understanding of an individual's capacity for post-traumatic recovery and the development of strategies to enhance societal resilience. In conflict zones like Palestine, psychological health is among the fundamental elements determining individuals' quality of life. Well-being studies shed light on the extent of recovery after traumatic events and the social support mechanisms that facilitate this process. However, the term "well-being" itself may present conceptual limitations in fully capturing the profound and multifaceted psychological effects of trauma. Especially in conflict contexts, well-being may overlook chronic existential distress or collective suffering, which require more nuanced conceptual tools. Lastly, this review did not include Arabic-language publications, which may have excluded culturally relevant insights or region-specific findings. This is a key limitation that should be addressed in subsequent reviews by incorporating multilingual database searches or involving bilingual coders. Additionally, the concept of well-being serves as a guide not only for improving individuals' quality of life but also for developing social policies. In regions like Palestine, developing human rights-based health policies could play a critical role in improving individuals' well-being levels. The psychological recovery of the Palestinian people at the individual level could be part of a broader societal healing process. Enhancing individual well-being may foster social cohesion and solidarity.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, Filistinli bireylerin iyi olma hali üzerine yapılan çalışmaların sistematik bir incelemesini sunmaktır. Çalışma, Filistin'de uzun yıllardır süregelen savaş ve çatışmaların bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlıkları üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda araştırma, Filistinlilerin iyi olma haliyle ilişkili değişkenleri tanımlamayı, kullanılan araştırma yöntemlerini analiz etmeyi ve alandaki bilgi boşluklarını tespit etmeyi hedeflemektedir. Çatışma bölgelerinde yaşayan bireylerin iyi olma hali yalnızca psikolojik bir durum değil, aynı

zamanda toplumsal, ekonomik ve politik etmenlerle de yakından ilişkilidir. Bu nedenle çalışmanın bulgularının yalnızca akademik literatüre değil, aynı zamanda politika yapıcılara da katkı sunması amaçlanmaktadır. Özellikle savaşın ruh sağlığı üzerindeki yıkıcı etkilerini değerlendiren bu çalışma, bireylerin travmayla başa çıkma mekanizmalarını ve sosyal destek sistemlerinin işlevini anlamada önemli bir kaynak olmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu araştırmada, Filistinli bireylerin iyi olma hali üzerine yapılan çalışmaların eğilimlerini belirlemek amacıyla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derlemeler, açıkça tanımlanmış bir araştırma sorusuna yanıt verebilmek amacıyla, önceden belirlenmiş ölçütlere uygun tüm ampirik kanıtları bir araya getiren; önyargıyı en aza indirmeyi ve bulguların güvenilirliğini sağlamayı amaçlayan şeffaf ve yapılandırılmış bir yöntemle yürütülür (Antman vd., 1992; Oxman & Guyatt, 1993). Çalışmada, Scopus, Wiley, Taylor & Francis, Web of Science, ERIC ve Sage gibi akademik veri tabanlarında yer alan 37 araştırma incelenmiştir. Örneklem grubunu belirlemek için öncelikle "well-being" (iyi olma hali) anahtar kelimesi kullanılmış, daha sonra "Palestine" ve "Palestinian" kelimeleri eklenerek ilgili araştırmalar taranmıştır. Toplamda 44 çalışma tespit edilmiştir, ancak belirlenen dahil etme ve hariç tutma kriterleri doğrultusunda bu çalışmalar iki bağımsız araştırmacı tarafından incelenmiş ve nihai olarak 37 araştırma örneklem grubuna dahil edilmiştir. Dahil etme kriterleri arasında 2024 yılına kadar Filistinlilerin iyi olma hali üzerine yapılan çalışmaların araştırmaya dahil edilmesi ve çalışma grubunun Filistinli bireylerden oluşması yer almaktadır. Hariç tutma kriterleri ise belirlenen anahtar kelimeleri içerse de doğrudan konu ile ilgili olmayan çalışmaların, Filistinli olmayan bireyleri içeren veya Filistinlileri diğer gruplarla birlikte ele alan çalışmaların ve doğrudan Filistinli bireylerle ilgili olmayan kuramsal ya da model geliştirme çalışmalarının kapsam dışı bırakılmasıdır. Elde edilen veriler QDA Miner Lite programına aktarılmış ve sıklık ile yüzde analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ayrıca, verilerin güvenilirliğini artırmak amacıyla iki bağımsız araştırmacının incelemeleri karşılaştırılmış ve elde edilen veriler arasındaki tutarlılık test edilmiştir. Araştırmanın geçerliliğini sağlamak için, kullanılan kaynaklar dikkatle incelenmiş ve örneklem grubuna alınan çalışmaların akademik standartlara uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya dahil edilen 37 çalışma, Filistinli bireylerin iyi olma halini farklı değişkenler açısından ele almıştır. Yıllara göre dağılım incelendiğinde en fazla çalışmanın 2021 yılında (%28.57) yapıldığı görülmüştür. Katılımcı grupları açısından yetişkinler (%27.03) ve çocuklar (%18.92) en çok çalışılan gruplardır. Bunu üniversite öğrencileri (%13.51), ergenler (%13.51), kadınlar, sağlık çalışanları ve mülteciler (%5.41) takip etmektedir. Çalışmaların %86.49'u nicel yöntemler kullanırken, %10.81'i nitel ve %2.70'i karma yöntem kullanmıştır. Nicel araştırmalarda ağırlıklı olarak ilişkisel tarama modeli (%81.08) tercih edilmiştir. En yaygın analiz yöntemi çok değişkenli istatistiklerdir (%65.12). Bunu tek değişkenli analizler (%27.91), tematik analiz (%4.65) ve içerik analizi (%2.33) takip etmektedir. Katılımcı sayısına göre en sık yapılan çalışmalar 201–500 kişi (%32.43) ile yapılmıştır. İyi olma haliyle en çok ilişkilendirilen değişkenler travma (%8.49), cinsiyet (%7.55), olumlu ve olumsuz duygular (%6.60), ruh sağlığı (%5.66), yaş (%5.66) ve dindarlık (%6.60) olmuştur. Bu değişkenleri sağlık (%4.72), yaşam kalitesi (%3.77), akademik başarı (%2.83) ve sosyoekonomik durum (%2.83) takip etmektedir. Ayrıca sosyal destek, depresyon, anksiyete, şiddet gibi değişkenler de %1.89 oranıyla sık incelenmiştir. Düşük frekansla temsil edilen diğer değişkenler ise %0.94 oranında olup, anlam, umut, yaratıcılık ve psikolojik direnç gibi faktörleri kapsamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Filistinli bireylerin iyi olma hali üzerine yapılan araştırmalar, savaşın ve çatışmaların bireylerin psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıkları üzerinde derin etkiler bıraktığını göstermektedir. Araştırmaların çoğunlukla yetişkinler ve çocuklar üzerinde yoğunlaşması, bu grupların savaşın en

büyük etkilerini doğrudan yaşadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, nitel araştırmaların sınırlı olması, bireylerin kişisel deneyimlerini derinlemesine inceleyen çalışmaların eksikliğini göstermektedir. Özellikle travma ve cinsiyet değişkenleri, Filistinli bireylerin iyi olma haliyle en çok ilişkilendirilen faktörlerdir. Kadınların savaş ortamında erkeklere kıyasla daha yüksek psikolojik stres yaşadığı, ancak sosyal destek mekanizmalarına daha fazla başvurduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda, sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi, bireylerin psikolojik dirençlerini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmanın sonuçları, politika yapıcılar için önemli çıkarımlar sunmaktadır. İyi olma halini destekleyen programlar, travma sonrası psikolojik destek hizmetleri ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren politikaların uygulanması gerekmektedir. Özellikle Filistin gibi uzun süreli çatışma bölgelerinde, insan hakları temelli sağlık politikalarının geliştirilmesi büyük bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, Filistin'de yaşayan bireylerin iyi olma hali, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal bir iyileşme sürecinin de parçası olarak ele alınmalıdır. Gelecekte yapılacak araştırmaların, nitel ve karma yöntemleri daha fazla içermesi, bireylerin yaşadığı travmaların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Filistin bağlamında iyi olma hali üzerine yapılan bu derleme hem akademik dünyaya hem de saha çalışmalarına önemli bir perspektif sunmaktadır.

REFERENCES

Antman, E. M., Lau, J., Kupelnick, B., Mosteller, F., & Chalmers, T. C. (1992). A comparison of results of meta-analyses of randomized control trials and recommendations of clinical experts. Treatments for myocardial infarction. *JAMA*, *268*(2), 240–248. https://doi.org/10.1001/jama.1992.03490020088036

Aslan, O., Kabakçı, Ö. F., Topuz, İ., & Maden Yılmaz, E. (2025). The search for meaning in earthquake survivors: An existentially positive psychology perspective. *Archive for the Psychology of Religion*, *0*(0). https://doi.org/10.1177/00846724251329381

Aydın, C. & Kaya, M. (2021). Maneviyat ve öznel iyi oluş değişkenlerinin hayatın anlamını yordaması. *Amasya İlahiyat Dergisi, 17,* 41-77. https://doi.org/10.18498/amailad.961401.

Betancourt, T. S., Meyers-Ohki, S. E., Charrow, A. P., & Tol, W. A. (2013). Interventions for children affected by war: An ecological perspective on psychosocial support and mental health care. *Harvard Review of Psychiatry, 21*(2), 70–91. https://doi.org/10.1097/HRP.0b013e318283bf8f

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, *395*(10227), 912-920. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8.

Carballo, M., Smajkic, A., Zeric, D., Dzidowska, M., Gebre-Medhin, J., & van Halem, J. (2004). Mental health and coping in a war situation: The case of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Biosocial Science, 36*(4), 463–477. https://doi.org/10.1017/S0021932004006753

Clair, R., Gordon, M., Kroon, M. (2021). The effects of social isolation on well-being and life satisfaction during pandemic. *Humanit Soc Sci Commun 8*, (28). https://doi.org/10.1057/s41599-021-00710-3.

Dawel, A., Gulliver, A., Farrer, L. M., Kalokerinos, E. K., Cherbuin, N., Calear, A. L., McCallum, S., Morse, A. R., & Monaghan, C. (2023). Do emotion intensity, variability, differentiation, co-occurrence, and positive–negative ratios make unique contributions to predicting longitudinal change in psychological distress and well-being? *Emotion, 23*(7), 1945–1959. https://doi.org/10.1037/emo0001204

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The" what" and" why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological İnquiry*, *11*(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

Demir, Y., & Kumcağız, H. (2020). Ergenlerde yeme tutum bozuklukluğunun öznel iyi oluş, depresyon, anksiyete ve stres üzerine etkisi. *International Journal of Field Education, 6*(1), 24-36. https://doi.org/10.32570/ijofe.696583

Doğan, T., & Eryılmaz, D. A. (2013). Benlik saygısı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(33), 107-117. https://doi.org/10.9779/PUJE434

Erceylan, N., Öztürk, M., Uludağ, K., Uzunbacak, H. H., vd. (2021). İçsel motivasyon ve öznel iyi oluş arasındaki ilişki: iş becerikliliği ve akış deneyiminin seri aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 19(*40), 413-436. https://doi.org/10.35408/comuybd.755959

Giumetti, G. W., & Kowalski, R. M. (2022). Cyberbullying via social media and well-being. *Current Opinion in Psychology*, *45*, 101314. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101314

Güven, M., & Aslan, A. M., (2018). Psikolojik danışma ve rehberlik alanında türkiye deki bilimsel dergilerde yayınlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Journal of International Social Research*, *11*, (55), 593-604. https://doi.org/10.17719/jisr.20185537232

Güven, M., Aslan, B., & Yıldız E., (2017). Türkiye'de 2000-2016 yılları arasında psikolojik danışma ve rehberlik alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi. *8'xxinci Uluslararası Eğitimde Yeni Yönelimler Kongresi,*139. Antalya, Turkey

Helbich, M. & Jabr, S. (2022), "Mental health under occupation: an analysis of the de-politicization of the mental health discourse in Palestine and a call for a human rights approach", *International Journal of Human Rights in Healthcare, 15* (1), 4-16. https://doi.org/10.1108/IJHRH-01-2021-0015

Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., & Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid–term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, *70*(4), 283-315. https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283

Kadir A., Shenoda S., & Goldhagen, J. (2019) Effects of armed conflict on child health and development: A systematic review. *PLoS ONE 14*(1). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0210071

Kaplan, V., Polat, B., & Ertuğrul, A. E. (2021). Öğrencilerin yaşadıkları sosyal görünüş kaygısı ve öznel iyi oluş algıları arasındaki ilişki. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(4), 1029-1056. https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v13i4007

Lyubomirsky, S. (2007). *The how of happiness: A scientific approach to getting the life you want*. The Penguin Press.

Murphy E. R. (2023). Hope and well-being. *Current Opinion in Psychology*, *50*, 101558. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2023.101558

Oxman, A. D., & Guyatt, G. H. (1993). The science of reviewing research. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *703*, 125–134. https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1993.tb26342.x

Pugliesi, K. (1995). Work and well-being: gender differences in the psychological consequences of employment. *Journal of Health and Social Behavior*, *36*(1), 57–71. https://doi.org/10.2307/2137287

Rand, K. L., & Snyder, C. R. (2003). A reply to Dr. Lazarus, the evocator emeritus. *Psychological Inquiry, 14*(2), 148-153.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*(6), 1069-1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*(4), 719. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719

Sayın, Y., & Altun, F. (2021). Ergenlerin öznel iyi oluş düzeylerinin ebeveyn çatışması, öz-yeterlik ve demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(2), 253-270. https://doi.org/10.17860/mersinefd.733554

Seligman, M. E. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Simon & Schuster.

Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5-14. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5

Silove, D. (2013). The ADAPT model: a conceptual framework for mental health and psychosocial programming in post conflict settings. *Intervention*, *11*(3), 237-248. https://doi.org/10.1097/WTF.0000000000000005

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, *9*, 455-471. https://doi.org/10.1002/jts.2490090305

Thabet, A. M., Thabet, S. S., & Vostanis, P. (2016). The relationship between war trauma, PTSD, depression, and anxiety among Palestinian children in the Gaza Strip. *Health Science Journal*, *10*(5), 1-8. https://doi.org/10.9734/INDJ/2016/26895

Topuz, İ., Aslan, O., Püsküllü, F. N., & Arga, B. (2024). The three female characters in the braid under the spotlight: A character strengths analysis through the lens of positive psychology. *Humanistic Perspective, 6*(2), 222-239. https://doi.org/10.47793/hp.1432383

Twenge, J. M. (2017). iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy and completely unprepared for adulthood. *Family and Consumer Sciences Research Journal, 48* (8), 290-293. https://doi.org/10.1111/fcsr.12345

Ura, K., Alkire, S., Zangmo, T., & Wangdi, K. (2012). *An extensive analysis of GNH index*. https://doi.org/10.35648/20.500.12413/11781/ii036

Vaillant, G. E. (2003). Mental health. *American Journal of Psychiatry, 160*, 1373–1384. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.160.8.1373

Vostanis, P. (2003). Impact of trauma on Palestinian children's mental health: lessons from the Gaza studies. *International Psychiatry*, *1*(2), 5–6. https://doi.org/10.1192/S174936760000641X

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel Araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	5 Eylül 2024 / 5 September 2024
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	9 Şubat 2025 / 9 February 2025
Atıf/Citation:	Özdemir, G. & D., Hatun. (2025). Lise Öğrencilerinin Sermaye Seviyelerinin Akademik Başarıları Üzerine Etkisinde Okul Tutumunun Arabuluculuk Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 239-246
DOI:	10.35237/suitder.1543764
Benzerlik / Similarity:	%2

Lise Öğrencilerinin Sermaye Seviyelerinin Akademik Başarıları Üzerine Etkisinde Okul Tutumunun Arabuluculuk Rolü*

The Mediating Role of School Attitude on the Effect of High School Students' Capital Levels on Academic Achievement

Gizem ÖZDEMİR** - **Doğan HATUN*****

Öz

Bu çalışma, eğitim sosyolojisinin önemli sorunlarından biri olan fırsat eşitsizliğine yol açan sermaye farklılıklarının akademik başarıya etkisini incelmekte ve bu ilişkiye okula ilişkin tutumun ne ölçüde arabuluculuk ettiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Pierre Bourdieu, eğitim alanının okul kurumu aracılığıyla eşitsizlikleri yeniden ürettiğinden bahsetmekte ve sermayeler kavramını bu minvalde ele almaktadır. Bourdieu'ya göre sahip olunan sermaye seviyeleri öğrencilerin akademik başarılarını yakından etkiler ve bu durumda düşük sermaye seviyelerine sahip olan öğrencilerin, yüksek sermayelere sahip olan öğrencilere kıyasla, başarı oranları daha azdır. Yapılan çalışmada, Bourdieu'nun bahsedilen bu düşüncelerini temele alarak sermaye seviyeleri ve akademik başarı arasındaki ilişki ortaya çıkarılmış ve okul tutumunun arabuluculuk rolü ölçülmüştür. Bu ilişkileri keşfetmek için Uşak ilinde bulunan dokuz adet lise içerisinde aktif öğrenim görmekte olan 548 öğrenciyle yüz yüze anket uygulaması yapılarak sermaye seviyeleri, akademik başarıları ve okula ilişkin tutumları ölçülmüştür. Elde edilen bulgular, IBM SPSS 25 ve AMOS 24 ile çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonucunda; öğrencilerin sahip oldukları sermaye seviyelerinin akademik başarıya pozitif etkisi bulunmuş ve yapılan arabuluculuk (mediation) analiziyle de okul tutumunun bu ikili arasındaki ilişkiye kısmi arabuluculuk ettiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sermaye Seviyeleri, Okul Tutumu, Akademik Başarı, Eğitimde Eşitsizlik.*

Abstract

This study examines the effect of capital differences, which are one of the important problems of educational sociology and lead to inequality of opportunity, on academic achievement and aims to analyze the extent to which school attitude mediates this relationship. Bourdieu argues that the field of education,

* Bu çalışmanın önceki versiyonu Uluslararası Ege Konferansları VIII'de 23-25 Eylül 2023 tarihleri arasında sunulmuştur.

** Sosyolog, Uşak/TÜRKIYE, E-Posta: gizemozdemir598@gmail.com, **ORCID:** 0009-0005-7201-7746.
*** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Uşak/TÜRKIYE, E-Posta: dogan.hatun@usak.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-4651-1362.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

through the institution of school, reproduces inequalities, and he approaches the concept of capital in this context. According to Bourdieu, the levels of capital possessed closely affect students' academic achievement, and in this case, students with low levels of capital have lower success rates compared to students with high levels of capital. Based on these ideas of Bourdieu, the study reveals the relationship between capital levels and academic achievement and measures the mediating role of school attitude. To explore these relationships, a face-to-face survey was conducted with 548 students actively studying in nine high schools in Uşak city in Turkiye. The findings obtained were subjected to various analyzes using IBM SPSS 25 and AMOS 24. The results of the study showed that the capital levels of the students had a positive effect on academic achievement, and the mediation analysis also showed that school attitude partially mediated the relationship between these two variables.

Keywords: *Capital Levels, School Attitude, Academic Achievement, Educational Inequality.*

GİRİŞ

Toplumun en önemli kurumlarından biri olan eğitim kurumu, toplumsal düzenin sağlığını koruyacak bilgili, kültürlü bireyler yetiştirmeyi amaçlamakta, fakat bu amaç toplumun refahını ve gelişimini yakından etkilemektedir (Çakmak, 2008, s. 34). Eğitim, bireyleri biçimlendiren, yönlendiren ve toplumları şekillendiren en önemli dinamiklerinden biridir. Toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan eğitim, sosyolojinin de önemli konuları arasında yer almaktadır. Eğitim sisteminde bulunan fırsat eşitsizliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bireylerin yeteneklerini ve farklılıklarını gözetmeden her bir öğrenciye aynı eğitimi vermek gibi birçok sorun hem eğitim bilimleri hem de eğitim sosyolojisi literatüründe yer almaktadır (Cingöz ve Gür, 2020, s. 251). Eğitim sistemi, eşitsizliklerin yeniden üretimine katkı sağlayarak bireyleri tek bir tipoloji ve ideoloji üzerinden aynılaştırarak toplumda farklılıklara karşı önyargılı olunmasına yol açar ve beraberinde birtakım toplumsal problemler ortaya çıkarabilme durumundan kaynaklı sosyolojik bir sorun niteliğindedir (Asan, 2012, s. 15). Aynı zamanda, eğitim sistemin eşitsizlikleri yeniden üretimi konusunda, çalışmanın da temel aldığı sermaye kavramlarına yönelmek doğru olacaktır. Öğrencilerin sahip olduğu sermaye seviyeleri, onların başarılarını, statülerini ve sosyal ilişkilerini etkileyebilmektedir. Araştırmada ele alınan nokta ise sermayelerin akademik başarıya etkisidir. Bireyin akademik başarısını etkileyen birçok etkene sosyolojik faktörler de dâhildir. Özellikle öğrencilerin ailelerinden devraldığı sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerin, akademik başarıyı etkilediği göz önündedir (Cansız vd., 2018, s. 130). Bu çerçevede, eğitim sisteminin eşitsizliği yeniden ürettiği söylemi, güncelliğini korumaktadır.

Eşitsizlik konusunda klasik teoriler günümüz çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Yapısalcı ve çatışmacı yaklaşımların eğitim üzerine oldukça kapsamlı argümanları vardır. Yapısalcı yaklaşıma göre sosyalleşme aracı olan eğitim, insanlara sosyal statüler ve çeşitli roller kazandırmaktadır. Diğer yaklaşım olan çatışmacı yaklaşımcılar ise eğitimi toplumda var olan eşitsizlikleri tekrar üreten bir kurum olarak tanımlamaktadır. Çatışmacı yaklaşımcılardan olan Pierre Bourdieu'nun eğitimin, okul kurumları aracılığıyla toplumsal eşitsizlikleri yeniden ürettiği konusunda çeşitli söylemleri bulunmaktadır. Şöyle ki okul kurumunun toplumda var olan egemen kültüre yaslanması, bireylerin gerek aile yapısının farklılığı gerekse sermaye türlerinde var olan eşitsizlikler nedeniyle toplumsal alanda sürekli varlığını devam ettiren sosyal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır (Bourdieu, 1995, s. 39). Bu yeniden üretimi sağlayan unsur ise öğrencilerin sahip oldukları sermaye seviyeleridir. Pierre Bourdieu, öğrencilerin ailelerinden miras olarak aldığı maddi güç, sahip olunan ve olabilme ihtimali olan ilişkiler ağı ve beraberinde kültürel bilgi birikimi, yani ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye seviyesi akademik başarıyı oldukça etkilediğini, aynı zamanda da toplumsal saygınlık kazandırdığını belirtmekte ve bu durumun öğrencilerin sermaye seviyelerinin denk olmadığından dolayı çeşitli eşitsizlikler ürettiğini belirtmektedir (Swartz, 2011, s. 112). Sermaye seviyelerinin akademik başarıya etkisinde ailenin güçlü bir etkisi görülmektedir (Cetin ve Taskin, 2016, s. 115). Diğer bir ifadeyle, yüksek sermaye

seviyesine sahip olan öğrenci, ailesinden devraldığı bilişsel yetenekler ve yatkınlıklarla akademik başarısını kolaylıkla yükseltebilirken sermaye seviyesi düşük bir aileden gelen öğrenci için belirtilen özelliklere sahip olmamasından kaynaklı olarak eğitim hayatında çeşitli eşitsizliklere maruz kalabilmekte ve başarıyı olumsuz yönde etkilenebilmektedir.

Sosyal sermaye kavramını kapsamlı bir şekilde çalışan düşünürlerden biri de Bourdieu'dur (Bourdieu, 1986, s. 241-258). Bourdieu, toplumsal hayatı şekillendiren ve bireyler arası iktidar ilişkilerini belirleyen unsurları "sermaye" olarak kavramsallaştırmıştır. Bu kavram, bireylerin içinde bulunduğu toplumsal alanlarla doğrudan ilişkilidir. Bourdieu'nun "alan" teorisi, toplumu farklı sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerin belirlediği alanlara ayırır. Her alan, kendine özgü kuralları ve sermaye biçimlerini barındırır. Örneğin, eğitim alanında bireylerin sahip olduğu kültürel sermaye, aileden aktarılan sermaye ve eğitim süreciyle edinilen bilgi birikimi gibi faktörler önemli bir rol oynar (Swartz, 2011, s. 109).

Bourdieu'nun analizine göre sermaye, toplumda açık ya da örtük bir biçimde var olan ve bireylerin mücadelelerinde stratejik bir koz niteliği taşıyan birikimdir. Bu bağlamda sermaye, bireylerin toplumsal alandaki konumlarını, tanınmalarını ve kabul görmelerini belirler. Bireyler, statülerini yükseltmek ve toplumda kabul görmek için sahip oldukları sermayelerden yararlanır. Bourdieu, toplumsal mücadelelerin ve eşitsizliklerin anlaşılmasında sermayeyi dört temel kategoride inceler: ekonomik sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve sembolik sermaye (Bourdieu, 1986, s. 241-258).

Her bir sermaye türü, belirli bir alanda işlevsellik kazanır. Eğitim alanında, kültürel sermaye bireyin eğitim düzeyi, bilgi birikimi ve dil becerilerini kapsarken sosyal sermaye bireyin aile ve tanıdıklarıyla kurduğu bağlantılar aracılığıyla avantaj sağlar. Sembolik sermaye ise bireyin toplumsal olarak tanınan ve saygı gören bir statüye sahip olmasını ifade eder (Swartz, 2011, s. 128-133). Dolayısıyla, Bourdieu'nun sermaye kavramı, bireylerin alan içerisindeki hareketlerini ve stratejilerini anlamak için temel bir araç sunar.

Bourdieu, toplumda bireyler arası iktidar ilişkisi yaratabilen unsurları sermaye olarak kavramsallaştırmış; sermaye kavramını ekonomik, sosyal, kültürel ve simgesel olacak şekilde toplumda yer alan iktidar şekillerini, hatta aile ve tanışıklık bağlarını bile bu kavramın içine dâhil edip göstergelerini kapsayacak şekilde tanımlamıştır (Swartz, 2011, s. 109). Sermaye, toplumun her yerinde, her kesiminde açık veya örtük bir biçimde yer almaktadır. Sermaye, bireylerin toplumsal hayattaki, sınıfsal eşitsizliklerden dolayı gerçekleştirdiği mücadelelerde elinde bulunan bir koz niteliğindedir. Bireylerin sahip oldukları sermayeler, onların tanımlanmasını ve kabul görmesini sağlamaktadır. Bireyler, toplumda kabul görmek ve statülerini yükseltmek için bu sermayelerden yararlanmaktadırlar. Bu çerçevede Bourdieu, ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye olmak üzere dört tip sermayeden bahseder. Bourdieu'nun sermaye kavramı, bireylerin sahip olduğu ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik kaynakların bir bütünü olarak ele alınır. Ekonomik sermaye, maddi varlıkları ve gelirleri ifade ederken kültürel sermaye, eğitim, bilgi ve becerileri kapsar. Sosyal sermaye ise bireylerin sosyal ağları ve ilişkilerini ifade eder. Son olarak, sembolik sermaye, bu diğer sermaye türlerinin bir kombinasyonu olup bireye prestij ve itibar kazandırır. Bu sermaye türleri birbirleriyle etkileşim hâlindedir ve bireylerin yaşam şanslarını, özellikle eğitimde başarılı olma olasılıklarını önemli ölçüde etkiler (Bourdieu, 2010, s. 45-75; Naulin ve Jourdain, 2016, s. 52-55; Palabıyık, 2011, s. 14; Jin ve Jiao, 2022, s. 15). Örneğin, yüksek düzeyde kültürel sermayeye sahip bireyler, daha iyi okullara girme ve akademik başarı elde etme olasılığı daha yüksektir.

Sermaye farklılıkları, toplumsal eşitsizliklerin temel etkenlerinden biri olup bireylerin sahip olduğu farklı imkanlar ve statüler, eğitim alanında çeşitli eşitsizliklere yol açmaktadır. Eğitim sistemi, bireylerin sermaye seviyelerini artırırken aynı zamanda bu farklılıkları da pekiştirmektedir. Bourdieu'ya göre, eğitim kurumları toplumsal tahakküm ve eşitsizliklerin yeniden üretiminde kritik bir rol oynamaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 17-18; Özsöz, 2014, s. 295-310). Yüksek sermaye seviyelerine sahip olan bireyler, akademik başarıda ve toplumsal konumlarını korumada avantajlı

olurken düşük sermaye seviyelerine sahip olanlar ise eşitsizliklere maruz kalmaktadır (Dika ve Singh, 2002, s. 3; Hee ve Shuhan, 2022 s. 3; Hwami ve Bedeker, 2023, s. 13). Ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye türleri, bireylerin akademik başarılarını şekillendiren en önemli faktörlerdir ve bu sermaye farklılıkları, eğitim alanında ve sonrasında toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır (Bourdieu, 1986, s. 241-258). Dolayısıyla, sermaye farklılıklarının giderilmesi, toplumsal eşitliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Son on yılda, öğrencilerin okula yönelik tutumlarının akademik başarı üzerindeki etkisi artan bir ilgiyle araştırılmaktadır. Psikolojide tutum, bireyin bir konuya yönelik bakış açısını ve beklentilerini ifade eder. Eğitim sisteminin temel hedeflerinden biri, öğrencilerde eğitime yönelik olumlu tutumlar geliştirmektir; çünkü bu tutumlar, öğrencilerin akademik performanslarını ve sosyal-duygusal iyilik hâllerini doğrudan etkileyebilir. Özellikle, öğrencilerin öğretmenlerine güven duyması ve okul ortamında kendilerini güvende hissetmeleri, akademik başarılarını olumlu yönde etkileyen kritik unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Eamon, 2005, s. 5; Sithole, 2017, s. 77; Atik, 2016, s. 104). Araştırmalar, öğrencilerin okula ilişkin olumlu tutumlarının akademik başarılarını artırdığını ve eğitim kurumlarındaki deneyimlerini şekillendirdiğini göstermektedir (Adıgüzel ve Karadaş, 2013, s. 51; Kaya ve Kaya, 2019, s. 16; Arslan ve Bardakçı, 2022, s. 162).

1. Türkiye'de Sosyal Sermaye ve Eğitim

Türkiye'de yapılan bazı çalışmaların sonuçlarına bakıldığında bahsedilen bu etkenlerle öğrencilerin akademik başarısı arasında ilişki olduğu görülmektedir. Örneğin; MEB tarafından düzenlenen Öğrenci Başarısını Belirleme Sınavı sonuçlarında öğrencilerin sınav başarılarına etki eden faktörler arasında, ebeveynlerin eğitim durumu, ekonomik ve kültürel durumun yer aldığı görülmektedir (Cingöz ve Gür, 2020, s. 2). Yapılan bir diğer çalışmada ise lise öğrencilerinin ailelerinin sosyoekonomik konumlarına bakılarak akademik başarılarıyla aralarındaki ilişki incelenmiş ve sermayelerin, özellikle kültürel sermayelerin, başarı seviyesini yakından etkilediği saptanmıştır (Coşkun ve Ünal, 2006; Bilgin ve Erbuğ, 2021, s. 7). Bir başka çalışmada ise ailelerin eğitim seviyesi, çocuklarının eğitimine olan ilgileri ve şartları sağlayabilme imkânıyla sermaye seviyelerinin yüksek olmasının öğrencilerin akademik başarısını olumlu yönde etkilediğine ulaşılmıştır (Güney, 2009, s. 97-98). Bu bulgular ışığında, Türkiye'de sermayelerin akademik başarıyı etkilediği sonucuna varılabilir.

Bireylerin sahip olduğu maddi güce işaret eden ekonomik sermaye, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da kişilerin başarısını şekillendirmektedir. Çocukların ve gençlerin başarıları, kendi yetkinlikleri ve gayretleri yerine, ebeveynlerinin sahip oldukları kaynaklar çerçevesinde şekillenmektedir (Brown, 1990, s. 79-80). Eğitim İzleme Raporu 2023 (Gencer vd., 2023) bu konuda detaylı veriler içermektedir. Örneğin, özel okullara kaydolan öğrenci sayılarındaki artış 2022-23 eğitim-öğretim döneminde de devam etmekte ve geliri yüksek aileler, eğitime daha fazla harcamaktadır. Düşük sosyoekonomik statüye sahip olan ailelerin çocuklarının okul gezilerine katılımı daha düşük ve hanelerinde dijital araçlara (bilgisayar, internet vd.) erişimleri daha az ve sınırlıdır. Ekonomik sermayesi yüksek olan aileler, eğitim görmekte olan çocuklarının başarısını arttırmak için gerekli materyalleri, dershane ve özel ders gibi imkanları rahatlıkla karşılayabilirken ekonomik sermayesi düşük olan ailelerden gelen öğrenciler ise okulun onlara sağladığı imkânlarla sınırlı kalmaktadır. Böylelikle, ekonomik sermayesi düşük olan öğrencilerin akademik başarısı, ekonomik sermayesi yüksek öğrencilerin akademik başarısından daha düşük bir seviyededir (Çiftçi ve Çağlar, 2014, s. 159). Böylelikle öğrenciler, akademik başarıları için ailelerinin sahip olduğu kaynaklar seviyesinde birbirleriyle yarışmaktadır.

Toplumda var olan eşitsizlik ve bunun akademik başarıya etkisi göz önünde bulundurarak yapılan bu çalışma, Bourdieu'nun sermayelerinin akademik başarıya etkisini ölçerken öğrencilerin akademik başarılarıyla aileden gelen sermayeleri arasındaki ilişkiye etki edebilecek başka bir faktör üzerine odaklanmıştır. Diğer bir ifadeyle, düşük sermaye seviyesine sahip öğrencilerin de akademik açıdan başarılı olabilecekleri gerçeği çerçevesinde, öğrencilerin akademik başarılarını motive eden

bir faktör olan öğrencilerin okul tutumu (bağlanmışlık; Karcher vd., 2002, s. 45-46) merkeze alınmıştır. Karcher ve arkadaşları, okul tutumunu bağlanmışlık kavramıyla ele alarak okula bağlılığı kapsayıcı bir çerçevede incelemiş ve mentörlük çalışmalarıyla güçlendirilebileceğini vurgulamıştır.

Sermaye seviyelerinin, özellikle ekonomik ve sosyal sermayenin, öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisi geniş çapta incelenmiştir (Çelik ve Ekinci, 2012, s. 4-11; Acar, 2011, s. 1-6). Yüksek sermaye seviyelerine sahip öğrenciler, okulda daha avantajlı konumda olurken düşük sermaye seviyelerine sahip öğrenciler genellikle akademik başarı açısından dezavantajlı konumdadır. Ancak, okula yönelik olumlu tutumların, sermaye seviyelerinden bağımsız olarak öğrencilerin akademik başarılarını artırabileceği görülmüştür (Adıgüzel ve Karadaş, 2013, s. 51-54; Sarıer, 2016, s. 8). Bu çalışma, bir yandan, literatüre paralel olarak sermayelerin akademik başarıyı artırdığını vurgularken diğer yandan, sermaye seviyelerinin ortaya çıkardığı akademik performans eşitsizliğinde, öğrencilerin okul tutumlarının etkisi incelenmiştir. Detaylı olarak öğrencilerin okula ilişkin tutumlarının sosyal sermaye ve akademik başarı arasındaki ilişkide arabuluculuk rolüne odaklanılarak literatüre katkı sağlanacaktır.

2. Yöntem ve Veri

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemi kullanılarak veriler SPSS ve AMOS programlarıyla analiz edilmiştir. Bu araştırmanın temel analizini, arabulucu (Mediation Analysis) ve yapısal eşitlik model analizleri oluşturmaktadır. Mediation analiz bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide sadece ana bağımsız değişkenin modele etkisinin yanı sıra bir veya birden çok bağımsız değişenin etkisini de modele eklemeye yarar (Hair et al., 2021, s. 140). Bu çalışmada, bir aracı değişkenin etkisi ölçülmüştür ve Şekil 1, arabulucu analizi göstermektedir.

2.1. Analiz Örneklemi

Çalışma evrenini (12,150 lise öğrencisi) Uşak ilinde bulunan özel (1250 lise öğrencisi) ve devlet liselerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Uşak ilinde bulunan, aktif olarak eğitim veren özel ve devlet liselerinin isimleri ve şube sayıları Uşak Milli Eğitim İl Müdürlüğü'nden talep edilmiş ve bu listeden rastlantısal olarak 9 lise (Özel liseler: 2 Anadolu ve 1 Fen Lisesi ve devlet liseleri: 3 Anadolu ve 3 Mesleki Teknik Anadolu Lisesi) belirlenmiştir. Bu liselerde bulunan sınıf ve şubeler listelenmiş ve her lisenin her sınıfından bir şube, küme örnekleme yöntemi kullanılarak rastlantısal olarak belirlenmiş ve anket belirlenen sınıflara uygulanmıştır (Böke, 2014, s. 110-149). Uşak Üniversitesi etik kurulu izninin yanı sıra Millî Eğitim Bakanlığı'ndan araştırma- uygulama iznine başvurulmuş ve 2023 yılında izin alınmıştır. Örneklem sayısı %95 güvenilirlik seviyesi ve %5 hata payı hesaplamasıyla 400 olarak belirlenmiştir. Belirlenen katılımcı sayısına ulaşmak için olası risklere karşı 680 anket uygulanmıştır. Anket sorularına verilen cevapların güvenilirliğini arttırmak amacıyla ankete kontrol soruları eklenmiştir. Kontrol sorularında belirtilen şıkları işaretlemeyen katılımcıların verileri analiz örneklemine dâhil edilmemiş ve toplam 548 öğrencinin (%32'si özel lise öğrencisi) katıldığı bir örneklem, analizlerde kullanılmıştır.

2.2. Değişkenler ve Veri Toplama Araçları

Bağımlı Değişken: Öğrencilerin akademik başarıları, son döneme ait karne not ortalamalarıyla ölçülmüştür.

Bağımsız Değişkenler: İlk olarak, öğrencilerin sermaye seviyelerini ölçen Sermaye Seviyeleri Ölçeğinin (Cirit, 2024) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik sermaye alt ölçekleri kullanılmıştır. Sosyal sermaye alt ölçeği "Mutlu bir çocukluk hayatı geçirdim.", "Ailemde benim duygu, düşünce ve isteklerim önemsenir", "Ailem bana yönelik istekleri konusunda baskıcıdır", "Ailem okul çalışmalarıma ilgi gösterir ve onlara danıştığımda yardımcı olmaya çalışırlar" ve "Ailem boş zamanlarında benimle vakit geçirirler." ifadelerine Likert ölçeği; ("Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum") şıklarını seçerek cevap vermişlerdir. Kültürel sermaye alt ölçeği; "Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmeleri sıklıkla takip

ederiz", "Evimizde bir kitaba, şiire, romana veya bilimsel bir konuya ilişkin sohbetler yapılır", "Ailem beni kültürel/bilimsel/eğitsel faaliyetlere yönlendirir", "Evimizde sık sık eğitimle ilgili konuşmalar, sohbetler yapılır", "Konsere, tiyatroya, müze gezmeye zaman zaman gideriz" ve "Ailemle birlikte düzenli olarak film izleriz" ifadelerine verilen Likert ölçeği cevaplarıyla ölçülmüştür. Ekonomik sermaye alt ölçeği; "Ders başarımı arttırmak için dışarıdan destek (etüt merkezi, öğrenci koçu, özel öğretmen vb.) aldım", "Yaz mevsiminde tatil amaçlı bir yerlere gidiyoruz", "Evimizde genel temizlik işlerini (cam, kapı, halı, duvar silme gibi) temizlikçi kadın yapar", "Ailem bana düzenli olarak harçlık verir", "Ailem zaman zaman yardım kuruluşlarından para ve/veya aynı yardımı alır", "Ailem, okul için ihtiyaç duyduğum ekstra şeyleri satın alma konusunda istekli davranır" ve "Kıyafet almak için öncelikle fiyatına bakarım. Bizim için önceliklidir" ifadelerine aynı Likert ölçeği şıklarını seçerek cevaplamışlardır.

İkinci olarak, öğrencilerin okula yönelik tutumlarını ölçmek için Okula İlişkin Tutum Ölçeği (Adıgüzel, 2012, sayfa numarası?) kullanılmış ve bu ölçeğin *güven, sevgi, değer* ve *uyum* isminde 4 alt ölçeği bulunmaktadır. Bu ölçek içerisinde bulunan sorulara verilen cevaplar Likert ölçeği kullanılarak ölçülmüş ve Tamamen Katılıyorum'dan Hiç Katılmıyorum'a kadar şıklardan oluşmaktadır. Güven alt ölçeği; "Okulda kendimi güvende hissediyorum," "Okulda sorumluluk bilinci kazanıyorum," "Okul bana güven vermiyor", "Okul demek sorumsuzluk demektir", "Okulda haksızlık yapılıyor" ve "Okullu olmak beni güvenilir kılıyor" ifadelerine verilen cevaplarla ölçülmüştür. Sevgi alt ölçeği; "Okula gitmek benim için bir tutkudur", "Okul benim için cazibeli bir yer değildir", "Okula gitmek için her türlü fedakârlığa katlanabilirim", "Okulda olmayı çok seviyorum", "Okuldan nefret ediyorum" ve "Okulda kültürel farklılıklara saygı gösteriliyor" ifadelerine verilen cevaplarla ölçülmüştür. Değer alt ölçeği; "Okulun, toplumsal değerleri nesilden nesle aktardığına inanıyorum", "Okul önemli bir toplumsal değerdir", "Okullu olmak bana saygınlık kazandırıyor", "Okulsuz bir toplum düşünemiyorum" ve "Okul toplumsal değerleri yozlaştırıyor" ifadelerine verilen cevaplar ölçülmüştür. Uyum ölçeği ise; "Okulda hiç sıkılmıyorum", "Okulda kendimi huzurlu hissediyorum", "Okul eğlenceli bir yerdir" ve "Okul sıkıcı bir yerdir" ifadelerine öğrenciler tarafından verilen cevaplarla ölçülmüştür.

Bu iki bağımsız değişken, (Sermaye Seviyeleri Ölçeği ve Okula İlişkin Tutum Ölçeği) arabuluculuk analizinde Yapısal eşitlikçi modelde sırasıyla bağımsız (X) ve aracı (M) değişkenleri oluşturmuşlardır.

Demografik Değişkenler: Öğrencilerin okul türleri; "1 = Özel Okul" ve "2 = Devlet Okulu" seçenekleriyle ölçülmüştür. Ailenin gelir durumu değişkeni; "1 = 0 – 5500", "2 = 5501 – 11000", "3 = 11001 – 22000", "4 = 22001 – 33000" ve "5 = 33001 ve üzeri" olarak ölçülmüştür. Anne ve babanın eğitim seviyeleri; "0 = Okuma-yazma bilmiyor", "1 = Okur-yazar", "2 = İlkokul", "3 = Ortaokul", "4 = Lise", "5 = Önlisans" ve "6 = Lisans ve üzeri" olarak ölçülmüştür.

2.3. Analiz Stratejisi

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemi kullanılarak veriler SPSS ve AMOS programlarıyla analiz edilmiştir. Ön hazırlık analizlerinde ortalamaları, standart sapmaları ve Pearson's korelasyon katsayılarını incelenmiştir. Güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha değerinin .60 ve .69 arasında olması, ılımlı değer olarak kabul edilmektedir (Robinson vd., 1991, s. 13). Yani değer 1'e ne kadar yakın olursa o kadar güvenilir ve iç tutarlılığı yüksektir. Alt ölçekler için bireysel olarak faktör analizleri yapılmıştır. Cronbach's Alpha değerini düşüren ve 0.35 değerinden daha düşük faktör yüklenmeleri olan değişkenler analizlerden çıkarılmıştır. Onaylayıcı faktör analizi (confirmatory factor analysis) ve yapısal eşitlik modelde (structural equation model), hipotezi oluşturulan modelin, en büyük olabilirlik kestirim (maximum likelihood estimation) metodu ve uyum derecesi (goodness-of-fit) hesaplanmıştır. Uyum derecesinde, ki-kare (chi–square, $\chi 2$) and normlu $\chi 2$, yaklaşık hataların ortalama karekökü (Root–Mean–Squared Error of Approximation; RMSEA), fazlalık uyum indeksi, (incremental fit index; IFI), karşılaştırmalı uyum indeksi, (comparative fit index; CFI) ve güven aralığı (confidence interval; 95%)

hesaplanmıştır. Modelin uyum değerlerine karar vermek için Schweizer (2010) and Schreiber et al. (2006) çalışmalarda verilen tavsiyeleri kullanılmıştır. Bu tavsiyelerde, normlu $\chi 2$ için 3.00'ın altında, IFI ve CFI için 0.90-0.95 aralığında ve RMSEA için 0.08'den daha aşağı değerleri kabul edilebilir olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, arabulucu modelde, doğrudan ve dolaylı etkileri inceleyebilmek için önyükleme (bootstrapping) metodu kullanılmıştır.

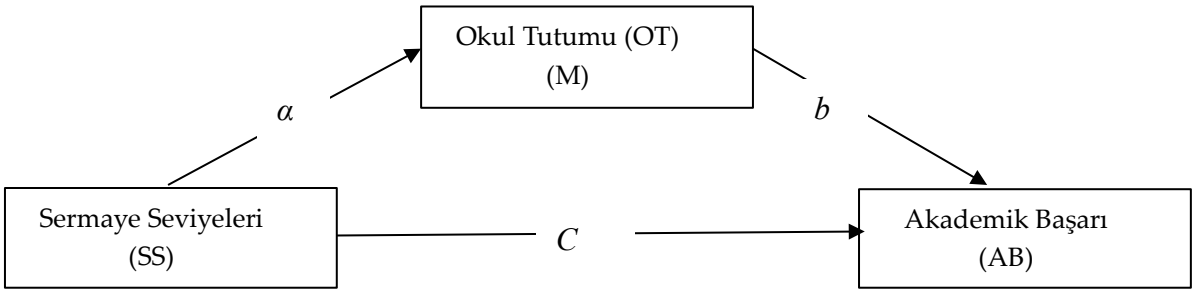

Şekil 1. Okul Tutumunun, Sermaye Seviyeleriyle Akademik Başarı arasındaki ilişkiye arabuluculuk etkisi modeli

Bu çalışmada, bir aracı değişkenin etkisi ölçülmüştür ve Şekil 1, arabulucu analizi göstermektedir. Şekil 1'de, öğrencinin Akademik Başarısı (Y) bağımlı değişkeni, Sermaye Seviyesi (X) bağımsız değişkeni ve öğrencinin Okula İlişkin Tutumu (M) aracı değişkeni göstermektedir. Yapılan analiz, Baron ve Kenny (1986)'nin belirlediği arabulucu değişken varlığını gösteren adımları sağlamaktadır. Okul tutumunun sermaye seviyeleri ve akademik başarı arasındaki ilişkiye arabuluculuk etkisini ölçen yapısal eşitlikçi model (Ör. Sermaye seviyeleri-> okul tutumu-> akademik başarı) oluşturulmuştur (bkz. Şekil 1). Yapılan SEM analizlerine okul türü değişkeni grup değişkeni (measurement invariance-ölçüm eşdeğerliliği) olarak eklenmiştir. Fakat analizler, AMOS programında başarılı bir şekilde sonuçlanmamıştır. Burada yapılan analizlerin kompleks bir model olmasından dolayı ve örneklemin sınırlı kalmasından kaynaklı analizlerin sonuçlanmamasının sebebi olarak düşünülmüştür. Bu sebeple, sermaye seviyesi ve okul tutumu alt ölçeklerinin karne notu üzerindeki etkisinin özel okulda okuyor olmaya bağımlı olup olmadığının tespit edilmesi için moderasyon analizleri yapılmıştır (bkz. Tablo 4).

Hipotez 1: Sahip olunan sermaye seviyesi arttıkça öğrencilerin akademik başarıları artacaktır.

Hipotez 2: Öğrencilerin okula ilişkin tutumları, sermaye seviyesiyle akademik başarı arasındaki ilişkiye arabuluculuk edecektir.

3. Bulgular

Tablo 1, tanımlayıcı istatistikleri ve Cronbach's Alpha değerlerini göstermektedir. Tüm öğrencilerin karne notu ortalaması 81.76'dır ve en küçük değer 42 iken en yüksek değer 100'dür. Sosyal, kültürel ve Ekonomik sermayeler, sırasıyla 11.374, 12.344 ve 11.822 ortalamalara sahiptir. Öğrencilerin okula hissettikleri güven, 5 ile 25 arasında değerlere sahiptir ve 13.271 ortalaması vardır. Öğrencilerin okul tutumu; sevgi, değer ve uyum alt ölçekleri 4 ile 20 arasındaki değerleri vardır ve sırasıyla 13.218, 10.504 ve 13.742 ortalamaya sahiptir. Okul türü değişkeni, öğrencilerin 31.7'sinin özel liseye gittiğini ve 68.3'ünün devlet okuluna gittiğini göstermektedir. Ailenin gelir durumu değişkeni ortalaması, 3.523 çıkmıştır. Anne ve babanın eğitim seviyeleri ortalamaları sırasıyla 3.522 ve 3.877 çıkmıştır. Tablo 1, aynı zaman ölçeklerin Cronbach's Alpha değerlerini göstermektedir. Ölçeklerin iç geçerlilikleri ılımlı ($\alpha \geq .61$) ve kabul edilebilir seviye ($\alpha \geq .70$) veya üzerindedir (Robinson vd., 1991).

Tablo 2 bağımlı değişken (karne notu) ile bağımsız değişkenlerin iki değişkenli regresyon analizlerini göstermektedir. Yapılan analizler Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sermayelerin öğrencinin

akademik başarısı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ve pozitif yönde (0.681, p< 0.001; 0.618, p< 0.001; ve 0.976, p< 0.001 sırasıyla) etkilediğini göstermiştir. Akademik başarıda öğrencilerin sahip oldukları sermayelerin etkileri gözlenmektedir. Öğrencilerin okul tutumlarıyla akademik başarıları arasında anlamlı ve anlamsız ilişkiler bulunmaktadır. Öğrencilerin okulda hissettikleri güven ve değerin akademik başarıya etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunurken okula hissedilen sevgi ve uyumun akademik başarıya etkisi anlamlı ve pozitif (0.325, p< 0.050 ve 0.367, p< 0.050, sırasıyla) çıkmıştır. Detaylı olarak, öğrencilerin okula hissettikleri sevgideki her birim artış, öğrencilerin karne notlarının 0.325 birim arttığını yordamaktadır. Okula hissedilen uyumdaki her birim artış, öğrencilerin karne notunda 0.367 birim artışı yordamaktadır. Buna ek olarak, demografik özelliklerin dâhil edildiği iki değişkenli analizlerin hepsi anlamlı sonuçlar göstermiştir. İlk olarak, özel okulda okuyan öğrencilerin karne notları devlet okulunda okuyan öğrencilerden 19.239 birim daha fazla olduğu yordanmıştır. İkinci olarak, ailenin gelir durumundaki her bir birim artış öğrencinin karne notunun 5.372 birim arttığını yordamaktadır. Anne ve babanın eğitimlerindeki her bir birim artış, öğrencinin akademik başarısının sırasıyla 4.673 ve 5.012 birim arttığını yordamıştır.

Tablo 1: *Tanımlayıcı İstatistikler (N=563) ve Ölçeklerin Cronbach's Alpha Değerleri*

Değişkenler	Ortalama	S.D.	Min	Max	Cronbach's Alpha (α)
Öğrencinin Karne Notu	81.765	15.221	42	100	--
Sosyal Sermaye	11.374	2.852	3	15	0.819
Kültürel Sermaye	12.344	3.534	4	20	0.674
Ekonomik Sermaye	11.822	3.044	3	15	0.739
Okul Tutumu: Güven	13.271	4.414	5	25	0.700
Okul Tutumu: Sevgi	13.218	4.201	4	20	0.801
Okul Tutumu: Değer	10.504	3.803	4	20	0.716
Okul Tutumu: Uyum	13.742	4.021	4	20	0.797
Okul Türü - Özel Lise	0.317	0.466	0	1	--
Ailenin Gelir Durumu	3.523	1.303	1	5	--
Anne Eğitim Seviyesi	3.522	1.597	0	6	--
Baba Eğitim Seviyesi	3.877	1.495	0	6	--

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$ (iki-uçlu testler).

Tablo 2: *Sermaye seviyesi alt ölçekleri, okul tutumu alt ölçekleri ve demografik özelliklerin akademik başarı üzerindeki etkisini ölçen iki değişkenli en küçük kareler (doğrusal) regresyon analizleri*

İki Değişkenli (Bivariate) Regresyon Analizleri	
Sosyal Sermaye	0.897***
Kültürel Sermaye	0.618**
Ekonomik Sermaye	0.993***
Okul Tutumu: Güven	-0.189
Okul Tutumu: Sevgi	0.325*
Okul Tutumu: Değer	-0.044
Okul Tutumu: Uyum	0.367*
Okul Türü - Özel Lise	19.239***
Ailenin Gelir Durumu	5.372***
Anne Eğitim Seviyesi	4.673***
Baba Eğitim Seviyesi	5.012***

* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001 (iki-uçlu testler).

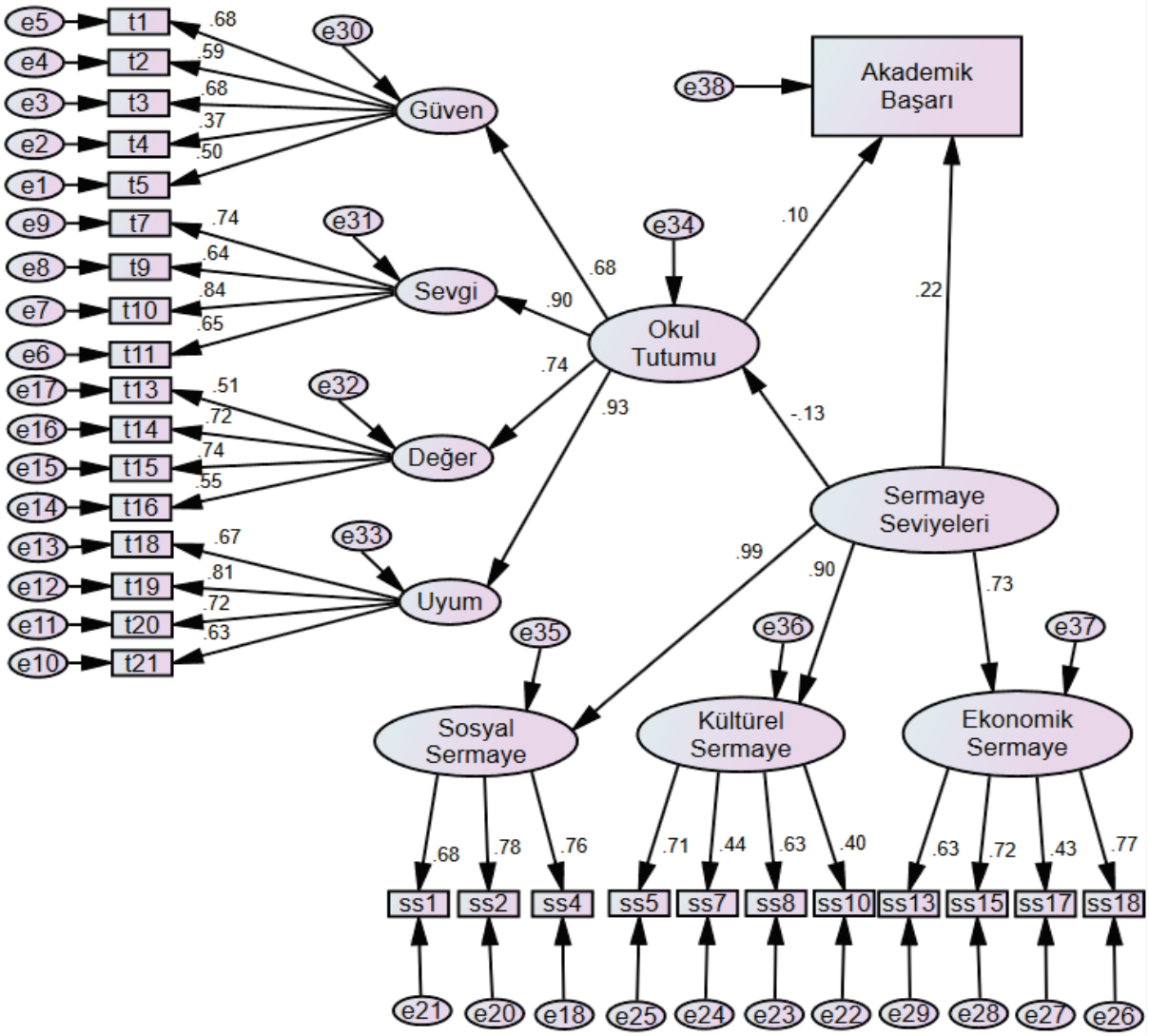

Şekil 2. Yapısal Eşitlikçi Model Kullanılarak Yapılan Arabuluculuk (Mediation) Analizi.

Şekil 2, SEM analizi sonuçlarını ve faktör yüklenmelerini göstermektedir. Sermaye seviyeleri, bir üst seviye ve üç alt seviye faktörü oluşturan 11 göstergeyi/değişkeni içermektedir. Okul tutumu ise, bir üst seviye ve dört alt ölçeği oluşturan 17 değişken kullanılarak oluşturulmuştur. Analizde kullanılan faktör yüklenmelerinin .35 kriterinin altında kalanları modelden çıkarılmıştır ve son modelde kullanılan faktörler ılımlı veya yüksek seviyede anlamlıdır (Byrne ve Cahyono, 2022, s. 67-68).

Tablo 3. *Arabuluculuk (Mediation) Analizi ve Model Uyum (Fit) İstatistikleri*

Toplam Etkisi (SS -> AB)		Doğrudan Etkisi (SS -> AB)			Dolaylı Etkisi (SS -> OT -> AB)		
Katsayı (Coef.)	P-Değeri (p-value)	Katsayı (Coef.)	P-Değeri (p-value)	H2: SS->OT->AB	Katsayı (Coef.)	P-Değeri (p-value)	BI(%2.5,%97.5)
3.613	.000	3.840	.000		-.227	.018	-.688 ; -.028

	X^2	*df*	X^2/df	*IFI*	*TLI*	*CFI*	*RMSEA*	*%95 CI*
Model Uyum (Fit) İstatistikleri	923.863**	368	2.510	.897	.886	.896	.052	[-.688, -.028]

χ2 Chi-square, df degree of freedom, IFI Incremental Fit Index, TLI Tucker Lewis Index, CFI Comparative Fit Index, RMSEA Root Mean Square Error of approximation, 90% CI Confidence Interval

***Tablo 4**: Akademik başarıyla sosyal sermayeler ve okul tutumları arasındaki ilişkilerdeki Özel Liselerin moderasyon etkisini ölçen analizler*

Moderasyon Analizleri	
Sosyal Sermaye (SS)	0.464**
Özel Lise (ÖL)	20.817***
1.Moderasyon[a] (SS*ÖL)	-0.129 (A.D.)[b]
Kültürel Sermaye (KS)	0.145
Özel Lise (ÖL)	17.760***
2.Moderasyon[a] (KS*ÖL)	0.096 (A.D.)[b]
Ekonomik Sermaye (ES)	0.456*
Özel Lise (ÖL)	23.208***
3.Moderasyon[a] (ES*ÖL)	-0.307 (A.D.)[b]
Okul Tutumu: Güven (G)	0.047
Özel Lise (ÖL)	16.824***
4.Moderasyon[a] (G*ÖL)	0.200 (A.D.)[b]
Okul Tutumu: Sevgi (S)	0.187
Özel Lise (ÖL)	20.614***
5.Moderasyon[a] (S*ÖL)	-0.110 (A.D.)[b]
Okul Tutumu: Değer (D)	-0.055
Özel Lise (ÖL)	18.221***
6.Moderasyon[a] (D*ÖL)	0.080 (A.D.)[b]
Okul Tutumu: Uyum (U)	0.306*
Özel Lise (ÖL)	21.664***
7.Moderasyon[a] (U*ÖL)	-0.182 (A.D.)[b]

[a] İki değişkenin birbiriyle çarpılmasıyla moderasyon etkisi (karşılıklı ilişkileri) ölçülmekte ve her bir moderasyon etkisi ayrı analizlerde test edilmiştir.

[b] A.D. harfleri "Anlamlı Değil" ibaresinin baş harfleridir ve analiz sonucunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade etmektedir.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$ (iki-uçlu testler).

Tablo 3, oluşturulan hipotez modelinin doğrudan ve dolaylı etkileri ve uyum değerlerini göstermektedir Analizde doğrudan ve dolaylı etkiyi ölçmek için 5000 örneklemli bootstrapping yöntemini kullanarak SEM analizi yürütülmüştür. Tablo 3'ün ilk satırı, sermaye seviyesinden akademik başarıya doğrudan etki katsayısını (3.840; $p<0.001$) ve sermaye seviyesinden okul tutumuna ve okul tutumundan akademik başarıya dolaylı etki katsayısını (-0.227; $p<0.05$; %95 CI= [-.688, -.028]) göstermektedir. Sonrasında toplam etki katsayısı (3.613) hesaplanmıştır. Uyum indekslerinin büyük çoğunluğu belirtilen kriterlere uymakta (RMSEA=.052 ve normlu $\chi 2$ =2.510) veya kabul edilen kesim noktalarına (.90 ve .95 arası) çok yakın değerler (IFI= 897, TLI=886 ve CFI=896) göstermektedir. Sermaye seviyeleriyle akademik başarı arasındaki ilişki hâlâ istatiksel olarak anlamlı olmasından dolayı, öğrencilerin sahip oldukları okul tutumlarının, sermaye seviyesiyle akademik başarı arasındaki pozitif ilişkiye, kısmi arabulucu etkisi bulunmuştur.

Tablo 4, karne notuyla sosyal sermayeler ve okul tutumları arasındaki ilişkilerdeki Özel Liselerin moderasyon etkisini ölçen analizleri göstermektedir. Bu tabloda 7 alt ölçeğin (Sosyal Sermaye, Kültürel Sermaye, Ekonomik Sermaye, Okul tutumu: Güven, Sevgi, Değer ve Uyum) öğrencinin karne notu üzerindeki etkisinde özel lisede okuyor olmasının bir etkisinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, 7 alt ölçeğin bireysel olarak karne notuyla ilişkisinin özel lisede okuyor olmasına bağımlı olup olmadığı test edilmiştir ve yapılan moderasyon (moderation) analizlerinin hiçbirisi istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki, 7 alt ölçeğin karne notuyla ilişkileri özel okul değişkenine bağımlı değildir.

Elde edilen bulgulara göre, Uşak ilinde öğrenim görmekte olan lise öğrencilerinin sermaye seviyeleri (Ekonomik, Kültürel, Sosyal) arttıkça akademik başarılarının arttığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde, öğrencilerin okula yönelik olumlu tutumlara sahip olmaları akademik başarılarını bazı alt ölçeklerde artırmıştır. Çalışmanın temel problemini oluşturan okul tutumunun arabuluculuk rolüne bakıldığında ise öğrencilerin okula yönelik olumlu tutumları, sermaye seviyelerinin akademik başarıya etkisini azaltarak kısmi aracılık rolü oynadığı saptanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışma, 2023 yılında Uşak ilinde toplanan verileri kullanarak ve Bourdieu'nun sermaye teorisinin akademik başarıyla ilişkisinde öğrencilerin okul tutumunun arabulucu etkisinin olduğunu göstermiştir. Literatürdeki bulgulara paralel olarak sermaye seviyelerinin eğitimde eşitsizliği yeniden ürettiği, -yani yüksek sermaye seviyesiyle akademik başarı arasında pozitif ilişki olduğu– bulunmuştur. Diğer bir deyişle, öğrencilerin sahip oldukları olumlu okul tutumları, sermaye düzeyi ve akademik başarı arasındaki doğrudan pozitif ilişkiyi azaltmaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, hipotez 1'i (Sahip olunan sermaye seviyesi arttıkça öğrencilerin akademik başarıları artacaktır) desteklemiştir. Sermaye seviyesi alt ölçekleriyle akademik başarı arasındaki ilişkilerin analizlerinde (1) öğrencilerin sosyal sermaye düzeyleriyle not ortalamaları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, okul içinde ve dışındaki sosyal ağları güçlü olan öğrencilerin akademik başarılarının olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir (2). Benzer şekilde, kültürel sermayeyle not ortalaması arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. Öğrencilerin ailelerinden devraldıkları yüksek düzeydeki kültürel sermaye, onların eğitim alanında uyumlarını, başarılarını ve okul sonrası üniversite ve iş hayatlarındaki başarılarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Çalışmanın bulguları, kültürel sermayenin akademik başarıyı artırdığına işaret etmektedir (3). Ayrıca, ekonomik sermaye düzeyiyle not ortalaması arasındaki ilişkinin de pozitif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin yüksek ekonomik sermayesi, öğrencilere eğitimde ek kaynaklara erişim, dershane desteği veya özel ders imkânı sağlama gibi çeşitli avantajlar sunmakta ve bu durum, akademik başarıyı olumlu yönde etkilemektedir.

Demografik değişkenlerin akademik başarı üzerine etkileri de incelemiştir (1). Okul türünün akademik başarıya etkisi değerlendirildiğinde, özel liselerde öğrenim gören öğrencilerin, devlet liselerinde öğrenim gören öğrencilere kıyasla daha yüksek akademik başarı gösterdiği ortaya konulmuştur (2). Ebeveynlerin ikisinin de eğitim seviyesi akademik başarıyı pozitif etkilerken babanın eğitim seviyesinin etkisi, annenin eğitim seviyesinin etkisinden daha yüksektir (3). Aylık hane gelirinin de akademik başarı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu bulgular, öğrencilerin hangi okulda eğitim aldıkları ve ailelerinin gelir düzeyinin, akademik başarılarını artırmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Tüm bu sonuçlar, araştırmanın başında öne sürülen hipotezi ve Pierre Bourdieu'nun (1986); "Yüksek sermaye düzeyine sahip olmak, akademik başarıların yüksek olmasına yol açar" şeklindeki argümanını destekleyen bulgular olarak değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, okula ilişkin tutum alt ölçekleri, öğrencinin akademik başarısı üzerine farklı etkiler göstermişlerdir. Okula ilişkin tutumlardan güven ve değer istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar göstermemiş, fakat sevgi ve uyum ölçeklerinin akademik başarı üzerine pozitif rolü olduğu saptanmıştır. Bu bulgulara rağmen, araştırmanın ana hipotezi olan "Öğrencilerin okula ilişkin tutumları, sermaye seviyesi ile akademik başarı arasındaki ilişkiye arabuluculuk edecektir" hipotezi, gerçekleştirilen Mediation Analizi sonuçlarıyla desteklenmiştir. Analiz bulgularına göre, sermaye seviyeleriyle akademik başarı arasında başlangıçta anlamlı ve güçlü bir ilişki mevcutken arabulucu değişken olarak okul tutumu modele dâhil edildiğinde sermaye seviyeleriyle akademik başarı arasındaki ilişkinin anlamlılığı korunmuş; ancak sermaye seviyelerinin akademik başarı üzerindeki etkisi zayıflamıştır. Bu bulgular, öğrencilerin akademik başarılarının belirlenmesinde sermaye seviyelerinin önemli bir etkiye sahip olduğunu, ancak öğrencilerin okula yönelik tutumlarının,

sermaye seviyelerinin akademik başarı üzerindeki etkisini azalttığını ve okul tutumunun kısmi bir arabuluculuk etkisi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bourdieu, öğrencilerin sermaye seviyelerinin düşük olması hâlinde, akademik başarısızlığın kaçınılmaz olduğunu ve bu eğitim alanının eşitsizliklerin tekrardan üretimine katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, bu düşünceyi kısmen desteklemektedir, ancak bu eşitsizliğin yeniden üretilmesi sürecinde, öğrencilerin okula yönelik tutumlarının önemi bu çalışmayla öne çıkmaktadır. O hâlde, okulların veya eğitim alanlarının sermaye farklılıklarından dolayı öğrenciler arası birtakım eşitsizlikler ürettiği söylenebilir. Sermaye seviyesi düşük bireyler, eğitim alanında dezavantajlı durumdadırlar ve akademik başarıları daha düşüktür (Tezcan, 2005, s. 139-144). Pierre Bourdieu'nun bahsettiği şekilde, günümüz eğitim sisteminde sermaye seviyelerinin akademik başarıyla ilişkisi vardır. Fakat, bu çalışmanın bulgularına göre, öğrencilerin okula yönelik tutumlarının bu ilişkiye etkisi göz ardı edilmemelidir. Okula yönelik pozitif tutumlar, öğrencinin okula uyumunu ve başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Adıgüzel ve Karadaş, 2013, s.51). Bu bağlamda, ekonomik düzeyi düşük olan öğrencilerin varsa yaşadıkları eşitsizlikleri azaltmak için bazı stratejiler uygulanabilir.

İlk olarak, çalışmanın bulgularında görüldüğü gibi öğrenciler için okullarda pozitif bir ortam oluşturulması etkili olabilir. Bu bağlamda, okullarda öğrencilerin kendilerini değerli ve kabul edilmiş hissetmelerini sağlamak için öğretmen-öğrenci ve akran (öğrenci-öğrenci) ilişkileri güçlendirilerek okula yönelik olumlu duygular geliştirmeleri sağlanabilir. Örnek olarak (1); düzenli sınıf toplantıları öğrencilerin kendilerini ifade edebilmeleri ve sınıf içerisinde güvenli ortamın oluşturulmasını sağlar. Pozitif davranış destek sistemleri kurulması; öğrencilerin olumlu davranışları ve akademik başarıları ödüllendirilerek okula ilişkin olumlu tutumlar geliştirmesine yardımcı olur (2). Öğrencilere üst sınıflardan mentorlar belirlenerek okuldaki süreçlerle ilgili destek alabilecekleri bir akranı ve yeni bir ortamda bir arkadaşının olması okula ilişkin olumlu düşünceler geliştirmesine destek olabilir (3). Öğretmen eğitimleri; düzenli eğitimlerle öğretmenler öğrencilerle daha etkili iletişim kurar, duygusal destek sunar ve daha empatik bir yaklaşımla öğrencilere rehberlik etmelerine olanak tanır. Bunun sonucunda, öğrenciler okulda ait güven, değer ve diğer tutumları olumlu yönde gelişebilir (4).

İkinci olarak, öğrencilerin okula yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyen kulüpler, sanat ve spor etkinlikleri gibi okul dışı aktiviteler teşvik edilebilir. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin okulla uyumlarını artırırken sermaye seviyesi düşük öğrenciler için ek öğrenme fırsatları sunabilir. Son olarak, ekonomik destekler ve bursların okul yönetimi veya danışman öğretmenler üzerinden verilmesi, öğrencilerin maddi kaygılarının azalmasına ve böylece okula yönelik olumlu tutumlar geliştirmelerine yardımcı olabilir. Karcher'ın 2000'li yılların başlarından itibaren gerçekleştirdiği çalışmalarda, öğrencilerin okula, akranlara ve aileye olan bağlılıklarının artırılmasının akademik başarılarını yükselttiği vurgulanmaktadır. Tüm bu stratejiler, bu çalışmanın temelini oluşturan okul tutumunun iyileştirilmesine yönelik müdahaleler, akademik başarıda geride kalan öğrencilerin performanslarını artırabilir ve sermayelerin yeniden ürettiği eşitsizlikleri bir nebze de olsa hafifletebilir.

Özetle, sermaye seviyelerinin farklılıklarından kaynaklı olarak ortaya çıkan eşitsizliğin öğrencilerin başarısına yansıdığı gözlenmektedir. Bu sorunla ilgili alınabilecek önlemler çok kapsamlı olmakla birlikte okullarda öğrencilerin okula yönelik güven, sevgi, değer ve uyumla ilgili tutumlarını arttırma çabaları, eşitsizliğin boyutunu azaltılabilir. İlk olarak, mentorluk ve rehberlik programlarının daha etkili kullanılması, üst sınıf öğrencileri veya öğretmenler tarafından düzenli yapılacak mentörlükle yeni gelen öğrencilerin uyumu arttırılabilir. İkinci olarak, öğrencileri destekleyici ve sorumluluk veren bir okul ortamı oluşturulabilir. Öğrencilerin ihtiyaçlarına odaklanmak, öğrencilerin etkinliklere katılmaları ve sorumluluk almaları için ortamların oluşturulması okula olan bağlılıklarını arttırır. Bunlara ek olarak, öğrencilerin başarılarını kutlamak/takdir etmek ve öğrencilerin aileleriyle iş birliği içerisinde olmak, öğrencilerin okula bağlılığını artırır ve pozitif bir okul tutumuna sahip olmalarını sağlayabilir. Öğrencilerin okul

tutumunun arabulucu rolü başarıları için oldukça önemli bir etkendir. Bundan dolayı, öğrencilerin okula yönelik tutumlarını en çok etkileyen öğretmenlere öğrencilere güven, sevgi ve değer gibi tutumları aşılamasına yönelik eğitimler ve seminerler düzenlenmelidir. Aynı zamanda, okula yönelik olumsuz tavır sergileyen öğrenciler belirlenip olumsuz tavırların sebebinin ortaya çıkarılması, olumsuz tavırların olumlu tavırlara dönüştürebilmek için öğretmenlere farkındalık kazandırarak motivasyon sağlanabilir. Bunlar gibi, birçok eğitim politikaları ve iyileştirme çabaları yapıldığında eğitim alanında sermayelerden kaynaklı üretilen eşitsizliğin tamamen ortadan kalkmasa da gözle görülür derecede azalma göstereceği söylenebilir.

Bu çalışmanın literatüre üç temel katkısının olduğu söylenebilir. İlk olarak, Bourdieu'nun vurguladığı sermayelerin eşitsizliği yeniden üretmesi, 2023 verileriyle yapılan analizler sonucunda Uşak ilinde de bulunmuştur. İkinci olarak, öğrencilerin sahip oldukları okul tutumları, bu eşitsizliği azaltmaktadır. Son olarak, sermaye seviyeleri ve akademik başarı arasındaki ilişki öğrencinin özel okullarda okuyor olmasına bağlı değildir ve akademik başarıyla okul tutumu arasındaki ilişki de özel okulda okuyor olmaya bağlı değildir.

Yapılan çalışmada, lise öğrencilerinin sermaye seviyelerinin akademik başarısına etkisi ve bu ikili arasında olan ilişkide okula ilişkin tutumun arabuluculuk rolü ölçülmüştür. Eğitim alanında üretilen eşitsizlik, toplumsal yapının her kurumunu etkileyebilecek niteliktedir. Bu açıdan eğitim alanında yapılan her bir iyileştirme hem öğrencilerin gelecek kaygısını azaltacak, başarılarını kolaylaştıracak hem de toplumsal yapının sağlığına olacaktır. Bu çalışmanın sonucunda elde edilen veriler, kurumlara eğitimde fırsat eşitliği, sermaye farklılıklarının eşitsizliğe neden olduğu ve bu eşitsizlik ortamında öğrencilerin okul tutumunun önemi hakkında farkındalık yaratabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın katkılarının yanı sıra bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmanın regresyonel doğası nedensel sonuçların ortaya konulmasını engellemektedir. İkinci olarak, çalışmada toplanan bütün veriler, not ortalamaları da dâhil, katılımcıların kendi raporlarıdır. Not ortalamalarını yönetimden alıp öğrencilerle eşleştirebilmek daha sağlıklı sonuçlar çıkarılmasına katkı sağlayabilirdi. Üçüncü olarak, bu çalışmadaki analizler sadece kesitsel data kullanılarak yapılmıştır ve kısa dönemlik etkisi araştırılmıştır. Gelecek çalışmaların (1) akademik başarıları, tek bir ölçütle değil, daha kapsamlı bir ölçek kullanarak ölçmesi (2), çalışmada daha büyük bir örneklem kullanılarak ortaokul öğrencilerinin de dâhil edilmesi, okula ilişkin tutumların etkisi kıyaslanabilir ve boylamsal (zamana yayılan) tasarım kullanarak öğrencilerin okul tutumlarının akademik performanslarına etkisinin değişimi incelenmesi, daha güçlü bulgularla daha kapsamlı politikalar üretilmesine olanak sağlayabilir (3).

Extended Summary

Classical theories form the foundation of contemporary studies. Pierre Bourdieu, a conflict theorist, has various arguments about how education, through school institutions, reproduces social inequalities. He argues that the school institution, by relying on the dominant culture in society, contributes to the reproduction of social inequalities that continue to exist in the social sphere due to differences in family structure and inequalities in capital types (Bourdieu, 1995, s. 39). The element that enables this reproduction is the level of capital possessed by students. Pierre Bourdieu states that the level of economic, social, and cultural capital that students inherit from their families, including material wealth, networks of relationships, and cultural knowledge, significantly affects academic success and also grants social prestige, and that this situation creates various inequalities due to the unequal levels of capital among students (Swartz, 2011, s. 112). The family has a strong influence on the impact of capital levels on academic achievement (Cetin ve Taskin, 2016). For example, a student with a high level of capital can easily improve their academic achievement with the cognitive abilities and predispositions inherited from their family, while a student from a family with a low level of capital may face various inequalities in their education and their success may be negatively affected due to the lack of these characteristics.

Considering this problem, this study, while measuring the effects of Bourdieu's capitals on academic achievement, has focused on another factor that may influence the relationship between students' academic achievements and the capital they inherit from their families. In other words, within the framework of the fact that students with low capital levels can also be academically successful, the study has focused on students' school attitudes, which is a factor that motivates students' academic success (Karcher, 2002). Karcher has examined school attitude within the concept of school attachment, and emphasized that it can be strengthened through mentoring programs. Consistent with the literature, our study also shows that capital increases academic achievement. For this reason, this study investigates the effect of students' school attitudes on the relationship between capital levels and academic achievement in the inequality in academic performance that capital levels reveal. By focusing on the mediating role of students' attitudes towards school in this relationship, we will contribute to the literature.

The primary analyses in this study consist of mediation analysis and structural equation modeling. Mediation analysis is used to add the effect of one or more independent variables to the model, in addition to the main independent variable's effect on the relationship between the dependent and independent variables (Hair et al., 2021). In this study, the effect of a mediator variable was measured, and Figure 1 shows the mediation analysis. In Figure 1, the student's Academic Achievement (Y) is the dependent variable, the Capital Level (X) is the independent variable, and the student's Attitude Towards School (M) is the mediator variable. The analysis conducted provides the steps determined by Baron and Kenny (1986) to show the presence of a mediator variable. A structural equation model was created to measure the mediating effect of school attitude on the relationship between capital levels and academic achievement (e.g., Capital levels -> school attitude -> academic achievement) (see Figure 1).

In summary, it has been observed that inequality stemming from differences in capital levels is reflected in students' academic achievement. Although the measures that can be taken to address this issue are comprehensive, efforts to increase students' attitudes of trust, love, value, and adaptation towards school can reduce the extent of inequality. Firstly, more effective use of mentoring and guidance programs: mentoring conducted regularly by upper-class students or teachers can increase the adaptation of new students. Secondly, creating a supportive and empowering school environment. Focusing on students' needs and creating environments where students can participate in activities and take on responsibilities increases their attachment to school. In addition, celebrating/appreciating students' successes and collaborating with students' families can increase students' attachment to school and help them develop a positive school attitude. Students' school attitudes play a crucial mediating role in their success. Therefore, teachers who most influence students' school attitudes should be provided with training and seminars aimed at instilling attitudes of trust, love, and value in students. At the same time, students who exhibit negative attitudes towards school should be identified, and teachers should be made aware of the reasons for this negative attitude and motivated to help them transform their negative attitudes into positive ones. When many such educational policies and improvement efforts are implemented, it can be said that although inequality in education caused by capital differences will not be completely eliminated, it will decrease noticeably.

This study can be said to have three main contributions to the literature. First, the reproduction of inequality through capital, as emphasized by Bourdieu, has also been found in Uşak province as a result of analyses conducted using 2023 data. Second, students' school attitudes mitigate this inequality. Finally, the relationship between capital levels and academic achievement is not dependent on whether the student attends a private school, and the relationship between academic achievement and school attitude is also not dependent on attending a private school.

In this study, the effect of high school students' capital levels on their academic achievement and the mediating role of attitudes towards school in the relationship between these two variables were measured. The inequality produced in the education field can affect every institution in the

social structure. From this perspective, every improvement made in the education field will both reduce students' anxiety about the future, facilitate their success, and contribute to the health of the social structure. It is thought that the data obtained as a result of this study can create awareness in institutions about equal opportunities in education, how capital differences cause inequality, and the importance of students' school attitudes in this unequal environment.

KAYNAKÇA

Acar, E. (2011). Effects of social capital on academic success: A narrative synthesis. *Educational Research and Reviews*, *6*(6), 456.

Adigüzel, A. (2012). Okula ilişkin tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(40), 30-45.

Adıgüzel, A., ve Karadaş, H. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin okula ilişkin tutumlarının devamsızlık ve okul başarıları arasındaki ilişki. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), 49-67.

Arslan, A., ve Bardakçı, S. (2022). Ortaöğretim öğrencilerinin okula yönelik tutumlarının ve başarı amaç yönelimlerinin belirlenmesi. *Journal of Computer and Education Research, 10*(19), 157-183.

Asan, H. T. (2012). *Türk eğitiminde iktidar-eğitim ilişkileri ve insan yetiştirme politikalarının Michel Foucault'un panoptikon metaforuna göre incelenmesi* (1795-1946) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=NzQp8QVINsSAgfEh9lMkzQ&no=tAx4vZKI49cZz425un_Tig

Atık, S. (2016). *Akademik başarının yordayıcıları olarak öğretmene güven, okula karşı tutum, okula yabancılaşma ve okul tükenmişliği* [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=10130985

Bilgin, R., ve Erbuğ, E. (2021). Eğitimde fırsat eşitsizliği üzerine eleştirel bir değerlendirme. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, *4*(2), 231-239.

Baron, R. M., and Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*(6), 1173–1182. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173

Bourdieu, P. (1986). The forms of social capital. In J Richardson (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* (pp. 241-258). Westport, CT: Greenwood Press.

Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler* (İstanbul: Kesit Yayıncılık)(Çev. Hülya Tufan).

Bourdieu, P. (2010). *Sermaye biçimleri*. Der. MM Şahin ve AZ Ünal) Sosyal Sermaye. İstanbul: Değişim, 45, 75.

Bourdieu, P., and Passeron, J. C. (2015). *Yeniden üretim*. A. Sümer, L. Ünsaldı, ve Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

Böke, K. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Kaan Böke (ed.) "Örnekleme" İstanbul: Alfa Yayınları.

Brown, P. (1990). The 'third wave': Education and the ideology of parentocracy. *British Journal of Sociology of Education*, *11*(1).

65–86. https://doi.org/10.1080/0142569900110105

Byrne, B. (2010). *Structural equation modeling with AMOS. Basic concepts, applications, and programming*. New York: Routledge.

Cansız, M., Özbaylanl, B., ve Çolakoğlu, M. H. (2018). Türkiye'de kültürel sermayenin öğrenim başarısı üzerine etkisi. *Journal of Economy Culture and Society,* (58), 127-152.

Cingöz, Z., ve Gür, B. (2020). Ekonomik, sosyal ve kültürel statünün akademik başarıya etkisi Pisa 2015 ve Teog 2017 sonuçlarının karşılaştırması. *Insan ve Toplum, 10*(4), 247 - 287. 10.12658/M05

Cirit, S. U. (2024). *Sermayeler arası eşitsizlik ve eğitim: Bourdıeu sosyolojisi bağlamında yüz yüze-çevrim içi eğitimde eşitsizliğin yeniden üretilmesi*. Net Kitaplık Yayıncılık.

Coşkun, M. K., ve Ünal, B. (2006). Kültürel sermaye, eğitim ve eşitsizliğin yeniden üretimi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 9*(1), 24-44

Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* (11), 33-41.

Çelik, V., ve Ekinci, A. (2012). The effects of social capital on school success. *International Journal of Social Sciences and Education*, *2*(1).

Cetin, S.K., ve Taskin, P. (2016). Parent ınvolvement in education in terms of their socioeconomic status. *Eurasian Journal of Educational Research*, 66(6), 105-122. http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2016.66.6

Çiftçi, C., ve Çağlar, A. (2014). Ailelerin sosyo ekonomik özelliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi Fakirlik kader midir?. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 155-175.

Dika, S. L., and Singh, K. (2002). Applications of social capital in educational literature: A critical synthesis. *Review of educational research*, 72(1), 31-60.

Eamon, M. K. (2005). Socio- demographic, school, neighbourhood, and parenting influence on academic achievement of Latino young adolescent. *Journal of youth and adolescents*, *34*(20), 163-175.

Gencer, E. G., Korlu, Ö., Kesbiç, K., Akay S. S., Kotan, H., ve Arık, B.M. (2023). *Eğitim izleme raporu 2023. Eğitim Reformu Girişimi*. https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2023/12/EgitimIzlemeRaporu2023.pdf

Güney, A. (2009). *İlköğretim okulu öğrencilerinin akademik başarıları ile algılanan aile yapısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=br34YtGxsBoQCf57R9UL_w&no=IZWDnE1rMOLbCALWyfxvIA

Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M., Sarstedt, M., Danks, N.P., and Ray, S. (2021). *Mediation analysis. in: Partial least squares structural equation modeling (pls-sem) using R. classroom companion: Business*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80519-7_7

Hee, P. K., and Shuhan, L. (2022). Influences of economic capital, cultural capital and social capital on Asian high school students' academic achievement. *Journal of Educational and Social Research*, *12*.

Hwami, M., and Bedeker, M. (2023). Social stratifying Kazakhistan: A Bourdieusian social reproduction analysis of higher education internationalisation. *British Journal of Sociology of Education*, 1-20.

Jin, H., Ma, X., and Jiao, S. (2022). Cultural capital and its impact on academic achievement: sustainable development of Chinese high school students. *Sustainability*, *14*(22), 14976.

Karcher, M. J., Davis III, C., and Powell, B. (2002). The effects of developmental mentoring on connectedness and academic achievement. *School Community Journal*, *12*(2), 35.

Kaya, V. H., ve Kaya, E. (2019). Öğrencilerin ortaokul öğrenimleri sürecinde okula, fen bilimleri öğretmenine ve dersine yönelik algıları ile fen başarısı arasındaki ilişki.

Naulin, S., and Jourdain, A. (2016). Pierre Bourdieu'nun kuramı ve sosyolojik kullanımları. Çev: Ö. Elitez). İstanbul: İletişim.

Özsöz, C. (2014). *Pierre Bourdieu: Simgesel şiddet, eğitim, iktidar*. Cogito, 76, 290-311..

Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu sosyolojisinde "habitus","sermaye" ve "alan" üzerine. *Liberal Düşünce Dergisi,* (62), 1-21.

Robinson, J. P., Shaver, P. R., and Wrightsman, L. S. (1991). Criteria for scale selection and evaluation. *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes, 1*(3), 1-16. https://tinyurl.com/2p85fyzs

Sarıer, Y. (2016). Türkiye'de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: Bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1-19.

Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E., and King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *The Journal of Educational Research, 99*(6), 323-338. https://doi.org/10.3200/JOER.99.6.323-338.

Schweizer, K. (2010). Some guidelines concerning the modelling of traits and abilities in test construction. *European Journal of Psychological Assessment, 26*, 1-2. https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000001.

Sithole, N. (2017). Promoting A positive learning environment: School setting investigation (master degree, university of South Africa). *UNISA Institutional Repository*.

Swartz, D. (2011). Kültür ve iktidar. Elçin Gen, Çev.). İstanbul: İletişim.

Tezcan, M. (2005). *Sosyolojik kuramlarda eğitim*. Anı yayıncılık. Ankara.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 15.12.2022 tarihli ve sayı 14 ve karar 2022-179 onay numaralı kararı ile Etik Onay almıştır.*
Katılımcı Rızası:	*Araştırmaya katılanlara çalışmanın amacı ifade edilerek rızaları alınmıştır.*
Mali Destek:	*Çalışma için TÜBİTAK 2209 projesi kapsamında destek alınmıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan ölçeklerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*This study has received Ethical Approval from the Uşak University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 15.12.2022, number 14, and decision number 2022-179.*
Informed Consent:	*Participants were informed about the purpose of the study and their consent was obtained.*
Financial Support:	*This study was supported by the TÜBİTAK 2209 project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The necessary permissions have been obtained from the copyright holders for the scales used in this study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	23 Ocak 2025 / 23 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	10 Mayıs 2025 / 10 May 2025
Atıf/Citation:	Saday, B. (2025). Hastings 1066: Şarkılara Dökülen Kanın İzinde. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 247-266
DOI:	10.35237/suitder.1625603
Benzerlik / Similarity:	%5

Hastings 1066: Şarkılara Dökülen Kanın İzinde

Hastings 1066: Pursuit of Blood Becoming Lyricise

Barış SADAY*

Öz

Savaş, insanlık kadar eski bir olgudur. Bu özelliği sebebiyle tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar görülmektedir. Savaş olgusu, insanın kültür ve düşünce hafızasında da kendisine yer bulmuştur. Onun ardından şarkılar, şiirler ve destanlar dahi yazılmıştır. Orta Çağ, modern insanlık tarihinde uzun ve önemli etkilileri olan bir dönemdir. Her ne kadar tarihçiler arasında, "Orta Çağ aydınlığı/karanlığı" tartışmaları yapılmış olsa da Orta Çağ Avrupa tarihi, pek çok çatışmaya ev sahipliği yapmıştır. Bu çatışmaların sonuçları ve etkileri bakımından bazıları, insanlık tarihinde dönüm noktası oluşturan bir konum kazanmışlardır. Söz konusu çatışmalara pek çok örnek verilebilir: MS 28 Ekim 312 Milvian Köprüsü Savaşı, 10 Ekim 732 Puvatya Muharebesi ya da Tours Muharebesi, 23-24 Haziran 1314 Bannockburn Savaşı ve binlercesidir. Örnekler arasında çalışma konusunu oluşturan, 14 Ekim 1066 tarihinde gerçekleşen Hastings Savaşı'dır. Bu savaş neticesinde Kıta Avrupası'ından İngiliz/Britanya adasına büyük etkiler doğuracak Norman istilası başlamıştır. Elbette bu savaşla ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın diğerlerinde ayrılan yönü, "Carmen de Hastingae Proelio" isimli edebî metin üzerinden savaşın yeniden inşa edilmesidir. Bu sayede birincil kaynakların sınırlarının genişlemesi hususunda da bir katkı sunma çabası, çalışmanın bütününde görülecektir. Edebî metinler üzerinden tarihçi bilgi kırıntılarıyla yeniden salt gerçeğe yaklaşabilecektir. Zaten bu özelliği sebebiyle edebî metinler, aynı zamanda önemli bir tarihsel veri kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: *Orta Çağ, Britanya Adası, William, Harold, Hastings.*

Abstract

War is a phenomenon as old as humanity. Due to this feature, it has been observed from the first periods of history to the present day. The phenomenon of war has also found a place in human cultural and intellectual memory. Songs, poems and epics have even been written after it. The Middle Ages is a period with a long and significant impact on modern human history. Although there have been discussions among

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: baris.saday@hbv.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-5106-3659.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

historians about the 'light/darkness of the Middle Ages', the history of medieval Europe has been home to many conflicts. Some of these conflicts, in terms of their consequences and effects, have gained a position that constitutes a turning point in human history. Many examples of these conflicts can be given: 28 October 312 AD Battle of Milvian Bridge, 10 October 732 Battle of Puvatia or Battle of Tours, 23-24 June 1314 Battle of Bannockburn and thousands of others. Among the examples, the Battle of Hastings, which took place on 14 October 1066, is the subject of the study. As a result of this war, the Norman invasion, which would have great effects on the British/British island from Continental Europe, began. Of course, there are many studies on this battle. What distinguishes this study from the others is the reconstruction of the battle through the literary text 'Carmen de Hastingae Proelio'. In this way, the effort to contribute to the expansion of the boundaries of primary sources will be seen throughout the study. Through literary texts, the historian will be able to approach the absolute truth again with crumbs of information. Because of this feature, literary texts are also an important source of historical data.

Keywords: *Middle Ages (Medieval Age), British Isle, William, Harold, Hastings.*

GİRİŞ

Sağlam temellere dayalı bir araştırma konusu, tarihsel kanıtların bulunup bulunmamasına bağlıdır. Tarihçinin ilgisi, ister geçmişi yeniden inşa etmeye ister açıklamaya yönelik olsun; geçmişi ya kendi bağlamında ya da bugünü aydınlatma amacıyla ele alsın, nihayetinde ulaşabileceği sonuçlar büyük ölçüde günümüze intikal eden kaynakların kapsam ve niteliği tarafından belirlenir. Tarihsel kaynaklar, yazılı ve sözlü dil, coğrafi yüzey şekillerinin durumu, insan yapımı maddi kalıntılar, güzel sanatlar ile fotoğraf ve film (Tosh, 2022, s. 54; Stanford, 2022, s. 51; Bloch, 2021, s. 106; Halkin, 2000, s. 20) olmak üzere insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan her türlü bulguyu içerir. Klasik Antikite'nin, papirüsler hariç, bütün kaynakları yayımlandığı hâlde Orta Çağ'dan itibaren tarih, ancak arşivlerde yazılmaktadır; genellikle diplomatik kaynakları tamamlayan edebî metinler, büyük kütüphanelerin yazma bölümlerinde bulunmaktadır (Halkin, 2000, s.21). Tarihsel araştırmada belirleyici olan, geçmişe dair açıklama ya da yeniden inşa çabasının ötesinde, eldeki kaynakların kapsamı ve niteliğidir. Yazılı ve sözlü belgelerden maddi kalıntılara, görsel unsurlardan coğrafi verilere kadar uzanan çeşitli kanıt türleri, tarihçinin bilgi üretimini mümkün kılar. Özellikle Orta Çağ'dan itibaren tarih yazımı, arşivlerdeki belgeler ve kütüphanelerdeki el yazmalarıyla sınırlanmış; bu durum, tarihçiden uzmanlık ve kaynaklara erişim becerisi talep etmiştir.

Bütün ilimler, belirli durumlarda tarihçiye faydalı olabilir, ancak bazıları onların sıkça aşina olduğu ve sürekli olarak kullandığı alanlardır. Zira tarih, esasen vesikalara dayalı olarak yazılır. Bu vesikaların doğru bir şekilde incelenebilmesi için *paleografya, filoloji, diplomatik, arkeoloji* gibi yardımcı bilimlerin katkıları gereklidir. Her ne kadar tarih, çoğunlukla belgelere dayalı olarak yazılsa da, kimi durumlarda yazılı vesikaların eksikliği veya yokluğu tarihçiyi alternatif yöntem ve kaynaklara yöneltir. *Sözlü tarih, maddi kültür unsurları, mekânsal analizler* ve *kolektif hafıza* gibi belge dışı veriler, bu tür durumlarda anlamlı bir çerçeve sunar. Özellikle yazının olmadığı ya da belgelerin tahrip olduğu dönem ve toplumlar için arkeoloji, antropoloji ve sözlü kültür incelemeleri, tarihsel bilginin inşasında vazgeçilmez hâle gelir. Bu durumda tarihçi, klasik yardımcı disiplinlerin ötesine geçerek yorum gücüne ve çok disiplinli analiz becerilerine dayanmak zorundadır. Tarih, insanların faaliyetlerini tasvir ve izah etmeyi amaçlar. Spesifik bilim dalları ise insanın mahiyetini, karakterini ve davranışlarını, toplum hâlindeki insanı, beşerî kümelenmeleri ve nihayetinde fiziksel çevreyle olan ilişkisini incelemektedir. Bu konular, psikoloji, sosyoloji ve beşerî coğrafya gibi disiplinlerin alanına girmektedir. Tarih araştırmalarında giderek daha fazla önem kazanan yeni yardımcı ilimler de bulunmaktadır. Örneğin, istatistik, dünya genelindeki açlık, eğitim düzeyinin yayılması ve dinî uygulamalar gibi önemli konularla ilgili yeni tür doğru veriler oluşturulmasına imkân tanır. Yardımcı ilimler, tarihçiliğin disiplinlerarası niteliğini güçlendirmiştir. Bunlar arasında özellikle *dijital beşerî bilimler, çevre tarihi, tarihsel coğrafya, adli*

bilimler (örneğin adli antropoloji ve adli arkeoloji), iklim bilimi (paleoklimatoloji) ve *genetik (DNA analizi)* öne çıkmaktadır. Bu tür bilimsel veriler, tarihsel araştırmaların daha derinlemesine ve doğru bir şekilde yapılmasını sağlayabilir (Halkin, 2000, s. 31-32).

Tarih bilimi/tarihçi, salt gerçeği bulma uğraşısı esnasında pek çok kaynaktan yararlanagelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında olan ve *Ranke tarih devrimi*[1] şeklinde isimlendirilen profesyonellik ile birlikte birincil ve ikincil el kaynaklar ayrımı getirilmiştir. Bu ayrım, tıpkı doğa bilimi kanunu gibi anlaşılmış ve tatbik edilmiştir. 20. yüzyılla başlayan *Annales tarihçilik yaklaşımı*, bu ayrım zincirini parçalamış ve onu yeniden tesis etmiştir. Bu yeni kaynak zinciri, uzamış ve yeni eklemlemeler meydana getirmiştir (Bloch, 2021, s. 102-103). Bu zincire eklemlenen yeni kaynak türleri ele alınan konuların -ki Orta Çağ kaynakları düşünüldüğü vakit- farklı açılarının ve tesirlerinin görülmesini sağlar. Bu ifade, geleneksel tarihî belgelerin ötesine geçen yeni kaynak türlerinin, özellikle Orta Çağ gibi kaynakları sınırlı dönemlerde, konulara çok boyutlu bir bakış kazandırdığını vurgular. Yazılı belgelerle sınırlı kalmayan bu yaklaşımlar, olayların toplumsal, kültürel ve çevresel etkilerini daha görünür kılarak tarihsel çözümlemeyi derinleştirir. Bu açılardan bakıldığı takdirde tarihçinin aslında ne kadar kıt verilerden bilgi çıkarmaya çabaladığı sonucuna varılabilir.

Annales Dergisi çevresinde toplanan *Fransız Annales ekolü tarihçileri*, 20. yüzyılın tarih yazımında benzersiz bir yer işgal ederler. Annales tarihçileri, bir yandan bütün diğer sosyal bilim-yönelimli tarihçilerin, tarihe bilimsel yaklaşılabileceğine olan güvenini paylaşırlar; öte yandan, bu tür yaklaşımların sınırlarının da farkındadırlar. Seksen yılı aşkın bir zaman içinde tarihi neyin oluşturduğuna ya da kimin yaptığına ilişkin kavramları büyük ölçüde değiştirmişlerdir. 19. ve 20. yüzyıldaki çoğu tarihçinin sahip olduğundan çok farklı bir tarihsel zaman kavrayışı sunmuşlardır. *Ranke*'den *Marx*'a, *Weber*'e ve onlardan sonra Amerikan sosyal bilim-yönelimli tarihçilere değin, sözcüğün gerçek anlamıyla bütün tarihçiler, tarihi geçmişten geleceğe doğru ilerleyen, tek boyutlu bir zaman olarak görmüştür. Annales tarihçileri, zamanın göreceliğinin ve çok katmanlılığının altını çizerek bu kavrayışı kökten değiştirmişlerdir (Igger, 2016, s. 59; Hobsbawn, 1999, s. 100).

Orta Çağ Avrupası'nda merkezî krallıkların evrimleri düşünüldüğü takdirde birinci ve ikinci el kaynak tasnifi, Annales'in yaptığı gibi farklılaşmaktadır. *"İnsan parçalara bölünemez. O bir bütündür."* (Breisach, 2017, s. 463) şiarıyla yola çıkıldığı takdirde veri tabanında genişleme meydana gelir ve bilimsel metotlarla en gerçek veriye ulaşılabilir. Resmî belgeyle sınırlandırmak, veri bütünlüğünün dışındaki dönem kaynağı olan bilgi denizini dışarıda bırakmak olacaktır. Bu sebepledir ki Orta Çağ gibi kaynak çeşitliliğinin çok olduğu bir dönem için diğer alanlardaki gibi bu tarz bir sınıflandırma yapılamaz. Ek olarak kaynakları kurallara uygun hâle getirmek, sosyal bilimlerde bir sınırlama anlamına gelmektedir.[2] Kaynak çeşitliliğinin bol, ama niceliksel olarak az olduğu Orta Çağ Avrupası için her şey kaynak değeri taşımaktadır (Stanford, 2022, s. 219-220). Bu durum, bazı bilim dallarıyla ters düşmesine rağmen tarih biliminin kendi doğasından kaynaklanmaktadır.

"Birincil el kaynak nedir?" sorusunun cevabının genişletilmesinin ve kullanılmasının son derece isabetli bir karar olacağı düşünülmektedir (Stanford, 2022, s. 208). Gerçek manasıyla modern tarih disiplini, daha önceki tarihçilerden insanlara kalanlara değil, özgün kaynakların tekrar tekrar değerlendirilmesine dayanır. Bu sebeple tarihçi, özgün kaynakları birincil kaynak olarak kabul eder. Kendilerinin ve kendilerinden öncekilerin geçmişle ilgili olarak yazdığı her şey, ikincil kaynak statüsündedir. Bu iki kaynak türü arasındaki ayrım, tarih araştırmaları açısından

[1]Ranke'nin katı kurallara bağlı bir bilim olarak tarih kavramı, bütün değer yargılarını ve metafizik spekülasyonları reddeden nesnel araştırmaya yönelik açık taleple fiilen Ranke'nin araştırmasını belirleyen örtük felsefi ve siyasi varsayımlar arasındaki gerilimle nitelenir.

[2]Doğa bilimlerinde olan katı sınırlar, sosyal bilimlerin doğasına uymamakta ve eksik sonuçlar çıkarılmasına sebebiyet vermekledir.

temel nitelik olmasına rağmen ilk bakılacağı zaman, kesin ve belirgin değildir. Kesin ayrım çizgisi, uzmandan uzmana değişiklik göstermektedir. *"Özgün kaynaklar"*dan anlatılmak istenen olay veya düşüncelerle aynı döneme ait kaynaklardır (Tosh, 2022, s. 220-221). Öte yandan kollektif olarak kavranan bilinç, *Durkheim*'e göre toplum bilimin merkezî konusudur; kurallar, âdetler ve din de tarih bilimin unsurlarını oluşturmakta ve veri tabanını genişletmektedir (Igger, 2016, s. 61). Bu özgünlük, doğası çerçevesinde değerlendirildiğinde geçmişte bırakılmış bütün izler, daha ayrıntılı veya anlamlı bir tarih olarak öğrenilecektir.

Genellikle tarihçiler, zaman ve mekân açısından söz konusu olaya en yakın kaynakları tercih ederler. Bunun yanı sıra, ilgili dönemde yaşayan kişilerin olayları nasıl gördüğü de gerçekte olanlar kadar önemlidir. Ancak birincil el kaynakların çoğu kesinlikten uzak, muğlak, kulaktan dolma bilgilere dayanabilir veya yanıltma amacı taşıyabilir (Tosh, 2022, s. 54-55). Bu nedenle, *birincil el kaynaklar için belli bir kalıp hâlinde dokunulmazdır,* denilemez. Muhtemel senaryolar doğrultusunda Pandora'nın kutusunun açılması, tarihçilerin yeni ve daha önce erişilememiş kaynaklara ulaşmalarını mümkün kılabilir. Farklı perspektifler ve anlatılar, araştırma konusunu zenginleştirir ve bilimsel evrimini daha da belirginleştirir. Tarihsel belgelerin geçmişe ilişkin resmî ve muteber kayıtlar olduğu düşünülebilir. Bu tür kayıtların günümüze ulaşma ihtimalinin daha yüksek olduğu doğru olsa da bu terimi olabildiğince geniş bir kapsamda ele alınmalıdır. *Tosh*'un ifadeleriyle, *"Her gün her birimiz, tarihsel belge olma potansiyeli taşıyan yığınla şey üretiriz: Mali kayıtlar, özel yazışmalar, hatta alışveriş listeleri."* (Tosh, 2022, s. 55; Halkin, 2000, s. 17). Bu geniş yaklaşım, tarihçinin yalnızca resmî belgelerle değil, aynı zamanda günlük hayatın küçük ayrıntılarıyla da tarihsel bir anlatı inşa etmesini sağlar.

Yukarıdan hareketle elbette ki özgün kaynak, sorgusuz bizzat doğrunun kendisi değildir. Bir belgenin bizatihi geçmişten bugüne kalması, incelenen dönemle çağdaş olması, tarihçilerin deyimiyle *"birincil kaynak"* olması, onun önünde sorgusuz sualsiz saygı içinde eğilmeyi gerektirmemektedir. Yüz yıl önce bir tarihçi hiç kuşkusuz buna evet derken bugün birincil olmanın ne anlama geldiğini sorgulanmaktadır. *Ergut*, bu durumu;

> *"hangi belge "birincil"dir, orjinaldir? İlk akla gelen yanıt, söz konusu olayla çağdaş olan belge birincildir. Peki ama "çağdaş" olmak ne demek? Olay anında ya da hemen sonrasında yazılmış bir belge mi olması gerekir? Ya olaydan bir hafta sonra yazılmışsa? Bir yıl sonra? İki yıl sonra? Aradan geçen bir hafta ya da iki yıl, olayın anlatımını hiç mi etkilemez? Velev ki bu sorunu çözdük; ikinci bir sorun daha var: "Birincil" dediğimiz kaynak, birinci elden yazılmış bir kaynak mıdır? Bir belgenin "birincil" olması için belgeyi yazanın bizzat olaya tanıklık etmesi gerekli midir? Muhtemelen evet diyeceğiz bu soruya. Peki olay esnasında orada olmayan ama olanları duyarak hemen o anda kaleme alan birinin bıraktığı belge bu durumda "ikincil" mi olacak"* (Ergut, 2022, s. 111-112)

şeklinde irdelemiştir.

Orta Çağ tarih yazımı çerçevesinde, farklı üslup ve biçimlerde kaleme alınmış çeşitli eserler bulunmaktadır. Bu eser türlerinden biri de epik temalı edebî şiirlerdir. *Oxford Languages*, şiirin tanımını

> *"Duygulardan, düşüncelerden, düşlerden, özlemlerden vb. süzülmüş yaşantı birikimleri olarak, ozanların, sözcüklerin sözlük anlamlarına kimi zaman değişik anlamlar da yükleyerek, dil içinde özel bir dil yaratarak oluşturdukları, imgelerden, simgelerden, söz sanatlarından, ritimden, uyumdan vb. yararlanarak ortaya koydukları, okurda estetik duygular uyandıran yazın ürünü."* (Oxford Languages Dictionary, 1913, s. 1044)

olarak belirtmiştir.

TDK'ya göre ise şiir, *zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebî anlatım biçimi*'dir (TDK, 1998, s. 2094). Şiir ve şair, ayrılmaz bir organik bağla bağlıdır. Bu, şiirin doğasını ölümsüzleştiren bir perspektif özelliği katmıştır. Bu sayede şiir ve şair bağı sonucu şiir, sadece bir edebî sanat olmanın dışında interdisipliner bir veri tabanıdır. Orta Çağ Avrupası'nda, özellikle 12. yüzyılda yaşanan kültürel yükseliş trendi, epik, lirik ve dramatik olmak üzere şiir yazımında üç ana temel özellik üzerinde kendisini var etmiştir. Latince kaleme alınan şiirler, genel anlamıyla halka hitap etmişler

ve gündelik yaşamın her noktasını yansıtmışlardır. O dönemlerdeki Latince şiirlere baktığımızda ortaya çıkan ilk izlenim, çeşitlilik ve bolluk olacaktır. *Karolenj dönemi şair*liğiğiyle beraber yaşanan gelişmeler neticesinde yazarlar, tarih, efsaneler, İncil hikâyeleri, antik masallar, ilahiler, öğretici/ahlaki hikâyeler ve farklı birçok konu (Haskins, 2022, s. 113-114) gibi her türlü konuyu işleyebilmişlerdir. Bu bolluk, sebebiyle sistemli bir sınıflandırma yapılması, pek olası değildir. Bahsedilen üç temel/sade sınıflandırmanın yapılması görece daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ek olarak, Orta Çağ şiir metinleri, mısrayla düz yazının iç içe geçtiği kompleks yazımlardır. Kısa şiir metinlerine kıyasla uzun şiir metinlerinde didaktik anlayış ve kinayelerin bir arada kullanıldığı daha çok görülmektedir (Haskins, 2022, s. 122). Edebî metinler, bir toplumun düşünce sistemini en iyi açıklayan kaynaklardır. Bu eserlerin tanıklığıyla bir milletin, tarih boyunca geçirdiği evreleri çok daha net görülebilir. Edebî eserler, bir toplumun millî karakterini de yansıtır (Bon, 2023, s. 66). Epik eserler ise yanıltıcı olacağından dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bunlarda tarihî şahsiyetler abartılı bir şekilde anlatılır.

Bu çalışma, büyük bir zaferin ardından kaleme alınan *"Carmen de Hastingae Proelio"* adlı eserden yola çıkarak Hastings Savaşı'nı yeniden sahneye koymayı amaçlamaktadır. Tıpkı Tolkien'in kurgusunda olduğu gibi, burada da zaferin ardından şekillenen anlatının izleri sürülmekte; bu sayede Orta Çağ edebî eserlerinin yalnızca birer edebî ürün değil, aynı zamanda tarihsel olayları yansıtan önemli kaynaklar olabileceği gösterilmeye çalışılmaktadır.

1. Carmen de Hastingae Prolio

"Carmen de Hastingae Proelio" (Hastings Savaşı Şarkısı) isimli şiir, Britanya adalarındaki Anglo-Norman dönemi için en ünlü ve tartışmalı eserdir. Latince'yle yazılan şiir, Amiens Piskoposu Guy tarafından 1066'nın hemen sonrasında kaleme alınmıştır. Alman tarihçi *Georg Heinrich Pertz*, eserin el yazma nüshasını 1826 yılında Brüksel Kraliyet Kütüphanesi'nde keşfetmiştir. Eser, 835 mısradan oluşmaktadır ve Latin tarzında[3] kaleme alınmıştır (Owen, 1982, s.19). Pertz, el yazma nüsha üzerinde yaptığı araştırma sonucunda *Benedikt Keşiş Vitalis*'in *"Historia Ecclesiastica"*sında bahsi geçen Norman fetihleriyle ilgili olduğunu belirlemiştir (Houts, 1989, s. 39). Pertz, keşfettiği eserin yazarını bulmak için farklı metotlar kullanmıştır. Araştırmalar sonucunda Brüksel el yazmasındaki şiiri, ismi *"W"* harfiyle başlayan bir kişinin yazdığını saptamıştır. Pertz, nihai olarak eser sahibini, *Wide* veya *Amiens'li Guido* olarak tanımlamıştır. Alman tarihçinin keşfi, 1840 yılında *F. X. Michel* tarafından Fransa'da ve 1848 yılında da *Henry Petrie* tarafından İngiltere'de yayımlanmıştır (Michel, 1840, ss. 1-38; Petrie, 1848, ss. 72-85).

Pertz'in yaaptığı çalışmanın sonucu, birçok tarihçi tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen birtakım eksiklikler ve hemen hemen tam açıklanamamış önemli noktalar bulunmaktadır. Bu tarz hassasiyetleri olan Engels, G. H. White ve R. H. C. Davis, "*Carmen de Hastingae Proelio"*nun yeniden incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Houts, 1989, s. 40). Özellikle Davis, 1978 yılında yayımladığı araştırma makalesinde, eserin fetihten elli veya yetmiş yıl sonra yazılan bir mektep eseri olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Davis, yaptığı inceleme neticesinde bahsi geçen esere verilen başlığı uygun bulmamaktadır. Çünkü ona göre eser, Fatih William'ın İngiltere seferini sadece üçte birlik kısmında konu edinmektedir (Davis, 1978, s. 241-261). Davis, yaptığı tabloyla eserdeki konu yoğunluğunun neler olduğunu ortaya koymuş ve eserin güvenilirliğinin sorgulanması gerektiğini belirtmiştir (Davis, 1978, s. 261). Ek olarak yapılan çalışmalar neticesinde diğer kaynaklarda olmayan bilgilerin var olduğu belirtilerek bunların mantıksız/edebî süsleme görünümüne sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak, "*Carmen de Hastingae Proelio"*nun anlatısının bazen olağan dışı ayrıntılarla süslenmiş olması ve üslup olarak efsanevi eski anlatım tarzıyla kaleme alınmış olması nedeniyle en doğru bilgiye ulaşmak zorlaşmaktadır.

[3] Orta çağ yazım sanatında "Latin tarzı" (Latince: *stilus Latinus*) ifadesi hem dilsel hem de edebi açıdan klasik Latin edebi geleneklerine dayanan yazım biçimini ifade eder. Bu tarz, özellikle Orta çağ boyunca kilise mensupları, eğitimli sınıflar ve saray çevrelerindeki entelektüeller tarafından kullanılmıştır.

2. Şarkılara Dökülen Kanın İzinde

Tolkien, eserlerinde savaşı, insan kaderini etkileyen önemli bir dönüm noktası olarak ele almıştır (Shippey, 2000, s. 47-53). Orta Çağ Avrupa coğrafyası boyunca savaşlar, tarihsel sürecin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu savaşlar, kronolojik olarak incelendiğinde ve sonuçları bakımından değerlendirildiğinde, bazı savaşların diğerlerinden daha belirgin bir öneme sahip olduğu açıkça görülecektir. Söz konusu savaşlar arasında, Britanya Adası'nın tarihsel dönüm noktalarından biri olan *Hastings Savaşı*'nın öne çıktığı tartışmasızdır. Bu bölümde, Hastings Savaşı'nın anlatısı, dönemin birincil kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Carmen de Hastingae Proelio* adlı eser merkeze alınarak yeniden inşa edilecektir. Bu yöntem, savaşın hem tarihsel bağlamını hem de edebî anlatımını anlamak ve değerlendirmek için önemli bir zemin sunmaktadır.

Anlatı olarak şiir, öncelikle Norman Fetih Harekâtı'nı meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Bu, şiirin erken safhalarında *"Ne ülkenin yoğun nüfusu ne denizcilere tehlikeli bir deniz ne kayalıklarla çevrili tehlikeli bir kıyı ne de kışın yaklaşmakta olan dehşeti sizi atalarınızdan miras kalan bir krallığı aramaktan alıkoyamadı."* (Carmen, 1999, ss. 5-7; WP, s. 103) kelimeleriyle açıkça ifade edilmiştir. Norman kuvvetleri, Manş Denizi'ni aşmadan önce, bölgede etkili olan yoğun fırtınalarla karşı karşıya kalmıştır. *Poitiers'li William*, fırtınaların Normanların cesaretini sınadığını ve ordunun yalnızca Tanrı'nın inayeti sayesinde bu engelleri aştığını belirtir (WP, ss. 127-129). Bu durum, ordunun Fransa kıyılarında Somme Nehri çevresindeki Vimeu Limanı'nda ilerleyerek burada kamp kurmasına yol açmıştır. *Orderic Vitalis* ise bu bekleyişi Tanrı'nın kutsal bir sınavı olarak nitelendirir (OV, 1969-1980, ss. 229-231). Fransa topraklarından ayrılmadan önceki son durak ise Saint-Valery kasabası olmuştur. İki hafta süren zorlu bekleyiş, 29 Eylül 1066 tarihinde fırtına bulutlarının dağılması ve denizin sakinleşmesiyle son bulmuştur. Bu bekleyiş süreci, dönemin din merkezli söylemlerine uygun olarak şiirde ilahi bir anlatımla betimlenmiştir. Özellikle kuzey rüzgârının kesilmesi, dönemin yazınında sıkça görülen bir mucize olarak tasvir edilmiştir. Bu yaklaşım, yalnızca doğal olayların değil, aynı zamanda tanrısal müdahalenin bir tezahürü olarak algılandığını yansıtmaktadır (Carmen, 1999, s. 7; WP, ss. 109-111).

Kuzey rüzgârlarının dağılmasıyla Norman kuvvetleri, çıkarma için vakit kaybetmeden harekete geçmişlerdir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından, kuvvetler, yazarın ifadeleriyle *"güneş dünyanın dairesini aydınlattığında"* Britanya Adası'na doğru yelken açmışlardır. Ancak, şiir boyunca tarihsel ayrıntılara yalnızca sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu nedenle, metindeki bilgilerin diğer tarihsel kaynaklarla karşılaştırılarak daha sağlıklı bir veri analizi yapılması gerekmektedir. Bu dönemde meydana gelen kuyruklu yıldız olayı, tarihsel bir veri noktası sunarak anlatıyı kronolojik olarak destekleme potansiyeli taşımaktadır. 11. yüzyılda meydana gelen kuyruklu yıldız olayı (Halley Kuyruklu Yıldızı), tarihsel bir veri noktası sunarak anlatıyı kronolojik olarak destekleme potansiyeli taşımaktadır. 1066 yılında gözlemlenen Halley Kuyruklu Yıldızı, dönemin kroniklerinde olağanüstü bir doğa olayı olarak kaydedilmiştir. Anglosakson kronikleri bu göksel olayı bir tür alamet (omen) olarak yorumlamış ve toplumsal endişelere neden olduğunu belirtmiştir. Bu kuyruklu yıldızın en bilinen görsel temsili ise Bayeux Halısı üzerindedir. Halıda, Halley Kuyruklu Yıldızı'nın belirmesi, İngiltere Kralı Harold Godwinson'un tahta çıkışıyla ilişkilendirilmiş; bu olayın ardından yaşanan Hastings Savaşı (1066) ve Harold'un Normandiya Dükü William tarafından mağlup edilmesi, yıldızın uğursuz bir işaret olduğu yönündeki inancı pekiştirmiştir. Anglosakson kroniği, bu olayın 1066 yılının ilkbaharında görüldüğünü ve dönemin insanları tarafından tanrısal bir işaret olarak algılandığını kaydeder (ASC, 1912, s. 233). Bununla birlikte, Kral Harold'ın 20 Eylül 1066 tarihinde Fulford Muharebesi'ne katıldığı bilgisi, Norman istila tarihini daha dar bir zaman aralığında değerlendirmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, çıkarma işleminin en geç 12 Eylül 1066 tarihinde gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Norman çıkarmasının ardından, Kral Harold 20 Eylül 1066 tarihindeki Fulford Muharebesi'nde ve 25 Eylül 1066 tarihinde gerçekleşen Stamford Köprüsü Savaşı'nda zafer kazanarak veraset savaşlarında önemli bir üstünlük elde etmiştir (Barlow, 2002, ss. 218-220; Walker, 1997, ss. 142-146). Ancak bu süreçte, taht üzerinde hak iddia eden tek ciddi rakip olarak William

kalmıştır. *Orderic Vitalis*, Harold'un bu zaferlerinin ardından Normanların stratejik hamlelerini hızlandırdığını ve kaderin William'ın lehine döndüğünü ifade eder (OV, s. 237-240). Bu durum, Normanların Britanya üzerindeki stratejik hamlelerini hızlandıran bir etken olmuştur (*Carmen*, 1999, ss. 7-11; WP, s. 115).

Norman kuvvetleri kıyıya çıktıktan sonra hızla kamp ve karargâh kurulumuna girişmiş, bu süreçleri kısa sürede tamamlamışlardır. Stratejik avantaj elde etmek ve yerel direnişi zayıflatmak amacıyla çevredeki yerleşimlere baskınlar düzenlemiş ve saldırı taktikleriyle yerel halk üzerinde korku yaratmayı hedeflemişlerdir (Guy, 1999, s. 11). *Poitiers'li William*, bu baskınların Norman davasını ilerletmek için ilahi bir zorunluluk olarak tasvir edildiğini belirtir (WP, ss. 141-143). Metnin, bir ruhban sınıfı mensubu tarafından kaleme alınmış olmasına rağmen, bu saldırılar ve Hristiyan ahaliye yönelik uygulamalar haklı gösterilmiş; Normanların eylemleri, ilahi bir amaca hizmet eden zorunlu girişimler olarak sunulmuştur (Carmen, 1999, s. 11-13). Bu durum, anlatıda yalnızca dinî meşruiyetin değil, aynı zamanda ana kıta milliyetçiliğinin de belirgin bir şekilde yer aldığını ortaya koymaktadır. Norman İstilası'nın haberi kısa sürede yerel halk arasında yayılmış ve bir köylü, bu gelişmeleri Kral Harold'a aktarmak üzere harekete geçmiştir. Metinde bu köylünün Kral Harold'a hitaben yaptığı konuşma, istilanın büyüklüğünü ve etkisini dramatik bir şekilde betimlemektedir:

> *"Ey kral! Korkunç haberler getiriyorum. Norman Dük'ü, Fransız ve Breton birlikleriyle birlikte ülkeyi işgal etti. Her şeyi yok ediyor ve ateşe veriyor. Eğer onun askerlerinin sayısını sorarsanız, kimse söyleyemez. Denizdeki balıklar kadar şövalyesi var. Ve tıpkı göklerdeki yıldızları sayamayacağınız gibi, onun adamlarını da sayamazsınız. Oğlanları ve kızları, hatta dul kadınları ve tüm sığırları esir aldı."* (Carmen, s. 11-13; WJ, s. 279).

Bu ifadeler, Normanların askerî gücünün büyüklüğünü ve saldırılarının kapsamını hem fiziksel hem de sembolik düzeyde vurgulamaktadır. Ayrıca, istilanın yerel halk üzerindeki derin korku ve çaresizlik duygusunu yansıttığı gibi, Kral Harold'ın karşı karşıya olduğu tehdidin büyüklüğüne de dikkat çekmektedir. Şiirin bu bölümünde, Norman kuvvetlerinin bileşimine dair bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda rahatlıkla söylenebilir ki Norman ordusu, Fransız, Norman ve Breton birliklerinden oluşmaktadır (Carmen, ss. 11-13; WP, ss. 119, 123, 131; WM, s. 279; WJ, s. 279). Ancak kuvvetlerin sayısı konusunda şiir, yalnızca genel bir fikir sunmakta ve net bir bilgi sağlamamaktadır. Dönemin edebî sanatı ve anlatım üslubuna uygun olarak ordunun büyüklüğü *"tıpkı göklerdeki yıldızları sayamayacağınız gibi, onun adamlarını da sayamazsınız"* (Carmen, s. 11) şeklindeki abartılı ifadelerle tasvir edilmiştir. Bu tür betimlemeler, anlatının etkileyiciliğini artırmayı amaçlasa da kesin bir yargıya ulaşmayı güçleştirmektedir. Şiirin sunduğu bu tür abartılı ifadelerin tarihsel gerçeklikle ilişkisi, diğer çağdaş kaynaklarla karşılaştırılarak doğrulanmalıdır. Bu noktada, şiirin öznel ve dramatik bir anlatıya dayandığı unutulmamalıdır. Ancak kapsamlı bir kaynak taraması ve karşılaştırmalı analiz sonucunda şiir, tarihsel bir kaynak niteliği kazanabilir. Tarihsel araştırmalarda "kaynak taraması ve karşılaştırmalı analiz" yöntemi, geçmişe dair olgu ve olayları derinlemesine incelemek için kullanılan bütüncül bir yaklaşımdır. Yöntemin ilk aşaması olan kaynak taraması, konuyla ilgili birincil (arşiv belgeleri, kronikler, mektuplar vb.) ve ikincil (makaleler, kitaplar, tezler) kaynakların sistematik biçimde incelenmesini kapsar. Bu, mevcut literatürü tanımayı ve araştırma boşluklarını belirlemeyi sağlar. Karşılaştırmalı analiz ise, belirli bir olgunun farklı toplumlar, dönemler veya kişiler bağlamında karşılaştırılarak benzerlik ve farkların ortaya konmasına dayanır. Bu yöntem sayesinde tarihsel gelişmeler, daha geniş bir perspektifte değerlendirilir ve disiplinler arası yorumlara açık, çok boyutlu analizler yapılabilir. Örneğin, Orta Çağ Avrupa'sında yazılan *Chanson de Roland* gibi epik şiirler, sadece edebî bir değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda Franklar ve Sarazenler arasındaki ilişkilere, Haçlı Seferleri'ne ve dönemin ideolojik çatışmalarına dair önemli tarihî bilgiler sunar. Bu yöntemle, metnin içerdiği bilgilerin doğruluğu test edilerek tarihsel bağlamda güvenilir bir veri kaynağına dönüştürülmesi mümkün olacaktır.

Kral Harold'un, kendisine iletilen uyarıları kabul etmekte isteksiz olduğu ve bunlara mesafeli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir (WM, s. 275). Şiirden, Kral'ın küçümseyici bir tutum

takındığı açıkça anlaşılmaktadır. Harold, hem kişisel gücüne hem de çevresindeki ordusuna büyük bir güven duymaktadır. Fatih William hakkında, *"Büyük bir şöhreti var ama korkak bir kalbi var. Kurnaz, açgözlü ve kibirlidir."* (Carmen, s. 13) şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Bu düşünceler, Harold'un anlaşma yoluna gitme fikrine ihtiyatla yaklaşmasına neden olmuştur. Veraset savaşlarında üstünlüğü William'a bırakmak istememektedir. Harold, güvendiği adamlarına danıştığında, tüm komutanlarının ve ileri gelenlerinin onun arkasında yer aldıklarını beyan ettikleri belirtilmektedir. İlk adım olarak bir elçi gönderilmesine ve William'dan Britanya topraklarından çekilmesinin talep edilmesine karar verilmiştir. Harold için barış anlaşması ihtimali son derece zayıf bir seçenek olarak görünse de bu girişim bir diplomasi adımı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, anlaşma kendi lehine gerçekleşmediği takdirde savaşmaktan geri durmayacağı, şiirde net bir şekilde ifade edilmiştir. Ordusunun hem kıdemli hem de alt rütbeli üyelerinin tavsiyesi doğrultusunda, William'ın kampını incelemek ve Harold'un mesajına dikkatlice yanıt almak üzere güzel konuşma yeteneğiyle tanınan bir keşiş görevlendirilmiştir (Carmen, ss. 13-15; WP, ss. 145-147). Şiirde bu sahne, şu şekilde aktarılmaktadır:

> *"Kralın emri üzerine, siyah pelerinin altında saklı tehdit edici sözleri taşıyarak at sırtında hızla ilerledi. Dük'ün kampına ulaştı. Keşiş, içeri girerek şu sözleri söyledi: 'Bu topraklarımıza veda etmelisiniz. Kral ve krallığın ileri gelenleri, derhal ayrılmanızı emrediyor. Haklı bir sebep yokken krallığı mahvettiğinize dair söylentilere hayret ediyorlar. Esirleri ve zorla aldığınız her şeyi serbest bırakın. Kral, yaşınızı, beceriksizliğinizi ve bir zamanlar var olan dostluğunuzu hesaba katarak diğer tüm yaralanmalara göz yummaya hazır. Ancak bu teklifi reddederseniz veya tazminatı ödemeyi geciktirirseniz, size savaş ilan eder."*

Keşişin mesajını güçlendiren şu ifade de metinde yer almaktadır: *"Sadece ordusunu ve halkını geride tutabilir, çünkü bu, sınırlar içinde kalmayı bilmeyen bir ırktır. Ve Tanrı şahidim olsun ki, savaşa susamış bir milyon iki yüz bin savaşçı[4]sı var."* (Carmen, s. 15[5]) Bu sahne, Harold'un diplomasiyle savaş arasındaki dengeyi gözetmeye çalıştığını, ancak ordusuna duyduğu güven nedeniyle nihai olarak savaşmaya hazır olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, şiirin dramatik ve edebî üslubunun, dönemin zihniyetini yansıttığı da dikkat çekmektedir. Ayrıca alıntı, hem içerdiği diplomatik mesaj hem de taşıdığı retorik unsurlar bakımından Orta Çağ siyasi iletişimi ve söylemi açısından zengin bir çözümleme imkânı sunmaktadır. Metin, kral adına hareket eden bir keşişin, bir dükün kampına ulaşıp kraliyet ültimatomunu ilettiği dramatik bir sahneyi yansıtmaktadır. Bu tür sahneler, özellikle Orta Çağ'da yazılan kroniklerde, mektuplarda ve siyasi *panegirik*[6]lerde sıkça rastlanan temsili anlatılardır. Aşağıda bu metnin bilimsel bir analizine ve sentezine yer verilmektedir.

William, Kral Harold'un taleplerini sert bir dille reddetmiş ve veraset hakkının kendisine ait olduğunu açıkça belirtmiştir. Barış anlaşmasını yalnızca Harold'un kendisine vassal[7]lık etmesi durumunda kabul edeceğini yine aynı sertlikle elçiye iletmiştir. Keşişin geri dönmesinin hemen ardından William, ordusunu saldırıya hazırlamaya başlamıştır. Bu süreçte, kuvvetler içindeki tüm grupların çatışma için yüksek motivasyon ve hazırlık seviyesinde tutulmasına özel bir önem verilmiştir. Norman kuvvetlerinin tek bir etnik veya bölgesel güce dayanmaması, ancak tek merkezli bir liderlik altında birleşmiş olması dikkat çekicidir. William'ın otoritesi, ordunun disiplinli bir şekilde savaşa hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Şiirde, Kral Harold'a dair neredeyse her yerde ağır hakaret içeren ifadeler kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu dil, dönemin siyasi ve kültürel propagandası bağlamında anlaşılabilir bir durumdur. Harold, ani bir saldırı planlamasına rağmen bunda başarılı olamamış ve William'ın mesajını, kendisine açık bir saldırı

[4] Eserin genelinde olan sayısal bilgilerin, eser incelendiğinde oldukça abartılı olduğu görülmektedir. Yine eserde, William'ın ordusunun "balıklar kadar çok" ve "yıldızlar kadar" ifadeleri kullanılmasını sayının net ve gerçekçi olmadığı anlaşılacaktır.

[5] Bu sayı, farklı kaynaklarda değişkenlik göstermektedir. Bk. WP, ss. 103, 117.

[6] Panegirik bir kişiyi – özellikle önemli, güçlü veya seçkin bir figürü – abartılı biçimde öven edebi bir türdür. Kelime, Antik Yunanca "panēgyrikos" (πανηγυρικός) sözcüğünden gelir ve "bir toplantıda (genelde halka açık törenlerde) yapılan övgü konuşması" anlamındadır.

[7] Orta Çağ'da "vassal", bir senyöre (lorda) hizmet etmek karşılığında ondan toprak (fief/tımar) alan ve bu bağlılık ilişkisini yeminle pekiştiren kişidir. Bu kavram, feodal sistemin temel yapı taşlarından biridir.

tehdidi olarak değerlendirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, artık muharebe zamanı gelmiştir. Hastings Savaşı, yalnızca iki liderin veya iki ordunun çatışması değil, aynı zamanda İngiltere tarihinin farklı bir unsur tarafından yazılmasına yol açacak bir dönüm noktasıdır[8].

Harold, Dük William'ı hazırlıksız yakalamak amacıyla hem karadan hem de denizden birlikler sevk etmiş, ancak bu girişiminde başarılı bir ilk adım atamamıştır. Norman kuvvetlerinin ana karadan Britanya'ya geçişini engellemek için Harold'un 500 gemi gönderdiği belirtilmektedir[9]. Ancak, bu hamle stratejik bir başarı sağlayamamıştır. Şiir, Harold'a yönelik olduğu kadar onun ordusuna dair de olumsuz ve küçümseyici ifadeler içermektedir. *"Ve ne kadar çok olsalar da koyunlar gibidirler, gök gürültüsünden korkan tilkiler kadar korkarlar."* (Carmen, s. 21) ifadesi, Harold'un ordusunun zayıflığını ve kararsızlığını vurgulamaktadır. Bu tür tasvirler, şiirin yazıldığı dönemin ideolojik yönelimlerini ve Normanların propagandist bakış açısını yansıtmaktadır. William, zaten silah altında olan birliklerini hızla konuşlandırmıştır. Oklarla saldırıya başlamak amacıyla piyadelerini öne çıkarmış ve aralarına yaylı tüfekçiler yerleştirmiştir. Süvarileri ise arkada sıraya dizmeyi planlamıştır. Ancak, savaşın başlamasıyla birlikte bu planını uygulamakta zorluk yaşamıştır. Şiirde, bu durumu açıklayan şu ifadelere yer verilmiştir: *"Çok uzakta olmayan düşman birimlerini ve tüm ormanı mızraklarla parıldadığı görülüyordu."* (Carmen, s. 23). Bu sahne, savaşın başlangıcında yaşanan gerginlik ve stratejik zorlukları canlı bir şekilde betimlemektedir. Harold'un başarısız erken hamlesi ve William'ın savunmadaki etkinliği, Hastings Savaşı'nın ilk aşamalarındaki güç dengesini gözler önüne sermektedir[10].

Şiirin çeşitli noktalarında Julius Caesar'a yapılan atıflar (Guy, ss. 5, 23) ve Dük William'ın ona benzetilmesi, dikkat çekicidir. 14 Ekim 1066 tarihinde, Harold ve William, veraset savaşlarının son aşamasında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu tarihte, Hastings Savaşı (Muharebesi)'nın kaderi belirlenmiştir. Savaşın başlangıcında, ilk saldırıyı gerçekleştiren Harold'un ordusunun mızraklı piyadeleri olmuştur. Ancak William, stratejik bir yaklaşım sergileyerek savaş alanı olarak engebeli bir araziyi seçmiştir. Bu, Normanların daha disiplinli ve hareketli yapısının avantajlarını kullanmasına olanak sağlamıştır. Harold, geleneksel İngiliz stratejisini benimsemiş ve ordusunu yaya güçleriyle konumlandırarak Dük'ü bu şekilde yenmeyi hedeflemiştir. Ancak, yardımcı süvari birliklerine öncelik vermemiş ve ordusunu süvarilerle desteklememiştir. Bu durum, savaşın gidişatını etkileyen stratejik bir hata olarak değerlendirilebilir. Tepe yönünde, tüm ordusunu konumlandıran Harold, savaşın ilk safhalarında yaya olarak hücum etmiştir. Kendisinin ve diğer beylerinin ordunun ön saflarında savaşması, İngilizlerin geleneksel savaş anlayışına uygun bir durumdur. Bu yaklaşım, aynı zamanda liderin halkıyla birlikte savaşa katılma arzusunu ve direncini simgelemektedir[11].

İngiliz ordusu, falanks[12] taktiğiyle ilerlerken, Dük William, ilk olarak yoğun bir okçu ateşi başlatmıştır. Ardından, Norman kuvvetleri hücuma geçmiş ve kanlı Hastings Savaşı'nın (Muharebesi'nin)'n en yüksek noktasına ulaşılmıştır. Her iki tarafın da korkusuzca savaştığı, şiirlerde sıklıkla vurgulanan bir temadır. Bu savaşın şiddeti ve iki ordu arasındaki amansız çatışma, dönemin edebî anlatımlarında derin bir iz bırakmıştır. Çatışmanın sonlarına yaklaşılmadan, Norman kuvvetleri içindeki Fransız bir şövalye, kendi adamlarını teşvik ederek düşmana karşı yeni bir saldırı dalgası başlatmıştır. Bu şövalyenin adı, şiirlerde *Taillefer* olarak geçmektedir. *Taillefer*'in cesur saldırısı, Norman hücumunu güçlendirmiş ve Anglosakson

[8] Carmen, ss. 15-19; WP, ss. 148-153; Guy, s. 17; WJ, s. 277; OV, s. 351.
[9] Bu sayı farklı kaynakta 700 olarak belirtilmiştir. Bk. WP, s. 125.
[10] *Carmen*, ss. 19-23; WP, s. 150; WJ, ss. 278, 280; Guy, ss. 19-20; OV, s. 353
[11] *Carmen*, ss. 21-23; WP, ss. 153, 156; WJ, ss. 281-282; Guy, ss. 21-22; OV, s. 354.
[12] Genellikle mızrak ve benzeri silahlar kullanan askerlerin birbirinden ayrılmadan art arda saflar halinde savaşmasını esas kabul eden bir savaş düzenidir.

ordusunu zayıf bir konumda bırakmıştır[13]. Bu an, Hastings Savaşı'nın (Muharebesi) seyrini değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Dük William, ilk saldırısını okçuları kullanarak yapmış ve İngilizlere büyük kayıplar yaşatmıştır. Ardından, Fransızlar sol kanattan, Bretonlar ise sağ kanattan saldırıya geçerken Dük kendisi ve Norman birlikleriyle merkezde çatışmaya katılmıştır. Şiirlerde, savaşın boyutları o kadar yoğun bir şekilde betimlenmiştir ki, ölülerin bile yere düşmediği bir atmosferin varlığına dikkat çekilmektedir. İngiliz kuvvetleri, yoğun hücumlara karşı dirense de bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Kral Harold'un ordusu, birleşik Norman kuvvetlerine karşı üstünlük kurmakta başarısız olmuştur. Bu noktada, Fransız kuvvetlerinin sıklıkla başvurduğu bir taktik olan sahte geri çekilme devreye girmiştir. Fransızlar sol kanattan geri çekilerek İngiliz birliklerini aldatmayı başarmış ve İngilizler, bu yanıltıcı taktiğe kanarak kontrolsüz bir şekilde hücuma geçmişlerdir. Şiirdeki metne atıfla, *"Kaçma taklidi yapanlar ise kendilerini takip edenlere saldırıyor ve onları kontrol altında tutarak onları ölümden kaçmaya zorluyor."* (Carmen, s. 27) ifadesi, Fransızların taktiğinin ne denli etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Dük William, sol kanadındaki savaş alanının temizlendiğini ve sağ kanadında büyük bir gedik açıldığını fark ettiğinde her iki kanadın da dizginlerini serbest bırakmış ve dağılan düşmanı yok etmek için harekete geçmiştir. Fransa topraklarından gelen kuvvetler, uyguladıkları başarılı taktik sayesinde sol kanatta güçlü bir konum elde etmişlerdir. Sol kanatta Fransız saldırısının ardından geri çekilen İngiliz kuvvetleri, Dük'ün diğer birlikleri tarafından öldürülmüştür. Bu saldırıların ardından, Norman kuvvetleri, sayıca üstünlük sağlayarak İngilizlerin ilk saldırısını geri püskürtmüş ve düşman kuvvetlerini çevirmeyi hedeflemişlerdir[14].

Savaşın ilk safhasında, sahte geri çekilme taktiğinde yaşanan hatalar, Dük William'ı kızdırmış ve bu durum, yeni bir dizi emir verilmesine yol açmıştır. Dük, savaş taktiğini yenileyerek kendisinin de merkezde yer aldığı yeni bir saldırı hücumu başlatmıştır. Bu saldırı sırasında, Dük'ün karşısında hiçbir düşman askeri direnememiştir. Hatta Dük'ün güçlü varlığı, rakiplerini geri çekilmeye zorlamıştır (Carmen, ss. 27-29). Şiirden alınan şu alıntı bu durumu açıkça belirtmektedir: *"Kaçma taklidi yapanlar ise kendilerini takip edenlere saldırıyor ve onları kontrol altında tutarak onları ölümden kaçmaya zorluyor."* (Carmen, s. 27). William, atından indikten sonra savaş alanında daha etkin bir şekilde mücadele etmiş ve rakibini ekarte etmiştir. Şiir, William'ın gücünü vurgularken ona *Herkül* benzetmesi yaparak fiziksel ve manevi gücünü betimlemektedir (Carmen, s. 29). Bu benzetme, William'ın hem bedenen hem de stratejik olarak üstün bir lider olduğunu ima etmektedir. Ardından, yeniden atına binen Dük, savaşa yeniden yönelmiş ve İngiliz kuvvetlerini büyük bir baskı altına almıştır (Carmen, ss. 29-31; Guy, ss. 37-39).

Hellox'un oğlu, atlı konumda olan William'a mızrağıyla saldırmış olsa da Dük'ün atı yaralanmıştır. Bu gelişme, William'ın atından düşmesine sebep olmuştur. Ancak, bu olay sonrasında Dük, büyük bir hiddetle, *"Suçlunun biraz uzaktaki bir kalabalığın arasında saklandığını görünce ona saldırmak için koştu. Sağ elinin sert bir darbesi ve silahının keskin ucuyla kasıklarını deldi ve bağırsaklarını yere döktü."* diyerek düşmanına korkusuzca saldırmıştır (Carmen, s. 31). Bu olay, Dük William'ın savaş alanında ne kadar kararlı ve öfkeli olduğunu gösteren çarpıcı bir sahne olarak şiire yansımaktadır. William'ın yaralanmasının ardından, Kont Eustace, Dük'ün yardımına koşmuş ve William'ın yeniden atına binmesine yardım etmiştir. Şiir, bu yardım hareketini uğur ve zaferin simgesi olarak değerlendirmiştir. William'ın yeniden ata binmesi, onun direncini ve savaşmaya olan kararlılığını simgelemektedir. İngiliz kuvvetleri, savaşın ilerleyen safhalarında büyük kayıplar vermiş ve geri çekilmeye başlamıştır. Bu kayıplar, İngiliz ordusunun moralini zayıflatmış ve Normanların zaferine giden yolu açmıştır (Carmen, ss. 31-33).

Kral Harold'ın bulunduğu tepeye ulaşılmaya başlandığında, çatışma alanında Fransız kuvvetlerinin üstünlüğü giderek artmış ve Dük William, yanında yer alan şövalyeleri Eustace,

[13] Carmen, ss. 23-25; WP, ss. 160-161; Guy, s. 24; WJ, s. 289; OV, s. 358.
[14] Carmen, ss. 25-27; WP, ss. 162-164; Guy, ss. 26-27; WJ, s. 290-291; OV, ss. 359-360.

Gilfard ve Hugh'la birlikte tepeye yeni bir hücum başlatmıştır. Bu dört şövalye, saldırılarını doğrudan Kral Harold'a yöneltmişlerdir. Şiir, her birinin yaptığı saldırıyı şu şekilde tasvir etmektedir:

> *"Dört kişiden ilki, mızrağıyla Kral'ın kalkanını ve göğsünü delerek yeri fışkıran bir kan akışıyla ıslattı. İkincisi, kılıcıyla miğferinin koruması altında kafasını kesti. Üçüncüsü mızrağıyla bağırsaklarını sıvılaştırdı. Dördüncüsü de onun uyluğunu kesip biraz uzağa taşıdı. Toprak, onların bu yollarla yok ettiği bedeni tutuyordu."* (Carmen, s. 33; WP, ss. 135-139).

Bu tasvir, Kral Harold'ın son anlarını ve Dük William'ın sadık şövalyelerinin ona karşı olan amansız saldırısını dramatize etmektedir. Kral'ın ölümüne giden bu sert yol, şiirin en kanlı ve dramatik bölümlerinden birini oluşturur. Dük William'ın ve şövalyelerinin üstün saldırı teknikleri, Kral Harold'ın savaş alanındaki sonunu getirmiş ve veraset savaşının kaderini belirlemiştir.

Kral Harold'ın ölümünün duyulmasının ardından, İngiliz kuvvetleri savaşmayı bırakmış ve son direnişlerini gösteremeden çekilmişlerdir. Şiire göre, son saldırının neticesinde yaklaşık 2000 İngiliz askerinin çatışmada hayatını kaybettiği ve pek çok kılıç artığı askerin ise kaçtığı belirtilmektedir (Carmen, ss. 33-35). Hastings Savaşı, zamanla ezgisel bir anlatıma dönüşmüş ve Norman lideri Dük William tarafından zaferle sonuçlanmıştır (WM, ss. 47-49; WP, s. 141). Ana karadan gelen William, savaşta en büyük rakibini yenilgiye uğratmış ve Britanya'daki veraset savaşını kazanmıştır. 14 Ekim 1066 tarihi, sadece askerî bir zaferin değil, aynı zamanda Britanya'daki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıyı köklü bir şekilde değiştiren bir dönüm noktası olmuştur. Kral William, Harold'ın ölümünden sonra adayı etkileyecek büyük bir istila harekâtı başlatmış ve bu fetih harekâtı, yalnızca askerî bir başarı olmaktan çok, çok daha geniş kapsamlı bir fetih politikası olarak şekillenmiştir. Harold'ın ölümünden sonra, şiir bir yandan ezgisel ve tiyatral bir anlatıma dönüşürken diğer yandan, bu zaferin ardından gelişen yeni toplumsal yapıyı ve değişim süreçlerini anlatmaya devam etmektedir. William'ın fetihleri, sadece askerî bir zaferi değil, aynı zamanda Britanya halkı üzerinde derin bir dönüşüm etkisi yaratmıştır. Bu tarihsel zaferin ardından başlayan yeni dönem, Britanya'nın hem fiziksel hem de kültürel yapısını yeniden şekillendirecek önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Normanların zaferiyle birlikte sadece siyasi iktidar el değiştirmemiş, aynı zamanda mimariden dile, hukuk sisteminden feodal yapının işleyişine kadar pek çok alanda köklü değişiklikler yaşanmıştır. Norman tarzı taş kaleler ve katedraller Britanya'nın fiziksel manzarasını dönüştürürken, Latince ve Fransızca'nın resmi dil hâline gelmesi, Anglosakson kültürü üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu süreçte toprak düzenlemeleri, vergi sistemi ve soyluluk kavramı gibi yapılar da yeniden tanımlanmıştır.

SONUÇ

Britanya Adası, Roma İmparatorluğu'nun kültür ve tarihine dâhil olmuş olsa da her zaman Kıta Avrupası'ndan farklı bir kültürel geçmişe ve seviyeye sahip olmuştur. Bu yönüyle Britanya, kendine özgü tarihsel hafızalar geliştirmiştir. Bu ifade, Britanya Adası'nın Roma egemenliği altında geçirdiği döneme rağmen, Kıta Avrupası'ndan kültürel olarak ayrışan bir kimliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Roma İmparatorluğu'nun idari, mimari ve dinî etkileri Britanya'da belirgin şekilde görülse de ada toplumunun yerel gelenekleri, dil yapısı ve sosyal örgütlenme biçimleri, Roma sonrasında dahi özgünlüğünü korumuştur. Ayrıca Britanya, coğrafi konumu nedeniyle Kıta Avrupası'ndaki gelişmelerden zaman zaman izole kalmış ve bu da kendi tarihsel anlatılarını, hafızasını oluşturmasına olanak tanımıştır. Bu tarihsel hafıza, hem Anglosakson mirasıyla hem de Norman fethi sonrası gelişen siyasi ve kültürel yapıyla şekillenmiştir. Dolayısıyla Britanya, Roma mirasını içselleştirirken aynı zamanda onu, yerel unsurlarla harmanlayarak kendine özgü bir tarihsel yol izlemiştir. 14 Ekim 1066 tarihinde gerçekleşen Hastings Savaşı, Veraset Savaşları'nın dönüm noktası olmuş ve Fatih William'la Normanların zaferiyle sonuçlanmıştır. Ardından gelen Norman İstilası, adanın toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısında büyük bir değişim sürecini başlatmıştır. William, adada feodal yapıyı tamamen değiştirmemiş, fakat yeni feodal unsurlar

ekleyerek adanın eski yapısını yeniden şekillendirmiştir. Ayrıca, adanın eğitim ve kültür anlamında Kıta Avrupası'na yaklaşması, yine Fatih William ve Hastings Savaşı sayesinde mümkün olmuştur.

Hastings Savaşı, tarihçiler tarafından sıklıkla incelenen önemli bir konu olmuştur. Birincil ve ikincil kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalar, bu konuda derinlemesine bir analiz yapılmasına olanak sağlamaktadır. Dönemin edebî yapıtlarında yazının doğası gereği, tarihsel izlerin yer alması, Orta Çağ tarih yazımının sınırlarını genişleterek savaş hakkındaki şiirlerden yola çıkılarak tarihsel bir yapı inşa edilmesine imkân sunmuştur. *"Tarihsel belgeler"*, geçmişe dair resmî ve güvenilir kayıtlar olarak görülse de bu tür kaynakların günümüze ulaşma olasılığı yüksek olmasına rağmen, bu terimi geniş bir kapsamda kullanmak faydalıdır. Bu şekilde tarihçiler, gerçek bilgiye daha yakın verilere ulaşabilirler.

Edebiyat ve tarih, yazının icadıyla birlikte şekillenen ve birbirine bağlı iki alan durumundadır. Bu bağ, tarihsel olayların anlatılmasında edebiyatın büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Edebiyat, tarih bilimi için zengin bir veri kaynağı sunar. Edebî veriler, doğru metodolojik incelemelerle tarihsel veriye dönüşebilir. Bu, tarih biliminin bir temel sorusu olan *"Kaynak nedir?"* sorusunun cevabını anlamaya yardımcı olabilir. Edebiyatın bu şekilde tarihsel bir nosyon kazanması, tarihsel bir kanıt oluşturulmasına katkı sağlar.

Şiir metinleri, yalnızca estetik ve edebî değer taşıyan ürünler değil, aynı zamanda ait oldukları dönemin zihniyetini, toplumsal yapısını ve tarihsel olaylarını yansıtan birer belgedir. Özellikle klasik şiir, hükümdar övgüleri (methiyeler), savaş anlatımları, toplumsal eleştiriler ve dinî-tasavvufi temalar aracılığıyla dönemin siyasal ve kültürel atmosferine dair ipuçları sunar. Şairin yaşadığı döneme tanıklık etmesi, şiiri birincil tarihsel kaynaklara yakınlaştırır. Bununla birlikte, şiirin tarihî bir belge olarak kullanımı, onun söz sanatları ve kurmaca unsurlar içerdiği gerçeği göz önünde bulundurularak bağlamsal ve eleştirel bir yaklaşımla yapılmalıdır. Şairin himaye ilişkileri, siyasi yönelimleri veya ideolojik bağlılıkları, metnin tarihsel değeri kadar yönlendirici niteliğini de ortaya koyar. Bu bağlamda, şiir metinleri, doğrudan olmasa da dolaylı tarihsel veriler sağlayarak dönemin düşünce dünyasını ve olaylara verilen tepkileri anlamada önemli birer kaynaktır.

Extended Abstract

The Battle of Hastings, fought on October 14, 1066, is one of the most pivotal events in English history, marking the end of the Anglosaxon period and the beginning of Norman rule. This confrontation between the Normans, led by Duke William II of Normandy, and the Anglosaxons, led by King Harold II, had lasting effects on England's political, social, and cultural landscape. The events leading up to the battle were complex, involving contested claims to the throne and rivalries that culminated in this decisive conflict. The chain of events began with the death of King Edward the Confessor on January 5, 1066. Edward left no direct heir, leading to a struggle for succession. Harold II, the powerful Earl of Wessex, was quickly crowned king by the English nobles, but his claim was disputed by William, Duke of Normandy. William asserted that Edward had promised him the throne years earlier and that Harold had sworn to support his claim. These assertions were controversial and widely debated, but William was determined to press his case. He began preparing for an invasion of England to assert his right to the crown. Harold's position was further threatened by an invasion from the Norwegian king, Harald Hardrada, who claimed the throne through an earlier agreement with King Harthacanute. Supported by Harold's estranged brother, Tostig Godwinson, Hardrada launched his campaign in northern England. Harold responded swiftly, marching his forces north to confront the invaders. On September 25, 1066, Harold's army defeated Hardrada at the Battle of Stamford Bridge, killing both Hardrada and Tostig. However, this victory came at a high cost; Harold's forces were exhausted and diminished. This northern campaign left southern England vulnerable to William's imminent invasion. William had spent months preparing, assembling a formidable army that included cavalry, infantry, and archers. His invasion fleet crossed the English Channel and landed in Sussex. Harold, forced to march his army south quickly, met William near Hastings on October 14, 1066. The battle took place on an open

field, with Harold's forces occupying a defensive position on high ground. The English army consisted mostly of infantry, including housecarls (elite troops) and the fyrd (militia). In contrast, William's army was more diverse and better equipped, employing cavalry, archers, and infantry in a coordinated strategy. One of William's most effective tactics was the use of feigned retreats, which lured Anglosaxon soldiers into breaking their defensive lines. These traps allowed the Normans to exploit gaps in the English formation, gradually weakening Harold's forces. Despite the strong defensive position of the Anglosaxons, the tide of the battle turned when Harold was killed. According to tradition, he was struck in the eye by an arrow, though the exact circumstances remain uncertain. Harold's death shattered the morale of his troops, leading to their eventual defeat. By the end of the day, the Normans had triumphed, securing William's claim to the English throne. Following his victory, William moved quickly to consolidate power. He subdued remaining resistance and laid siege to London, which soon surrendered. On Christmas Day, 1066, William was crowned King of England at Westminster Abbey, marking the official start of Norman rule. Over the following years, William transformed the governance of England by introducing a centralized system, redistributing land to Norman nobles, and implementing feudalism. The Anglosaxon elite were largely replaced by Norman lords who pledged allegiance to William. The Norman Conquest brought profound changes to English society and culture. The introduction of feudalism reshaped the social and political hierarchy, while the Anglosaxon language began to merge with Norman French. French became the language of the ruling class, influencing English vocabulary, particularly in areas like law, governance, and art. This linguistic blending helped shape modern English. The Normans also revolutionized architecture in England, introducing the Romanesque style. They built castles, churches, and cathedrals, many of which still stand today as enduring symbols of Norman influence. The Bayeux Tapestry, a detailed embroidery depicting the events of the Norman Conquest, remains a valuable historical artifact from this period. In conclusion, the Battle of Hastings was a defining moment in English history. It ended the Anglosaxon era, ushered in Norman rule, and reshaped the nation's governance, language, and culture. Its consequences were far-reaching, influencing not only England but also the broader trajectory of European history.

KAYNAKÇA

I. Dönem Eserleri

ASC, 1996 Anglo-Saxon Chronicle (1996). Michael Swanton (çev.). New York: Routledge.

ASC, 1912 Anglo-Saxon Chronicle (1912). James Ingram (çev.). London: Everyman Press.

Guy Guy (1999). Deeds of William, Duke of the Normans. C. J. Holdsworth (çev) New York: Oxford University Press.

Carmen Guy, Bishop of Amiens (1999). *Carmen De Hastingae Proelio*. Frank Barlow (ed. ve çev.) Oxford: Clarendon Press.

OV Orderic Vitalis (1969-1980). *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*. Marjorie Chibnall (çev.) 3. cilt. Clarendon Press.

WJ William of Jumièges (1995). *Gesta Normannorum Ducum*. Elisabeth M. C. Van Houts (çev) 2 cilt. Clarendon Press.

WM William of Malmesbury (1847). *Cronicle of The Kings of England From The Earliset Period to The Reign of King Stephen*. A. Giles (ed. ve çev.) London.

WM William of Malmesbury (2007). *Gesta Pontificum Anglorum*. M. Winterbottom (ed. ve çev.) Oxford: Clarendon Press.

WP William of Poitiers (1998). *Gesta Guillelmi*. R. H. C. Davis ve Marjorie Chibnall (ed. ve çev.) Oxford: Clarendon Press.

II. Telif ve Tetkik Eserler

Barlow, F. (2002). *The Godwins: The Rise and Fall of a Noble Dynasty*. Pearson.

Bloch, M. (2021). *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği.* İletişim Yayınları.

Breisach, E. (2017). *Tarihyazımı.* Yapı Kredi Yayınları.

Davis, R. H. C. (1978). "The Carmen de Hastingae Proeli". *English Historical Review*, (XCIII-367), 241-261.

Ergut, F. (2022). *Tarihin Hakikatleri*. İletişim Yayınları.

Halkin, Leon-E. (2000). *Tarih Tenkidinin Unsurları*. TTK Yayınları.

Haskins, C. H. (2022). *On İkinci Yüzyıl Rönesansı*. Selenge Yayınları.

Hobsbawn, E. (1999). *Tarih Üzerine*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Houts, E. M.C. van. (1989). "Latin Poetry and Anglo-Norman Court 1066-1135: The Carmen de Hastingae Proelio". *Journel of Medieval History*, (15), 39-62. https://doi.org/10.1016/0304-4181(89)90032-8

Igger, G. G. (2016). *Bilimsel Nedensellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. Tarih Vakfı Yurt yayınları.

Lawson, M. K. (2003). *The Battle of Hastings 1066*. Tempus.

Le Bon, G. (2023). *Tarih Felsefesinin Bilimsel Esasları*. Dorlion Yayınları.

Michel, F. X. (1840). "Widonis Carmen de Hastingae Proelio". *Chroniques Anglo-Normandes*, (I), 1-38.

Owen, D. D. R. (1982). "Chanson de Roland and Carmen de Hastingae Proelio". *Medium Ævum*, (51-1), 18-34.

Petrie, H. (1848). "De Bello Hastingensi Carmen". *Monumenta Historia Britannica*, London, 85-72.

Shippey, T. (2000). *J.R.R. Tolkien: Author of the Century*, HarperCollins.

Stanford, M. (2022). *Tarihin İncelenmesi için Kılavuz*. Islık Yayınları.

Tosh, J. (2022). *Tarihin Peşinde*. Özden Arıkan. Kronik Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük* (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Walker, I. (1997). *Harold: The Last Anglo-Saxon King*. Sutton Publishing.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

EKLER

Görsel 1: William'ın Sefer Güzergahı: Ağustos-Aralık 1066

(Guy, Bishop of Amiens, *Carmen De Hastingae Proelio*, ed. ve çev. Frank Barlow, Clarendon Press, Oxford, 1999)

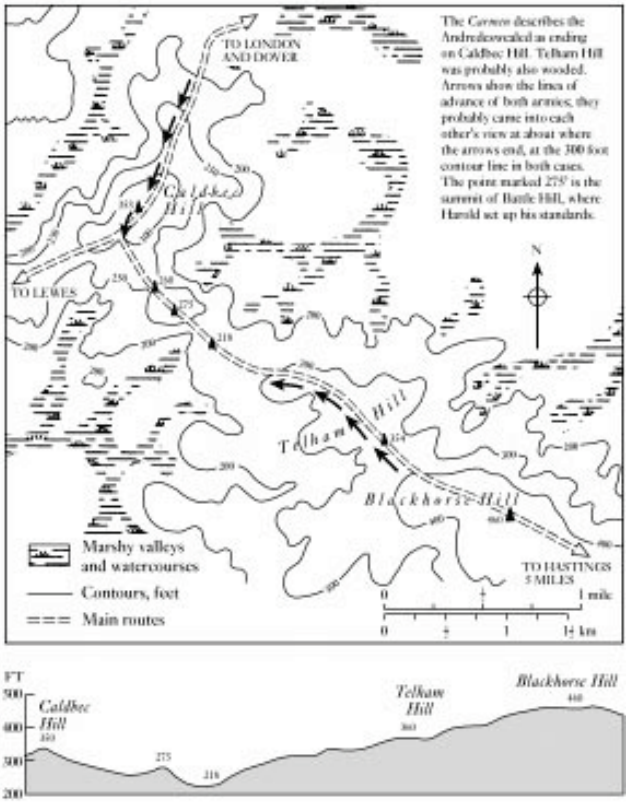

Görsel 2: Hastings Yarımadası ve Savaş Alanı Planı

(Guy, Bishop of Amiens, Carmen De Hastingae Proelio, ed. ve çev. Frank Barlow, Clarendon Press, Oxford, 1999)

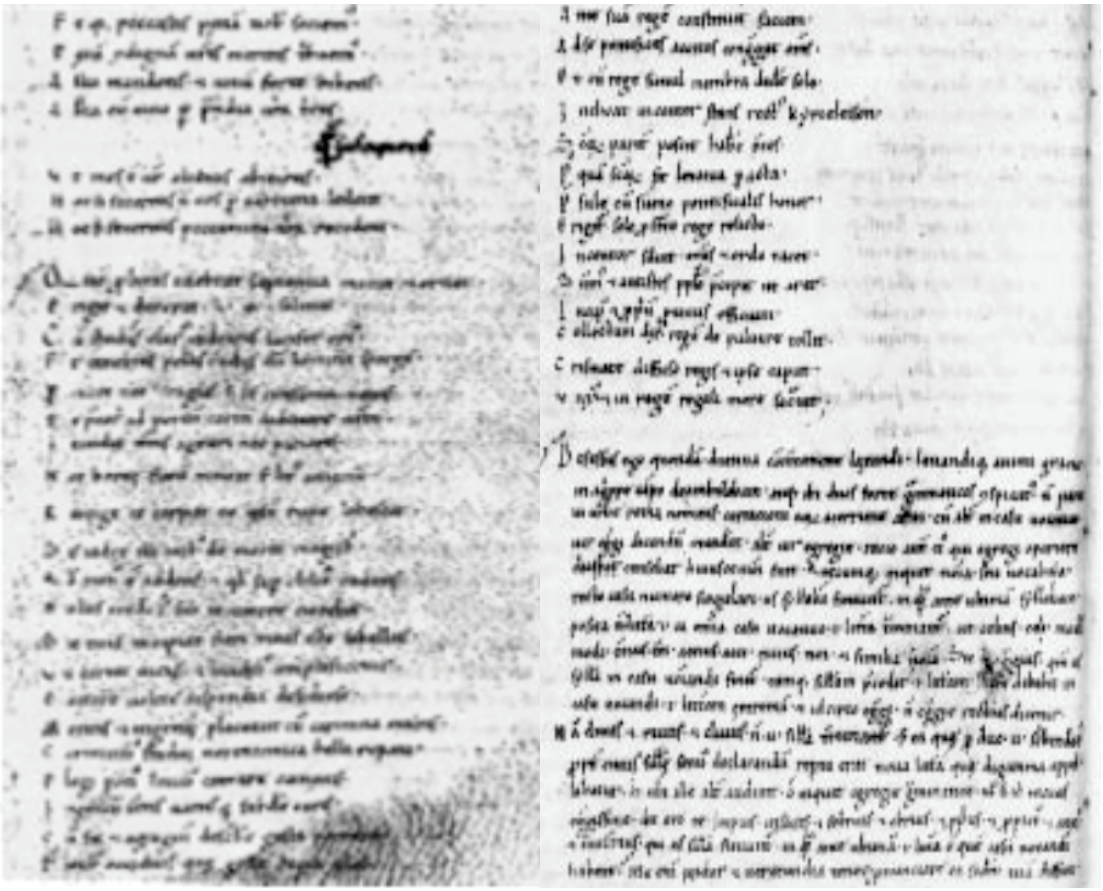

Görsel 3: Carmen de Hastingae Prolio Metin Örnekleri

(Guy, Bishop of Amiens, *Carmen De Hastingae Proelio*, ed. ve çev. Frank Barlow, Clarendon Press, Oxford, 1999)

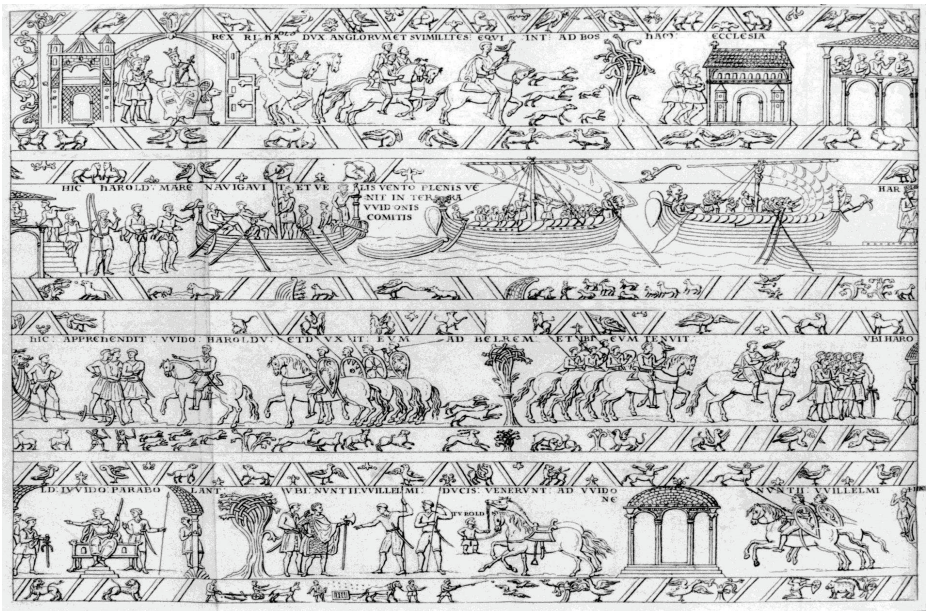

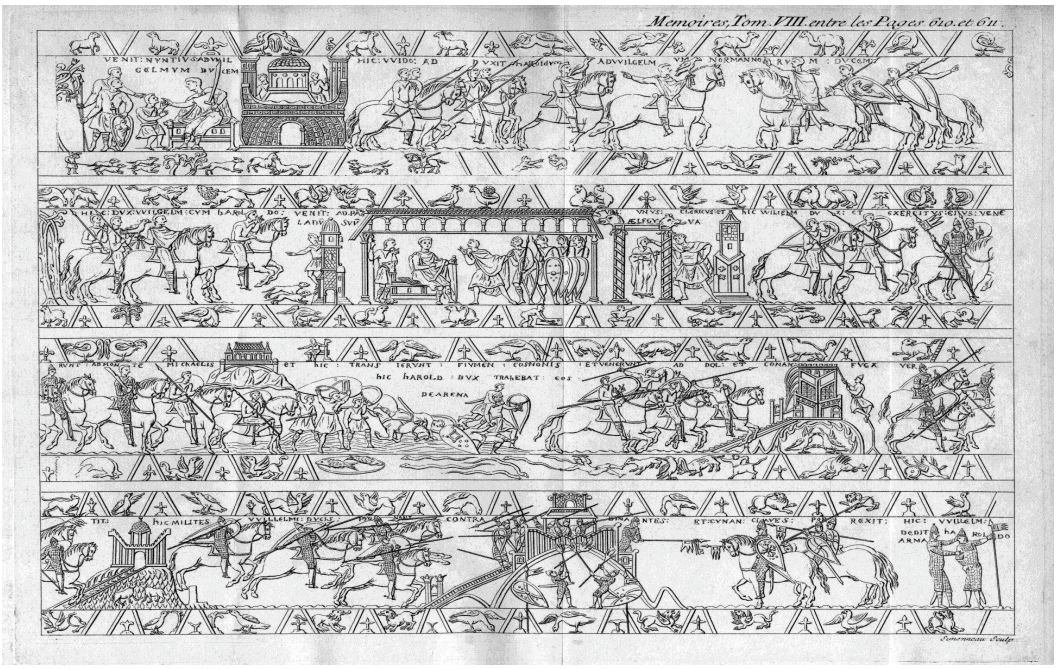
Memoires, Tom. VIII. entre les Pages 610. et 611.
HIC WILLELM
DEBIT HA
ARMA

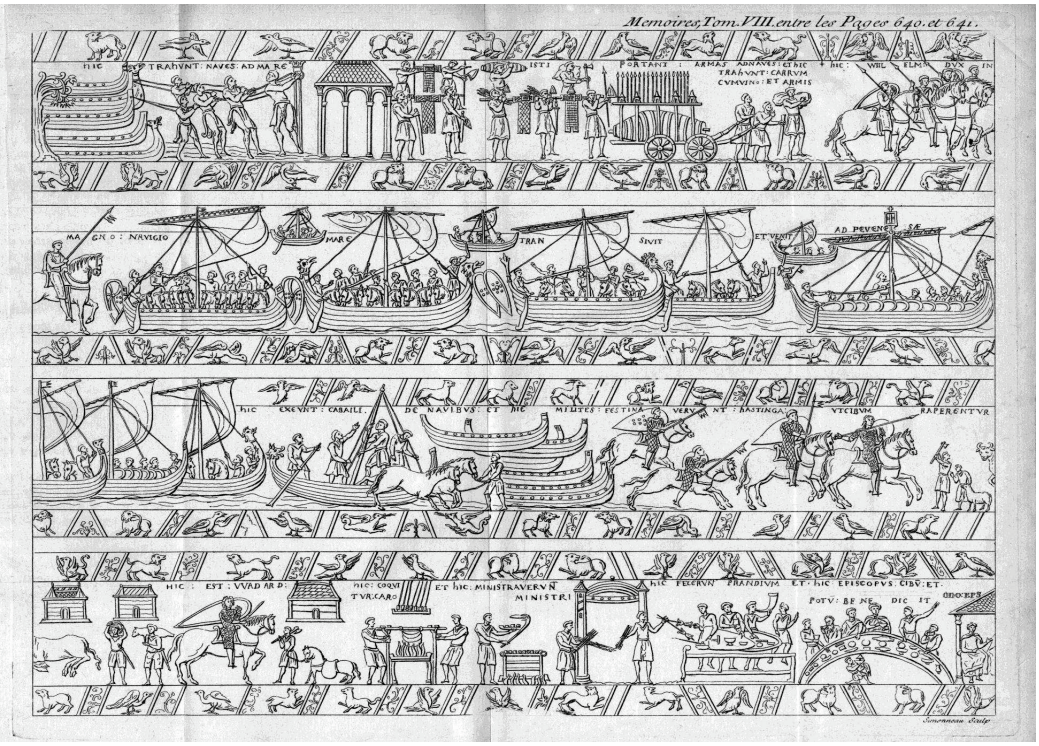

Görsel 4: Bayeux Tapestry'nin Lancelot Gravürleri

(Lawson, M. K., *The Battle of Hastings 1066*, Tempus, 2003, s. 266, 267, 269)

SUİTDER SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 15.12.2022 tarihli ve sayı 14 ve karar 2022-179 onay numaralı kararı ile Etik Onay almıştır.*
Katılımcı Rızası:	*Araştırmaya katılanlara çalışmanın amacı ifade edilerek rızaları alınmıştır.*
Mali Destek:	*Çalışma için TÜBİTAK 2209 projesi kapsamında destek alınmıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan ölçeklerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*This study has received Ethical Approval from the Uşak University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 15.12.2022, number 14, and decision number 2022-179.*
Informed Consent:	*Participants were informed about the purpose of the study and their consent was obtained.*
Financial Support:	*This study was supported by the TÜBİTAK 2209 project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The necessary permissions have been obtained from the copyright holders for the scales used in this study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	8 Şubat 2025 / 8 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	5 Nisan 2025 / 5 April 2025
Atıf/Citation:	Aşcı, E. (2025). Akis Dergisine Göre Üniversite Gençliğinin Meseleleri (1954-1967): Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 267-286
DOI:	10.35237/suitder.1635812
Benzerlik / Similarity:	%5

Akis Dergisine Göre Üniversite Gençliğinin Meseleleri (1954-1967): Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Bir İnceleme

"The Issues of University Youth According to Akis Magazine (1954-1967): A Political, Economic, and Social Analysis"

Elif AŞCI*

Öz

Akis dergisi, Türkiye'de 1954-1967 yılları arasında Batılı tarzda yayın yapan siyasi haber dergisidir. İçeriğinde sanat, spor, kültüre dair haberlere yer veren dergi, dönemin en çok takip edilen yayınlarındandır. Toplumsal sorunların derinleştiği, ekonomik sıkıntıların belirginleştiği bir dönemde yayımlanan Akis dergisi, gündemdeki meseleleri konu alırken tarafsızlık ilkesiyle yola çıkmış, ancak mevcut iktidara muhalif bir şekilde yayın yapmıştır. Türkiye'deki yüksek eğitim sistemi ve üniversite gençliğinin sorunları da derginin konuları arasındadır. Siyasi kutuplaşmanın odağında olan üniversite gençleri, darbe sürecinde oynadığı rol nedeniyle övülürken karşılaştığı sosyal ve ekonomik sorunlar da gündeme getirilmiştir. Darbe öncesinde mevcut iktidarın antidemokratik uygulamalarına karşı birlik olan, darbe sonrasında farklı ideolojilerle kamplaşan gençler, dergiyi ilgiyle takip etmiştir. Bu dönemde gençliğin yalnızca bireysel sorunları değil, toplumsal dönüşümlere yönelik eleştirileri de dile getirilmiştir. Akis dergisi, bu süreçte üniversite gençliğinin sorunlarını ve taleplerini kamuoyuna yansıtmada önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada, Akis dergisi incelenerek üniversite gençliğinin karşılaştığı siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgili yazılar, tarihsel bağlamda analiz edilmiştir.

***Anahtar Kelimeler**: Askerî Darbe, Üniversite Öğrencileri, Gençlik Hareketleri, Demokrat Parti, Akis Dergisi*

* Dr. Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta elifasci@sdu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-2955-0447.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Akis Dergisine Göre Üniversite Gençliğinin Meseleleri (1954-1967): Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Bir İnceleme

Abstract

Akis magazine was a political news periodical published in Turkey between 1954 and 1967, adopting a Western-style approach to journalism. While featuring news on art, sports, and culture, it was among the most widely followed publications of its time. Released during a period of deepening social issues and increasing economic difficulties, Akis aimed to address contemporary matters with an initial commitment to neutrality; however, it ultimately adopted a critical stance against the ruling government.The magazine also covered issues related to Turkey's higher education system and university youth. University youth, who were at the center of political polarization, were praised for their role in the coup process, while their social and economic struggles were also brought to the agenda. Before the coup, they united against the undemocratic practices of the ruling government, but after the coup, they became divided into different ideological camps and followed the magazine with great interest. During this period, not only the individual problems of the youth but also their criticisms of social transformations were expressed. Akis played a crucial role in bringing the demands and struggles of university students to public attention. This study examines Akis magazine to analyze articles addressing the political, economic, and social challenges faced by university youth within their historical context.

***Keywords**: Military Coup, University Students,* Youth Movements, Democrat Party, *Akis Magazine.*

GİRİŞ

Mayıs 1954 yılında yayın hayatına başlayan Akis dergisi, Türkiye'de Time ve Newsweek benzeri yayın yapan ilk dergi olarak kabul edilir (Topuz, 2015, s. 396). Dergi haber ve siyaset odaklı olmakla birlikte toplumsal hayatı ilgilendiren içeriklere de yer verilmiştir. Toplam 706 sayı çıkmış, Aralık 1967'de okuyucularına veda etmiştir. Ankara Hürriyet Matbaası'nda yayımlanan derginin sahibi ve başyazarı Metin Toker'dir. İsmet İnönü'nün damadı olan Toker'in dışında dönemin ünlü gazeteci ve akademisyenlerin yazıları da dergide yayımlanmıştır. *Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, Haluk Ülman, Güneri Civaoğlu, Teoman Erel, Jale Candan, Nejat Özön, Tarık Dursun, Alaaddin Bilgi, İlhan Mimaroğlu* derginin yazar kadrosundadır ("Akisten Size", 1967, s. 3). *Araştırmacı gazetecilik, belgeli haber* kavramının ilk kez görüldüğü dergi, akademisyenlerle gazeteciler birlikte çalışması ve sentez yazılar içermesi bakımından değerlidir (Özdemir, 2024, s. 81). Ayrıca, yazarı belli olmayan yazıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Derginin her sayısında genel olarak yurttan haberler, dış haberler, iş dünyası, eğitim, kadın, spor, sanat konularını ele alan bölümler bulunur. Tarafsızlık ilkesiyle yayın hayatına başlayan dergi, basın yasakları sonrasında muhalif çizgide yayınlar yaparak 35bin tirajıyla en çok okunan dergilerdendir (Topuz, 2003, s. 396). Cemil Koçak, Akis dergisinin 1956 yılında satış rakamlarının 36-37 bin civarında olduğundan bahsederken, esasında derginin çok daha geniş ölçüde okunduğunu, elden ele geçen derginin etkisinin çok daha derin olduğunu belirtir. Ayrıca Koçak, çalışmasında derginin çoğunlukla siyasal yönü üzerinde durulduğunun, ancak dönemin sosyokültürel değişimini değerlendirme açısından da önemli bir kaynak olduğuna vurgu yaparak araştırmacıların dikkatini dergiye çekmektedir (Koçak, 2023, s. 517-551).

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin hızlanan modernleşme ve toplumsal değişiminde, şüphesiz basının önemli yeri bulunmaktadır. Özellikle 1950'li yıllarda basının çeşitlenmesi, haftalık ve aylık dergi sayılarıyla türlerinin artması, haberler dışında düşünsel değişime ivme kazandırmıştır (Özcan, 2011, s.171). Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakınlığı ile bilinen, ancak konu çeşitliği ve yazar kadrosuyla her kesime hitap eden Akis dergisi, dönem gençlerinin büyük oranda takip ettiği bir yayındır (Ozankaya, 1966, s. 33). Toplumsal meselelerin sıkça konu edildiği dergide özellikle eğitimle ilgili bölümler önemli yer tutmaktadır; Üniversitelere giriş, akademisyenler, açılış törenleri,

sınavlar, müfredat, gençlerin sosyal ve ekonomik sorunları, en önemlisi de üniversitelerin siyasetle yakın ilişkisi, dergide sıklıkla yer alan konulardandır. Bu konulardaki haber ve yorumlarla üniversitelerdeki sorunlar, daha geniş kitlelere taşınarak darbenin ardından gençlik hareketlerinin radikal bir şekle dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. 1960'larda etkili olan gençlik hareketlerinin, başlangıçta sadece üniversite yönetimleriyle hükûmete muhalif iken, sonrasında toplumun geneline yayılarak, topyekûn sistem karşıtı hâle gelmesinde sadece siyasi nedenler değil, toplumsal sorunlar da etkili olmuştur. Bunun içindir ki 1960'lı yılların gençlik hareketi incelenirken İlhan Tekeli'nin de belirttiği gibi ekonomik nedenlere de bakmak yerinde olacaktır (Tekeli, 2010, s.172).

Bu çalışmada, 1954-1967 yılları arasında Akis dergisindeki üniversite gençleriyle ilgili yazılar incelenmiştir. Dönemin üniversite gençlerinin karşılaştığı sorunları muhalif nitelikte ve çok okunan bir dergide takip ederken siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeleri tarihsel bağlamda değerlendirebilmek için resmî kayıtlardan ve yapılmış olan çalışmalardan da faydalanılmıştır.

1. Siyasal Sorunlar

Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk ordusunun ve subaylarının tarihsel rolü incelendiğinde Türk topluluklarında askerlik, toplumun genel ve bireysel özelliği olarak görülmektedir. Ordu millet anlayışına sahip olan Türk toplumunda ordu, modernleşmenin de öncüsü konumundadır. Bu hâkim özellikleri sebebiyle ordu, ülke güvenliğinin tehlikede olması durumunda kendisinde müdahale yetkisini de görmektedir. Bu sebeple, 27 Mayıs darbesine gelinceye kadar geçmişinde pek çok cunta girişimi de bulunmaktadır (Akyaz, 2006, s.15-42). 27 Mayıs'la birlikte tekrar siyaset sahnesinde yer alan ordunun en büyük destekçisi; aydınlar, üniversite, basın ve bürokrasi olmuştur. Askerî müdahalenin arkasında durulmasında ise en önemli faktör, Demokrat Parti'nin (DP'nin) 10 yıllık iktidarı sürecindeki uygulamalarıdır. Üniversite-iktidar çatışmasının başlıca nedeni, DP hükûmetinin üniversitelerin özerk statüsüne yönelik uygulamalarıdır. Darbe sonrasında askerî yönetim her alanda toplumsal reformlar yaparak destek aldığı kesimleri de memnun etmeye çalışmıştır. Üniversiteler de yaşadığı sorunların çözülmesi arzusundayken yapılan uygulamalar, sorunları çözmekten öte yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

1.1. Üniversitelerin Özerkliği: Üniversitelerin özerkliği, dönemin en önemli konularından biri olması nedeniyle Akis dergisinde sıklıkla bahsi geçen konulardan olmuştur. Türkiye'de yükseköğretimin özerkliğinin başlangıcı, Meşrutiyet döneminde kurulan Batı modelinde ilk üniversite olan Darülfünun'a dayanmaktadır. 1919 yılında akademik, 1922'de idari özerklik sağlanmış, ancak 1933'te düzenleme ihtiyacı nedeniyle Darülfünun lağvedilmiştir. Aynı yıl 2252 sayılı kanunla İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Üniversite, Maarif Vekilliği'ne bağlanarak öğretim kadrosunda tasfiyeler yapılmış ve boşalan kadrolara, Hitler rejiminden kaçan Alman profesörler alınmıştır (Kılıç, 2018, s. 517-518).

1938 yılından itibaren üniversiteyle ilgili olarak öğretim üyesi yetiştirilmesi, öğretim üyelerinin koşullarının iyileştirilmesi ve özerklik gibi talepler sık sık gündeme gelmiştir. 1946 yılında 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun çıkarılmasıyla özerklik konusunda yeni bir düzenleme gerçekleşmiştir (Resmî Gazete, S. 6336, 18 Haziran 1946). Bu kanun sonrasında üniversiteler ilmî yönden bağımsız ve özerk olmuş, ancak idari ve mali yönden devlete bağımlılığı devam etmiştir (Kocabaş, 2011, s.505). Üniversitelerin bilimsel çalışmalarıyla eğitim ve öğretim faaliyetlerini siyasal çevrelerin etkisinden uzaklaştırmayı hedefleyen bu yeni düzenleme, 1948'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının Ankara Üniversitesi'ne müdahalesini ise engelleyememiştir.

DP muhalefet döneminde üniversite özerkliğinin sıkı savunucusuyken, iktidara geldikten sonra tavrı değişmiştir. Zira basında akademisyenler tarafından hükûmeti eleştiren yazılar yazılması, bazı öğretim üyelerinin günlük siyasetle uğraşması, Menderes'i rahatsız etmiştir. Hükümet, öğretim üyelerini daha iyi denetlemek amacıyla akademisyenlerin siyasetle ilgilenmeleri hâlinde işten çıkarılacağı ve gerekirse işten uzaklaştırılarak Millî Eğitim Bakanlığı emrine alınmasının önünü açan

kanunlar çıkartmıştır. Neticede bu kanunların uygulanması, üniversitelerin özerkliğiyle ilgili tartışmaları ve iktidara karşı muhalefeti daha da artırmıştır (Demir, 2010, s. 501).

Akis dergisine göre hem hocalar hem de gençler siyasetle ilgilenmelidir. Nitekim 6 Kasım 1954'te yayımlanan yazısında Prof. Muhlis Ete, gençlerin siyasetle uğraşması gerektiğine dair şöyle demektedir:

> *"Yüksek tahsil gençliği siyaset ile alâkadar olmalıdır. Fakat sosyal ve kültür bakımından yüksek bir seviye arz eden memleketlerdeki talebeler gibi! Siyaset kelimesinin delâlet ettiği manada devlet ve memleket işleriyle yakından alâkadar olmak, siyasî fikir cereyanlarını etüt etmek, ilim ışığı altında mütalâa ve münakaşa etmek suretiyle meşgul olmak şartı ile, siyasetle uğraşmak demokratik memleketlerde bir vatan vazifesidir."* ("Gençler siyasetle İlgilenmelidir", 1954, s. 10)

Yazının devamında Ete, özetle Anglosakson memleketlerin üniversitelerinde öğrencilerin siyasetle uğraşmasının tavsiye edildiğinden ve hocaların da bu konuda öğrencileri yönlendirdiğinden bahsetmektedir.

1955 Eylül'ünde İstanbul Üniversitesi'nden Osman Okyar, siyasete karışarak Amerikan menfaatlerini savunduğu gerekçesiyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından suçlanmış, Okyar hakkında üniversite senatosuna sunulmak üzere tahkik komisyonundan rapor hazırlaması istenmiştir. Okyar'ın Millî Eğitim Bakanlığı'nın suçlamasını destekler nitelikteki komisyon raporuyla görevden alınması, üniversite camiasında tepkiyle karşılanmış ve muhtariyet konusu, tartışılmaya başlamıştır. Ertesi yıl, mecliste milletvekillerinin üniversite hocalarını komünizmle itham etmesi ve bu hocaların işten çıkarılmasına yönelik konuşmalar yapması üzerine üniversite senatoları, bu iddiaları reddetmiş ve muhtariyetin zedelendiği hususunda tebliğ yayınlamışlardır. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde muhtariyet ile ilgili münazara yapan profesörlerin, Millî Eğitim Bakanlığı'nın emriyle işten el çektirilmesini eleştirmeleri, iktidar tarafından akademisyenlerin CHP'li maşalar olarak değerlendirilmesine neden olmuştu. İktidara göre; "*Bunun tedbirlerini almak, muhalefetin aleti haline gelen üniversite de temizlik yapmak lazım, geliyordu*" ("Üniversite: Muhtariyet", 1956, s. 13).

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 1957 akademik yılı açılış töreninde konuşan Dekan Turhan Feyzioğlu'nun, üniversite muhtariyetinin hükümet uygulamalarıyla zedelendiğini söylemesi üzerine Feyzioğlu, bakanlık emrine alınmış, ardından da istifa etmiştir. Bu istifayı bazı doçent ve asistanların istifaları takip ederken, bazı akademisyenler, iktidarla arayı açmak istemediği için kabahatin akademik camiada olduğunu öne sürmüşlerdir (Üniversite: Muhtariyet, 1957, s. 11). Bu düşünceyi destekler nitelikte ifadeleriyle dikkat çeken İstanbul Üniversitesi Rektörü Ali Tanoğlu'nun açılış konuşmasında üniversitenin hükümet emirinde bulunması lâzım geldiğini söylemesi akademik çevrelerde hiç de iyi karşılanmamıştır. Rektörün bu ifadeleri hükûmetin pek hoşuna gitmiştir.

> *"Dünyanın medeni memleketlerindeki üniversiteler, iktidardakiler güç durumda kaldıkları zaman bir yardımcı olup, en doğru yolu göstererek kendilerinden beklenen vazifeyi şerefle ifa ediyorlardı. Fakat son hâdiseler, iktidar mevkiini, işgal edenlerin üniversite mensuplarına karşı pek de itimat beslemediklerini ortaya koymuştu. Üniversite, İktidarın hatalı yolda olduğunu gören bir müesseseydi. İktidar ise bir türlü hatâ kabul etmemekte direniyordu. Sanki iktidarda bulunanlar gökten zembille inmiş mütekâmil fanilerdi de kendilerinden hata sadır olmazdı."* ("Üniversite: Muhtariyet var mı?", 1957, s. 23)

İktidarın hışmına uğrayan bir diğer öğretim üyesi, öğrencileri tarafından çok sevilen Nail Kubalı'dır. Anayasa Profesörü Kubalı, Okyar ve Feyzioğlu'nun akıbetine uğramış, bakanlık emrine alınmıştır. Kubalı'ya verilen cezadan sonra dergide bu şekilde davranmanın hükûmetin aleyhine sonuçlanacağına dair uyarı yapılmıştır.

> *"Kubalı, 1950'nin arifesinde DP'nin yanında iktidara karşı vaziyet almış, 1957'nin arifesinde CHP'nin davalarına sempati duyduğunu gizlemeyerek iktidarı tenkid etmiştir. Ama ne 1950 de DP'nin, ne 1957 de CHP'nin adaylığını istemiştir. Bu neviden teklifleri daima "ilim adamı" kalmak niyetini bildirerek reddetmiştir. Yazdığı hoşa gitmeyen kalem sahibi, kararı hoşa gitmeyen cübbe sahibi, mutlaka karşı partinin saflarına geçip orada mücadele etmeye zorlanırsa iktidar partisi bundan sadece zarar görür" ifadeleri ile*

> *yönetimi ihtar eden yazıda "Bırakılsın o profesör, o muharrir, o hâkim bulundukları yerde kalsınlar. Onlar muhalefet hata yapınca de seslerini yükseltecekler, fikirlerini-söyleyeceklerdir, Böyle kuvvetli müdafilerden bir siyasi teşekküllün kendi kendisini ebediyen mahrum bırakması hataların en büyüğü, en affedilmezidir."* ("Üniversite: Bir Profesör", 1958, s. 5)

Kuba'lı öğrenciler tarafından ilgiyle takip edilen bir hocaydı ve onun derslere katılamaması, fakültede adeta bir matem havası yaratmıştı. Gençler, kendilerini hocalarından mahrum bırakan sisteme karşı öfke duymakta, tepki göstermekte ve hocanın yeniden derslere dönmesini talep etmekteydiler. Amerika merkezli haber ajansı Associated Press (AP) konuyu gündemine almış, bunun üzerine Türkiye ile ilgili olarak çeşitli ülkelerde bu konuda haberler yayımlanmıştır. Bu haberlerde, Türk üniversite gençliğinin iktidara karşı bir zafer kazandığı; yalnızca fikirlerini dile getirdiği için "kürsüsünü siyaset yapmak için kullandığı" gerekçesiyle görevden uzaklaştırılan ve Chicago Üniversitesi'nden davet alan Profesör Hüseyin Nail Kubalı'nın görevine iade edileceği ifade edilmiştir ("Üniversite: Gelmeyen Zafer", 1958, s. 10). Ancak bu iade gerçekleşmemiştir.

Başbakan Menderes, dış basında yankı uyandıran bu durumu kendi lehine çevirmek amacıyla kendisine yakın dört akademisyeni Divan Otel'de yemeğe davet etmiştir. Basında geniş şekilde yer bulan bu yemekle birlikte, Kubalı'nın göreve iade edileceği yönünde haberler çıkmıştır. Ancak yılan hikâyesine dönen iade sürecinin uzaması ve Kubalı'nın göreve dönüşü sırasında yaptığı konuşmanın bahane edilerek senato kararıyla yeniden görevden uzaklaştırılması, öğrencilerin tepkisini daha da artırmıştır. Bu kararın alınmasında, öğretim üyelerine hükümet tarafından vaat edilen arsa ve kooperatif evleri meselesinin etkili olduğu ileri sürülmüştür ("Üniversite: Oyunun Sonu", 1958, s. 7–9).

Öte yandan, fakültede öğrenciler "Kubalı" tezahüratları yaparak tepkilerini sürdürmüşlerdir. Bu nümayişleri kimin teşvik ettiğine dair üniversite yönetimi tarafından tahkikat başlatılmış; yaklaşık iki ay süren incelemelerin ardından üç öğrenciye basit disiplin cezaları verilerek konu kapatılmıştır ("Üniversite: Kapılar Kapanırken", 1958, s. 15).

4 Şubat 1960'ta Demokrat Partili 10 milletvekilinin Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni MEB'e bağlı bir yüksekokula dönüştürülmesi istemiyle TBMM'ye verdiği önerge, Akis dergisinde "Kırşehir Tarzı Ceza ve Herkes Gider Mersine" başlıkları ile yorumlanan bu mesele "*Dünya, akademik hüviyetteki müesseseleri arttırmak ve fakülteler kurmak doğrultusunda giderken bizdeki geriye dönüş üzüntü ile karışık hayret yarattı… Kırşehir'i kaza yapan zihniyetin şimdi de üniversiteleri cezalandırmak gibi bir yolu denemesi*" olduğundan bahsedilerek kanun tasarısına birkaç kişi hariç, Türkiye'deki bütün üniversitelerin hocaları ve talebeleriyle ayak direyeceklerini ve bir ölüm - kalım savaşı açacaklarından şüphe olmadığı ifadeleri ile karara karşı tepki dile getirilmişti ("Herkes Gider", 1960, s. 18).

Üniversite muhalefetini bastırmaya yönelik adımlarla birlikte meclisteki muhalefeti de kesmek için hükümet muhalefetin yıkıcı olarak adlandırdığı faaliyetlerini incelemek üzere Tahkikat Komisyonu oluşturmuştur. ("CHP için", 1960, s. 1). Tahkikatla ilgili her türlü basın yayın faaliyeti de yasaklanmıştır. Bu gelişmeler üzerine İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden bazı profesörler bu uygulamaların anayasaya ve demokrasiye aykırı olduğunu, siyasi ve basın özgürlüğünü ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Üniversitelilerin, duruma tepki amaçlı 28 Nisan'da İstanbul'da başlattığı gösteriler Ankara'ya da sıçramıştır. Gösterilerde, Menderes'in istifasını isteyen binlerce öğrencinin sokaklara dökülmesi neticesinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Üniversite ve yüksek okullar bir ay süreyle kapatılmıştır. Emniyet güçlerini, askerî öğrencilerle karşı karşıya getiren gösteriler, 26 Mayıs'a kadar devam etmişti. Böylece, üniversite gençliği darbe öncesi gergin ortamının yaratılmasında rol oynayarak, bu sürecin önemli parçası olmuştur (Kılıç, 2018, s. 521).

Akis, 28 Nisan'da başlayan hadiselerin cereyanını aktarmaktadır. 30 Mayıs tarihli sayısında süreci detaylıca anlatılmıştır. "Hadiselerin İç Yüzü" başlıklı bölümde gençlerin tepkileri özetle şu şekilde yer almaktadır.

> *"İstanbul Üniversitesi talebeleri Mecliste dahi konuşulamadığına göre iktidarı başka yoldan ikaz etmeyi, ona Kore'deki hâdiseleri hatırlatmayı, Korelilerin kabul etmediğini Türklerin sureti katıyede kabul etmeyeceğini bir defa daha bildirmeyi faydalı gördüler ve meclisin gürültülü celsesinin ertesi günü büyük İstanbul nümayişini başardılar. Gençler bu nümayişi iki ders arasına sıkıştırılmış bir nümayiş olarak tertiplemişlerdi. İstiklal Marşını söyleyecekler, Kore'de Syngman Rhee aleyhinde vaziyet alan talebelerle beraber olduklarını bildirecekler, müteakiben derslerine döneceklerdi. Fakat Menderes rejimi, İnönü ye Meclis kürsüsünü çok gördüğü gibi gençlere de böylesine masura bir toplantıyı fazla buldu. Bumin Yamanoğlu ve Zeki Şahin gibi polislerin sayesinde hadise derhal çığırından çıktı." Emniyet Müdürü Faruk Oktay'ın Üniversite bahçesinde toplanan gençlerin üzerine polisleri göndermesiyle öğrenciler ve polisler arasında arbede yaşanmış, o sırada rektör Sıddık Sami Onar'ın olay yerine gelmesi ile emniyet amiri "Bunlar hep senin başının altından çıkıyor" diyerek Onar'ı çekip yere doğru düşürmüştür. Öğrencilerin bu muameleye şahit olmasıyla olaylar hararetlenmiş ve neticede emniyet birlikleri olaylara hâkim olamayınca askerî birlikler çağrılmıştı. Gençler subaylara sarılarak "Türk ordusu çok yaşa" tezahüratlarında bulunmuş, öğrenci ve asker kaynaşmıştı. "Menderes İstifa" nidalarıyla sokaklara dökülen gençlere polisler müdahalede bulunduğu sırada can kaybı da yaşamıştır."* ("Hadiselerin İç Yüzü", 1960, s. 15)

İnönü, Tahkikat Komisyonu kurulması ile ilgili önergeler mecliste görüşülürken, *"Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam! Arkadaşlar! Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru haktır!"* ifadeleri ile gençliğin harekete geçmesine neden olan kişi olarak görülmekteydi (Turan, 2000, s. 371). Ayrıca 28 Nisan'da İstanbul'da başlayan olaylarla ilgili İçişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre yakalanan göstericilerin bazılarının ceplerinde CHP pankartları bulunmuştur (Topçu &Ural, 2021, s. 1676).

Bir ay kadar devam eden 28 Nisan Olayları, 1960 Darbesi'nin önemli gerekçeleri arasında gösterilmiştir. "Kanlı Perşembe" olarak tarihe geçen Olayların meydana geldiği gün, takip eden yıllarda da anılmıştır. Adnan Menderes ise, olaylardan üniversite hocalarını sorumlu tutmuş, onları gençleri kışkırtmakla suçlamış ve onlardan "Kara Cübbeliler" olarak bahsetmiştir (URL 1). Ardından 5 Mayıs'ta Ankara'da düzenlenen gösterileri 21 Mayıs'ta Harbiyelilerin ve subayların düzenlediği yürüyüş takip etmiştir. Ankara'da Ekim ayına kadar eğitim tatil edilerek olaylar durdurulmak istenmiştir (Öztürk, 2016, s. 78).

Celal Bayar, sonraki süreçte darbe dönemini anlatırken üniversitenin tek başına sokağa dökülmesinin bir şey ifade etmeyeceğini ancak bir işaretle arkasından sokağa çıkacak halk yığınları ve eğitilmiş milis güçleri varsa ihtilal tehlikesinin bulunabileceğini dile getirerek darbe sürecindeki diğer güçlere dikkat çekmiştir. (Bayar, 1970, s. 170). Nitekim 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi hükûmetin tehdit altında hissetmesine neden olmuştur. Öğrenci gösterileri sorumsuz gençliğin faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Ancak Silahlı Kuvvetlerin gelecekteki subaylarının gösterisi, durumun ciddiyetine işaret etmektedir (Ahmad, 2010, s. 99).

27 Mayıs'a kadar süren bu nümayişler, 28 Mayıs'ta orduya ve Atatürk'e minnetle devam etmiştir. Dergi, 30 Mayıs tarihli sayısını tamamen darbe konusuna ayırmıştır. Bu sayıda "*Bu Türk milletine has bir olgunluğun, efendiliğin, kendini bilirliğin inkâr kabul etmez müşahhas ve muhteşem bir tezahürüydü. Demek milleti saymamak, milleti bilmemek, milletin, hasletlerinden habersiz olmak, millete rağmen "icra-i hükümet veya saltanat eylemek*" mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca İnönü vatandaşı uyardığı hatırlatılarak, "Tarumar olmak yolundalar" ve "Gerçekten Tarumar Oldular" ifadeleri ile durum değerlendiriliştir. ("Hadiselerin", 1960, s. 33).

Metin Toker, 30 Mayıs 1960 tarihinde yayımlanan Akis dergisinde yer alan "Bugünkü Vazifemiz" başlıklı yazısında darbeyle ilgili endişelerini ifade etmiştir. Ayrıca darbeyi yapan ordu ile gençlerin politikacıların önünde olduğunu vurgulamış, askerî ihtilallerin iyi niyetle başladığını ancak çok zaman davalarını unutup rehavete kapılan özellikte olduğunu belirterek süreçle ilgili çekincelerinden bahsetmiştir.

> *"Evvelâ, hareketin adını koymak lâzımdır. 27 Mayıs Hareketi bir Askerî ihtilâldir. Askerî ihtilâller ziyadesiyle emniyet vermezler. Zira bunların büyük bir ekseriyeti hayatlarını dejenere olarak tamamlamışlar, kötü diktatörlüklere yol açmışlar, milletlerine ıstıraptan başka şey sağlamamışlardır. Türk milleti şöhreti bu olan bir hareketi başarıya ve saadete ulaştırdığı takdir de sadece bugün için değil, bütün tarih içinde şereflerin en*

büyüğünü kazanmış olacaktır. Bunu ümit ettirecek bütün sebeplerin mevcudiyeti bizlere yeni vazifemizi göstermektedir." (Toker, Bugünkü Vazifemiz, 1960, s. 4)

27 Mayıs Darbesi ordunun tarihî bir geleneğini tekrar etmesidir etmesiydi. Öyle ki Osmanlı Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı da medreseyle ittifak kurarak mevcut iktidarı tasfiye etmeye çalışmıştır (Bayar, 1991, s. 12-13). Üniversitede başlayan ve üniversite çevresinin desteğiyle sürdürülen 27 Mayıs darbesinin sonraki süreçte meşruiyet kazanmasında da üniversitenin rolü büyüktür. Sıddık Sami Onar başkanlığında yeni anayasanın hazırlanması ve sonrasındaki karmaşık hükümet işlerinin yürütülmesinde görev alacak olan öğretim üyeleri, âdeta demokrasinin kurtarıcıları olarak görülmüştür. Askerî cunta toplumun sıkıntılarının temelinde eğitim ve kültür sorunları olduğunu ve öncelikle bu meselelerin çözülmesi gerektiğine inanmıştır. Ancak temel eğitimden yükseköğretime kadar her alanda sorunlar mevcuttur. Nüfusun yüzde altmışı hâlâ okuma yazma bilmemektedir. İlköğretim çağındaki çocuklar için yeterli okul imkânı bulunmazken, yükseköğretimin özerklikten öte artan talep ve yetersiz öğretim elemanı gibi sorunları bulunmaktadır. (Kılıç, 2018, s. 523).

1.2.147'ler Olayı:

Millî Birlik Komitesi (MBK) öncelikle 115 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nda değişiklik ile öğrenciler ve öğretim üyelerinin haklarını genişleten, yönetimde söz sahibi olabilecekleri bir düzenleme yapmıştır (Resmî Gazete, 28 Ekim 1960). Bir diğer düzenleme ise 114 Sayılı Kanun'la 147 öğretim üyesinin görevine son verilmesi olmuştur. Böylece 27 Mayıs inkılâbının temel taşı olan üniversiteleri ideal bir statüye getirdiğine inanan MBK, toplumsal koşulların yarattığı sorunları kanunlarla çözmeye çalışmıştır. Bu uygulamalar neticesinde de desteğini aldığı kesimleri zamanla karşısında bulmuştur (Kılıç, 2018, s. 526).

Akis'in 31 Ekim 1960 tarihli sayısında tasfiyelerle ilgili haber, "Bir bomba düştü" ifadesi ile başlamıştır.

"Geçen haftanın sonundaki gün, İstanbul'da Cumhuriyetin 37. yıldönümü şenliklerinde bulunanlar Atatürk tarafından bu Cumhuriyet kendilerine emanet edilmiş olan neslin, gençliğin temsilcilerini boşuna aradılar. Gençler yoklardı. Her zaman bayramı kutlayanların en coşkun, en neşeli ve en azimli zümresini teşkil eden Üniversite Gençliğinin yerinde, göze çarpan, korkunç bir boşluk vardı. 27 Mayıs inkılâbını sokaklarda hazırlayan ve İhtilâlci subayların harekete geçmelerini mümkün kılan talebeler, onların mensubu oldukları teşekküller 29 Ekim 1960 günü derin bir kırgınlık içindeydiler ve bunu belirtmek için bayrama katılmama kararı almışlardı." ("Bir Bomba", 1960, s.6-10)

Tasfiyeleri gazetelerden öğrenen üniversite çevreleri şaşkındır. Tasfiyeler gerekçesi olmayan bir tırpanlama hareketi olarak değerlendirilmiştir. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar *"Üniversite denilen bir müessese kalmadı. Tamamen çöktü"* diyerek istifa etmiştir. Gençler, durumu kendi aralarında tartışmaktadır. Tasfiye lazımdır; hatta bunun için talepte de bulunmuşlardır. Ancak, usulün bu şekilde olmaması gerektiğini düşünmektedirler. *"Üzüntüleri, kendilerinden bir parça saydıkları ve müşterek hareketin sembolü bildikleri ihtilâlci subaylarla kanaat ve duygu ihtilâfına düşmüş olmalarından doğuyordu."* Bütün talebe liderlerinin katıldığı bir basın toplantısı düzenleyen gençler, Üniversiteye reva görülen bu muamele karşısında üzüntülerini belirtmişlerdir. Talebe arasında sükûnetin sağlanması ve kötü maksatlı yapılan tahriklere kapılmanın önlenmesi konusu ele alınmıştır. Metin Toker ise yazısında *"Eğer Millî Birlik Komitesi üyeleri biraz düşünselerdi, bugün kendilerini cemiyette her müessesesine tırpan atmaya teşvik edenlerin o tarihte de Menderes'i cesur imar hamlelerinden dolayı övdüklerini"* hatırlatarak uygulamayı eleştirmektedir ("Bir Bomba", 1960, s. 12).

Üniversitelerden öğretim üyelerinin tasfiyesinde herhangi bir kıstas ve gerekçe gösterilmemesi tepki toplamıştır. Üniversite senatoları ve öğrenci birlikleri, nedeni resmen açıklanmayan tasfiyeleri protesto etmiştir. Öğrenci gençliğinin miting yapma hazırlığı MBK'yi endişelendirmiş ve yatıştırmak için öğrencilerle iletişime geçilmeye çalışılmıştır. Halk nezdindeki imajı zedelenen MBK, yine de aldığı karardan geri adım atmamıştır (Kılıç, 2018, s. 530). Üniversitelerin bu konudaki çabaları devam etmiş, 1961'de demokratik yönetime yeniden geçilmiş, 17 Nisan 1962'de parlamentonun

çıkardığı yasayla 147'lerin yeniden üniversiteye dönmesinin önü açılmıştır (Tutanak Dergisi, 17 Nisan 1962).

147'lerin geri dönmesi, birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki süreç içinde boşalan kadrolar doldurulmuştur ve geri dönen hocalar, eski yerlerini tekrar talep etmişlerdir. Bunların arasındaki sürtüşmeden ise öğrenciler mağdur olmuştur. Özellikle İstanbul Tıp Fakültesi öğrencileri; *"Biliyor musun, biz Tıp Fakültesinin belki de en talihsiz devresinin öğrencileriyiz. Post kavgasına girişen hocalardan hiçbiri ne öğrencileri ile ilgileniyor ne de ilmi faaliyette bulunuyor''* ifadeleriyle durumdan şikâyet etmişlerdir ("147'ler", 1963, s. 16).

Üniversiteler, daha temel reforma ihtiyaç duyarken 27 Mayıs'ın getirdiği sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Öğrenci isteklerini yönlendirecek düzenlemelerin yapılmaması nedeniyle çeşitli öğrenci hareketleri meydana gelmiştir. Zamanla bu öğrenci eylemleri, nitelik değiştirmiş, radikal siyasal akımların gençler üzerinde etkili hale gelmesiyle sonuçlanmıştır (Kılıç, 2018, s. 536).

Üniversite gençleri 28 Nisan eylemlerinde hayatını kaybeden öğrenciler için Ankara ve İstanbul'da "hürriyet şehitleri" adı altında cenaze törenleri düzenlenmiştir. Darbenin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen gençler üzerindeki birleştirici etkisi devam etmektedir. Törenlerin Akis dergisindeki yansımaları hürriyet şehitlerine ve gençlere övgüler şeklinde tezahür etmiştir ("Ordunun Görüşü", 1963, s. 11).

1.3.Talebe Birliklerinin Durumu:

1960'larda tüm dünyada toplumsal ve siyasal bir güç olarak beliren öğrenci hareketliliği, her ülkenin tarihsel bağlamına göre şekillenmiştir. Ortak özellikleri ise öncelikle üniversitede başlayıp sonra tüm ülkedeki sorunlara ve nihayetinde düzene karşı bir siyasi nitelik kazanmasıdır.1960'larda Türkiye'de üniversitelerde başlayan bu gençlik hareketleri, 1968'de üniversite dışına taşarak şiddete dönüşmüş ve nihayetinde ordunun müdahalesi gerçekleşmiştir (Kılıç, 2018, s. 531).

Gençliğin örgütlenerek ülke meseleleri konusunda faaliyette bulunduğu pek çok yapılanma vardır. Bunlardan en uzun süreli olanı 1916 yılından 1980'e kadar devam eden Millî Türk Talebe Birliği'dir (MTTB). Birlik, temelde Millîyetçi anlayışa sahip olmakla birlikte süreç içerisinde farklı ideolojik eğilimler içerisinde olmuştur (Duman & Yorgancılar, 2008, s. 13). Özellikle 1950'lerde iktidar ve muhalefet arasında MTTB'ni kendi safına çekme mücadelesi yaşanmıştır. 1948 yılında İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesindeki öğrenci birliklerinin birleşmesiyle ise Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF) kurulmuştur. TMTF, 1949 yılında Dünya Gençlik Teşkilatı'na katılarak Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı olarak faaliyet göstermiştir. Anadolu'da millî bilinci güçlendirme, komünizmle mücadele ve Atatürk'e bağlılıklarını gösteren faaliyetler düzenleyen teşkilat dış politika ve gençlik sorunları gibi konularda MTTB'yle ortak hareket etmiştir (Tuncer, 2016, ss. 74-79). DP, MTTB ve TMTF' na Vatan Cephesi'ne katılmaları yönünde baskı kurmuş, bu kuruluşların başkanlık seçimlerine de müdahalede bulunmuştur (Öztürk, 2016, s. 53).

27 Mayıs Darbesi'nde orduya en büyük desteği sağlayan gençlerdir. Sonraki süreçte MBK, 27 Mayıs'ı köylerde anlatılması için öğretmen, akademisyen ve öğrencilerden yardım istemiştir. Bu kapsamda Ortadoğu Teknik Üniversitesi Talebe Birliği'nden bir grup genç; "*27 Mayıstan beri, bir yandan devrimin gerekçesini anlatmak, bir yandan köyün meselelerini yerinde öğrenerek çareler bulmak için seferber olmuşlardı*." Gençler, köyleri dolaşıp devrimi anlatmakla kalmayıp, mahalli ihtiyaçları belirleyerek raporlar oluşturuyorlardır. Bu konuda rektörlükten ve Amerika'dan da destek alınacağından bahsedilmiştir ("Köye Doğru", 1960, s. 26). Köyün kalkındırılmasına yönelik Köy İşleri Bakanlığı ve üniversite arasında iş birliği, 1964'te Bakan Lebit Yurdoğlu döneminde de devam etmiştir ("Haraçmezat", 1964, s. 10).

Bir yandan öğrencilerin siyasi bir güç olarak önemi artarken, bir yandan da değer yargıları değişmektedir. Askerî cunta, millîyetçilerle sosyalistlerden oluşmuş ve reformları da buna göre şekillenmiştir. Bu ise yeni bir düşünsel ortamın şekillenmesine zemin hazırlamaktadır.1961 Anayasası, bu düşünsel ortamı beslemesiyle daha önce tehlikeli olarak görülen sosyalist düşünceler,

kamu alanlarında yer bulmaya başlamıştır. Basın özgürlüğünün Anayasayla güvence altına alınmasıyla sol basın sosyalizmin Türkiye'de uygulanabilirliğine yönelik yayınlar yapmaya başlamıştır. Marksist Leninist yayınların artışı, üniversite gençleri üzerinde etkili olmuştur (Toker, 1971, s. 54). Böylece, gençlerin cumhuriyete sahip çıkma amacı, cumhuriyeti cumhur için sosyalist bir şekle getirme hedefine dönüşmüştür (Kılıç, 2018, s. 535). 1962'de gençlik birliklerinin ortak düzenlediği "Son Söz" mitingi sağ ve sol aşırılıklara karşı sert bir uyarı taşımaktadır. "*Gençler, bir yandan gerici, diğer taraftan komünist tahriklerin alabildiğine at oynattığı tepki içinde bu iki uçun da telin edildiğini göstermek istiyorlardı. Atatürkçüydüler. Demokrasi taraftarıydılar. 27 Mayıs'ı, bu sistem içinde azimle savunmaya kararlıydılar.*" ("Gafletin Böylesi", 1962, s. 9).

Gençlik, 27 Mayıs'ı savunmaya Adalet Partisi (AP) döneminde de devam etmiş, iktidarın çabalarıyla affedilmiş olan DP'lilere karşı tepki göstermişlerdir. 24 Mart 1963'te, Ankara'daki AP Genel Merkezî binasına saldırlar yapılmış, İstanbul'da ise, 27 Mayıs'a karşı yayınları nedeniyle Yeni İstanbul Gazetesi'ne bayrak asmaya çalışılıp, binası taşlanmıştır (Tuncer, 2016, s. 21).

1965 sonrasında üniversitelerde sağ sol ayrışmaları, belirgin hâle gelmiştir. Birçok konuda beraber hareket eden öğrenci birlikleri birbiriyle mücadele içine girmiştir. MTTB'nde AP' lilerle aynı düşüncede olan grubun hâkimiyeti sağlanmıştır. AP'nin benimsediği fikirlere zıt görüşleri savunan TMTF yönetimi devrilmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştır ("Ayak Oyunları", 1965, s. 13).

Komünizm karşıtı bir gösteri sonrasında yapılan haberlerde abartılı katılımlar ve farklı sayılar verilmesini eleştiren Akis, "Hep Aynı Hayal" başlığıyla AP'nin gençleri yanına çekmek için uyguladığı yöntemi önceden de yapıldığını ve sonucun hüsran olduğunu hatırlatmıştır. "*DP'nin kafasına göre, gençlik kuruluşlarının en üst kademelerini, gayrikanuni ve âdi yollarla ele geçirmek, gençliği ele geçirmekle aynı şeydi*". Bu düşüncenin ne derece doğru olduğunun 1960 Mayıs'ında ortaya çıktığı hatırlatılarak iktidarın gençleri tanımadığı belirtilmektedir ("Gençliği Hiç", 1966, s. 8)."

> *"Bir 28 Nisan günü İstanbul Üniversitesinin gençleri, ertesi gün Ankara Üniversitesinin gençleri ve Mayıs'ın 21. günü Harbiydiler? Hangi tertiple sokağa çıkmışlardır? Onlara para mı veren olmuştur, yoksa gençlik teşekküllerinin başları mı emretmişlerdir? Bütün bu hareketler kendiliğinden, bir zihniyete karşı tepki olarak doğmuştur. DP'nin paracıkları gibi AP'nin paracıklarını da yazık oluyor."* ("Gençliği Hiç", 1966, s. 8)

Öğrenci birliklerinin siyasi partiler tarafından desteklenmesinin 1967 yılı boyunca devam ettiği ve koltuk savaşının çatışmaya dönüştüğü görülmektedir. *"Fakültelerin kendi içindeki gruplaşmalardan ve bazan da bölgecilik anlayışından doğan çatışmalar daha da genişlemiş ve ideolojik bir zemin üzerinde cereyan etmeye başlamıştır. Hemen her siyasî partinin, her fakültede, seçimler için mücadele eden bir grubu vardır. Bunlar, bağlı oldukları partiler tarafından bazan el altından, çoğu zaman da açıkça desteklenmektedirler."* ("Fakültelerde", 1967, s. 14)

2. Ekonomik Sorunlar:

Türkiye'nin ekonomi tarihi incelendiğinde özel sektörü teşvik eden, yabancı sermayeye de karşı çıkmayan bir politika izlendiği görülür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel sektörü teşvik eden liberal politikalar uygulanmak istenmiş, ancak mevcut şartlar gereği uygulanamamıştır. Tek Parti döneminde olan 1929 yılında, dünya ekonomik buhranı etkisiyle korumacı devletçi bir sanayileşme sürecine girilmiş; ardından İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri sebebiyle fiyat artışlarını, mal kıtlığını ve sosyal adaletsizlikleri önlemeye yönelik uygulamalar yapılmıştır (Boratav, 2015, s. 59,84). DP muhalefet döneminde devletin ekonomiye müdahalesini eleştirmiş ve kalkınmanın özel sektör vasıtasıyla gerçekleşebileceğini savunmuştur. İktidara geldiğinde de bu düşünceye yönelik politikalar uygulamıştır. Ancak, DP'nin iktidara gelir gelmez savunduğu ve uyguladığı liberalleşme politikaları, İnönü hükûmeti döneminde alınan kararların devamıdır (Zürcher, 2012, s. 327). DP tarım merkezli ekonomi politikasında uzun vadeli sonuçlar yerine çabuk sonuç almaya odaklanması, artan ithalat için döviz bulmanın zorlaşması, borçlanma ve kredi imkânlarının kısıtlanması nedeniyle 1954 sonrası eleştirilmeye başlanmıştır (Demirel, 2011, s. 251-252). Meclisteki temsil gücünün artması ve ekonomideki kötü gidişat sonucunda DP otoriterleşirken kitle iletişim

araçlarının, okuryazarlığın, yükseköğretim mezunlarının artışıyla demokratik değerlere sahip kesimin muhalefetiyle karşılaşmıştır (Öztürk, 2016, s. 24).

Üniversite gençlerinin akademik talepleri, çoğu zaman siyasi taleplerle karıştırılmıştır. Yükseköğrenim sisteminde yaşadıkları zorluklardan dolayı talepte bulunduklarında çoğu zaman kışkırtıldığı, tahrik edildiği sanılarak teftişe maruz kalmışlardır. Ekonomik anlamda talepleri, burs ve harç konusundaki düzenlemeler, ders kitaplarının uygun fiyata temini, daha fazla yurt açılması, yemek fiyatlarının ucuzlaması, tam gün çalışma sistemine geçilmesiyle ilgili düzenlemelerden oluşmaktadır.

2.1.Yurt, Burs ve Harç Sorunları:

Akis dergisinde 1954 yılı Haziran ayında üniversite öğrencilerinin barınma sorununa değinilmiştir. Ülkenin her yerinden üç büyük şehrine gelen on bini aşkın talebe için devlet ve özel yurt miktarının 50 civarında olduğunu ve ihtiyaçları karşılayacak sayıda yurt bulunmadığı belirtilmiştir. Öyle ki koridora ve odalara ek yatak koymak suretiyle öğrencilerin barındığı, ders çalışmak için rahat ve sakin bir ortamın bulunduğu yurtlara ihtiyaç vurgulanmaktadır ("Kültür Sahasında: Üniversite", 1954 s. 29).

> *"Koridorlara kadar yatak konulmuş bir yurdun içinde salim bir kafa ile kalkıp derse gitmesini istediğimiz talebelerin feci yaşama şartlarına muhakkak ki çok hayret edecektir. Havalandırılmamış, temizlenmemiş, silinmemiş, bir nizama konulmamış yurtların bugünkü hali talebeye okuma şevki yerine, okumamak idealini yerleştirecek kadar berbat ve fecidir. Bununla kalınmaz ve bu talebeden bir de yatak ücreti talep edilir."* ("Burs: Paylaşılamayan Dava", 1956, s. 24)

Öğrencilerin burs ve harçlarla ilgili yaşadığı sıkıntılar, Akis dergisinde sıkça dile getirilmiştir. Kasım 1954 yılında "125 liraya Esaret" başlıklı yazıda, öğrencinin ihtiyaçları için yeterli olmayan burs miktarının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Hatta durumun vahametini belirtmek için kötü koşullarda yaşayan öğrencilerin hasta olduğuna dikkat çekilmiştir: *"125 lira, 1954 Türkiye'sinde neye yarar? Olsa olsa verem olmaya! Nitekim pek çok burslu talebe, sanatoryum veya prevantoryumlarda tedavi altındadır. Bunların sayısı gün geçtikçe - yani hayat pahalılaştıkça – artmaktadır*". Gazeteleri ve mebusları gezerek bursun artırılmasını talep eden gençlere herkesin vaatte bulunduğunu ancak bir değişiklik yapılmadığı, bursun en az 200 lira olması gerektiği ifade edilmiştir. Öte yandan, öğrencilerin zorunlu hizmet ve verilen bursları yüzde yüz faizle ödemesinin de yanlış olduğu belirtilerek durumun düzeltilmesi gerektiği vurgulanmıştır ("Burs: 125 Liraya Esaret", 1954, s. 14).

1956 yılı ocak ayına gelindiğinde öğrencilerin burs sorununun hâlâ çözülmediği görülmektedir. 1955 yılında milletvekili maaşlarının yüzde yüz arttığı ancak öğrenci bursları ile ilgili vadedilen 160 lira miktarının hâlâ verilmediği yazılmaktadır. 35 liralık zammın öğrenci için yetersiz olduğu ve 200 lira olması gerektiği tekrarlanmıştır.

> *"Bir burslu talebe aldığı paranın Ankara'da 20, İstanbul'da 25 lirasını, talebe yurtlarına bırakmaktadır. Her talebenin herhalde bir sabah kahvaltısı yapmak, öğle ve akşam yemekleri yemek gibi bir ihtiyacı olduğunu düşünüp- pek düşünülmüyor ya! - her üç defa için günde 4 lira gibi gayet ufak bir meblâğı ayırınız. Mesela Ankara'daki bir burslu talebenin eline geçecek olan 160 liranın 140 lirası bu şekilde uçup gidecek tir Böylece, yapılacak zamla bir talebenin yatak veya yemek ihtiyacını ayırdıktan sonra, yirmi lira ile kitap almasını, kırtasiye işlerini görmesini, vesait ücreti ayırmasını, banyo, ütü işlerini temin etmesini mecmua ve gazete almasını, en tabii ihtiyacı olan sinema ve tiyatroya gitmesini arzu etmekteyiz."* ("Burs: Paylaşılamayan Dava", 1956, s. 26)

1958 Eylül'ünde İstanbul Teknik Üniversitesi'nin yurdunun yemeklere zam gelmiştir. Böylece bir öğrencinin aylık yemek masrafı, 141 liraya yükselirken bursu 150 lira olarak kalmıştır. Bu durumu protesto eden gençler, ihtilalci olarak tanımlanmıştır. Bu gençlerden birinin adının Ayhan Toker olması nedeniyle de "Nümayişi kesin Metin Toker tahrik etmiştir" diye düşünülmesini alaya alan Metin Toker, yazısında "*İktidarın bir ihtilâl psikozu içinde bulunması, basit bir olayı büyütmüş, pireyi deve yapmıştı*" demektedir (Toker, 1958, s. 18). Olayların ardından yemekhaneyi ziyaret eden

milletvekillerine şikâyetlerini ileten öğrenciler, 150 lira olan bursun yetmediğini, harçların yüksek olduğunu, yurtların yetersizliğini Gençlik Bakanlığı'nın kurulması gerektiği talebini ilettiler ("Yurtta Olup Bitenler: Üniversite", 1958, s. 16-18.)

1964'te öğrencilerin gündeminde harçların artırılması vardır. Öğrenciler, yine toplanıp durumu protesto etmişlerdir. Üniversite yetkililerine göre bu artış, tembel öğrencilerin tasfiyesi içindi. Akis dergisine göre;

> *"Üniversiteye kayıtlı öğrencilerin büyük çoğunluğu, askerlikten kurtulmak, büyük şehirlerde yaşamak, işi uzatarak günlerini gün etmek amacını gütmekteydi. Böylece, okumayı amaç edinmiş, kendine ve topluma yararlı olmak isteyen öğrencileri daha yolun ağzın da engelliyorlar ve "istiab haddi"ni gitgide taşırıyorlardı. Kayıtlar doluyor, tıkanıklık artıyordu. Türkiye gibi geri ve yoksul kalmış bir ülkede bir Üniversite öğrencisi, devlete aşağı yukarı kırk bin liraya mal olmaktaydı."* (Üniversite: Bir Dokun, 1964, s. 13)

Gençler, parası olanın okuyabilmesi anlayışını, anayasanın sosyal adalet ilkesine aykırı olduğunu düşünerek bu duruma talebe birlikleri ve basın aracılığı ile tepki gösterdiler. Neticede bu tepkiler sonuç vermiş, "kesesine göre değil kafasına göre" uygulaması devam etmiştir. (Üniversite: Bir Dokun 1964, s. 13).

2.2.Kitaplar:

Öğrencilerin dersleri geçebilmesi için konuları kavramasının yetmediği Akis dergisindeki yazılardan anlamaktadır. Öyle ki "İmtihan Verme Sanatı" başlıklı yazıda, öğrencinin ders geçmek için hocanın kitabını almasını, kitabı yoksa derste bahsettiği tabirleri bilmesini istediğinden bahsedilmektedir.

> *"Bir ders mevzuunda, muhtelif profesörlerin kitapları bulunur. Tabiî hepsi, esas itibariyle aynı şeyi ihtiva ederler; ama talebe, her birini, başka ders mevzuu imiş gibi ele almak zorundadır. Zira, — çok zaman ticarî zihniyetle, — hoca, kendi kitabım esas tutmakta, onu âdeta harfi harfine istemektedir. Bir kitap mutlaka satılmalı ve müellifine "emeğinin karşılığı" nı getirmemeli mi? Bu yüzdendir ki pek çok talebe, "ders" ten muvaffak sayılacak cevaplar verdiği halde, "kitap" tan sınıfta kalmıştır."* ("Üniversite: İmtihan Verme Sanatı", 1954, s. 20)

Dönemin üniversite öğrencilerinin ders kitaplarına erişimde yaşadığı sorunlara dergide yer verilmiştir. Kitap karaborsasına dikkat çekilen yazıda, ders kitapları meselesinin köklü bir biçimde ele alınması ve resmi bir düzene kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır.

> *"Fakülte öğrencisinin kitapsızlık derdi geçen yıllara nispetle halledilmiştir. Ancak bazı profesörlerimiz de vardır ki, okuttukları derslerin kitaplarından mahdut adette bastırmışlar, piyasaya çıkarmışlardır. Bu adedin tükenmesi talebenin karşısına bir kitap derdi çıkarmaktadır. Üniversitede her sene başında bir kitap karaborsasının olmadığını kimse iddia edemez. Üniversite elinde ki mahdut tahsisat ile bu kitapların hepsini bastıramaz, Bakanlık yardım etmez ve talebe not tutmak ile bu sıkıntıyı gidermeğe çalışır. Bilhassa bazı dersinin notları da talebenin elinde bulunmaz, notları teksir etmelerine de profesör izin vermez. Not tutan muntazam bir talebenin sınıfta kaldığı görülür, çünkü o profesör kitabındaki bir kısmı dersinde söylememiştir, fakat imtihanda bilinmesini istemektedir. Bu şaşırtmaca karşısında talebenin sınıfta kalmaması mümkün değildir. Talebeler fakülte idarelerinin ders kitapları meselesini esaslı bir şekle ve resmi bir tarza bağlamasını istemektedir."* ("Üniversite: Kitap Meselesi", 1954, s. 12)

1957 yılında üniversite öğrencilerinin en önemli sorunlarından biri olan ders kitabı meselesi hâlâ devam etmekteydi. Dergide yayımlanan yazılarda benzer şikayetler öne çıkmış, özellikle kitap eksikliğine dikkat çekilmiştir. Öğretim üyelerinin bu konudaki yetersizlikleri ve sürecin ticarileşmesi ele alınmıştır. Bazı öğretim üyelerinin yalnızca doçentlik tezlerinden ibaret kitaplarının olduğu, kitabı bulunanların ise her yıl küçük değişiklikler yaparak öğrencilerden son baskıyı edinmelerini istediği belirtilmiştir. Bu durumun ilmin değerini göstermeye yönelik bir tutum olduğu ifade edilmekle birlikte, öğrencilerin yaşadığı zorlukların göz ardı edildiği vurgulanmıştır ("Üniversite: İstanbul, Muhtariyet Var mı", 1957, s. 22). Aynı yıl, bazı bölümlerde ders kitaplarının tükenmiş olduğu ve kitapların üç kat fiyatla karaborsaya düştüğü belirtilerek, hocaların bu kitapları temin

etmesinin zorunluluğu üzerinde durulmuştur ("Ankara", 1957, s. 19). 1958 yılında ise öğrenciler, takip etmeleri gereken yabancı yayınların fiyatlarının üç katına çıktığını ifade ederek destek talebinde bulunmuşlardır ("Üniversite: Ankara, Kantinsiz Fakülte", 1958, s. 16).

2.3. Üniversiteye Artan Talep ve Tam Gün Çalışma Sistemi Meselesi:

1961-62 ders yılı için kitleler hâlinde üniversitelere kaydolmak üzere müracaat eden genç lise mezunlarının durumunun seneler ilerledikçe yürek parçalayıcı bir hâl aldığı ve üniversite kontenjanlarının çok üstünde başvuru olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bazı bölümlere alınan öğrencilerin çok fazla olduğundan ve mezuniyet sonrası iş bulma imkânı olamayacağından bahsedilmektedir. Teknik ve mesleki eğitime yönelik okulların açılmasının ülke için gerekli olduğunun üzerinde durulmuştur ("Açıkta Kalacaklar", 1961, s. 23). *"Hızla sanayileşme ve kalkınma durumunda olan memleketimizde 1964 ders yılında orta dereceli öğrenim yapan gençlerin ancak onda birinin teknik alanda bulunduğu tespit edilmiştir ki, sanayileşmeye önem veren memleketlerde durum tam aksidir."* ("Mevsim Derdi", 1966, s. 31). Genel olarak bütün okullarda gençlerin iş hayatına uzak yetiştirildiği, başarının daima diploma dereceleri ile ölçüldüğü, lise diploması alan gencin bir de üniversiteyi denemek isteyerek fakülteye geldiği ve böylece sürüp gitmekte olan sisteme reform gerektiği de derginin bu sayısında ele alınmaktadır.

1964 yılının Aralık ayında gündemde öğrencilerle üniversite arasında soğuk savaş vardır. Üniversite kanunu öğretim üyesinin dışarıda ek görevler almasına engeldir.

> *"Oysa birçok profesör ve doçent, diledikleri banka ve diğer büyük iş kuruluşlarında yönetim kurulu üyelikleri ve müşavirlikler alıyorlar, bunun yanı sıra, özel yüksek okullarda saati 60 lirayı bulan astronomik birtakım ücretlerle ders veriyorlardı. Gençlik kuruluşları, devlet üniversitelerinde okuyan gençler adına buna itiraz etmekteydiler. Bir öğretim üyesinin bilimi ticaret konusu yapmasına karşıydılar."* ("Haraçmezat", 1964, s. 20)

Tam gün çalışma konusu, özellikle tıp fakülteleri için önem arz etmektedir. Muayenehanelerin ticarethane olduğunu ve tıp fakültesi hocalarının muayenehanelerini kapatıp tam gün fakültede çalışması gerektiğine dair gençlerin talepleri bulunmaktadır ("Yurttan Akisler", 1964, s. 14). Tam gün çalışma ilkesinin hayata geçirilmesi istenirken özel yüksek okulların kapatılması da talep edilmektedir. Gençler bu okulların kapatılması için pek çok girişimde bulunularak yürüyüşler düzenlenmiştir. Okul sahipleri tarafından maddi olarak sömürüldükleri gerekçesiyle ile öğrenciler bu etkinliklere katılmıştır (Öztürk, 2016, s. 513).

Yüksek eğitime artan taleplere çözüm olarak özel üniversite açılması gündeme gelmiştir. Özel üniversiteler için yeterli akademik personel olmaması, burada yetişen öğrencilerin niteliğini sorgulatmış, kurumların ticarethane olduğu ve parayla ile diploma verildiği için güvenilir olmayacağı ifade edilmiştir ("Gençler Niçin Yürüyor?", 1967, s. 13-16).

3. Sosyal Sorunlar:

Gençlerin okul dışı aktiviteleri, onları hem eğlendirmeli hem de sosyalleşmesine imkân tanımalıdır. Bu ise devlet planlamasıyla mümkün olacaktır. Sosyal hayatın şekillenmesinde ise şüphesiz siyasi ve ekonomik unsurlar rol oynamaktadır. Büyük şehirlerdeki üniversitelerde okuyan öğrencilerin barınma, harç ve burs sorunları sosyal hayatlarını canlandıracak faaliyetlere katılmalarına imkân vermemektedir. Gençler öğrenci birlikleri içerisinde yer alarak onların faaliyetlerinde aktifleşerek sosyalleştirmektedirler. Bu birlikler dışında ise gezmeye, sinemaya, dansa gidenlerin veya bir spor faaliyetinde bulunanların sayısının az olduğuna dair bilgiler Akis dergisinin satırlarına yansımıştır. Öte yandan gençlerin Batı kültüyle özdeşleşen eylemlerde bulunulduğunda toplumsal bir baskıya maruz kalarak gençlerin kendi kültüründen uzaklaştığından endişe edildiği de görülür. Özellikle kadınların toplumda daha fazla yer alabilmesi, mecliste temsiliyetinin artması, doğum kontrol ve eğitimle ilgili bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin *Üniversiteli Kadınlar Derneği* tarafından yürütüldüğü dergi içeriğinde yer almaktadır.

3.1. Boş Zamanların Değerlendirilmesi:

1954 yılında yaz tatillerinde gençlerin "boşluğa düşmesi" vurgulanmış, bu durum gençlik politikalarının eksikliğini ortaya koymuştur. Ders dönemlerinde fakülte kantininde ve talebe cemiyetlerinin faaliyetlerinde buluşabilen gençlerin sosyal durumu hakkındaki bilgiyi, 10 Temmuz 1954 tarihindeki yazıda görmek mümkündür.

> *"Yaz aylarında vaziyet daha da vahim bir hal alır. Kantin de kapanır ve gençlerin kendi aralarında toplanabilecekleri bir yer de kalmaz. Yurt dışı bir kaç seyahatten başka -o da, ekseriya dövizsiz -talebe cemiyetlerinin tatil faaliyeti şimdiye kadar görülmemiştir. Şurada veya burada kamp kurmak, spor yapmak, geziler tertiplemek bizde rağbet edilen, hattâ bilinen şeyler değildir. Tek başımıza hareket, çantayı sırta vurup dağ tepe gezmek, otostop yapıp en uzak yerlere en ucuz şekilde gitmek de alışılmış hareketlerden sayılmaz. En kolayı, köşe başındaki kahvehanedir. O halde, gelsin tavla! Halbuki bir de, meselâ Kaliforniya Üniversitesinin dört aylık yaz faaliyet raporuna bakınız: 4 ayda 14 danslı toplantı, 3 balo, şehir dahilinde 8, memleket dahilinde 2 gezi, 3 spor bayramı, mevzuu derse ait 4, aktüaliteye ait 3 münazara. Bunların yanında haftalık sportif ve kültürel faaliyetler…"* ("Kültür Sahasında: Gençlik", 1954, s. 28)

Prof. Dr. Muhlis Ete ise gençlerin siyasetle ilgilenmesiyle ilgili yazısında gençliğin sosyal hayatında siyasetin olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Boş zamanlarını memleket ve dünya meselelerini öğrenerek ve tartışarak geçirmeleri gerekliliğinden bahsetmektedir.

> *"Akşam gazetesi bir anket tertip etmişti. Üniversite gençliği öğleden sonra kahveler de vakit geçiriyor, buna ne dersiniz? diye, bir anket açmıştı. — Haklıdır, dedim. Biz gençliğe ders harici, onu meşgul edici mevzular bulmazsak, onu başka memleketlerde olduğu gibi, seminerlerle, siyasi münakaşalarla, tetkik, gezi ve ziyaretlerle meşgul etmezsek, genç faydasız şeylerle vakit geçirir! Kabahat biraz da hocalardadır, diye cevap vermiştim."* (Ete," Gençler Siyasetle İlgilenmelidir", 1954, s. 10)

İstanbul Üniversitesi, lise eğitimi görmüş ve yüksek tahsil yapmış ve kendini yetiştirmek isteyenlere yönelik düzenlediği konferanslarla toplumun öğrenmeye istekli kişilerine üniversitenin kapılarını açmıştır. Popüler konuları içeren bu konferanslara da ilginin büyük olacağından bahsedilmiştir. Ayrıca gece kurslarında eğitim almak isteyenlere üniversite hocaları dersler vermiştir. Halkın rağbet ettiği bu seri hâlindeki dersleri, her fakültede kendi alanında üç konu üzerine tertiplendiği anlaşılmaktadır. Yabancı ülkelerin üniversiteleri, kurslarını broşürlerle tanıtıp öğrencileri ülkelerine davet ettiğinden, ancak Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunmamasının eksikliği de vurgulanmıştır. Türkiye'nin tanıtımı, Türkçenin öğretilmesi ve döviz geliri bakımından mühim olan yabancı öğrencileri ülkeye getirmeye yönelik yöntemler gerektiğine dikkat çekilmiştir ("Üniversite: Faaliyet", 1954, s. 27).

Üniversiteli gençlerin önemsediği etkinliklerden biri de üniversite ders yılının açılış törenleridir. İstanbul ve Ankara'da açılış törenleri her yıl olaylı olmuştur. Genellikle iki ayrı tören düzenlenmiş, üniversitede düzenlenen ilk törene profesörler ve resmî davetliler, ikincisine ise öğrencilerle ve onların özel davetlilerinden oluşan bir kalabalık katılmaktadır. İkinci tören coşkuyla gerçekleşmektedir ("Üniversite: Siyasi Bir Maç", 1954, s. 10).

1964 yılına gelindiğinde de derginin gündeminde yine gençliğin boş zamanlarını verimli şekilde değerlendirmesi gerektiğine dair yazılar görülür. O dönemde doçent olan Nermin Abadan'ın bir araştırması ve düzenlediği semineri konu edinen dergi, Türkiye'de üniversite gençliğinin boş zamanlarını değerlendirme imkânın az olduğunu anlatmaktadır. Gençlerin en çok sinema ve radyoyla ilgilendiğine, kitap okuma, spor yapma, müzikle ilgilenme ve elişi gibi faaliyetleri ise daha az yaptığına değinmiştir. Ekonomik sebeplerden dolayı en kolay tercih ettikleri yöntemin kahvehanede vakit geçirmek olduğunu belirten Abadan, gençlerin ihtiyacının çeşitli dergi ve kitapların bulunduğu üniversite lokalleri, üniversite bünyesinde açılacak olan birimlerle sanatsal ve kültürel beceriler elde etmesi, fikir kulüpleri kurulması, psikolojik danışma servisleriyle gençliğe

destek olunmasının gerekliliğini belirtmiştir. Gençler bu düzenlemelerle zararlı alışkanlıklardan korunmuş ve iyi vatandaş olma cevheri işlenmiş olacağını vurgulanmıştır ("Boş Zamanı Değerlendirme", 1964, s. 27).

Gençlerin zamanlarını verimli şekilde değerlendirmesini bir alışkanlık hâline getirmek gerektiğine dair başka bir yazıda bunun, aynı zamanda özel teşebbüs için bir kazanç olabileceğinden de bahsedilmiştir: "*Bugün en büyük bir meselemiz, boşa giden enerji kaynağıdır. İnsan gücünden yeteri kadar faydalanamıyorsak bu çocukluktan edindiğimiz miskinlik ve boş oturma, zaman öldürme alışkanlıklarına bağlı, büyük yaşta insandan sökülüp atılması çok güç, bir itiyat meselesidir.*" ("Sosyal Hayat: Üniversiteli Kadınlar", 1964, s. 25). Yazının devamında, özetle çocukların ve gençlerin boş zamanlarını iyi değerlendirebilmesi için kulüplerin ve teşkilatların açılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu, en az okul ve kitaplar kadar gereklidir. "*Avrupa'da ve birçok memlekette özel teşebbüs gençlerin boş zamanlarını değerlendirmesine yönelik işler yaparak büyük kazanç elde etmiştir*" ifadesi ile duruma dikkat çekilmiştir ("Sosyal Hayat: Üniversiteli Kadınlar", 1964, s. 25).

19 Aralık 1949 yılında kurulan *Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği* (TÜKD), Cumhuriyet'in ilk ve önder üniversite mezunu kadınları tarafından kurulmuştur. Kurucuları *Süreyya Ağaoğlu, Sara Akdik, Şevket Fazıla Giz, Nüzhet Gökdoğan, Remziye Hisar, Nebahat Karaorman, Müfide Küley, Türkan Rado, Pakize Tarzi*, ve *Beraat Zeki Üngör*'dür. Kurucu üyelerden olan Prof. Sara Akdik, Londra'ya yaptığı iş seyahati esnasında Uluslararası Üniversiteli Kadınlar Derneği ile tanışarak bilgi toplamış, İstanbul'a döndüğünde benzer şekilde Üniversiteli Kadınlar Derneği'ni kurmuştur. (URL 2) Derneğin çalışmaları, gençliğin sosyal hayatını canlandırmayı amaçlamaktadır. Gençlere burs sağlamak, gecekondu mahallerinde okuma odaları açmak, ari dil dâvası, politikada kadın, sosyal hizmet kavramı konularında konferanslar düzenlemek olduğu Akis dergisinin içeriğinde görülmektedir ("Sosyal Hayat: Üniversiteli Kadınlar", 1964, s. 25).

Üniversiteli Kadınlar Derneği, 1965 yılında amaçlarını yayımladıkları bir bildiriyle ile ortaya koymuşlardır:

> *"1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını başlıca amaç olarak benimsemiş plan milletimiz, kadın- erkek farkı gözetmeksizin, her vatandaştan eşit hizmet ve sosyal sorumluluk beklemektedir. Fakat nüfusumuzun yarısını teşkil eden ve kendisinden yeni ek görevler beklenen kadınlarımız, aile yükü taşıyan sorumlu kişi ve anne olarak çeşitli sosyal ve kişisel meselelerle kar karşıyadır. Bunları millet önünde dile getirmek ve yasalarda kadın ve çocukların haklarını daha büyük yetkiyle savunabilmek için Büyük Millet Meclisindeki kadın üye adedinin artması şarttır, işte bunun içindir ki, Türkiye Üniversiteli Kadınlar Derneği olarak, yaklaşan seçimlerde bütün siyasî partilerde aday yoklamalarında kadın adaylara yer verilmesini istiyoruz. Böylece, Türk demokrasisinin yeni ve yapıcı kuvvetler kazanacağına inanarak, bir bildiri yayınlamış bulunuyoruz." ("Sosyal Hayat: Dernekler ", 1965, s. 28)*

Özellikle Derneğin Ankara şubesi başkanı olan Nermin Abadan, "Kadının Eğitimi" ile ilgili çalışmalar yürütmüştür ("Sosyal Hayat: Dernekler ", 1965, s. 28). Dernek, aile planlamasıyla ilgili kadınları bilgilendirici toplantılar da düzenlemiştir ("Kadınlar", 1965, s. 27). Çalışmalarından ve bildiriden de anlaşıldığı üzere dernek, gençlerle kadınların sosyal hayatta daha aktif yer alması için faaliyetlerde bulunmaktadır.

3.2.Kültürel Çatışmalar:

Gençliğin değişimi, modernleşmesi, sosyalleşmesi istenilmekle beraber kültüründen kopmasından da endişe edilmektedir. Bu durumun somut örneğini 1957 yılında Millî Türk Talebe Birliği'nin (MTTB'nin) başkanı olan Orhan Sakarya'nın basına beyanat vererek Mevzu Rock'n Roll ve Streap-tease gibi dansların yasak edilmesini talep etmesidir. Bu danslar, gençliği dejenere eden danslar olarak görülmektedir. Akis dergisi konuyu gündemine almıştır. Buna göre; Ulus gazetesine yansıması *ise "Bünyemiz için tehlike teşkil eden Streap-tease ve Rock'n Roll danslarının memleketimizde yayılması gençliği haklı olarak endişeye düşürmüş"* diye bahsedilerek MTTB'nin talebini haklı bulmaktaydı. Cumhuriyet gazetesi ise derhal bir anket tertipleyerek, bu danslar yasak edilmeli mi edilmemeli mi? hayati konunun üzerinde fikir beyan edildiğinden bahsedilmiştir. Akis dergisi basın

kanunu ile getirilen kısıtlamalar nedeniyle basının sermayesinin dans mevzusu olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla da yüksek tahsil gençliğinin de meselesi bu konu olmuştur. Ancak "bir dansın kanun yolu ile nasıl yasak edileceği, yapılan dansın türünün hangi uzman tarafından tespit edileceği de belirsizdir" diyerek durumun tirajı komikliği yazıda vurgulanmıştır. Basın dans yasağı talebi ile ilgilenirken dönemin Adalet bakanının *"basının son aylardaki verimli ve sakin çalışmasını basın kanuna borçlu olduğunu"* beyan etmesi ise basının siyaset dışı kalmasının yarattığı memnuniyete işaret etmektedir ("Gençlik: Hedef Danslar", 1957, s. 10). Neticede bu dansa yönelik eleştiriler, geleneksel toplum yapısıyla gençlerin yaşam tarzları arasındaki çatışmaları göstermektedir. Bu durum, geleneksel toplum yapısının modernleşme sürecine karşı direnç geliştirdiğini ortaya koyarken, yasaklar nedeniyle gençlik ve basının konusunun siyaset dışı alana kaydığı ve eğlence hayatında da benzer yasakçı bir bakış açısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Gençliğin durumuyla ilgili Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesiyle Tıp Fakültesi arasında bir münazara yapılmış, iki grubun savunduğu fikirler dergiye taşınmıştır. Buna göre Hukuk Fakültesi'nden bir grup, "gençlik okumuyor idealsiz ve değerler yıkılışı içindedir" tezini savunurmuştur. Tıp fakültesinin gençleri ise daha müsbet bir tez savunmuş ve sonucunda ise Öğretim üyelerinden oluşan jüri kararını vermiştir. Gençlerin savunduğu tezler şu şekildedir:

> *"Türkiye, Yul Bryner için kafasını kazıtan veya saçlarını Audrey Hepburn'a benzetmeye çalışan bir gençlik istemiyor. Türkiye, kafasının dışı değil, içi parlak olan genç nesillere muhtaç. Sallabaş tiplerin, evet efendimcilerin artık Türkiye'de yeri olmamalıdır. Göklerde güdümlü mermilerin dolaştığı bir devirde, 1957 yılının son günlerinde biz hâlâ düşünmeyen kafaların acısını çeken bir milletiz. Gençlerimiz akıllı ve zekiydiler. Onlara sorumsuzluk suçunu yüklemek büyük hata olurdu. Kahramanlık ve asalet bize ırsen tevarüs etmiş vasıflardı. Atatürk inkılâbının koruyucusu olan gençlerimiz için yabancı basında çıkmış pek çok lehte yazı vardı. Bütün bunlara göre tüm nesil, istenilen vasıfları kendinde taşıyor demekti."* ("Gençlik: Hedef Danslar", 1957 s. 10)

Sonucunda ise Hukuk Fakültesi'nden gençler münazarayı kazanan taraf olmuştu. Ancak hangi grubun kazandığından çok metotlu çalışmayı, ikna kabiliyetini ve tartışma usulünü kazandırması bakımından bu etkinlik değerli olmuştur ("Gençlik: Hedef Danslar", 1957 s. 10).

Mayıs 1964'te Akis dergisinin gündeminde yine gençler vardır. Hatta, kapak fotoğrafı "Gençler Arasında Aşk" konusundadır. *Sosyal Hayat* bölümünde derginin önemli birkaç yazarı uzun araştırmalarını yayımlamışlardır. "Gençler ne istiyorlar?" Bu yılın evde, okulda, işte, gazetede ve konferansta sıklıkla sorulan sorusudur ve Akis'de bu soruyu ele almıştır. 1958 yılından itibaren gençler arasında garaj partileri başlamıştı. Daha sonra ev partileri ve seks partileri dedikoduları yayılmıştı. 1962'de vapurla Çanakkale gezisine giden üniversite gençlerinin taşkınlıkları (striptiz dansı ve cinsel ilişki dedikoduları), toplum kurallarıyl çatışan bir gençliği, gürültülü şekilde gündeme getirmiştir. 1963 Mart'ında ise kiralık kızlar olayı, büyüklerin gençlik meselesi endişesini artırmıştır. Öyle ki ortaokul öğrencisi kızların fuhuş çetesinin eline düştüğüne dair haber gazetelerde büyük manşetlerle çıkmıştır. Millîyet ve Cumhuriyet'ten yazarlar toplumun farklı kesimlerinden 40 kadar gençle konuşarak "Gençlerle Aramızda Ne Var?" başlıklı bir yazı serisi hazırlamıştır. Ayrıca Avrupa Konseyi'nden bir uzman inceleme yapıp bir rapor yayımlamıştır. Sonuç olarak "*Eski kurallarla yenileri ve bu kuralları değişik yönlerden ele alan çevreler çarpışmakta, bu karışıklık içinde gençlik, kendi yolunu kendi bulmağa çalışmaktadır"* ifadeleriyle durum tespiti yapılmıştır. Akis dergisinden muhabirlerin araştırmasına göre seks partileri uydurma olup münferit olaylardan ibarettir. Dergi, gençlerin flört etmekte zorlandığı, karşı cins hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı sonucuna varmıştır ("Gençlik Eğleniyor", 1964, s. 24).

SONUÇ

1954-1967 yılları arasında Türkiye'deki üniversite gençliği, toplumsal ve siyasal değişimlerin en dinamik unsurlarından biri olmuştur. Akis dergisinde ele alınan konular, bu dönemde üniversitelerin sorunlarının yalnızca gençlik değil, aynı zamanda toplumun genel yapısındaki

dönüşümlerin bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde gençlik, yalnızca bireysel sorunlarını değil, toplumsal dönüşümlere yönelik eleştirilerini de dile getirmiştir. Akis dergisi, söz konusu süreçte üniversite gençliğinin sorunlarını ve taleplerini kamuoyuna yansıtarak önemli bir rol oynamıştır.

1950'lerin ikinci yarısında ekonomik sıkıntılara eşlik eden hükûmetin baskı politikaları, üniversiteli gençleri de etkilemiştir.1960 darbesinde üniversite öğrencileri, örgütlü ve kitlesel bir güç olarak ordunun yanında yer almıştır. Ancak, darbe sonrası cunta rejiminin üniversiteye bakışı, gençliği hayal kırıklığına uğratmıştır. 147 öğretim üyesinin gerekçe gösterilmeksizin görevden uzaklaştırılması tepki yaratmasına rağmen, üniversite gençliğinin askerî yönetime olan desteği devam etmiştir. Derginin içeriğine bakıldığında üniversite gençliği, "adaletsiz yönetime dur diyen kahramanlar" olarak görülmüş, gençlikten saygı ve övgüyle bahsedilmiştir. Dergide gençliğin siyasetle ilgilenmesi ve bu konuda kısıtlanmaması gerektiğine dair bir görüş hâkimdir.

Darbe sonrası hazırlanan yeni anayasanın örgütlenmeye, kişi hak ve özgürlüklerine büyük önem vermesi, öğrenci hareketlerinin karakterinin değişmesine neden olmuştur. Daha önce yasaklanan düşüncelerin ve ideolojilerin yaygınlaşmasını sağlayan bu özgürlük ortamında, gençliğin ülke yönetimine ve idare sistemine yönelik bakış açıları da farklılaşmaya başlamıştır. Bu dönemde komünizmle mücadele ve irtica tehlikesi, dergide en fazla işlenen konulardır. Adalet Partisi'nin (AP'nin), Demokrat Parti'nin devamı olarak görülmesi nedeniyle, 27 Mayıs ihtilaline sık sık atıf yapılmaktadır. AP'nin komünizmle mücadelesi eleştirilerek bu dönemde gericiliğin hortladığı vurgusu yapılmıştır. Benzer şekilde üniversite gençliğinin arasındaki çatışmaların nedeni de komünist ve gerici suçlamaları üzerinden ilerlemektedir.

Üniversite gençleri, ülkenin meselelerine karşı duruşlarını öğrenci birlikleri yoluyla göstermektedir. Ancak, bu birlikler üzerinde de siyasetin hâkim olma ve yönlendirme çalışması olduğu görülür. Siyasi gerilimlere eşlik eden ekonomik sorunların ise öğrencilerin verimli olmasını engellediği düşünülmektedir. Burs, harç, yurt, kitap ve yemek sorunları nedeniyle taleplerini yetkililere ileten öğrencilerin beklentisinin çoğunlukla karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, gençlerin ekonomik imkânların yetersizliğine bağlı olarak sosyal hayatın gereklerini de yerine getiremediği, gençliğin değişimler karşısında bocaladığı ve uyum sağlamakta güçlük çektiğine dair yazılar dergi içeriğinde yer almıştır. Üniversiteye girmek isteyen gençler her yıl artmaktayken kontenjanlar yetersiz kalmıştır. Özel üniversitelerin açılmasının gerekliliği tartışmaya neden olmuş, parayla diplomaya sahip olma anlayışını doğurduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Akademisyenlerin görevleri dışında ek iş yapması, kitaplarını ders geçmenin temel şartı olarak sunması, üniversitede kürsü kapma mücadelesi içerisinde olmaları, öğrenciler tarafından en çok eleştirilen meseleler olarak dönemin gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Akis dergisinde yansıtılan üniversite gençliği profili, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümlerine hem tanıklık eden hem de bu dönüşümlerin şekillenmesinde etkin bir rol üstlenen bir kuşağı gözler önüne sermektedir.

Extended Summary

Akis magazine, published between 1954 and 1967, was Turkey's first political news magazine. Addressing almost every aspect of social life, it was one of the most widely followed publications of its time due to its editorial team and rich content. Published in a period marked by deepening social issues and increasing economic difficulties, *Akis* aimed to cover current affairs with a principle of neutrality, yet its publications took on an oppositional stance. Among the topics discussed in the magazine were Turkey's higher education system and the challenges faced by university youth. While the role of university students in the coup process was praised, their social and economic struggles were also brought to the forefront. Before the coup, students stood united against the undemocratic practices of the ruling power, but after the coup, they became polarized along ideological lines. University youth followed *Akis* with great interest during this period. This

study examines *Akis* magazine and analyzes its writings on the political, economic, and social issues faced by university students within a historical context.

In the latter half of the 1950s, the government's oppressive policies, coupled with economic difficulties, also affected university students. During the 1960 coup, students stood alongside the military as an organized and mass force. However, the junta regime's approach to universities after the coup led to disappointment among the youth. Despite the backlash against the dismissal of 147 faculty members without justification, university students continued to support military rule. The magazine's content portrayed university youth as heroes standing against unjust governance, describing them with respect and admiration. There was a prevailing view that students should be politically engaged and should not be restricted in this regard.

The new constitution drafted after the coup emphasized organization, individual rights, and freedoms, which altered the nature of student movements. In this newly established atmosphere of freedom, previously banned ideologies and political thoughts became widespread, leading to a shift in the youth's perspectives on governance and administrative systems. During this period, the struggle against communism and the perceived threat of reactionaryism were among the most frequently discussed topics. Since the Justice Party (Adalet Partisi) was seen as a continuation of the Democratic Party (Demokrat Parti), frequent references were made to the May 27 coup. The Justice Party's stance against communism was criticized, and it was argued that religious reactionism was being revived under its rule. Similarly, conflicts among university students were largely framed in terms of accusations of communism and reactionaryism.

University students expressed their stance on national issues through student unions. However, political influence and manipulation over these unions were also evident. Accompanying the political tensions were economic difficulties, which hindered students' productivity. It was observed that students' demands—concerning scholarships, tuition fees, dormitories, books, and meals—were often not met by the authorities. Additionally, the magazine highlighted that economic hardships prevented young people from participating in social life, leading to struggles in adapting to societal changes. As the number of students aspiring to enter university increased each year, the available quotas remained insufficient. The establishment of private universities did not resolve this issue; rather, it was criticized for fostering the notion of obtaining a diploma in exchange for money. Among the most frequently criticized issues by students were faculty members taking on additional jobs outside their academic responsibilities, requiring students to purchase their books as a condition for passing courses, and engaging in power struggles within the university.

This study aims to provide a historical analysis of how *Akis* magazine depicted the challenges faced by university youth, shedding light on their political activism, economic hardships, and social struggles during a transformative period in Turkey's history.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye*. Hil Yayın.
Akyaz, D. (2006). *Askerî müdahalelerin orduya etkisi: Hiyerarşi dışı örgütlenmeden emir komuta zincirine*. İstanbul: İletişim.
Bayar, C. (1970). *Başvekilim Menderes*. İstanbul: Baha.
Bayar, C. (1991). *Bir darbenin anatomisi* (İ. Bozdağ, Haz.). Emre Yayınları.
Boratav, K. (2015). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2009)*. İstanbul: İmge.
Demir, Ş. (2010). *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf.
Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin en uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
Duman, D., & Yorgancılar, S. (2008). *Türkçülükten İslamcılığa: Millî Türk Talebe Birliği*. Vadi.

Kılıç, A. (2018). *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Yükseköğretime Etkileri*. 18. Türk Tarih Kongresi, Ankara.
Kocabaş, S. (2011). *Menderes dönemi Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs 1960 darbesine giden yol (1950-1960)*. İstanbul: Bayrak.
Koçak, C. (2023). *Akis dergisi: Öfke ve isyan (1957-1960)*. İstanbul: Vakıfbank.
Ozankaya, Ö. (1966). *Üniversite öğrencilerinin siyasal yönelimleri*. İletişim.
Özcan, A. (2011). *Türkiye'de popüler tarihçilik 1908-1960*. Türk Tarih Kurumu.
Özdemir, S. (2024). *Türk basınında Kıbrıs meselesi: Akis dergisi (1954-1960)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Öztürk, E. (2016). *1960 ve 1971 yılları arasında Türkiye'de öğrenci hareketleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
Tekeli, İ. (2010). *Tarihsel bağlamı içinde Türkiye'de yükseköğretimin ve YÖK'ün tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Toker, M. (1971). *Solda ve sağda vuruşanlar*. Ankara: Akis.
Topçu, H., & Ural, G. (2021). 27 Mayıs darbesi sürecinde basında İstanbul-Ankara öğrenci olayları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25*(4), 1674-1691.
Topuz, H. (2015). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi.
Tuncer, P. (2016). *1960-1970 dönemi Türkiye'de gençlik hareketleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
Zürcher, E. J. (2012). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. S. Gönen, Trans., 3rd ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akis Dergisi

147'ler (16 Mart 1963). *Akis*, 16–17
Açıkta kalacaklar (16 Ekim 1961). *Akis*, 23
Akisten size (31 Aralık 1967). *Akis*, 3
Ayak oyunları (18 Aralık 1965). *Akis*, 11–13
Bir bomba düştü (31 Ekim 1960). *Akis*, 6–11
Boş zamanı değerlendirme: Seminerler (24 Nisan 1964). *Akis*, 25–27
Burs: 125 liraya esaret (27 Kasım 1954). *Akis*, 13–14
Burs: Paylaşılamayan dava (21 Ocak 1956). *Akis*, 25–26
Ete, M. (1954, Kasım 6). Gençler siyasetle ilgilenmelidir. *Akis*, 9–10
Fakültelerde koltuk savaşı (25 Aralık 1967). *Akis*, 13–14
Gafletin böylesi (15 Ocak 1962). *Akis*, 8–10
Gençler niçin yürüyorlar (20 Kasım 1967). *Akis*, 13–16
Gençlik: Hedef danslar (12 Ocak 1957). *Akis*, 9–10
Gençlik eğleniyor (15 Mayıs 1964). *Akis*, 22–32
Gençliği hiç anlamayanlar (26 Mart 1966). *Akis*, 7–11
Hadiselerin iç yüzü (30 Mayıs 1960). *Akis*, 9–18
Haraçmezat (18 Aralık 1964). *Akis*, 19–20
Herkes gider Mersin'e (10 Şubat 1960). *Akis*, 18
Kadınlar meclise girmeli (17 Temmuz 1965). *Akis*, 27–28
Köye doğru (17 Ağustos 1960). *Akis*, 26
Kültür sahasında: Gençlik (10 Temmuz 1954). *Akis*, 28
Kültür sahasında: Üniversite (12 Haziran 1954). *Akis*, 29
Mevsim derdi (12 Kasım 1966). *Akis*, 31
Muhtariyet (9 Şubat 1957). *Akis*, 13–14
Ordunun görüşü (3 Haziran 1963). *Akis*, 9
Sosyal hayat: Dernekler (3 Temmuz 1965). *Akis*, 28
Toker, M. (1958, Eylül 20). Açıklama. *Akis*, 18

Üniversite: Ankara, kantinsiz fakülte (14 Aralık 1957). *Akis*, 19
Üniversite: Bir dokun (16 Ekim 1964). *Akis*, 12–13
Üniversite: Bir profesör alkışlandı (11 Ocak 1958). *Akis*, 4
Üniversite: Faaliyet (7 Ağustos 1954). *Akis*, 26–27
Üniversite: İmtihan verme sanatı (29 Mayıs 1954). *Akis*, 20
Üniversite: İstanbul, muhtariyet var mı? (16 Kasım 1957). *Akis*, 22
Üniversite: Kapılar kapanırken (5 Temmuz 1958). *Akis*, 14–15
Üniversite: Kitap meselesi (30 Ekim 1954). *Akis*, 11
Üniversite: Oyunun sonu (22 Mart 1958). *Akis*, 7–9
Üniversite: Siyasi bir maç (6 Kasım 1954). *Akis*, 10
Üniversiteli kadınlar (26 Haziran 1964). *Akis*, 35–36
Yurttan akisler (22 Şubat 1964). *Akis*, 5

İnternet Kaynağı

URL 1: https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-28-nisan/
URL 2: https://tukd.org.tr/sayfa/tarihce

Süreli Yayınlar
Resmî Gazete. (1946, 18 Haziran). Sayı 6336.
Resmî Gazete. (1960, 28 Ekim). Sayı 10641.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi:
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. (1962, 17 Nisan). 50. Birleşim, Dönem 1, Toplantı 1, Cilt 3.
Millîyet Gazetesi haberi:
Millîyet. (1960, 13 Nisan). CHP için meclis tahkikatı açılıyor.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	8 Ocak 2025 / 8 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	25 Şubat 2025 / 25 February 2025
Atıf/Citation:	Gökçe, E. (2025). XVIII. Yüzyıl Sonlarıyla XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Sefer Lojistiği Kapsamında Hamid Sancağı'ndan Deve Alımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 287-308
DOI:	10.35237/suitder.1615781
Benzerlik / Similarity:	%4

XVIII. Yüzyıl Sonlarıyla XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Sefer Lojistiği Kapsamında Hamid Sancağı'ndan Deve Alımı

Camel (Şütürân) Procurement from Hamid Sanjak within the Scope of Ottoman Campaign Logistics in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries

Evren GÖKÇE*

Öz

XVIII. yüzyılın son çeyreğine geldiğinde bitmek bilmeyen iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu açısından en önemli hedef, toprak bütünlüğünü devam ettirebilmek hâline gelmiştir. Bu doğrultuda reform ve ıslahat çabaları sürdürülürken geleneksel yöntemler izlenerek ülke kaynaklarının kullanımıyla savaş ve isyanların üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Önceki asırlarda olduğu gibi bu yöntemler arasında en çok başvurulanlardan biri, ordu personeli başta olmak üzere gıda, mühimmat ve çeşitli malzemeler gibi birtakım lojistik ihtiyaçların halktan tedarik edilmesidir. Bu ihtiyaçlar arasında nakliyat hizmetlerinde kullanılacak çeşitli hayvanların sağlanması önem arz eden bir konudur. Dağlık ve engebeli bir coğrafyada bulunan Hamid Sancağı'nın merkezi Isparta ve diğer kazalarda taşımacılıkta kullanılan hayvanlar arasında develerin önemli bir yeri vardır. Kazalarda yaşayan halkla birlikte sancağın çeşitli yerlerine dağılmış konargöçer kitlelerin nakliyat ihtiyaçlarının karşılanması açısından ciddi bir taşıma kapasitesine sahip olan develerin bu özelliği, devlet tarafından göz önünde bulundurulmaktadır. Bu doğrultuda sefer zamanlarında imparatorluğun diğer yerlerinden olduğu gibi, sancak kazalarından çeşitli miktarlarda deve tedariki yapılarak orduya gönderilmektedir. Bu çalışmada, XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluğun giriştiği bazı savaşlar sırasında Hamid Sancağı'ndan Osmanlı ordusu için yapılan deve alımları mercek altına alınmış, bu doğrultuda sefer lojistiği araştırmalarına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Sefer, Lojistik, Hamid Sancağı, Deve.*

* Dr., Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: evren1839@hotmail.com, **ORCID:** 0000-0001-5930-3020.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Abstract

By the last quarter of the XVIIIth century, the most important goal for the Ottoman Empire, which had to deal with endless internal and external problems, became to maintain its territorial integrity. In this direction, while reform and reform efforts continued, traditional methods were followed to overcome wars and rebellions by utilizing the country's resources. As in previous centuries, one of the most commonly used methods was the procurement of certain logistical needs such as food, ammunition and various materials from the people, especially army personnel. Among these needs, the provision of various animals to be used in transportation services is an important issue. Camels have an important place among the animals used for transportation in Isparta, the center of Hamid Sanjak, which is located in a mountainous and rugged geography, and in other districts. This feature of camels, which have a serious carrying capacity in terms of meeting the transportation needs of the nomad groups (Yörük) scattered in various parts of the sanjak along with the people living in the districts, was taken into consideration by the state. Accordingly, in times of campaigns, camels were procured in various quantities from the districts of the sanjak, as well as from other parts of the empire, and sent to the army. This study examines the procurement of camels from Hamid Sanjak for the Ottoman army during some of the wars fought by the empire in the late XVIIIth and first quarter of the XIXth centuries, and aims to contribute to the research on campaign logistics.

Keywords: *Ottoman Empire, War Campaign, Logistic, Hamid Sanjak, Camel*

GİRİŞ

Osmanlı ordusu yüzyıllar boyunca üç kıtaya yayılan imparatorluk topraklarında giriştiği seferlerde çeşitli lojistik ihtiyaçlarının karşılanması, muharip ve yardımcı sınıfları oluşturan personelin alımı gibi hususlarda devletin geliştirdiği sistem sayesinde ciddi başarılar kazanmıştır. Temelde imparatorluk kaynaklarının kullanılmasına dayanan bu sistem doğrultusunda savaş hazırlıkları alabildiğine hızlı biçimde yapılmakta, Balkanlardan Kafkaslara, Kuzey Afrika'dan Arap yarımadasına kadar geniş bir coğrafyada büyük çaplı askerî harekâtlar gerçekleştirilmektedir. Özellikle imparatorluğun güçlü olduğu yüzyıllarda sistemin işlerliğini etkileyecek önemli sorunlara rastlanmamıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren görülen iç ve dış gelişmeler neticesinde sistemde ciddi aksaklıklar meydana gelmiş, imparatorluk geniş sınırlarını korumak ve isyanları bastırmakta eskisi kadar etkili olamamaya başlamıştır.

Askerî olduğu kadar imparatorluğun ticari ve sosyal hayatında da önemli bir yeri olan nakliyat ihtiyacının karşılanmasında geçmişten beri en çok kullanılan araçlardan biri~~si~~, develerdir. Başta geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluğun kara ticaretinin en temel unsurları olan kervanlarla birlikte uzun mesafeli seferlerde develer vasıtasıyla geniş miktarda yük taşınabilmekte, personel nakli sağlanabilmiştir. Bu sebeple imparatorluk yönetimi ülkede taşımacılık sektöründe söz sahibi olan Yörükler başta olmak üzere diğer gruplar ve devecilikle geçimini sağlayan kişilerden yukarıda bahsedilen sistem doğrultusunda alımlar yapmıştır. Böylece imparatorluktaki yolların sahip olduğu bütün olumsuz şartlara rağmen ulaşım problemi önemli oranda çözülebilmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Hamid Sancağı Malazgirt Savaşı'nı takiben bölgeye yerleşen geniş bir konargöçer nüfusu barındırmaktadır. Yaşam tarzlarının yanı sıra geçim faaliyeti olarak develerden yararlanan konargöçer gruplar, bu konuda köklü ve geleneksel bir karakter kazanacak derecede uzmanlığa sahiplerdir. Bu doğrultuda imparatorluk yönetimi erken dönemlerden itibaren sancaktan seferlerde ve diğer gerek duyulan zamanlarda deve alımı yapmıştır.

Hamid Sancağı'nın Osmanlı ordusuna yaptığı lojistik ve askerî katkılar hakkında örnek çalışmalar mevcuttur.[1] Ancak her ne kadar bazı makale, bildiri ve kitaplarda sefer lojistiği açıdan önemli bir konu olan deve tedariği hususunda sancağın yaptığı katkılara dair detaylara yer verilmişse de bu konuda detaylı bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan siciller başta olmak üzere diğer kaynaklardan elde edilen bilgi ve veriler vasıtasıyla Batı Anadolu'da devecilik kültürüyle ön plana çıkan yerlerden Hamid Sancağı'nın XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı ordusu için yaptığı deve tedariği mercek altına alınmıştır.

1. Osmanlı Seferlerinde Nakliyatı Olumsuz Etkileyen Faktörler

İnsanlık tarihi boyunca sahip olduğu önemi koruyarak yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde günümüz dünyasında yeni bir boyuta evrilen lojistik kavramı, askerî açıdan seferdeki bir ordu için kaynakları seferber etme ve örgütleme işlevlerini tanımlamaktadır. Zamanla meydana gelen bazı deyim ve terim değişikliğine karşın, lojistik teşkilatları ve kurumların aynı amaca hizmet ettikleri bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlar boyunca hizmet veren menzilhâneler, zahire ve mühimmat depoları ve yardımcı hizmet kolları gibi lojistik teşkilatları ve tesislerinin kurulmasında lojistik planlamanın büyük payı vardır. Bu planlama kapsamında bir ordunun gereksinim duyduğu ikmal maddelerinin sağlanması, temini, ulaştırılması, nakledilmesi tahliye ve tedavi kurumlarının kurulması, bakımı, işletilmesi hizmetlerin sağlanması gibi konular ele alınmaktadır (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt, 7. Kısım, 1995, s. 21, 22.)

Tarihin gördüğü en başarılı ordulardan birine sahip olan Osmanlılar açısından kazanılan zaferler, temelde iyi örgütlenmiş bir lojistikle ilişkilendirilmiştir. Zira kaynakların belirttiği üzere Osmanlılar, devirlerine göre ileri bir lojistik sistemi tesis etmişlerdir. (İnalcık, 2014, s. 141). Osmanlı seferleri söz konusu olduğunda günümüzde modern silahlarla yapılan savaşlarda lojistik desteğin yeterliliği uygulanacak strateji ve taktiğe ne oranda katkı yapıyorsa, bu destek aynı öneme sahiptir. Fakat kuruluş döneminde yapılan savaşlar modern çağlardaki gibi yıllarca sürmeyip çok kez bir günde (nadiren II. Kosova Savaşı gibi birkaç günlük zaman zarfında) sona ermiştir. İlerleyen tarihlerde Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren savaşların uzun süre devam ettiğine rastlanılsa da sürenin uzaması ve ordu mevcudunun artışı, idari faaliyetlerle birlikte lojistik desteğin aksamasına neden olmamıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt, 7. Kısım, 1995, s. 20).

Osmanlılarda bir sefere karar verildiğinde öncelikle seferin yapılacağı bölgedeki lojistik ve stratejik imkânlar ön plana alınmıştır. Ordunun tüm hazırlıklarını tamamlaması ise ortalama altı ay gibi bir sürede gerçekleşmiştir. Ancak sistemdeki başarıya rağmen bu hazırlıklar, geniş topraklara sahip olan devlet için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Kaynaklara göre, Osmanlı ordusu Anadolu'da yürüyüşteyken günlük 1.110 kile un (bir kile 20 okka), 700 kile has un, 800 kile arpa, 2.000 kantar saman, (bir kantar 44 okka), 600 okka kömür (1 okka 1282 gr), Rumeli'deki yürüyüşte ise 850- 1.900 kile un, 800-1000 kile has un, 5.000-8.000 kile arpa, 150 araba ot, 300 araba odun ve 600 okka kömüre ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte, söz konusu malzemelerle mühimmatın ve hazırlanmış gıda stoklarının uzun mesafeler boyunca güvenli ve alabildiğince hızlı bir biçimde taşınması, nakliyatın önemini ortaya koymaktadır. Bu konuda imparatorluk coğrafyasına yayılmış olan menziller, yani konaklama noktalarının rolü oldukça büyüktür. Nitekim seferin başlangıcından bir yıl öncesinde ordunun konaklayacağı yerler tespit edilmekte, hangi cins malzemenin hangi menzillere getirilmesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca zahire, hayvan ve bazı maddeler menzil eminleri tarafından *sürsat* olarak adlandırılan uygulamayla köylülerden satın alınarak tedarik edilmektedir (Yıldırım 2002, s. 142; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt, 7. Kısım, s. 66; Halaçoğlu 2014, s. 17-18).[2]

[1] Bu çalışmalar hakkında bk. Gökçe, 2022, s. 168

[2] Sürsat uygulaması hakkında detaylı bilgi için bk. Sarı, 2019, Sarı, 2020.

Oluşum açısından Asya ve Avrupa kıtaları arasında doğal bir köprü gibi duran Anadolu'nun topografik yapısı ulaşımı güçleştirmektedir. Zira Anadolu coğrafyasında orta kısımdaki stepler doğuya doğru yükselirken iç kısımların denizle ilişkileri, yüksek dağ silsileleriyle kesilmiştir. Fakat Ege Bölgesi kıyıları, Orta Anadolu'nun içlerine kadar uzanan ve kıyıya dik dağ silsileleri arasında kalan vadilerle ulaşıma daha uygun bir topografyaya sahiptir. Sanayi çağı (modern-endüstri) öncesi toplumlarda ulaştırma sorunları yollar ve konaklama tesisleriyle ulaşımın sağladığı araçlar olmak üzere iki noktada toplanmaktadır. Askerî birliklerin yanı sıra savaş malzemelerinin hızlı biçimde intikali, organik enerjiye dayanan lojistik altyapının sistematik olarak işlemesine bağlı olduğundan büyük zaferlerin askerî stratejilerden çok hayvancılık sayesinde kazanıldığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte, askerî ve sivil taşımacılıkta kullanılan hayvanların bakımı çok pahalı ve zaman alıcı bir sorundur. Bu sorunun çözümü amacıyla beslenme için devlet tarafından özel otlaklar tahsis edildiği gibi, bütçede önemli miktarlara ulaşan paralar ayrılmıştır. Barındırılma için ise hanlar ve ahırlar inşa edilmiştir. Ancak, binlerce hayvanın sadece kapasiteleri sınırlı olan bu tür binalarda barındırılmaları yeterli olmadığı için bulundukları bölgelerin halklarına emirler gönderilerek bakımları sağlamıştır (Ortaylı, 1973, s. 181; Ekin, 2004, s. 327, 328, 330; Özbilgen, 2010, s. 327).

Osmanlı döneminde Anadolu ve Rumeli'de bulunan yollar sağ, sol ve orta kol olmak üzere üç ana güzergâh ve bunlara bağlı olan ikincil yollardan oluşmaktadır. Haberleşmenin kolaylıkla sağlanması ve bu görevi yerine getirmekle yükümlü ulakların sıkıntı çekmemeleri için yollar üzerindeki menzillerden yararlanılmaktadır. Bunlardan Anadolu'da bulunan yol ağlarında sağ kol Üsküdar'dan başlayıp Şam'a, orta kol Üsküdar'dan Bağdat'a, sol kol yine Üsküdar'dan Erzurum'a uzanmaktadır. Rumeli'de ise sağ kol İstanbul-Özi, orta kol İstanbul-Belgrad, sol kol İstanbul-Gördüs hatlarından oluşmaktadır (Halaçoğlu, 2014, s. 50-113).

Anadolu coğrafyasının ulaşımı zorlaştıran koşullarıyla birlikte imparatorluğun genelindeki yolların durumu, birtakım olumsuz özelliklere sahiptir. Şehirlerarası yollar, düzeltilmiş veya inşa edilmiş olmaktan çok yolcu, hayvan ve araçların sık kullandığı güzergâhlarda toprağın ezilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunlar, özellikle ormanlık, çalılık bataklık ve sarp arazilerde âdeta izlerden ibarettir. Her ne kadar padişahın ve ordunun geçiş güzergâhındaki yollarda bakım yapılıyorsa da sonrasında kendi hâline terk edildiklerinden kısa sürede eski hâllerine dönmektedir. İstanbul'dan Belgrad'a giden batı yollarıyla başkent İstanbul'u Suriye, Bağdat ve Basra'ya bağlayan doğu yönündeki ana yollar askerî ve ticarî niteliklere sahip olmaları nedeniyle için kısmen düzgün vaziyettedir. Ayrıca İstanbul-Mekke arasındaki hac yoluyla İstanbul ve taşra arasındaki iaşe nakliyesi yapılan yollar, işlekliği sayesinde kısmen diğerlerinden iyi durumdadır. Ancak, bu yollar dahi tekerlekli ulaşım için uygun olmadığından nakliyatın hayvanla yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet, yol meselesine daha ziyade sefer zamanlarında ehemmiyet vermiş, özellikle top ve benzeri ağır silahların geçişinde açık tutulmalarına gayret gösterilmiştir. Bu nedenle, seferlerin öncesinde menziller hakkında raporlar hazırlanmıştır (Sarı, 2019, s. 305; Ekin, 2004, s. 390).

Topografya ve alt yapıdan kaynaklanan sorunlarla birlikte iklim koşulları nedeniyle ortaya çıkan zorluklar, ulaşım ve nakliyatı olumsuz etkileyen, hatta durmasına yol açan bir başka faktördür. Hava şartları nedeniyle lojistik ihtiyaçları için hayati öneme sahip hayvanlar ilerleyemediği gibi, bazen telef olmaları ordu yürüyüşünün yavaşlamasına, zaman zaman seferin durmasına sebebiyet vermiştir. (Ekin 2004, s. 402). İklim koşullarının bu durumu, esasen dünyada Küçük Buzul Çağı adlandırılan dönemin yaşanmasıyla ilgilidir. XVI-XX. yüzyılları arasında kalan 1570-1900 yıllarını kapsayan Küçük Buzul Çağı, Osmanlı topraklarını oldukça etkilemiştir. Nitekim bu dönem boyunca Rumeli'de soğuk ve yağışlı iklim görülürken Anadolu'da sürekli kuraklıklar meydana gelmiştir. Hatta Tuna Nehri'nin Macaristan'daki kısmının donmasıyla, 1620 veya 1621 yılında Haliç'le İstanbul Boğazı'nın donması gibi ciddi iklimsel olaylar meydana gelmiştir. Yaşanan kıtlık ve hastalıkların yanı sıra ulaşım ve askerî harekâtlar açısından ciddi sıkıntılar meydana gelmiştir. Örneğin Kanûnî Sultan Süleyman, 1526 tarihinde Mohaç Seferi'ne giderken ordu şiddetli yağmurlar ve taşkınlarla uğraşmak zorunda kalmış, bazı çadırlar sürüklenmiş, sel nedeniyle boğulan askerler olmuştur. Aynı

şekilde, sefer dönüşünde hayvan telefatları yaşanmıştır. 1529 tarihli Viyana Seferi'nde ise şiddetli yağmurlar ve soğuklar, sorunlara sebebiyet vermiştir. Ordu, Meriç nehrinden geçerken suyun boyu köprüyü aşmış, hayvanlar ve bazı insanlar boğulmuştur. Pek çok asker, kendilerini kurtarmak üzere ağaçlara tırmanmak zorunda kalmıştır. Ösek'e gelindiğinde ise çıkan fırtına nedeniyle beklenilmiş, dokuz kişi yıldırım çarpması nedeniyle vefat etmiştir (Lu, 2018, s. 222, 225, 234; Hammer 1992, s. 256-260, 263-265).

Osmanlı sefer lojistiğine olumsuz etki yapan başka bir unsur, nakliye vasıtalarının ilkelliğidir. Nitekim her arabanın ulaştırmada kullanıma elverişli olmaması nedeniyle taşımanın hayvan sırtında yapılması tercih edilmektedir. Ancak, karayolu vasıtasıyla yapılan ulaşım, deniz yolu ulaşımına göre daha masraflıdır ve hazineye ciddi bir yük getirmektedir. Örneğin, 1578 tarihinde Rumeli'den Trabzon'a nakledilen zahire için 6 akçe, 1606 yılında yine aynı hatta yapılmış nakil için 12 akçe navlun belirlenmiştir. Hâlbuki Diyarbekir'den 1577 tarihinde Van'a nakli istenen zahire 4 İstanbul kilesi ölçeğiyle belirlenmiş, bir at yükü için 60 akçe nakliye alınması uygun görülmüştür. XVII. yüzyıl sadrazamlarından Ciğalazâde Sinan Paşa'nın 1604 tarihli şark seferinde ise yük hayvanı alımı için beygirlere 406.840, mandalara (camus) 25.120 ve develere 108.000 akçelik harcamanın yapıldığı görülmektedir (İşbilir, 1996, s. 65, 124).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı sefer lojistiği, eski işlerliğini ve disiplinini kaybetmiştir. Bu nedenle, yüzyılın ilk yarısında III. Ahmed döneminde yapılan ve 1724-1727 tarihleri arasında süren İran seferi hazırlıkları çok geniş ve kompleks bir husus olup seferle ilgili hazırlıkların halledilmesi büyük ve önemli bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Devletin içinde bulunduğu durum sebebiyle ilk zamanlarda işlerin düzenli bir şekilde yapıldığı görünmekle birlikte, sonradan ciddi aksaklıklar yaşanmıştır. Kapıkuluyla eyalet askerlerinin yazımı, cepheye sevkleri, cephedeki askerlere zahire ve mühimmat temini çok önemli hâle gelmiş ve bu hususlarda önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Tımarlı sipahilerin önemini yitirmesi, yerlerine vilayet yöneticilerinin *kapuhalkı* adı verilen maiyetlerinin ordunun önemli bir kısmını oluşturması ve halktan ücretli asker toplanması gibi hususlar, ordunun toparlanma faaliyetlerinin karmaşık hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bütün bu olumsuzluklar, temelde görevlilerin vazifelerini iyi yapmamalarının yanı sıra savaşlar nedeniyle halkın içinde bulunduğu ekonomik durumdan kaynaklanmaktadır. Ayrıca cephe gerisindeki Doğu Anadolu'nun durumu, İran coğrafyasının topografik özellikleri gibi hususlar, nakliye sürecini doğrudan etkilemiş; bu nedenle ulaşım kara yoluyla yapılmıştır. Bu doğrultuda diğer hayvanlarla birlikte özellikle develer, zahire ve mühimmat naklinde geçmişteki seferlerdeki gibi yine önemli rol oynamıştır (Yıldırım, 2002, s. 150, 153; Genç, 2012, s. 236, 237).

Anadolu coğrafyasının engebeli şeklinin etki ettiği yerler arasında Batı Anadolu'da dağlık bir bölgede yer alan Hamid Sancağı da bulunmaktadır. Bu durum, özellikle sancağın ekonomik ve ticari hayatı açısından olumsuz bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarıyla ~~ile~~ XIX. yüzyılın ilk yarısına ait bazı belgelerde sancağın *sengistân*, yani engebeli bir fiziksel yapıyı içerdiği, merkez kaza Isparta'nın kervan geçer bir yer olmadığı gibi hususlar ifade edilerek devlet tarafından karşılanması istenen birtakım yükümlülüklerin affı veya azaltılması istenmiştir (IŞS.178-180/1-2, 182/140-1, BOA.C..AS...216/9222). Bununla birlikte, aşağıda vurgulanacağı üzere, orduda istihdam edilmek üzere sancaktan talep edilen develer hakkında da halk tarafından yapılmış olan af veya yükümlülük azaltma isteklerini, coğrafi yapının ekonomik yapı üzerindeki olumsuz etkisinden ziyade merkez-taşra ilişkilerinde sıkça rastlanılan yükümlülüklerin karşılanması doğrultusunda halkın sergilediği isteksiz tavra bağlanabilir.

Lojistik sisteminin içinde bulunduğu bu durum, XVIII. yüzyılın ilerleyen yıllarında da Osmanlı seferlerini olumsuz biçimde etkilemeye devam etmiştir. Örneğin, dönemin tarihçilerinden Ahmet Resmî Efendi, 1769-1774 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı hakkında kaleme aldığı eserinde sefer için yapılan hazırlıklardaki eksikliklere detaylı olarak değinmektedir. Ahmet Resmî Efendi'ye göre esasen 30-40 bin kişi yeterliyken 100 bin asker tedarik olunmuş, bu nedenle alınan askerlere verilecek paralarla lojistik ihtiyaçlar gereksiz yükler hâline gelmiştir. Nitekim 40 veya 50 bin asker bir yere

toplandığında bunlar için 10 bin çadır, her çadıra 3 veya 5 akkâm, yani deveciyle 50 bin kişi için 50 bin deve, katır ve beygirin hazırlanmasıyla yem ve yiyecek ihtiyaçları karşılanması gerekmektedir. 100 bin kişinin iaşesi bu gibi nedenlerle son derece zor bir iştir. Fakat bu sayı fazlalığına rağmen seferde askerin iaşesi yeterince karşılanmamış, kıtlık ve veba gibi durumlar yaşanmıştır. Ambarlarda kırk elli yıldır bekleyen unlarla taze unlar karıştırılarak peksimet yapılmış, hatta içlerine toprak bile katılmıştır. Ayrıca deniz nakliyatı ve diğer bazı hususlarda ciddi sorunlar meydana gelmiştir (Ahmed Resmî Efendi, 2011, s. 55-59).

2. Osmanlı Sefer Lojistiği Açısından Develerin Önemi

Osmanlı kara taşımacılığında yük hayvanı olarak at, katır ve öküzlerden de yararlanılmakla birlikte en fazla develerden istifade edilmiştir. Esasen geçmişten gelen bir özellik olarak Türklerde yük taşımaya mahsus at cinslerinin bulunmaması, at ve katırın beslenme ve donanım masraflarının deveye nazaran yüksek olması gibi hususlar bu tercihin temel sebepleri arasındadır. Ancak sürat açısından bakıldığında at ve katırla yapılan nakliyat, deveye nazaran daha hızlıdır. Örneğin, Halep-Lazkiye arasını develer 5-9 günde, katır ve atlar 4-5 günde almaktadır Deve katarlarından oluşan kervanlar, Halep'ten Bağdat'a 25-28, Selanik'ten Viyana'ya 50, İskenderiye'den Diyarbakır'a 16 ve Diyarbakır'dan Erzurum'a 9 günde ulaşırken at ve katır kervanlarında bu süre 9 güne inmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı iç ticareti sahillerdeki iskeleler arasındaki hafif yelkenlilerle, demiryolu gelene kadar iç kısımlarda deve kervanlarıyla yapılmıştır. Her iki hâlde iç ticaretin temelde kısa mesafeli olduğu ancak lüks ticaretin uzun mesafeli bir karakterde olduğu söylenebilir. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kervan yolları demiryollarıyla bütünleşince develer ikincil yolların demiryollarına bağlanmasında vazgeçilmez ulaşım araçları olmuş, böylece kısa mesafelerde kullanılan taşıma araçları hâline gelmişlerdir. Develerden oluşan kervanların uzun mesafe ulaşım araçları olması, otarşik (kendi kendine yeterli) tarımsal bünyeli sistemlerde görülen bir durumdur (Sarı 2019, s. 305). [3]

Yavaş hareket eden, ancak açlığa doğa koşullarına dayanıklı olan ve taşıdığı yük 40-60 kilogram arasında değişen merkeplere orduda fazla ihtiyaç duyulmamaktadır. Genelde savaş ve ulaşım aracı olan atlar taşımacılık amacıyla kullanıldıklarında 80-100 kilogram arası yük taşıyabilmektedir Atlardan daha çok yük taşıyabilen ve engebeli arazide daha verimli iş yapan katırların kapasitesi ise 100-130 kilogram arasında değişmektedir Hâlbuki develer; açlığa, susuzluğa bunlardan çok daha dayanıklı ve yük taşıma yeteneği daha fazla olan hayvanlardır. Nitekim bir deve, uzun mesafede 200-250, bazı kaynaklara göre 300 kilogram miktarı yük taşıyabilmektedir. Kısa mesafelerde bu oran daha da artmaktadır. Bu nedenle, ticari ve ekonomik hayatta olduğu gibi, Osmanlı ordusunda da yük taşıma aracı olarak geniş ölçüde develerden faydalanılmıştır Top ve cephane naklinde, ağır yük hayvanı olarak, süvari alaylarının teşkilinde, posta hizmetlerinde, hasta ve yaralıların tahliyesinde develer kullanılmıştır. Taşımacılık açısından aynı kategoride değerlendirilen öküzler ve mandalar, daha ziyade araba çekmekte istihdam edilmiştir. Mandalar, aynı zamanda ağır topların nakliyle bataklık ve engebeli arazilerde kullanılmıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt, 7. Kısım, 1995, s. 126, 127; Polat, 2004, 275).[4]

Osmanlı ordusunda Yeniçeri ortalarından biri *deveciler* ismiyle siper hizmetinin yanı sıra taşımacılıkta istihdam edilmiştir. Deveciler, sefere gidiş dönüşte Yeniçeri Ağası'nın develerini yükleyip ağırlıklarını taşımıştır Ayrıca padişahın, serdâr-ı ekremin (sadrazam), seraskerin ve ocağın ağırlıklarını, teşkil ettikleri katarlarla nakletmiştir. Bu nedenle deveciler ortası, daha ziyade ulaştırma sınıfı gibi görülmüştür. Yeniçeri Ocağı'ndaki devecilere şütürbân ağalar denmekte olup ortalarının zaman zaman sayıları artırılmıştır. XVII. yüzyıl ortalarında cemaat ortalarından 25'i

[3] Esasen Osmanlı'da deve ve nakliye ilgili fazla çalışma bulunmamaktadır. Mevcut olanlar ise konuya daha ziyade kültürel açıdan yaklaşmakta ve genelde konargöçerlerle ilgili çalışmaların içinde bulunmaktadır. Polat, 2024, s. 275; Tabakoğlu, 2009, s. 283; Ortaylı, 1973, s. 189, 190.

[4] Bazı araştırmalara göre, bir devenin taşıdığı yük 3-5 kantardır -70-130 kg. Bir atlı araba üç dört devenin yükünü daha çabuk nakletmektedir. Ortaylı, 1973, s. 189, 190.

devecilerden oluşmaktadır. Deveci ortası kumandanlığına yayabaşılıktan geçilmektedir. Deveciler, yaya ortalarının en itibarlı subaylarından olup sorguçlarına balıkçık tüyü takmakta, divana geldiklerinde ocak ileri gelenleri arasındaki Kethüda Bey'in elbisesine benzer şekilde giyinmektedir XVI. yüzyıl ortalarında devecilere 28.000 akçelik zeamet verilmiştir. XVII. yüzyılda ise aldıkları yevmiye 24-28 akçe arasında değişmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 213).

Türkler, eski tarihlerden beri deve yetiştirmekte olup bu konuda özellikle Yörükler, yeni deve türleri elde edecek kadar uzmanlık kazanmışlardır. *Türkmen develeri* olarak isimlendirilen develer, Anadolu'nun yanı sıra Türkistan ve İran gibi coğrafyalarının değişken iklimlerine ve sert kışlarına son derece uyum sağlamalarıyla bilinmektedir. Yörük kültürü açısından devecilik son derece önemlidir. Bu bakımdan kirayla yük taşıma, tüccarlara yük hayvanı satma gibi ticari faaliyetlerde uğraşmışlar, ancak ana sermaye olarak gördükleri develerini kesmemişlerdir. (Sarı 2019, 305, 306). Yörükler, Türkmen develerini tek hörgüçlü olan ve yoz deve ismini verdikleri Arap develeriyle, çift hörgüçlü Asya develerini birleştirerek üretmişlerdir. Develerin at veya katırdan daha kullanışlı olması, bunların iki katı kadar yük taşımaları tercih edilmelerine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, orduya ait silah, cephane ve ikmal malzemesi, hantal ve hacimli ticarî mallar da dâhil olmak üzere, her çeşit ağır yük develerle kolayca taşınabilmektedir. Özellikle Osmanlı ordusu, deve taşımacılığı sayesinde mevcut bütün ağırlıklara rağmen, tek mevsimde oldukça geniş bir alanı kat edebilmektedir. Bu açıdan devlet, sancaklardan deve talep ederken konunun uzmanı olan ve köklü geleneklerini sürdüren Yörükleri tercih etmektedir (Ak, 2022, s. 236, 237, 238).

Nakliyatın yanı sıra askerî bir taktik olarak düşmanın önünde karşı engel olarak develerin nadiren kullanıldığı bilinmektedir. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlılar'a esir düşen *Schiltberger*, Osmanlılar'ın Antalya'yı 1399 veya 1400 yıllarındaki fetihlerinden sonra on bin adet deve ele geçirdiklerini belirtmektedir. 1446 tarihinde Korint kalelerini ele geçirmek için develerle bakırlar nakledilmiş ve top dökülmüştür. İnalcık, söz konusu on bin devenin Antalya seferinden sonra Sultan Bayezid tarafından getirildiğini belirtmektedir. Yine İnalcık'a göre nereye götürüldüklerine dair herhangi bir detay yoktur. Bu develere anlaşıldığı kadarıyla Tuna'dan Doğu Anadolu'ya kadar olan bir alanı kapsayan uzun seferlerde ordu ağırlıkları ve sefer için gerekli malzemeleri taşımak için ihtiyaç duyulmuştur. En azından bir kısmı Antalya'yla aynı iklime sahip olan Batı Anadolu'ya götürülmüş olmalıdır. 1397'de fethedilen Karaman bölgesinin de develerin yeni ikamet yeri olması mümkündür (Taneri, 1981, s. 194-195; İnalcık, 2021, s. 486).

2.1. Osmanlı Ordusuna Sefer Hizmetleri İçin Deve Alımı

Osmanlı İmparatorluğu'nda sefere çıkılması ve ağırlıkların taşınması için ihtiyaç duyulan yük hayvanı sayısının fazla olması gibi sebeplerle tedarik meselesi, içerdiği zorluklar bakımından kara taşımacılığının en büyük organizasyonu sayılmıştır. Bu bağlamda, devlete ait yük hayvanı sayısını artırmak için mîrî (devlete ait olmak üzere satın alma mübayaâ) veya kira (icâr-icâre, ücretini vererek geçici olarak kullanma) yöntemleri sıklıkla tercih edilmiş, tedarik için önce lazım olan deve sayısıyla bunların hangi sancak, kaza ve konargöçer gruptan alınacağı belirlenmiştir. Alım işini yönetmek üzere ilgili yerlere mübaşir gönderilmiştir. Mîrî alım yöntemi doğrultusunda tayin edilen görevli vasıtasıyla tedarik yerlerinde tellal çıkarılarak ordunun deve, at, katır gibi hayvanlara ihtiyacı olduğunu, bölgedeki rayiç pazar fiyatı üzerinden hayvanlarını satmak isteyenlerin belirtilen mahallere getirmeleri istenmiştir. Alımlarda öncelikli şart, devenin 5-6 yaşlarında, yük taşımaya elverir, sağlıklı ve nakliyat için gerekli donanımlarının tam olmasıdır. Mîrî alım fiyatları yıllara ve bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte hükûmetin verdiği rakamlar, her zaman piyasadaki fiyatlardan biraz düşük olmuştur. Bu nedenle ahali, devlete deve tedarik etmek açısından gönüllüğe değil, âdeta bir zorunluluğa tabi gibidir (Sarı, 2019, s. 310-312).

Halkın durumunu ve konuya yaklaşımını fazla dikkate almayan imparatorluk yönetimi, taşımacılık ihtiyacı için daha ziyade ikinci yöntem olan kiralama seçeneğini kullanmış, mîrî alımla tedarik edilen deve sayısı böylece sınırlı tutulmuştur. Bu durumun temel sebebi, develerin bakım masraflarının fazla olması, yani saman, yem, barınma ve hizmetlerine yapılan harcamaların yüksek

rakamlara ulaşabilmesidir. Nitekim temel ihtiyaçların yanı sıra *raht* adı verilen havut, koşum takımı, çuval, çul, kilim keçe, urgan ve deve çanları gibi gerekli malzemeler, ayrı gider kalemidir. Örneğin, 1600 tarihli bir satış mukavelesine göre bir devenin 7.900 akçe tutarında olan fiyatının 1.400 akçesini raht bedeli oluşturmaktadır. Bu rakam, deveye ödenen paranın %17'sine tekabül etmektedir. Gider kalemlerine ayrıca devenin bakım masrafları ve bilhassa havut kolanlarının sürtünmesi sonucu üzerinde çıkan yaralarla, sineklere karşı kullanılan merhemler eklenmektedir. Mîrî alım yapıldığı zaman meydana çıkan başka bir masraf ise deve katarlarının başında görevlendirilen sarbanlar ve idarecileri olan sarbanbaşıların ücretleridir. Örneğin, 1722-1725 İran Seferi'nde devlet tarafından istenilen develerin gönderilmesi için birer başbuğla sürünün yol kontrolünü sağlamak üzere her katara birer sarban ve çoban tayin edilmiştir. Bir katar 6 deveden meydana gelmekle birlikte 500 devenin bulunduğu bir sürüde 83 sarban görev yapmıştır. Bu sayının ortaya çıkması, yani sarban sayısının fazla tutulmasında, yol boyunca kontrolün daha sıkı sağlanması düşüncesi etkili olmuştur (Sarı, 2019, s. 312-313).

Yukarıda vurgulandığı üzere devlet tarafından alınan mîrî develerin bakımlarının masraflı olmasına rağmen, bazı hanlar ve binalar inşa edilerek buralara görevliler tayin edilmiştir. 80 ila 100 katar arasında kapasiteye sahip olan hanlar ve ahırlar, bu binalar arasında ilk akla gelenlerdir. Ayrıca hayvanların beslenmesi için özel otlaklar bulunmaktadır. Böylece, ortaya çıkan bütün masraflar için bütçeye önemli rakamlara ulaşan ödenekler ayrılmaktadır. Mîrî alım yöntemiyle tedarik edilen develere tahsis edilmiş bina ve çayırların bulunduğu yerlerden biri Hamid Sancağı'dır. Nitekim H. 1406-1048/M.1636-1638 tarihleri arasında kayda geçmiş bir mühimme defterine göre Karahisar-ı Sahib ve Hamid Sancağı'nda bulunan çayırlarla deve ahırlarının binasının mübaşiri Koca Bey vefat ettiğinden muhallefâtının (geride bırakmış olduğu mal varlığı) zaptedilmesi emri verilmiştir (BOA. A.DVNS.MHM.d…87/88; Ekin, 2004, s. 327, 328).

Deve sahipleri, her devede birer ikişer çift çuvalın yanı sıra urgan, yular, semer ve havut bulundurmakla yükümlüdürler. Develerle birlikte malzemelerin bulundurulması araştırmacılara göre sefer gibi olağanüstü bir durumda zaman kaybedilmek istenmemesi olarak yorumlanabilir. Sarbanların yanı sıra, kirayla deve taşımacılığı yapan kişiler istihdam edilmekte olup bunlara daha önce belirtildiği üzere *akkâm* denilmektedir. Bu kavram, aynı zamanda bazı arşiv belgelerinde deveci anlamında kullanılmaktadır. Akkâmlar, ücret karşılığı develerle şehirlerarası her türlü mal ve eşyayı taşımakta, hacca giden sürre alaylarında görev yapmaktadır. Ayrıca, savaşlarda lojistik ihtiyaçların cepheye ve ordunun gittiği yere naklinde çalışmaktadır XIX. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde dahi akkâmların Osmanlı ticari ve ekonomik hayatında özel rolü ve önemi vardır. Hatta, bazı şehirlerde akkâmların oluşturduğu mahalleler bulunmaktadır (Genç, 2012, s. 239, 240; Yıldırım, 2011, s. 103).

Devlet adına deve tedariği görevini üstlenen ve mübaşir olarak isimlendirilen vazife sahibi, aynı zamanda satın alma yoluyla deve temin edilecekse *mübayaâ devesi ağası*, alım kiralama yöntemiyleyapılacaksa *mekkâri* veya *mehhâri deve ağası* isimleriyle adlandırılmıştır Yola çıkmadan önce kendisine alım hakkındaki detayları belirten padişah emri verilmiş, ayrıca *deve emri* denilen söz konusu emir, ulaklarla ilgili bölgeye yollanmıştır. Emirde mülkî amirler, kadılar, subaşılar, Türkmen voyvodaları ve aşiret beylerinin kendisine yardım etmeleri istenmiştir. Bunların yanı sıra ordunun sefere başlamasının nakliyat için kullanılacak yük hayvanlarının tedarikine bağlı olduğu hatırlatılarak sefer zamanı olan ilkbaharın başında develerin yollanması ifade edilmiş, mübaşirin yanı sıra yerel idareciler ve aşiret yöneticileri olan mîrlere (aynı zamanda varsa diğer ilgili kişilere) işin istenilen zamanda yapılması sıkıca tembihlenmiştir. Hatta aralıklarla *isti'câl*, yani acele edilmesi ve bir an önce gerekenin yapılması için *tekîd*, yani uyarı olarak nitelendirilen diğer emirler de yollanmıştır (Sarı, 2009, s. 311).

Deve tedarikinden sorumlu görevli tayin edildiği kazaya giderek develeri topladıktan sonra bir sonraki kazaya geçmektedir. Görevlinin ilgili yerde bulunma süresi, satın alınacak veya kiralanacak deve sayısıyla birlikte yerel idarecilerin kendisine karşı sergilediği yardımın derecesine göre birkaç gün ila bir hafta arasında değişmektedir. Görevli, alınan develerin sayısının yanı sıra

bedellerini, yaptığı şahsi masrafları ve diğer bazı gider kalemlerini kazanın mahkeme sicillerine kaydettirmektedir. Aynı işlemler tedarik yapılan diğer kazalar için de geçerlidir (Sarı, 2019, s. 311).

Kiralama yöntemi söz konusu olduğunda tayin edilen görevliler arasındaki sarbanbaşı, develerin taşıma sonrasında sahiplerine iadesiyle sorumludur. Sarbanbaşının görevi kabul etmesi kefilleri ve şahitleriyle birlikte mahkeme sicillerine kaydedilmekte, kendisine develer yüklerini aldığında yükün cinsi, miktarı, yola çıkış vakti ve kira bedelini içeren mühürlü bir hüccet verilmektedir. İki kıt'a, yani suretten oluşan hüccetin ilki develerin kiralandığı yerde kalmakta, daha sonra kaydedilmek üzere merkeze yollanmaktadır. İkincisi ise ordu defterdarına yollanmak üzere sarbanbaşına verilmektedir. Orduya varıldığında ilk menzilden itibaren taşınan yük, söz konusu hüccet kontrol edilerek teslim alınmakta, taşıma bedeli bu kontrolden sonra ordu defterdarı tarafından yapılmaktadır. Yine ordu defterdarı tarafından görevin tamamlandığı ve kira bedellerinin ödendiğine dair kaydın düşüldüğü hüccet deve mübaşirinin bilgisiyle İstanbul'a yollanmaktadır. Böylece, iki farklı koldan gelen kayıtlar vasıtasıyla devlet merkezinde daha sağlam kontrol yapılmaktadır. Kiralama usulünde yevmiye, yani günlük ücret taşınacak yükün miktarı üzerinden belirlenmektedir. Bedel aynı zamanda yol güzergâhı, mevsim ve devecilerle hükûmet arasında yapılacak pazarlığa göre değişmektedir. Örneğin, 1744 tarihli İran seferi için Adana'dan kiralanan 200 devenin her birinin yevmiyesi 76 guruş tutarındadır. Kiralanan develer için bedelin deve sahibine veya yahut temsilciye yüke girildiği andan itibaren peşin verilmesi genel bir kuraldır (Sarı 2019, 314, 315). Benzer bir şekilde, Hamid Sancağı kazalarından kiralama yöntemiyle tedarik edilen develerin bedeliyesinin vergi olarak halka tarhından sonra toplanan meblağ ordu hazinesine iletilmek üzere mübaşirlere teslim edilmektedir. Örneğin, H.27 Receb 1215/ M.14 Aralık 1800 tarihli bir belgeye göre, sancaktan talep edilen 250 mehhârî şütürândan sülüs-sülüsân (1/3-2/3) oranıyla Terkemiş-i Hass'a isabet eden 83 devenin bedeliyesini teşkil eden 1.500 guruşluk meblağ, mübaşire teslim edilmiştir (BOA.C..AS..1115/49403; 373/15436).

Bütün bunlarla birlikte daha önce vurgulandığı üzere, taşradan deve alımları esnasında merkez ve taşra arasında cereyan eden bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Nitekim mükellefler, deve toplamak için görevlendirilen kadı, naip, subaşı gibi idarecilerle diğer görevlilere rüşvetler vererek tedarik emrinin uygulanmasını engellemeye çalışmıştır. Rüşvet alan vazifeliler, böylece halkın deve tedariki sebebiyle perişan olacağı bahanesini öne sürerek devlet tarafından gönderilen mübaşiri ikna etmeye, böylece merkeze deve affı için bir arzuhâl yollamasını sağlamak için gayret göstermişlerdir. Ayrıca, mübaşirler arasında rüşvet ağı içinde giren kişiler olmuş, bu kişiler kendilerine verilecek bir miktar para karşılığında develerin sayısını azaltabileceklerini söylemişlerdir. Böylece, halktan deve affı bedeli adıyla alınan rüşvet veya kira bedeli görevliler arasında paylaşılmıştır. Ancak merkeze yollanan arzlara verilen cevaplar hükûmetin hem halkın hem görevlilerin gerçek amaçları açısından tecrübeli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira cevapların hemen hepsinde deve tedarikine zarar verecek veya çıkar sağlanacak yolların bilindiği ifade edilmekte, görevlilerin vazifelerini yapmaları için hatırlatmada bulunulmaktadır. Ayrıca, görevini layıkıyla yapmayanların başına gelecekler belirtilerek istenilenlerin hemen tedarik edilmesi emredilerek son uyarı yapılmaktadır (Sarı, 2019, 316).[5]

Mîrî alım ve kiralamayla birlikte devletin deve tedarik etmede kullandığı üçüncü bir yöntem daha mevcuttu. Bu yöntem, önemli kabul edilen bazı yükümlülüklerin karşılanması için başvurulan avarız uygulamasıdır. Nitekim ihtiyaç karşılanamadığı surette, avarız yöntemiyle her sekiz haneden bir deve alınarak eksik giderilmeye çalışılmaktadır. Her sekiz haneye bir deve tarhı, esasen her on nefere bir deve hesabı üzerinde yapılmaktadır. Hane başına yapılan bölüşümün yanı sıra bir sancağın avarız ve nüzul vergilerinden elde edilen meblağın deve alımı için tahsis edildiği

[5] Bilhassa sık yaşanan savaşlar nedeniyle devletin artan araba ve taşıma talepleri, arabaların bolca bulunduğu kazaların ahalilerinin yanı sıra konar-göçerler arasında sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet veriyordu. Ekin, 2004, 408; İncelediğimiz sicillerde bu tür problemlere rastlanmamış, daha önce belirtildiği gibi merkeze yapılan başvurular yükümlülüklerin affı veya azaltılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu istekler develer için de söz konusudur

görülmektedir. Örneğin, H.21 Receb 1107/M.25 Şubat 1696 tarihli bir belgeye göre, Sultan II. Mustafa'nın Avusturya üzerine yaptığı seferde, ağırlık tahmil olunacak, yani yük yüklenecek olan 500 mîrî devenin ücretlerinin aynı yıl Hamid Sancağı'na isabet eden avarız ve nüzulden karşılanması kararlaştırılmış, toplamda 2.000 guruş tutan bu meblağın 500 guruşu sarbanbaşı Abdullah Ağa tarafından alınmıştır (BOA. AE.SMST.II.134-14853; Polat, 2024, s. 277).

Yukarıda vurgulandığı üzere sanayi öncesi toplumlarda mevcut olan temel ulaşım güçlükleri, Anadolu ve Rumeli'nin engebeli topografik yapısı, Küçük Buzul Çağı'nın sebebiyet verdiği iklim koşulları ve Osmanlı yol sistemiyle sefer organizasyonu açısından yaşanan zafiyetlerle birlikte, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan teknolojik gelişmeler, kara ve deniz taşımacılığını geçmişte görülmeyecek derecede gelişmiş seviyeye çıkarmıştır. Bununla birlikte, kara taşımacılığında hayvan kullanımı azalmasına rağmen devam etmektedir (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt, 7. Kısım, 1995, s. 54, vd).[6]

3. Hamid Sancağı'nda Devecilik Geleneği

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yerleştikleri Pisidia'da bir süre sonra Hamidoğulları Beyliği kurulmuştur. Beylik halkını oluşturan gruplar arasındaki konargöçer kitlelerin sosyal ve ekonomik hayatlarının önemli bir parçasını, diğer bölgelerdeki konargöçerler gibi devecilik oluşturmaktadır.[7] Günümüzde Isparta civarında bulunan bazı Yörük grupları, devecilik kültürünü yaşatmayı sürdürmektedir. Yörükler, sahip oldukları develerin etinden, sütünden ve derisinden yararlandıkları gibi, ayrıca yavrularının ticaretini yapmaktadır. İki üç yılda bir yavrulayan develerin hamilelik süreleri bir yıl olmakla birlikte, bir deve on gün su içmeden yaşayabilmektedir. Köklü ve asırlara dayanan tarihî bir geleneğin devamı olan devecilik kültüründe katarların başındaki develere *ön devesi* adı verilmektedir. Ön devesinin yularının iki tarafında yanağında yüz çanı denilen alt çan bulunmaktadır. Öbür develerin boğazlarına sarı çan, en arkadaki devenin karnının altına ise yedek çanı denilen çanlar takılmaktadır (Bu hususta detaylı bilgi için, Isparta'nın Somut Olmayan Kültür Mirası, 2020, s. 74, 78).

Devecilik için vazgeçilmez bir ihtiyaç özelliğine sahip havutlar, bir nevi semer anlamına gelmekle birlikte, yük sararken kullanılmakta ve özel ustalar tarafından yapılmaktadır. Havutların üzerinde dört ağaçtan oluşan bir çatı mevcut olup bu çatıya *hatap* denmektedir. Üç kolan (ip) ile bağlanan havutlarda söz konusu kolanlara *kasık, döş* ve *gövde* kolanları isimleri verilir. Bunlardan döş ve kasık kolanları, şeker ipi adlı başka bir iple bağlanır. Bunlar, havutun devenin üzerinde oynamasını engeller. Yük sarıldıktan sonra develerin yular ve dizgini arasında ince bir ip daha bağlanır. Bu ince ipe *tel ipi* denilir. Göç sırasında develer katar hâlinde giderken birbirlerine yularlarından bağlanırlar. Zira bir devenin düşmesi, önünde yürüyen deveyi düşürebileceğinden bu durumda dizgin ve yular arasındaki ince tel ipi kopar ve tökezleyen devenin diğer deveyi düşürmesi önlenmiş olur (Isparta'nın Somut Olmayan Kültür Mirası, 2020, s. 77).

Yörükler arasında develer yaş ve cinslerine göre çeşitli isimler almaktadır. Bunlardan dişi ve erkek ayırt edilmeksizin deve yavrusuna bir yaşına kadar *köşek*, iki yaşına kadar *dorum* adı verilir. Develer, aynı zamanda yoz ve tülü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yoz deve tek hörgüçlü olup yoz erkek devenin *lök cinsi* deveyle çiftleşmesinden doğan yavru dorumluk aşamasından sonra kirinci, dişi ise kayalık olarak isimlendirilir. Kirinci, beş yaşından sonra hadım edilirse *hadım*, edilmez ise *lök* olarak tanımlanır. Bunların yanı sıra diğer bir tür ise *buhur*dur. Buhur, Türklerin Asya'dan beri kullandıkları ve eskiden *buğra* adını verdikleri çift hörgüçlü damızlık erkek devedir. Buhurla ~~ile~~ yoz cinslerinin birleşmesiyle *tülü* isimli cins elde edilir. Eğer doğan *köşek*, yani bir yaşındaki deve erkek ise iki yaşına kadar devam eden dorumluk süresinden sonra beş yaşına kadar *daylak*, beş yaşından

[6] Örneğin, 1876 yılının Ağustos ayının sonlarında Hamid Sancağından mürettep 49 mekkâri yani yük taşıma hayvanı İzmir'e gönderilmiş ve her birine bakım için nefer tayin edilmişti. ATASE. OSK.13/44-44.

[7] Hamid Yörüklerinin mensup oldukları boylar ve sancak dâhilinde yerleştikleri yerler için, Koç, 1983, 14.

sonra *beserek*, dişi ise *maya* olarak adlandırılır. Bunlara aynı zamanda *tülü maya* ve *tülü beserek* denirken daylak iğdiş edilirse *hadım* adını almaktadır (Ak, 2022, s. 234).

Batı Anadolu'nun önemli Yörük gruplarından olan Teke Yörüklerinin yük taşıma amacıyla kullandıkları maya cinsi deve genellikle çiftleştirilmemekle birlikte, beserekle mayanın çiftleşmesi sonucunda nacır adlı cins elde edilmektedir. Dişisinin üreme yeteneği olmayan nacır, Teke yörükleri arasında pek makbul tutulan bir cins değildir. *Melez, çandır, karışık* ve *inatçı* anlamında kullanılan isim olan kükürt ise beserek ve kayalığın çiftleşmesi sonucu elde edilir. Bu cinse Şer'îye Sicilleri'nde küküran ismi verilmektedir. Ayrıca, topalak olarak isimlendirilen diğer bir deve cinsi mevcut olup bu cins dişisi ve erkeğiyle birlikte oldukça pahalı fiyata alınıp satılır. Teke Yörükleri arasında makbul olan topalak, muhtemelen ufak yapılı ve doğa şartlarına dayanıklılığı sebebiyle bu ismi almıştır. Bunların yanı sıra hamile dişi deveye botlacı, yaşlı ve yük taşıyamayacak durumda ise resmî ifadeyle amel-mande, halk diliyle koca denmektedir. Yoz ve tülü develer, aynı zamanda renklerine *göre, ak, boz, kara, gök, mor, yağız, kula, ala, sarı, kızıl* ve *kırmızı* olarak isimlendirilir. Bunlardan kula, sarı beyaz ve boz renklerin karışımından oluşmakla birlikte, bozun biraz daha kırmızıyı andıran bir şekli olarak tarif edilmektedir (Ak, 2022, s. 234-235).

Osmanlı yönetimi diğer yerlerde olduğu gibi sefer lojistiği açısından vazgeçilmez bir ihtiyaç olan nakliyat konusunda Hamid Sancağı Yörüklerine de zaman zaman müracaat etmiştir. Örneğin, XVI. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden 1577 tarihinde sancak sınırları içinde bulunan Karagöz Yörükleri, kendilerinden İstanbul'a zahire nakli için talep edilen develerin kışlağa inecekleri esnada lazım olduğunu ifadeyle deve tedarik edemeyeceklerini merkeze bildirdikleri için bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bunun üzerine devlet, yerleşik ahaliye ait develeri tedarik etmekle sorunu çözebilmiştir (Sarı 2009, 317). Aynı durum, Teke Sancağı için de söz konusudur. Devlet, her dönemde Hamid Yöresi gibi Teke'deki konargöçerlerden deve talebinde bulunmaktadır. 1810 yılında Teke'den Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle 300 baş deve talep edilmiştir. Ancak, salgın ve muafiyet gibi sebeplerle istenilen develerin tamamı yollanamamıştır. Devletin taşrada taşımacılık için Yörüklere bağımlılığı devam ederken 1832 tarihinde bu kez zahire nakli için yöreden deve talep edilmiş ve muhtemelen yine Yörüklerden alınanlarla taşınmıştır. Başka bir sefer ise Anadolu ordusu için Antalya iskelesine gelen arpa ve pirinç kuzeye, yani Kütahya'ya Yörüklerden temin edilen develerle taşınmıştır (Ak 2022, 238). Söz konusu iaşeyi taşıyan Yörükler arasında Hamid Sancağı'nda sakin olanlar da bulunmaktadır. Isparta Şer'îye Sicilleri'ne H.17 Cemazîyülahîr 1252/M.29 Eylül 1836 tarihiyle kaydedilmiş bir belgeye göre Anadolu ordusu için Teke Sancağı'nın merkezi olan Antalya kazasında hazırlatılan zahireler, Anadolu ordusu devecilerinin yanı sıra Teke, Hamid, Sandıklı, Terkemiş-i Hass (Burdur) gibi kazaların devecileriyle Sarıkeçili ve Kitişoğlu cemaatlerine mensup diğer deveciler tarafından Kütahya'ya taşınmıştır (IŞS.183/5-1).[8]

Osmanlı Arşivi'nde bulunan Maliyeden Müdevver Defterler Koleksiyonu'nda yer alan H.9 Ramazan 1138/M.11 Mayıs 1726 tarihiyle kayıtlı bir deftere göre, Hamid Sancağı dâhilinde sakin olan bazı Yörük cemaatleriyle sahip oldukları deve ve koyun sayıları şunlardır: Pavlu kazasında Eski Yörük, 15 deve 1190 koyun, Eğirdir'de Saçı Karalı, 170 deve 4.342 koyun, Kötekli, 11 deve 140 koyun, Karaağaç'ta Sendel, 48 deve, 1.242 koyun, Şeyhlü, 56 deve 3116 koyun, Afşar'da Tutar, 45 deve 2.013 koyun. Bu cemaatlerden Eğirdir'de sakin olan Kötekli cemaatine mensup İsmail veled-i Ali ile Halil veled-i İbrahim Halife'nin 11'er devesinin varlığı görülmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına ait H. 29 Zilkaade 1300/M.1 Ekim 1883 tarihli başka bir deftere göre ise bu tarihte sancak dâhilinde bulunan Kötekli Yörükleri, 42 deve 1.236 koyun, Meliklüler 60 deve 1.921 koyun, Püseli veya diğer ismiyle Tumanoğlu Yörükleri ise 102 deve ve 3.157 koyuna sahiplerdir (BOA. MAD.d…6890/66, 68, 69, 71, 72, 74; 16126/27, 28).

[8] Hamid devecilerinin uzak mesafelere önceki dönemlerde de taşımacılık yaptıkları görülmektedir. Örneğin H. Evâil-i Rebîülevvel 1157/M. Nisan ayı başları 1744 tarihli bir belgeye göre, Anadolu valisi ve Kars seraskeri eski sadrazam Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunmak üzere Sivas'tan Kars tarafına zahire naklinde kullanılmak üzere Hamid Sancağından 55 mehharî şütürân talep edilmiştir. BOA.C..AS..1107/48993.

Hamid Sancağı'nda devecilikle uğraşan kişilere ait develerin cinsleri ve fiyatlarıyla nakliyat hizmeti neticesinde kazandıkları gelirlere dair bazı verilere ulaşabilmektedir. Örneğin, Isparta'ya bağlı Hacılar-Kebir köyünden Veyis (Veys) Ali bin Abdullah'ın H.4 Zilkaâde 1265/M.21 Eylül 1849 tarihiyle Isparta Şer'îye Sicillerine kaydedilen terekesinde, bir yoz devesinin fiyatının 500 guruş olduğu görülmektedir. Aynı köy sakini olan Mehmed b. Abdurrahman'ın H. 7 Zilhicce 1267/M.3 Eylül 1851 tarihli terekesine gelindiğinde dört tülü devesi, 4.000 guruş değerindedir. Bu bakımdan bir tülü devesinin 1.000 guruş değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Karağaç-Yalvaç (Şarkikaraağaç) kazasına bağlı Karayaka Çiftliği sakinlerindenken vefat eden Sarıkeçili aşiretinden Hacı Ahmed b. Abdullah'ın H. Gurre-i Cemazîyülevvel 1270/M.30 Ocak 1854 tarihli terekesinde ise cinsleri açıkça belirtilmemekle birlikte, kebir ve sağir, yani büyük ve küçük olarak 6.150 guruş tutarında 12 devesi bulunmaktadır (IŞS.184/9-1, 253-2; 185/ 201-1).

Terekesinde develer ve develerde kullanılan eşyalara dair önemli detaylar bulunan başka bir kişi, Yılaldı (Yelaldı) aşireti mensuplarından İrle kazasında Sapaca Boğazı'nda yol keserek eşkıyalık yaparken öldürülen Danacı Ali'dir. Danacı Ali, H.18. Rebîülevvel 1266/ M. 1 Şubat 1850 tarihli ilk terekesine göre adedi 250 guruş olmak üzere 2.100 guruş değerinde 6 tülü deve, adedi 300 guruştan 4.400 guruş değerinde 18 yoz deveye sahiptir. H. 9 Şaban 1266/ M. 20 Haziran 1850 tarihinde kayda geçen ikinci terekesinde ise 3 guruş değerinde bir köhne yün deve çulu ve 1 guruş değerinde deve teknesi gibi eşyaları bulunmaktadır (IŞS.184/68-3, 118-3). Temettuât Defterleri'ne gelindiğinde H.1261/M.1845 tarihli Isparta kazasına ait defterde mesleği deveci olarak belirtilen bazı mükelleflere rastlanmaktadır. Bunlardan biri, Ali Köyü'nün 34 numaralı hanesine kayıtlı olan Deveci Bekir'dir. Deveci Bekir'in 8 re's, yani baş erkekle 2 re's dişi olmak üzere 10 devesi bulunmaktadır. Odun ve çalıcılık işleriyle birlikte hamûle nakli, yani deve taşımacılığından bir yılda 1.905 guruş gelir elde etmiştir. Aynı köyün 58 numaralı hanesinde kayıtlı diğer deveci Eyüboğlu Mehmed, 4 re's devesiyle yaptığı taşımacılıktan çalı ve odun işiyle birlikte 1.800 guruş kazanmıştır. Hacılar Sağir Köyü'nden deveci Kel Ağaoğlu Mehmed ise 4 re'sle birlikte diğer ikisi taylak ve dorum olmak üzere 6 deveye sahiptir. Odunculuğun yanı sıra taşımacılıktan bir yıllık zaman zarfında 2.000 guruş gelir elde etmişti (BOA.ML.VRD.TMT.d…10119/ 466-1, 472-1, 489-39).

Hamid Sancağı ve Isparta tarihinin temel kaynaklarından olan Böcüzâde XIX. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eserinde, merkez kaza Isparta'da üç yüz hanenin taşıyıcılık ve kiracılıkla geçindiğini ifade etmekte, sancak kazalarından UIuborlu'da at katır, merkep, manda ve devenin çok bulunduğunu, halkın aynı zamanda deve güreşine merakı olduğunu belirtmektedir. Besim Zühdî tarafından kaleme alınan 1922 tarihli eserde ise sancak dâhilinde bu tarihte Saçıkaralı, Karakoyunlu, Sarıkeçili, Eski Yörük, Fettahlı, Gebiz, Karatekeli ve Aksığırlı olmak üzere, 670 çadır bünyesinde 5.360 kişilik Yörük nüfusu mevcuttur. Besim Zühdî'ye göre sancak Yörüklerinde çok miktarda keçi, deve, at ve kısrak gibi hayvanlar mevcut olup develer vasıtasıyla kiracılık yapılmakta, yani nakliyat hizmetleri görülerek gelir elde edilmektedir. Devecilik, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da bir süre geçim faaliyeti olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim yerel tarih araştırmacılarından Katırcıoğlu, 1958 tarihli eserinde Isparta ilinde 1.861 Anadolu ırkına mensup devenin olduğunu belirtmektedir. Katırcıoğlu'na göre, bu develerin donları (renkleri) açık ve koyu kestane ve boyları 1.60 ila 2.00 m. arasında değişmektedir. Az yem yiyen develer, yazın yaylalara götürülmekte, kışın ise nakliyede kullanılmaktadır (Böcüzâde, 2012, s. 48, 79, 80; Besim Zühdî, 1922, s. 21, 22; Katırcıoğlu, 1958, s. 69).

4. XVIII. Yüzyıl Sonlarıyla XIX. Yüzyıl Başlarında Hamid Sancağı'ndan Deve Tedariki

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ciddi problemlerle yeni bir yüzyıla girmek üzereyken beklenmedik bir biçimde Fransa'nın Napoleon Bonaparte öncülüğünde Mısır'a yaptığı ani çıkarmayla karşı karşıya kalmıştır. Devlet, Avusturya ve Rusya gibi düşmanların yanı sıra, isyanlarla uğraştığı sıkıntılı bir zamanda beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan bu işgal girişimi üzerine hemen harekete geçmiş, sadrazam Yusuf Ziya Paşa serasker tayin edilerek Osmanlı Mısır'a gönderilmiştir. Mısır ordusunun çeşitli ihtiyaçlarıyla birlikte nakliye hizmetinde kullanılacak

develerin tedarik edildiği yerlerden biri Hamid Sancağı'dır. Sefer nedeniyle aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, bedeliyeleri vergi olarak bölüştürülerek kira yöntemiyle deve tedarik edilmiştir.[9]

H.1 Zilkâde 1213/M. 8 Mart 1799 tarihiyle Isparta Şer'îye Sicilleri'nde kayıtlı bir ferman suretine göre, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması için sadrazam Yusuf Ziya Paşa seraskerliğinde ordu Mısır'a gönderildiği için nakliye hizmetlerinde kullanılacak mehhâri (mekkârî) şütürânın birkaç gün içinde tedarik edilmesi emri verilmektedir. Ücretleri *"esfâr-ı sâbıkada olduğu misillü"*, yani önceki seferlerde yapıldığı üzere, yüke girdikleri günden itibaren yevmiye usulüyle ordu sarbanbaşısı tarafından verilmek üzere 250 mehhârî şütürân sancak kazalarına tevzi edilmiştir. Toplanmaları için Isparta ileri gelenlerinden Çelikpaşazade Mehmed Bey mübaşir olarak görevlendirilmiştir. İstenilen develerin mükemmel havut ve bisat[10] ve diğer takımlarıyla birlikte sancak tarafından tayin edilen sarban ve Çelikpaşazade Mehmet Bey'le birlikte hızlı bir biçimde üç beş gün içinde gönderilmesinin üzerinde durulmuştur. Fermanda aynı zamanda standart uyarılara yer verilerek Mısır'a karşı girişilecek harekâtın *"esfâr-ı sabıkaya mukayyes"* olmadığı, olası bir gecikme ortaya çıkarsa "*bundan sonra isti'câle dikkat olmayub her kim bu bâbda kusûr ve rehâvet ider ise gadr u galet ve şefaât müsmîr olmadığı"* şeklinde sorumluların af taleplerinin kabul edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu fermanı takiben H. Evâsıt-ı Zilhicce 1213/M. Mayıs ayı sonları 1799 tarihinde sancak kadısına yollanan ikinci ferman suretinde, mübaşir Çelikpaşazade Mehmet Bey'e Mısır ordusu seraskeri Yusuf Ziya Paşa'nın maiyetinde görevli olduğu için acele etmesi gerektiği hususunda emir verildiği, Mehmet Bey'in İstanbul'a gönderdiği arzda birkaç gün içinde Yusuf Ziya Paşa'nın maiyetine katılacağını ifade ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, emirde Mehmet Bey şimdiye kadar yola çıkmamış ise "*tekîden ve isti'câlen ve* mahsûsen" fermanın yollandığı, bundan sonra "*dakîka-i vahîde tehîr ve tevakkûfu bir vechle caîz olmadığı"* hatırlatılarak eğer hâlâ harekete geçmemiş ise hemen yola çıkarılması ve durumun İstanbul'a bildirilmesi talimatı verilmektedir (IŞS.178-180/98-1, 99-2).

Beklenmedik bir biçimde patlak veren Mısır meselesinin çözümü doğrultusunda girişilen askerî müdahale için devletin önemle üzerinde durduğu uyarılara rağmen, konuyla ilgili diğer belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Hamid Sancağı'ndan istenilen develerin gönderilmesinde hızlı hareket edilmediği anlaşılmaktadır. Zira H. 4 Muharrem 1215/M.28 Mayıs 1800 tarihiyle sicillere kaydedilmiş bir fermana göre, Yusuf Ziya Paşa ordusunda bulunacak askerlerin zahirelerinin nakli ve diğer benzer nitelikli hizmetlerde kullanılmak üzere sancaktan talep edilen 250 devenin acele yola çıkarılarak Rebîülevvel ayının başında (Rebîülevvel gurresi-Temmuz ayı sonları) Yafa sahrasında orduya katılmaları istenmektedir. İlk emirde olduğu gibi, develerin üç beş gün içinde mükemmel havut ve bisatlarıyla *"cümlesi yük alır ve tüvânâ"*, yani iyi yük taşıyan, genç ve güçlü olanlardan seçilmeleri tekrarla belirtilmiştir. Fermanda diğerlerinde olduğu gibi, standart uyarı ve hatırlatmalar yapılarak bu seferin öncekilere benzemediği, Yusuf Ziya Paşa'nın Fransa'dan intikam almak için Rebîülevvel ayı içinde Yafa sahrasından harekete geçeceği vurgulanmakta, develerin mutlaka birkaç gün zarfında sahrada mevcut olmaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Aksi durumda sorumluların mesul tutulacağı, özür ve bahaneye bakılmayacağının yanı sıra şefaat ve aracılığın kesinlikle kabul edilmeyeceği ifade edilmektedir. (IŞS.178-180/33-1) Bu doğrultuda, sancaktan istenilen 250 mehhârî şütürân toplanarak bedeliyeleri halka vergi olarak tarh edilmiş, diğer bazı resmî masraflarla birlikte mahalle ve köyler arasında bölüştürülmüştür. Bedeliye miktarları -diğer yükümlülüklerde olduğu gibi- Hamid Sancağı ile Terkemiş-i Hass (Burdur) arasında sülüs-sülüsân (1/3-2/3) oranlarında paylaştırılmış, bu paylaşımdan Terkemiş'e 84, Hamid'e 166 deve bedeliyesi isabet etmiştir. H.1 Muharrem 1215/ M.25 Mayıs 1800 tarihli bir tevzi defterine göre ise sancak merkezi olan Isparta kazasının mahalle ve köylerine 11,5 devenin bedeliyesi olarak 1.300 guruş tutarında meblağ isabet etmiştir. Ancak, H.6 Muharrem 1215/M.30 Mayıs 1800 tarihli başka bir tevzi defterinde bedeliyenin

[9] Fransa'nın İngiltere'ye karşı giriştiği mücadele neticesinde gerçekleştirmiş olduğu işgal hareketi ve yaşanan savaşlar için Karal, 1938.

[10] Bisat, halı, kilim, keçe ve minder gibi yere veya başka bir yere örtülen eşyaya verilen isimdir. Aynı zamanda yaygı anlamına gelmektedir. Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2010, s. 155.

1.380 guruş tutarında olduğu görülmektedir. Ayrıca, mübaşir Mehmed Bey'e verilen 300 guruş ile esb-bahâ ve kahve-bahâ olarak 224 guruş giderlere eklenmiştir (IŞS.178-180/34-1, 104-1).

Sancaktan tedarik edilen develerin toplanıp mübaşir öncülüğünde sarbanbaşı ve diğer görevlilerce istenilen yere götürülmeleri esnasında zorluklar yaşanmış ve bazı develer zayi olmuşlardır. H.27 Muharrem 1214/M.1 Temmuz 1799 tarihli bir kayda göre, Hamid Sancağı'ndan alınan 250 mehhârî şütürândan Yalvaç'a isabet eden 22 devenin sayısı 2'si zayi olarak 20'ye inmiştir. Daha sonra 4'ü marîz, yani hastalığa yakalanınca sayı 16'ya düşmüştür. Yine iki defa da marîz olan 3'er deveden sonra geriye sadece 10 deve kalmıştır. Aynı tarihlerde Isparta, Eğirdir, Keçiborlu ve diğer bazı kazalardan yollanan 79 deveden çeşitli defalarda *"marîz ve amelmande"* yani hasta ve iş göremez olarak belirtilenlerle birlikte develerin sayısı 51'e düşmüştür (BOA. D.MKF.d…31126/2).

Mısır seferini takiben başlayan XIX. yüzyılın ilk yıllarında imparatorluğun giriştiği diğer bir savaş, 1806-1812 tarihleri arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşıdır. Avrupa'da Napolyon savaşları olarak bilinen dönemin yaşandığı bu yıllarda, Osmanlı yönetiminin Rus yanlısı olan Eflak beyleri Muzuri ile İpsilanti'yi görevden alması, iki ülke arasında ciddi gerginliğe sebebiyet vermiş ve bu doğrultuda meydana gelen diğer gelişmeler nedeniyle 1806'da savaş başlamıştır. (Kuzucu, 2023, s. 193). Bu doğrultuda, H.10 Şevvâl 1221/M.21 Aralık 1806 tarihiyle Hamid Sancağı'na gönderilen bir emirde, Rusların imparatorluk topraklarına yaptıkları ani hücum nedeniyle savaşın başladığı ifade edilmiş, bu nedenle İstanbul'dan hareket edecek orduya katıldıkları günden itibaren hizmette bulundukları süre boyunca yevmiyeleri ordu sarbanbaşısı tarafından verilmek üzere "zâd u zahîreleri ve mühimmât nakli ve hidmed-i saîrede istihdâm olunmak içün", yani yiyecek, zahire ve mühimmatın taşınmasının yanı sıra diğer hizmetlerde kullanılmak üzere sancak kazalarından 250 mehhârî şütürân alınacağı belirtilmiştir. Alım süreci için ise deve mübâşiri olarak dergâh-ı muallâ gediklilerinden Süleyman Ağa tayin edilmiştir. Emirde ayrıca, söz konusu develerin tüvânâ, yani genç ve sağlıklı olanlar arasından seçilmesiyle nevrûz-ı firûz, yani Mart ayında Davut Paşa sahrasında hazır bulunmalarının üzerinde durulmuştur. Bütün bunları takiben ferman, acele edilerek develerin bir an önce hazırlanmaları, bu konuda rehavet ve yavaş hareketten kaçınılması, aksi bir durumun meydana gelmesiyle neticenin vehamet olacağı gibi çeşitli uyarıları içermektedir (IŞS.179/102-1).

Sancağa tarh edilen 250 adet devenin bedeliyeleri fermanın yollanmasından hemen sonra kazalar arasında bölüştürülmüştür. Isparta Şer'îye Sicilleri'nde H.1221/M.1806 tarihiyle kaydedilen ancak ay ve gün içermeyen bir tevzi defterine göre bu rakam, Hamid ve Terkemiş-i Hass'a sülüs-sülüsân oranlarında paylaştırılmıştır. Böylece, 250 devenin 1/3'ü olarak Terkemiş-i Hass'a 84, Hamid'e ise 166 devenin bedeliyesi isabet etmiştir. Mübaşir Süleyman Ağa'ya verilen deftere göre, kazalara bedeliyeleri karşılanmak üzere bölüştürülen develerin sayısı şunlardır: Isparta, 11.5, Yalvaç 22.5, Karaağaç 20, Afşar 12.5, Barla 5.5, Uluborlu 17.5, Hoyran 5.5, Ağlasun 10, İncir 5, Eğirdir 17, Pavlu 16, Keçiborlu 7.5, Ağros 10.5, Gönen, 5. (IŞS.179/102-2). Bunlarla birlikte H. 17 Muharrem 1221/M.6 Nisan 1806 tarihli başka bir tevzi defterine göre, sancağın merkez kazası Isparta'ya tarh edilen 11.5 adet devenin bedeliyesi 1.782,5 guruş tutarındadır. Burada, Mısır seferinde istenilen aynı deve sayısına rağmen bedeliye oranının yükselmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca, söz konusu rakamın tevzi defterindeki diğer kalemler arasında Anadolu valisine zahîre-bahâ olarak gönderilen 2.079 guruştan sonra gelen en yüksek oran olduğu görülmektedir (IŞS.179/110-1; Savaşın son yılına denk gelen H.1226/M.1812 tarihinde sancağa tarh edilen 250 mehhârî şütürânın bedeliyesi toplamda 37.500 guruş tutmuştur. BOA. C..AS..1115/49403).

1806-1812 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Sultan III. Selim'in giriştiği Nizâm-ı Cedîd programı yarıda kalarak Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla padişah tahtını kaybetmiş, böylece 1808 tarihinde II. Mahmut'un saltanatı başlamıştır. Padişahın tahta geçmesinden birkaç yıl sonra 1812 tarihinde Osmanlı-Rus Savaşı yapılan antlaşmayla sona ermişse de devlet iç isyanlar ve savaşlarla uğraşmaya devam etmiştir. Bunlardan biri~~si,~~ 1821-1823 tarihli Osmanlı-İran Savaşı'dır. Bu tarihte, bir taraftan Yunan meselesiyle uğraşan imparatorluk, İran'ın doğu sınırını

geçerek bölgede yaşayan bazı aşiretlerle bu aşiretlerin bulunduğu yerlerdeki kaleleri koruma altına aldığını ilan etmesiyle yeni bir savaşa girmek zorunda kalmıştır. Bu hamle, Rusya tarafından desteklenince İran, birçok koldan imparatorluk topraklarına saldırmış ve 1821 yılında imparatorluk, askerî harekâta başlama kararı almıştır (Tekdemir, 2009, s. 83). Mısır ve Rus seferlerinde olduğu gibi, H.17 Cemazîyülevvel 1237/M.9 Şubat 1822 tarihinde Isparta Şer'îye Sicilleri'ne gönderilen bir fermanda "*İrânlu bilâ-mucîb bağtenen nakz-ı ahd ve ilân-ı harbe iktidâr ve hudûd-ı hakâniyeme tecâvüz etmiş ve şark ve Aras tarâflarında envaî' fezayîhe ictisâr etmiş ve bunlar bir müddedden berû memâlîk-i mahrûseme i'sâl-zihn ve hasârı i'tiyâd itmiş olduklarına binâen bi-mennihî-teâlâ evvel-bahârda tedârikât-ı kavîyye ve tertîbât-ı küllîye ile…şunlara gereği gibi hadleri bildirilmek…*" şeklinde seferin sebepleri belirtilmekte, Erzurum valisi ve maden-i hümâyûn emîni Mehmet Emîn Raûf Paşa'nın şark seraskeri tayin edildiği bildirilmektedir (IŞS.182/12-1).

Fermanın devamına göre Mehmet Emîn Raûf Paşa maiyetinde toplanacak ordunun zahire ve mühimmatlarının taşınmasıyla diğer hizmetlerde kullanılmak üzere Hamid Sancağı'ndan 50 mehhârî şütürân alımına karar verilmiştir. Bu doğrultuda, şark ordusuna katıldıkları andan itibaren hizmette bulundukları süre boyunca mahiye, yani aylık 1.000'er akçeden lazım gelen ücretleri ordu defterdarı tarafından tayin edilen sarbanbaşı tarafından ödenecektir. Bu sebeple, Nevruz'dan önce develerin şark ordusuna teslim edilmeleri gerekmektedir. Ayrıca her zaman olduğu gibi, yine olası bir gecikmenin yaşanmaması için uyarılar yapılmaktadır. Önceki seferlerin aksine, günlük ücret yerine devecilere aylık ücretin verileceği ve miktarın açıkça belirtildiği söz konusu mükellefiyet, hemen sancağın kazalarına tevzi edilmiştir. Ancak önceki tedarik örneklerinin aksine bu seferde kazalara isabet eden bedeliyelere develere takılacak çanların masrafı "*be-çan*" ifadesiyle eklenmiştir. H.15 Cemâziyülevvel 1237/M. 9 Mart 1821 tarihli tevzi defterine göre Isparta kazasına 2 deve bir çan, Eğirdir'e 3 deve 1.5 çan, Afşar'a 2.5 deve, Keçiborlu'ya 1.5 deve, Pavlu'ya 3 deve 1 çan, Karaağaç'a 4 deve, Yalvaç'a 4.5 deve, Barla'ya 1 deve 1 çan, Hoyran'a 1 deve 1 çan, Ağlasun'a 2 deveyle nim (yarım) çan, İncir ve Gönen'e çanları olmadan 1'er deve bedeliyesi isabet etmiştir. Bu tevzinin ardından Isparta mahalle ve köylerine yapılan ikinci bir tevziye göre sancağın merkez kazasına isabet eden oran "*37 senesi bâ-fermân-ı alî İrân canîbine matlûb buyrulan deve r'es be-çan kıymetleri*" ifadesiyle 787.5 guruş (kuruş) olarak tahakkuk etmiştir (IŞS.182/12-1-2, 16-1).

Yapılan bu tevzilere rağmen Mısır seferi örneğinde görüldüğü üzere sancak halkı, develeri hemen tedarik edip yollayamadığı için merkezden acele edilmesi hususunda ikinci bir ferman daha gönderilmiştir. H.10 Ramazan 1237/M.31 Mayıs 1822 tarihinde sancağa gönderilen bir emre göre, sancaktan mürettep olan 50 devenin henüz gönderilmediği, bu nedenle tedarik edilerek bir an önce hangi yolla olursa olsun şark ordusuna gönderilmesi belirtilmektedir (IŞS.180/20-2). Bu isteğin yanı sıra sicillerdeki diğer belgelerde savaşın devamı esnasında sancaktan ikinci bir alımın yapıldığı ve bu kez 150 devenin talep edildiği görülmektedir. H.26 Rebîülevvel 1238/M.11 Aralık 1822 tarihiyle Isparta Şer'îye Sicilleri'ne kayıtlı bir belgeye göre, Ramazan ayı ortalarında (Evaîl-i Ramazan/ Mayıs ayı ortaları 1823) yine şark seraskeri Mehmet Emîn Raûf Paşa maiyetinde bulunmak üzere tedarik edilmesi gereken 5.000 mehhârî şütürândan Hamid Sancağı hissesine 150 adet deve isabet etmiştir. Bu develerin ücretleri, ilk alımda olduğu gibi, hizmete girdikleri andan itibaren mahiye 1.000 guruş ücretleri ordu sarbanbaşısı tarafından verilecektir. H. 3 Cemâziyülâhir 1238/M.15 Şubat 1823 tarihinde yapılan bir sancak tevzisinde söz konusu 150 mehhârî şütürândan sülüs-sülüsân itibarıyla Hamid hissesine 100 deve düşmüştür. Sancak dâhilinde yapılan ikinci tevzi neticesinde ise Isparta'ya 7, Eğirdir'e 10, Ağros'a 6, Afşar'a 7.5, Keçiborlu'ya 4.5, Karaağaç'a 12, Yalvaç'a12.5, Ağlasun'a 6, Barla'ya 4, Uluborlu'ya 10, Hoyran'a 3.5, İncir'e 3, Gönen'e 3, Pavlu-maâ Çepel'e 6.5 ve Kartoz maâ Kesme'ye 3.5 devenin bedeliyesi isabet etmiştir (IŞS.182/39-1, 41-2). Aynı gün yapılan diğer tevzide Isparta'ya isabet eden 7 mehhârî şütürânın bedeliyeleri deve başına 375 guruştan 2.625 guruşa tekabül etmişti. Bu meblağın tevzi defterindeki en yüksek oranı teşkil ettiği görülmektedir. Ayrıca, aynı tarihli başka bir sancak tevzisine göre sarbanbaşına hilat-bahâ olarak 150 guruş, çadır-bahâ 100 guruş, elden verilen bahşişât ismiyle 350 guruş, deve mübaşirine 1.000 guruş, hizmetçilerine 200 guruş ve konak masrafı için 1.000 guruş verilmiştir (IŞS.182/40-1).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda coğrafi koşulların etkisi başta olmak üzere teknik imkânların izin verdiği ölçüde uzak mesafeli taşıma ihtiyacının karşılanmasında demiryolları ve deniz taşıtlarının geliştiği tarihlere kadar develer önemli bir rol oynamıştır. Anadolu topoğrafyasının engebeli yapısı da bu durumu zorunlu kılan etkenlerdendir. Bu sebeple ekonomik yaşamın temelini oluşturan kervan ticaretinin yanı sıra imparatorluğun giriştiği seferlerde zahire, mühimmat, harp levazımı ve diğer ihtiyaçların taşınması develer vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

İmparatorluk tarihinde geçmişte önemli galibiyetler alınan kısa süreli savaşlar görülmekle birlikte, uzun sürelere yayılan maliyetli savaşlar dönemine girilmesiyle sefer organizasyonlarında planlama ve lojistik unsurlar ön plana çıkmıştır. Özellikle lojistiği ilgilendiren hususların taşıdığı önem sebebiyle devlet, birtakım uygulamalar geliştirmiştir. Bu uygulamalar sayesinde çeşitli askerî ihtiyaçlar halktan vergi karşılığında toplanmıştır. Bunlar arasında yukarıda belirtildiği üzere nakliyat hizmetinde kullanılacak develerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Devlet, başta mîrî, yani satın alma yöntemi olmak üzere kiralama yöntemlerini kullanarak deveciliğin yaygın olduğu yerlerden alımlar yapmıştır. Ayrıca klasik avarız ve nüzûl bedelleri karşılığında da deve tedarik edilmiştir. Bilhassa Anadolu'da Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaşayan Yörükler, gelişmiş bir devecilik kültürüne sahip oldukları için deve alımlarında kendilerinden istifade edilmiştir. Batı Anadolu sancakları arasındaki Hamid Sancağı, geniş Yörük potansiyeli barındırmakla birlikte, bir yaşam tarzı ve geçim kaynağı olarak bu kültürü mevcut olduğu en önemli yerlerdendir. Bu sebeple imparatorluk yönetimi, nakliye hizmetinde kullanılmak üzere sancaktan zaman zaman deve alımı veya kiralaması yapmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde imparatorluk, taşrada zayıflayan merkezî otoritenin etkisiyle sık sık ortaya çıkan iç isyanların yanı sıra, Avusturya ve Rusya gibi düşmanlarla yapılan savaşlarla uğraşmıştır. Ancak yüzyılın sonlarında bunların arasına beklenmedik bir biçimde Mısır'ı işgal eden Fransa da katılmıştır. İlk şaşkınlığı atlatan imparatorluk yönetimi, hemen harekete geçerek Mısır'a sefer düzenlemiştir. Bu sefer dolayısıyla ordunun taşıyacağı ağırlıklar için deve tedarik edilen yerlerden biri yine Hamid Sancağı'dır. Mısır seferini takiben, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1821-1823 Osmanlı-İran savaşlarında sancaktan deve alımları yapılmıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın ilk yarısında cereyan eden savaşlar kapsamında Hamid Sancağı'ndan alınan develer için kiralama yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda merkezden gönderilen mübaşirin elindeki emirle birlikte develer, önce sancak kazalarına, daha sonra kazaların mahalle ve köylerine bölüştürülmüştür. Bu bölüşüme, mübaşire, sancaktan tayin edilen sarbanbaşı, sarbanlar ve diğer görevlilere verilecek ücretlerin yanı sıra çeşitli kalemler eklenmekte, ortaya çıkan meblağ bedeliye şeklinde halka vergi olarak tarh edilmektedir. Toplanan meblağlar, seferin yapıldığı yerde ordu defterdarının yönetimi altındaki hazineye gönderilmekte, ücretleri ordu sarbanbaşısı tarafından verilmektedir. İncelenen sicillerdeki belgelere göre sarbanbaşı, sarbanlar ve develerden sorumlu kişiler, hizmete girdikleri andan itibaren yevmiye, yani günlük ve İran seferinde görüldüğü üzere mahiye, yani aylık üzerinden ücretlerini almışlardır. Bununla birlikte, merkezden gönderilen emirlerde develerde kullanılan bazı araçların ve takımların hazırlanması istenmiştir. İran seferinde görüldüğü üzere, develerde kullanılan önemli bir eşya olan çanlar da halka tarh edilen bedeliye meblağına eklenmiştir.

İncelenen tarihlerde Hamid Sancağı'ndan tedarik edilen develerin sayısının istisnalar hariç 250 adet olduğu görülmektedir. Bu sayı, bu tarihlerde Hamid Sancağı'na bağlı olan Terkemiş-i Hass ile sülüs-sülüsân oranlarıyla bölüştürülmektedir. Bu doğrultuda, develerin 1/3'ü Terkemişe, 2/3'ü Hamid'e isabet etmektedir. Böylece, incelenen dört alım örneğinde sancağa 166, 100 ve 50 gibi üç farklı rakam içeren deve sayıları karşılığında bedeliyeler tarh edilmiştir. Sancak çapında yapılan bölüşümler neticesinde bedeliye oranlarında istisnalar hariç, ilk sırada Yalvaç, ikinci sırada Karaağaç, üçüncü sırada Uluborlu kazaları gelmektedir. Sancağın merkez kazası Isparta'ya ise yine istisnalar hariç Eğirdir, Afşar, Pavlu kazalarından daha az bedeliye-tarh edilmiştir.

İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, devletin yaptığı alımlarda sürekli hızlı hareket edilmesi ve develerin istenilen vakitte belirlenen mahalde bulunmalarının hatırlatılmasına, hatta uyarı ve tehditler yapılmasına rağmen birtakım gecikmeler yaşanmıştır. Bu gecikmelerde görevliler ve diğer sorumlular arasında yaşanan birtakım suistimallerin varlığı mümkün olabileceği gibi, sicillere kaydedilmiş belgelerden anlaşıldığı kadarıyla halkın ekonomik açıdan iyi bir durumda olmaması önemli bir etkendir. Nitekim Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği H.1223/M.1808 tarihinde merkezden gönderilmiş bir fermanda bazı yükümlülüklerle ilgili yapılan af talebi, bir kısmının karşılanması şartıyla kabul edilmiştir. (IŞS. 178-180/1-1) Bu bakımdan, incelenen tarihlerde develerin bedeliyelerini vergi olarak karşılayan halkın zorlandığını söylemek mümkündür.

Extended Summary

In terms of Ottoman expeditionary organizations, the provision of certain needs from the population in return for taxes or a certain fee was a frequently used method. Accordingly, various regions of the empire were obliged to meet the demands of the state according to their potential. Among these demands, the need for soldiers, personnel to serve in various units and classes, ammunition, and supplies were at the forefront. However, one of the most important matters in terms of expeditionary organizations was to meet the need for transportation, which was an extremely vital problem due to the existing conditions and circumstances. Camels have been one of the most widely used vehicles to meet transportation needs since the past eras. Especially in long-distance expeditions, camels were used to transport large amounts of cargo and personnel. For this reason, the Ottoman administration procured camels (şütürân) from other places, especially from the nomads (Yörüks) who had been in the transportation sector in the country, through some standardized methods. Thus, despite all the negative conditions of the roads in the empire, the transportation problem was solved to a significant extent.

Hamid, one of the Sanjak of the Anatolian Province within the borders of the Aegean and Mediterranean regions, was home to a large population of nomads who settled in the region following the Battle of Malazgirt. In addition to their lifestyle, the nomadic groups utilized camels as a livelihood activity and had expertise in this field. Due to the frequent occurrence of wars and rebellions in the late eighteenth and early nineteenth centuries, procurement from Hamid Sanjak continued as in the past. In this regard, the state preferred renting as one of its main methods. The rental method was carried out under the leadership of a mukbaşir (mübaşir-bailiff) sent from the center. The mukbaşirs procured camels in quantities determined by the central administration, mostly through nomadic groups. The wages were to be paid to the sarbans, (camel drivers) to whom a sarbanbashi (chef of camel drivers) was appointed, and some other necessities were collected and levied as a tax on the population. Thus, an extremely important need was met as quickly as possible. However, as with any tax or obligation, there were often abuses in this matter. Most of the time, the requested camels could not be collected immediately or were withheld under various pretexts. For this reason, messages were exchanged between the government and the provinces, and the government sent orders with warnings and threats to ensure swift action.

The first serious problem the empire had to deal with as it entered the nineteenth century was France's sudden invasion of Egypt. Upon the unexpected invasion, the government overcame the initial surprise and immediately began preparations for a campaign to liberate Egypt. Among the preparations, as mentioned above, was the provision of certain military needs from various parts of the empire. For this reason, Hamid Sanjak was asked to prepare camels to be used for transportation along with soldiers and supplies. Accordingly, a mukbaşir was sent to the sanjak from the center and the camels were purchased. However, the central administration had to send warnings several times as the people had difficulties meeting their obligations due to their situation. Following the Egyptian campaign, camels were purchased with the same methods during the Ottoman-Russian War between 1806-1812 and the Ottoman-Iranian War between 1821-1823. However, despite the warnings issued by the center, there were various delays in the delivery of

camels. In the late eighteenth and early nineteenth centuries, the method of providing camels from the people for the expeditions in the Hamid Sanjak continued. Since the determined number of camels were purchased through leasing, the rates determined for the necessary fees were first divided among the districts of the sanjak, and then a second division was made among the quarters and villages of the districts.

KAYNAKÇA

a-Arşiv Belgeleri

Isparta Şer'îye Sicilleri (IŞS.)

Nr.178-180, 179, 180, 182, 183, 184, 185.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bâb-ı Asafî Divân-ı Hümâyûn Kalemi Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d…)

Nr.87

Ali Emirî Mustafa II (AE.SMST.II.)

Nr. 134-14853.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d…)

Nr.6890, 16126.

Cevdet Askeriye (C..AS..)

Nr.216/9222, 373/15436, 1115/49403, 1107/48993.

D.MKF.d…(Mevkûfât Kalemi Defterleri)

Nr.31126

Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d…)

Nr.10119

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE.)

Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi (OSK.)

Nr.13/44-44.

b-Kitap, Makale ve Tezler

Ahmed Resmî Efendi (2011). *Hulâsatü'l-.İ'tibâr*. (Osman Köksal, Haz.). Gazi Kitabevi.

Ak, M. (2022). *Teke Yörükleri*. TTK. Yayınları

Besim Zühdî (1922). *Türkiye'nin Sıhhî İçtimâî Coğrafyası Hamîd-abâd (Isparta) Sancağı*. TBBM. Umûr-ı Sıhhîye ve Muâvenet-i İçtimâîye Vekâleti.

Böcüzade Süleyman Sami (2012). *Isparta Tarihi.* (Hasan Babacan, Haz.). İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları,

Ekin, Ü. (2004). Osmanlı İmparatorluğunda Nakliye Hayvanlarının Bakımı ve Masrafları. *Kebikeç, 17*, 327-334.

Genç, S. (2012). III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725). *Turkish Studies 4* (1), 235-249.http://dx.doi.org/10.9737/hist_475

Gökçe E. (2022) III. Selîm Döneminde Isparta'nın Osmanlı Ordusuna Askerî ve Lojistik Katkısı. *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 56*, 167-201.

Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller).* İlgi Kültür-Sanat.

Hammer, J.V. (1992). *Büyük Osmanlı Tarihi-3 (Beşinci Cilt).* Üçdal Neşriyat.

Isparta'nın Somut Olmayan Kültür Mirası-Isparta ve Çevresi Yörük Kültürü (2020). İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

İnalcık, H. (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2021). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-V*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İşbilir, Ö. (1996). XVII. Yüzyıl Başlarında Şark seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri (Doktora Tezi). İstanbul.

Karal, E.Z. (1938). *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*. Milli Mecmua Basımevi.

Katırcıoğlu, N. (1958): *Bütün Isparta*. Bereket Matbaası.

Koç, M. (1983). *Baris-Hamit-Hamitâbât, Tüm Yönleri İle Isparta*. Türk Köyü Yayınları

Kuzucu, S. (2023). 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında Faş kalesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 22* (1), 189-200.https://doi.org/10.21547/jss.1196892

Lu, V.A (2018). XIV ve XVIII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı İmparatorluğuna Etkisi. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*/2, 216-240. https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2018.4.2.01

*Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük (*2010). Kubbealtı Yayınları.

Ortaylı, İ. (1973). Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *28* (1), 181-190.https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000989

Özbilgen, E. (2010). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmânîye.* İz Yayıncılık.

Polat, M. (2024). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devletinde Develerin Kullanım Alanları (16-18. Yüzyıllar). *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (17*), 274-284.DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.221

Sarı, A. (2019). Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21* (1), 303-322.https://doi.org/10.16953/deusosbil.527854

Sarı, S. (2019). Yapılmamış Bir Rus Seferi İçin Sürsat Bedeli Tahsili (1712 Sürsat Bedeli Tahsili). *II. Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi (UTRAK).* Gazi Üniversitesi.

Sarı, S. (2020). Anadolu ve Rumeli Canibinde Bir Sürsat Uygulaması 1712 (H. 1124) Örneği. *Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar*, Cetinje-Montenegro. (ISBN 978-9940-46-010-5).

Taneri, A. (1981). *Osmanlı Deniz ve Kara Kuvvetleri Kuruluş Devri*. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

Tekdemir, A. (2009). XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 4, 77-95.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. TTK. Yayınları.

Yıldırım, M.Z. (2002). 1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *4* (1), 139-153.Doi: 10.31795/baunsobed.1119193

Yıldırım, M.Z. (2011).1835 Tarihli Jurnal Defterine Göre Karahisâr-ı Sâhibin Ekonomik Hayatından Bir Kesit. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, *6*/11, 97-120

Tabakoğlu, A. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri III. Cilt, 7. Kısım, (Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik). (1995). Genelkurmay Basımevi ATASE Yayınları.

EK-I Transkript

IŞS.179/102-1
1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı İçin Hamid Sancağı Kazâlarına Mehhârî Şütürân Tevzîsi

Mefahîr'ül-emasîl ve'l-hükkâm, ma'den-i fezaîl ve'l-kelâm Hamîd Sancağında vakî' kazâların kazîleri ve naîbleri zîde fazluhûm ve kidved'ül-emacîd ve'l a'yân Hamîd Sancağı mütesellimi Es-Seyyîd Mehmed Saîd zîde mecdûhu ve mefahîr'ül emâsil ve'l-a'yân ve zabîtân ve iş erleri ve bu husûsa mübâşîr tayîn olunan dergâh-ı muallâm gediklilerinden kidved'ül-emacîd ve'l a'yân Süleymân zîde kadrûhuma tevki-i refi-i hümâyûn vâsıl olıcak malûm ola ki: Bu günlerde Rusyalunın hudûd-ı İslâmîyeye bağteten tahattî ve tecâvüz itmesi ve sulh u salâha riâyet itmemesi takarrübüyle hasb'el-şer'ül-envâr def'-i saîl hususlarına mütevekkel al-allâh Dersaâdetimden musammem olan ordu-yı hümâyûnumda mevcûd bulunub zâd ve zahîreler ve mühimmât nakli ve hidmed-i saîrede istihdâm olunmak için ordu-yı hümâyûnuma ilhâk oldukları günden hidmedde olduklarınca lâzım gelen ücretleri sarbanbaşı yedinden verilmek şartıyla mevkûfâtdan ihrâc ve derûn-ı emr-i şerifime mevzûen irsâl olunan sûret-i defterde nâtık olduğu üzere Hamîd Sancağında vakî' kazâlardan tertîb olunan iki yüz elli mehhârî şütürânı tüvâna şütürândan olmak üzere bi-mennî-tealâ nevrûz-ı firûzda Davûd Paşa sahrâsında bulunmak üzere i'sâl olunmak fermânım olmağın hassaten işbû emr-i celîl'ül-kadrîm ısdâr ve mübâşir-i merkûm ile irsâl olunmuşdur. İmdi vusûlünde siz ki kuzât ve nüvvâb ve a'yân ve zabîtân ve saîr mûmâileyhim ve saîrlersiz. Zikr olunan şütürânı fermânım olduğu vechle bir an akdemce tedarîk ve vakt-i mezkûrede sahrâ-i mezbûrda mevcûd bulunmak üzere ihrâc ve irsâl husûsuna bi'l-ittihâd sa'y ve gayret ve hilâf-ı emr-i şerifim va'z u tecvîz ile mübtelâ-yı vahâmet olmakdan mücânebet eyleyesiz. Ve sen ki mübâşir-i mûmâileyhsin sen dahi mûceb-i emr-i şerifimle amel ve harekete ve me'mûr-ı ihrâcı olduğun ol-mikdâr mehhârî şütürânı vakt-i mezkûrede Davûd Paşa sahrâsında mevcûd bulunmak üzere i'sâle mübâderet ve beyhûde meks ve hilâfından mücânebet ve emr-i mübâşeretini icrâya mezîd-i i'tinâ ve dikkât itmen bâbında fermân-ı alîşânım sadr olmuşdur. Buyurdum ki, emr-i şerifimle vardıkda bu bâbda vech-i meşrû' üzere şeref-yafte-i südûr olan işbû emr-i şerîf-i vacîb'ül-imtisâlimin mazmûn-ı münîfi üzere âmil olasın. Şöyle bilesin alâmet-i şerîfe itimâd kılasın. Tahrîren fî el'yevm'ül a'şer Şevvâl'ül-mükerrem sene ihdâ ve işreyn ve mieteyn ve elf.

Kad vusûle ileynâ fi 1221 Konstantiniyye El-Mahrûse
Mucîbince sadr-ı a'zâm mektûbı sadr olmuşdur.

IŞS.179/102-1
1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı İçin İstenen 250 Mehhârî Şütürânın Hamîd Kazâları ve Terkemiş'e Yapılan Bölüşümü

Baîs-i defter oldur ki

İşbû bin ikiyüz yirmi bir senesi Moskov keferesi üzerine müretteb olan asakîrin mühimmât nakliyesi-çün bâ-emr-i celîl'üş-şân Hamîd Sancağı kazâlarından matlûb buyrulan iki yüz elli mehhârî ve mekkârî cümle ahâlî ve a'yân marifetleri ve marîfet-i şer'le ve mübâşir marifetiyle ber-mut'âd-ı kadîm Terkemişin bedel-i kazâsına sülüs ve yalnız Hamîd kazâlarından on dör kazâya sülüsân olan va'z-ı kadîmi sicîll-i mahfûzdan ihrâc seksen dört deve Terkemiş kazâlarına tarh olunub on dört malikâne kazâlarına yüz altmış altı mehhârî deve tevzî' ve taksîm olunub mübâşir-i dergâh-ı alî gedüklilerinden kidved'ül-emâsil ve'l-akrân Süleymân Ağa yedine verilen defter müfredâtı ber vech-i âtî zikr olunur

Kazâ-i Isparta-Mehhâri Şütürân: 11.5
Kazâ-i Yalvaç-Mehhâri Şütürân: 22.5
Kazâ-i Karaağaç-Mehhâri Şütürân: 20
Kazâ-i Afşar- Mehhâri Şütürân: 12.5
Kazâ-i Barla- Mehhâri Şütürân: 5
Kazâ-i Uluborlu-Mehhâri Şütürân: 17.5
Kazâ-i Hoyran-Mehhâri Şütürân: 5.5
Kazâ-i Ağlasun-Mehhâri Şütürân: 10
Kazâ-i İncir-Mehhâri Şütürân: 5

Kazâ-i Eğirdir-Mehhâri Şütürân: 17
Kazâ-i Bavlu Mehhâri Şütürân:16
Kazâ-i Keçiborlu-Mehhâri Şütürân: 7.5
Kazâ-i Ağros-Mehhâri Şütürân:10.5
Kazâ-i Gönen-Mehhâri Şütürân: 5
Cem'ân yekûn mehhârî şütürân: 166

Ek-II/ Belge **Hamid Sancağından 1821-1823 Tarihli İran Savaşı İçin Deve Tedarik Emri Alınacak 50 Mehhârî Şütürânın Sancak Kazâlarına Tevzîsi IŞS.182/12-1, 12-2 (H.1227/M.1821)**

SÜİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee's Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	22 Ocak 2025 / 22 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	1 Haziran 2025 / 1 June 2025
Atıf/Citation:	Büyükboyacı, Ş. (2025). İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 309-342
DOI:	10.35237/suitder.1625039
Benzerlik / Similarity:	%1

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi*

Efforts to Modernize Education in Turkestan Under the Leadership of İsmail Gaspıralı: The Usûl-i Cedid Movement

Şengül BÜYÜKBOYACI**

Öz

Bu makalenin amacı, İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde Türkistan da başlatılan Usûl-i Cedid hareketini inceleyerek, bu hareketin eğitim alanında modernleşme çabalarına nasıl yön verdiğini ortaya koymaktır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Çarlık Rusya sının Türk topluluklarına uyguladığı kültürel ve siyasi baskılara karşı bir direnç olarak ortaya çıkan bu yenilik hareketinin, eğitimdeki etkileri ve Gaspıralı'nın katkıları değerlendirilerek, dönemin sosyal ve kültürel dönüşümüne olan katkıları analiz edilecektir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Çarlık Rusya sındaki Türk toplulukları arasında Usûl-i Cedid" olarak bilinen eğitim-öğretim ve dini yenilenme hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu yenilik girişimleri, 1800 lerin ortalarında başlatılan Panslavizm politikalarının etkisiyle ivme kazanmıştır. Ruslaştırma ve Ortodokslaştırma gibi zorlayıcı uygulamalara maruz kalan Türkler, kimliklerini koruma kaygısıyla millî değerlere yönelme arayışına girmişlerdir. 20. yüzyılın başlarında bu arayış, eğitim ve din alanlarının ötesine geçerek sosyal ve kültürel alanda da yenilikleri beraberinde getirmiştir.

Ceditçilik hareketi, özellikle eğitim alanında İsmail Gaspıralı Bey in öncülüğünde başlamış ve onun geliştirdiği yöntemler ve uygulamalarla anılmıştır. Doğu ve Batı kültürel değerlerine aşina olan Gaspıralı, Rusya daki Müslüman Türklerin uyanışını sağlamak amacıyla yerli bir anlayışla eğitim ve

* Bu çalışma, 10-11 Kasım 2024 tarihlerinde Konya, Türkiye'de düzenlenen **3rd International Conference on Contemporary Academic Research** adlı sempozyumda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Isparta/TÜRKIYE, E-Posta: sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1683-294X.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

kültür alanında önemli bir hamle başlatmıştır. Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle şekillenen bu hareket, günümüze dek etkisini sürdüren ve geçerliliğini koruyan önemli bir vizyon sunmuştur. Bu dönemde Usûl-i Cedidin ilk uygulayıcısı olan İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı "Tercüman" gazetesi, bu düşüncenin sözcülüğünü yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkistan, Eğitim, Modernleşme, Usul-i Cedid, İsmail Gaspıralı.*

Abstract

This article aims to examine the Usûl-i Cedid movement initiated under the leadership of İsmail Gaspıralı in Turkestan, highlighting how this movement directed modernization efforts in the field of education. Emerging as a form of resistance against the cultural and political pressures applied by Tsarist Russia on Turkish communities in the late 19th and early 20th centuries, this renewal movement's impact on education and Gaspıralı's contributions are evaluated to analyze its role in the social and cultural transformation of the period.

During the late 19th and early 20th centuries, the educational and religious reform movement known as Usûl-i Cedid" emerged among Turkish communities within Tsarist Russia. These initiatives gained momentum particularly due to Panslavist policies introduced in the mid-1800s. Facing forced Russification and Orthodox Christianization policies, Turks sought to protect their identities by turning toward national values. By the early 20th century, this quest extended beyond education and religion, bringing about innovations in social and cultural spheres as well.

The Cedid movement, primarily in the field of education, began under the leadership of İsmail Gaspıralı and became associated with his methods and practices. Well-acquainted with the cultural values of both East and West, Gaspıralı initiated a significant educational and cultural movement grounded in a local perspective to awaken the Muslim Turks in Russia. With the principle of Unity in Language, Thought, and Action," this movement offered a vision that remains impactful and relevant to this day. During this period, the newspaper Tercüman, published by İsmail Gaspıralı as the first practitioner of Usûl-i Cedid, served as the spokesperson for these ideas.

Keywords: *Turkestan, Education, Modernization, Usûl-i Cedid, İsmail Gaspıralı.*

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan ve Orta Asya coğrafyası, tarihin önemli bir dönüm noktasına şahit oluyordu. Günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı kapsayan Türkistan, tarih boyunca İslam kültürünün ve Türk kimliğinin köklü bir şekilde yaşandığı topraklar olarak biliniyordu. Ancak bu yüzyılda Çarlık Rusya sı bölgeyi hâkimiyeti altına alarak siyasi, kültürel ve sosyal yapısını değiştirmeye yönelik çeşitli politikalar uygulamaya başladı. Bu süreçte Rusya nın asimilasyon politikaları, Türkistan da yaşayan Müslüman halkın kimliklerini koruma ve gelecek nesilleri kültürel olarak donanımlı bir şekilde yetiştirme ihtiyaçlarını daha da güçlendirdi (Allworth, 1994; Aydın, 2002). Rusya nın yayılmacı politikalarının eğitim üzerindeki en belirgin etkisi, Türk toplumlarının kendi eğitim sistemlerini geliştirme ve kendi dillerinde eğitim görme arzularının artması oldu (Yıldırım, 2014).

Bu dönemde ortaya çıkan eğitim reformu arayışlarının en önemli temsilcisi, Kırım'ın Bahçesaray kentinde dünyaya gelen İsmail Gaspıralı (1851-1914) idi. Türkistan'ın dışından bir isim olmasına rağmen, onun fikirleri ve başlattığı eğitim hareketi, Rusya nın egemenliği altındaki tüm Türk coğrafyasında derin etkiler bıraktı. Gaspıralı'nın yaşamı, onun eğitim reformları konusundaki kararlılığını ve yenilikçi yaklaşımını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Çocukluk döneminde medrese eğitimi alan ve İslami bilgi birikimini artıran Gaspıralı, daha sonra Rusça eğitim

veren okullara devam ederek Rus eğitim sistemini yakından tanıma fırsatı buldu (Kocaoğlu, 2016). Bu iki farklı eğitim deneyimi, onun geleneksel eğitim sistemindeki eksiklikleri fark etmesine ve daha kapsamlı, modern bir eğitim modelinin gerekliliğini savunmasına yol açtı.

Gaspıralı'nın Osmanlı Devleti ile ilişkisi de onun düşünce dünyasını şekillendirdi. Genç yaşta İstanbul a giderek Osmanlı Devleti nde dönemin Tanzimat reformları ve eğitim modernleşmesi çalışmalarına tanık oldu. Bu deneyim, Gaspıralı'nın Osmanlı eğitim reformlarını incelemesine ve Rusya da benzer bir modernleşme hareketini Türkistan için geliştirme fikrini pekiştirdi (Gündoğdu, 2005). Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti nin Batı tarzı okullar açarak medrese sistemine alternatif modern bir eğitim modeli geliştirmesi, Gaspıralı'nın kendi toplumunda da böyle bir modeli benimsemesi gerektiği fikrini güçlendirdi.

Kırım a döndükten sonra, Gaspıralı kendi fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla Tercüman gazetesini kurdu. 1883 yılında yayına başlayan Tercüman, Rusya da Türk topluluklarına hitap eden ilk gazetelerden biri oldu ve kısa sürede geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. Bu gazete, Gaspıralı'nın eğitimde ve toplumsal hayatta modernleşme fikrini yaymak için bir araç haline geldi. Tercüman aracılığıyla Gaspıralı, halkı eğitimin sadece bir bilgi aktarım süreci değil, aynı zamanda milli bilinç yaratmada kritik bir rol oynadığı konusunda bilinçlendirdi (Baykara, 2011; Tunç, 2013).

İsmail Gaspıralı, Türk dünyasının birleşmesi için ortak bir dilin gerekliliğini savunmuş ve bu amaçla İstanbul Türkçesini önermiştir. Ona göre ortak dil, sadece iletişimi kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda ortak bir kültürel bilincin oluşmasına da katkı sağlar. Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarıyla Gaspıralı, dil ve kültür birliğini eğitim yoluyla sağlamayı hedeflemiş, milli dilde eğitimi Usul-i Cedid hareketinin temel ilkesi haline getirmiştir (Gökalp, 2018; Kara, 2010).

Gaspıralı, Türk" ve Müslüman" kavramlarını bir bütünün parçaları olarak görmüş, dinî kimlikle millî kimliği birlikte ele almıştır. *Tercüman* gazetesinde yayımlanan Lisan ve Mesuliyet" adlı makalesinde, farklı lehçelerle konuşan Türklerin ortak bir yazı diline ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. 1883-1918 yılları arasında yayımlanan *Tercüman*, bu düşüncelerin yayılmasında önemli rol oynamış; *Sırat-ı Müstakim* gibi yayınlar da bu sürece katkı sağlamıştır. Yavuz Akpınar'ın da belirttiği gibi, İslamiyet Rusya daki Türk topluluklarını birleştiren güçlü bir unsur olmuş, Gaspıralı da bu birliktelik zemininde dil ve eğitimi stratejik araçlar olarak kullanmıştır (Yücebaş, 2020).

Gaspıralı'nın bu çabaları, Usul-i Cedid olarak bilinen yeni bir eğitim hareketine zemin hazırladı. Usul-i Cedid Hareketi, geleneksel medrese sisteminden koparak modern bilimlerin ve pedagojik yöntemlerin eğitimde yer almasını amaçlayan kapsamlı bir reform hareketiydi. Bu hareket, eğitimde ezberci yaklaşımdan ziyade, öğrencilerin analitik düşünme, sorgulama ve problem çözme yeteneklerini geliştirmeyi hedefledi. Gaspıralı, geleneksel İslami eğitimin değerlerini koruyarak, bunu modern bilimlerle birleştirmenin mümkün olduğuna inanıyordu (Çetin, 2014; Erdoğan, 2010).

Usul-i Cedid Hareketi, Gaspıralı'nın önderliğinde Kırım dan Türkistan a kadar geniş bir coğrafyada yayılmaya başladı. Bu yeni okullar, Türkistan daki diğer geleneksel okullardan farklı olarak fen bilimleri, tarih ve coğrafya gibi modern dersleri müfredata dâhil etti ve eğitim materyallerinde de yenilikler sundu. Bu sayede, Rusya nın egemenliği altındaki Müslüman topluluklar, kimliklerini ve kültürel değerlerini kaybetmeden modern dünya ile uyum sağlayabilecek bilgi ve becerilere erişmeye başladılar (Frank, 1998; Khalid, 1998).

Bu araştırmanın amacı, İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde geliştirilen Usul-i Cedid Hareketi'nin, Türkistan ve çevresindeki eğitim sistemini nasıl dönüştürdüğünü, bu hareketin toplumsal ve kültürel etkilerini incelemektir. 19. yüzyılın sonlarında Türk dünyasında yaygın olan geleneksel medrese eğitiminin toplumsal ihtiyaçları karşılayamaması, Gaspıralı'nın yenilikçi eğitim modelinin önemini artırmıştır. Bu çalışmada, Gaspıralı'nın hayatı, eğitim düşüncesi ve Türkistan daki eğitim

reformlarının tarihsel arka planı ele alınarak Usul-i Cedid in felsefesi, uygulamaları ve etkileri detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Bu araştırma aynı zamanda, Gaspıralı'nın eğitim anlayışının yalnızca bilgi aktarma sürecini değil, aynı zamanda milli kimlik inşasını ve kültürel birliği hedefleyen bir toplumsal dönüşüm aracı olarak nasıl bir işlev üstlendiğini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada şu sorulara yanıt aranacaktır:

- Gaspıralı'nın eğitim reformlarına yönelmesindeki temel motivasyonlar nelerdir?
- Usul-i Cedid Hareketi'nin eğitimdeki yenilikçi uygulamaları nelerdir?
- Bu hareketin Türkistan coğrafyasında toplumsal yapıya, kültürel kimlik algısına ve milli bilince katkıları nelerdir?
- Usul-i Cedid Hareketi nin Türk dünyasında eğitim ve kültürel politikalar üzerindeki kalıcı etkileri nelerdir?

Bu sorular ışığında, araştırma, Gaspıralı'nın eğitimin ötesinde geniş bir kültürel ve sosyal dönüşüm hareketi başlattığını göstererek, onun mirasının günümüze yansımalarını anlamayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, İsmail Gaspıralı ve Usul-i Cedid Hareketi'nin eğitim sistemine ve toplumsal yapıya etkilerini incelemek amacıyla tarihsel araştırma yöntemine dayalı nitel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, metinlerdeki ana temaları ve anlamları ortaya çıkararak Gaspıralı'nın eğitim anlayışını ve bu anlayışın sosyal yapıya etkilerini anlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Gaspıralı'nın eğitimle ilgili yazıları ve Usul-i Cedid in felsefesi, dil birliği, milli kimlik ve modernleşme gibi ana temalar üzerinden analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, dönemin eğitim ve kültürel yapısı da göz önünde bulundurularak, Gaspıralı'nın fikirlerinin Türk dünyasında nasıl bir karşılık bulduğu incelenmiştir.

3. Çarlık Rusyası'nın Türkistan daki Eğitim Politikaları ve Kültürel Asimilasyon Süreci

Arap seyyahı İbn Rusta, Bulgarlar dönemine ait gözlemlerinde, halkın büyük bir kısmının İslâm dinine mensup olduğunu ve köylerde camiler ile ilk mekteplerin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak 1552 yılında Rusların Kazan'ı işgaliyle birlikte bölge büyük bir yıkıma uğramıştır. Kazan Hanlığı'nı hatırlatacak nitelikteki tüm yapılar, camiler, saraylar, medreseler ve hamamlar tahrip edilmiştir. Korkunç İvan'ın oğlu Mihail Fyodoroviç de Kazan da yeniden inşa edilen camilerin yıkılmasını ve Müslüman halkın şehirden uzaklaştırılmasını emretmiştir (Taymas, 1966). Rusya, egemenliği altına aldığı bölgelerde siyasî, sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel alanlarda baskıcı ve tahripkâr politikalar uygulamıştır. Bu çok yönlü politikalar arasında özellikle Türk ve Müslüman topluluklara yönelik baskı ve asimilasyon uygulamaları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, söz konusu politikaların eğitim-öğretim faaliyetleri ile kültürel yaşantı üzerindeki etkilerini genel hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

Rus yönetimi, hâkimiyeti altına aldığı kuzeydoğu Türk coğrafyasında yüzyıllar boyunca Hristiyanlaştırma ve kültürel asimilasyon politikası izlemiştir. Ruslar, bu bölgelerdeki Müslüman ve animist unsurları kendi toplumsal yapıları içerisinde eritmek istemiş; bu amaçla dinî, hukukî, iktisadî ve eğitsel politikalar geliştirmiştir. Misyonerlik faaliyetleri, Rus devletinin gayr-i Rus halklara uyguladığı dinî baskının yalnızca bir boyutunu oluşturmuş, ancak faaliyetlerin temel amacı yüzyıllar boyunca değişmemiştir. Bu faaliyetler, Ekim Devrimi ne kadar çeşitli aşamalardan geçerek devam etmiştir (Rorlich, 2000).

Büyük Petro dönemi ile birlikte misyonerlik çalışmaları yeniden organize edilmiş, eğitim sistemine misyoner papazlar aktif olarak dâhil edilmiştir. Eğitim, bu dönemde doğrudan

Hristiyanlaştırma aracı olarak işlev görmüştür. Büyük Petro nun İslam karşıtı politikaları, 18. yüzyıl ortalarında uygulanan daha sert tedbirlerin ilk adımı niteliğindeydi (Taymas, 1966).

1736 yılında yayımlanan bir fermanla, uzun askerlik süresini tamamlayan bireylerin kendi topraklarına dönüşleri ciddi biçimde zorlaştırılmış; bu kişiler eğitim ve terbiye" gerekçesiyle *Soldatskoye Poseleniye* adı verilen askerî yerleşim merkezlerine gönderilmiştir. Bu kamplar, gerçekte bireylerin baskı altında tutulduğu kapalı alanlardı (Taymas, 1966).

11 Eylül 1740 tarihinde, Çariçe Anna İvanovna tarafından misyonerlik faaliyetlerini daha sistematik yürütmek amacıyla *Kontora Novokreşçeskih Del* (Yeni Hristiyanlaştırma İşleri Bürosu) adlı özel bir kurum kurulmuştur. Bu dairenin misyonerlik stratejileri üç temel başlık altında şekillenmiştir: İslâm a yönelik fiziksel baskılar, ekonomik yaptırımlar ve eğitimi araçsallaştıran politikalar. Kurum, Kazan, Astrahan, Nijniy Novgorod ve Voronej gibi bölgelerde yetkili olup, başında Kazan Başpiskoposu Luka Konaşeviç bulunmaktaydı (Kurat, 1965).

Luka Konaşeviç, özellikle Müslümanları ve animistleri Hristiyanlaştırmak amacıyla gayr-i Rus (inorodets) kökenli yeni bir kuşak oluşturmayı hedefliyordu. Bu çerçevede yerel dillere önem verilmiş; Tatar toplumundaki direnişin sembolü olarak görülen mollaların yerine Hristiyanlaşmış yerli öğretmenlerin yetiştirilmesi planlanmıştır (Rorlich, 2000).

1764 yılında *Kontora Novokreşçeskih Del* in kapatılmasının ardından II. Katerina döneminde Müslüman topluluklar açısından görece bir rahatlama süreci başlamıştır. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri, 1789 yılında kurulan Ufa Müslüman Ruhanî Meclisi (diğer adıyla *Orenburg Şer i Mahkemesi*) olmuştur. Her ne kadar bu kurum Müslümanların varlığını tanıyan sembolik bir adım niteliği taşısa da meclise mektep açmak, eğitim faaliyetlerini desteklemek veya ders kitabı hazırlamak için herhangi bir hukuki yetki ya da mali kaynak sağlanmamıştır (Rorlich, 2000). Eğitim alanında doğrudan bir yetkiye sahip olmayan Meclis, öğretmen yetiştirme veya halkı okuryazarlık açısından geliştirme konusunda inisiyatif kullanamamıştır. Buna rağmen matbu eserlerin yaygınlaşması sayesinde mollaların eğitsel faaliyetleri yeniden canlanmış, halk arasında okuma-yazma oranı artmaya başlamıştır (Taymas, 1966).

19.yüzyıl ortalarına gelindiğinde, özellikle Kırım Savaşı sonrasında, Rusya da Panslavizm düşüncesi yaygınlaşmış ve bu bağlamda eğitimin Hristiyanlaştırma faaliyetleri açısından en etkili araç olduğuna kanaat getirilmiştir. I. Nikolay döneminde eğitim, gayr-i Rus halklara yönelik misyonerlik stratejisinin merkezine yerleştirilmiştir (Rorlich, 2000). Bu dönemde yerel dillere ve özellikle Tatarcaya yönelik ilgi artmış, misyonerlik faaliyetlerinin etkisini artırmak adına dil, kültür ve eğitim bütünleşik biçimde ele alınmaya başlanmıştır.

Bu stratejinin başlıca mimarlarından biri, Kazan İlahiyat Akademisi ve Kazan Üniversitesi nde görev yapan Nikolay İvanoviç İlminski olmuştur. İlminski, 1850 yılında akademiye sunduğu raporunda misyonerlik faaliyetlerinde okul, öğretmen ve yerel dilin temel araçlar olması gerektiğini savunmuştur (Rorlich, 2000). Ona göre, gayr-i Rus halkları asimile etmenin en etkili yolu onların anadillerinde eğitim vermekti. İlminski nin yaklaşımı, kendisinden önceki 18. yüzyıl misyoner politikalarından yapısal olarak farklı olmasa da uygulamada daha rafine ve etkili bir yöntem sunmaktaydı. Ayrıca İlminski, Türk halklarının konuştuğu lehçeleri birbirinden ayrıştırarak her birini ayrı bir millet haline getirme stratejisini benimsemişti.

İlminski nin etkisiyle oluşturulan Rus eğitim sisteminde, Müslümanlara yönelik üç tip okul yapılandırılmıştı: Russko-Tatarskiye Şkolı (Rus-Tatar Okulları), Tsentralnaya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola (Vaftiz Edilmiş Tatarlar İçin Merkez Okulu) ve Kazanskaya İnorodçeskaya Uçitelskaya Seminariya (İnorodetsler İçin Kazan Öğretmen Okulu) (Rorlich, 2000). Bunlara ek olarak, realni mektepler, gimnazyumlar ve üniversiteler gibi kurumlar da hukuken Müslüman öğrencilere açık olsa da Rusya Türkleri bu kurumlara güven duymamış ve genel olarak bu eğitim modelini benimsememiştir. Örneğin 1827 yılında Akmescit gimnazyumunda Kırım Tatarları için özel bir

bölüm oluşturulmuş; ancak bu girişimin temel amacı, mirza çocuklarını memur ve öğretmen olarak yetiştirmek olduğu için, Kırım Tatar halkı bu okula da mesafeli yaklaşmıştır (Kırımlı, 1996).

3.1. İsmail Gaspıralı'nın Rus Eğitim Politikalarına Karşı Yaklaşımı ve Eğitimde Millî Dil Mücadelesi

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İsmail Gaspıralı, özellikle *Bahçesaray Mektupları ve Rusya Müslümanları* adlı eserlerinde Rusya nın Müslümanlara yönelik eğitim politikalarını ele almış ve Türk toplulukları açısından çözüm önerileri sunmuştur. Bu metinlerde, Rus eğitim sistemine karşı geliştirilen eleştiriler ve alternatif eğitim vizyonu dikkat çekicidir.

İsmail Gaspıralı, *Bahçesaray Mektupları* adlı eserinde, Rusya Türklerinin toplumsal ilerlemesi için birbirini tamamlayan iki temel öneri sunmaktadır: Müslüman halkın kendi ana dilinde eğitim görmesi ve yine kendi dilinde basın-yayın faaliyetlerinde bulunabilmesi. Gaspıralı'ya göre, bu iki unsur hem bireysel hem de toplumsal kalkınmanın ön koşuludur.

Diğer önemli eseri olan *Rusya Müslümanları*nda ise, Rusya daki Türk-Müslüman toplulukların eğitimle ilgili problemleri çok yönlü biçimde ele alınmıştır. Gaspıralı, öncelikle Rusya Türklerinin, Rus idaresine girmeden önce sahip oldukları zihinsel gelişmişlik düzeyinin, dönemin mektepleri ve kitapları sayesinde daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Rusya'nın uyguladığı baskıcı ve dışlayıcı politikalar, bu toplulukların içine kapanmasına ve sosyal bakımdan durağan bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Rusya dışında yaşayan diğer Müslüman topluluklara kıyasla daha az gelişmiş olmalarının temelinde bu durum yer almaktadır.

Gaspıralı, Rus yönetiminin açtığı okulların eğitimdeki yaklaşımını eleştirir. Bu kurumlar, görünürde Müslümanları eğitmek amacıyla kurulmuş olsa da asıl işlevleri asimilasyon politikalarının bir aracı olmaktır. Bu nedenle Müslüman halk bu okullara mesafeli yaklaşmış, onları benimsememiştir. Gaspıralı'ya göre, bu tür okullarla Rusya hedeflediği asimilasyon amacına ulaşamayacaktır. Ayrıca, Rus devleti, Müslümanların sosyal, kültürel ve dini yaşamlarını geliştirmek adına hiçbir ciddi adım atmamış; Müslümanlardan yalnızca vergi alma hedefiyle hareket etmiştir.

Gaspıralı, Rusya Türklerinin eşit yurttaşlar olarak muamele görmesi gerektiğini savunur. Bu doğrultuda, onlara hem çok yönlü eşitlik hakkı hem de millî kimliklerini koruma imkânı tanınmalıdır. Devletin, Müslümanların dini yaşantılarına ve geçim kaynaklarına müdahale etmemesi gerektiği gibi, toplum üzerinde baskı ve korku politikaları uygulayarak onları Rus kültürüyle temastan da alıkoymamalıdır.

Gaspıralı, eğitim dilinin ana dil olması gerektiğini özellikle vurgular. Ona göre, yükseköğretimin devlet diliyle yapılması doğal karşılanabilir; ancak temel eğitimin halkın anlayacağı dilde, yani Türk-Tatar dilinde verilmesi gereklidir. Türkçeye hem okul dili hem de edebî dil olarak vatandaşlık hakkı tanınmalı ve bu sayede bilgi, Müslüman halk arasında daha hızlı yayılmalıdır. Bu da halkı, ileri düzeyde eğitim kurumlarına yönlendirecektir. Okul, bir asimilasyon aracı olmamalı; bilakis akli ve ahlaki terbiyeyi sağlayan bir kurum olmalıdır. Rusçanın okullar aracılığıyla dayatılması doğru bir yaklaşım değildir. Aksine, her halkın kendi dilinde bilgi üretmesi, toplulukları birbirine daha yakın kılacaktır.

Gaspıralı ayrıca, sadece Avrupa dillerini öğrenip Avrupa kültürü ve biliminden nasiplenememiş kişilerin toplumsal hayata katkı sağlayamayacağını ifade eder. Ona göre, böyle kişiler hayata dair işlevselliğini yitirmiştir. Bu durum Rusya Müslümanları arasında da gözlemlenebilir. Gaspıralı, geçmişte medreselerin her türlü bilimsel bilgiye ev sahipliği yapan kurumlar olduğunu, büyük âlimlerin yetiştiğini hatırlatır. Bugün de benzer başarıların elde edilebilmesi için köklü değişiklikler yapılmasına değil, bazı küçük fakat etkili reformlara ihtiyaç vardır. Medreselerde halen yalnızca Arapça grameri, teoloji ve skolastik bilgiler öğretilmektedir; oysa bu kurumlar, Türkçe eğitim veren ve çağdaş bilimlerin de yer aldığı merkezler hâline getirilebilir. Gaspıralı'ya göre bilgi edinmenin en etkili yolu ana diliyle eğitimdir. Bu reformlar gerçekleştirilirse, on beş yıl içinde ciddi bir ilerleme sağlanabilir.

İsmail Gaspıralı, büyük değişimlerin hız kazandığı bir çağda yaşamış ve bu dönüşümlerin merkezinde bilgi ve teknolojideki ilerlemelerin bulunduğunu çok iyi kavramıştı. Yazılarında buharlı gemiler ve trenlerle mesafelerin kısaldığını, dünyanın âdeta küçülerek bir köye dönüştüğünü ve hayatın olağanüstü bir hız kazandığını vurgulamıştır. Ancak bu baş döndürücü değişim sürecinde Müslüman toplumlar, durağan bir yaşam tarzı sürdürmekte ve bilgiye ulaşmakta geç kalmakta, çoğu zaman dolaylı yollarla bilgiye erişebilmekteydi.

Bilgiye ulaşmanın en kısa ve etkili yolu olan ana dilin kullanımı ise Rusya'daki okullarda engellenmekteydi. Devlet okullarında ana diliyle eğitim mümkün olmadığı gibi, millî mektep ve medreselerde de Türkçe dolaylı biçimde öğretiliyordu. Bu nedenle Gaspıralı hem eğitim hem de basın alanında ana dilin kullanılmasının önemini sürekli vurgulamış; mücadelesinin odağına da ana dilde eğitimi ve ana dilde yayıncılığı yerleştirmiştir. Rusya Müslümanları" adlı eserinde bu amaca hizmet edecek bir reform programı sunarak sıbyan mektepleri ile medreseleri modernleştirme ve çağdaş bir eğitim düzeni kurma hedefini ortaya koymuştur.

Rusya daki Türk toplulukları, devlet okullarında kendi dillerinde eğitim hakkına sahip değildi. Aynı şekilde geleneksel eğitim kurumları olan mektep ve medreselerde de ana dilde okuma-yazma öğretimi yeterince verilmemekteydi. Dahası, bu topluluklar 18. yüzyılın son çeyreğine kadar sürekli olarak ağır bir asimilasyon ve inkâr politikasına maruz kalmışlardı. II. Katerina döneminde bazı kısıtlı haklar verilmiş olsa da Rusya devleti Rusçayı eğitim dili olarak zorunlu kılmaya ve bu yolla gayr-i Rus halkları asimile etmeye devam etmiştir.

Asimilasyon süreci, yalnızca Rusça eğitimin yaygınlaştırılmasıyla sınırlı kalmamış; İlminski nin uyguladığı ve yerel dillerin ön plana çıkarılması stratejisi de bu hedefin bir parçası olmuştur. Bu yöntemle, Rusya daki Türk halkları parçalanarak aralarında küçük milletler ortaya çıkarılmak istenmiştir. Gaspıralı, Rusya Müslümanları" adlı eserinde bu parçalanmaya karşı çıkarak, Rusya nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkleri aynı kökten gelen ve aynı dilin farklı lehçelerini konuşan bir Türk-Tatar milleti" olarak tanımlamış; bu yaklaşımıyla hem İlminski nin eğitim politikalarına hem de genel olarak Rusya nın ayrıştırıcı tutumuna güçlü bir karşı duruş sergilemiştir.

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde yayımladığı ilk yazılarından itibaren, Rusça eğitim aracılığıyla yürütülen asimilasyon politikasını eleştirmiştir. Bu yazılarındaki düşünceler, daha sonra kaleme aldığı *Rusya Müslümanları* adlı eserindeki fikirlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, 18 Kasım 1883 tarihli *Tercüman* da yayımlanan "Maarif Meselesi" başlıklı yazısında Gaspıralı, Müslüman topluluklar arasında Rusçanın yaygınlaşmasının mümkün olmadığını şu sözlerle ifade eder:

Avrupa eğitimi ve kültürüyle tanışmamış köylü (mujik) halk, Müslümanlara ne öğretebilir ne de bir etki yaratabilir? Genel anlamda Müslümanlar, mujiklerden hem daha eğitimlidir hem de daha ileridedir. Mevcut şartlarda, okul sistemiyle Müslümanlar arasında Rus dilinin yayılması mümkün görünmemektedir."

Gaspıralı, Rusya nın hiçbir zaman asimilasyon politikasından vazgeçmediğini, yıllar sonra kaleme aldığı bir başka yazısında da yeniden dile getirmiştir. 21 Ocak 1914 tarihli *Tercüman* gazetesinde yayımlanan ve "Gayr-i Ruslar – Çet Halklar" başlığını taşıyan bu yazı, Rozanof imzasıyla *Novoye Vremya* gazetesinde çıkan bir makaleye cevap niteliğindedir. Rozanof, Rusça öğrenmenin gayr-i Rus halklar için zorunlu olduğunu savunmuş, bu halkların zamanla Ruslara karışarak dillerini, dinlerini ve kimliklerini yitirip Rus" olarak yeniden doğacaklarını iddia etmiştir. Yazının dikkat çekici bir bölümü şu şekilde son bulur:

Er ya da geç dil, din ve soy bakımından Ruslarla birleşerek kaybolacaklardır. Aslında bu kayboluş değil, Rus olarak yeniden hayat bulmaktır. Böyle büyük bir millete katılmak, ölümden sonra diriliştir. Bu da Allah'ın yüce muradıdır."

Gaspıralı, bu yaklaşımı sert bir dille eleştirerek Rozanof a şu cevabı verir:

Rozanof Efendi nin söyledikleri bundan ibarettir. Küçük milletlerin büyük milletler tarafından yutulmasını hem ilahî bir irade hem de tabiî bir kanun olarak görüyor. Lakin dindar Rozanof Efendi, Cenab-ı Hakkın muradını nereden öğrendi acaba? Eğer Tevrat a başvurulursa, orada hiç kimsenin malına, canına, ırzına ve hatta hayvanına göz dikmeyin buyruğu vardır. İncil ve Kur an ise adalet, uyum ve merhamet yolunu gösterir. Karıncayı bile ezmeyin diye emir veren bu ilahî kaynaklar, küçük milletleri yutmayı emreden bir Tanrı'dan söz etmez. Acaba bu buyruğu veren hangi ilah?"

Bu ifadeler, Gaspıralı'nın yalnızca bir eğitim reformcusu değil, aynı zamanda çok katmanlı bir düşünce adamı olduğunu; adalet, vicdan ve insanlık temelinde yükselen bir anlayışla asimilasyon politikalarına karşı durduğunu açıkça ortaya koyar.

3.2. Darülmuallimin Mektepleri Üzerine Gaspıralı'nın Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde yayımlanan ilk eğitim yazılarında, Rus okullarının Müslümanlar arasında neden rağbet görmediğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. "Maarif Meselesi" başlıklı yazısında (Tercüman, 18 Kasım 1883, sy. 23), uzun süredir faaliyet göstermekte olan Rus eğitim kurumlarının (gimnazyum ve üniversiteler gibi), Müslümanlara da açık olmasına rağmen Müslüman halk nezdinde tanınmadığını ve benimsenmediğini vurgular. Bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Nice zamandır var olan Rus mektepleri (gimnaziyalar ve üniversiteler) gayri halklara olduğu gibi Müslümanlara da açık ise de Müslümanlara ne tanıdık ne de makbul gelmiştir; bu okullarda okuyan öğrenciler arasında bir tane bile Müslüman çocuğa rastlamak neredeyse mümkün değildir."

Gaspıralı'ya göre, Rusya daki Rus okullarına karşı olan bu ilgisizlik, çoğu zaman Müslümanların bağnaz bir zihniyete sahip olmalarıyla açıklanmak istenmiştir. Ancak o, bu yaklaşımı reddeder ve Müslümanların bu okullardan uzak durmalarının temelinde dinî fanatizm değil, tarihsel bir algının yattığını belirtir. Nitekim geçmişte Ruslar için okul kavramı yalnızca dinî eğitim verilen kurumlarla sınırlıydı. Benzer şekilde, Rusya daki Türk-Müslüman toplulukları da Rus okullarını İncil eğitimi yapılan yerler olarak algılamış, bu nedenle kendi inançlarını öğreten mektep ve medreselere daha fazla önem atfetmişlerdir. Aynı anlayış, Müslümanların kendi eğitim kurumları için de geçerli olmuş; okul, dinî bilgi verilen bir mekân olarak görülmüştür.

Rusya, Müslüman halkları eğitime dayalı yöntemlerle asimile etme hedefinde istenilen başarıyı elde edemeyince, yeni stratejilere yönelmiştir. Bu doğrultuda, 1870 yılından itibaren Akmescit, Kazan, Orenburg, Gori ve Taşkent gibi merkezlerde Darülmuallimin adı verilen öğretmen okulları açılmıştır. Söz konusu kurumların temel amacı, Rus devlet okulları olan şkolalarda görev yapacak, Müslüman öğrencilere Rusça öğretebilecek öğretmenler yetiştirmekti. Devlet, Rus okulları ve Rus asıllı öğretmenler aracılığıyla hedeflediği sonucu alamayınca, bu kez Türk kökenli öğretmenleri kullanarak aynı hedefe ulaşma yoluna gitmiştir.

İsmail Gaspıralı, bu Darülmuallimin mekteplerinin diğer eğitim kurumlarıyla karşılaştırıldığında daha faydalı olduğunu savunmuştur. Nitekim Rusya daki Müslüman topluluklar da bu okullara belirli ölçüde ilgi göstermiş ve sınırlı sayıda da olsa çocuklarını bu kurumlara göndermiştir.

Her ne kadar Darülmuallimin mektepleri diğer okullara kıyasla daha faydalı bulunsa da Rusya Türklerinin çıkarları açısından bu okulların da yeterli bir eğitim sunduğu söylenemez. İsmail Gaspıralı'ya göre bu kurumların asıl amacı, Müslüman halklar arasında Rusçayı yaygınlaştırmaktır. Tercüman gazetesinin 18 Kasım 1883 tarihli sayısında yayımlanan *Maarif Meselesi"* başlıklı yazısında bu durumu şöyle ifade eder:

Bu şkolaların, maarifin yayılmasında aydınlatıcı birer fener olması, halka yeni bilgiler ve iyi bir terbiye kazandırma aracı olması gerekirken; asıl gaye Rusça öğretmek olduğundan, esasen en gerekli olan terbiye ve bilgi kazandırmaya zaman kalmamaktadır. Her ne kadar Rusya'da yaşayan tüm halklar

için Rusçayı bilmek faydalı ve gerekli bir unsur olarak görülse de tecrübeler göstermiştir ki, maarifin yayılması için bu okulların yöntemlerinde değişiklik yapılması gerekmektedir."

Gaspıralı için, Rusya Türklerinin eğitim ve toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunların çözümünde en önemli nokta, bilgiye ana dilde ulaşabilmektir. Rusya Türkleri, millî din ve millî dil"in unutulmasından endişe duydukları için çocuklarını Rus devlet okullarına göndermeye isteksiz kalmışlardır. Darülmuallimin mekteplerinde ise Türkçe derslere yer verilmesi ve terbiyeye önem gösterilmesi nedeniyle, bu okullara olan ilgi görece daha fazladır.

İsmail imzasıyla Tercüman gazetesinin 16 Mayıs 1886 tarihli sayısında yayımlanan ve *[Tiflis ten Aldığımız Bir Habere Göre…]* ifadesiyle başlayan yazıda bu ilgiyi şu şekilde değerlendirir:

Bugüne kadar Müslümanların Rus mekteplerine rağbet göstermemesinin sebebi, bu okullarda Müslüman öğrencilere yönelik İslami derslerin verilmemesidir. Bazı okullarda ilmihal dersleri verilse de Türk dili ve yazı derslerinin olmayışı nedeniyle ilmihal öğretimi de eksik kalmaktadır. Diğer okullara kıyasla Müslümanlar için açılmış olan Darülmuallimin mekteplerine gösterilen rağbetin sebebi, bu okullarda İslami derslerin dikkatle verilmesi ve terbiyeye daha fazla önem verilmesidir."

İsmail Gaspıralı, Rusya Türklerinin eğitim sorunuyla her yönüyle ilgilenmiştir. Hem mektep ve medrese gibi Müslümanlara ait geleneksel kurumların modernleşmesini savunmuş hem de Rus devlet okullarının Müslümanlar için uygun hâle gelmesi yönünde önerilerde bulunmuştur. Alıntılanan yazının devamında, Darülmuallimin mekteplerinin Müslüman okullara öğretmen yetiştirmekten ziyade farklı bilim dallarının öğretildiği kurumlara dönüşmesini teklif eder. Bu bağlamda, Rus okullarında eğitim almış Müslüman öğretmenlere karşı temkinli ve eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir.

4. Gaspıralı'nın Kişisel Hayatından Eğitimci Kimliğine Evrilmesi

İsmail Gaspıralı, 1851 yılında Kırım'ın Bahçesaray kentinde doğmuş; burada Osmanlı ve Rus kültürel etkilerinin kesiştiği çok dilli ve çok kültürlü bir ortamda yetişmiştir. Bu erken dönem yaşam deneyimi, onun zihinsel dünyasında farklı medeniyetlerin eğitim yaklaşımlarını sentezleyebilecek bir perspektifin gelişmesine imkân tanımıştır. Gaspıralı'nın eğitimci kimliğinin oluşumunda, hem İslam dünyasında yükselen reformist hareketlerin hem de Batı'daki Aydınlanma düşüncesinin belirleyici etkileri olmuştur. Bu bağlamda, yalnızca yerel koşullarla sınırlı kalmayan düşünsel ufku, onu Türk-İslam coğrafyasında modern eğitim reformlarının öncülerinden biri hâline getirmiştir.

Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarıyla kurduğu entelektüel temaslar, Gaspıralı'nın düşünsel gelişiminde önemli rol oynamıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi gibi Tanzimat dönemi münevverlerinin Osmanlı toplumunu modernleştirme yönündeki çabaları, Gaspıralı'nın kendi toplumu için benzer bir modernleşme idealini tasavvur etmesine zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim, Batılı düşünceyi yerel toplumsal yapılara uyarlama yönündeki çabaların, Gaspıralı'nın pedagojik vizyonunu nasıl şekillendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Batı Aydınlanmasının temsilcileri arasında yer alan Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin akıl, özgürlük ve halk eğitimi vurguları da Gaspıralı'nın eğitim anlayışında iz bırakmıştır. Özellikle Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ilkeleri, onun eğitim yoluyla toplumsal bütünleşme ve kültürel dayanışma hedefini beslemiş; bireysel gelişimin yanı sıra kolektif kimlik inşasını da önceliklendiren bir eğitim modeline yönelmesine katkı sunmuştur.

Öte yandan Gaspıralı, İslam dünyasında modernleşme arayışının simge isimleri olan Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh un düşüncelerinden de etkilenmiştir. Bu iki düşünürün bilim, akılcılık ve eğitim temelinde şekillenen reformist yaklaşımları, Gaspıralı'nın geleneksel medrese sistemine alternatif olarak geliştirdiği Usul-i Cedid modelinin fikrî temelini oluşturmuştur. Afgani ve Abduh un önerdiği dinî ve pedagojik rasyonalite, Gaspıralı'nın eğitim yoluyla Müslüman toplulukların toplumsal kalkınmasını hedeflemesinde önemli bir referans çerçevesi sunmuştur.

Gaspıralı'nın pedagojik yönelimi, yalnızca entelektüel etkilenimlerle sınırlı değildir. Eğitim bilimcileri Johann Heinrich Pestalozzi ve John Dewey nin bireysel öğrenme, deneyimsel eğitim ve eleştirel düşünme gibi kavramlara dayanan kuramsal yaklaşımları da onun eğitim pratiğinde somut karşılıklar bulmuştur. Pestalozzi nin çocuğun zihinsel gelişimini esas alan yöntemleri, Gaspıralı'nın akılcı ve yapıcı öğretim modelinde önemli bir esin kaynağı olmuş; Dewey nin pragmatik ve uygulamaya dönük eğitim felsefesi, Usul-i Cedid okullarının müfredatında belirgin biçimde yansımıştır. Böylece, ezbere dayalı geleneksel öğretim anlayışı yerine, sorgulayıcı ve üretken bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir pedagojik paradigma inşa edilmiştir.

Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarı, yalnızca bir söylem değil, aynı zamanda onun eğitimi milli bilinç ve kültürel bütünleşmenin temel aracı olarak gördüğünü ortaya koyar. Bu ilke çerçevesinde, eğitim sadece bireyin gelişimini değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve kimliğin inşasını hedefleyen stratejik bir alan olarak değerlendirilmiştir. Gaspıralı'nın çok katmanlı düşünsel birikimi, onu yalnızca bir eğitimci değil, aynı zamanda modern Türk dünyasının öncül modernleşmeci aydınlarından biri konumuna taşımıştır.

Sonuç olarak, Gaspıralı'nın eğitimci kimliğine evrilmesinde, İslam dünyasında reformu savunan yenilikçi düşünürlerin, Batı Aydınlanma felsefesinin ve modern eğitim bilimcilerin görüşlerinin büyük bir etkisi olmuştur. Farklı kaynaklardan beslenen bu yenilikçi düşünceler, onun eğitimde milli birliği, kültürel dayanışmayı ve eleştirel düşünceyi ön plana alan bir sistem kurmasını sağlamış ve Usul-i Cedid Hareketi'nin temel taşlarını oluşturmuştur (Gökalp, 2018; Çetin, 2014). Gaspıralı'nın eğitim anlayışında, Batı'nın akılcı düşünceye dayalı eğitim modeliyle, İslam dünyasının toplumsal reformist yaklaşımlarını harmanlayarak oluşturduğu yenilikçi bir eğitim sistemi, Usul-i Cedid hareketinin temelini atmıştır. Bu birleşim hem bireylerin hem de toplumun gelişimine yönelik büyük bir pedagojik dönüşümü ifade etmektedir.

Usul-i Cedid Hareketi, yalnızca kurucusu İsmail Gaspıralı'nın bireysel çabalarıyla değil, aynı zamanda bu hareketi benimseyen ve onu kendi toplumlarında yaygınlaştıran pek çok önemli aydının katkısıyla şekillenmiş ve güçlenmiştir. Bu hareket, Türk dünyasında modern eğitimin, toplumsal uyanışın ve kültürel dönüşümün temel taşı olarak öne çıkmıştır.

İsmail Gaspıralı, hareketin teorik ve pratik zeminini oluşturmuş, geleneksel medrese eğitiminin yetersizliklerini fark ederek modern bilimlerin ve çağdaş öğretim yöntemlerinin eğitime entegre edilmesini savunmuştur. Onun Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarı, yalnızca pedagojik bir reform değil, aynı zamanda Türk dünyası için bir zihniyet dönüşümünün de işaretidir. Tercüman gazetesi, bu düşüncelerin geniş kitlelere ulaştırılmasında ve hareketin yaygınlaştırılmasında etkili bir araç olmuştur.

Hareketin önemli isimlerinden Mahmud Khoja Behbudi, özellikle Orta Asya'da eğitimin modernleşmesi yönünde ciddi çabalar sarf etmiştir. Hem eğitim kurumlarının açılması hem de tiyatro, yayıncılık ve kitap üretimi yoluyla halkta bir toplumsal bilinç oluşturma çabası, onun çok yönlü bir aydın olduğunu göstermektedir. Bu tür kültürel üretimlerle Cedid düşüncesi yalnızca okullarla sınırlı kalmamış, günlük yaşama da nüfuz etmiştir.

Abdurreşid İbrahim ise hareketin sadece eğitimle sınırlı olmadığını, aynı zamanda İslam dünyasındaki reform ve modernleşme hareketlerinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Geniş coğrafyalara yaptığı seyahatlerle farklı tecrübeler kazanmış, bunları Türkistan daki sosyal dönüşüm süreçlerine entegre etmeye çalışmıştır. Onun faaliyetleri, Cedidcilik ile ümmetçilik, milliyetçilik ve modernleşme düşüncelerini birleştirme çabasını ortaya koyar.

Abdullah Avloni ise hareketin hem entelektüel hem de uygulayıcı kanadında yer alan bir isim olarak Özbek toplumunda eğitimin önemini vurgulamış ve şiir, öğretmenlik, yayıncılık gibi alanlarda aktif rol oynamıştır. Onun eğitim bir milletin ölüm kalım meselesidir" yaklaşımı, hareketin ne denli hayati bir ihtiyaç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Fatih Kerimi, Kazan Tatarları arasında Cedid hareketini yaygınlaştırma çabalarıyla öne çıkarken, milli dilde modern içerikli eğitim materyalleri hazırlayarak dil birliği ve kültürel dayanışma hedeflerine katkıda bulunmuştur. Onun çalışmaları, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kimlik ve bilinç taşıyıcısı olduğunu vurgular.

Hüseyin Feyzhanov ise Astrahan bölgesinde Cedid okullarının kurulması ve modern eğitimin yaygınlaştırılması sürecine katkı sağlamıştır. Eğitimin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir bilinç inşası aracı olduğuna inanmış, yazılarıyla bu görüşleri desteklemiştir. Özellikle ana dilde eğitimi savunması, hareketin yerellik ile modernliği birleştirme çabasını gösterir.

Bu aydınların her biri, Usul-i Cedid Hareketi nin farklı coğrafyalarda farklı boyutlarda gelişmesini sağlayarak onu çok yönlü ve bölgesel farkları gözeten bir reform hareketi haline getirmiştir. Eğitim yalnızca bilgi aktaran bir kurum değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün motoru olarak değerlendirilmiş; pedagojik yenilikler, milli kimlik bilinci ve modern hayatla bütünleşme çabası bir arada yürütülmüştür. Böylece Usul-i Cedid, sadece bir eğitim reformu değil, Türk-İslam dünyasında modernleşmenin kültürel ve entelektüel zemini olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

5. 19. Yüzyılda Türkistan da Eğitim ve Bilim Anlayışı: Geleneksel Dinî Eğitimden Kopuş

Sıbyan mektepleri, İslam dünyasında olduğu gibi Türk kültür coğrafyasında da ilköğretimin temelini oluşturuyordu. Bu kurumların dinî temel bilgiler sunması, yaygınlaşmalarını sağlayan en önemli unsurdu. İsmail Gaspıralı, Maarif Meselesi" (Tercüman, 18 Kasım 1883) adlı makalesinde neredeyse her köy, kasaba ve mahallede kız ve erkek çocuklar için mekteplerin bulunduğunu belirtmiş; Tedris Meselesi" (Tercüman, 1889) başlıklı yazısında da Kırım, Kazan ve diğer İslam vilayetlerinde camilerin hemen yanında sıbyan mekteplerinin yer aldığını vurgulamıştır.

Gaspıralı, bu yoğun okul ağına rağmen asıl sorunun mektep sayısındaki eksiklik değil, mevcut okulların eğitim kalitesindeki yetersizlik olduğunu savunur. Hem Var Hem Yok; Nedir O?" (Tercüman, 9 Eylül 1897) adlı yazısında Fransız eğitim sistemindeki ortalama 60 hane başına bir okul" oranıyla Rusya Türklerinin durumunu karşılaştırarak, Türkiye Türklerinin elindeki mektep sayısının Avrupa ülkelerine kıyasla daha fazla olduğunu; ancak bu nicelikten bağımsız olarak, okulların çoğunun fiziki ve pedagojik donanım açısından neredeyse yok hükmünde olduğunu ifade eder:

> *Her bir köy veya mahalle ortalama elli-altmış haneden oluşsa, bu 'çokluk bakımından en ileri medeniyet düzeyindeki toplumlarla hemen hemen eşit durumdayız. Fransa da 60 hane başına bir okul düşerken biz de Fransızlardan geri değiliz; İspanya, İtalya, Yunanistan, Avusturya ve diğer birçok ülkeden öndeyiz. Ne var ki, nicelikten bağımsız olarak okulların niteliğine baktığımızda, sayısız mektep yok seviyesine iniyor."*

Ancak bu okulların içeriği ve fiziki koşulları, beklenen nitelikli eğitimi sunmaya elvermiyordu. Genellikle tek küçük odadan ibaret sıbyan mekteplerine yetmiş-seksen çocuk bir arada sığdırılıyor, tek bir öğretmen tüm sorumluluğu üstleniyordu. Medreseler ise büyük binalarına rağmen modern örgün eğitime uygun değildi. Vakıf gelirlerinin Rus yönetimi tarafından el konulmasıyla camiler, mektepler ve medreseler hızla bakımsızlığa terk edildi; gelir kaynakları tahrip oldu. Bu çöküntü, Rusya Türklerinin eğitim başta olmak üzere tüm toplumsal meselelerini çözümlemek için son derece zor koşullarda mücadele etmesine yol açtı (Abdürreşid, 1903).

Okul ve medreselerin fiziki imkânsızlıklarının ötesinde, buralarda görev yapan hocaların çalışma koşulları da aynı derecede kritik bir sorundu. Gaspıralı, Tercüman'ın ilk sayılarına dayanarak bu olumsuz koşulları sık sık gündeme getirmiş ve çözüm yolları önermiştir. Eğitime ilişkin makalelerinde ilk vurguladığı meselelerden biri, mektep hocalarının emeklerinin karşılığında hiçbir düzenli maaş alamamalarıdır. Mektep Hocası" (Tercüman, 25 Ağustos 1883, s. 14) başlıklı yazısında, sıbyan mekteplerinde görevli hocaların büyük fedakârlıklarla çalıştığını, ancak gelirin

hem yetersiz hem de düzensiz dağıtıldığını kaydeder. Gaspıralı, eğitim sisteminin yenilenmesiyle öğretmenlerin belirli ve düzenli bir ücret almasının sağlanması gerektiğini savunur. Ayrıca, sıbyan mekteplerindeki öğretmen atamalarının bile resmi bir düzen içinde yapılmadığına dikkat çeker.

İsmail Gaspıralı, mektep ve medreselerin içinde bulunduğu zayıf koşulları göz önünde bulundurarak, 1880 lerden itibaren Rusya Türkleri arasında cemiyet-i hayriyeler (hayır kurumları) kurma ve yaygınlaştırma girişimlerine de öncülük etmiştir. Gaspıralı'ya göre eğitim alanındaki sorunları çözmek, toplumsal hayatta meşru bir varlık gösterme sürecinin de ilk adımıdır. Bu tür dernekler, Rusya Türkleri ne hem hukukî bir kimlik kazandıracak hem de zaman içinde diğer toplumsal meselelerle ilgilenmelerine olanak tanıyacaktı.

Tercüman'ı yayımlamaya başladıktan sonra, özellikle Rusya Türkleri arasında ortak bir kamuoyu oluşturmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı coğrafyada yaşayan gayri Müslim toplulukların, kendi gazeteleri aracılığıyla belirli fikirler etrafında birleşebildiklerini; ancak Rusya Türkleri nin böyle bir imkâna sahip olmadığını tespit etmiştir. 21 Şubat 1886 tarihli Efkâr-ı Umumî" başlıklı yazısında kamuoyu kavramını şu biçimde tanımlar:

Hususî efkâr, bir kişinin hâl ve menfaatine yöneliktir; efkâr-ı umumî ise bütün topluluğun hâl ve menfaatine dair ortak fikir, arzu ve amaçlardır."

Gaspıralı, bu teorik vurgunun ötesinde somut adımlar da atmıştır. Hayır kurumlarının kurulması ve faaliyet göstermesi için bizzat girişimlerde bulunmuş, mevcut dernekleri teşvik ederek yönlendirmiştir. Örneğin 8 Şubat 1884 tarihli "Şefkathane" yazısında, her şehirde ve volostta bir cemiyet-i hayriye ve ilmiye (eğitim örgütü) kurulması gerektiğini şöyle ifade eder:

"…her şehirde, her volostta birer cemiyet-i hayriye tertip etmeli; muradımız hem okumayı hem de terbiyeyi öğretmekse, bu cemiyetler ilmî çalışmalar da yürütmelidir."

Bu girişimler, Rusya Türkleri nin toplumsal dayanışma ve eğitim hakları konusunda hem bireysel hem de kurumsal düzeyde hukuki bir zemine sahip olmasına hizmet etmiştir.

V." imzalı *Tiflis ten Mektup* (Tercüman, 27 Nisan 1884, s. 16) yazısına göre, Rusya Müslümanları arasında ilk Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye 1881 de Tiflis te kurulmuştur. Bu derneğin kuruluş amaçları "kız ve erkek İslam çocuklarını okutmak ve terbiye etmek" ile "çeşitli büyük ve küçük mektepler açarak dinî ilimler ve fen tahsiline yardımcı olmak" olarak açıklanmıştır. Ancak hamiliğini üstlenen Hacı Hamid Efendi nin vefatının ardından dernek faaliyetsiz kalmıştır. Aynı yazıda, Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye nin ileride Müslümanlara mahsus bir darülfünun" açma hedefi de bulunduğu kayıtlıdır.

İsmail Gaspıralı, bu modelin yaygınlaşmasına büyük önem vermiş; farklı şehir ve bölgelerde benzer derneklerin kuruluşuna aktif şekilde destek olmuştur. Örneğin Kafkasya Cemiyet-i Hayriyesi" başlıklı yazısında (Tercüman, 7 Aralık 1890, s. 44), Kazan, Bakû ve Petersburg da da hayır cemiyetleri tertipleme girişimleri bulunduğunu, ancak henüz somut bir sonuca ulaşılamadığını not etmiştir.

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* aracılığıyla coğrafi olarak birbirinden uzak yaşayan Rusya Türklerini eğitimin ve kültürün etrafında seferber etmeyi amaçlamıştır. Bütün Müslüman tebaayı "sa y ve gayret"e davet ederek, ortak bir bilinç ve çaba zemini oluşturmayı hedeflemiştir.

Gaspıralı'ya göre, Rusya Türklerinin tek millî eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler, nicelik açısından geniş bir ağa sahip olsa da çağın gereksinimlerini karşılayacak düzeyde değildi. Maarif Meselesi" (Tercüman, 18 Kasım 1883) başlıklı yazısında bu durumu şöyle özetlemiştir:

Müslümanlar ne Rus üniversitelerinden ve yüksek okullardan gerekli faydayı sağlayabilmekte ne de millî mektep ve medreselerden yeterli terbiyeyi ve bilgiyi alabilmekte; akli ilerlemeleri ve fikir dünyaları adeta zincirlenmiş gibidir. Peki, ne yapmalı, hangi çözümü üretmeliyiz?"

Gaspıralı, bu sözleri kaleme alırken, Rus üniversitelerine başvuran Türk Müslüman öğrencilerin imtihanlarda sistemli biçimde elenip kabul edilemediklerini göz ardı etmiştir. Örneğin, Moskova da okumak isteyen Musa Akyiğit, Gaspıralı'nın yönlendirmesiyle İstanbul a giderek Mülkiye Mektebi ne kaydolmak zorunda kalmıştır. Bu tutum, Gaspıralı'nın açık bir biçimde Rus makamlarıyla karşı karşıya gelmekten kaçındığını düşündürmektedir.

Gaspıralı ayrıca sıbyan mektepleri ve medreselerdeki eski usûl" eğitimin, toplumsal ve siyasi ihtiyaçları karşılayamadığını belirtir. Bize ne Gerek?" (Tercüman, 23 Eylül 1883) başlıklı yazısında şu öneriyi yapar:

Millî varlığımızı koruyacak tek kurumlar olan mektep ve medreselerimiz, aritmetik, coğrafya, tarih, diller ve Rusça eğitim veren düzenli okullar açmak suretiyle modern fenler ve ticaret mekteplerini bünyelerine katmalı; ulemamız da Arapça nın yanı sıra devlet kanunları ve çeşitli bilimlerde donanımlı hale gelmelidir."

Bu çerçevede Gaspıralı, sadece mevcut kurumların fizikî ve niteliksel zaaflarını tespit etmekle kalmamış; aynı zamanda onları yeni bilimler, ticaret eğitimi ve evrensel kanunlara uygun öğretim programlarıyla dönüştürmeyi hedeflemiştir.

İsmail Gaspıralı, eğitimle ilgili ilk yazılarında —özellikle *Bahçesaray Mektupları* ve *Rusya Müslümanları* adlı eserlerinde— mevcut eğitim kurumlarının cehaleti gidermekte yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Ona göre cehalet, yalnızca okumayı yazmayı bilmemek değil; dinî esasları doğru öğrenememek, çalışkanlık ve dünya bilgisi eksikliği dolayısıyla toplumsal ve ekonomik gelişime katkı sağlayamamak anlamına geliyordu. Avrupa da farklı toplumsal kesimlerin okul aracılığıyla nitelikli şekilde yetiştirilmesi, modern yaşamın gereksinim duyduğu uzman insan kaynağını oluştururken, İslam dünyasındaki ve Rusya Türkleri arasındaki eğitim sistemi tekdüze bir öğretim sunduğu için bireyleri bu çeşitliliğe hazırlamıyordu. Sıbyan mektepleri, öğrencileri hayata adım atacak donanıma kavuşturacak kapsamlı bir müfredat sağlayamıyordu. Gaspıralı bu durumu Muallimlere Mektup" (Tercüman, 7 Ekim 1911) başlıklı makalesinde şöyle dile getirir:

> *Toplumumuzun büyük çoğunluğu ne okumayı ne yazmayı ne de dinî kurallarını gerektiğince bilmiyor; çalışmaktan, çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerden yoksun kalıyor. Kendi cahilliklerinin farkında bile değiller. Bu duruma düşmüş saf, temiz ve pak cemaatleri cehalet çukurundan çekip alıp kurtarmak, onları gelişme ve selamete ulaştırmak hem en ağır hem de en onurlu işlerden biridir."*

Sıbyan mektepleri, temel eğitim kurumu olmalarına karşın Batı'daki muadillerinin aksine ana dilde okuma-yazma öğretiminde ve fen-sosyal bilimlerin giriş düzeyindeki bilgilerinin aktarımında yetersiz kalıyordu. Zamanın gerektirdiği sosyal ve iktisadî dönüşümlere uyum sağlamak için okulun merkezî bir rol oynaması gerekirken, İslam dünyasıyla Rusya Türkleri arasındaki mektepler yalnızca sınırlı Arapça okuma ve dinî bilgiler sunuyordu. İsmail Gaspıralı, Okumak Maslahatı" (Tercüman, 16 Aralık 1888) başlıklı makalesinde, öğrencilerin hem okuma-yazma hem de meslekî beceri kazanmaları gerektiğini; oysa sıbyan mekteplerinde sadece birkaç yıl süren temel derslere rağmen mezunların çoğunun beş kelimeyi bir araya getiremeyecek kadar geride kaldığını eleştirir.

Gaspıralı'nın Rehber-i Muallimîn" (1898) adlı eserinde vurguladığı gibi, çağın gerektirdiği bilgi ve beceriler yalnızca uzun süreli dinî eğitimle sağlanamaz. Onun önerisi, beş yıllık okul programlarının uygun metot ve müfredatla iki yıla indirilebileceği ve geriye kalan sürede öğrencilere matematik, coğrafya, tarih, zanaat eğitimi gibi çok yönlü bilgiler kazandırılabileceğiydi. Ayrıca, istediği zaman öğrenci kabul eden , haftanın altı günü iki seans devam eden, tek öğretmenin yetmiş- seksene kadar talebeye ders verdiği mevcut sistemde, okulun disiplinli bir kayıt-kabul düzene kavuşması gerektiğini savunmuştur.

Özetle Gaspıralı'ya göre, sıbyan mekteplerinin niceliği Batı ülkelerindekine göre yeterli görünse de kalite açısından acilen yeniden yapılandırılmalı; ana dilde kapsamlı okuma-yazma eğitimi, farklı meslek dallarına yönelik programlar ve çağdaş bilim dallarının temel dersleri bu kurumların

müfredatına entegre edilmelidir. Böylelikle Rusya Türkleri hem toplumsal hayata etkin katılım hem de millî bilincin korunması açısından gerekli donanıma kavuşmuş olacaktır.

İsmail Gaspıralı'ya göre, modern eğitim uygulamasının en ayırt edici özelliği ana dilde öğretim yapmaktır. O, geleneksel usûl mekteplerin en büyük eksikliğinin de tam olarak bu noktada ortaya çıktığını vurgular: temel okuma-yazma eğitimi bile doğrudan Türkçe olarak verilmemektedir.

Rehber-i Muallimîn (1898, s. 6) adlı eserinde Gaspıralı, eski usûl sıbyan mekteplerindeki öğretim düzenini şöyle özetler: önce birkaç aylığına Arapça elifba harfleri ezberletilir; ardından Kur'ân'ın yedide biri veya Farsça metinler okutulur; nihayet birkaç yıl içinde yalnızca Kelâm-ı Kadîm" (dinî metinler) üzerine yoğunlaşılır. Bu süreç boyunca öğrencilere ne yazı yazma pratiği ne de ana dilde anlamlı bir okuma-yazma becerisi kazandırılır.

Gaspıralı'nın eleştirisi açık:

- Dersler, önce tamamen Arapça/Farsça, sonra kısmen Türkçe metin okumaya dönük; gerçek anlamda Türkçe okuma-yazma öğretimi yok.
- Hocalar, kendi anadillerinde yazılı bir metni anlamlandıracak donanıma sahip değil; bu nedenle öğrenciler de yabancı" zannettikleri Türkçe kitapları okuyamaz hâle geliyor.
- Öğretim programında matematik, coğrafya, tarih veya zanaat-beceri dersleri bulunmuyor; dinî metin okumak dışında kalan tüm alanlar ihmal ediliyor.

Gaspıralı, bu usûlsüz eğitimin hem öğretmen hem öğrenci açısından beş yıllık çabanın" sonunda somut bir kazanım sağlamadığını belirtir. Yazısını, Mektep ve Usûl-i Cedid Nedir?" adlı eserinde de benzer ifadelerle tekrar eder:

Eski usûl mektepler, Arapça okumaya odaklanır; Türkçe metin okutmaz, yazı-inşa öğretemez; dinî ritüelleri anlatır ancak milletin koruyucu ve geliştirici fenleri ihmal eder. Hocanın gayreti gözardı edilemez, fakat usûl ve nizam olmadığından öğrenciler beş yılın sonunda kendi dillerinde bile basit metinleri okuyup yazamaz hâle gelir."

Dolayısıyla Gaspıralı'ya göre, ana dilde kapsamlı okuma-yazma öğretimi ve çok disiplinli bir müfredatın eksikliği, sıbyan mekteplerinin milletin kültürel ve entelektüel gelişimine hizmet etmesini engelleyen temel sorundur.

Medrese eğitim sistemi, geleneksel İslami bilgiyi aktarırken eleştirel düşünce ve analitik beceri kazandırma konusunda eksik kalıyordu. Müfredat büyük ölçüde ezberci bir yaklaşımla yürütülüyor, öğrencilere dini bilgilerin ötesinde geniş bir entelektüel bakış açısı sunulmuyordu. Bu durum, bilimsel ve teknik bilgi gerektiren yeni iş alanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte eğitimde köklü bir değişim ihtiyacını doğurdu. Fen bilimleri, matematik, coğrafya ve tarih gibi konularda derslerin bulunmaması, öğrencilere daha geniş bir bilgi tabanı sağlamayı zorlaştırıyordu (Çetin, 2014; Şahin, 2008).

Mektep ve medreselerde dersler Türkçe yürütülmesine rağmen, bu kurumlar öğrencilere doğrudan kendi dillerinde okumayı ve yazmayı kazandırmıyordu. Eğitim sürecinde Arapça, ana dil üzerinden okutuluyor; temel dinî bilgiler ise Türkçe aktarılıyordu. Ne var ki, dersler Türkçe işlendiği halde, uzun süre mektep ve medreseye devam eden öğrenciler bile sistematik bir okuma-yazma eğitimi almadıkları için bu beceriyi ancak kendi çabalarıyla veya gelişigüzel yöntemlerle edinebiliyorlardı.

Gaspıralı'ya göre esas sorunlardan biri de usul-i tedriciye eksikliğiydi: öğrenme sürecinin basitten karmaşığa adım adım inşa edilmesi gerekiyordu. Oysa geleneksel sıbyan mektepleri, harflerin ve metinlerin öğretiminde bu hiyerarşiyi gözetmiyordu. Mektep ve Usul-i Cedid Nedir? adlı eserinde bu durumu şöyle eleştirir:

Eski usulde üçüncü büyük kusur, sıbyan dersine basit konularla başlamayıp doğrudan ağır ve karmaşık metinlere yönelmektir. Örneğin, önce tüm elifba bir kerede öğretilir; ardından yavaşlatılmadan doğrudan Ayet satırlarına geçilir. Arap çocukları için bu yöntem sorun yaratmayabilir, ancak Türk ve Fars çocuklarının zihnine ağır gelir. Harfleri tam öğrenmiş bir öğrenci Türkçe basit cümleleri kavrarken, Arapça metinleri anlayamaz; birkaç ay içinde derse küsen çocuklar, hocadan ve mektepten soğur."

Bu eleştiri, Gaspıralı'nın yeni usul eğitimde adım adım ilerlemeyi, yani önce ana dilde okuma-yazmadan başlayarak daha karmaşık dil ve bilimsel içeriklere kademeli geçişi öncelikli kılan pedagojik yaklaşımının temelini oluşturur.

İsmail Gaspıralı, eğitimle ilgili yazılarında Batı'yı Doğu ya kıyasla üstün kılan etkenleri aklî ilimlere verilen önem üzerinden açıklamıştır. Ona göre Batı toplumları, felsefe, mantık ve matematik gibi aklî bilimlere ağırlık vererek ekonomik ve sosyal alanda somut faydalar üretirken; Doğu daki geleneksel eğitim kurumlarında skolâstik düşünce egemen olmuş, aklî ilimler ihmal edilmiştir.

Gaspıralı, sıbyan mektepleriyle başlayıp medreselere kadar uzanan bu eğitim zincirinin, aklı geliştiren bilim dallarını program dışı bırakması nedeniyle toplumun ilerlemesine katkı sağlayamadığını vurgular. Özellikle Rusya Türkleri başta olmak üzere tüm Müslümanların, yeniden aklî ilimlere değer verme ve eğitimde bu alanları öne çıkarma zorunluluğuna dikkat çeker.

6. Usul-i Cedid in Pedagojik Temelleri: Ezberci Eğitimden Akılcı Öğretime Geçiş

İsmail Gaspıralı'nın Usul-i Cedid hareketi, yalnızca bir eğitim reformu değil, Türkistan daki toplumsal ve kültürel dönüşümün önemli bir unsuru olarak tarihsel bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Gaspıralı, geleneksel medrese eğitimini eleştirerek, eğitimde köklü bir değişim talep etmiş ve bu değişimi, çağdaş bilimlerin ve akılcı düşüncenin eğitim sistemine entegrasyonu yoluyla gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Medrese eğitiminin, öğrencilere yalnızca dini bilgilerin ezberletilmesi ve bu yöntemle çağın bilimsel gelişmeleriyle uyumsuz bir eğitim anlayışının egemen olması, Gaspıralı'nın reformist yaklaşımının temel sebeplerindendir. Bu bağlamda, Usul-i Cedid okulları, geleneksel öğretim anlayışını aşarak, öğrencilere bilginin aktif bir şekilde edinilmesi ve analitik düşünme becerilerinin kazandırılması amacını gütmüştür.

Gaspıralı'nın eleştirisi, eğitimdeki geleneksel anlayışın, bilgi aktarımını pasif bir süreç olarak kabul etmesinin yanı sıra, öğrencilerin sorgulayıcı ve eleştirel düşünmelerine engel teşkil etmesidir. Geleneksel medrese eğitiminde bilgiyi ezberlemek ve birinci elden öğretmek ön planda iken, Usul-i Cedid hareketi, öğrencilerin aktif bir şekilde bilgiyle etkileşimde bulunmalarını, sorgulamalarını ve düşünsel becerilerini geliştirmelerini amaçlamıştır. Bu anlayış, eğitimde pasif bir bilgi alımından çok, öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini şekillendirmeleri gerektiğini savunan bir pedagojik dönüşümü ifade etmektedir. Gaspıralı'nın önerdiği bu yeni eğitim modelinde, öğrenciler yalnızca bilgi tüketicisi değil, aynı zamanda bilgi üreten bireyler olarak yetiştirilmiştir.

Usul-i Cedid hareketinin eğitim anlayışındaki diğer önemli yeniliklerden biri, fen bilimlerinin müfredata dahil edilmesidir. Geleneksel medrese eğitiminde, dini ve felsefi dersler ön planda iken, Usul-i Cedid okullarında matematik, fizik, coğrafya ve tarih gibi bilimsel dersler de öğretilmiştir. Bu değişim, Gaspıralı'nın eğitimde sadece dini bilgilerin değil, aynı zamanda bilimsel düşüncenin de önemli bir yer edinmesi gerektiğini savunmasının bir yansımasıdır. Fen bilimlerinin öğretimi, Türkistan toplumlarının çağdaş bilimsel gelişmelerle uyumlu hale gelmesi için bir araç olarak görülmüştür. Gaspıralı, modern fen bilimlerinin eğitimdeki yerini vurgulamış ve bilimsel bilginin, toplumları çağdaşlaştıran ve modern dünyaya entegre eden temel güçlerden biri olduğunun altını çizmiştir. Bu, Usul-i Cedid hareketinin Türkistan daki eğitim sistemini çağdaş dünya ile uyumlu hale getirmeyi hedefleyen bir model sunduğunu göstermektedir.

Gaspıralı'nın eğitim reformunun bir diğer merkezi unsuru, eğitimde milli dilin kullanılmasını savunmasıdır. Gaspıralı, Türkçe nin eğitimdeki yerini vurgulayarak, dilin toplumsal birlikteliği

güçlendiren bir faktör olduğunu kabul etmiştir. Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ilkesi, yalnızca dilin bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin şekillendirilmesinde merkezi bir öğe olarak kabul edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Usul-i Cedid okullarında Türkçe nin kullanılmasının teşvik edilmesi, bu dilin Türk halkları arasındaki birleştirici gücünü pekiştirmeyi amaçlamıştır. Gaspıralı, dilin bir toplumun kültürel ve ideolojik yapısını inşa etmede oynadığı rolü çok iyi kavrayarak, milli birliğin güçlendirilmesinde dilin temel bir araç olduğunun farkına varmıştır.

Usul-i Cedid okullarında gerçekleştirilen pedagojik değişiklikler, yalnızca müfredatla sınırlı kalmamış, öğretim yöntemleri ve okulun eğitim felsefesi açısından da önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu okullarda, bilgi aktarımından daha fazlası hedeflenmiş; öğrencilere, bilgiyi sorgulama, analiz etme ve çözüm üretme becerileri kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlayış, geleneksel eğitim sisteminin sınırlı ve dogmatik yapısının aksine, eleştirel düşünme ve yaratıcı çözüm geliştirme süreçlerini teşvik etmiştir. Öğrenciler, derslere yalnızca pasif katılımcılar olarak değil, aktif düşünürler ve sorgulayıcı bireyler olarak dâhil edilmiştir. Gaspıralı'nın bu pedagojik yaklaşımı, eğitimdeki statik anlayışın ötesine geçilmesini ve bireylerin eğitim süreçlerine daha etkin katılımını sağlamıştır.

Sonuç olarak, Usul-i Cedid hareketi, Gaspıralı'nın eğitimdeki reformist vizyonunun bir yansıması olarak, Türkistan daki eğitim sisteminde köklü bir dönüşüm yaratmış, bu dönüşümün etkileri yalnızca eğitimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıyı da şekillendirmiştir. Usul-i Cedid okulları, çağdaş eğitim ilkelerini benimseyerek, bilimsel bilginin ve milli dilin eğitimdeki önemini vurgulamış, eğitimde eleştirel düşünmeyi ve aktif öğrenmeyi teşvik etmiştir. Bu eğitim anlayışı, sadece bireyleri bilgiyle donanmış kişiler olarak yetiştirmeyi değil, aynı zamanda toplumun modernleşmesine katkı sağlayacak bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Gaspıralı'nın eğitim reformu, yalnızca Türkistan'da değil, tüm Türk dünyasında eğitimde modernleşme sürecinin öncüsü olmuş ve çağdaş eğitim sistemlerinin temel ilkelerinin hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.

7. Cedid Okulları ve Müfredatın Yenilikçi Yüzü: İlk Dersliklerden Eğitim Ağına

Usul-i Cedid okulları, eğitim alanında köklü bir değişimin simgesi olarak kısa sürede geniş bir etki alanına yayıldı. İlk Cedid okulları Kırım da açıldı, ancak kısa süre içerisinde Kazan, Buhara, Semerkand ve Taşkent gibi önemli merkezlere ulaşarak geniş bir coğrafyada kabul gördü. Bu okullar, modern ve çağdaş bir müfredata sahipti ve öğrencilere fen bilimleri, matematik, coğrafya, tarih gibi dersleri içeren yenilikçi bir eğitim programı sundu. Gaspıralı'nın eğitim anlayışına uygun olarak hazırlanan müfredat, topluma modern bilgi ve beceriler kazandırmayı amaçlıyordu (Baykara, 2011; Demirci, 2016).

İsmail Gaspıralı, sıbyan mekteplerinde önce ana dilde okuma ve yazma öğretimini yerleştirdikten sonra, geleneksel programda bulunmayan yeni dersleri de müfredata dâhil etti. Ona göre temel eğitimdeki dersler dinî" ve dünyevî" şeklinde ayrı bölümlere ayrılmamalıydı. Bu görüşünü, Kart" imzasıyla yayımladığı *Umumî Program Yaki Yeni ve Büyük Mesele* (Tercüman, 11 Kasım 1911) başlıklı makalesinde şöyle açıklamıştır:

> *Mektep ve medreseyi yalnızca din okulu saymak, Hristiyan dünyasındaki dinî ve fenî okulların bölünmüş yapısına benzetmek yanlıştır. Avrupa da bir zamanlar İncil eğitimiyle ruhbanlık okulları, fen ve aklî ilimler okullarından tamamen ayrılmış, din mektebi ve dünya mektebi adıyla ayrı kurumlar kurulmuştu. Günümüzde bu sert ayrım azalsa da hâlâ etkisi sürmektedir. Ne var ki İslâm geleneğinde eğitim hiçbir zaman böyle bir bölünmeye tâbî olmamıştır. İslâmî mekteplerin, Hristiyan tefrikine benzer bir tasnife uğratılması kabul edilemez."*

Bu değerlendirmeyle Gaspıralı, Usul-i Cedid okullarında hem Kur'ân ve dinî ilimlere hem de fen-matematik, tarih, coğrafya gibi dünyevî bilimlere eşit önem veren bir eğitim programı oluşturmayı amaçlamıştır.

Dinî ve dünyevî ayrımı kaldırıldıktan sonra, Usul-i Cedid programına göre sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler şunlardır: Türkçe (okuma-yazma ve imla), İlmihâl (din dersi), Matematik (hesap), Coğrafya, Muhtasar Tarih, Rusça, Fizyoloji ve Usûl-i Sıhhat. Bu derslerin amacı, "önce ana diliyle dinî zorunlulukları kavramış bir çocuğa, günlük hayatında ihtiyaç duyacağı temel bilgileri de vererek hem ruhî hem de dünyevî donanım sağlamaktır" (Bahçesaray, 23 Temmuz 1895). Böylelikle yeni usulle yetiştirilen neslin hem açık fikirli hem de kendi ayakları üzerinde durabilen bireyler olması hedeflenmiştir.

Cedid okullarının müfredatında kullanılan ders kitapları, Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik" anlayışına uygun olarak sade bir Türkçe ile yazıldı. Bu kitaplar, tüm Türk dünyasında anlaşılabilir bir dil sunarak kültürel bir ortaklık sağladı. Müfredat, öğrencilerin çağdaş bilgiye ulaşmalarını sağlayarak onları yalnızca yerel değil, evrensel bir dünya görüşüne sahip bireyler olarak yetiştirmeyi hedefledi. Bu okulların yaygınlaşması, Türkistan ve çevresindeki diğer Müslüman topluluklara yeni bir eğitim modeli sunarak, eğitimde modernleşme sürecini hızlandırdı (Gaspıralı, 1886; Johnson, 2009).

Usul-i Cedid Hareketi nin yaygınlaşmasında kullanılan ders kitapları, öğrencilerin milli bir dilde modern bilgiye ulaşmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmıştı. Bu kitaplar, Türk dünyasının ortak anlaşılabilir bir dil kullanarak eğitimde birliği sağlamayı ve öğrencilere çağdaş bilgiler sunmayı hedefliyordu. İşte o dönemde Usul-i Cedid okullarında kullanılan bazı önemli ders kitapları ve içerikleri:

Gaspıralı'nın hazırladığı *Muallim-i Evvel*, temel okuma-yazma ve aritmetik bilgilerini öğretmek amacıyla hazırlanmıştı. Bu kitap, öğrencilerin sade bir Türkçe ile okuma ve yazmaya başlamasını sağlarken aynı zamanda temel matematiksel işlemleri de öğretmeye yönelikti. *Muallim-i Evvel*, basit kelimelerden başlayarak öğrencilerin dil becerilerini geliştirmesine yardımcı oldu. Kitap, Cedid okullarında yaygın olarak kullanılan ilk ders kitaplarından biri olarak, Arap alfabesiyle yazılmış ve dilin yanı sıra mantık yürütme becerilerini de geliştirmeyi amaçlamıştır (Kara, 2010). Gaspıralı'nın bu kitabı, bilgi aktarımının ötesinde, sadeleştirilmiş bir ortak Türkçeyi teşvik ederek hem dil birliğini kurma hem de çocukların akıl yürütme becerilerini geliştirme yönünde erken yapılandırmacı bir pedagojik çizgi sunmuştur.

Muallim-i Evvel kitabının devamı olarak hazırlanan *Muallim-i Sani*, öğrencilere daha ileri seviyede okuma-yazma ve aritmetik bilgileri sunmuştur. Bu kitap, dil ve sayısal becerilerin ötesinde, öğrencilere günlük yaşamda kullanabilecekleri pratik bilgiler sağlamıştır. Aynı zamanda ahlaki değerler, sosyal yaşam ve vatandaşlık gibi konulara da değinerek öğrencilerin toplum içinde daha bilinçli bireyler olarak yetişmesini hedeflemiştir (Demirci, 2016). Gaspıralı'nın ikinci kitabı, bireysel bilişsel gelişimi toplumsal bilinçle bütünleştiren, eğitimi ahlakî ve toplumsal formasyonun aracı olarak gören modern bir anlayışı temsil etmektedir.

Mahmud Khoja Behbudi tarafından yazılan *Rehber-i İlm*, Cedid okullarında fen bilimleri alanında kullanılan en önemli ders kitaplarından biriydi. Kitap, öğrencilerin doğayı ve bilimsel olayları anlamalarına yardımcı olmak için basit fizik, biyoloji ve kimya konularını içermekteydi. Türkistan daki Cedid okullarında yaygın olarak kullanılan *Rehber-i İlm*, öğrencilere bilimsel bilgiye dayalı bir dünya görüşü kazandırmak için tasarlanmıştır. Behbudi, kitabında bilimsel gözlem ve deney yapmanın önemine vurgu yaparak öğrencilerin analitik düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlamıştır (Allworth, 1994). Behbudi, geleneksel eğitim kalıplarından koparak, öğrencilerin doğayı deney ve gözlem yoluyla anlamalarını hedeflemiş; pozitivist bilim anlayışına dayalı bir pedagojiyi benimsemiştir. Bu, Usul-i Cedid in rasyonel düşünceyi eğitim merkezine alma çabasının en açık örneklerindendir.

Matematik eğitimi için hazırlanan *Hesab Kitabı*, temel matematik bilgilerini öğreterek öğrencilere aritmetik işlemler, kesirler ve geometrik şekiller hakkında bilgiler sunmuştur. Fatih

Kerimi, kitabında matematiği öğrencilerin günlük yaşamda kullanabilecekleri pratik bilgilerle destekleyerek eğitimi hayata uygun hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu kitap, Cedid okullarında matematik derslerinin temel kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır ve öğrencilerin matematik becerilerini geliştirmeye yönelik adım adım ilerleyen bir sistem sunmuştur (Çetin, 2014). Kerimi'nin yaklaşımı, teorik bilgiye değil, bilgiyi yaşamla ilişkilendirmeye odaklanan bir pedagojik anlayışı temsil eder. Böylece matematik eğitimi, bireyin günlük yaşamına hizmet eden bir beceriye dönüştürülmüştür.

Abdullah Avloni nin hazırladığı *Coğrafya-i Umumi*, öğrencilere dünyanın coğrafi özelliklerini öğretmeyi amaçlayan bir ders kitabıdır. Kitapta, dünya haritaları, kıtalar, okyanuslar, nehirler ve ülkeler hakkında bilgiler verilmiştir. *Coğrafya-i Umumi*, öğrencilere yalnızca bölgesel coğrafya değil, küresel coğrafya hakkında da bilgi sunarak, onların dünya hakkında daha geniş bir bilgi birikimine sahip olmalarını sağlamıştır. Bu kitap aynı zamanda öğrencilerin yurtseverlik duygularını pekiştirmek için Türkistan'ın coğrafi özelliklerine de vurgu yapmıştır (Baykara, 2011). Avloni nin kitabı, yerel ile evrenseli bütünleştirerek milliyetçilikle küresel bilinci harmanlayan özgün bir coğrafya eğitimi anlayışını temsil eder. Mekânsal bilginin ulusal kimlik inşasına hizmet ettiği görülmektedir.

Tarih-i Türkistan, Şihabeddin Mercani tarafından yazılan ve Usul-i Cedid okullarında tarih derslerinde kullanılan temel eserlerden biriydi. Bu kitap, öğrencilere Türkistan'ın tarihi, kültürel mirası ve İslam medeniyetine katkılarını öğretmeyi amaçlamıştır. Mercani, kitabında Türkistan'ın önemli olaylarını, liderlerini ve toplumun İslam la olan ilişkisini anlatmıştır. Bu tarih kitabı, öğrencilerin milli kimlik bilinci kazanmalarına katkı sağlamak amacıyla, Türklerin geçmişteki başarılarını ve kültürel miraslarını vurgulamıştır (Kara, 2010; Johnson, 2009). Mercani nin tarih anlayışı, geçmişi sadece bilgilendirme aracı değil; kimlik, özgüven ve kültürel aidiyet inşa etme süreci olarak gören tarihselci bir yaklaşıma dayanır.

Abdullah Avloni nin yazdığı *Adab-ı Muaşeret*, öğrencilerin sosyal yaşamda ihtiyaç duyabilecekleri görgü kurallarını içeren bir ders kitabıdır. Kitap, öğrencilere toplumsal hayatın gerektirdiği nezaket kuralları, aile içi ilişkiler, komşuluk ve toplum içindeki davranışlar hakkında bilgiler sunmuştur. Avloni, bu kitabında toplumda ahlaki ve sosyal değerlerin önemini vurgulamış, öğrencilerin toplum içinde saygılı, dürüst ve iyi vatandaşlar olarak yetişmelerini hedeflemiştir (Gökalp, 2018; Kara, 2010). Bu eser, modern eğitimi sadece bilimsel bilgiyle değil, toplumsal davranış normlarıyla da bütünleştiren, bireyin topluma entegre olmasını sağlayan değer odaklı bir pedagojik çerçeve sunmaktadır.

Bu ders kitapları, Usul-i Cedid Hareketi'nin eğitimde modernleşme hedefini gerçekleştirmek amacıyla geliştirilmiş ve öğrencilerin pratik bilgiye dayalı bir eğitim almalarını sağlamıştır. Kitapların her biri, milli bilinç, bilimsel düşünce, ahlak ve sosyal becerileri geliştirmeye yönelik tasarlanmıştır ve Cedid okullarında geniş bir etki yaratmıştır.

Cedid okulları, modern ders kitapları kullanarak eğitimde yenilikçi bir model sunarken, bilgi aktarımı konusunda bazı sorunlarla karşı karşıya kaldı. Geleneksel medreselerde kullanılan kitaplar, genellikle İslami konulara odaklanıyordu ve bilimsel bilgi sunmakta yetersiz kalıyordu. Ancak Cedid okullarında, fen bilimleri, matematik, coğrafya ve tarih gibi modern dersler müfredata dahil edilerek, bu derslere uygun kitaplar geliştirildi. *Rehber-i İlm*, *Coğrafya-i Umumi*, *Tarih-i Türkistan* gibi kitaplar, öğrencilerin çağdaş bilgiye ulaşmalarını sağlamak amacıyla yazılmıştı (Allworth, 1994; Çetin, 2014).

Ancak, bu modern ders kitaplarının sürekliliği ve güncellenmesi konusunda sıkıntılar yaşandı. Türkistan gibi geniş bir coğrafyada, kitapların her bölgeye ulaşması zor oldu ve eğitim materyallerinin güncellenmesi de sınırlı kaldı. Basım ve dağıtım olanaklarının kısıtlı olması, Cedid okullarında kullanılan ders kitaplarının düzenli olarak yenilenememesine yol açtı. Ayrıca, bazı bölgelerde Kiril alfabesinin dayatılması, Arap alfabesiyle yazılan bu kitapların kullanımını

zorlaştırdı. Bu devamlılık sorunu, Cedid okullarının eğitiminin etkinliğini sınırlayan etkenlerden biri olarak öne çıktı. Ancak, bu zorluklara rağmen, Cedid okulları Türkistan da eğitimde modernleşme sürecine katkıda bulunmaya devam etti (Johnson, 2009; Kara, 2010).

7.1. İsmail Gaspıralı'nın Usul-i Cedid Okullarında Disiplin ve Eğitim Yönetimi

İsmail Gaspıralı, sıbyan mektepleri ve medreselerde yalnızca yeni ders programları oluşturmakla kalmamış, okulların işleyişini düzenleyecek temel disiplin kuralları da geliştirmiştir. Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş (1898, s. 8–9) adlı eserinde önerdiği başlıca usûller şunlardır:

- **Sınıf mevcudu:** Her öğretmen en fazla 30–40 öğrenciyle görev yapmalı; bu rakam aşıldığında mutlaka yardımcı öğretmen görevlendirilmelidir.
- **Yıllık kayıt dönemleri:** Kayıtlar yılda iki kez—yaz başı ve kış başı—yapılmalı, her kayıt dönemi arasında beş-altı aylık bir süre bulunmalıdır.
- **Tek tip başlangıç sınıfları:** Yeni başlayan öğrenciler (müptedîler) beşer veya onar kişilik gruplar halinde oluşturulan sınıf"larda birlikte alfabetik derslere başlamalı; bu ortak çalışma, farklı yetenek düzeylerinin dezavantaj değil, karşılıklı özendirme imkânı yaratmasını sağlar.

Bu kurallar sayesinde Gaspıralı hem sınıf yönetiminde düzeni sağlayacak hem de öğrenciler arasında dayanışma ve motivasyonu kuvvetlendirecek bir yapıyı mekteplere taşımayı amaçlamıştır.

Gaspıralı, sınıf içi etkinliklerin öğrenci yorgunluğunu en aza indirecek biçimde haftalık programlara dizilmesine büyük önem vermiştir. Buna göre:

- **Aynı dersin art arda okutulmaması:** Örneğin iki saat üst üste yazı dersi yapılmaz; yazıdan hemen sonra mutlaka farklı bir ders, örneğin okuma, işlenir.
- **Zihni çeşitlendirme:** Yazı ve okuma derslerinin arasında mutlaka zihni meşgul edici, fakat farklı bir nitelikteki —örneğin hesap— bir ders yer alır.
- **Beş saatlik günlük çizelge:** Her gün beş ders saati planlanır ve bu dersler, birbirini takip eden benzer içeriklerden kaçınılacak şekilde sıra dışı aktarılır; böylece öğrencinin dikkat ve verimliliği korunur.

Bu programlama yöntemi hem derslerin çeşitliliğini sağlar hem de çocukların zihinsel yorgunluğunu en aza indirerek öğrenme sürecini daha etkili kılar.

Gaspıralı'nın *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* (1898) adlı eserinde öğretmenlerin tutumları, öğrenci başarısının değerlendirilmesi ve sınıf ortamlarının sağlık koşullarıyla ilgili bazı temel ilkeler yer almaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- **Öğrenciye şiddet uygulanmamalı:** Öğrencilere fiziksel ceza ya da hakaretle yaklaşmak kesinlikle gereksizdir. Uygun yöntemlerle düzenlenmiş bir okul ortamında tembel öğrenci görülmez; öğrenciler okula hevesle gelir ve derslere istekle katılır. Disiplin gerektiğinde ise sözlü nasihat, uyarı ya da aferinname verilmemesi gibi yöntemler tercih edilmelidir.
- **Öğrenci başarısı düzenli olarak izlenmeli:** Her haftanın sonunda öğrencinin derslerdeki durumu değerlendirilerek kısa bir notla belgelenmeli; başarılı olanlara aferin" gibi ifadelerle moral verici işaretler konulmalıdır.
- **Sınıf ortamları sağlıklı olmalı:** Ders yapılan mekânların büyük pencerelerle yeterince aydınlık olması, yer döşemelerinin temiz tutulması ve özellikle kış aylarında ortamın sıcak olması gereklidir. Soğuk ve karanlık sınıflarda eğitim yapmak, öğrenciyi eğitmek değil, ona

ceza vermek anlamına gelir. Bu nedenle öğretmenler, toplumun ileri gelenleriyle iş birliği yaparak sınıfların daha sağlıklı ve uygun bir hale getirilmesi için çaba göstermelidir.

Bu ilkeler, hem öğrencinin fiziksel ve ruhsal sağlığını korumayı hem de eğitim sürecini daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Gaspıralı'nın yaklaşımı, modern pedagojik anlayışlarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

İsmail Gaspıralı, her sınıf için ideal öğrenci sayısını **otuz** olarak belirlemiştir. Bu sayıya uygun olarak, sınıfın fiziksel boyutları da dikkatle tanımlanmıştır. Ona göre, otuz öğrencilik bir dersliğin uzunluğu dokuz arşın, genişliği sekiz arşın, yüksekliği ise beş arşın olmalıdır. Ayrıca sınıfın içi yeterince aydınlık olmalı, bu nedenle dört veya beş büyük pencere bulunmalıdır. Gaspıralı'nın ifadesiyle: *Sıbyana göz gerek, göz için ziya gerek."* — yani çocukların sağlıklı bir şekilde ders çalışabilmesi için göz sağlığını koruyacak ışık gereklidir.

1898 tarihli *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* adlı eserinde yer alan "İdare-i Mektep Usulü" başlığı altında Gaspıralı, sadece sınıf büyüklüğüyle değil, aynı zamanda modern anlamda verimli ders işlenebilmesi için okul yapılarının nasıl olması gerektiği üzerine kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Sınıfların hangi koşullarda eğitime uygun sayılacağı, hangi ders araç ve gereçlerinin bulunması gerektiği gibi konular ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Böylece Gaspıralı, sadece içerik değil, eğitimin fiziksel ve teknik altyapısını da çağın gereklerine uygun hale getirmeye çalışmıştır.

İsmail Gaspıralı'ya göre, modern eğitimin sadece bina ve sınıf düzenlemeleriyle sınırlı kalmaması gerekir; öğretmenlerin yaşam koşulları da titizlikle ele alınmalıdır. Bu nedenle öğretmenlerin yaptıkları iş karşılığında düzenli ve yeterli bir ücret alması gerektiğini savunur. Gaspıralı, Tercüman gazetesinde yazdığı ilk yazılardan itibaren bu konunun önemini vurgulamıştır. *Rehber-i Muallimîn* adlı eserinde de bu fikri yineleyerek öğretmen maaşlarına dair şu örneği verir:

Yeni usulle eğitim yapan birçok okulda öğretmenlere her öğrenci için aylık bir ruble verildiğini, 25–30 öğrencisi olan bir öğretmenin 25–30 ruble kazanabileceğini belirtir. Bu ücretin altında kalan maaşların, öğretmenin geçimini sağlamada yetersiz kalacağını dile getirir. Ayrıca, öğretmenin gelirinin devlet hazinesinden veya bir vakıftan sağlanması durumunda, öğrenci velilerinden ayrı bir ücret alınmaması gerektiğini de ifade eder. Ona göre, okullar eğitime başlamadan önce hem **okulun fiziki düzenlemeleri** yapılmalı hem de öğretmenin geçimi güvence altına alınmalıdır.

Gaspıralı'nın reform anlayışı sadece yeni okul açmakla sınırlı değildir; onun esas amacı mevcut geleneksel sıbyan mekteplerini de usul-i cedid eğitim yöntemine uygun hale getirmektir. Osmanlı eğitim sisteminde bu dönüşüm sağlanamamış, eski ve yeni yöntemler iki ayrı yapıda sürdürülmüştü. Gaspıralı ise bu ikili yapıyı aşarak mevcut okulların dönüşümüne odaklanmıştır.

Eserinde, eski usulle eğitim veren sıbyan mekteplerinin yeni usule geçirilmesi için pratik bir yöntem önerir:

- Kuran okumayı iyi bilen ve yazmaya başlayan öğrenciler birinci sınıf olarak ayrılmalıdır (yaklaşık 10 kişi).
- Heftiyek (haftalık dua) okuyanlar ve bu seviyenin gerisindekiler ikinci sınıfı oluşturur.
- Elifba öğrenmeye başlayanlar ve yeni yöntemle eğitime başlayanlar üçüncü sınıfa alınır (yaklaşık 16 kişi).

Bu üç grup sırasıyla Hoca-i Sıbyan adlı temel ders kitabıyla eğitilir. İlk iki sınıf bu kitabı bir-iki hafta içinde bitirerek Arapça metin okuma aşamasına geçerken, üçüncü sınıf daha yavaş bir tempoyla ilerler. Kitap tamamlandıktan sonra öğrenciler Kuran, yazı, matematik, ilmihal ve Türkçe dilbilgisi gibi derslere geçer.

Eğer okulda hiç eski öğrenci yoksa, önce bir sınıf açılıp altı ay ders verilir. Sonra yeni başlayanlar ikinci sınıfı oluşturur. Bu sistemle her altı ayda bir yeni sınıf açılarak, zamanla dört sınıflı

bir yapı oluşur. En üst sınıf mezun olacak öğrencilerden oluşur. Her sınıfa bir sınıf başkanı öğrenci seçilerek öğretmene yardımcı olur.

Yılda iki defa:

- **Altı ayda bir basit sınavlar** yapılmalı ve öğrencilerin sınıf geçip geçemeyeceği belirlenmelidir.
- **Yılda bir kez genel bir sınav** yapılarak tüm sınıfların başarı düzeyi ortaya konmalıdır.

Gaspıralı'ya göre bu sınavlar, öğrencileri daha çok çalışmaya teşvik eder ve öğretmenin kararlarını daha somut hale getirir.

İsmail Gaspıralı'nın sıbyan mektepleri üzerine ileri sürdüğü görüşler ve bu alanda yürüttüğü çalışmalar, onun eğitim-öğretime çok yönlü, kapsamlı ve sistematik bir bakış açısıyla yaklaştığını ortaya koymaktadır. Gaspıralı, eğitim sürecini yalnızca bilgi aktarımı olarak değil, toplumun genel anlamda modernleşmesini hedefleyen bütüncül bir yapı olarak ele almıştır.

Yeni eğitim sisteminin Rusya daki tüm Türk toplulukları arasında benimsenmesi ve başarılı bir şekilde uygulanması, büyük bir çaba ve kolektif katılım gerektiriyordu. Bu süreci yalnız başına yürütmenin imkânsızlığını gören Gaspıralı, Müslüman Türk halkını bu sürece dâhil etmeye çalıştı. Bu amaçla sivil toplumun gelişmesini teşvik etti; hayır cemiyetlerinin kurulmasına ve kıraathanelerin açılmasına öncülük etti.

Gaspıralı, sıbyan mekteplerinde uygulanan geleneksel *usul-i kadim* eğitim anlayışını çeşitli yönlerden eleştirerek, bunun yerine *usul-i cedid* sisteminin ayrıntılarını açıklamıştır. Okulların fiziki düzeninden sınıf planlarına, ders işleme yöntemlerinden haftalık ve günlük ders programlarına kadar pek çok konuda somut öneriler sunarak öğretmenlere rehberlik etmiştir.

Tüm bu çalışmalar, Gaspıralı'nın *usul-i cedid* eğitimine verdiği önemi açık biçimde göstermektedir. 1883 yılında Tercüman gazetesiyle neredeyse eşzamanlı olarak sıbyan mekteplerinde uygulanmaya başlanan bu yeni eğitim yöntemi, kısa sürede Rusya Türkleri arasında benimsenmiş ve hızla yayılmıştır. Öyle ki, *usul-i cedid*in etkisi zamanla Doğu Türkistan a kadar ulaşmıştır.

8. Toplumsal Dönüşüm ve Cedid Hareketi: Kadın Eğitimi ve Aydın Sınıfının Yükselişi

Usul-i Cedid Hareketi, yalnızca eğitim sisteminde değil, aynı zamanda toplum yapısında da köklü bir değişim sürecini başlattı. Geleneksel medrese sisteminde genellikle erkek öğrenciler ön plandayken, Cedid okulları, kadınların eğitimine de önem vermeye başladı. İsmail Gaspıralı, eğitimde cinsiyet farkı gözetilmemesi gerektiğine inanarak kız çocuklarının eğitimine de önem verilmesini savunuyordu. Cedid okullarında kız öğrencilerin de eğitim görmesi, Türkistan da kadınların sosyal hayatta daha etkin rol almasının yolunu açtı.

Bu gelişme, yalnızca kadınların eğitime erişimi bağlamında değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması açısından da önemlidir. Kadınların eğitilmesi, onları sadece özel alanda değil, kamusal alanda da etkin kılarak toplumun dönüşümünü hızlandırmıştır. Gaspıralı'nın bu yaklaşımı, modernleşmeci bir pedagojik vizyonun parçası olarak okunabilir.

Bu durum, kadınların toplumsal statüsünün değişmesine ve eğitimli kadınların topluma katkı sağlayacak bireyler olarak yetişmesine katkıda bulundu (Gökalp, 2018; Çetin, 2014). Cedid okullarıyla eğitim alan kadınlar, sadece dini eğitimle sınırlı kalmadılar; aynı zamanda modern bilgiye erişim sağladılar. Bu sayede, kadınların toplumsal hayatta daha aktif ve etkili bireyler olarak yer almaları mümkün hale geldi.

Bu bağlamda kadınların eğitimi, toplumsal kalkınmanın motoru hâline gelmiş, geleneksel cemaat yapılarında köklü kırılmalara neden olmuştur. Cedid mekteplerindeki kadın öğrenciler, yeni bir bilinç düzeyine ulaşarak sosyal değişimin taşıyıcısı konumuna yükselmiştir.

Eğitilmiş kadınlar, ev içi rollerin ötesine geçerek, toplumun gelişimine katkıda bulunan bireyler olarak toplumsal dönüşümde önemli bir rol oynadılar. Usul-i Cedid Hareketi, kadınların eğitimine verdiği önemle, kadınların toplumda aydın bir sınıf olarak yer bulmalarına katkı sağladı ve bu sınıfın toplumun modernleşmesindeki rolünü güçlendirdi (Demirci, 2016; Kara, 2010).

Aydın kadın figürü, sadece bireysel başarı örneği değil, aynı zamanda modernleşmenin sembolü hâline gelmiştir. Gaspıralı'nın önerdiği modelde, kadın hem eğiten hem de eğitilen konumundadır; bu ise uzun vadeli toplumsal bir dönüşümün temelini atmıştır.

Bu okullarda eğitim gören yeni nesil, sadece bireysel gelişimlerini tamamlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de taşıyıcısı oldu. Bu aydın sınıf, halkın modern eğitimle tanışmasına ve yeni bir toplumsal yapı kurulmasına önderlik etti.

Bu süreçte ortaya çıkan aydın sınıf, modernleşmenin yerli temsilcisi olarak hem Osmanlı hem de Rus Müslüman topluluklarının dönüşümünde merkezi rol oynamıştır. Özellikle kadın aydınların varlığı, bu dönüşümün daha geniş kesimlere ulaşmasını mümkün kılmıştır.

Eğitimli bireyler olarak yetişen kadınlar ve erkekler, Usul-i Cedid Hareketi nin taşıdığı toplumsal dönüşüm ideallerini toplumun her kesimine yayarak Türkistan da modern bir aydınlanma sürecinin başlamasını sağladılar (Khalid, 1998; Baykara, 2011).

Bu aydınlanma, sadece entelektüel bir hareket değil, aynı zamanda pratik toplumsal sonuçlar doğuran bir sürece dönüşmüştür. Cedid okullarında filizlenen bu yeni bilinç, kadın ve erkek ayrımı gözetmeksizin toplumun her tabakasında karşılık bulmuş ve modern Müslüman kimliğinin inşasında etkili olmuştur.

9. Tercüman Gazetesi ve Fikir Coğrafyasının İnşası

İsmail Gaspıralı'nın 1883 yılında Bahçesaray da yayın hayatına başlayan Tercüman gazetesi, sadece bir medya organı olmanın ötesinde, Türk dünyasında kültürel uyanışın ve modernleşmenin önemli bir simgesi haline gelmiştir. Gaspıralı, Tercüman aracılığıyla, Türk toplumları arasında ortak bir kültürel bilincin oluşmasına, dilde sadeliğin benimsenmesine ve fikir birliğinin sağlanmasına öncülük etmiştir. Bu yönüyle Tercüman, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ndan Türkistan a kadar geniş bir coğrafyada değil, aynı zamanda eğitim reformları ve toplumsal değişim süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Gazetenin yayınladığı içeriklerin halkın anlayabileceği basit bir dille sunulması, Gaspıralı'nın eğitimde sadeleştirilen bir dil kullanma anlayışını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, sadece entelektüel aydınları değil, tüm halkı bilgilendirmeyi ve eğitimde ortak bir dil birliği oluşturmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Tercüman, eğitimdeki modernleşme hareketlerinin teşvik edilmesine, sosyal yaşamda reformların yayılmasına ve genel kültürel uyanışa katkı sağlamıştır. Gazete, sadece eğitimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda siyaset, sanat, kültür gibi farklı alanlarda da geniş bir düşünsel etki yaratmış, Türk toplumlarında toplumsal dönüşümlerin zeminini hazırlamıştır.

Gazetenin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını aşarak Türkistan a kadar ulaşması, Tercüman'ın etkisinin coğrafi açıdan ne kadar geniş bir alana yayıldığının göstergesidir. Türkistan daki Cedid okullarında öğretmenler ve öğrenciler tarafından aktif bir şekilde takip edilen bu gazete, bölgede okuma alışkanlığının artmasına ve halkın bilinçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Gaspıralı, gazetesini sadece aydınlar için değil, geniş halk kitleleri için de anlaşılır ve erişilebilir bir şekilde yayımlayarak, halkın modernleşme süreçlerine dahil edilmesini sağlamıştır. Bu da Tercüman'ı, sadece bir fikir platformu değil, aynı zamanda toplumsal bilinçlenmenin bir aracı haline getirmiştir.

Türkistan daki Cedid okullarında Tercüman'ın ders materyali olarak kullanılması, gazetenin eğitimdeki rolünü pekiştirmiştir. Gazete, bu okullarda öğrencilere bilim, teknoloji, siyaset ve toplumsal gelişimle ilgili geniş bir bilgi yelpazesi sunarak, onları modern dünyaya entegre eden önemli bir kaynak olmuştur. Bu bağlamda, Tercüman sadece bir basın organı değil, aynı zamanda bir eğitim aracı, toplumsal bilinç artırıcı ve kültürel reformların yayılmasını sağlayan bir platform olarak işlev görmüştür.

İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesi nde yayımlanan yazıları, onun eğitimde modernleşme, milli kimlik, dil birliği ve toplumsal reform gibi konulardaki fikirlerini yansıtan önemli belgelerdir. İşte Tercüman da yayımlanan ve Gaspıralı'nın fikirlerini aktaran bazı önemli yazı örnekleri:

İsmail Gaspıralı, eğitim konusundaki ilk yazılarından biri olan ve 17 Nisan 1884 tarihinde *Tercüman* gazetesinde imzasız yayımlanan Dostlara Cevap" başlıklı yazısında, geleneksel eğitim anlayışını eleştirirken ilim kavramına dayanır. Gaspıralı'ya göre ilim sadece dinî bilgilerle sınırlı değildir; onun kapsaması gereken alanlar çok daha geniştir. Bu yaklaşımını şu sözlerle ifade eder:

Bizim ilim dediğimiz şey yalnızca dinî ilimlerle sınırlı değildir. 'İlim ve bilgi kelimeleriyle, insanın hem dünya hem de ahiret hayatı için gerekli olan tüm bilimleri, sanatları, teknik bilgileri ve genel kültürü kastetmekteyiz."

İsmail Gaspıralı, usul-i cedid eğitimine yönelik ilk olumsuz tepkilerin, dönemin dar kapsamlı ilim anlayışından kaynaklandığını vurgulamıştır. 1884 tarihli *Bahçesaray da* başlıklı yazısında halkın yeni usule yönelik önyargılarını şu şekilde dile getirir:

Cedid usulü ne duymuş ne de görmüş olan halk, bu okula gereken saygıyı göstermedi. Hatta bazı sıradan insanlar bize mekteb-i cedid gerekmez , bu okulda din dersi verilmez gibi sözlerle bizi hemen çaresiz bırakmışlardı."

Gaspıralı, klasik eğitim sisteminde medreselerde okutulan dersleri ele alırken, bu eğitimin çağın ihtiyaçlarını karşılamadığını *Maarif Meselesi* (Tercüman, 18 Kasım 1883) başlıklı yazısında şöyle açıklar:

Her Müslümanın dinini öğrenmesi gerektiğinden, İslam toplulukları genelde sadece dinî ilimlere yönelmişlerdir. Her köyde, mahallede kız ve erkek çocuklar için mektepler, ayrıca fıkıh, din kuralları, miras hukuku, mantık ve Arap edebiyatı gibi derslerin okutulduğu medreseler vardır. Ancak bu medreselerin dışında başka tür eğitim kurumları bulunmaz. Bu kurumlarda öğrencilerin zamanın ihtiyaçlarına göre bilgi edinmeleri pek mümkün değildir.

Bununla birlikte, tüm mollaların anlayışsız olduğunu söylemek de haksızlık olur.

Öte yandan Müslüman halk, dinî kitaplar ve mektepler dışında farklı alanlarda bilgi veren okullardan, mesela meslekî bilgiler, bilimler, sanatlar, tarım ya da ticaret konularında eğitim veren kurumlardan habersizdir. Rus okulları ya da gimnazyaları, din eğitimi veren kurumlarla karıştırmakta ve bu nedenle onlara mesafeli yaklaşmaktadırlar. Oysa bu gimnazyaların yalnızca devlet işleri, geçim araçları ve aklî bilimlerle ilgili olduğunu bilseler, korkmazlardı."

İsmail Gaspıralı, sıbyan mekteplerinde usul-i cedid yönteminin başarıya ulaşmasının ardından, dikkatini medrese eğitimine çevirmiştir. 1899 yılında Taşkent te Rus idarecilerin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda medreselerde Türkçenin eğitim dili olarak kullanılması konusu gündeme gelmiştir. Gaspıralı, bu gelişmeyi *Tercüman* gazetesinde "Güzel Haberler" (14 Mart 1899, 10) başlığıyla kaleme aldığı yazıda değerlendirmiş ve Türkistan daki eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur. Yazıda şunları dile getirmiştir:

Bu hafta elimize ulaşan Taşkent gazeteleri sevindirici haberler getirdi. 14 Şubat ta, Taşkent teki gimnazyumun konferans salonunda Müslümanlara özel bir bilim kurulu toplantısı gerçekleştirilmiş. Maveraünnehir bölgesi Rusya idaresine geçtiğinden bu yana böyle bir kurulun ilk kez toplandığı ifade

ediliyor. Taşkent in kadıları, müderrisleri ve en saygın ulemadan elli kişi toplantıya davet edilmiş. General İvanof (bölge genel valisi olarak görev yapan), Sirderya Valisi General Korolkof ve diğer memurlar da hazır bulunmuş. Toplantıda modern bilimler ve teknik bilgiler hakkında sunumlar yapılmış, birçok araç ve makinelerle bilimsel gelişmeler sergilenmiştir.Ayrıca vilayetin eğitim sorumlusu Gramentskiy nin modern bilimlerin gelişimi hakkında yazdığı metin, yerel dile çevrilerek Taşkent Türkî gazetesinin yazarı Molla Âlim Efendi tarafından yüksek sesle okunmuştur. Gimnazyum öğretmenleri de coğrafya ve doğa bilimlerine dair gerekli araçlarla çeşitli bilimsel uygulamalar göstermiştir."

İsmail Gaspıralı, 17 Aralık 1910 tarihli *Tercüman* gazetesinde yayımlanan Vücud Bulmuş Hayaller" başlıklı yazısında, Rusya Türklerinin özellikle eğitim alanındaki modernleşme çabalarını duygusal bir üslupla kaleme almıştır.

Tamam otuz sene mukaddem böyle kış geceleri hayal ettiğim birçok şeylerin vücut bulduğu meydandadır. Öşek ile töşekten maada söz ve iş olmayan o zaman bugünlere kıyas edilse büyük terakki edildiği görülüyor, lâkin bizim şu terakkimiz ile asra zamana göre derecemiz kıyas edilse çok geride ve tübinden bulunduğumuz hiç inkâr olunamaz."

Gaspıralı İsmail, geleneksel din âlimlerine duyduğu saygının yanı sıra, Rusya daki Türklerin eğitim yoluyla ilerlemesine katkı sunan modern aydınlara da aynı derecede değer vermiştir. Onun düşünce sisteminde, millî meselelerle ilgilenen kişileri geleneksel" ya da modern" gibi kategorilere ayırmak yoktur. Gaspıralı'ya göre milletin kalkınmasında hem geleneksel ulemâ hem de çağdaş aydınlar önemli rol oynamıştır.

Tercüman" gazetesinde 7 Ekim 1911 tarihinde yayımlanan Muallimlere Mektup" başlıklı yazısında, Rusya Türklerinin gelişimine katkı sunabilecek tüm öğretmenlere seslenir ve görevlerinin büyüklüğünü şu sözlerle ifade eder:

Bugünkü toplumumuz okumayı, yazmayı, dinî kuralları yeterince bilmiyor; çalışmayı da bilmiyor. Dünyadan ve zamanın gereklerinden habersizdir. Öyle ki, bu cehalet ve bilgisizlik içinde neyi bilmediğini dahi bilmez bir hâle gelmiştir. Bu saf, temiz ve değerli insanları içinde bulundukları bu karanlık durumdan çekip çıkararak kurtuluşa, ilerlemeye ve mutluluğa sevk etmek hem çok zor bir iştir hem de en onurlu, en sevaplı ve en yüce görevlerden biridir."

İsmail Gaspıralı, Tercüman Gazetesi aracılığıyla eğitim ve kültür reformlarını yaymayı amaçlayan etkili bir iletişim stratejisi geliştirmiştir. Gazete, sadece Türk dünyasına değil, daha geniş bir coğrafyada bulunan Müslüman topluluklara da modernleşme ve bilimsel düşüncenin gerekliliğini anlatan bir araç olmuştur. Gaspıralı, Tercüman da yer verdiği yazılarla, Türk toplumlarının çağdaşlaşma sürecine katkıda bulunmuş ve bu süreci toplumsal düzeyde daha kapsamlı bir dönüşüm olarak ele almıştır. Eğitimdeki yenilikçi anlayışının, özellikle kadınların eğitimi, milli kimlik inşası ve toplumsal dayanışma gibi temel konularda toplumsal uyum sağlanmasına yönelik önemli bir işlevi olduğu savunulmuştur. Bu, toplumların modern dünyanın gerekliliklerine uyum sağlamak için eğitimi bir araç olarak kullanması gerektiğini vurgulayan bir yaklaşımdır.

Gaspıralı'nın eğitim reformlarına verdiği küresel önem, onun sadece yerel düzeydeki toplumsal değişimle sınırlı kalmayıp, İslam dünyasının geneline yayılan bir dönüşüm sürecine öncülük etmek arzusunu ortaya koymaktadır. Eğitim, kültürel birlik ve toplumsal reform konularını işlemekteki amacı, Türk toplumlarının dünya ile uyumlu bir şekilde gelişmelerini teşvik etmekti. Gaspıralı, Tercüman da kaleme aldığı yazılarda, eğitimin toplumları dönüştüren bir güç olduğunu vurgulamış, bu yaklaşımını sadece Türkistan ile sınırlı tutmayarak, İslam dünyasının geneline uygulanabilir bir model olarak sunmuştur. Bu vizyon, onun eğitim reformlarının sadece ulusal bir önem taşımadığını, aynı zamanda tüm Müslüman toplumların modernleşme sürecinde bir arada hareket etmeleri gerektiğini savunduğu küresel bir perspektife

dayanmaktadır. Gaspıralı'nın bu bakış açısı, Türk dünyasında toplumsal bilinçlenmeyi sağlayan ve küresel bağlamda entelektüel bir birlik oluşturma amacını taşır.

10. Usul-i Cedid in Türkistan da Kimlik İnşası ve Kültürel Dayanışmaya Katkısı

İsmail Gaspıralı, Rusya coğrafyasındaki Türk ve Müslüman toplulukları tek bir millî kimlik" çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu düşüncesinin doğal bir uzantısı olarak, Usul-i Cedid mekteplerine ilişkin ilk uygulamalarını Kırım da başlatmıştır. Kırım, Gaspıralı'nın hem düşünsel hem de pratik faaliyetlerinin merkezini teşkil etmiş; buradan hareketle fikirleri ve eğitim anlayışı, dairesel bir yayılma modeliyle daha geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Bu yayılma dairesinin güney yönü Osmanlı toprakları ve Kafkasya ya uzanırken, Kafkasya özellikle Türk ve Müslüman nüfusu bakımından Gaspıralı için stratejik bir önem arz etmiştir.

Daire daha sonra kuzeydoğuya doğru genişleyerek eski Kasım Hanlığı topraklarıyla İdil-Ural bölgesini kapsamış, nihayetinde Batı ve Doğu Türkistan ile Sibirya ya kadar ulaşmıştır. Gaspıralı, Usul-i Cedid eğitim modelini ve bu modelle bağlantılı yayın faaliyetlerini yalnızca Rusya Türkleriyle sınırlı tutmamış, bu çalışmaları tüm Türk-İslam dünyasına yaymayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Mısır a ve Hindistan daki Müslüman topluluklara kadar ulaşarak geliştirdiği eğitim yöntemini tanıtmaya ve benimsetmeye çalışmıştır. Böylece Gaspıralı, modern eğitim yoluyla sadece bir coğrafyada değil, geniş bir İslam âleminde zihinsel dönüşümün öncüsü olmayı hedeflemiştir.

Cedid okulları, sadece yeni bir eğitim modeli sunmakla kalmamış, aynı zamanda Türkistan toplumlarına milli bir dil ve kültürel bağlam kazandırmayı amaçlayan kurumsal yapılar haline gelmiştir. Bu okullarda milli tarih, coğrafya, edebiyat ve dil gibi dersler aracılığıyla öğrencilerde bir ortak hafıza" inşa edilmeye çalışılmıştır. Öğrenciler kendi toplumlarının tarihiyle birlikte diğer Türk topluluklarının geçmişini de öğrenmiş, böylece Türk dünyasında karşılıklı bir kültürel tanıma ve dayanışma ortamı gelişmiştir (Çetin, 2014; Kara, 2010).

Gaspıralı'nın sade Türkçe ile yazdığı *Muallim-i Evvel* ve *Muallim-i Sani* gibi ders kitapları ile Tercüman gazetesinde yayımladığı "Dilde Birlik ve Fikirde Dayanışma" makalesi, bu dil birliği çabasının somut örnekleri arasında yer alır. Dil birliği, yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda kültürel bir dayanışma aracı olarak görülmüş; Türk topluluklarının ortak bir kimlik bilinci etrafında birleşmesine zemin hazırlamıştır (Baykara, 2011; Gökalp, 2018).

Usul-i Cedid in kimlik inşasındaki en önemli katkılarından biri, Müslüman Türk toplumlarında dini kimliğe ek olarak milli kimlik bilincini de ön plana çıkarmasıdır. Gaspıralı, 1885 yılında Tercüman gazetesinde yayımladığı "Medreselerde Yenilik Zorunluluğu" başlıklı makalesinde, geleneksel medrese eğitiminin yalnızca dini bilgilerle sınırlı kalmasının toplumsal ilerlemenin önünde engel olduğunu vurgulamış ve modern bilimlerin müfredata dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur (Gökalp, 2018). Bu yaklaşım, eğitimli bireylerin hem İslami hem de millî değerlerle donatılarak çok katmanlı bir kimlik kazanmalarına olanak tanımıştır.

Cedid okullarından mezun olan bireyler, sadece kendi bölgelerinde değil, tüm Türk dünyasında reformist ve modernleşmeci fikirlerin taşıyıcısı olmuşlardır. Bu aydınlar hem bireysel bilinç hem de kolektif hafızanın taşıyıcıları olarak toplumsal dönüşüm süreçlerinde öncü roller üstlenmişlerdir. Böylece, Usul-i Cedid, yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir hareket olarak Türkistan da kalıcı bir etki bırakmıştır (Johnson, 2009; Demirci, 2016).

Sonuç olarak, Usul-i Cedid Hareketi, milli kimliğin inşası, kültürel dayanışmanın güçlendirilmesi ve ortak bir hafızanın oluşması yönüyle Türkistan daki modernleşme sürecinin temel taşlarından biri olmuştur. Gaspıralı'nın fikirleri ve Cedid okulları aracılığıyla şekillenen bu dönüşüm, Türk dünyasında hem zihinsel hem yapısal anlamda yeni bir kimlik inşa sürecini mümkün kılmıştır.

11. Gaspıralı'nın Mirası: 21. Yüzyıl Eğitim Perspektifinde Usul-i Cedid'in İzleri

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

İsmail Gaspıralı'nın başlattığı Usul-i Cedid Hareketi, günümüz Türk dünyasında eğitim ve modernleşme alanında hala önemli bir ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir. Usul-i Cedid, özellikle milli kimlik, bilimsel eğitim ve dil birliği gibi temel unsurlar üzerine inşa edilmiştir ve bu yapısı, günümüzdeki eğitim politikalarına derin bir etki bırakmıştır. Gaspıralı'nın eğitim anlayışındaki akılcı düşünme" ve eleştirel bakış" ilkeleri, modern eğitim sistemlerinde temel değerler arasında yer almakta olup, onun eğitim modelinin yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümü hedefleyen bir yaklaşım sunduğu söylenebilir.

Gaspıralı, eğitimi yalnızca bireysel bilgi aktarımı olarak görmemiş, aynı zamanda toplumsal dönüşümün bir aracı olarak değerlendirmiştir. Onun eğitim modelindeki akılcı düşünme ve eleştirel yaklaşım, sadece öğretim yöntemlerini değil, aynı zamanda kültürel ve zihinsel bir dönüşümü de içermektedir. Bu bağlamda Usul-i Cedid, yalnızca pedagojik bir miras olarak değil, aynı zamanda ulus inşası ve toplumsal uyanış için bir araç olarak değerlendirilebilir. Gaspıralı, bu yaklaşımını hem Türkistan da hem de İslam dünyasında eğitimde reformlar yapmak ve toplumsal değişimi yönlendirmek için kullanmıştır.

Günümüzde, özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde, milli bilinç kazandırmaya yönelik eğitim programlarının uygulanması, Gaspıralı'nın mirasının izlerini taşıyan önemli örneklerden biridir. Bu programlar hem milli kimliğin hem de kültürel değerlerin korunmasını amaçlamakta olup, Gaspıralı'nın eğitim anlayışının günümüzdeki yansımalarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Gaspıralı'nın kadın eğitimi konusundaki vizyonu, dönemin çok ötesine geçerek, günümüz toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarıyla da uyum göstermektedir. Özellikle 1893 yılında *Tercüman* Gazetesi'nde yayımlanan "Kadınların Eğitimi ve Toplumdaki Rolü" başlıklı yazısında, kadınların eğitiminin toplumsal ilerleme için kritik önemde olduğuna dair vurgular yapmıştır. Bu düşünceler, bugün de Türk dünyasında kadınların eğitimi ve toplumsal statüsünün güçlendirilmesi gerektiğini savunan eğitim politikalarıyla örtüşmektedir.

Gaspıralı'nın bu vizyonu, sadece dönemi için değil, aynı zamanda günümüzün toplumsal cinsiyet eşitliği perspektiflerinden de önemli bir yere sahiptir. Hâlâ kadınların eğitime erişimi konusunda yapısal engellerin bulunduğu günümüz toplumlarında, Gaspıralı'nın bu alandaki ileri görüşlülüğü, onu çağının ötesine taşıyan bir düşünür olarak konumlandırmaktadır. Onun, toplumsal ilerlemenin ancak kadın ve erkeklerin eşit eğitimle güçlenmesiyle mümkün olabileceği inancı, günümüzün eğitim reformlarıyla paralellik göstermektedir.

21. yüzyıl eğitim perspektifinde, Gaspıralı'nın başlattığı Usul-i Cedid Hareketi nin izleri, Türk dünyasında bilgiye dayalı ve eleştirel düşünme yeteneğine sahip bireylerin yetiştirilmesine yönelik çabalarda açıkça gözlemlenmektedir. Usul-i Cedid in temel ilkeleri, özellikle milli kimlik, kültürel dayanışma ve bilimsel eğitim, günümüzde de Türk toplumlarının eğitim anlayışını şekillendirmeye devam etmektedir. Gaspıralı'nın bıraktığı bu miras, eğitimdeki modernleşme sürecinin her aşamasında birleştirici bir rol üstlenmekte ve Türk toplumlarının kültürel bağlarını güçlendiren bir etki yaratmaktadır.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, Gaspıralı'nın mirasının yalnızca eğitim pratiğiyle sınırlı kalmaması gerektiğidir. Onun "şekli" kadar fikri" mirasının da yaşatılması elzemdir. Çünkü Gaspıralı, sadece eğitim yöntemlerinde değil, düşünme biçimlerinde de bir dönüşüm hedeflemiştir. Eleştirel akıl ve bilimsel merakın teşvik edilmediği bir eğitim ortamı, Usul-i Cedid in temel ideallerine uygun bir eğitim anlayışını tam anlamıyla yansıtamaz. Dolayısıyla, Gaspıralı'nın mirasını yaşatmak, yalnızca onun eğitim reformlarını anmakla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda onun düşünsel mirasını bugünün eğitim sorunlarına adapte etmek ve çağdaş pedagojik yaklaşımlarla harmanlayarak yeniden inşa etmek anlamına gelmektedir.

12. Gaspıralı'nın Eğitim Mirası ve Günümüz Eğitim Politikalarına Yansımaları

İsmail Gaspıralı, 19. yüzyılın sonlarına doğru başlattığı Usul-i Cedid Hareketi ile Türk dünyasında eğitim, dil ve kimlik konularında derin izler bırakmış bir düşünürdür. Onun eğitim

anlayışı, sadece bilginin aktarılmasını değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve kültürel dayanışmayı teşvik etmeyi amaçlayan bir felsefeye dayanıyordu. Gaspıralı, eğitimde milli kimlik bilincini ve kültürel birlikteliği ön plana çıkarmış ve bu düşünceler, bugün dahi Türk dünyasında eğitim politikalarını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Gaspıralı'nın ünlü "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganı, eğitimde dil birliğinin, milli kimlik bilincinin ve modern bilimsel düşüncenin bir arada olmasını savunan bir anlayışın ifadesidir. Bu yaklaşım, Türk dünyasında eğitimin sadece bireysel bilgi aktarımından ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal bilinç oluşturma ve kültürel dayanışma sağlama aracı olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Günümüzde, Gaspıralı'nın bu mirası, özellikle Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde, milli kimlik ve kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesi doğrultusunda eğitim politikalarına yansımaktadır.

Türk dünyasında, Gaspıralı'nın savunduğu eğitim anlayışı doğrultusunda, milli dilin korunması ve güçlendirilmesi öncelikli bir hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki eğitim sistemi, Gaspıralı'nın savunduğu gibi, öğrencilere kendi dillerinde eğitim alarak milli kimlik bilinci kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, Türk dünyasındaki diğer ülkelerde de benzer bir şekilde uygulanmaktadır. Özellikle Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde, eğitimde milli kimlik bilincini güçlendirme çabaları ve Türk dili ile kültürünün yaşatılmasına yönelik uygulamalar dikkat çekicidir. Gaspıralı'nın dil birliği fikri, aynı zamanda eğitim materyallerinin sade ve anlaşılır bir dilde hazırlanmasını da savunmuş, bu da günümüzde Türk dünyasında eğitim materyallerinin milli dilde, öğrencilerin kolayca anlayabileceği bir şekilde hazırlanması ihtiyacını ortaya koymuştur.

Gaspıralı'nın eğitim anlayışında önemli bir diğer öğe de geniş kapsamlı bir müfredat önerisidir. Cedid okulları, yalnızca dini bilgilerle sınırlı kalmayıp, fen bilimleri, tarih, coğrafya, dil ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda da eğitim veriyordu. Bu yaklaşım, öğrencilerin sadece dini metinlerle sınırlı kalmayıp, bilimsel bilgi edinmelerini ve dünyayı daha geniş bir perspektiften anlamalarını sağlamayı hedefliyordu. Günümüzde de bu tür birçok yönlü müfredat anlayışı, Türk dünyasında eğitim sistemlerinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Milli bilinç kazandırmaya yönelik tarih, coğrafya ve kültür dersleri, öğrencilere hem milli hem de evrensel değerler kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki milli eğitim müfredatında da Türkçe, tarih ve kültür derslerinin güçlü bir şekilde yer alması, Gaspıralı'nın milli bilinç kazandırma hedefinin hala geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Gaspıralı, aynı zamanda eğitim materyallerinin sade Türkçe ile hazırlanmasını savunmuş ve bu sayede Türk toplumları arasında dil birliğini sağlamayı amaçlamıştır. Cedid okullarında kullanılan Muallim-i Evvel ve Muallim-i Sani gibi kitaplar, sade bir dilde yazılmış ve Türk toplumlarının ortak dil anlayışını güçlendirmiştir. Bugün de bu yaklaşım, Türk dünyasında eğitim materyallerinde milli dilin korunması ve anlaşılır bir dil kullanma prensibine dönüştürülmüştür. Özellikle Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde ders kitaplarında sade ve anlaşılır Türkçe kullanımı, Gaspıralı'nın eğitimdeki dil birliği fikrinin günümüzdeki yansımasıdır. Ayrıca dijital eğitim materyallerinin geliştirilmesinde de Gaspıralı'nın önerdiği gibi, milli dilin korunması ve tarih bilincinin artırılması hedeflenmektedir.

Sonuç olarak, İsmail Gaspıralı'nın eğitim anlayışı, Türk dünyasında hala geçerliliğini koruyan ve eğitim politikalarını şekillendiren bir miras bırakmıştır. Onun eğitimdeki dil birliği, milli kimlik ve kültürel dayanışma üzerine inşa ettiği felsefe, bugün de Türk dünyasındaki eğitim politikalarının temel prensipleri arasında yer almakta ve bu miras, Türk dili ve kültürünün korunması, eğitimde bilimsel düşüncenin teşvik edilmesi ve genç nesillere milli bilinç kazandırılması amacına yönelik olarak günümüzde uygulanmaktadır. Gaspıralı'nın eğitimdeki önerileri, Türk dünyasındaki eğitim sistemlerini modernleştirme yolunda önemli bir rehber olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı Usûl-i Cedid Hareketi, yalnızca pedagojik bir reform girişimi olarak değil, aynı zamanda modernleşme, kültürel uyanış ve kimlik inşası bakımından Türk-İslam dünyasında bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar, siyasal olarak bağımsız olmasalar da Gaspıralı'nın öngördüğü eğitim reformları sayesinde zihinsel ve kültürel bir özgürleşme süreci yaşamışlardır.

Gaspıralı'nın temel hedefi, halkın büyük kısmının sürüklendiği cehalet girdabından kurtarılması, bu sayede toplumsal yapının yeniden inşasıydı. Eğitim anlayışında dinî ve dünyevî ayrımı reddeden Gaspıralı, bilgiyi bütüncül bir şekilde ele almış; ahlaki değerleri bilimsel bilgiyle sentezlemeye çalışmıştır. Sıbyan mekteplerinden başlayarak medreselere kadar uzanan eğitim zincirini baştan sona reforme etmeyi amaçlayan bu hareket, klasik eğitimin ezberci, dogmatik ve tek yönlü yapısını sorgularken, bunun yerine akılcılığı, eleştirel düşünmeyi, bireysel yetenekleri ve toplumsal faydayı önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.

Usûl-i Cedid okullarında uygulanan müfredat; Türkçe okuma-yazma, matematik, coğrafya, tarih, ilmihal, Rusça gibi çok yönlü dersleri içerirken, eğitimin hedefini yalnızca bireysel kurtuluşla sınırlandırmamış, toplumun kolektif aydınlanmasını da amaçlamıştır. Kadınların eğitime dâhil edilmesi ise hem pedagojik hem de sosyo-kültürel bir devrim niteliği taşımıştır. Gaspıralı, kadınların eğitilmesinin sadece aile yapısını değil, toplumun bütünsel dönüşümünü etkileyeceğini öngörmüş, bu vizyonu ile çağının çok ilerisinde bir sosyal reformcu kimliği sergilemiştir.

Tercüman gazetesi, yalnızca bir haber kaynağı değil, aynı zamanda bir halk eğitimi aracı, bir kamuoyu oluşturma platformu ve modernleşme ideolojisinin taşıyıcısı olarak işlev görmüştür. Yayın yoluyla eğitimde birlik, dilde sadeleşme ve kültürel ortaklık hedeflenmiş; böylece Türk dünyasında ortak bir bilinç ve dayanışma duygusu inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Usûl-i Cedid, sadece bir eğitim hareketi değil, aynı zamanda bir medeniyet tasavvurudur.

Gaspıralı'nın düşünce dünyası ve reformcu yaklaşımı, günümüz Türk dünyasının eğitim politikalarında da izlerini sürdürmektedir. Bugün Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan gibi ülkelerde milli kimliğe dayalı ama evrensel bilgiye açık bir eğitim sisteminin benimsenmiş olması, Gaspıralı'nın fikirlerinin güncelliğini ve geçerliliğini koruduğunun bir göstergesidir. Ayrıca çağdaş pedagojide önem verilen öğrenci merkezli eğitim, aktif öğrenme, eleştirel düşünme ve bireysel farklılıkların gözetilmesi gibi ilkeler, Gaspıralı'nın önerdiği öğretim metodolojisinin öncülleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, İsmail Gaspıralı'nın başlattığı Usûl-i Cedid Hareketi; eğitim, basın, sivil toplum, kadın hakları ve milli uyanış gibi çok boyutlu alanlarda derin etkiler yaratmış; yalnızca Rusya Türkleri için değil, tüm Türk-İslam dünyası için bir zihniyet dönüşümünün temelini atmıştır. Onun Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarı, yalnızca bir slogan değil; bir milletin ortak hafızasını, müşterek gayretini ve geleceğe yönelik iradesini temsil eden güçlü bir ideolojik çerçevedir. Bu bağlamda Gaspıralı'nın eğitim anlayışı, sadece tarihsel bir başarı olarak değil, bugün hâlâ ilham alınabilecek çağdaş bir model olarak da değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın sonunda, İsmail Gaspıralı'nın eğitim mirasının günümüz eğitim sistemlerine daha fazla entegre edilmesine yönelik bazı öneriler geliştirmek mümkündür. Gaspıralı'nın eğitimde milli kimlik bilinci, modern bilimlerle uyumlu bir öğretim sistemi ve kültürel dayanışma gibi ilkeleri, günümüz eğitim politikalarında yeni reformlar için ilham kaynağı olabilir. İşte bu doğrultuda bazı öneriler:

Milli Dil ve Kültürel Dayanışma Temelli Eğitim Programlarının Güçlendirilmesi

- Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ilkesi doğrultusunda, Türki Cumhuriyetlerde ortak kültürel bağları güçlendirecek eğitim programları geliştirilebilir. Bu amaçla, özellikle tarih,

Türk dili ve edebiyatı, kültürel değerler gibi derslerde, öğrencilerin ortak milli bilinç ve kültürel dayanışma içinde yetişmelerini sağlayacak müfredatlar hazırlanabilir.

- Türk dünyasında ortak kültürel bağları güçlendirmek için, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan gibi ülkeler arasında müfredat geliştirme projeleri başlatılabilir. Bu tür projelerle Türk dünyasındaki öğrencilere ortak bir tarih ve dil bilinci kazandırmak mümkün olabilir.

Gaspıralı'nın Felsefesine Dayalı Öğretim Yöntemleri Geliştirilmesi

Gaspıralı, eğitimi sadece bilgi aktarımı değil, eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştiren bir süreç olarak görüyordu. Bu doğrultuda, modern eğitimde daha fazla eleştirel düşünceyi destekleyen öğretim yöntemlerine yer verilebilir. Ezberci yaklaşımlardan ziyade, öğrencilere analitik düşünme ve problem çözme becerileri kazandırmaya yönelik pedagojik yaklaşımlar yaygınlaştırılabilir.

- Dijital eğitim materyalleri hazırlanırken, bu materyallerin hem bilimsel bilgi sunması hem de öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmesine yardımcı olacak nitelikte olması sağlanmalıdır. Bu kapsamda, dijital ders kitapları, online modüller ve öğrenci merkezli öğrenme platformları geliştirilerek, Gaspıralı'nın akılcı düşünme" prensibiyle uyumlu hale getirilebilir.

Eğitimde Kadınların Katılımını Destekleme Çalışmaları

- Gaspıralı'nın kadın eğitimi konusundaki ileri görüşlü yaklaşımı doğrultusunda, kadınların eğitime katılımını artırmaya yönelik yeni projeler geliştirilmelidir. Özellikle kırsal bölgelerde kadınların eğitim olanaklarına erişimini artırmak için destekleyici programlar ve burs imkanları sağlanabilir.
- Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik projeler, Gaspıralı'nın eğitim anlayışına dayanarak desteklenebilir. Kadınların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik gibi alanlara yönelmelerini teşvik eden programlarla, toplumsal eşitlik ilkesini temel alan bir eğitim sistemi oluşturulabilir.

Gaspıralı'nın Mirasını Anlamaya Yönelik Akademik ve Kültürel Projeler

- Gaspıralı'nın eğitim mirasını daha iyi anlamak ve tanıtmak için akademik araştırmalar teşvik edilmeli ve bu araştırmaların sonuçları toplumla paylaşılmalıdır. Örneğin, Gaspıralı'nın eserleri üzerine konferanslar, sempozyumlar düzenlenebilir; öğrenciler ve öğretmenler için eğitim materyalleri geliştirilebilir.
- Türk dünyasında Gaspıralı ve Usul-i Cedid Hareketi ni tanıtıcı kültürel etkinlikler düzenlenebilir. Bu etkinlikler, Türk dünyasındaki gençlerin kendi kültürel miraslarına dair farkındalık kazanmalarına katkı sağlar.

Türk Dünyasında Eğitim İşbirliklerinin Güçlendirilmesi

- Gaspıralı'nın eğitim mirası doğrultusunda, Türkiye ve Türki Cumhuriyetler arasında öğrenci değişim programları, ortak eğitim projeleri ve akademik iş birlikleri artırılabilir. Bu sayede, Türk dünyasındaki gençler ortak bir kültürel miras etrafında daha sıkı bağlar geliştirebilir ve milli bilinçlerini güçlendirebilir.
- Bu tür iş birlikleri kapsamında ortak ders materyalleri, çevrimiçi dersler, eğitim teknolojileri ve ortak üniversite programları geliştirilebilir. Böylece Gaspıralı'nın eğitim mirası, Türk dünyasında kültürel dayanışmayı güçlendirecek bir araç olarak kullanılabilir.

Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik" İlkesini Destekleyen Dil Eğitim Programları

- Türk dünyasında ortak bir dilde anlaşabilirliği sağlamak için, dil eğitimine yönelik projeler başlatılabilir. Türkçe, Türki Cumhuriyetler arasında ortak bir iletişim dili olarak daha da güçlendirilebilir; örneğin, Türkçe dil eğitim kursları yaygınlaştırılabilir.
- Türkçe öğretim materyalleri sade bir dilde hazırlanarak, Türk dünyasındaki öğrencilerin ve yetişkinlerin kendi dillerinde bilgiye ulaşmalarına destek olunabilir. Bu doğrultuda, ortak Türkçe ders kitapları ve çevrimiçi eğitim platformları oluşturulabilir.

Bu öneriler, Gaspıralı'nın eğitim felsefesinin günümüz eğitim politikalarına daha fazla entegre edilmesini sağlayabilir. Gaspıralı'nın mirası, Türk dünyasında kültürel bağları güçlendirmek ve modern eğitimi milli değerlerle desteklemek amacıyla gelecekte de ilham kaynağı olmaya devam edebilir. Bu tür projeler, Türk dünyasında eğitimi geliştirme yolunda Gaspıralı'nın mirasının yaşatılması için önemli bir adım olacaktır.

Extended Summary

This article examines the Usûl-i Cedid movement led by İsmail Gaspıralı, which transformed the education system in the Turkestan region. Emerging in the late 19th and early 20th centuries as a response to the assimilation policies imposed by Tsarist Russia on Turkic communities, the movement sought to construct national identity through educational reforms. Gaspıralı's modernization efforts were not limited to pedagogical innovations; they also played a significant role in shaping the socio-cultural transformation of Turkic societies.

The emergence of the Usûl-i Cedid movement was heavily influenced by Tsarist Russia's Pan-Slavist policies, which aimed to enforce Russification and Orthodox Christianization on Turkic communities. These policies necessitated efforts to preserve cultural identities and establish independent education systems. Gaspıralı's leadership, inspired by Ottoman and Western modernization processes, combined these influences into a unique reform model. Drawing lessons from the Tanzimat reforms, Gaspıralı advocated for integrating modern sciences into education and developed an alternative model to the traditional madrasa system. This vision was encapsulated in the principle of Unity in Language, Thought, and Action," emphasizing cultural solidarity and national cohesion.

The Cedid schools introduced an innovative curriculum that went beyond the limitations of traditional madrasa education. Subjects such as natural sciences, mathematics, geography, and history were incorporated, replacing rote learning with analytical thinking and problem-solving skills. The textbooks used in these schools were written in a clear and simple Turkish, emphasizing the preservation and promotion of the national language. Notably, foundational texts such as *Muallim-i Evvel* and *Muallim-i Sani* contributed to the linguistic and intellectual unity of Turkic communities. One of the most significant innovations of the Usûl-i Cedid movement was its focus on women's education. Previously marginalized in the traditional system, women were given access to modern education through Cedid schools, empowering them to play active roles in public life. This shift significantly enhanced women s social status and enabled their more effective participation in the modernization process.

The *Tercüman* newspaper played a critical role in disseminating the ideas of the Usûl-i Cedid movement and securing its societal acceptance. Established by Gaspıralı in 1883, the newspaper aimed to foster linguistic unity and national consciousness among Turkic communities. Written in an accessible and straightforward style, it reached a broad audience, promoting educational reforms and social modernization. *Tercüman* also served as an educational tool in Cedid schools, contributing to public awareness and collective learning.

The Usûl-i Cedid movement extended beyond educational reforms, deeply influencing the social and cultural structures of Turkic societies. Cedid schools did not merely focus on individual education but also aimed to construct a collective consciousness within the community. Graduates of these schools became leaders of social transformation, accelerating the modernization process.

The movement strengthened solidarity across Turkestan, fostering a shared cultural memory and unity among diverse Turkic communities.

Gaspıralı's educational reforms continue to inspire modern educational policies in the Turkic world. His emphasis on education in the national language, critical thinking, and science-based learning remains relevant in the 21st century. Gaspıralı's legacy serves as a vital reference point for promoting linguistic unity and cultural solidarity in contemporary Turkic societies. The Usûl-i Cedid movement, under Gaspıralı's leadership, not only shaped the educational and cultural policies of Turkestan but also provided a blueprint for modernization and cultural independence across the Turkic world. By positioning modern education as a tool for national identity and cultural autonomy, the movement played a pivotal role in enabling Turkic societies to adapt to the modern world. This article thoroughly analyzes the historical context, societal impacts, and contemporary relevance of this transformative movement.

KAYNAKÇA

Allworth, E. (1994). The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present, A Cultural History. Hoover Institution Press.

Aydın, M. (2002). Osmanlı ve Rusya'da Türk Dünyası Üzerinde Asimilasyon Politikaları. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Battal-Taymas, A. (1966). *Kazan Türkleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Baykara, T. (2011). Türk Dünyasında Eğitim ve Usûl-i Cedid Hareketi. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çetin, İ. (2014). Gaspıralı'nın Eğitimde Yenileşme Çabaları ve Türk Dünyasına Etkileri". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(1), 45-67.

Demirci, A. (2016). Türk Dünyasında Birlik ve Gaspıralı'nın Etkisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, F. (2010). Çarlık Rusyasında Türklerin Sosyo-Kültürel Yapısı. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Frank, A. J. (1998). Islamic Transformation and Turkic Modernism in Central Asia: A Critical Reevaluation. Routledge.

Gaspıralı, İ. (1883, Ağustos 25). Mektep hocası. *Tercüman*, sy. 14.

Gaspıralı, İ. (1883, Kasım 18). Maarif meselesi. *Tercüman*, sy. 23.

Gaspıralı, İ. (1884, Şubat 8). Şefkathane. *Tercüman*.

V. (1884, Nisan 27). Tiflis ten mektup. *Tercüman*, sy. 16.

[İmzasız]. (1884, Nisan 17). Dostlara cevap. *Tercüman*. sy. 14.

Gaspıralı, İ. (1884, Eylül 23). Bize ne gerek? *Tercüman*. sy. 17

Gaspıralı, İ. (1885). Medreselerde yenilik zorunluluğu. *Tercüman*.

Gaspıralı, İ. (1886). Dilimiz Üzerine". Tercüman Gazetesi.

Gaspıralı, İ. (1886, Mayıs 16). Tiflis ten aldığımız bir habere göre… *Tercüman*.

Gaspıralı, İ. (1886, Şubat 21). Efkâr-ı umumî. *Tercüman*.

Gaspıralı, İ. (1889). Tedris meselesi. *Tercüman*. sy. 31.

Gaspıralı, İ. (1890, Aralık 7). Kafkasya Cemiyet-i Hayriyesi. *Tercüman*, sy. 44.

Gaspıralı, İ. (1897, Eylül 9). Hem var hem yok; nedir o? *Tercüman*.

Gaspıralı, İ. (1899, Mart 14). Güzel haberler. *Tercüman*, sy. 10.

Gaspıralı, İ. (1890). Yeni Usûl Okulları Hakkında". Tercüman Gazetesi.

Gaspıralı, İ. (1910, Aralık 17). Vücud bulmuş hayaller. *Tercüman*.

Gaspıralı, İ. (1911, Kasım 11). Umumî program yaki yeni ve büyük mesele. *Tercüman*. sy. 46.

Gaspıralı, İ. (1911, Ekim 7). Muallimlere mektup. *Tercüman*. sy. 41.

Gaspıralı, İ. (1914, Ocak 21). Gayr-i Ruslar – Çet halklar. *Tercüman*. sy. 16.

Gasprinski, İ. (1894). *Mekteb ve Usul-i Cedid nedir*. Tercüman Gazetesi Basımevi.

Gasprinski, İ. B. (1898). *Rehber-i muallimin yaki muallimlere yoldaş*. Tercüman Gazetesi Basımevi.

Gökalp, Z. (2018). Doğu ve Batı Arasında Bir Aydın: Gaspıralı İsmail. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gündoğdu, T. (2005). Gaspıralı'nın Hayatı ve Düşünce Yapısı". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(3), 123-138.

Johnson, R. (2009). The Muslims of Central Asia: Expressions of Identity and Change. Duke University Press.

Kara, H. (2010). Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik" İlkesi ve Türk Dünyası Üzerindeki Etkisi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 28(2), 75-92.

Khalid, A. (1998). The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press.

Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kocaoğlu, M. (2016). İsmail Gaspıralı ve Eğitimde Yenilik Hareketi. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kurat, A. N. (1965). Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural ülkesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3–4), 89–110.

Rorlich, A.-A. (2000). *Volga Tatarları: Bir halkın tarihi ve millî kimliği* (A. M. Dündar, Çev.). İletişim Yayınları. *(Orijinal eser yayımlanma tarihi: 1986)*

Şahin, F. (2008). Türk Dünyasında Yenileşme Hareketleri ve Usûl-i Cedid Eğitim Anlayışı. MEB Yayınları.

Yıldırım, A. (2014). "Çarlık Rusya sında Müslüman Türkler ve Kimlik Mücadelesi". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 112-130.

Yücebaş, F. (2020). İsmail Gaspıralı'nın Türk-İslâm birliğine yönelik faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *124*(245), 395–404.

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee's Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	7 Ocak 2025 / 7 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	26 Şubat 2025 / 26 February 2025
Atıf/Citation:	Önal, T. & A. Özdağ (2025). İkinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'da Mihver ve Müttefik Devletler Mücadelesi (1940-1943). *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63) 343-360
DOI:	10.35237/suitder.1614968
Benzerlik / Similarity: %	%4

İkinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'da Mihver ve Müttefik Devletler Mücadelesi (1940-1943)

The Struggle Between the Axis and Allied Powers in North Africa During the Second World War (1940-1943)

Tekin ÖNAL* **-Abdullah ÖZDAĞ****

Öz

II. Dünya Savaşı, şüphesiz tüm dünyada daha önce görülmemiş kapsamda, farklı coğrafyalardaki cepheleriyle akademisyenler tarafından hâlâ çalışılmakta olan büyük bir olaydır. Müttefik ve Mihverlerin, Akdeniz stratejisini yakından ilgilendiren Kuzey Afrika da savaş alanlarından biri hâline gelmiştir. Son iki yüzyılda, Mısır'ı üstün jeopolitik konumu nedeniyle kontrol eden ülkeler, Akdeniz ve Ortadoğu politikalarının yönünü belirlemiştir. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Mihver Devletler, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki egemen gücünü sona erdirmek için yeni savaş planları yapmışlar ve hayata geçirmişlerdir. Bu kapsamda Trablusgarp Savaşı (1911-1912) sonrası İtalyan kolonisi olan Libya, Mihver güçler tarafından silahlandırılmıştır. Savaşın başlarında Kuzey Afrika cephelerindeki İtalyan üstünlüğü, sonraki süreçte İngilizlerin daha etkin olduğu bir duruma evrilmiştir. Akdeniz üstünlüğünü ele geçirmek isteyen Almanya, Kuzey Afrika'daki askerî varlığını artırmaya karar vermiştir. Böylece Alman-İtalyan gücü Libya coğrafyası üzerinden Mısır'a ve ardından Tunus'a doğru geniş bir cephe hattı oluşturmaya başlamıştır. Fransa'nın savaştan çekilmesi, İngiltere'nin Kuzey Afrika cephelerinde Alman-İtalyan güçlere karşı büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Bu süreçte Alman General Rommel, etkin savaş stratejileri nedeniyle tüm dünyanın tanıdığı önemli bir isim hâline gelmiştir. Ancak Almanya'nın diğer Avrupa cephelerinde büyük kayıplar vermesi Kuzey Afrika'da güç kaybetmesine neden olmuştur. Üstelik yeni silah sistemleriyle ABD'nin Kuzey Afrika'da İngiltere'ye destek vermesi Alman-İtalyan ittifakının başarı şansını zayıflatmıştır. Küresel düzeyde Kuzey Afrika Cephesi önemli sonuçlarıyla II. Dünya Savaşı'nda etkin bir cephedir. Kuzey Afrika Cephesi'ne yönelik birçok Batılı kaynak olmasına rağmen Türkiye'deki bilimsel literatür bu konuda oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışma, Türkiye'deki siyasî tarih literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: tekinonal@aybu.edu.tr **ORCID:** 0000-0002-8746-1445.

** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, E-Posta: abdullahozdag1@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-5775-8264.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Anahtar Kelimeler: *Kuzey Afrika, Erwin Rommel, Çöl Tilkisi, Montgomery, El Alameyn*

Abstract

The Second World War is undoubtedly a major historical event that is still being studied by academics. It was a conflict of unprecedented scope and scale, involving multiple fronts in different geographical regions around the world. The North African region, which was closely intertwined with the strategic plans of the Allied and Axis powers in the Mediterranean, also became a major theatre of conflict. Over the past two centuries, the countries that exercised control over Egypt, due to its advantageous geopolitical position, have been the primary actors in determining the trajectory of Mediterranean and Middle Eastern policies. At the outbreak of the Second World War, the Axis Powers devised and enacted new military strategies with the objective of undermining the dominant position of Britain and France in the Mediterranean. In this context, Libya, which was an Italian colony following the conclusion of the Tripoli War (1911-1912), was provided with military resources by the Axis powers. The initial Italian superiority on the North African fronts at the outbreak of the war subsequently gave way to a period during which the British demonstrated greater effectiveness. In pursuit of a dominant position in the Mediterranean, Germany opted to reinforce its military presence in North Africa. Consequently, the German-Italian alliance initiated the formation of a comprehensive front line extending from Libya towards Egypt and subsequently Tunisia. The withdrawal of French forces from the war resulted in significant challenges for Britain, particularly in the North African theatre, where the British army suffered considerable losses against German and Italian forces. During this period, German General Rommel became a prominent figure on the global stage, renowned for his effective war strategies. However, the substantial casualties incurred by Germany on other fronts across Europe led to its diminished capacity on the North African Front. Furthermore, the United States' provision of military assistance to the United Kingdom in North Africa, including the deployment of advanced weaponry, effectively undermined the viability of the German-Italian alliance. At the global level, the North African Front was a prominent theatre of operations in World War II, with significant ramifications for the course of the war. While there is a substantial corpus of Western academic sources on the North African Front, scientific literature on this subject in Turkey is relatively scarce. The study is the intention of this study to make a contribution to the existing literature on the political history of Turkey.

Keywords: *North Africa, Erwin Rommel, Desert Fox, Montgomery, El Alamein.*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletlere dayatılan ve oldukça ağır hükümler içeren barış antlaşmalarının yeni dünya düzeninin oluşumunda önemli bir rolü olmuştur. Hitler'in yayılmacı siyaseti ve büyük Alman imparatorluğu hayali Avrupa'da dengeleri değiştirmiş, pasif İngiliz ve Fransız politikaları statükoya meydan okuyan Hitler'i daha da cesaretlendirmiştir (URL 1). Bir elinde Versay Antlaşması, diğer elinde yedi milyon Alman'a iş vaadi belgesi olduğu hâlde Münih'te işe koyulan Hitler, 14 senelik muhalefetin ardından nihayet 1933'te iktidarı ele geçirmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 501, 31148-123348-2/01.05.1939). Almanya'da ortaya çıkan Nazi yönetiminin yanında İtalya'da Faşist, Japonya'da ise Militarist yönetimler çok geçmeden revizyonist bir cephe oluşturmuşlardır (Sarıçoban, 2020, s. 1756). Bu yıllar, aynı zamanda silahlanma yarışının da hızlandığı yıllardır. 1930'da Avrupa'da silahlanmanın iki kat arttığı kaydedilmiştir (Beales, 1939, s. 444). Hitler, 1936'daki beyanında şu ifadelere yer vermiştir: "*Nüfusumuz aşırı kalabalık... Kesin çözüm, yaşam alanımızın genişletilmesinde yatıyor... Burada şu*

görevleri belirliyorum: I-Alman silahlı kuvvetleri dört yıl içinde savaşa hazır olmalıdır. II-Alman ekonomisi dört yıl içinde savaş için seferber edilmelidir." (Stambrook, 1962, s. 48).

Bu, savaş koşullarının Almanya tarafından planlı olarak oluşturulduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan, İtalya'nın Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurma düşüncesi, İngiltere'nin ustalıkla yürüttüğü denge politikasının iflas etmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Milletler Cemiyeti üyesi olmayıp Sovyet Rusya'nın ise devrim yüzünden Avrupa sorunlarından uzak kalışları da İkinci Dünya Savaşı'na neden olan diğer gelişmelerdir (Sander, 2009, ss. 14-15).

1935 sonrasında Doğu ve Orta Avrupa'daki güç dengesi Fransa'dan Almanya'ya doğru sert biçimde değişmiştir. 1939'da stratejik girişim Almanya'dadır ve Alman askerî gücünü durduracak yeni politikalar da üretilememiştir (Overy, 1998, ss. 454-456). 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'nın işgaliyle Almanya, II. Dünya Savaşını başlatacak sürecin ilk somut adımını atmıştır (Armaoğlu, 2005, s. 353; İngiliz politikası için bkz. Beales, 1939, ss. 435-447). Ardından Sovyet Rusya'yla yapılan görüşmeler ve sağlanan mutabakat sonrasında "hayat sahası" adı verilen politika gereği Alman imparatorluğu fikrinin hayata geçirilmesi mümkün olmuştur (Kissinger, 2010, s. 330; URL 2). 1 Eylül sabahı Alman orduları Polonya'yı işgale başlamıştır. 3 Eylül'de İngiltere, Fransa ve İngiliz dominyonlarının (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı fiilen başlamıştır (Stambrook, 1962, s. 52). İkinci Dünya Savaşı'ndaki çarpışma alanları içerisinde diğerleri kadar ön planda olmasa da Libya, Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas'ta geçen bir dizi muharebeyi içeren Kuzey Afrika Cephesi, hem harp tarihi açısından eşsiz muharebelere sahne olmuş hem de *"Çöl Tilkisi"* lakabıyla anılan Erwin Rommel'i, sıradan bir general olmaktan çıkarıp Alman askerî kuvvetlerinin gözdesi hâline getirmiştir. Diğer taraftan, Müttefik Devletler saflarında ise Auchinleck, Montgomery ve Eisenhower ön plana çıkan isimler olmuştur (Oğlakçı, 2021, s. 82). 1940'tan 1943'e kadar çok sayıda muharebenin olduğu Kuzey Afrika'daki Müttefik zaferi İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini de değiştiren gelişmelerden biridir.

1. Savaşın Yayılması ve Kuzey Afrika Harekâtı

Almanya, savaşın başlamasının ardından kısa sürede Fransa da dâhil Avrupa'daki birçok ülkeyi işgal etmiştir. Afrika ve Ortadoğu'daki sömürge idareleri, Fransa'nın güneyinde Alman yanlısı Vichy Hükûmeti tarafından kontrol edilmektedir (Armaoğlu, 2005, ss. 363-369). Savaşın başladığı Eylül 1939'da kara ordularının aksine Alman donanması, Fransız donanmasından daha küçüktür ve İngiliz donanmasının onda biri kadardır (Ruge, 1953, ss. 9-10). Savaşın bir başka önemli aktörü İtalya, daha önce I. Dünya Savaşı'nda Afrika sömürgelerini garanti altına almak ve yeni kazanımlar edinmek amacıyla İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almıştır (Hess, 1963, ss. 105-106). Böylece, Libya önemli İtalyan kolonileri içerisinde kalmayı sürdürmüştür. Mussolini'nin 1926'daki ilk ziyareti sonrasında İtalyan ailelerin yerleştirilmesiyle Libya'da İtalya'nın etkisi artmıştır. İtalya Faşist iktidarı, ülkenin geleceğini Afrika'da gördüğü için daha kalıcı sömürgeci politikalar izlenmiştir.[1] Daha sonra Habeşistan'ı işgali, İtalyan devlet adamlarına Afrika'da yeni politik hesapları için cesaret vermiştir. Nitekim faşist iktidar, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak, Akdeniz'de hâkimiyet sağlamak, İngiltere'nin Hindistan merkezli ve Süveyş Kanalı'yla Cebel-i Tarık Boğazı'ndan geçen ana ticaret yolunu kesmek amacıyla 10 Haziran 1940'ta Almanya'nın yanında savaşa dâhil olmuştur (Atun, 1998, s. 10). Bu bölgedeki hâkimiyet, İtalya için büyük bir öneme sahiptir. Zira *"spazio vitale"* olarak tanımlanan yaşam alanını elde etmek onlar için hayatî bir hedeftir (Gürsel, 2020, s. 679) ve Libya, Süveyş Kanalı'nın fethi için bir başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Smith ve Walker, 2008, s. 16). Savaş başlamadan hemen önce İtalya'nın Libya sömürge valisi Italo Balbo, beş yıl boyunca her yıl 20 bin İtalyan'ın Libya'ya yerleştirileceğini açıklamıştır. Uzun vadeli hedef, yüzyılın ortasına kadar Libya'da 500.000 İtalyan nüfusu oluşturmaktır. Balbo, sömürgeleştirmenin yoğun aşamasının faşizmin siyasi ve toplumsal hedefleriyle ne kadar uyumlu olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Segre, 1972, s. 151).

[1] 1929'da seçilmiş 455 aile Trablus şehrine taşınmıştır. Dört yıl sonra, 1933'te bu sayı 7.000 kişiden oluşan 1.500 aileye çıkarılmıştır. Bk. Segre, 1972, ss. 145-146.

İtalya'nın savaş ilanını İngiliz ve Fransız büyükelçilerine bildiren Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano, bu kararın doğru olduğuna inanmamaktadır. Zira Ciano not defterine; *"…Bu haber kimseyi şaşırtmadığı gibi fazla heyecan da uyandırmadı… Tanrı İtalya'nın yardımcısı olsun!"* (Uygur, 2024, s. 193) yazarak kayınpederi Mussolini'nin İtalya'yı bir felakete sürüklediğini anlatmaya çalışmıştır. Öte yandan Avusturya, Südet, Çekoslovakya gibi yerleri işgal ederken İtalya'ya haber vermeyen Almanlar, bu durumun telafisi için de herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Ancak Hitler'in Mussolini'ye yazdığı mektup, İtalya'nın Kuzey Afrika ya da Korsika'da harekete geçmesinin zamanı geldiğini, Almanların yardımcı olacağını anlatmıştır (TDA, 501, 31456-124517-1/23.03.1939). Böylece Almanlar, Avrupa'da önemli bir müttefik kazanmıştır. Mussolini, başlarda İtalya'nın savaşa hazır olmadığını defalarca belirtmiştir. Ancak Alman etkisi Avrupa'da yayıldıkça İtalya üzerindeki diplomatik baskılar da giderek artmıştır. Savaşa girip girmeme konusundaki İtalyan ikilemi, savaşın Akdeniz havzasına erişimini bir ölçüde sınırlandırmıştır (Cliadakis, 1974, ss. 172-173). Esasen Mussolini, Almanya'nın Avrupa'da aldığı askerî başarılara bir denge oluşturmak istemiştir. Bu nedenle, savaşa girme konusundaki kararı rasyonel ve politiktir. Savaş başladığında İtalyan makamlarının müttefiklerin lehine politik yakınlığı, İngiltere tarafından görmezden gelinmiştir. İtalya, savaşa girmediği takdirde Almanya tarafından cezalandırılabileceği için Avrupa dengesinde saf dışı kalma ihtimali ortaya çıkmıştır (Sadkovich, 1989, ss. 30-31).

İlk aşamada İtalya'nın tarafsız kalması ve Almanya'nın bölgeye erişiminin olmaması nedeniyle Akdeniz bölgesi 9 ay gibi uzun bir süre hareketsiz kalmıştır. Bu dönemde Müttefik Devletler konumlarını daha da iyileştirmek ve olası (İtalya) düşmana karşı ortak eylem planlarını mükemmel hâle getirmek gibi fırsatlar elde etmiştir (URL 3). Müttefiklerin Akdeniz stratejisi, İngiltere'nin tarihî Akdeniz politikalarıyla uyumludur. Savaş öncesinde Akdeniz'deki İngiliz stratejisi, İtalyan donanmasını dengelemek için Fransız donanmasına bağlıdır. Fakat Fransızların savaş dışına itilmesiyle Fransız donanma filosunun Almanların eline geçme olasılığı İngiltere'yi büyük bir endişeye sevk etmiştir (Mangrum, 1951, s. 29). Bunun yanında Mısır Hükûmeti'nin İngilizlerle iş birliğine yanaşmaması ve Mısır'daki İtalyan yanlısı kamuoyu İngiltere'nin Akdeniz üzerindeki etkinliğini olumsuz yönde etkilemiştir (The National Archive (TNA), Cabinet (CAB), 95/2, Temmuz 1940, İngiltere Genel Kurmayı askerî rapor). Mısır'ın Almanların eline geçebileceği korkusuyla İngiliz Kraliyet Donanması, Temmuz 1940 başlarında Cezayir'in Oran kenti yakınlarındaki Mers-el-Kebir askerî limanında Fransız Donanması'na saldırmıştır. Beş savaş gemisinin hasar gördüğü bu saldırıda, yaklaşık 1.300 Fransız deniz piyadesi ölmüştür (Melasuo, 2019, s. 41). Bu durum, İngiltere ve Almanya arasındaki ilişkileri sonraki süreçte de derinden etkilemiştir.

İtalya, Akdeniz hâkimiyeti için derhal Kuzey ve Doğu Afrika'daki sömürgeleri olan Libya, Etiyopya, Eritre ve İtalyan Somalisi'ndeki birliklerini takviyeye başlamıştır. Nitekim İngiliz raporları Libya ve İtalyan Doğu Afrikası'ndaki birliklerin sayı bakımından müttefiklerden daha fazla olduğunu ifade etmiştir (TNA, CAB, 95/2, Temmuz 1940). İtalya'nın burada 300.000'e yakın 15 tümenlik bir kuvveti bulunurken[2] İngilizlerin Mısır'da konuşlanmış 7. Zırhlı Tümeni, 4. Hint Tümeni'nin 2/3'ü, Yeni Zelenda Tümeni'nin 1/3'ü, 14 İngiliz taburu ve 2 topçu alayından oluşan 50.000 kişilik bir kuvveti vardır. Ayrıca, İtalyanların Kuzey Afrika'daki uçak sayısı da İngilizlerin Mısır'daki uçak sayısından fazladır (Atun, 1998, ss. 10-11). Kuzey Afrika'da İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Archibald Wawell, İtalyanların sayıca üstünlüğüne karşılık, daha sonra *"Çöl Fareleri"* olarak anılacak olan 7. Zırhlı Tümeni'ni kullanarak yıldırma ve geri püskürtme operasyonlarına başlamıştır. İtalyanların Batı Çölü'ne doğru temkinli ilerleyişi, Mersa Matruh'a 50 km mesafede bulunan Sidi Barani'ye kadar devam etmiştir. Eylül 1940 sonlarına kadar küçük çaplı çarpışmalarla devam eden Kuzey Afrika Savaşı, sayıca üstün olan İtalyan kuvvetlerinin İngiliz kuvvetlerine kolay üstünlük kuramayacağını göstermiştir (URL 4). İtalyanlar Fort Capuzzo'yu yeniden ele geçirmiş ve kendi sınır kuşaklarını yeniden tesis etmişlerdir. Sollum'a yönelik büyük bir İtalyan tehdidi durumunda İngilizler bölgeden

[2] 1940 yılında İtalyanların Libya'da Piyade, makineli tüfek, tank ve topçu taburları bulunmaktadır. Bunların içerisinde Libyalı yerel birliklere ilaveten yaklaşık 40 bin kişilik siyahilerden oluşan askerî birlikler de vardır. İtalyanların Libya'daki askerî birlikleri hakkında detaylı bilgi için bk. TNA, CAB, 95/2, 1940-1941, Libya'daki İtalyan birlikleri hakkında rapor.

çekilme emri almıştır. İngiliz subayların gerçek anlamda korkuları, Almanların desteğinin alınmasıyla başlayacak cephe savaşlarıdır. İngiliz otoriteleri Mısır ordusunun anti-İngiliz eğilimi nedeniyle cephe savaşlarında yetersiz olacağını anlamışlardır. Bu nedenle İngiliz yetkililer, İtalyan ve Almanlara karşı mücadele etmek için silah ve cephane sevk edilmesine yönelik karara varmışlardır (TNA, CAB, 95/2, 8 Ağustos 1940).

Bu sıralarda İtalyan Kuvvetleri Komutanı Mareşal Rodolfo Graziani'nin isteği üzerine Afrika Ordularına kuvvet ve mühimmat takviyesi gerçekleşmiş ve Mısır taarruzu beklenmeye başlanmıştır (TDA, 541, 44146-207556-354/02.08.1940). İtalyanlar hem Yunanistan'ı hem de Kuzey Afrika'yı inşa edecek kaynaklardan yoksundur. Ulaşım eksikliği, rezervlerin İngilizler tarafından yağmalanması ve Almanya'nın İngiliz birliklerini yönlendirmedeki başarısızlığı, Graziani'yi Sidi Barani'de birliklerini durdurmak zorunda bırakmıştır. Çünkü İtalyanlar daha fazla ilerlemek için ne lojistik desteğe ne de motorlu birliklere sahiptir (TNA, CAB, 95/2, 25 Eylül 1940; Ayrıca bkz. Sadkovich, 1989, ss. 38-39). İngilizlerin geri çekilmesini fırsata çevirmek isteyen İtalyan ordusu harekâta başlamıştır. Mısır'ı işgal etmek üzere harekete geçen 80.000 askerden oluşan 10. İtalyan Ordusu, 30.000 askeriyle Richard Nugent O'Connor komutasındaki İngiliz Batı Çöl Ordusu karşısında da bekleneni verememiştir. İtalyan ordusunun ileri harekâta devam etmediğini ve Sidi Barani'nin güneyinde kaldığını gören General Wawell, İngiliz kuvvetlerine taarruz emri vermiştir. Bunun üzerine 7 Aralık'ta harekete geçen İngiliz birlikleri, 3 gün gibi kısa bir sürede 40.000 mahkûm ve 400 ağır silahı ele geçirmiştir (URL 4).

İtalyan kuvvetleri Bardia'nın 17 km yakınlarında bir savunma kuvveti meydana getirmeye muvaffak olmuştur (Atun, 1998, ss. 13-14). Ancak İngilizlerin 3 Ocak 1941'de başlattıkları saldırı sonucunda Bardia'daki İtalyan savunma hattı bozulmuş ve üçüncü günde 45.000 mahkûmla tüm garnizon teslim olmuştur. 7. Zırhlı Tümen, batıya doğru harekâtına devam ederek Tobruk'a ulaşmış ve 21 Ocak'ta başlatılan saldırı sonucunda çok sayıda esir ve askeri araç ele geçirilmiştir (URL 4). Türk Genelkurmay Başkanlığı Orta Şark İngiliz kuvvetlerinin miktarını, Tobruk, Sidi Barani, Sollum gibi müstahkem mevkilerin tahkimat ve müdafaa tertibatıyla bunlara karşı İngilizlerin harekât tarzını araştırmak üzere askerî bir heyet oluştururken (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Fonu, İDH (İkinci Dünya Harbi) Kataloğu, (Klasör/Dosya, Fihrist), 1/1, 1-185, 28/01/1941), bu planın nedeni kısa zaman sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim İngilizlerin Libya'da esir ettikleri İtalyan askerlerinin üzerlerinden Türkiye'nin sanayi ve endüstri merkezlerini gösterir krokilerin çıkması Kuzey Afrika Cephesi'nde İtalyanların çok daha büyük emeller taşıdığının göstergesidir. Zira İtalyanların, büyük olasılıkla Almanlarla da anlaşarak Akdeniz'de kendilerine birçok hedef belirlediği düşünülebilir. Türk Genelkurmayı'nın tetkik edilmesini istediği krokilerde yer alan bazı sanayi kuruluşlarının gerçek olduğu, bilhassa askerî silah ve mühimmat fabrikalarının teferruatıyla doğru olduğu tespit edilirken, yabancı uyruklu kimselerin bu kuruluşlardan uzaklaştırılması hakkında başbakanlığa yazı yazıldığı bildirilmiştir (ATASE Fonu, İDH, 1/1, 1-194 (1-195-1-196), 08/02/1942). Öte yandan, bu krokiler yalnızca Libya'daki değil, Arnavutluk'ta bulunan İtalyan askerlerine de tevzi edilmiştir. Bununla muhtemel düşmanlarının durumunu önceden tüm birliklerine tanıtma ya da bunların aldatma amacıyla hazırlanmış krokiler olabileceği düşünülebilir (ATASE Fonu, İDH, 1/1, 1-197 (1-198-1-199), 31/01/1941).

Diğer yandan, Sovyet kaynakları Libya'ya Alman askerlerinin sevk edildiği haberini geçmiş, bu bilgi İtalyan kaynaklarınca da teyit edilmiştir. Ancak kimileri bu kuvvetlerin Tunus'un işgali için kimileri ise doğrudan İngilizlerle savaşmak için yola çıktığını belirtmiştir (TDA, 541, 44206-209656-39/06.01.1941). Bu arada Tunus, hâlâ tarafsız Vichy Hükûmeti'nin kontrolü altında olan bir Fransız eyaletidir. Müttefiklerin Kuzey Afrika'ya çıkarma yaptığı gün, Tunus'ta ateşkesin şartlarını izlemekle görevli bir irtibat personeli dışında hiçbir Alman askeri yoktur (Nash, 2012, s. 9). Dahası Almanların Tunus'a ayak basmaları ihtimaline karşı Tunus yöneticileri derhal İngilizleri davet edeceklerini bildirmiştir (TDA, 534, 37165-148354-298/25.01.1941). Savaşın ana merkezlerinden biri olan Mısır kaynaklarına göre ise İngiliz kuvvetlerinin Libya, Habeşistan, Eritre ve Somali'deki başarılı askerî harekâtının devam ettiği, bir iki aya kadar İtalyanların kesin bir yenilgiye uğrayacakları anlatılmıştır (TDA, 541, 44206-209654-39/06.02.1941). İngilizler Şubat ayında Bingazi Bölgesi'ndeki kontrolü

sağlamıştır. İngiltere'nin Libya'daki askerî başarıları, İtalya'nın Etiyopya'dan güneye doğru ilerlemesi ihtimalini ortadan kaldırmıştır (TNA, CAB, 79/8/53, Londra, 7 Ocak 1941). Başbakan Churchill, General Wawel'e beklenmedik bir hızla Bingazi'yi işgal ettiği için tebrik telgrafı göndermiştir. İngiliz askerî otoriteleri, Mısır için Tobruk'ta güvenli bir kanat oluşturulmasını, güvenliğin Bingazi'de tutularak daha ileri bir harekât yapılmamasını emretmiştir. Raporun devamında, asıl amacın Yunanlılara yardım etmek ve nihai olarak Alman ilerleyişinin durdurulması ifadeleri yer almaktadır (TNA, CAB, 66/15/13, Londra, 24 Şubat 1941).

Kuzey Afrika savaşlarının ilk safhasında İngilizler iyi bir sınav vermiş ve sayıca üstün olan İtalyan kuvvetlerine karşı çok önemli başarılar kazanmıştır. İtalyanların Libya ve İtalyan Doğu Afrika'sında sayıca üstünlüğüne rağmen İngilizlerin bu başarısı, karşı saldırı ruhundan kaynaklanmıştır (Mangrum, 1951, s. 31). Sirenayka Yarımadası'nın tamamen işgal edilmesiyle birlikte Kuzey Afrika'da kalan tek İtalyan kuvveti Trablus Limanı'nda bulunan moralsiz 5. İtalyan ordusudur. İtalyan askerî verimsizliği, taraflar arasında savaş boyunca silinmez, kötü bir şöhret yaratmıştır. Elbette Kuzey Afrika'daki Rommel efsanesi de İtalyan etkisini daha görünmez hâle getiren diğer bir faktördür (Carrier, 2015, ss. 504-505). Ancak İtalyanlar için felaket Kuzey Afrika'yla sınırlı kalmamış, İngilizler General Platt komutasında Sudan'dan Eritre'ye; General Cunningham komutasında önce İtalyan Somalisi, ardından Habeşistan'a girmiştir. Habeşistan'ın başkenti Addis Ababa'nın zaptı Doğu Afrika'daki İtalyan hâkimiyetine son verirken, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayalleri de fiilen ortadan kalkmıştır (Uygur, 2024, s. 197). İngilizler, Doğu Afrika Cephesi'nde kolonilerinden gelen askerleri kullanırken İtalyanlar, Libya'daki askerî güçlerini hareket ettirmek zorunda kalmışlardır. Üstelik İtalyanlar savaş endüstrisinde İngiltere ve Almanya'nın bir hayli gerisindedirler. Savaş alanlarında yeterli sayıda zırhlı ve motorlu araçlarının olmaması, ikmal faaliyetlerindeki yetersizlikler İtalyan askerlerin morallerini bozan ve savaş koşullarını değiştiren en önemli etmendir (Sadkovich, 1989, ss. 38-39).

Churchill, Orta Doğu İngiliz Başkomutanı Wawell'e ileri harekâtın durdurulması ve Sirenayka'yı savunacak bir kuvvetin dışında ordunun büyük bölümünü Yunanistan'a göndermeye hazır olmaları emrini vermiştir. General Wawel, Yunanlılara karşı her türlü hazırlığın yapıldığını, ancak Türkiye'ye yapılacak yardımlarda askerî teçhizatların yeterli olmadığını ifade etmiştir. Wawel raporunda, Almanlarla karşılaşmaya uygun modern uçakların sayıca yetersiz olduğunu ifade etmiştir (TNA, CAB, 66/15/11, No: 355, Kahire, 21 Şubat 1941). Başbakan Churchill Yunanistan'a yardım hususunu İngiliz Komuta Heyetine bıraktığını şu ifadelerle beyan etmiştir (TNA, CAB, 66/15/11, No: 467, Kahire, 21 Şubat 1941): *"Kalbinizde bunun sadece bir Norveç Fiyaskosu olacağını hissediyorsanız, kendinizi bir Yunan girişimine mecbur hissetmeyin."*. Nitekim Londra'daki askerî otoriteler; bu yardımlarla İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki askerî gücünün tükeneceği ve dolayısıyla Alman ve İtalyanların Libya'daki güçlerini tahkim edeceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca başarısız olunmasının İngiltere'nin Akdeniz'deki tüm prestijini yok etme ihtimali vardır (TNA, CAB, 66/15/12, 24 Şubat 1941). Ancak yardım yapılmaması, İngiltere'nin Ortadoğu ve Akdeniz politikalarında daha büyük bir yıkıma yol açacaktır. Nitekim Wawell, 7 Mart 1941'de Kuzey Afrika'daki Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin neredeyse tamamı ve 50.000 kişilik bir İngiliz kuvvetini Yunanistan'a göndermiştir (Mangrum, 1951, s. 31; Atun, 1998, s. 17). Bu tarihlerde Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği'nden gönderilen şifreli telgrafa göre, yeni tayin olan Alman Ataşemiliterinin Türk elçiliğini ziyareti esnasında Libya'daki harekâtı yaz aylarından önce neticelendirerek Kanal'a varmak mecburiyetinde olduklarını söylemiştir (TDA, 541, 44206-209654-29/21.04.1941). Almanların Afrika'ya yönelik planlarını destekleyen bir başka bilgi ise Roma istasyonundan Alman askerlerini taşıyan günde üç trenin geçtiği, bunların Roma'da kısa bir süre durakladıktan sonra Libya'ya gittiklerinin anlaşıldığı bilgisidir (TDA, 541, 44206-209656-20/29.04.1941). Hatta Nisan ayının ilk günlerinde Alman idaresinde müşterek bir taarruz harekâtının başlatılacağı, Sicilya'da bulunan Alman paraşütçüleriyle Malta'ya bir çıkarma yapılacağı bilgisi de bazı kaynaklar tarafından bilinmektedir (ATASE Fonu, İDH, 1/1, 1-240, 31/03/1941).

Balkanlar'da İtalya'nın Yunanistan'a saldırısının ise büyük bir hata olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü İtalyan ordusu sürekli bir harekât için kaynaklara sahip değildir. Savaşın erken döneminde İtalya'nın elindeki kömür ve petrol stokları oldukça sınırlı kalmış ve silah endüstrisi için gerekli olan hammadde sağlanamamıştır. Böylece İtalya savaş alanlarında ciddi sorunlarla karşılaşmıştır (Sadkovich, 1989, s. 32). Bununla birlikte İngiliz istihbaratı, savaşın şiddetle devam ettiği Ocak 1941 gibi erken bir tarihte Almanların sivil amaçlı petrol kullanımlarında büyük sorunlar yaşadığını rapor etmiştir. Bu nedenle İngiliz otoriteler, General Wawel'e de gönderdikleri raporda, Alman petrol kaynaklarında daha fazla kesintiler yapılması hâlinde Almanya'yı etkisiz hâle getirme olasılığından bahsetmiştir. Bu durum, savaşın Alman toplumu üzerinde oluşturduğu baskıyı gözler önüne sermiştir (TNA, CAB, 79/8/53, Londra, 7 Ocak 1941). Her şeye rağmen Almanlar, hem müttefiki İtalya'nın yükünü hafifletmek hem de İngilizlere önemli bir gözdağı vermek niyetindedir. Alman kuvvetleri önce Yugoslavya'yı, ardından da Yunanistan'ı işgal etmiştir. Almanya'nın Yunanistan seferi İngilizlere 12.000 asker kaybettirmenin yanında Trablusgarp'ı ele geçirme ve İtalyanları Kuzey Afrika'dan tamamen çıkarma şansından da mahrum bırakmıştır (Aydemir, 2005, s. 157). Almanlar Akdeniz'deki gücünü perçinlemek için Ege adalarını da işgal etmişlerdir[3].

2. Kuzey Afrika'da Alman-İngiliz Savaşı

Birleşik Devletler'in Müttefiklerle birlikte hareket etmeye başlaması özellikle Pasifik'te savaşın seyrini değiştirirken Kuzey Afrika'da ise durum İngiltere'nin aleyhine gelişmeye başlamıştır. Zira İngilizler bölgedeki kuvvetlerin büyük kısmını Yunanistan'a göndermiş, bu sırada İtalyanlar kuvvetlerini takviye etmeye, Hitler'in 22 Numaralı Direktifi[4] ile Almanlar ise Kuzey Afrika'ya intikale başlamışlardır. Savaş başladığında Hitler, Alman Amirallerin Akdeniz stratejisini kavrayamamıştır. Savaşın seyri Almanya'yı Akdeniz'e doğru çekmiştir. Çünkü İngiltere'nin savaşı besleyen en önemli rotaları Akdeniz üzerinden gerçekleşmiştir. Almanya geç kalmış olsa da amirallerin Akdeniz stratejini uygulamaya başlayacak İtalyanlara destek vererek, Mısır'daki İngiliz nüfuzu sona erdirilecektir (Ruge, 1953, s. 20). Almanlar önce 5. Hafif Zırhlı Tümen'i, ardından da 15. Panzer Tümeni'ni Trablus'a nakletmiştir (Çora, 1984, s. 8)[5]. Kuzey Afrika Alman birliklerini komuta etmek üzere ise Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın işgaline iştirak etmiş ve çok önemli başarılara imza atmış olan General Erwin Rommel seçilmiştir[6]. Romel ve mahiyetindekiler 12 Şubat 1941'de Trablus'a intikal ederken İngiliz Genelkurmayı 21 Şubat'ta Sirenayka ve Mısır'ın savunması konusunda Wawel'den bir rapor talep etmiştir. Wawel'in raporuna göre bir yol haritası belirleyen İngiliz Genelkurmayı yeni bir savunma planı hazırlamıştır. Buna göre, 13. Kolordu'nun beklediği takviyeler gelene kadar, kuvvetler Bingazi'ye geri çekilecek ve gerekirse Almanlara arazi vererek zaman kazanma yoluna gidilecektir (Atun, 1998, s. 24-26)[7]. Bununla birlikte, Yunan harbinin bitişiyle birlikte serbest kalan İngiliz donanmasının tekrar Afrika açıklarına dönmesi ve Mihver güçlerinin askeri sevkiyatını zorlaştırması da İngilizlerin lehine olan bir gelişmedir (TDA, 541, 44206-209654-23/22.05.1941).

---

[3] Ege adalarının Almanlar tarafından işgali için bkz. Hayta, 1996, s. 821; Hayta, 2015, s. 159.

[4] Hitler direktifinde, "*Akdeniz'deki stratejik, politik, psikolojik durumun Alman yardımını süratle gerektirdiğini, Libya'nın elde bulundurulmasının önem kazandığını, ama savunmakla yetinilmesi gerektiğini*" bildirilmiştir (Carell, 1983, s. 17).

[5] Kuzey Afrika'daki Alman ve İngiliz Piyade taburları ve Motorlu birlikler hakkında daha fazla bilgi için bk. Sadkovich, 1989, s. 45.

[6] Erwin Rommel, bir bölük komutanı olarak 13. Piyade Alayı'nda (IR13) bulunduğu on yılın ardından Ekim 1929'da Infanterieschule'de (Piyade Okulu) taktik eğitmenliğine atanmıştır. Bu pozisyon Rommel'in kariyerinde dönüm noktası olmuştur. Dresden Piyade Okulu'nda 1 Ekim 1929-30 Eylül 1933, Potsdam'daki savaş okulu 15 Ekim 1935-9 Kasım 1938 eğitmenlik yapmıştır. Ardından 10 Kasım 1938 ile 14 Şubat 1940 tarihleri arasında Rommel, Avusturya ordusunun Maria Theresa Askeri Akademisi'nde bulunan Wiener Neustadt'taki yeni savaş okulunun komutanı olarak görev yapmıştır. 15 Şubat 1940'ta 7. Panzer Tümeni'nin komutanı atanan Rommel, II. Dünya savaşında aktif olarak sahada görev almıştır. Rommel hakkında bkz. Samuels, 2017, ss. 314-315.

[7] Şubat 1941'de Washington Savaş Konferansında savaşı sürdürmek için alınan kararlar şunlardır: Savaş endüstri bölgelerinde güvenlik sağlanacak, iletişim sürdürülecek, Almanya çevrelenecek, hava bombardımanıyla Alman direnişi zayıflatılacaktır. 1942'de Alman güçlerinin baskılanması için İngiliz ve Amerikan hava bombardımanını artırmak ve Rusların saldırılarını destekleme kararı alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. TNA, CAB, 80/61, Washington, 22 Aralık 1941, Amerikan-İngiliz Stratejisi.

İtalyanlar savaşın kontrolünü kaybederken Rommel, fiilen 1943'ün başına kadar Mihver kuvvetlerinin Başkomutanı olmuştur. 1942'deki tüm büyük operasyonlarda Rommel hedefleri belirlemiş, Alman ve İtalyan kuvvetlerini savaşa sokmuştur. Rommel'in komutası, Kuzey Afrika'daki İtalyan kuvvetlerinin Başkomutanı General Gariboldi ve halefi General Bastico'yu memnun etmese de alınan kararları uygulamak zorunda kalmışlardır (Carrier, 2015, s. 507). Zinde Alman Afrika Kolordusu'nun (Afrika Korps) stratejik harekât planlarıyla Mihver güçleri avantajlı duruma geçmiştir. Rommel'in ilk işi Mihver'in itibarını artırmak için büyük bir tören geçişi icra etmek olmuştur. Ardından da Şubat ayı sonlarında El Agheila'ya 25 km mesafede bir ileri savunma hattı oluşturulmuştur. Beklenen Alman taarruzu Rommel'in emriyle 24 Mart'ta gerçekleşmiştir. Almanların *"Yıldırım Harekâtı"* taktiği burada da etkili olmuş ve 2 Nisan günü nerdeyse çatışmaya girmeden Ecdebiye ele geçirilmiştir. Rommel ve ordusu, ileri harekâtına devam ederek 4 Nisan'da Bingazi'ye girmiştir. Büyük bir hızla ilerleyen Alman kuvvetleri 6 Nisan'da Derne'yi, 8 Nisan'da ise Mechili'yi ele geçirmiştir (Uygur, 2024, ss. 202-209). Bu sırada General O'Conner ile Korgeneral Neame aynı araç içerisinde birliklerine doğru ilerlerken Alman kuvvetlerine esir düşmüş ve İngiliz 13. Kolordusu ağır bir darbe almıştır. İngilizlerin düzensizce geri çekilişlerini fırsata çevirmek isteyen Alman-İtalyan kuvvetleri Tobruk'u kuşatmış, ardından 15 Nisan'da Halfaya Geçidi'ni geçerek Mısır topraklarını işgale başlamıştır. Böylece 31 Mart'ta taarruza başlayan Mihver güçleri kısa zamanda Sirenayka'nın topyekûn işgaline muvaffak olmuştur (Atun, 1998, ss. 26-27; Çora, 1984, s. 9).

Tobruk kuşatması hem Almanlar hem de İngilizler için oldukça önemlidir. Zira Rommel, Tunus ve İskenderiye arasındaki yerleşim yerlerini ele geçirerek ikmal sorununu çözmeyi, dahası Mısır'a bir askerî harekâtın önünü açmayı hedeflemiştir. İngilizler ise Mısır'ın korunmasını Tobruk'un savunmasına bağlamış, bu kuşatma için çeşitli engellerden oluşan önemli bir savunma hattı oluşturmuştur. Burada Almanların dezavantajı, İngilizlerin Akdeniz Filosu sayesinde bölgeye takviye kuvvetler getirebiliyor olmasıdır. Buna karşılık, İngilizlerin dezavantajı da 2. Zırhlı Tümen'in tamamen imha olmasıyla taarruz gücünün kalmamasıdır. Ayrıca İtalyanların 30 yıl gibi bir süre şehri tahkim etmeleri de İngilizler için şehrin savunmasını kolaylaştırmıştır. Churchill'in Wavel'e şehrin ölümüne savunulması gerektiğini[8] bildirmesi de Tobruk'un önemini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Bu durumda her iki taraf da takviye kuvvet gelinceye kadar savunmada kalma yolunu benimsemiştir. İngilizlere savunma için fazla zaman vermek istemeyen Rommel, İtalyan 27. Brescia Piyade Tümeni ile 102. Trento Motorize Piyade Tümeni'ni taarruz için Tobruk'un batısına sevk etmiştir (Uygur, 2024, ss. 210-213).

Almanlar için Tobruk harekâtının nihai hedefi Süveyş Kanalı'na ulaşmak olsa da Rommel'in emrindeki askerler çöl savaşı için yeterli tecrübeye sahip değildir. 11 ve 12 Nisan'da girişilen ilk iki harekât başarısız olmuş ve 13-14 Nisan'da daha büyük bir taarruz harekâtı başlatılmıştır. Alman askerleri savunma hattını yarsalar da bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 18 Nisan'da bizzat Rommel'in komuta ettiği bir başka harekât da sonuç vermeyince askerler arasında moraller iyice bozulmuştur. Çünkü hem kayıplar artmış hem de ciddi ikmal sorunlarıyla karşılaşılmıştır. Buna karşılık İngilizler de iyi bir sınav verememiştir. 15-16 Mayıs'ta Sollum mevkiinde başlatılan Brevity Harekâtı ve 15-17 Haziran'da girişilen Battleaxe (Savaş Baltası) Harekâtı Almanlar tarafından kolayca geri püskürtülmüştür (Battistelli, 2022, ss. 26-28). Aynı zamanda İngiliz ve Alman kuvvetlerinin ilk önemli tank mücadelesi olan bu muharebeler, Sidi Aziz'de bulunan Rommel'e karşı da ilk taarruzdur (Uygur, 2024, s. 225). Bu muharebelerde çok sayıda zırhlı araç imha edilmiş ve her iki taraf da asker kaybetmiştir (Atun, 1998, ss. 41-42)[9]. Churchill ise bu üç başarısız sonucun faturasını Wavel'e kesmiş ve onun yerine Hindistan'da bulunan İngiliz Kuvvetleri Genel Komutanı Claude Auchinleck'i getirmiştir. Kuzey Afrika'daki İngiliz kuvvetleri bundan sonra 8. Ordu olarak yeniden yapılandırılmış; Hint, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika tümenleri de bu ordu içerisinde yer

[8] Churchill, Wavel'in "Tobruk, iyi bir savunma mevzii değildir" cevabı üzerine çok sinirlenmiş ve Tobruk'un mutlaka savunulması gerektiği direktifini vermiştir (Carell, 1983, s. 28).

[9] *"Bu çarpışmada teknolojinin taktikler üzerindeki etkisi açıkça görülmüştü. İngilizlerin Crusader tanklarını ilk defa kullandıkları bu muharebede, iki taraf da birbirine karşı teknik bir üstünlük sağlayamamışlardı."* (Çora, 1984, s. 11).

almıştır (Booth ve Walton, 2023, ss. 180-181). Almanların gösterdikleri başarılar sonrasında İngiliz yetkililer, Tobruk Garnizonu'nu geri çekme planları yapmaya başlamışlardır. Eğer Alman baskısı yeteri kadar güçlü olsa İngilizler bölgeden tamamen çekileceklerdir (TNA, CAB 79/12/26, Londra, 26 Haziran 1941). İngiliz askerî otoritelerinin raporları, Kuzey Afrika'da Alman ilerleyişinden duyulan endişeyi göstermektedir. Çünkü İngilizler savaşın Ortadoğu coğrafyasına sıçraması ihtimaline karşı ilgili makamlara bir dizi talimatlar göndermişlerdir (TNA, CAB 79/12/26, Londra, 27 Haziran 1941).

Almanların 22 Haziran'da Sovyetlere karşı başlattıkları Barbarossa Harekâtı ve Churchill'in Sovyetleri derhal müttefik ilan etmesi Rommel'in Kuzey Afrika'daki başarılarını gölgede bırakmıştır. Hitler'in 32 Numaralı Direktifi ise Sovyetler'in yenilgiye uğratılmasından sonra Libya üzerinden Mısır'a inerek İngiliz tehlikesini tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Hitler ayrıca Rommel'e de Mihver güçlerini yeniden teşkilatlandırması emrini vermiştir. Buna göre Rommel'in komutasında Afrika Panzer Grubu (Panzergruppe Afrika) teşkil edilmiş ve Romel, Orgeneralliğe terfi ettirilmiştir. İngiliz ordusu da iki kolordu olarak yeniden tertiplenmiştir. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin gönderdiği binlerce kamyondan oluşan askeri sevkiyat sayesinde İngilizler yeni bir taarruz için gün saymaya başlamıştır. Beklenen taarruz 18 Kasım'da Crusader (Haçlı) Harekâtı adıyla başlatılmıştır (Uygur, 2024, ss. 234-261). İngilizlerin hedefi Afrika Kolordusu'nu yok etmekken, Almanlar Mısır'daki büyük hesaplaşmadan önce bölgenin ele geçirilmesini önemli bir başlangıç saymıştır. Her iki kuvvet de hazırlıklarını tamamlamış, ancak İngilizler daha erken davranmıştır (Çora, 1984, s. 11). 23 Kasım'da Sidi Rezegh'de daha sonra Totensonntag (Ölülerin Pazarı) olarak adlandırılacak olan muharebede, İngilizler büyük hasar almış ve harekâtın devam edip etmeyeceği sorgulanır hâle gelmiştir. Ardından da 24 Kasım'da Rommel'in meşhur *"sınıra hücum"* planı devreye girmiştir. Rommel, 21. Panzer Tümeni'yle Mısır sınırına hücum ederken, 15. Panzer Tümeni de onu takip etmiştir. Rommel, Mısır sınırının 25 km kadar içerisine girmiş olsa da İngiliz hava gücü onu geri çekilmeye zorlamıştır. Bunun yanında akaryakıt sıkıntısı tankları hareketsiz kılmış ve Panzergruppe Afrika imha edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Battistelli, 2022, ss. 28-31). Yakıt sıkıntısı tankları olduğu kadar uçakları da olumsuz etkilemiş ve havalanamayan İtalyan uçakları İngilizler tarafından imha edilmiştir (TDA, 534, 37165-148354-60/26.11.1941). Böylece Rommel, Tobruk kuşatmasını kaldırmak ve kuvvetlerini Tobruk'un 95 km batısında bulunan Gazala'ya çekmek zorunda kalmış, bu Bingazi'nin de elden çıkması anlamına gelmiştir (Çora, 1984, ss. 12-13).

3. Kuzey Afrika'da Alman İlerleyişinden Müttefik Zaferine

ABD'nin Pasifikteki Japon gücünü saf dışı bırakmak için öncelikli planı Almanya'nın yenilgiye uğratılmasıdır. Bunun için 1941 Şubat ayında Washington'da alınan Büyük Strateji (Grand Strategy) kararları uygulamaya alınmıştır. Karara göre Almanya'nın üzerine gidilecek, eğer Almanya Avrupa'da kuşatılırsa Japonya'yla mücadele edilmesi daha kolay olacaktır. Müttefiklerin genelkurmay başkanları şu konu üzerine anlaşmışlardır: Almanya baş düşmandır ve yenilgisi zaferin anahtarıdır. Almanya yenildiğinde İtalya'nın çöküşü ve Japonya'nın yenilgisi gerçekleşecektir (TNA, CAB, 80/61, Washington, 22 Aralık 1941)[10]. Bu nedenle ABD ve İngiltere, Almanya ve İtalya'yı durdurmak için Kuzey Afrika'ya yönelik kapsamlı savaş hazırlıkları yapmışlardır.

Alman General Rommel 11 Ocak 1942'de düzenli bir geri çekilişle El Agheia mevkiine yerleşmiş ve taarruz için hazırlıklarını tamamlamak üzere savunmaya geçmiştir. Rommel yeniden taarruz planı için kuvvetlerini ikiye ayırmakla işe başlamıştır. 90. Tümen'in birtakım unsurlarıyla 21. Panzer Tümeni'nin tanklarından oluşan *"Marcks Grubu"*nu teşkil etmiştir. Bu grup Bardia yolundan hareket etmiş, Afrika Kolordusu'nun geri kalan unsurları ise Faregh Vadisi'ni geçip ileri harekâtı sürdürmüştür. Bu plana uygun olarak Mihver kuvvetleri 21 Ocak günü Rommel'in emriyle taarruza başlamıştır[11]. İngilizler ilk aşamada kuşatmadan kurtulmayı başarmışlardır. Ancak Almanlar 25

[10] Amerikan-İngiliz Stratejisi; ayrıca bk. Schmidt, 1949, ss. 25-26.

[11] Rommel, 21 Ocak 1942 sabahı Afrika Panzer Grubu Komutanlığı'na hitaben başlayan emrinde şunları söylemiştir:
"Alman ve İtalyan askerleri, Geride üstün düşmana karşı yapılmış bir savaş bırakmamıza rağmen moralimiz asla sarsılmamıştır. Bu anda karşımızdaki düşmandan üstünüz. Bunun içindir ki bugün, düşmanı imha maksadıyla taarruza geçeceğiz. Bu kesin sonuçlu günde herkesin

Ocak'ta Msus'a girmiştir. Mussolini'nin daha fazla ilerlenmemesi emrine rağmen Rommel, yine üstten gelen bu emri uygulamamıştır ve 29 Ocak'ta Mechili'ye sahte bir taarruz düzenleyerek asıl kuvvetiyle birlikte Bingazi'ye hücum etmiştir. Rommel ve kuvvetleri kısa zamanda Bingazi'yi ele geçirmiş, buradaki Hint Tugayı'nı imha ederek Tobruk yolunun yeniden açılmasını sağlamıştır. Bu başarı sonucunda orgeneralliğe terfi eden Rommel, sahil yoluna hücum etmiş; ancak 6 Şubat'ta Gazala'daki İngiliz savunma hattının hemen önünde ordusunu durdurmuştur (Battistelli, 2022, s. 32). Bunun üzerine Rommel önce Roma'ya, daha sonra Hitler'le görüşmek üzere Rastenburg'a gitmiş, ancak umduğunu bulamadan geri dönmüştür (Carell, 1983, s. 128). Bu seyahat, Polonya'nın Lizbon Büyükelçisi Dubiç tarafından farklı yorumlanmış ve Rommel'in Alman ordularının başına geçmek üzere Romanya'ya gittiği iddia edilmiştir (TDA, 567, 88543-321152-8/22.03.1942).

Bu sırada Almanlar Fransa'daki Vichy hükûmetinden de birtakım taleplerde bulunmuştur. Bu talepler; Bizert limanının üs olarak kullanılması, Fransız askerlerinin Kuzey Afrika'dan çekilmesi, Fas'a 2 Alman generali ile 200 zabitin girmesi olarak sıralanmıştır. Ancak hükûmet, bu taleplerden yalnızca Fas'a gidecek general ve zabitlere izin verebileceğini bildirmiştir. Burada Almanların Afrika'nın Atlas Okyanusu sahillerindeki Amerikalılar için bir köprü başı olmaktan kurtarmak maksadıyla Dakar'dan Tanger'e bütün sahilleri işgal etmek niyetinde oldukları anlaşılmaktadır. Hükûmet ayrıca İngilizlerin Libya'yı tamamen zapt edememesi hâlinde Fransa'nın Afrika'daki müstemlekelerinin de tehlikeye gireceği tehdidiyle uyarılmıştır (TDA, 534, 37165-148354-267/21.04.1941). Diğer yandan Savaş Kabinesi'nin Batı Çölü'ne erken bir saldırı yapılması baskısıyla karşı karşıya kalan İngilizler, (CN Barclay, "Mediterranean Operations", Erişim tarihi: 27.06.2024) Haziran ayında yapacakları taarruz için zaman sayarken Rommel, yine onlardan önce davranmış ve 26 Mayıs'ta şiddetli topçu ateşinin ardından taarruzu başlatmıştır. Güney kanadından gelen bu baskın taarruz, İngilizleri oldukça şaşırtmış olmakla birlikte İngiliz mevzilerinde büyük gedikler açmıştır (Çora, 1984, s. 14).

Gazala'nın güney kanadını tutan Hür Fransız birlikleri büyük bir hücumu püskürtseler de ağır kayıp yaşayan İngiliz ordusu, Gazala'dan doğuya doğru çekilmek zorunda kalmıştır. 11 Haziran'da bu hattaki ikinci önemli nokta olan Bir Hacheim Mihver kuvvetlerinin eline geçmiş, 17 Haziran'da başlayan Tobruk kuşatması ise 20 Haziran'da sonuçlanmış ve şehrin tüm garnizon kuvveti teslim olmuştur. Mihver kuvvetleri Tobruk'ta çok büyük bir ganimet elde ederken Rommel en büyük zaferini ilan etmiştir (Battistelli, 2022, s. 37). Bu önemli zaferin ardından Rommel, Hitler tarafından Alman ordusunun en genç Feldmareşali olarak ilan edilmiştir[12]. Panzergruppe Afrika ordusu ise Panzerarmee Afrika olarak yeniden yapılandırılarak Rommel bu ordunun Başkomutanı yapılmıştır (Uygur, 2024, s. 266). Churchill ise İngiliz Kuvvetleri Genel Komutanı Auchinleck'i General Sir Harold Alexander'la değiştirerek 8. Ordu'nun başına da *"Monty"* lakaplı General Bernard Montgomery'yi getirmiştir. Böylece Kuzey Afrika'daki İngiliz yüksek komuta heyeti ikinci kez değiştirilmiştir (Booth ve Walton, 2023, s. 184). Churchill, bu kararı 4-10 Ağustos 1942 tarihleri arasında Kahire'de gerçekleştirdiği toplantılardan sonra almıştır. Churchill'in General Alexander'a ilk talimatı ise Rommel'in komuta ettiği orduyu en kısa zamanda yok etmek olmuştur (URL 3).

Tobruk'un düşmesiyle Rommel'in bundan sonraki hedefi Mısır olmuş ve bunun için Hitler'in olurunu beklemiştir. Hitler ise Mussolini'nin *"zafer ilâhı insana bir kere güler"* cevabından sonra Nisan'da planlanan Malta harekâtını Eylül ayına erteleyerek tüm kuvvetleri Rommel için seferber etmiştir (Carell, 1983, s. 172). Buna karşılık İngiliz 8. Ordu Komutanlığı Mersa Matruh'ta bir savunma hattı oluşturulmasını uygun görmüştür. 26 Haziran'da taarruza geçen Mihver güçleri Müttefikleri doğuya doğru sürerken 29 Haziran'da 90. Hafif Piyade Tümeni Mersa Matruh'a girmiştir. İngiliz 8.

---

elindeki bütün imkânları kullanacağını biliyorum. Yaşasın İtalya, yaşasın Büyük Alman Reich'i, yaşasın Führer." (Carell, 1983, s. 114; Atun, 1998, ss. 64-65).

[12] *"Rommel, bu zaferi, Hitler'den, Malta planından vazgeçerek, bozguna uğramış İngilizleri Mısır'a kadar takip etme izni isteyerek kutladı. Bu, fırsatçı Hitler ve Mussolini'nin reddedemeyeceği bir teklifti. 30 Haziran'da Panzer birlikleri, İngilizleri, uzun zamanda hazırladıkları Mersa Matruk'taki savunma hattından pek fazla direnme görmeden attı."* (Çora, 1984, ss. 14-15).

Ordusu'ysa daha önce 30. Kolordu tarafından tutulan El Alameyn'de savunmaya çekilmiştir (Atun, 1998, ss. 77-80; Carell, 1983, ss. 523-525).

Mihver güçleri El Alameyn'de kötü şartlara göğüs germeye çabalarken Mussolini ise yanında bazı yöneticilerle birlikte Libya'ya gelmiştir. Zaferden emin olan Mussolini Kahire'ye girerken bineceği beyaz atını bile getirtmiştir. Daha da vahimi Roma-Berlin arasında gidip gelen telgraflarda Mısır'a atanacak İtalyan valinin kim olacağı dahi görüşülmüştür. Ancak bu sırada Alman haberleşme birliğinden çok sayıda kişinin esir düşmesi ve istihbarat bilgisinin neredeyse hiç alınamaması, dahası çok sayıda kayıp verilmesi ve yakıt, mühimmat stokunun büyük kısmının harcanması işleri iyice zorlaştırmıştır (Uygur, 2024, ss. 303-304). Özellikle hava gücü üstünlüğünün İngilizler lehine değişmesi ve denizaltı faaliyetleriyle Mihver güçlerinin ikmalinin önlenmesi, Kuzey Afrika'daki güç dengesinin tamamen İngilizlerin eline geçmesini sağlamıştır. Hitler'in kesinlikle geri çekilmeme talimatı, Rommel'i daha da köşeye sıkıştırmanın yanında iyi bir taarruzla İngilizlerin güney kanadından kuşatılması ve El Alameyn mevkiini terk etmeleri şeklinde bir ihtimal daha ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Alam El Halfa tepelerinin zapt edilmesiyle zaferin kazanılmasını mümkün kılma olasılığı da vardır. Ancak hesaba katılmayan husus, Montgomery'nin Alam El Hayfa'ya saldırılacağını tahmin ederek burayı tahkim etmesi gerçeğidir. İngilizler, 30 Ağustos-6 Eylül arasındaki tüm Alman hücumlarını geri püskürtürken Rommel'in İngilizleri kuşatma manevrası akaryakıtın tükenmesiyle akamete uğramıştır. Böylece Almanlar taarruza başladıkları yere geri dönmek zorunda kalmışlardır. Artık Rommel, hava üstünlüğünü ele geçirmeden herhangi bir başarı şansına sahip olamayacaklarına emindir. Bundan sonra savunma sırası Almanlara geçmiştir (Çora, 1984, s. 17)[13].

Hitler, yine silah ve mühimmat sevkiyatı sözü vererek elde tutulan hiçbir noktanın terk edilmemesi emrini vermiştir. Rommel ise büyük İngiliz taarruzuna karşı esaslı bir darbe indirmek için planlar yapmıştır. Ancak İngilizlerin beklenen taarruzu 23 Ekim'de[14] gerçekleşmiştir. Rommel, rahatsızlığı nedeniyle gittiği Berlin'den derhal Kuzey Afrika'ya intikal ederek ordunun başına geçmiştir. İlk taarruz dalgası Mihver güçlerinin istediği gibi geçse de 27 Ekim'de başlayan ikinci dalga nitelik ve nicelik bakımından Müttefiklerin üstünlüğünü bir kez daha göstermiştir. Rommel, bunun üzerine 2 Kasım'da tüm kuvvetlerine Fuka hattına doğru düzenli bir geri çekilme emri vermiştir (Battistelli, 2022, s. 40). Ricat emrinin ertesi günü Hitler'den gelen: *"…Kendinizi içinde bulunduğunuz durumda sağlam durmaktan, bir metre bile geri adım atmamaktan ve her silah ile her adamı muharebeye sürmekten başka bir şey düşünemezsiniz…"* emriyle şaşkına dönen Rommel, bir kısım tümenlere düşmanı oyalama, geri kalan Alman ve İtalyan tümenlerine ise Fuka hattına doğru çekilmeyi sürdürme emri vererek Hitler'in emrini uyguluyormuş gibi görünmek istemiştir[15]. Churchill'e göre, Ekim ayındaki Alameyn Muharebesi savaşın dönüm noktasıdır (Mangrum, 1951, s. 37). Kısa zaman sonra Hitler'in de çekilmeye razı olmasıyla topyekûn ricat başlamıştır. 1943 yılı Şubat ayı ortalarına kadar devam edecek bu çekiliş, Kuzey Afrika'daki Müttefik zaferinin de habercisidir.

---

[13] Rommel, hava hâkimiyeti ile ilgili düşüncelerini daha sonra şu şekilde özetlemiştir: *"En modern silahlara sahip olsa bile, göklere tamamen hâkim bir düşmana karşı savaşmak zorunda olan herkes, modern Avrupa birliklerine karşı savaşan bir vahşi ile aynı dezavantajlar altında ve aynı başarı şansıyla savaşır. Alman Luftwaffesi'nin diğer bölgelere ciddi bir şekilde dağılmasıyla, Kisselring'in İngilizlere akanlarla karşılaştırılabilir herhangi bir uçak takviyesi alması için öngörülebilir bir umut olmadığından, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin kısa sürede mutlak hava üstünlüğünü kazanması ihtimaliyle yüzleşmek zorunda kaldık. İngiliz hava üstünlüğü gerçeği, şimdiye kadar başarıyla uyguladığımız tüm taktik kuralları yabana attı. Düşmanın hava üstünlüğüne karşı, güçlü bir hava kuvvetine sahip olmamız dışında gerçek bir yanıt yoktu. Bundan sonraki her savaşta İngiliz-Amerikan hava kuvvetlerinin gücü belirleyici faktör olacaktı."* (Uygur, 2024, s. 317).

[14] "Supercharge Harekâtı" olarak adlandırılan bu harekât, 200.000 kişilik bir kuvvet ve Amerikalılar tarafından gönderilen ağır "Grant" model modifiye M3'lerden oluşan 1.000 kadar tankla başlatılmıştır (Booth ve Walton, 2023, s. 185).

[15] Hitler'in emri şu şekildedir: *"Feldmareşal Rommel'e, Alman halkı ve ben, liderliğine ve emrinizdeki Alman-İtalyan birliklerinin cesaretine duyduğumuz güvenle Mısır'daki kahramanca mücadeleyi takip ediyoruz. Kendinizi içinde bulunduğunuz durumda sağlam durmaktan, bir metre bile geri adım atmamaktan ve her silah ile her adamı muharebeye sürmekten başka bir şey düşünemezsiniz. Güney Başkomutanlığına önemli miktarda hava kuvveti takviyesi gönderiliyor. Duce ve Comando Supremo da mücadeleye devam edebilmeniz için gerekli vasıtaları size gönderebilmek için azami çaba sarf ediyor. Üstünlüğüne rağmen, düşmanınız da gücünün sonuna gelmiş olmalıdır. Güçlü bir iradenin daha büyük taburlara galip gelmesi tarihte ilk kez görülmeyecek. Birliklerinize gelince, onlara zafer ya da ölümden başka bir yok gösteremezsiniz."* (Uygur, 2024, ss. 332-335).

Müttefikler artık zaferin kaçınılmaz olduğunu gördükleri anda bir başka hedefe, Fransız müstemlekelerini işgale yönelmişlerdir. Müttefiklerin hedefleri, Fransızları kendi yanlarında savaşa sokmak, Tunus'a hızlı bir yürüyüş yapmak ve Mihver'in İtalya'ya olan lojistik can damarını kesmektir. İkmalleri kesilen Alman ve İtalyan birliklerinin Libya'da sıkışıp kalmaları hâlinde, teslim olmaktan başka seçenekleri olmayacaktır (Nash, 2012, s. 10). ABD ordusu Kuzey Afrika'ya çıktığında yüksek kalitedeki sahra silahlarına sahiptir[16]. 8 Kasım'da başlatılan *"Torch Operasyonu"* kod adıyla ilk çıkarma harekâtı 11 Kasım'da Cezayir, Oran ve Kazablanka'nın işgaliyle sonuçlanmıştır. Böylece Fransızlarla Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar sona ererken Kuzey Afrika Fransız Yüksek Komiseri olarak atanan Amiral Jean Francois Darlan, Fransız topraklarını Müttefiklere devretmiştir (URL 3).

Müttefikler bir taraftan da Mihver güçlerini takibi sürdürmüş, bazı olumsuz iklim olaylarına rağmen 11 Kasım'da Tobruk, 15 Kasım'da Derne ve nihayet 20 Kasım'da Bingazi'ye ulaşmışlardır (Atun, 1998, s. 210). Burada Rommel ve kuvvetlerini imhaya muvaffak olamayan Anglo-Amerikan harekâtları başarıyla devam ederken Hitler bir taraftan geri çekilme izni vermiş, diğer taraftan da İspanya üzerinden Kuzey Afrika'ya asker sevki için İspanya hükûmetine baskı uygulamıştır (TDA, 537, 7479-43662-2/08.11.1942). Hükûmet ise Kuzey Afrika harekâtı için tarafsızlığını korumaya kararlı olduğu cevabını vermiştir (TDA, 537, 7479-43662-1/09.11.1942). Öte yandan İspanya'da hâkim olan görüş, Kuzey Afrika'da durumun Müttefikler lehine değiştiğidir. Almanlar ise türlü baskılarla İspanya'yı savaşın içine çekmeye çalışmıştır (TDA, 537, 7557-44786-1/19.11.1942). Öte yandan, Anglo-Amerikan harekâtı Suriye ve Lübnan gibi bazı Ortadoğu ülkelerinde sevinçle karşılanmış, özellikle ABD Cumhurbaşkanı'na tebrik ve teşekkür telgrafları çekilmiştir (TDA, 525, 38334-153422-19/27.11.1942). Ancak Fransız kamuoyunda durum farkı algılanmış ve basında Amerika'nın Japonya'ya kaybettiği yerlerin acısını Fransız müstemlekelerini ele geçirerek telafi etmeye çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır (TDA, 525, 38363-152549-23/30.11.1942). Harekât bir başka Akdeniz ülkesi olan Portekiz'de de endişeyle karşılanmış ve hem ana vatanın hem de Portekiz müstemlekelerinin tehlikeye gireceği düşünülmüştür. Buna karşılık ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt gerek Portekiz ana vatanı gerekse de müstemlekelerine yönelik bir harekâta girişmeyeceklerine dair teminat vermiştir. İngiltere hükûmeti de bu konuda ABD ile mutabık olduklarını bildirilmiştir (TDA, 567, 7489-38803-1/05.12.1942). Ancak ikili kendi aralarında da gizli bir mücadele hâlindedir. Nitekim savaş sonrasında oluşan yeni düzende her iki ülke de etkin olmak istemiştir.

Kuzey Afrika'da Mihver devletlerin etkisinin sınırlandığı 1943 yazında İngiliz yetkililer raporlarında, Ortadoğu'da ABD'nin etkin olacağını düşünerek birlikte hareket edilmesine yönelik ifadeler kullanmıştır (TNA, CAB, 66/39/12, London, 15 Temmuz 1943). Hatta ABD, Arabistan ve Körfez bölgesiyle enerji kaynakları bakımından görüşmeler gerçekleştirmekteydi ki bu durum İngiltere'nin bölge üzerindeki nüfuzunu kaybetmesine neden olabilirdi. Kuzey Afrika Cephesinin kapanmasının ardından İngiltere'nin Ortadoğu'daki ülkelerle savaş sonrasında oluşacak yeni dünya düzeninde yeni iş birliği çabasında olduğu anlaşılıyordu (TNA, CAB, 66/39/1, 12 Temmuz 1943). Dışişleri Bakanı Eden'in daha önceki raporları da İngiltere'nin Ortadoğu'da önceki gibi etkin olamadığına işaret ediyordu. Eden, Arap dünyasını I. Dünya Savaşı'nda Türklere karşı iyi savunduklarını, Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan'daki liderlerin sadık dostları olduğunu, ancak sonraki yıllarda Arap dünyasıyla iletişim kurmakta zorlandıklarını ifade etmiştir (TNA, CAB, 954/15A/37, 3 Haziran 1941).

Diğer taraftan, İtalya'da Rommel'in komutanlığı tartışılırken Mussolini, Rommel'in yerine Giovanni Messe'yi düşünmektedir. Rommel itiraz etmese de bu kararın Hitler tarafından kendisine tebliğ edilmesini beklemeye başlamıştır. Hatta Şubat ayı başlarında Tunus'ta iki ayrı Mihver komutanı bulunmaktadır. Bir tarafta General Hans-Jürgen von Armin'in 5. Panzer Ordusu, diğer tarafta ise Rommel'in 70.000 kişilik ordusu vardır. Bu durum, Mihver güçlerin aleyhine işlemiş ve 19 Şubat'ta planlanan taarruz harekâtına Armin, Rommel'in istediği desteği göndermemiştir. Buna rağmen, Mihver güçlerinin Amerikalılarla ilk kez karşı karşıya geldikleri Kasserine Geçidi muharebelerinde

[16] ABD'nin II. Dünya Savaşında Kuzey Afrika cephelerinde kullandığı silah sistemleri için bk. Dennis, 2017, s. 7.

Amerikalılar, 10.000 personel, 183 tank ve 200 topluk bir kayıp yaşamıştır (Uygur, 2024, ss. 341-345). Burada, Amerikalıların bozguna uğratılması Eisenhower'ı tartışmalı bir hâle getirirken, Eisenhower harekâtın sevk ve idaresini İngiliz General Alexander'a bırakıp 2. Kolordu'nun başına da General George S. Patton'u getirmiştir (Booth ve Walton, 2023, s. 190-191). Mihver tarafında ise 23 Şubat'ta Afrika Ordu Grubu tesis edilmiş ve 2 Mart'ta Rommel bu ordunun başına getirilmiştir. Fakat Rommel, bir daha dönmemek üzere Afrika'yı terk etmiştir. Görev ise Armin'e tevdi edilmiştir. Ancak 1943 Mayıs ayına gelindiğinde bazı küçük noktalar istisna olmak üzere, Kuzey Afrika'da müttefik egemenliği sağlanmıştır (Schmidt, 1949, s. 32; Bedessem, 1993, s. 26).

Tunus'taki Alman birlikleri önemli oranda ikmal sorunlarıyla yüzleşmişlerdir. İtalyan birliklerine bağlı taburlar, temel ihtiyaçların eksikliğinden daha da fazla mustaripti, çünkü bu örgütler lojistik olarak Almanlardan daha kötü durumdadır. Buna ilaveten hâlâ dikkate alınması gereken bir dil engeli vardır (Nash, 2012, s. 22). General Jurgen von Arnim komutasındaki Afrika Ordu Grubu iki ay kadar dayanabilmiş ve Tunus'un doğusunda Cap Bon Yarımadası'nda Müttefiklerce köşeye sıkıştırılmıştır. Hitler'in son nefese kadar çarpışma emrine rağmen, General Armin ve kuvvetleri için teslim olmaktan başka bir çare kalmamıştır. 12 Mayıs 1943'te yaklaşık 250.000 Alman ve İtalyan askeri esir düşerken bu Mihver kuvvetleri için Kuzey Afrika'daki harbin sonu demektir. Afrika'da Mihver güçleri çok sayıda asker kaybederken, Müttefikler'in bundan sonraki hedefi savunmasız İtalya'yı vurmaya hazırlanmak olacaktır (Booth ve Walton, 2023, ss. 192-193; Bedessem, 1993, s. 26). Mayıs 1943'e gelindiğinde İtalyanlar, Kuzey Afrika'yı kaybetmelerinin yanında 17.000 kişiyi feda etmişler ve bölgeyi korumak için ordularını iki kez yeniden inşa etmişlerdir (Sadkovich, 1989, s. 47). Kuzey Afrika'dan çekiliş İtalyanlar için acı bir tecrübe olmakla birlikte, Halk Kültürü Bakanı Pavolini halka hitaben yaptığı konuşmada 32 aydan beri İngiliz güçlerine karşı mücadele etmenin büyük bir başarı olduğunu, İtalyan askerlerinin başarılı bir geri çekiliş gerçekleştirdiklerini, bu harbin yıpranma ve dayanma harbi olduğunu, toprak alıp vermenin bir anlam taşımadığını ifade etmiştir (TDA, 541, 44146-207556-227/26.01.1943).

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı, farklı kaynaklarda farklı rakamlar telaffuz edilmekle birlikte, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine, birçok şehrin ve ülkenin harabeye dönmesine ve nihayet, başta Avrupa olmak üzere, dünyada yeni bir siyasi denklemin kurulmasına sebep olmuştur. Savaş, birçok farklı cephede farklı düşmanlarla kendisini gösterirken Kuzey Afrika Cephesi'ndeki muharebeler başlangıçta İtalyan-İngiliz çatışması şeklinde cereyan etmiştir. İtalyanların sayıca üstün olmalarına rağmen tecrübesizliği ve İngilizlerin birçok bölgeden asker toplayabilme kabiliyeti, buradaki savaşın seyrini belirleyen etkenler olmuştur. İngilizler, son bir hamleyle tüm İtalyan kuvvetlerini imha edebilecekken Balkanlar'da cereyan eden ve İngiliz çıkarları açısından vazgeçilmez olan Yunanistan'ın savunulması fikri ağır basmıştır. Tam da bu sırada Almanların *"Yıldırım Harekâtı"* taktiğiyle tüm cephelerde başarı sağlaması ve Afrika'ya inerek yeni bir Akdeniz Cephesi açma teşebbüsü Kuzey Afrika'da işleri değiştirmiştir. Savaşın başında Fransa'nın işgali sırasında *"Hayalet Tümen"* olarak adlandırılan 7. Panzer Tümeni'ne komuta eden Erwin Rommel'in Kuzey Afrika'ya gönderilmesi ise Mihver kuvvetlerinin en büyük şansıdır.

Rommel'in üstün askerî yetenekleri, Churchill dâhil birçok kişide hayranlık uyandırırken, Mussolini'nin *"Büyük Roma İmparatorluğu"*nu yeniden kurmak için sarf ettiği çabayı Mihver'in diğer karar alıcısı Hitler'in göstermemesi Rommel'in elini kolunu bağlayan en önemli gelişmedir. Hitler, aynı sırada Sovyetlerin işgali için açtığı Doğu Cephesi'nde başarı kazanmak için tüm imkânlarını sevk etmiş; ancak İngilizleri saf dışı bırakmak için Afrika'ya gerekli yardımı göndermemiştir. Hitler, buna rağmen son askerin son nefesine kadar savaşması emrini vermiştir. Temel araştırma konusu üzerinden hareket edilecek olursa Hitler, savaştaki en önemli hedefini Rusya'yı işgal planı üzerine oluşturmuş, bu işgalin gerçekleşmesi hâlinde de Kafkasya, Türkiye ve Ortadoğu'yu ele geçirerek zengin petrol kaynaklarına ulaşmayı amaçlamıştır. Öte yandan, Akdeniz ve Balkanlar cephelerindeki

olası başarılarla da tüm Akdeniz Havzası'na hâkim olmayı hedeflemiştir. Ancak belki Hitler'in hesaba katmadığı sorun, Akdeniz hâkimiyetinin Kuzey Afrika hâkimiyetinden geçtiği ve tüm İngiliz sömürge yollarıyla müstemlekelerinin ele geçirilmeden bunun mümkün olmayacağıdır. Ayrıca Hitler'in tek bir dünya imparatorluğu kurma düşüncesiyle hareket ettiği, ancak bunu zayıf, taktik yetenekten yoksun, İngiltere, Fransa gibi güçlü devletler tarafından kolayca mağlup edilebilecek bir İtalya'yla gerçekleştiremeyeceği yorumu da yapılmalıdır. Zira Kuzey Afrika savaşları başladığında sayıca İngilizlerden çok üstün olan İtalyan kuvvetleri 8 ay gibi kısa bir sürede neredeyse tüm Kuzey Afrika'dan atılacak vaziyete gelmişlerdir.

Tüm cephelerde hızlı Alman ilerleyişi bir taraftan Müttefiklerin işini zorlaştırırken diğer taraftan da moralsiz İtalya'yı ayağa kaldıran önemli bir gelişme olmuştur. Almanlar bu tarihe kadar dünyanın görmüş olduğu en büyük orduyu hazırlasalar da Kızıl Ordu'nun savaş meydanlarına sürmek için 17 milyona yakın insanı asker hâline getirmesine mâni olamamıştır. Avrupa'daki hızlı ilerleyiş, Alman askerî motivasyonunu üst düzeye çıkarsa da zayıf müttefiklerinin Alman emellerine hizmet edememesi, savaşın gidişatını etkileyen önemli etkenlerden olmuştur. Doğu Cephesi'ni açtıkları tarihlerde Kuzey Afrika'ya asker sevk etmek durumunda kalan Almanlar, buradaki zaferin de kısa sürede geleceğini düşünmüş olabilirler. Ancak Afrika çöllerinde genellikle tank savaşları şeklinde cereyan eden bu muharebelerde en önemli ihtiyaç, kuşkusuz akaryakıttır. İngilizler bunu yakın müstemlekelerinden kolaylıkla sağlayabiliyorken, İtalya ya da Almanya'dan gönderilen yakıt gemileri ise İngiliz hava kuvvetleri tarafından kolayca batırılabilmiştir. Öte yandan, her geçen gün asker sayıları azalan taraflar, aylarca süren savunma ya da taarruz harekâtları düzenlemek zorunda kalmıştır. Bu anlamda Tobruk kuşatması ve El Alameyn muharebeleri önemli iki örnek olarak gösterilebilir. Dahası Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere'nin yanında savaşa dâhil olması, zaten Mihver aleyhine olan dengeleri tamamen değiştirmiştir. Haziran 1940'ta İtalya'nın savaşa girmesiyle birlikte açılan Kuzey Afrika Cephesi, Mayıs 1943'e kadar aktif çatışma alanı olarak varlığını sürdürmüştür. Mihver güçlerinin Kasım 1942'de başlayan geri çekilişleri ise tüm Afrika'nın Müttefiklerin eline geçmesine kadar devam etmiştir.

Extended Abstract

In the field of World War II studies, the majority of scholars concentrate their research on the European and Asia-Pacific fronts, where violent conflicts occurred. The European and Asia-Pacific fronts were the primary areas of engagement for European nations, resulting in direct impacts on these regions. The use of sophisticated weapons systems on these fronts resulted in a greater impact on the civilian population, with a significant number of casualties. Thus, the African front became less visible in World War II. Indeed, at the outset of the conflict, it was widely acknowledged that the side that exerted control over the geopolitics of the Mediterranean would enjoy a distinct advantage and would ultimately determine the outcome of the war. Hitler consistently sought to engage with France and England in Europe and the North Sea. Moreover, Hitler was more inclined to pursue military action against Russia. For this reason, the realistic Mediterranean strategy proposed by the German General Staff was not given due consideration by Hitler during the initial stages of the war. Italy's delayed involvement in the war resulted in a period of relative calm in the Mediterranean. Mussolini's aspiration to exert dominance over the Mediterranean invariably ran counter to the traditional Mediterranean policy of the British Empire. The advent of a new front in North Africa with Italy's entry into the Second World War was an unsurprising development for the Allies. The Axis Group's, particularly that of Italy, endeavour to weaken England's influence in the Mediterranean constituted a significant move that could potentially alter the course of the war. The withdrawal of British forces through Egypt and the Suez Canal would have the effect of making Italy an active player on the world stage. With the objective of reaching the British military bases in Egypt, Mussolini proceeded to consolidate his military presence in Libya. Despite all kinds of logistical problems, the Italians did not give up fighting, but it soon became clear that they could not gain an advantage over the British forces. Following the Italian forces' unsuccessful campaigns against the British in North Africa, Hitler, who had achieved considerable success in Europe, deployed military units to the region. The

appointment of German officer Erwin Rommel to North Africa marked the advent of an effective wartime period. Rommel reorganised the Italian and German units and implemented an effective war strategy against the British forces. Concurrently, despite Germany and Italy's strategic efforts in the Mediterranean, Britain's endeavour to enlist the French in the war proved unsuccessful. Rommel's reputation grew in tandem with his victories against the Allies in North Africa. However, in the subsequent period, German and Italian troops were unable to secure enduring victories. While the German and Italian strategy for North Africa was, on paper, quite sound, the logistical challenges inherent to military operations in desert regions proved to be significant. Furthermore, the introduction of American-made weapons systems had an adverse effect on the morale of German and Italian soldiers, who were already experiencing fatigue due to the intensity of the conflict. Furthermore, the protracted front wars in Europe had a deleterious effect on Germany's troops stationed in North Africa. By May 1943, the German and Italian resistance on the North African front had been entirely vanquished. The Allies proceeded to establish permanent military bases in Libya and Tunisia. The policy of Mussolini to dominate the Mediterranean basin was shown to be entirely unrealistic and, furthermore, Italy's military inadequacy became apparent on the battlefield. Consequently, France and Italy became increasingly vulnerable in Africa, while England was able to consolidate its political position. The North African front of war encompassed Tunisia, Egypt and, most significantly, Libya. The Allied forces (comprising the United States and the United Kingdom) and the Axis powers (led by Germany and Italy) engaged in more intense combat on the European and Asia-Pacific fronts, in contrast to the African front. Nevertheless, they sustained considerable losses in personnel on the African continent.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

İngiliz Ulusal Arşivi/The National Archive (TNA)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE İDH (İkinci Dünya Harbi) Kataloğu, Ankara

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) Fonu, Ankara

Kitaplar ve Makaleler

Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.* Alkım.

Atun, A. F. (1998). *İkinci Dünya Harbinde Kuzey Afrika Harekâtı ve Alınan Dersler.* Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

Aydemir, Ş. S. (2005). *İkinci Adam II. Cilt (1938-1950).* Remzi.

Battistelli, P. P. (2022). *Osprey Büyük Komutanlar Erwin Rommel.* Kronik.

Beales, A. C. F. (1939). British Foreign Policy since the War (II). *Blackfriars,* 20 (231), 435-447.

Bedessem, E. N. (1993). World War II Chronology. *Army History,* (26), 26-28.

Booth O. ve Walton, J. (2023). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Fotoğraflar, Haritalar, Çizimler.* Kronik.

Carell, P. (1983). *Çöl Tilkisi Rommel.* Kastaş.

Carrier, R. (2015). Some Reflections on the Fighting Power of the Italian Army in North Africa, 1940–1943. *War in History,* 22 (4), 503-528. https://doi.org/10.1177/0968344514524395

Cliadakis, H. (1974). Neutrality and War in Italian Policy 1939-40. *Journal of Contemporary History,* 9 (3), 171-190. https://doi.org/10.1177/002200947400900307

Çora, A. N. (1984). *İkinci Dünya Harbinin Unutulmayan İsimleri Patton ve Rommel.* Harp Akademileri.

Dennis, W. G. (2017). U.S. and German Field Artillery in World War II. *On Point*, 22 (3), 6-13.

Gürsel, B. (2020). "Afrika'da Savaş": Türk Basınının İtalya'nın 1940 Mısır İşgaline Bakışı. *TAD*, 39 (67), 677-695. https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.656851

Hayta, N. (1996). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ege Adaları sorunu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12 (36), 817-847.

Hayta, N. (2015). *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu.* Atatürk Araştırma Merkezi.

Hess, R. L. (1963). Italy and Africa: Colonial ambitions in the First World War. *The Journal of African History*, 4 (1), 105-126. https://doi.org/10.1017/S0021853700003741

Kissinger, H. (2010). *Diplomasi.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mangrum, R. C. (1951). The Strategic Employment of Allied Forces in the Mediterranean during World War II. *Naval War College Information Service for Officers*, 3 (10), 25-50. https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol4/iss6/3

Melasuo, T. (2019). Africa and World War II: The Emergence of an Imposed Regionalization. İçinde É. Féron, J. Käkönen ve G. Rached (Eds.), *Revisiting Regionalism and the Contemporary World Order* (ss. 35-60). Verlag Barbara Budrich.

Nash, D. E. (2012). Rommel's Lost Battalions. *Army History*, (84), 6-24.

Oğlakçı, E. (2021). Haç Gamalı Haça Karşı: Tobruk Harekâtı'ndan Çıkarılan Dersler. İçinde Ö. Körpe (Ed.), *Yirminci Yüzyılda Askerî Planlama ve Operatif Sanat-1, İkinci Dünya Harbi Muharebelerinin Analizi* (ss. 81-124) Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.

Overy, R. (1998). Strategic Intelligence and the Outbreak of the Second World War. *War in History*, 5 (4), 451-480. https://doi.org/10.1177/096834459800500404

Ruge, F. (1953). German Naval Strategy during World War II. *Naval War College Review*, 5 (9), 1-30. https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol6/iss5/2

Sadkovich, J. J. (1989). Understanding Defeat: Reappraising Italy's Role in World War II. *Journal of Contemporary History*, 24 (1), 27-61. https://doi.org/10.1177/002200948902400102

Samuels, M. (2017). Erwin Rommel and German Military Doctrine 1912–1940. *War in History*, 24 (3), 308-334. https://doi.org/10.1177/0968344515623982

Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih (1918-1994).* İmge.

Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (4), 1755-1777.

Schmidt, F. O. (1949). The Development of the Strategy of World War II. *Naval War College Information Service for Officers*, 1 (4), 21-45.

Segre, C. G. (1972). Italo Balbo and the Colonization of Libya. *Journal of Contemporary History*. 7 (3-4), 141-155. https://doi.org/10.1177/002200947200700309

Smith, P. C. ve E. R. Walker (2008). *War in the Aegean: The Campaign for the Eastern Mediterranean in World War II.* Stackpole Books.

Stambrook, F. G. (1962). The Origins of the Second World War. *The Australian Quarterly*, 34 (2), 43-53. https://doi.org/10.2307/20633785

Uygur, S. (2024). *Rommel Bir Yaşam Öyküsü.* Kronik.

İnternet Kaynakları

URL 1: https://islamansiklopedisi.org.tr/ikinci-dunya-savasi (Erişim: 17.01.2024)

URL 2: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sovyet-alman-saldirmazlik-pakti-23-agustos-1939/?pdf=6005 (Erişim Tarihi: 18.01.2024)

URL 3: https://web.archive.org/web/20080612033748/http://www.grolier.com/wwii/wwii_8.html (Erişim Tarihi: 24.04.2024)

URL 4: https://www.britannica.com/event/North-Africa-campaigns (Erişim Tarihi: 24.04.2024)

SÜİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025 / 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Artıcle Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	4 Şubat 2025 / 4 February 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	4 Nisan 2025 / 4 April 2025
Atıf/Citation:	Özdemir, A. T. (2025). Ambiguity as the Creator of Multilayered Poetry: An Example of a Gazel by Fuzûlî. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63). 361-380
DOI:	10.35237/suitder.1632722
Benzerlik / Similarity:	%3

Ambiguity as the Creator of Multilayered Poetry: An Example of a Gazel by Fuzûlî*

Çokkatmanlı Şiirin Yaratıcısı Olarak Çokanlamlılık: Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Analizi

Abdullah Tahir ÖZDEMİR**

Abstract

In this study, I analyze a sixteenth-century Turkish gazel by Fuzûlî using a technique from the book Linguistics Meets Literature. By applying this technique, first used to analyze Emily Dickinson's English poems, to a Turkish poem, I find Fuzûlî's deliberate use of ambiguity. I examine whether all types of ambiguity (lexical, syntactic, and referential) are instantiated in the poem and how this affects the overall interpretation of the poem. I find that they are all present in the poem and that the poet deliberately uses them to make his poem open to multiple meanings. This use results in two different overall readings: the "Powerful Lover" reading, which portrays a dynamic, powerful and arrogant lover, and the "Powerless Lover" reading, which portrays a stable, powerless, and shy lover. Therefore, interestingly, two poets from different times and cultures use ambiguity to create multilayered poems, and ambiguity has always had that function.

Keywords: *Fuzûlî, Linguistics Meets Literature, lexical ambiguity, syntactic ambiguity, referential ambiguity.*

Öz

Bu makalede Fuzûlî'nin Türkçe bir gazeli Linguistics Meets Literature (Dilbilim Edebiyatla Buluşuyor) kitabında Emily Dickinson'ın İngilizce şiirlerine uygulanan analiz teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Bu minvalde daha önce İngilizce bir şiiri incelemede kullanılan söz konusu teknikler Divan şiiri anlayışıyla kaleme alınmış Türkçe bir şiire uygulanmış ve böylece Dickinson'da olduğu gibi Fuzûlî'nin de çokanlamlılığı bilinçli bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca tüm çokanlamlılık türlerinin (sözcüksel, sözdizimsel ve göndergesel) şiirde yer alıp almadığına ve bunun şiirin genel yorumunu nasıl etkilediğine de bakılmıştır. Neticede ise bahsi geçen çokanlamlılık türlerinin hepsinin şiirde mevcut olduğu ve şairin bunları şiirini farklı yorumlara açık hale getirmek için kasıtlı olarak

* This article is the revised and developed version of the unpublished conference paper entitled "Fuzûlî'nin 'Var' Redifli Gazelinde 'Çokanlamlılık' (Ambiguities in the Gazel with the Redif Word 'Var' by Fuzûlî)", presented orally at the International Symposium on Research in World Languages and Literatures.

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük/TÜRKİYE, E-Posta: tahirozdemir@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7063-3845.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

kullandığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu kullanımlar şiirin iki farklı şekilde okunabilmesi neticesini doğurmuştur: İlk okuma olan "Güçlü Âşık" okumasında dinamik, güçlü ve kibirli bir âşık tasvir edilmektedir. İkinci okuma olan "Güçsüz Âşık" okumasında ise durağan, güçsüz ve utangaç bir âşık tasvir edilmektedir. Çalışmamızın neticesinde ise farklı zamanlara ve kültürlere mensup bu iki şairin her ikisinin de çok katmanlı şiirler yaratmak için çokanlamlılığı benzer şekillerde ve işlevlerde kullandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fuzûlî, Linguistics Meets Literature (Dilbilim Edebiyatla Buluşuyor), sözcüksel çokanlamlılık, sözdizimsel çokanlamlılık, göndergesel çokanlamlılık.*

INTRODUCTION

Ambiguity is the quality of being open to different explanations or a situation in which a particular use of language can be understood in multiple ways (Baldick, 2001, p. 7). Whenever a sentence is associated with more than one meaning (Cann, 1993, p. 8), is capable of having more than one paraphrased version of itself that are not paraphrases of each other (Hurford et al., 2007, p. 128), and finally its surface structure can have more than one deep structure assigned to its surface structure (Zaman, 1999, p. 15), it is ambiguous. Thus, it can be seen that the definition of this term represents a situation in which a variety of meanings emerge from different interpretations. This term is important to think about in that it is a part of a native speaker's linguistic ability and that the ability in language appears in detecting and recognising more than one meaning in the sentences (Zaman, 1999, p. 9). Another term that is similar to this one in terms of the ability to be interpreted in many ways is vagueness. Despite this similarity, some differences make each of them specific and unique. For example, in the ambiguous sentence, "Selma likes visiting relatives, and so does Sam," there is a two-way ambiguity by which this sentence can be interpreted as either "Selma and Sam like to visit relatives" or "Selma and Sam like relatives who visit." However, unlike the previous interpretations, this sentence cannot be interpreted as "Selma/Sam like going to visit relatives and Sam/Selma like relatives visiting." On the other hand, the vague sentence "Harry kicked Sam and so did Pete." can be interpreted as, for example, "Harry/Pete kicked Sam with the left foot" and "Harry/Pete kicked him with the right foot" in a four-way vagueness (Lakoff, 1970: 357-358). Thus, vagueness is a broad term in which sentences are more interpretable and elastic, while ambiguity itself has some limits.

Interestingly, many of the acceptable utterances of all languages are ambiguous. Yet they go unnoticed in everyday speech because almost all of these interpretations are irrelevant or improbable in context (Lyons, 1977, p. 396-397). Ambiguity occurs for a variety of reasons, such as because a sentence contains words with more than one meaning, i.e. lexical ambiguity, and is in a situation where different types of syntactic structures can be assigned to it, i.e. syntactic ambiguity (Cann, 1993, p. 8). In order to resolve a lexical ambiguity, each interpreter must choose one of the different interpretations caused by the reference of a word to more than one meaning, depending on the context in which the word is included (Rodd et al., 2002, p. 245). The ambiguity that arises not from the meaning of an individual word but from the grammatical features of the given language is called structural or syntactic ambiguity (Stageberg, 1966, p. 558). It also occurs when a listener or reader is unable to establish a referential meaning because a word has many possible referents, i.e. referential ambiguity (Nieuwland & Berkum, 2008, p. 604).

Part of the essence of poetry is ambiguity, which compresses meanings into one word or a small group of words (Harrison, 1963, p. 54). Ambiguity has the effect of placing the reader in a position where he or she must arrive at several possibilities, evaluate them, and finally decide whether to choose one or wait for later enlightenment. It is surprising that ambiguity, seen as a cause of uncertainty and an obstacle to understanding, offers the reader a more active role, like that of an artist, in the process of reading (Muzzillo, 2010, p. 454). Then, it can be said that ambiguity is a useful

device, to some extent, deliberately produced by authors. However, as E. M. Forster said, "How do I know what I think until I see what I say?" there is also an unconscious side to the overall use of this device (Muzzillo, 2010, p. 458). Although it can fail at any time because it depends on the reader's logical ability, patience, conscious flexibility, cultural knowledge, and willingness, it is worth it. Its value results, for example, from the fact that such uses force readers to interpret situations differently, creating tension. When it is finally resolved, the revelation has an impact that a simple explanation cannot provide. Consequently, the interaction between a reader and a text not only occurs but is required. As a result of this interaction, incredible ways of thinking and thought processes emerge. In addition, ambiguity creates other valuable outcomes, such as heightening meaning, causing readers to acquire new ways of understanding their emotional responses and giving them the authority to choose one of the meanings (Muzzillo, 2010, p. 467). In other words, ambiguity allows people to reach their childhood roots, where they can imagine everything in a more poetic way, which has a lot of possibilities in such a finite and distorted world. In other words, ambiguity is a kind of escape (Empson, 1949, p. 20).

As for Fuzûlî, he was a well-known poet who grew up in the heyday of Ottoman poetry in the sixteenth century (İsen 2017, p. 114). Although he wrote his extraordinary lyrical poems, which included motifs such as love, sorrow, death, and the worthlessness of earthly things, in Azerbaijani, which was used in the Iraqi region, his language was quite similar to the dialect used in the Ottoman country at that time; therefore, the Ottoman Turks also liked and read his works of art widely. He wrote in a simple style, but this did not prevent him from forming a natural poetic aesthetic and writing gazels and mesnevis that are in harmony in terms of content, structure, and rhythm (Karahan 1996, pp. 242-243). According to many literary scholars, his gazels and mesnevis are superior to those of other poets, and he is considered to be the greatest poet of the gazel form (İsen, 2017, p. 259). Moreover, due to the constant presence of a depressive mood in Fuzûlî's poems, he is also known as the "poet of sorrow," and his poems give the impression that he actually takes pleasure in feeling sorrow. Since he believes that every reunion of lovers is followed by a painful separation, the poet never wants to be reunited with his beloved and prefers relationships that make him feel sad and unhappy to relationships that lead to a reunion of lovers (Çalışkan 1999, p. 20). This pessimism was present in many works of Ottoman poetry because in Ottoman poetry this mentality was largely internalized, but Fuzûlî felt and used it at the highest level (Karahan 1996, p. 243). Furthermore, although Fuzûlî's poems seem to be about material beauties and beloved ones, they also have different layers of meaning that are about divine love (Tarlan 2018, p. 12), leaving material things and beloved ones to reach God (Karahan 1996: 243), and the spiritual journey of man (Dilçin 2010: 54). Though Sufism is an essential element of his poetry and he was committed to the Sufi interpretation of Islam, "he was not a teacher of Sufism, but a poet." That is, he used Sufi elements not in a didactic way, but in a very aesthetic form (Çalışkan 1999, p. 20).

I have chosen a gazel of seven couplets by Fuzûlî for this study not only because it is very well known but also because it is one of the poems in which the poet shows his talent for using ambiguity as a means of making his poem masterfully multilayered. This use is so widespread that I have found that this poem, which seems to have only one meaning in its superficial structure, also has several readings and two overall meanings resulting from the ambiguities it contains. The terms used in this study to describe ambiguity are lexical (when the words used in a text have more than one possible meaning), syntactic (when there is more than one possible syntactic relation in a sentence), and referential (when pronouns refer to more than one referent). In this study, I will first focus on these types of ambiguity in each line, analyze and translate the poem into English and then examine two overall readings of the gazel. Meanwhile, I will use the technique from the book *Linguistics Meets Literature*, which will be discussed below, and I will follow the Leipzig Glossing Rules in the glossing of the poem.

Of course, before applying the technique from the book *Linguistics Meets Literature* to the gazel, I can provide information on the book and the technique that I am going to utilize. Therefore, the

second chapter of this study will be devoted to that, and I will summarize and discuss the analysis and exploration of the overall meanings of Emily Dickinson's poems done by *Linguistics Meets Literature*. In this way, I will try to achieve and demonstrate an applicable technique that analyzes and shows the ambiguity as a creator of multiple meanings. Then, in the third chapter, I will analyze a gazel by Fuzûlî by explaining in a few sentences what the poet is saying in each couplet, one couplet at a time. After this explanation, I will give the original text of the couplets line by line, glossing and translating each line into English. As for the fourth chapter, I will try to interpret and read the gazel in detail there, analysing the ambiguities and different readings of each couplet that arise from these ambiguities and reinforce the two overall meanings in different ways. As you can imagine, this chapter will be the most comprehensive and extensive. Finally, in the fifth chapter, I will explain which singular reading of each couplet forms or reinforces which overall meaning in which way, and give the two overall meanings as a whole.

This study aims to demonstrate the applicability of the technique from the book *Linguistics Meets Literature*, which has previously been applied to English texts, to an Ottoman Turkish poem. Moreover, I aim to use this technique to show how Ottoman poets, in general—and Fuzûlî in particular—use ambiguity as a multiplier of overall meanings in their poems and how this device is an enriching and evocative device not only in English but in any language, including Turkish. As the study progresses, the function of ambiguity in poetry—particularly in the poetry of Fuzûlî—will be explored in greater depth. Additionally, readers will become familiar with the analytical technique that I will use, learn how to employ it, and develop an understanding of how to apply it to texts in their own language. The goal of this study is to make a modest contribution to the examination of ambiguity as a creative device in literature and to demonstrate how this analytical technique can be effectively utilized in literary studies and applied to texts across different languages.

1. Analysis of the overall readings in poetry: Approach of *Linguistics Meets Literature*

Of course, many studies emphasize ambiguity as a creator of multiple layers and multiple meanings. In particular, William Empson's *Seven Types of Ambiguity* (1949) is a source that should be consulted repeatedly on this subject. However, *Linguistics Meets Literature*, the multi-authored book, touches on this topic with a more text-centered approach, attempting to make it more tangible using only the mysterious and ambiguous poems of Emily Dickinson. This book is neither the work of linguists nor literary scholars alone, but of a collaborative study. Thus, the book focuses not only on linguistic analysis but also on interpretation (Bauer et al., 2020, p. 1). It approaches linguistic variations as devices, some of them intentional, and emphasizes that Dickinson's use of language is unusual, not because she is ignorant or eccentric. Rather, she seeks to expand the range of linguistic expression, reveal the elasticity of grammar, and activate more complex processes of interpretation. The book also argues that her unique departures from linguistic norms are so systematic that readers can adapt to them. Accordingly, the goal of the book is described as showing how the same set of phenomena she systematically employs, one of which is ambiguity, affects the overall meaning of the poems (Bauer et al., 2020, p. 8). Then, in Part I, entitled Individual Analyses, the book begins to analyze selected poems by Dickinson. The subheadings of this part that will concern us are those in which the poems titled "This was a Poet" and "My Life had stood - a Loaded Gun" are analyzed because each of these poems has two overall interpretations. However, I will only summarize and discuss the analysis and exploration of the overall meanings of the poem "This was a Poet" because this chapter is shorter but sufficient to show how the technique of this book will be used in our study.

The chapter on this poem begins with the text of the poem and a brief introduction that states that this poem has two overall meanings because, in the words of the book, "local ambiguities arise from referential indeterminacy and structural underspecification" (Bauer et al., 2020, p. 55). This is followed by the subheadings under which each line of the poem is analyzed. Of these subheadings, the first touches on the referential ambiguity of the demonstratives of the first stanza, whose referents in the poem are not known:

This was a Poet – It is That

Distills amazing sense

From ordinary Meanings –

And Attar so immense

After some analysis, however, it is concluded that "this," which is supposed to define proximal referents, is supposed to define the poem, and thus "that," which is supposed to define distal referents, is supposed to define the poetry (Bauer et al., 2020, p. 55-60). Moreover, the book notes that in the second stanza, the referent of the pronoun "it," which is the patient of "arresting," is also unknown, leaving us with two possible interpretations since it refers to both "sense" and "attar":

From the familiar species

That perished by the Door –

We wonder it was not Ourselves

Arrested it – before –

In addition to these referential ambiguities, the syntactic ambiguity caused by "before" is also mentioned. In this situation, it cannot be surely said whether "before" is part of the elliptical sentence in the second stanza or part of the sentence that continues in the following stanza. Thus, two possible readings arise, one in which the speakers arrested it before the poet did that, and the other in which the speakers arrested it before the poet entitled them to ceaseless poverty. Also, each of these readings divides into two further interpretations that come from the "sense" and "attar" readings of the pronoun "it." What is more, these two interpretations and their branches cannot be preferred to each other (Bauer et al., 2020, p. 60-63).

As for the third stanza, the book says that as an effect of lexical ambiguity, if you interpret the words of this stanza negatively, that is, if you take "entitle" to mean "condemn" and "poverty" to mean "inability," you can read this stanza as the speakers being unable to disclose pictures as the poet does. On the other hand, in a positive way of interpretation, if you take "entitle" to mean "to bestow on" and "poverty" to mean "freedom," you can read this stanza as the poet relieving the group of speakers of the responsibility to disclose pictures. Accordingly, there are two overall readings of the three stanzas that result from the previous readings. While in the first reading, the poet condemns the speakers to absolute impoverishment, where they cannot disclose pictures, in the second reading, the speakers are freed to leave pictures undisclosed by the poet, who discloses pictures in their place (Bauer et al., 2020, p. 65):

Of Pictures, the Discloser –

The Poet – it is He –

Entitles Us – by Contrast –

To ceaseless Poverty –

Regarding the fourth stanza, the book says that the definite article of "robbing" of the elliptical sentence requires a unique robbing event, and there should be an agent and patient of that event, which should be two of the demonstratives or pronouns whose referents are unknown and which are introduced in the preceding stanzas. Thus, the referential ambiguity resulting from the unknown agent and patient and the syntactic ambiguity resulting from the elliptical sentence cause two referents, the poet and the speakers, to be possibly assigned to each of the agent and patient. Moreover, if you have assigned the poet as the agent, this situation forms the reading "Poet Robber," and if you have assigned the speakers as the agent, this situation forms the reading "Reader Robber." At this point, the book says that there are a total of four possibilities for five unknown demonstratives

and pronouns as to what their referents will be, based on all the readings done so far. While in all of these possibilities, "this" is the "poem" and "that" is "poetry," the referents of "it" can be "attar" or "sense," and both the agent and the patient of "robbing" can be the "poet" or the "speakers" (Bauer et al., 2020, p. 65-68):

Of Portion – so unconscious –

The Robbing – could not harm –

Himself – to Him – a Fortune –

Exterior – to Time –

Then, lexically ambiguous new elements appear, the modal "could" and the verb phrase "harm." On the one hand, "could" indicates an event that happened in the past when the event of robbery was not able to do any harm; on the other hand, it indicates that there is no possibility of robbery being able to do any harm. Thus, the modal "could," which is lexically ambiguous, reinforces the syntactic ambiguity of the stanza, which comes from the elliptical sentence, and it can be concluded that neither the robber poet nor the robber speakers could not harm the robbed thing neither in the past nor ever. The book goes on to say that the last thing to be explained in this stanza is the apposition "so unconscious," which is syntactically ambiguous because it is not quite clear to which sentence it belongs. It can modify either the "portion" or the "robbing," depending on the position to which it is assigned. In the first case, the robber, i.e. the poet, robs the speakers of their ability without harming them, who are unaware of this robbery. In the other case, the robber, i.e. the speakers, robs the final product of the ability of the poet, who is unconscious of this robbery, without harming him. This stanza also contains an elliptical sentence whose syntactic structure is ambiguous due to the lack of a main verb (Bauer et al., 2020, p. 68-70):

Himself – to Him – a Fortune –

Exterior – to Time –

However, the book says that this elliptical sentence can be interpreted with the help of the two readings, "Poet Robber" and "Reader Robber." According to the first reading, because the poet robs the speakers, he has gained a fortune for himself that is timeless. As for the second reading, in this, the speakers rob him of his final product, but he still has his creativity as a fortune, and he is a timeless fortune for himself (Bauer et al., 2020, p. 70).

At the end of the analysis of this poem, as a conclusion, the book gives us two overall readings of this poem that exist simultaneously. In the first reading, "Poet Robber," either poetry in general or the poem representing the poet transforms ordinary meanings into extraordinary sense, extracting the essence from short-lived species that cannot endure the transformation. Before the poet labels them as forever incapable of disclosing pictures, the speakers are surprised that, unlike the poet, they have not captured the sense or attar themselves. In this way, the poet deprives the speakers of an unnoticed part of himself or herself without doing them any harm, either in the past or in the future, because they are unaware of what they are losing. In this way, the poet gains a timeless fortune for himself. In the other reading, "Reader Robber," either poetry in general or the poem that represents the poet transforms ordinary meanings into extraordinary sense, extracting the essence from short-lived species that cannot endure the transformation. The speakers find it surprising that it was not they who captured the sense or attar of meaning before the poet did. The poet, who is the discloser of pictures, is the one who, unlike himself, allows them to keep those pictures undisclosed. In return, they can take away a share of his creativity without him being aware of it. This act of taking from the poet, either in the past or in the future, can never harm him because he himself is his greatest and timeless fortune (Bauer et al., 2020, p. 77).

2. Analysis of the gazel in question

Having demonstrated the technique from the book Linguistics Meets Literature in this way, I can now begin to analyze our poem. Our poem is a well-known seven couplet gazel with the redif word (refrain element after the rhyme) "var," the text of which I take from Mücahit Kaçar's study, a compilation of both facsimile and transcribed literary texts of the Ottoman period (2013). The facsimile text of this gazel, taken from the book in question, can be seen in Figure 1.

This gazel includes the most famous couples of Ottoman poetry, such as "Farhad and Shirin, Laila and Majnun, and the Rose and the Nightingale." In this poem, Fuzûlî not only uses familiar motifs such as the beloved's deadly sidelong glance and the superiority of love over reason but also declares that he considers himself not equal to, but superior to, famous lovers such as Majnun and Farhad. Moreover, although he seems to be complaining, he is happy to feel the pain that results from his love and is even proud of his passion and negative feelings, for both loving and being a lover are what he is proud of. So, in the first couplet of the gazel, he says that he is such a lover that there is more talent in him to be a lover than in Majnun; he is the most faithful lover, and Majnun is not a real person but only a name compared to him:

(1a) *Ben-de Mecnûn-dan füzûn 'âşık-lık isti'dâd-ı var-Ø*

Me-LOC Mecnûn-ABL more lover-DER talent-3SG-POSS existent-COP

There is more talent in me to be a lover than there is in Majnun.

(1b) *'Âşık-ı sâdık ben-em Mecnûn-un ancak ad-ı var-Ø*

Lover-EZ faithful me-1SG-PV Majnun-GEN only name-1SG-POSS existent-COP

The faithful lover is I, and Majnun has only a name.

In the second couplet, the poet calls out to his beloved and says that it is not surprising that the pupil of the eye is good at shedding blood because it is a talented seed and has the beloved's sidelong glance as its master:

(2a) *N'ola kan dök-mek-de mâhir ol-sa çeşm-ün merdüm-ü*

What happen-3SG-SBJV blood shed-INF-LOC master happen-COND eye-GEN pupil-3SG-POSS

If the pupil of the eye is the master of bloodshed, is it surprising?

(2b) *Nutfe-i kâbil=dür-ür gamze-n gibi üstâd-ı var-Ø*

Seed-EZ talented-be-3SG-PRS sidelong.glance-2SG-POSS like master-3SG.POSS existent-COP

It is a talented seed because it has a master like you.

In the third couplet, the poet says that his beloved must be proud to have a lover like him, just as Laila has Majnun and Shirin has Farhad:

(3a) *Kıl tefâhur kim sen-ün hem var-Ø ben tek 'âşık-un*

Do-3SG-IMP honor that you.GEN also existent-COP me like lover-2SG-POSS

Be proud that you also have a lover like me.

(3b) *Leylî-nin Mecnûn-u Şîrîn-ün eger Ferhâd-ı var-Ø*

Laila-GEN Majnun-3SG-POSS Shirin-GEN if Farhad-3SG-POSS existent.COP

Just as Laila has Majnun and Shirin has Farhad.

In the fourth couplet, the poet says that the rose should not compare him to the nightingale because he is one of those who are patient, unlike the nightingale, which has no patience for trouble and is always crying:

(4a) *Ehl-i temkin-em ben-i benzet-me ey gül bülbül-e*

person-EZ patience-COP me-ACC compare.not o rose nightingale-DAT

O, rose! Because I am of the patient, do not compare me with the nightingale.

(4b) *Derd-e yoh-Ø sabr-ı an-ın her lâhza bin feryâd-ı var-Ø*

Trouble-DAT nonexistent-COP patience-3SG-POSS it.GEN every moment a.thousand cry-3SG-POSS existent.COP

It has no patience for trouble and is always crying.

In the fifth couplet, the poet asserts that those whose hearts have been broken by the relentlessness of time find solace in observing his melancholic state, as this recognition allows them to understand that others, beyond themselves, also endure the torment inflicted by time:

(5a) *Öyle bed-hâl-em ki ahvâl-im-Ø gör-ende şâd ol-ur*

Such in.a.bad.mood-1SG-COP that state.1SG-POSS-ACC see-ADVR happy become-PRS

I am in such a bad mood that those who see it become happy.

(5b) *Her kim-in kim devr-Ø cevr-i-nden dil-i nâ-şâd-ı var-Ø*

Every one-GEN who time-GEN relentlessness-ACC-ABL heart-EZ not.happy-3SG-POSS existent.COP

Whoever has an unhappy heart because of the relentlessness of time.

In the sixth couplet, the poet calls his heart, which he depicts as a bird, and says that it should not be heedless in the sky of love because there are many hunters of this field in that sky:

(6a) *Gez-me ey gön(ü)l-üm-Ø kuş-u gâfil fezâ-yı ʻışk-da*

Wander-not o heart-1SG-POSS-GEN bird-3SG-POSS heedless sky-EZ love-LOC

O my bird of the heart, do not wander heedlessly in the sky of love!

(6b) *Kim bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda çok sayyâd-ı var-Ø*

That this field-GEN route-3SG-POSS-LOC many hunter-3SG-POSS existent.COP

…because in the route of the field, there are a lot of hunters from there.

In the seventh and final couplet, the poet tells himself not to accept the advice of any counselor to give up love because that is a precaution of reason and not to think that this precaution has any foundation:

(7a) *Ey Fuzûlî ʻışk-Ø menʻ-i-n-Ø kıl-ma nâsih-den kabûl*

O Fuzûlî love-GEN prohibition-3SG-POSS-ACC do-not counselor-ABL acceptance

O Fuzûlî, do not accept the advice of any counselor to give up love!

(7b) *ʻAkl-Ø tedbîr-i-dir ol san-ma ki bir bünyâd-ı var-Ø*

Reason-GEN precaution-3SG-ACC-COP it think-not-2SG-IMP that a foundation-3SG-POSS existent.COP

It is a precaution of reason; do not think it has a foundation.

3. Interpretation of the poem

As indicated by the title, I will interpret each couplet of the poem by revealing any ambiguity of these couplets. Meanwhile, when I want to refer to a specific line, I will use the numerical system that you saw above, which calls the first line of each couplet "a" and the second "b" and adds the number of the couplet to its beginning. Furthermore, I will gloss and translate every line, sentence, or phrase mentioned. Finally, it is important to note that this chapter assumes a basic familiarity with Turkish grammar relevant to our discussion.

3.1. The first couplet

In 1a, the first line of the first couplet, there is referential ambiguity due to the pronoun with a locative suffix (ben-de / me.LOC / on me), whose referent is unknown, placed at the beginning of the sentence. This type of reference is also called cataphora, in which "a word or phrase (i.e., cataphor) refers to those that will be used later, that is, it appears earlier than the object or person to which it refers." Although cataphora makes it unclear what the referent is, it has functions such as "attracting readers and increasing their curiosity by creating ambiguity, thus making the text more fascinating." (Torusdağ & Aydın, 2020, p. 97). In addition to these functions, this pronoun with a locative suffix also produces sentence stress, which is caused by a rule in Turkish for creating sentence stress by changing the order of the sentence in three ways, which will be explained below:

(1) Moving various sentence elements to be stressed in the focal position, which is preverbal.
(2) (Topicalisation) Moving "old" or "shared" information to the beginning of the sentence and "new" information into the focal position. For example: Masaya kitabı Ayşe koydu / Table.DAT book.ACC Ayşe put.PST / Ayşe put the book on the table
(3) (Extraposition) Moving "old/shared" to the verb's right. For example: "Masaya koydu Ayşe kitabı / table.DAT put.PST Ayşe book.ACC / Ayşe put the book on the table (Andrews, 1985, p. 23; Andrews, 2018, p. 39).

Thus, beginning the sentence with this pronoun with a locative suffix (me.LOC / on me) makes the referent seem precise despite its unclarity and an aesthetic mystery arises from this contrast.

At the beginning of 1b, the use of the phrase "'âşık-ı sâdık (lover.EZ faithful / the lover faithful)," which is formed according to Persian rules for constructing noun compounds and has its equivalent according to Turkish rules as "sâdık 'âşık (faithful lover / the faithful lover)," stresses the noun "'âşık (the lover)" rather than the adjective "sâdık (faithful)," which modifies the noun. In addition to the parallelism between the pronoun "ben (me)," which also serves as a cataphor in 1a, and the noun "'âşık (the lover)" in 1b, the presupposition that "I am the only faithful lover," as expressed by the use of the phrase "'âşık-ı sadık benem" (lover.EZ faithful me.1SG.PV / The faithful lover is me)," in which the predicate is the pronoun, rather than "ben 'âşık-ı sadığım" (me lover.EZ faithful.1SG.PV / I am the faithful lover)," in which the predicate is the noun, emphasizes the poet's claim to be "the most faithful lover." Moreover, the phrase "(ancak) adı var (to have only a name)" in the sentence "Mecnûn'un ancak adı var (Majnun.GEN only name.1SG.POSS existent.COP / Majnun has nothing but a name)" in 1b has two different but similar meanings according to the Kubbealtı Dictionary. The first one is "to have no value, not to be well-known enough," and the second is "to be imaginary, not to exist." (Ayverdi, 2010, p. 10). So, there are two possible readings of this line based on the two different lexical meanings, and this situation can be called lexical ambiguity:

(1) "I am such a faithful and great lover that I am very well known; on the contrary, no one knows anything about Majnun except his name because he is not as faithful as I am."
(2) "Because Majnun is a fictitious and imaginary hero, nothing exists except his name; on the other hand, I am the real one."

There is also a syntactic ambiguity resulting from the lexical ambiguity of a word in this sentence because the adverb "ancak (only, at best)" which modifies the predicative adjective with a

hidden copula (var-Ø / existent.COP / to exist) can also be interpreted as a conjunction, which means "fakat (but)." So, let's consider "ancak" as a conjunction meaning "but." In this case, it connects the sentence "'âşık-ı sadık benem (lover.EZ faithful me.1SG.PV / The faithful lover is me)" with the sentence "Mecnûn'un adı var (Majnun.GEN name.1SG.POSS existent.COP / Majnun has a name)." The idiom "ad-ı var-Ø (name.1SG.POSS existent.COP / to have a name)" is almost identical to the idiom "ad-ı ol-mak (name.3SG.POSS become-INF / to have a name), which means "to have an undeserved fame" according to Turkish Dictionary of TLA (Parlatır et al., 1998, p. 19). Therefore, although this word belongs to the middle of these two sentences as a conjunction, it creates a syntactic ambiguity by being placed between the two nouns of the noun compound in the second sentence. The use of a sentence element between the nouns of a noun compound is already very common in Turkish, but in Ottoman literature, whose language also had such a feature, there was a distinction that an element belonging to a sentence or clause could be taken out of that sentence or clause and included by the other sentences or clauses in a very unusual way (Andrews, 1985, p. 22). Here, it can be seen the unusual way and the completely different interpretation than the one formed by lexical ambiguity. In this reading, the poet's claim to be the most faithful lover is ignored, and Majnun is famous: "Though I am the most faithful lover, alas, everyone knows the name of Majnun."

3.2. The second couplet

Although all types of ambiguity are present in the second couplet, the most notable but least meaning-altering one is syntactic ambiguity, which arises because it is not exactly clear that the noun compound "çeşm-üñ merdüm-i (eye-GEN pupil-3SG-POSS / the pupil of the eye)" is positioned as the subject of the sentence of which line due to the elliptical sentence. Apart from this, two different readings arise from lexical ambiguity, such as "çeşm-üñ-Ø merdüm-i (eye-2SG-POSS-GEN pupil-3SG-POSS / the pupil of your eye)" and "çeşm-üñ merdüm-i (eye-GEN pupil-3SG-POSS / the pupil of someone's eye)," due to the fact that in the sixteenth century, Ottoman Turks did not find it necessary to use case suffixes such as genitive suffixes (-In̆) after possessive suffixes (-lArIn̆, -In̆). Second, because it is not known who or what exactly is the referent of the pronoun "you" in the noun compound "çeşm-üñ-Ø merdüm-i (eye-2SG-POSS-GEN pupil-3SG-POSS / the pupil of your eye)," there is a referential ambiguity. That is to say, in one reading, the poet speaks of the eyes of a person not mentioned, probably his own eyes, and in another, the eyes of a second, again unknown person. However, it can be seen that this "you" is the beloved in spite of all these veils of mystery. Finally, there is a lexical ambiguity due to the word "Kâbil" which can also mean "talented" in addition to the meaning "Cain, the son of Adam" in the predicate "nutfe-i kâbildürür / Seed-EZ talented-be-3SG-PRS / It is a talented seed ." Therefore, this couplet can be read as follows:

(1) The "Talented Seed" Reading
(a) O, my beloved! No wonder your pupil / my pupil is good at shedding blood, for it is a talented seed and has your sidelong glance as a master.
(b) O, my beloved! No wonder your pupil / my pupil is good at shedding blood, for it is a talented seed like your sidelong glance and has a master.
(2) The "Generation of Cain" Reading
(a) O, my beloved! No wonder your pupil / my pupil is good at shedding blood, for it is a descendant of Cain, who killed his brother Abel and has your sidelong glance as a master.
(b) O, my beloved! No wonder your pupil / my pupil is good at shedding blood, for besides its, your sidelong glance is also a descendant of Cain, who killed his brother Abel and has a master.

3.3. The second couplet

In 3a, multiple readings emerge from the lexical ambiguity of the words "tek" and "hem var," because they have such meanings that the first one means both "one, only" and "like," and the other one means both "you have it too" and (هموار - as a Persian adverb) "always." In addition, there is a referential ambiguity resulting from the fact that the "speaker" (ben / me) is speaking to another (sen

/ you), but the referents of these pronouns are unknown. So this couplet can be read in the following ways:

(1) The "'Hem Var' the Predicate" Reading
(a) O, my beloved! Be proud because you also have a lover like me, just as Laila and Shirin have Majnun and Farhad as their lovers.
(b) O, my beloved! Be proud because I am your only lover, just as Laila and Shirin have only one each.
(2) The "'Hemvâr' the Adverb" Reading
(a) O, my beloved! Be proud because you also have a constant lover like me, just as Laila and Shirin have Majnun and Farhad as such lovers.
(b) O, my beloved! Be proud because I am your only constant lover, just as Laila and Shirin each have one.

3.4. The fourth couplet

In the fourth couplet, it becomes clear that the referent of the pronoun "sen (you)" is "the rose," i.e. the beloved, while that of the pronoun "ben (me)" is still unclear. In addition, there are two different readings in 4b, which do not affect the overall meaning of the poem due to the pronoun with a genitive suffix "an-ın (it-GEN / its)," which seems to belong to each of the two noun compounds in 4b. The readings there are as follows:

(1) Derd-e yoh-Ø sabr-ı an-ın, (an-ın) her lâhza bin feryâd-ı var-Ø

For trouble, there is no patience of the nightingale; (of the nightingale), at every moment, there are a thousand cries.

(2) Derd-e yoh-Ø sabr-ı (an-ın), an-ın her lâhza bin feryâd-ı var-Ø

For trouble, there is no patience (of the nightingale); of the nightingale, at every moment, there are a thousand cries.

3.5. The fifth couplet

As mentioned above, genitive suffixes do not necessarily follow possessive suffixes in sixteenth-century Turkish, and for this reason, there is a syntactic ambiguity in 5a, stemming from the phrase "ahvâl-im-Ø (state.1SG-POSS-ACC / my state)." This ambiguity leads to two readings. In the first reading, the noun "ahvâl (state)" has the possessive and accusative suffixes and is the one seen. In the other, the noun "ahvâl (state)" has only the possessive suffix and is the one who sees. These readings are as follows:

(1) The "State Seeing" Reading: I am in such a bad state that I (my state) rejoice when I see whoever has an unhappy heart because of the relentlessness of time. This is because, being in a bad state of mind, I understand that other people, in addition to my own, are also tormented by time when I see them.
(2) The "State Seen" Reading: I am in such a bad state that when they see me (my state), they rejoice, who have an unhappy heart because of the relentlessness of time. For when they see me, they understand that other people, besides themselves, are also tormented by time.

3.6. The sixth couplet

In the sixth couplet, the syntactic structures of the two phrases are ambiguous. The first phrase "ey gön(ü)l-üm-Ø kuş-u gâfil fezâ-yı 'ışk-da (heart-1SG-POSS-GEN bird-3SG-POSS heedless sky-EZ love-LOC)" of 6a can be interpreted in three ways. First, "gön(ü)l-üm-Ø kuş-u (my heartbird)" can be considered as a noun compound and "gâfil (heedlessly)" as an adverb, and this is the sharpest interpretation. In this state, the poet calls out his heart-bird and says that it should not wander heedlessly in the sky of love. Second, "gön(ü)l-üm-Ø kuş-u (my heart bird)" can be considered as a noun compound and "gâfil (heedless)" as an adjective modifying "fezâ-yı 'ışk (the sky of love)."

According to this reading, the poet is calling out to his heartbird, telling it not to wander in the heedless sky of love. Finally, "gön(ü)l-üm" can be considered as a noun with a possessive suffix and without any genitive suffix, and, based on the grammatical classification of Göksel and Kerslake (2005, p. 175), "kuş-u gâfil (bird-3SG-POSS heedless / with its heedless birds)" as a truncated relative clause, modifying the noun compound "fezâ-yı 'ışk (the sky of love)."

As for the other sentence, "bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda çok sayyâd-ı var-Ø (this field-GEN route-3SG-POSS-LOC many hunter-3SG-POSS existent.COP)" of 6b, which is syntactically ambiguous, it can be interpreted in three ways. First, "bu sahrâ-nın çok sayyâd-ı (this field-GEN many hunter-3SG-POSS / many hunters of this field)," and "(fezâ-yı 'ışk -ın) güzer-gâh-ı-nda (sky-EZ love-GEN route-3SG-POSS-LOC / in the route of the sky of love)" are considered noun compounds. In this case, the modifier "fezâ-yı 'ışk -ın" modifying "güzer-gâh-ı-nda (route-3SG-POSS-LOC / in the route of)," is from 6a but hidden and not repeated. Thus, 6b can be read as "there are many hunters of this area in the route of the sky of love." Second, "bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda (this field-GEN route-3SG-POSS-LOC / in the route of this field)" and "(fezâ-yı 'ışk -ın) çok sayyâd-ı (sky-EZ love-GEN many hunter-3SG-POSS / many hunters of the sky of love)" can be considered as noun compounds. In this case, similarly, the modifier "fezâ-yı 'ışk -ın" modifying "çok sayyâd-ı (many hunter-3SG-POSS / many hunters of)" is also from 6a but hidden and not repeated. Therefore, 6b can be interpreted as "there are many hunters of the sky of love in this area." Third, "bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda (this field-GEN route-3SG-POSS-LOC / in the route of this field)," and "(gön(ü)l-üm-Ø kuş-u-nun) çok sayyâd-ı (heart-1SG-POSS-GEN bird-3SG-POSS-GEN many hunter-3SG-POSS / many hunters of my heart bird)" can be considered as noun compounds. In the same way, the modifier "gön(ü)l-üm-Ø kuş-u-nun" modifying "çok sayyâd-ı (many hunter-3SG-POSS / many hunters of)," is also from 6a, but it is hidden and not repeated. So, 6b can be considered as "there are many hunters of my heart bird in the route of this field." Finally, let us consider "bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda (this field-GEN route-3SG-POSS-LOC / in the route of this field)" and "(gâfil kuşlar-ın) çok sayyâd-ı (heedless birds-GEN many hunter-3SG-POSS / many hunters of the heedless birds)" as noun compounds. As before, the modifier "gâfil kuşlar-ın (the heedless birds of)" is derived from the truncated relative clause "kuş-u gâfil (bird-3SG-POSS heedless / with its heedless birds)" of 6a but hidden and not repeated. Thus, 6b can be interpreted as "there are many hunters of the heedless birds in the route of this field." Taken together, these syntactic ambiguities lead to the following readings:

(a) The "Heedless Heart of The Poet" Reading: O, my heart-bird! Do not wander heedlessly in the sky of love because (1.) there are many hunters of this sky in this area / (2.) there are many hunters of this area in this sky.
(b) The "Heedless Sky of Love" Reading: O, my heart-bird! Do not wander in the heedless sky of love because (1.) there are many hunters of this sky in this area / (2.) there are many hunters of this area in this sky.
(c) The "Heedless Nightingale" Reading: O, my heart-bird! Do not wander in the sky of love in which birds are heedless because (1.) there are many hunters of this sky in this area / (2.) there are many hunters of this area in this sky / (3.) there are many hunters who want to hunt these birds in this area.

3.7. The seventh couplet

In addition to the fact that there is no ambiguity in the seventh couplet, i.e. the last couplet (the makta' couplet), even the unclarity of the referent of the pronoun "ben (I)," which has created referential ambiguity in the poem since the first couplet, is eliminated by the poet's address to himself (Ey Fuzûlî / O, Fuzûlî, the poet!).

3. Overall Readings

If all these different readings are considered collectively, it can be observed that two overarching interpretations emerge in the gazel: "Powerful Lover" and "Powerless Lover." While the main character of the poem, the lover, a fictional reflection of the poet, is completely dynamic, powerful, and relatively arrogant in the first reading, he is stable, powerless, and shy in the second reading. When it is analyzed in detail, it can be seen that some interpretations of the couplets of the poem empower one reading or the other in different ways. For example, in the phrase "Mecnûn'un ancak adı var (Majnun.GEN only name.1SG.POSS existent.COP / Majnun has nothing but a name)" of the first couplet, which is lexically and syntactically ambiguous, if "ancak" is read as an adverb, meaning "at best, only," this builds Reading "Powerful Lover." However, if it is taken as a conjunction, meaning "but," it builds Reading "Powerless Lover." Thus, while in one reading, the poet complains about Majnun's undeserved fame, in the other, he boasts of his recognition and superiority over Majnun.

Regarding the second couplet, as a result of syntactic ambiguity, if the noun "çeşm (eye)" is taken as having only a genitive suffix, the noun compound "çeşm-üñ merdüm-i (eye-GEN pupil-3SG-POSS / the pupil of the eye)" forms the reading "Powerful Lover." On the other hand, if this noun is taken as having a second-person possessive suffix and a hidden genitive suffix, the noun compound "çeşm-üñ-∅ merdüm-i (eye-2SG-POSS-GEN pupil-3SG-POSS / the pupil of your eye)" forms the reading "Powerless Lover." Furthermore, due to lexical ambiguity, if the word "tek" is considered in the third couplet as an adjective meaning "one, only," it leads to the reading "Powerful Lover." Conversely, when "tek" functions as a postposition meaning "like," it leads to the reading "Powerless Lover." Regarding the fifth couplet, as an effect of syntactic ambiguity, the noun "ahvâl (state)" with only one possessive suffix "ahvâl-im (state.1SG-POSS / my state)" forms the reading "Powerful Lover," where the lover is represented as the one who sees others. On the other hand, the noun with both possessive and accusative suffixes "ahvâl-im-∅ (state.1SG-POSS-ACC / my state)" forms the reading "Powerless Lover," where the lover is portrayed as the one who is seen by others.

Finally, in the sixth couplet, which contains the most complex structures with syntactic ambiguities, if "gön(ü)l-üm-∅ kuş-u (heart-1SG-POSS-GEN bird-3SG-POSS / my heart-bird)" is taken as a noun compound and "gâfil (heedlessly)" as an adverb, this forms the reading "Powerless Lover." However, if "gön(ü)l-üm-∅ kuş-u (heart-1SG-POSS-GEN bird-3SG-POSS / my heart-bird)" is taken as a noun compound and "gâfil (heedless)" as an adjective modifying "fezâ-yı 'ışk (sky-EZ love-LOC / the sky of love)," this forms the reading "Powerful Lover." In the same way, if "gön(ü)l-üm (heart-1SG-POSS / my heart)" is considered as a noun with a possessive suffix and without any genitive suffix, and "kuş-u gâfil (bird-3SG-POSS heedless / with its heedless birds)" as a truncated relative clause, modifying the noun compound "fezâ-yı 'ışk (sky-EZ love-LOC / the sky of love)," this also forms the reading "Powerful Lover."

As for the sentence "bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda çok sayyâd-ı var-∅ (this field-GEN route-3SG-POSS-LOC many hunter-3SG-POSS existent.COP / in the route of the field, there are many hunters from there)," its two of interpretations do not directly affect these readings. However, if "(gâfil kuşlar-ın) çok sayyâd-ı (heedless birds-GEN many hunter-3SG-POSS / many hunters of the heedless birds)," whose modifier is derived from the truncated relative clause "kuş-u gâfil (bird-3SG-POSS heedless / with its heedless birds)" and "bu sahrâ-nın güzer-gâh-ı-nda (this field-GEN route-3SG-POSS-LOC / in the route of this field)" are considered as noun compounds, this case empowers the reading "Powerful Lover."

In addition to those that directly affect the overall readings, there are others that do not but have other functions. To illustrate, the referential ambiguities in the first, third, and fourth create a poetic mystery as to who is speaking and who is being spoken to. Moreover, the poet reinforces this mystery by emphasising the pronouns whose referents are unknown as if they were known, thanks to the ways of forming sentence stress, such as topicalisation and extraposition. This mystery persists throughout the poem, and the ambiguity of the pronoun "you" is not resolved until the fourth

couplet, as is that of the pronoun "I" in the seventh. Furthermore, by taking advantage of the elasticity of Ottoman Turkish beyond the limits, the poet makes some linguistic elements, such as a subject or a modifier, common elements of two elliptical sentences, as in the second and fourth couplets. This creates both a linguistic and a poetic economy, where the poet says more with fewer words and, to some extent, a musicality. Equally important is the lexical ambiguity of the second couplet's "Kâbil," which means both "talented" and "Cain, the son of Adam," and the third couplet's "hemvâr / hem var," which can be understood as both adverb and predicate, meaning "always" and "there is also," respectively. Even though these interpretations do not affect the overall meanings, they create an internal enrichment, strengthen the poem in terms of meaning, attract the readers" attention and force the reader to consciously read and engage with the poem. Finally, all of these readings, whether they directly affect the overall meaning or not, contribute to the formation of the poem's meaning. The two overall readings in question, along with their internal and minor reinforcing variations, are as follows:

(1) The "Powerful Lover" Reading: I am the most faithful lover and more talented than Majnun at being a lover. That is why I am very well known, while (1.) no one knows anything about Majnun except his name because he is not as faithful a lover as I am. / (2.) no one knows anything about Majnun except his name because he is an imaginary and fictitious hero, unlike me, who is real. No wonder the pupils of my eyes are good at shedding blood because (1) they are talented seeds like your sidelong glance. / (2.) they are descendants of Cain, who killed his brother, Abel, like your sidelong glance. Be proud that (1) I am your unique lover / (2) I am your unique and constant lover, just as Majnun and Farhad are such lovers of Laila and Shirin. O Rose! Do not compare me with the nightingale, for I am patient, but the nightingale has no patience for trouble and cries all the time. I am in a bad state of mind, and I (my state) rejoice when I see those whose hearts are broken because of the relentlessness of time, for I understand that other people, besides my own, are also tormented by time. O, my heart-bird! Do not wander (1.) in the heedless sky of love / (2.) in the sky of love in which birds are heedless, for there are (1.) many hunters of this sky in this field / (2.) many hunters of this field in this sky / (3.) many hunters who want to hunt these birds in this field. O, Fuzûlî, the poet! Pay no attention to the counsellor who advises you to abandon the way of love, for his advice is about some unfounded precautions of the mind.

(2) The "Powerless Lover" Reading: Although I am the most faithful lover and more talented than Majnun at being a lover, Majnun is, unfortunately, more famous than I am. No wonder the pupils of your eyes are good at shedding blood because they have a master like your sidelong glance and (1) are talented seeds / (2.) are descendants of Cain, who killed his brother, Abel. Be proud that (1) I am also one of your many lovers / (2) I am also one of your constant lovers, just as Farhad and Majnun are such lovers of Laila and Shirin. O Rose! Do not compare me with the nightingale, for I am patient, but the nightingale has no patience for trouble and cries all the time. Those whose hearts are broken by the relentlessness of time are pleased to see me in a bad mood, for when they see me, they understand that others, besides themselves, are also tormented by time. O, my heart-bird! Don"t be heedless in the sky of love, for there are (1.) many hunters of this sky in this field / (2.) many hunters of this field in this sky. O, Fuzûlî, the poet! Pay no attention to the counsellor who advises you to abandon the way of love, for his advice is about some unfounded precautions of the mind.

CONCLUSION

Ambiguity, a situation in which a linguistic element can be interpreted in multiple ways, plays an important role in everyday communication and literature. It arises from a variety of factors, including words with multiple meanings (lexical ambiguity), sentences with multiple structural interpretations (syntactic ambiguity), and words with multiple possible referents (referential

ambiguity). In everyday language, many utterances contain elements of ambiguity, but they often go unnoticed because most interpretations are irrelevant in context. In literature, especially poetry, ambiguity is a powerful tool. It allows poets to condense multiple meanings into a single word or phrase, forcing readers to actively engage with the text. Resolving ambiguity in literature enhances emotional impact and requires readers to think creatively. Despite its value, its use is somewhat risky because its success depends on the reader's logical ability, patience, cultural knowledge, and willingness to engage with the text. However, ambiguity is very important because it encourages multiple interpretations, heightens meaning, and empowers readers to choose their understanding. In a world that can seem limited and distorted, ambiguity offers an escape into a more imaginative realm, allowing individuals to explore different possibilities and rekindle their imaginative spirits. Those who can appreciate the value of ambiguity as a means of escape are, of course, the escapees of societies, i.e. poets, and Fuzûlî, a poet of the classical era of Ottoman literature, is one of them.

A prominent figure in sixteenth-century Ottoman poetry, Fuzûlî is celebrated for his lyrical poems that explore themes of love, grief, mortality, and the transience of worldly possessions. Although he wrote in Azerbaijani, his language closely mirrored that of the Ottoman Turks, making him popular with a wide audience. With his relatively simple style, Fuzûlî created gazels and mesnevis rich in content, structure and rhythmic harmony, earning him the title of the supreme gazel poet. He is often called the "poet of sorrow" because of the melancholy tones of his poems, which reveal a unique delight in melancholy. Beneath the surface, Fuzûlî's verses contain layers of meaning related to divine love, asceticism, and the human spiritual journey. He was deeply influenced by Sufism but identified primarily as a poet rather than a Sufi teacher, and artfully integrated Sufi elements into his work. Fuzûlî's contributions transcend his poetic era and reflect the complex dimensions of human experience and spirituality, making him a significant figure in Ottoman literature.

In this study, I have selected Fuzûlî's famous seven-couplet gazel with the redif word (refrain element after the rhyme) "var," for analysis to explore his skilful use of ambiguity to create a multilayered poem. Our analysis shows that this poem, which on the surface appears to have one meaning, offers two different overall readings due to its predominantly intentional ambiguities. Furthermore, I see that the different readings of each couplet of the poem reinforce these two overall meanings in different ways. While syntactic ambiguities in the gazel affect the overall meaning of the poem by changing the position and functions of an object in the syntax, lexical ambiguities do so by changing the roles of words using the multiple meanings of words. To illustrate, in the first and third couplets, lexical ambiguities and in the second, fifth and sixth couplets, syntactic ambiguities form the "Powerful Lover" reading . In addition, in the first, second and fifth couplets, syntactic ambiguities, and in the third couplet, lexical ambiguities form the "Powerless Lover" reading . In the "Powerful Lover" reading , which is one of the two overall readings resulting from the different readings in question, the main character of the poem, the lover, i.e. a fictional reflection of the poet, is completely dynamic, powerful, and relatively arrogant. He, who is obviously a subject in every situation, is a unique lover who is superior to the famous lovers of Ottoman literature, who sees others, whose eyes are good at shedding blood, and who has a heart that is not heedless. However, in the "Powerless Lover" reading , he is stable, weak, and shy; that is, he is obviously an object in every situation. For example, he, who is one of many lovers, is not as famous as the well-known lovers of Ottoman literature; he is seen by others, his eyes do not have the mastery of shedding blood, and his heart-bird is heedless. Thus, there are two opposing overall readings in this poem, and it is fascinating to see how some ambiguities within each couplet combine to form these two extremely contrasting readings.

Finally, it can be seen that the poet consciously shaped these readings, not entirely, but partially. Since, in Ottoman literature, to show literary talent meant to work and invent like a craftsman on the limited and certain patterns of form and content, Fuzûli, like all other Ottoman poets, used language extremely flexibly and sometimes in such a way that he exceeded the linguistic limits and showed

his poetic mastery by using enriching features of ambiguity in his poems. His seven couplet gazel under discussion is one of the most obvious signs that both Fuzûlî is a talented poet and that ambiguities are creators of multilayered poetry. By analysing this gazel, the purpose of this study is to show how ambiguity helps a poem to be multilayered and to have more than one overall reading, using the technique from the book Linguistics Meets Literature. Given that this technique was applied to Emily Dickinson's English poems and revealed their multilayered structure, it is fascinating that the same results are achieved by applying it to Fuzûlî's one poem. It can be safely said that two poets from different times and cultures used ambiguity to create multilayered poems, and ambiguity has always had such a function.

Thus, this study makes a modest contribution to the exploration of the enriching function of this literary device in poetry by offering insights through an example of a sixteenth-century Turkish poem, using a technique that has previously been successfully applied to the poems of a nineteenth-century English poet. owever, some questions remain unresolved because this study, which focuses on only one poem, is essentially an application of a single technique—previously applied solely to English texts—to a Turkish text. That is, this study aims to achieve its objectives by maintaining a narrower scope and conducting a deeper analysis within it. On the other hand, there is a need for further research that analyzes this technique and the study of ambiguity as a device in the literature under a broader scope and in the literature of this field. Additionally, it would be highly beneficial to conduct comparative studies on the ambiguous poems in different languages to situate these analyses within a more comprehensive literary framework, which is beyond the scope of the present study. Such research would enable us to clearly understand the role of ambiguity in literature, especially in poetry, and allow us to embed it within a comprehensive body of scholarship.

Genişletilmiş Özet

Fuzûlî, yazdığı lirik şiirlerde dili ustaca kullanmış ve aşk, keder, ölümlülük ve dünya malının geçiciliği gibi temaları işlemiş olan meşhur bir şairdir. O, şiirlerinde tasavvufa yer vermiş ve şiirini maddî dünyanın kısıtlayıcılığından kaçmak için bir araç olarak kullanmıştır. Bunu yaparken çokanlamlılığı son derece yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu makalede Fuzûlî'nin çokanlamlılığa verdiği bu önemin onun "var" redifli yedi beyitlik Türkçe bir gazeli üzerinden gösterilmesi amaçlanmış ve söz konusu gazel, *Linguistics Meets Literature* (Dilbilim Edebiyatla Buluşuyor) kitabında Emily Dickinson'ın İngilizce şiirlerine uygulanan analiz teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Çok yazarlı bir çalışma olan *Linguistics Meets Literature* (Dilbilim Edebiyatla Buluşuyor), Emily Dickinson'ın gizemli ve muğlak şiirlerini metin merkezli bir yaklaşımla ele alarak çokanlamlılık konusunu somutlaştırmaya çalışmaktadır. Kitap, dildeki varyasyonlara bazıları bilinçli şekilde oluşturulmuş olan araçlar olarak yaklaşmakta ve Dickinson'ın dili sıra dışı şekilde kullanmasının sebebinin dilsel ifadelerin yelpazesini genişletmek ve dilbilgisini esneterek daha karmaşık yorum süreçlerini harekete geçirmek olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu maksatla kitapta Dickinson'ın seçilmiş şiirleri analiz edilip yorumlanmıştır. Bizim çalışmamızda ise bu kitabın tekniğinin nasıl kullanılacağını göstermek için yalnızca kısa ve yeterli bir örnek olan "This was a Poet" şiirinin analizi ve çoklu yorumlamaları üzerinde durulmuştur.

Linguistics Meets Literature (Dilbilim Edebiyatla Buluşuyor) adlı kitapta kullanılan teknik, bu şiir üzerinden gösterildikten sonra Fuzûlî'nin "var" redifli yedi beyitlik gazelinin incelenmesine geçilmiştir. Söz konusu gazelin önce her mısrası *Leipzig Glossing Rules* takip edilerek analiz edilmiş sonrasında ise her beyitteki çokanlamlılıklar (sözcüksel, sözdizimsel ve göndergesel) ve bunların genel okumaya etkisi incelenmiştir. Neticede ise bahsi geçen çokanlamlılık türlerinin hepsinin şiirde mevcut olduğu ve şairin bunları şiirini farklı yorumlara açık hâle getirmek için kasıtlı olarak kullandığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu kullanımlar şiirin iki farklı şekilde okunabilmesi neticesini doğurmuştur: İlk okuma olan "Güçlü Âşık" okumasında dinamik, güçlü ve kibirli bir âşık tasvir edilmektedir. Her durumda güçlü bir konumda kalmayı başaran bu eşsiz âşık, Divan edebiyatının

ünlü âşıklarından üstündür, gözlenen değil gözleyendir, kan dökme yeteneği olan gözlere sahiptir ve gafil olmayan bir kalbi vardır. İkinci okuma olan "Güçsüz Âşık" okumasında ise durağan, güçsüz ve utangaç bir âşık tasvir edilmektedir. Her durumda güçsüz bir konumda kalan bu âşık, diğer meşhur âşıklar kadar tanınmamaktadır, gözlenendir, gözleri kan dökme yeteneğine sahip değildir ve kalbi gafildir. Böylece bu gazelde çeşitli çokanlamlılıklar bir araya gelerek birbirine tamamen zıt iki genel okumayı teşkil etmektedir.

Ayrıca beyitlerdeki belli çokanlamlılıklardan doğan yorumların şiirin farklı şekillerdeki bir okumasını pekiştirdiği görülmüştür. Örneğin ilk beyitteki sözcüksel ve sözdizimsel çokanlamlılık içeren "Mecnûn'un ancak adı var" ifadesinde "ancak," "en fazla, yalnızca" anlamında bir zarf olarak yorumlanırsa bu, "Güçlü Âşık" okumasını pekiştirmektedir. Ne var ki bu kelime "ama" anlamında bir bağlaç sayılırsa bu da "Güçsüz Âşık" okumasını doğurmaktadır. Böylece şair, bir okumada Mecnun'un hak edilmemiş ününden şikâyet etmekte iken diğerinde ise kendi tanınırlığından ve Mecnun'a üstünlüğünden dem vurmaktadır. Sözdizimsel çokanlamlılığın yer aldığı ikinci beyitte "çeşm (göz)" kelimesi yalnızca iyelik eki almış olarak okunursa bu yorum, "Güçlü Âşık" okumasını, eğer bu kelime hem ikinci tekil şahıs iyelik eki hem de gizli bir tamlayan eki almış sayılırsa "Güçsüz Âşık" okumasını pekiştirmektedir. Üçüncü beyitte "tek" kelimesi, "bir, yalnızca" anlamında bir sıfat sayılırsa "Güçlü Âşık" okuması, "gibi" anlamında bir edat olarak okunursa da "Güçsüz Âşık" okuması kuvvetlenmektedir. Beşinci beyitte "ahvâl" kelimesi yalnızca iyelik eki almış addedilirse âşığın başkalarını gören biri olduğu "Güçlü Âşık" okuması, hem iyelik hem de belirtme durum eki almış sayılırsa âşığın başkaları tarafından görüldüğü "Güçsüz Âşık" okuması ortaya çıkmaktadır. Son olarak karmaşık bir yapıya ve sözdizimsel çokanlamlılıklara sahip olan altıncı beyitte "gönlüm kuşu" ifadesi bir isim tamlaması ve "gâfil" kelimesi zarf olarak okunursa "Güçsüz Âşık" okuması ortaya çıkmaktadır. Ancak aynı ifade isim tamlaması olarak okunup "gâfil" kelimesi "fezâ-yı 'ışk (aşkın göğü)" tamlamasını niteleyen bir sıfat olarak yorumlanırsa bu yorum "Güçlü Âşık" okumasını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak şairin bu okumaları tamamen olmasa da kısmen bilinçli bir şekilde, şekillendirdiği görülmektedir. Fuzûlî çokanlamlılıkları şiirlerinde sanatsal bir ustalık göstermek için araç olarak kullanmıştır. Bu yedi beyitlik gazel, hem Fuzûlî'nin usta bir şair olduğunu hem de çokanlamlılığın çok katmanlı bir şiir yaratmada ne kadar önemli bir rol oynadığını açık bir şekilde göstermektedir. Diğer yandan aynı tekniğin Fuzûlî'nin bir gazeline uygulandığında da Dickinson'ın şiirlerindekine benzer sonuçlar vermesi farklı zamanlara ve kültürlere mensup bu iki şairin çok katmanlı şiirler yaratmak için çokanlamlılığı benzer şekillerde ve işlevlerde kullandığını göstermektedir. Tabiî ki yapılan bu dar kapsamlı çalışma yeterli değildir ve çokanlamlılıkların edebî araçlar olarak incelenmesine dair daha geniş kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Farklı dillerde yazılmış çokanlamlı şiirler üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapmak ve bu çalışmaları daha geniş bir edebiyat literatürüne oturtmak oldukça faydalı olacaktır.

BIBLIOGRAPHY

Andrews, W. G. (1985). *Poetry's voice, society's song*. University of Washington Press.

Andrews, W. G. (2018). *Şiirin sesi, toplumun şarkısı*. İletişim Yayınları.

Baldick, Chris (2001). *The concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford University Press.

Bauer, M., Beck, S., Riecker, S., Brockmann, S., Zirker, A., Bade, N., Dörge, C., & Braun, J. (2020). *Linguistics meets literature: More on the grammar of Emily Dickinson*. Walter De Gruyter Press.

Cann, R. (1993). *Formal Semantics: An introduction*. Cambridge University Press.

Çalışkan, Â. (1999). *Fuzûlî"nin Su Kasidesi ve şerhi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dilçin, C. (2010). *Fuzulî'nin şiiri üzerine incelemeler*. Kabalcı Yayınevi.

Empson, W. (1949). *Seven types of ambiguities*. Chatto and Windus Press.

Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge Press.

Harrison, A. (1963). Poetic ambiguity. *Analysis*, 23(3), 54-57. https://doi.org/10.2307/3326892

Hurford, J. R., Heasley, B., & Smith, M. B. (2007). *Semantics: A course book*. Cambridge University Press.

İsen, M. (2017). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları.

Kaçar, M. (2013). *Osmanlı Türkçesi ve Eski Türk edebiyatı Dersleri İçin Örnek Metinler*. Büyüyenay Yayınları.

Karahan, A. (1996). Fuzûlî. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 13, pp. 240-246). TDV Yayınları.

Lakoff, G. (1970). A note on vagueness and ambiguity. *Linguistic Inquiry*, 1(3), 357-359. https://www.jstor.org/stable/4177575

Lyons, J. (1977). *Semantics: Volume 2*. Cambridge University Press.

Muzzillo, J. S. (2010). Positive effects of ambiguity when created by rhetorical devices: to be or not to be. *Etc: A review of general semantics*, 67(4), 452-468. https://www.jstor.org/stable/42579080

Nieuwland, M. S., & Van Berkum, J. J. A. (2008). The neurocognition of referential ambiguity in language comprehension. *Language and Linguistics Compass*, 2(4), 603-630. https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2008.00070.x

Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Aksu, T., & Türkmen, S. (1998). *Türkçe Sözlük 1 (A-J)*. Türk Dil Kurumu.

Rodd, J. M., Gaskell, G., & Marslen-Wilson, W. (2002). Making sense of semantic ambiguity: Semantic competition in lexical access. *Journal of Memory and Language*, (46), 245–266. https://doi.org/10.1006/jmla.2001.2810

Stageberg, N. C. (1966). Structural ambiguity: Some sources. *The English Journal*, 55(5), 558-563. https://doi.org/10.2307/812198

Tarlan, A. N. (2018). *Fuzûlî divanı şerhi*. Akçağ Yayınları.

Torusdağ, G., & Aydın, İ. (2020). *Metindilbilim ve örnek metin çözümlemeleri*. Pegem Academy.

Zaman, M. (1999). *Types of ambiguity: Comparison of Turkish and English*. Uludağ Yayınları.

Figure 1: The facsimile text of the gazel with the redif word “var” (Kaçar, 2013, p. 52).

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*

SUİTDER
SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ
Suleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

YAZIM KURALLARI

YAZIM KARAKTERLERİ: Yazı karakteri "*Palatino Linotype*" olarak; yazı büyüklüğü ise "*10 punto*" olarak ayarlanmalıdır. Satır aralığı olarak "*tek satır aralığı*" kullanılmalıdır. Metin paragraflar şeklinde ve "*her iki yana yaslı*" olarak yazılmalıdır.

ANA BAŞLIK: Makale genel başlığının koyu renkte, sola yaslı ve 10 punto olarak yazılması gerekmektedir. Kullanılan kelimelerin ilk harfleri büyük, diğer harfler ise küçük olarak yazılmalıdır. Türkçe başlığın altına İngilizce başlık yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce başlıklar arasına satır boşluğu bırakılmadan, önce ve sonrası için "6 nk" boşluk bırakılmalıdır. İngilizce başlıkta yer alan kelimelerin ilk harfi büyük ve diğer harfleri küçük olarak yazılacaktır. İngilizce başlık italik, normal renkte (koyu değil), sola yaslı ve 10 punto olarak yazılmalıdır.

YAZAR BİLGİLERİ: Yazarın Ad ve SOYADI ortalı şekilde, koyu renkte, Palatino Linotype yazı türü ve 10 punto olarak yazılmalıdır. Yazarın sırasıyla akademik unvanı, e-posta adresi bir alt satıra, ortalı şekilde, İtalik ve 10 punto olarak tam ve açık bir şekilde yazılması gerekmektedir. Birden fazla yazar olması halinde diğer yazarlar da aynı şekilde alt alta eklenmelidir.

TÜRKÇE ÖZ VE ABSTRACT: Öz sonunda içeriğe uygun en az 3 ve en çok 5 adet "anahtar kelime" yer almalıdır. Özetin Abstract kısmı Türkçe özet metnin ve anahtar kelimelerin "İngilizce" çevirisi olarak hazırlanmalıdır. Bu kısımların başlıkları olan "Öz" ve "Abstract" kelimeleri ilk harfleri büyük diğerleri küçük harflerle, koyu renkle belirtilmelidir.

KAYNAK GÖSTERME BİÇİMİ

Kaynaklar Dipnot Şeklinde Belirtilmelidir.

-Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapılıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örneğin (Öztürk 2004).

-Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış ya da ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmışsa kaynak, sayfasıyla birlikte şu şekilde yazılır: (Köker 1998, 42).

-Bir yazarın aynı tarihli eserleri şu şekilde yazılır: (Zizek 2009a) ve (Zizek 2009b).

-Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır, daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir. Örneğin, kaynak ilk geçtiğinde (Kejanlıoğlu, Adaklı ve Çelenk, 2004) sonraki geçişinde (Kejanlıoğlu vd., 2004) olarak yer alır.

-Metin içinde iki yazarlı bir kaynak belirtiliyorsa her seferinde iki yazarın adı da belirtilir; ikiden fazla yazarlı eser ise ilk kullanımda hepsi, sonraki kullanımda sadece ilk yazar belirtilir.

Örneğin:

Gregory, Agar, Lock ve Harris (2007), özel sektörün bilimle ilgilenmesinin yeni bir tür halkla ilişkiler çalışması biçimi olduğunu öne sürmektedirler.(s.23)

Gregory vd. bu yolla firmaların kendi şöhretlerini koruduklarını ileri sürmektedirler (Gregory 2007, 212).

-Yazar sayısı altı ya da daha fazlaysa o zaman ilk kullanımda da sadece ilk isim ve diğerleri şeklinde kısaltma yapılır (Abisel vd. 2005).

-Aktarma ifadenin yer aldığı bağlam, kaynakça listesinde hangi kaynağın yer aldığını açıkça gösteriyorsa, daha belirginleştirici bir bilgi yazmaya gerek olmaz. Örneğin:

Baudinove Wyatt (2004), "etkin öğrenimin eleştirel düşünmeyi desteklediğini ve eleştirel kavramların doğrudan kullanımını kolaylaştırdığını" savunmaktadırlar (s.17).

-İkincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa, asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur. Örneğin, (Zizek"ten aktaran Sancar, 2009). *Sancar (2009), kaynak listesinde bütün künye bilgileri ile yer alır, Zizek"in kaynağı almaz.*

-Metin içinde kullanılan ikincil kaynakta alıntılanan birincil kaynak, makale yazarı tarafından hiç okunmamış ise o zaman örneğin,

Zizek"in ideoloji görüşündeki sorun (Zizek"ten aktaran Sancar, 2009).. .olarak belirtilir.

-E-maille, telefonla, yüz yüze ya da başka biçimlerde yapılan kişisel görüşmelere dayalı bilgiler, metin içinde gösterilir, ancak kaynakçaya yazılmazlar. Örneğin: Martin Jay, "yapısalcı Marksizmin ABD'de asla güçlü olmadığını" söyledi (Martin Jay, kişisel görüşme, 21 Nisan 2003).

-Klasik kitaplar, özgün tarih biliniyorsa şu örnekteki gibi yazılır: (Marx, özgün eserin tarihi/ yararlanılan kitabın-makalenin tarihi)

-Özgün eserden doğrudan bir alıntı yaparken çıkarılan sözcük/ cümle(ler) parantez içinde üç noktayla (...) gösterilir.

- Metin içindeki diğer kısa ve doğrudan alıntılar çift tırnakla yazılır. Çift tırnak içinde çift tırnak yer alamaz.

- Bir dergiden ya da kitaptan kullanılan makalenin metinde başlığıyla belirtilmesinde de çift tırnak kullanılır. Örneğin:

Meyde Yeğenoğlu"nun makalesi (2003) "Öteki Mekânda Olmak: Post-Kolonyal Dünyada Göçmenlik ve Turizm"

- Dilsel örnek olarak bir harf, sözcük veya cümle aktarılarak kullanılacaksa, bunlar italikleştirilir, çift tırnak kullanılmaz. Örneğin:

Derrida, differance ve difference arasında bir ayrım koyar.

- Teknik bir terim sunuluyorsa ilk sunum cümlesinde italik yapılır, sonraki kullanımlarında yapılmaz. Örneğin:

Yazar, sonraki bölümde ayrıntılı olarak anlatacağı meta analiz ile başlamaktadır.

- Metin içinde 40 sözcükten uzun alıntılar içeriden, tek veya sık satır aralığı vererek, ana metinden daha küçük bir puntoyla (10 veya 11punto), italik olmadan, tırnaksız yazılır. Örneğin:

Bu geçmiş Stuart Hall"e göre (1998),

(...) her zaman yeniden anlatılır, yeniden keşfedilir, yeniden yaratılır. Geçmişin anlatılaştırılması gerekir. Geçmişlerimize, tam anlamıyla gerçek bir olgu olarak değil, tarih aracılığıyla, bellek aracılığıyla, arzu aracılığıyla gideriz. Benliklerimizin ve tarihlerimizin anlatılaştırılması ise hep sonradan yapılır (s.83)

- Kısaltmalar metinde ilk kez sunulurken paranteze alınır, sonraki kullanımında alınmaz. Örneğin; Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslararası Para Fonu'na (IMF) başvurmak zorunda kalınmıştır. IMF, bu borçlanmayla Türk ekonomisine önemli bir figür olarak girmiştir.

- Metin içinde yeniden basımı yapılmış eski bir kaynak kullanılıyorsa yatık çizgi (/) kullanılır. Örneğin: Freud (1923/ 1961), çalışmasında günlük hayattaki dil sürçmelerinin de bilinçaltında yer alan bastırılmış temsillerin bir tür dışa vurumu olduğunu ilk kez öne sürmüştür.

- Hiç yazarı olmayan bir kaynaktan aktarma yapılıyorsa, kaynakçada gösterilen şekliyle ve genellikle de başlığın bir kısmını içeren bir referanslı kullanım uygundur. Örneğin: Türkiye'de fen bilimleri alanındaki akademisyenler, sosyal ve beşeri bilimlerdeki akademisyenlerden daha fazla yurt dışı bursu ile yükseköğrenimlerini tamamlama fırsatı bulmuşlardır ("Türkiye Bilimler Akademisi Raporu", 2005, s.20).

- Sayfa numarası olmayan bir web belgesinden aktarma yapılıyorsa, paragraf numarası belirtilmelidir. Örneğin: Dursun, Avatar filmindeki hikâyenin anti-emperyalist veya ABD karşıtı olmadığını öne sürmektedir (Dursun, 2009, parag.10).

Kaynakçada APA:

-Kaynakçada aynı yazarın çok sayıda kaynağı varsa, kaynaklar eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır.

Örneğin:

2000a, 2000b.

-Dergilerin varsa DOİ numaraları yazılır.

Örneğin:

Anderson,A. K.(2005).Affective Influences on the Attentional Dynamics Supporting Awareness. Journal of ExperimentalPsychology: General, 154, 258-281. doi:10.1037/0096- 3445.134.2.258

Yoksa url numaraları yazılır.

Örneğin

Fe: Feminist eleştiri dergisi url"si. http://cins. ankara.edu.tr/ cansun.html

-Klasik eserlerin (Marx, Freud gibi) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilir: (Özgüneser 1846 tarihlidir)

-Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsabile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Örneğin:

Köker, E. (1998). Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Ankara:Vadi.

Köker, L. (2007). Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye"nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: IPS Vakfı.

-Kitap ve raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı,,, kitabevi",,,yayınevi",,,yay." vb. ekler belirtilmeksizin verilir.

Örneğin:

Ankara: İmge İstanbul: Metis

New York, NY: McGraw-Hill Newbury Park, CA:

Sage London, UK: Routledge Ankara: TÜBA İstanbul: Konrad Adenauer Vakfı.

Tek yazarlı kitap

Abisel, N. (2006). Sessiz Sinema. Ankara: Deki.

Zizek, S. (2009). Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

Çok yazarlı kitap

Abisel, N., Arslan,U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk,S.R. ve Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.

Editörlü kitap

Özbek, M. (Ed.) (2005). Kamusal Alan. İstanbul: Hil.

Editörlü kitapta bölüm

Kejanlıoğlu, B.(2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Birden çok baskısı olan kitap

Strunk, W. Jr. ve White, E. B. (2000). The Elements of Style (4.Baskı). New York:Longman.

Kitabın elektronik versiyonu

Freud, S. (1953). The methodo finterpreting dreams: Ananalysis of a specimen dream. J.Strachey (Ed. & Trans.), The standart edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (Vol.4,pp.96-121). http://books.google.com/books (Özgün eser 1900 tarihlidir)

Schiraldi, G. R. (2001). The post-traumatic stress disorder sourcebook: A guide to healing, recovery, and growth [Adobe Digital Editions version]. doi: 10.1036/0071393722

Elektronik makaleler: varsa digitaj object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir.

Von Ledebur, S. C. (2007). Optimizing knowledge transfer by new employees in companies. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141

Elektronik gazete makaleleri

Çetin, Ö. (2010, 21Ocak). Televizyon alışkanlıklarımız IPTV ile değişecek. www.hurriyet.com.tr

Çok ciltli çalışmalar

Pflanze, O. (1963-1990). Bismarcand the Development of Germany (Cilt 1-3). Princeton, NJ: Princeton University Press.

Metin İçinde:

(Pflanze, 1963-1990)

Çok ciltli çalışmalarda tek cilt kullanımı

Pflanze, O. (1990). The Period of Fortification, 1880-1898: Cilt3. Bismarckand The Development of Germany. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Daha önceki bir baskının yeni basımı

Smith , A.(1976). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776).

Metin İçindeyse: (Smith, 1776/ 1976)

Kitaptan çevrilmiş bölüm

Kaynakça:

Weber, M.(1958). The Protestan Ethic and The Spirit of Capitalism. T. Parsons (Çev.). New York: Charles Scribner"s Son. (İlk baskı. 1904-1905).

Metin İçindeyse: (Weber, 1904-1905/ 1958)

Rapor ve teknik makaleler

Gencel Bek, M.(1998). Mediscape Turkey 2000 (Report No. 2). Ankara: BAYAUM.

Dergiden tek yazarlı makale

Aktay, Y.(1999). Aklın Sosyolojik Soy kütüğü: Soy Akıldan Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. Toplum ve Bilim, 82, 114-140.

Dergiden çok yazarlı makale

Binark, F. M., Çelikcan, P. (1998). Mahremin Müzakereye Çağrılması ve Yıldo Örneği. Kültür ve İletişim, 1(2), 197-214.

Elektronik dergidenmakale

Conway, P. (2003). Truth and reconciliation: The road not taken in Nambia. Online Journal of Peace and Conflict Resolution, 5(1).(varsa doi numarası, yoksa URL verilir. URL örneği: http://www.trinstitute.org/ojpcr/5_1 conway.htm

Kaynağa ait sayfanın adresi (URL) yada varsa sadece doi numarası yeterlidir.

Yazarı belli olmayan editör yazısı

Editorial: "What is a disaster" and why does this question matter? [Editorial*]. (2006). Journal of Contingencies and Crisis Management, 14, 1-2.

Yazarı belli olmayan gazete ve dergi yazıları için

The United States and the Americas: One History in Two Halves. (2003, 13Aralık). Economist, 36.

Strong after chocks continue in California.(2003,26Aralık). New York Times [Ulusal Baskı.]. s.23.

Metin İçindeyse: (United States and the Americas, 2003) (Strong after shock, 2003)

Yazarı belli olan gazete ve dergi yazıları için

Bruni, F. (2003, 26Aralık). Pope pleads for end to terror is man war. New York Times, s.21.

Tanıtım yazıları

Orr, H.A. (2003, 14 Ağustos). What "snotin your genes.[Review of the book Nature via nurture: Genes, experience, and what makes us human]. New York Review of Books, 50, 3840.

Basılmamış tezler, posterler, bildiriler: YOK'ten indirilmiş ise URL adreside künye bilgileri sonuna verilir.

Sarı, E. (2008). Kültür Kimlik ve Politika: Mardin'de Kültürler arasılık. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ansiklopediler

Balkans: History.(1987). Encyclopaedia Britannica içinde (15. Baskı. Cilt.14, s.570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

Metin İçindeyse: (Balkans: History, 1987)

Sözlükler

Gerrymander.(2003). Merriam-Webster 's collegiate dictionary (11.Baskı). Springfield,

MA: Merriam-Webster"s.

Metin İçindeyse: (Gerrymander, 2003)

Görüşme

Arroyo, Gloria Macapagal.(2003). A time for Prayer. Michael Schuman ile söyleşi.

Time. 28 Temmuz 2003. Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, http://www.times.com/time/nation/article/0,8599,471205,00.html

Televizyon programı

Kaynakça

Long, T.(Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bartvs. Lisavs. 3.Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J.Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm:

1403 F55079. Fox.

Metin İçindeyse: (Simpsonlar, 2002)

Film

Huston, J. (Yönetmen/ Senaryo Yazarı). (1941). Malta Şahini [Film]. U.S.: Warner.

Metin İçindeyse: (Malta Şahini, 1941)

Fotoğraf

Adams, Ansel. (1927). Monolith, the face of Half Dome, Yosemite National Park [Fotoğraf]. ArtInstitute, Chicago.